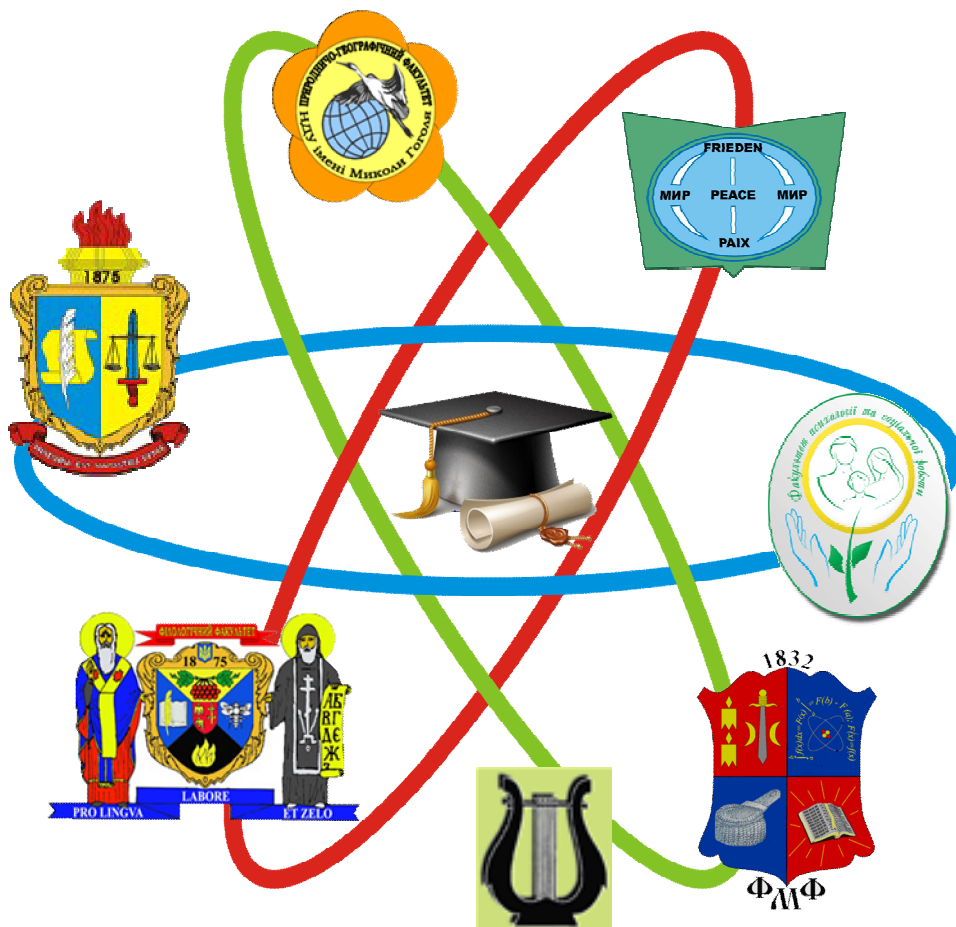

ВІСНИК

СТУДЕНТСЬКОГО
наукового товариства

Випуск 12

2015

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ВІСНИК

*студентського
наукового товариства*

Випуск 12

Збірник наукових праць студентів

Ніжин
2015

УДК 378.0001-057.87
ББК 74.58.268я43
В53

**ВІСНИК
студентського наукового товариства**

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 5 від 25.12.2014 р.

Редакційна колегія:

доктор фізико-математичних наук, професор *Мельничук О. В.*,
доктор філологічних наук, професор *Самойленко Г. В.*,
кандидат біологічних наук, професор *Марисова І. В.*,
доктор педагогічних наук, професор *Ростовський О. Я.*,
кандидат психологічних наук, професор *Папуча М. В.*,
кандидат історичних наук, доцент *Мицик Л. М.*

Відповідальний редактор: доктор фізико-математичних наук,
професор *Мельничук О. В.*

Упорядник: *Бугаєць Н. О.*

Комп'ютерна верстка, макетування: *Приходько Н. О.*

В53 **Вісник** студентського наукового товариства : збірник наукових праць студентів / за
заг. ред. О. В. Мельничука. – Вип. 12. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – 279 с.

*Матеріали надруковані в авторській редакції. За достовірність фактів, цитат,
власних назв, посилань на джерела та інших відомостей відповідають автори публікацій.*

Адреса редакційної колегії:

**вул. Кропив'янського, 2,
м. Ніжин Чернігівської обл.
Україна, 16600**

Підписано до друку
Гарнітура Arial
Замовлення №

Формат 60x84/8
Обл.-вид. арк. 32,55
Ум друк. арк. 24,20

Папір офсетний
Тираж 50 пр.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

УДК 551.43 (477.42)

АНАЛІЗ ФІТОГЕННОГО РЕЛЬЄФУ ТЕРИТОРІЇ БАСЕЙНУ РІЧКИ УБОРТЬ В МЕЖАХ УКРАЇНИ

Васильчук О.С., студент магістратури природничо-географічного факультету
Науковий керівник: канд. геогр. наук, доц. **Філоненко Ю.М.**, кафедра географії

Дослідженню ролі фітогенного (біогенного) чинника рельєфоутворення в геоморфологічній науці до другої половини ХХ-го століття приділялося значно менше уваги ніж іншим екзогенним чинникам рельєфоутворення, оскільки домінувала думка про незначний вплив біоти на рельєфоутворення.

Але протягом останніх десятиліть ситуація змінилася. Все частіше з'являються наукові роботи з даної тематики. Більша частина подібного роду досліджень присвячена вивченню особливостей біогенного рельєфоутворення на дні морів і океанів та на морських берегах (Друшиц В.А, Сафьянов Г.А).

Проблемам же фітогенного (біогенного) рельєфоутворення на суходолі, на наш погляд, поки що приділяється недостатньо уваги. Не дивлячись на те, що найрізноманітніші фітогенні форми рельєфу широко представлені на всіх материках крім Антарктиди, досить детально вивчались лише болотні комплекси лісової зони і біогенний мікрорельєф степів та напівпустель (Болисов С.И., Деркач А.А., Васенєв И.И, Б.Д. Абатурова, П.П. Дмитрієва, Л.Г. Дінесман та ін).

У зв'язку з цим детальне вивчення фітогенного (біогенного) рельєфу і процесів фітогенного (біогенного) морфолітогенезу у межах окремих материків, природних зон, чи навіть таких незначних територій, як басейн річки Уборть є **важливим і актуальним** з наукової та прикладної точки зору.

В залежності від особливостей рельєфоутворення виділяють **аккумулятивні й денудаційні** фітогенні форми біогенного рельєфу. За розміром вони мають ранг піко-, нано-, мікро- та, значно рідше, мезорельєфу [1, 2].

На дослідженій території аккумулятивні фітогенні форми рельєфу представлені окремими купинами, скупченнями купин на поверхні боліт і заболочених ділянок; дерновими горбочками на луках, галявинах, узліссях та покинутих полях; звивистими мікропасмами утвореними коренями дерев, пристовбуровими горбами і міжстовбурними зниженнями; вітровальними горбами і мікропасмами; очеретяними берегами водойм та піко-горбочками, що утворюють гриби в процесі свого росту.

До денудаційних фітогенних форм рельєфу дослідженої території належать вітровальні ями, а також ходи коренів та ризоїдів.

Фітогенні форми рельєфу мають на території басейну річки Уборть досить значне поширення. Це перш за все пов'язане з тим, що тут великі площі займають болота та заболочені ділянки й луки, а також розташовані досить значні лісові масиви та розміщується багато захисних лісосмуг на полях і поблизу шляхів сполучення.

Не дивлячись на те, що великі болотні масиви, зокрема близько 30% площею – 300 га, були меліоровані в середині ХХ століття, на значній частині їх поверхні зберігся первинний рельєф [1]. Так, на трав'янистих болотах спостерігається чергування купин (від кількох до кількох десятків сантиметрів висотою та діаметром) і обводненого (головним чином весною та на початку літа) міжкупинного простору. Іноді купини розташовуються так близько одна біля одної, що складається враження, ніби ділянка земної поверхні вкрита стьобаною ковдрою. Часто також спостерігається зменшення щільності купин у напрямку від центральної частини заболоченої ділянки до периферії. В середньому щільність купин становить від сотні, а іноді й більше одиниць, на 10 м².

Крім боліт, купини ще зустрічаються і на ділянках зайнятих лучною рослинністю, але їх кількість і щільність там значно менша ніж на болотах (рис. 1.1).

Характерною особливістю заболочених ділянок лісів є наявність у їх межах таких фітогенних форм рельєфу, як пристовбурні підняття ("п'єдестали"), що відокремлюються одне від одного міжстовбурними зниженнями з переважно трав'янистою, рідше чагарниковою рослинністю. Такі форми рельєфу зустрічаються зокрема в лісових масивах поблизу сіл (рис. 1.2).

Рис. 1.1. Купини на пн.-зх. м.Олевськ

Характерною особливістю заболочених ділянок лісів є наявність у їх межах таких фітогенних форм рельєфу, як пристовбурні підняття ("п'єдестали"), що відокремлюються одне від одного міжстовбурними зниженнями з переважно трав'янистою, рідше чагарниковою рослинністю. Такі форми рельєфу зустрічаються зокрема в лісових масивах поблизу сіл (рис.1.2).

Рис. 1.2. Заболочена ділянка лісу в межах с.Корощино (Олевський район)

Слід відзначити також, що пристовбурні підняття зустрічаються в усіх місцях, де представлена деревна рослинність. Їх розміри не скрізь однакові. Наприклад, у межах лісів, захисних лісосмуг поблизу залізниць та парків вони рідко мають висоту до 10 см, а їх діаметр найчастіше дорівнює двом діаметрам комлевої частини дерева. На території ж полезахисних смуг, садів та поблизу тротуарів пристовбурні горби можуть мати висоту 15-20 см і діаметр – 2, а інколи й більше, метрів. Також слід вказати те, що здебільшого такі підняття спостерігаються з південної сторони дерева.

В окремих випадках пристовбурні горби можуть підніматися над прилеглою територією на висоту понад 0.5 м і мати діаметр основи, що вимірюється кількома метрами. Такі фітогенні форми найчастіше приурочені до поодиноких старих дерев на околицях населених пунктів. Наприклад, на східній околиці села Андріївчичі (Смельчинський район), на північній околиці села Майдан Копещанський (Олевський район) та на берегах р.Перга ростуть верби і тополі (осокори) діаметром понад 1 м. Вони стали причиною утворення пристовбурних горбів висотою 0,7-0,8 м і діаметром до 6 м.

Проведені дослідження дали змогу встановити, що лісами вкрито 234600 га землі, що на 1 га припадає близько 6-7 тис. дерев, діаметр яких в середньому становить 17 см. Таким чином в межах досліджуваної території деревами утворено близько 1,5 млрд. пристовбурних горбів (234600×6500), середня висота яких становить 7-8 см, а діаметр 28 см. Знаючи ці дані ми можемо легко встановити і площу, яку займатимуть дані форми фітогенного рельєфу. $S = (\pi R^2) \times K_f$; де $\pi = 3.14$; R – радіус; K_f – кількість форм. $S = (3.14 \times 0.17^2) \times 1524900000 = 2.9 \times 1524900 = 138378575,4 \text{ м}^2$, ($138,4 \text{ км}^2$), або ж 3,54 % від площі загальної досліджуваної території.

У лісових масивах, особливо тих де у видовому складі переважає сосна, досить часто зустрічаються вітровальні форми рельєфу, що утворюються внаслідок падіння дерев. Механізм утворення їх досить простий: при падінні дерева його коренева система виривається разом з частиною ґрунту і на місці, де росло дерево, виникає вітровальна улоговина (яма) певного розміру. Коренева ж система разом із захопленим нею ґрунтом формує на краю улоговини вітровальний горб ("земляну стіну") [4,5,8].

У випадках коли коренева система утримує дерево і не повністю виривається а тільки підривається з одного боку, на відстані найчастіше 0,5-1 м. від його комлевої частини формується невеликий горб, а стовбур розміщується під певним кутом до поверхні. Такі форми рельєфу, які можна назвати "еолово-фітогенними" мають місце в усіх лісових масивах дослідженої території, лісосмугах поблизу залізниці.

Глибина "свіжих" вітровальних улоговин (ям) у межах дослідженої території найчастіше становить 0,5-1 м, хоча в окремих місцях (Сущанське лісництво) зустрічаються подібні форми рельєфу глибиною 1,5-2 м. На дні таких ям майже завжди спостерігаються мікроулоговини ("діри") глибиною 0,7-0,9 м і периметром від кількох метрів до 10 м, а інколи й більше (рис. 1.4).

Це результат виривання стрижневих коренів. У "старих" вітровальних ямах такі мікроулоговини відсутні, оскільки вони мають дуже незначний термін існування і досить швидко (протягом року, рідше за 2-3 роки) заповнюються пухким уламковим матеріалом.

"Свіжі" вітровальні горби на території більшості досліджених лісових масивів переважно мають висоту до 1 м, хоча інколи досягають і показників 1,3-1,4 м.

Рис. 1.4. Вивалене дерево на південь від с. Журжевичі (Олевський район)

На ранній стадії свого існування вітровальний горб являє собою підняття (часто досить видовжене). Таке підняття ("земляна стіна") значною мірою повторює обриси вітровальної улоговини. Воно, як правило, складене слабо закріпленим матеріалом, що досить інтенсивно осипається. З часом, завдяки процесу осипання та відпаданню коренів, вітровальні горби перетворюються на покриті трав'янистою рослинністю підняття, що мають постійний об'єм і форму (рис. 1.5).

Дерева, падаючи в результаті вітровалу, формують не лише горби та улоговини, але й стають причиною виникнення приєднаних до вітровального горба мікропasm – лінійно-

витагнутих форм рельєфу, що за довжиною відповідають довжині стовбура дерева. Висота їх максимальна у момент падіння дерева і дорівнює показнику діаметра стовбура. Слід також відзначити, що поблизу вітровального горба вона суттєво збільшується і може дорівнювати двом, а інколи й трьом, діаметрам.

Тривалість існування таких форм рельєфу залежить від періоду розкладання деревини. Вони поступово заростають і просідають, а через 80-100 років взагалі припиняють своє існування.

Рис. 1.5. Різні етапи формування вітровальних форм рельєфу на зх. с. Пояских (Олееський район)

Щільність вітровальних горбів, улоговин та мікропasm у різних лісових масивах дослідженої території неоднакова й коливається від 4-5 на пд. до 8-9 шт/га на пн, а на болотних ділянках їх кількість коливається в сотнях шт/га. Досить часто кількість горбів та улоговин суттєво перевищує кількість мікропasm. Це викликано тим, що після вітровалу стовбури повалених дерев у більшості випадків розпилюються і вивозяться, а вивалена коренева частина залишається.

Отже знаючи, що на досліджуваній території ліси покривають 234,6 га, то можна припустити, що даних форм фітогенної морфоскульптури налічується близько 1524900 штук (**В.к.ф.р. = Сер.п.п.ф.×Si-пош**; Де Вкфр – визначення кількості форм рельєфу; Сер.п.п.ф. – середній показник поширення форм; Si-пош. – площа і-того ареалу поширення), що в свою чергу дає нам підстави стверджувати, що дані форми рельєфу в середньому мають висоту 1 м (середній показник висоти даних форм на досліджуваній території), а від'ємна частинна становить в середньому також 1 м. Територія зайнята вітровальними формами рельєфу становить 4.42 км², або ж 0,11 % від загальної досліджуваної площі. (**S = (3.14×0.96²)×1524900 = 2.9×1524900 = 4422210 м², (4.42 км²);** Оскільки в нас є відомі дані про периметр вітровальних форм (середній показник 6 м), то використовуємо наступну формулу для визначення радіусу: **R = P/(2×π) = 6/(2×3.14) = 0.96**, де P – периметр).

До форм фітогенного рельєфу, які часто зустрічаються у лісах, лісосмугах та парках дослідженої території, належать також утворені кореневими системами дерев звивисті мікропаса. Їх висота коливається від кількох мм до кількох см, а довжина, в окремих випадках, може досягати кількох метрів.

Необхідно також відзначити, що у місцях поширення деревної рослинності досить часто зустрічаються горбочки утворені пристовбурними підняттями і пнями спиляних дерев і дещо рідше – горби, основою яких є покинуті стоси дров і купи гілок та хмизу, що залишилися після лісозаготівлі. Такі форми рельєфу доцільніше називати не фітогенними, а "антропогенно-фітогенними" (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Антропогенно-фітогенні форми рельєфу на зх. с.Пояски (Олевський район та на пн. с. Підлуби (Ємельчинський район)

Серед лісових масивів (особливо в соснових лісах) трапляються такі нано-форми біогенного рельєфу, як "мохові горбочки".

Ядром їх формування стають переважно старі кротовини. "Мохові горбочки", зокрема в межах Суцанського лісництва (Олевський район), мають висоту 10-25 см, а діаметр 15-30 см. Щільність таких форм рельєфу становить найчастіше 4-6 шт/га на пд. і 12-13 шт/га на пн. досліджуваної території (рис. 1.7). Враховуючі ці дані ми можемо стверджувати, що в цілому на досліджуваній території зустрічається близько – 2052750 штук даних форм. Середня висота яких становить 18 см, діаметр 20 см. І займатимуть вони площу: $S = (3.14 \times 0.20^2) \times 2052750 = 257825 \text{ м}^2 (0.26 \text{ км}^2)$.

Рис. 1.7. "Мохові горбочки" в межах Суцанського лісництва

Крім "мохових горбочків" на лісових галявинах, просіках та узліссях зустрічаються округлої форми дернові нано-горбочки діаметром від 5 до 10 см і висотою до 7 см. Подібні форми фітогенного рельєфу зустрічаються й на вилучених із сільськогосподарського обробітку полях, але там їх висота найчастіше становить кілька сантиметрів, а діаметр – не перевищує 4 см. Фітогенні горбочки та мікропаса, висотою до 7 см, формуються також і в межах населених пунктів, особливо чітко вони проявляються у тих місцях, де порушується асфальтний покрив, їх щільність є дуже різноманітною, але в середньому на півночі досліджуваної території вона становить 20-25 шт/10м², а на півдні 50-60 шт/10м² (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Дернові нано-горбочки (пд. околиця с.Діброва, Олевський район)

Оскільки дані форми рельєфу мають приблизний ареал поширення 132955 га, то ми визначили, що приблизна кількість даних форм становитиме – 51,9 млрд. Таким чином дані фітогенні форми рельєфу займають площу – 586338480 м², (3.14×0.06×51.9млрд = 586,3 км²), або 14.99% від загальної досліджуваної площі.

Досить поширеною в межах дослідженої території формою фітогенного рельєфу є очеретяні береги. Вони зустрічаються як на природних, так і на штучних водоймах. Крім того, до фітогенних піко-форм рельєфу можна віднести й існуючі дуже короткий період часу підняття, утворені грибами

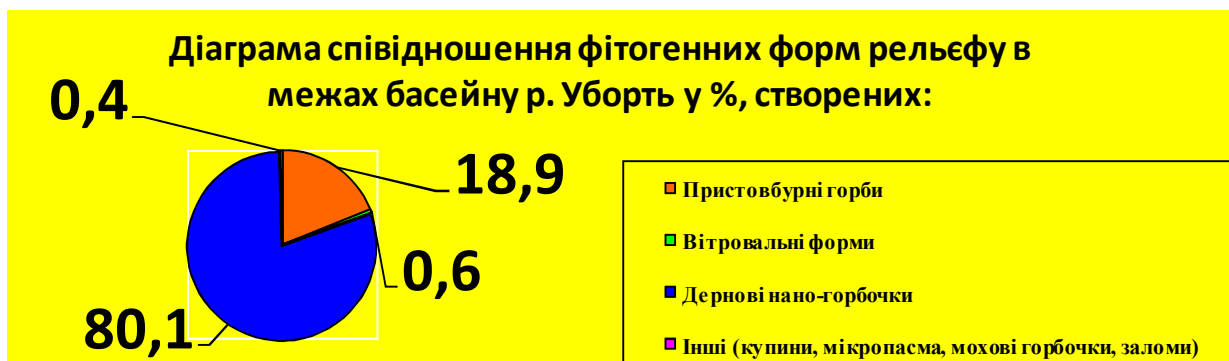
Крім того на мілководних, вузьких або звивистих ділянках русел в результаті скупчення дерев, гілок, кореневищ, що впали в річку виникають так звані заломы. Так в середньому дана форма рельєфу на річці Уборть зустрічається на відстані 1,7-2 км одна від одної (було досліджено 30 км берегів р. Уборть). Їхня висота є також різною (залежить від кількості скупчення і розмірів дерев, гілок, тощо) і в середньому становить від 60 см до 1 м. Тоді як площа сягає 8 метрів. Таким чином в межах досліджуваної території налічується близько 90 заломів, середня висота яких становитиме – 80 см, а площа – (1×5) ×90 = 5×90 = 450 м² ($S = (a \times b) \times K_f$; де a – довжина першої сторони; b – довжина другої сторони; K_f – кількість форм), (рис. 1.9).

Рис. 1.9. Заломы на річці Уборть

Встановлено, що зоогенна морфоскульптура займає площу розміром 732,4 км², або ж 18,73% від загальної досліджуваної площі.

З діаграми ми бачимо, що найбільшого поширення в межах басейну р.Уборть набули такі фітогенні форми рельєфу, як пристовбурні горби та дернові нано-горбочки, які разом утворюють 99% всього зоогенного рельєфу.

На основі вище сказаного було зроблено карту-схему поширення фітогенних форм рельєфу басейну р. Уборть в межах території України.

**Карта схема поширення
фітогенної морфоскульптури в
межах басейну р. Уборть**

Умовні позначення:

— Межа басейну р. Уборть

— Межа районів

Вітровальні форми:

— > 10 шт/га

— 8-10 шт/га

— 4-7 шт/га

Купини:

— 120 шт/10 м²

— 100 шт/10 м²

— 80 шт/10 м²

— 60 шт/10 м²

— до 40 шт/10 м²

Дернові нано-горбочки:

— 120 шт/10 м²

— 100 шт/10 м²

— 80 шт/10 м²

— до 60 шт/10 м²

Мохові горбочки:

— > 12 шт/га

— 10-12 шт/га

— 8-10 шт/га

— 6-8 шт/га

— до 6 шт/га

Література

1. Васильчук О.С. Болота – унікальний дар природи / О.С.Васильчук // Вісник студентського наукового товариства.– Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2013. – Вип.9. — С. 10-13.

2. Заставний Ф.Д. Фізична географія [підручник для 8 класу середньої загальної школи] / Ф.Д.Заставний – К.: Форум, 2000. – 239 с.

ОЦІНКА ВОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Бабак Ю.В., студентка IV курсу природничо-географічного факультету
Науковий керівник: ст. викладач **Мирон І.В.**, кафедра географії

Актуальність теми дослідження. Водні ресурси є національним багатством кожної держави, важливим природним ресурсом і визначають можливості розвитку більшості галузей господарського комплексу. Тому актуальною є оцінка водно-ресурсного потенціалу будь-якої території, у тому числі і Чернігівської області.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретико-методичні засади оцінки водно-ресурсного потенціалу території розглядаються у численних наукових працях, зокрема В.П.Руденка [3], А.В.Яценка [4], та законодавчих актах [1,5].

Метою даної статті є оцінка водно-ресурсного потенціалу Чернігівської області з метою раціонального водокористування і водоспоживання.

Викладання основного змісту дослідження. За Водним кодексом України, водні ресурси – це обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території, де: води поверхневі – води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні; води підземні – води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах [1].

Чернігівська область порівняно з іншими регіонами України є однією з найбільш забезпечених запасами водних ресурсів. Водні ресурси Чернігівщини складаються з місцевого стоку, який формується у річковій мережі на власній території, транзитного стоку, що надходить із сумісних країн з Дніпром (з Росії та Білорусі) і Десною та її притоками (з Росії та Сумської області), підземних вод і запасів води, зосереджених у водоймах, озерах і болотах області.

Насиченість території водними об'єктами характеризується коефіцієнтами густоти річкової мережі, озерності, заболоченості. Такі коефіцієнти виражають відношення довжини річок і струмків, площі озер та площі боліт до площі басейну річки.

Чернігівська область має відносно густу гідрографічну мережу і підвищений обсяг річкового стоку порівняно з іншими областями України. Усього на території області протікає 1570 річок загальною довжиною 8369 км. Відповідно до класифікації річок України всі річки Чернігівської області поділяються на: дві великих річки – Дніпро (124 км) та Десна (505 км), 8 середніх – Сож, Трубіж, Супой, Удай, Судость, Сейм, Снов, Остер (загальна протяжність 723 км), 1560 малих річок (загальна протяжність 7017 км), з яких 160 мають довжину > 10 км. Найбільше економічне значення мають водні ресурси середніх і великих річок. Середня густина гідрографічної мережі становить 0,26 км/км², змінюючись від 0,29 у північній частині до 0,16 км/км² – у південній. За цими показниками Чернігівська область поступається лише Закарпатській області. Але слід зазначити, що значна частина річкового стоку формується на території Росії, Білорусі та Сумської області України і транзитний стік на території Чернігівської області значно перевищує місцевий (таблиця 1). Питомі середні місцеві ресурси на 1 жителя області становлять 3,18 тис.м³, а в середньому по Україні цей показник складає 1,04 км³.

Таблиця 1

Ресурси річкового стоку Чернігівської області в середній по водності та дуже маловодні роки [2]

Область	Приток, км ³		Місцевий стік, км ³		Загальні ресурси, км ³		Питомі середні місцеві ресурси, тис. м ³	
	середній 50 %	дуже маловодний 95 %	середній 50 %	дуже маловодний 95 %	Середній 50 %	дуже маловодний 95 %	на 1 км ²	на одну людину
Чернігівська	26,12	17,35	3,45	1,91	29,57	19,26	108,2	3,18

У Чернігівській області налічується 1324 озера з сумарним об'ємом води 136,50 млн. м³, площею водного дзеркала 6524,6 га. Майже всі озера знаходяться у річкових долинах – у заплавах річок та низьких надзаплавних терасах. Переважна більшість озер невеликі за площею водної поверхні – до 10 га. Коефіцієнт озерності області становить

0,21 %, що свідчить про невелику площу, зайняту озерами, і незначну частку озер у водно-ресурсному потенціалі області. Озера використовуються переважно для риборозведення, а також як протиерозійні і протипожежні водойми.

У Чернігівській області також створені штучні водойми – водосховища та ставки. В основному вони розміщені у південно-східних районах області (Варвинському, Ічнянському, Прилуцькому, Срібнянському, Талалаївському), для яких характерна яружно-балочна форма рельєфу. Для районів північних районів області характерна велика кількість ставків-копаней, для південних районів – руслових ставків. За уточненими даними на території Чернігівської області функціонує 1839 ставків (площею > 0,5 га), сумарним об'ємом 155,42 млн. м³ та загальною площею водного дзеркала 8469,1 га. Усього на території Чернігівської області на даний час функціонує 24 водосховища, загальною площею водного дзеркала 2200,7 га і об'ємом 47956,7 тис. м³, серед яких 18 водосховищ розміщені у басейні р.Дніпро (площа водного дзеркала – 1673,1 га, загальний об'єм – 37266,7 тис. м³) і 6 водосховищ – у басейні р.Десна (площа водного дзеркала – 527,6 га, загальний об'єм – 10690,0 тис. м³). Площа, яку займають штучні водойми, складає 0,34 % від площі області. Це свідчить, що штучні водойми не відіграють суттєвої ролі у структурі водних ресурсів області. Ставки і водосховища використовуються переважно у рибному господарстві.

У зв'язку з геологічною будовою, рельєфом, кліматичними умовами і значною лісистістю територія області визначається значною заболоченістю. В області налічується понад 400 боліт. Загальна площа становить 95,7 тис. га. Особливо поширені болота у поліській частині області, в заплавах Дніпра, Десни та їхніх приток. Тут торфові болота займають 4,5% всієї площі. Найбільшими з них є Замглай (8334 га), Остерське (10558 га), Сновське (1745 га), Смолянки (4300 га) та інші. Коефіцієнт заболоченості Чернігівської області становить 3%. Болота як складова водних ресурсів в області практично не використовуються.

За запасами підземних вод Чернігівська область займає одне із перших місць в Україні місце. Це можна пояснити тим, що її територія розташована в межах великого Дніпровсько-Донецького артезіанського басейну, де прогнозні запаси складають 1431,6 млн. м³/рік, із них затверджені – 385,5 млн. м³/рік. Забір прісних підземних вод здійснюється у кількості 0,168 км³ на рік [1]. Основні комплекси водоносних горизонтів, придатних для споживання, на більшій частині території Чернігівської області приурочені до осадових відкладів четвертинних, неогенових, палеогенових, верхньо- та нижньокрейдяних систем. Прогнозні ресурси підземних вод в області становлять 3,038 км³/рік і це становить 14,5% від показника запасу підземних вод по країні (таблиця 2). Експлуатаційні запаси підземних вод (води, які можуть бути отримані з водоносного горизонту раціональними в техніко-економічному відношенні водозабірними спорудами при заданому режимі експлуатації і якості, що задовольняє вимогам споживачів протягом усього розрахункового періоду водоспоживання) в Чернігівській області за даними Державної служби геології та надр України складають 188,0 млн. м³ на рік, або 515,1 тис. м³ на добу; у розрахунку на одного мешканця – 0,48 м³/добу. В області експлуатується 10 родовищ прісних підземних вод: Бахмацьке, Городнянське, Козелецьке, Крехаївське 1, Ніжинське, Новгород-Сіверське, Прилуцьке, Славутицьке, Чернігівське, Щорське. Підземні водивикористовуються для господарсько-питного, виробничо-технічного водопостачання і для забезпечення водою населених пунктів. Також в області є одне родовище мінеральної води – Менське, яке розташоване в Менському районі.

Таблиця 2

Ресурси підземних вод Чернігівської області (експлуатаційні запаси на 1 км², на одну людину) [*]

Область	Площа, тис. км ²	Населення, тис. осіб	Прогнозні ресурси, км ³ /рік			Експлуатаційні запаси підземних вод			
			Всього	в тому числі		км ³ /рік	тис. м ³ /добу	м ³ /добу на 1 км ²	м ³ /добу на одну людину
пов'язані з поверхневим стоком	не пов'язані з поверхневим стоком								
Чернігівська	31,9	1072,8	3,038	0,409	2,629	0,188	515,1	16,15	0,48

*таблиця складена за даними Деснянського БУВР

Висновки. У структурі водно-ресурсного потенціалу Чернігівської області значна роль належить річковим і підземним водам, за запасами яких область посідає перші місця в Україні. Але раціональне використання водних ресурсів повинно бути пріоритетним напрямком екологічної політики в області, оскільки водно-ресурсний потенціал – один з важливих факторів регіонального розвитку. Раціоналізація водокористування можлива лише при широкому впровадженні водозберігаючих технологій у всіх галузях народного господарства.

Література

1. Водний фонд України / За ред. В.М.Хорева. – К.: Ніка-центр, 2001. – 392 с.
2. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eco23.gov.ua/> Чернігів, 2014. – 252с.
3. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – К.: ВДК, 1999. – 515 с.
4. Яцик А.В., Грищенко Ю.М., Волкова Л.А., Пашенюк І.А. Водні ресурси: використання, охорона, відтворення, управління: Підручник для студентів вищих навч. Закладів / А.В.Яцик, Ю.М.Грищенко, Л.А.Волкова, І.А.Пашенюк. – К.: Генеза. 2007. – 360 с.: іл.
5. Конституція України. Закон України "Про Водний кодекс України N2505-IV від 25.03.2005": прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. – К.: Велес, 2005. – 48 с. – (Серія видань "Офіційний документ").

УДК 911.2

ВПЛИВ РАДІАЦІЙНОГО ЗАБРУДНЕННЯ ПОЛІСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУ НА СТАН ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

Давиденко А.С., студентка V курсу природничо-географічного факультету
Науковий керівник: канд. геогр. наук, доц. **Барановська О.В.**, кафедра географії

Постановка проблеми. Аварію на Чорнобильській АЕС можна віднести до найбільших екологічних проблем України, що призвела до забруднення повітря, вод, ґрунтів, вплинула на розвиток рослинного і тваринного світу. Наслідки аварії негативно позначились і на соціальному розвитку території, яка зазнала забруднення, вони призвели до зниження рівня економічного розвитку, занепаду інфраструктури, загострення демографічної ситуації, погіршення стану здоров'я населення. Остання проблема є мало дослідженою і потребує подальшого детального вивчення.

Мета даного дослідження: вивчення впливу радіаційного забруднення на стан здоров'я населення.

Виклад основного матеріалу. Аварія на Чорнобильській АЕС сталася 26 квітня 1986 року. Незважаючи на те, що від часу Чорнобильської катастрофи пройшло вже 28 років, ареал забруднення залишається дуже великим: він охоплює 2163 населених пункти, включаючи 73 райони і 8 міст обласного підпорядкування, розташованих на території 12 областей. Найбільше постраждали території Поліського економічного району. До Поліського економічного району відносять такі області: Волинська, Житомирська, Рівненська та Чернігівська. Площа радіаційно уражених територій становить: 23913 км. кв (4% від площі України, 23% від площі Поліського економічного району). Населення, яке проживає на даній території, постійно знаходиться під загрозою радіаційного впливу.

Загальний вплив радіації на здоров'я людини складається з доз зовнішнього і внутрішнього опромінення. Вражаючи здатність зовнішнього опромінення залежить від: енергії випромінювання, тривалості дії випромінювання, відстані до джерела опромінення та захисних заходів. Джерелами внутрішнього опромінення є: надходження радіонуклідів з їжею, повітрям [1, 2].

Найбільш небезпечним є потрапляння радіонуклідів через дихальні шляхи, оскільки дихальна поверхня альвеол, площа якої складає близько 100 м², а це у 50 раз більше, ніж поверхня шкіри. Після потрапляння радіонуклідів до дихальної системи добре розчинні речовини потрапляють в кров і розносяться по всьому організму, відкладаючись в певних органах. При вживанні радіаційно забрудненої продукції в організм потрапляє лише деяка частина радіонуклідів, більша ж їх частина проходить через організм і виводиться. Потрапляння радіоактивних речовин через шкіру на даний момент є мало вивченим [4].

Хоча у сферу радіаційного впливу аварії так чи інакше були залучені практично усі жителі України, проте виділяють чотири критичні контингенти, які найбільше зазнали опромінення: 1) учасники ліквідації наслідків аварії (УЛНА) – особи, що брали безпосередню участь у роботах у 30-км зоні; 2) евакуйовані жителі населених пунктів 30-км зони; 3) діти та підлітки на момент аварії, щитоподібна залоза яких зазнала опромінення радіоактивними ізотопами йоду в травні-червні 1986 р.; 4) сільські жителі, що проживають на забруднених радіонуклідами територіях.

Населення радіоактивно забруднених територій є найбільшим за чисельністю серед чотирьох виділених вище контингентів і складає 2,3 млн. чол. Найчастіше негативний вплив радіації проявляється через хвороби системи кровообігу (ХСК). Переважають гіпертонічна та ішемічна хвороби серця. Ці хвороби зумовлюють більшу смертність, ніж усі онкологічні хвороби разом узяті.

Останнім часом погіршився стан здоров'я УЛНА (учасники ліквідації наслідків аварії), значно зросла кількість непухлинних хвороб крові та кровотворних органів, ендокринної системи, органів травлення, дихання, сечостатевої системи та інших. Загострилися хронічні хвороби, реєструється послаблення імунітету, збільшилась кількість пухлинних хвороб. Відзначене перевищення загальної смертності від онкологічних захворювань.

Вже в перші роки після аварії на забруднених територіях України було зареєстровано збільшення захворюваності на рак щитоподібної залози дітей і підлітків внаслідок опромінення радіоактивними ізотопами йоду. За минулі 25 років було прооперовано понад 6 тисяч випадків цієї форми раку серед осіб, опромінених у віці 0–18 років. Рівні захворюваності перевищують доаварійні значення в десятки і сотні разів. Виявлено чітку залежність між частотою виникнення цієї форми раку і величиною поглиненої дози щитоподібною залозою. Групою найбільшого ризику є діти у віці до 6 років на момент аварії, а також населення, евакуйоване із зони відчуження. Підвищена захворюваність на рак цього органу зареєстрована в УЛНА. Зберігається підвищена захворюваність на рак та інші форми хвороби цього органу серед осіб, які отримали опромінення радіоїодом у дорослому віці.

В останні роки почала зростати захворюваність УЛНА і окремих груп населення солідними формами раку. Особливої уваги заслуговують відмічені підвищені радіаційні ризики раку молочної залози у жінок-ліквідаторів, а також тих, що мешкають на забруднених радіонуклідами територіях у порівнянні з показниками в цілому по країні. Встановлені підвищені радіаційні ризики лейкемії в УЛНА.

Шлунково-кишковий тракт належить до основних тканин-мішеней дії шкідливих факторів радіаційної природи. І це цілком зрозуміло – адже основну дозу опромінення людина отримує з продуктами харчування. Захворювання системи травлення займають 2–3 місце серед непухлинних хвороб в осіб, постраждалих внаслідок аварії. Когортні дослідження захворюваності, інвалідності та смертності УЛНА свідчать про стійкі негативні зміни в стані здоров'я – через 25 років хвороб органів травлення посіли провідне місце в структурі непухлинної захворюваності, у формуванні високих показників інвалідності [3].

Для аналізу захворюваності областей Поліського економічного району було взято 4 види захворювань: новоутворення, хвороби системи кровообігу, хвороби кістково-м'язової системи та хвороби сечостатевої системи, оскільки радіаційне забруднення значною мірою впливає на розвиток цих захворювань.

Проаналізувавши дані кількості вперше зареєстрованих випадків захворювання в межах досліджуваної території, можна сказати, що в усіх областях даного економічного району переважає кількість захворювань на хвороби системи кровообігу та сечостатевої системи. Кількість вперше зареєстрованих у 2012 році випадків захворювання на новоутворення в усіх областях коливається в межах 10 випадків на 1000 осіб. Найбільшим цей показник є в Житомирській та Чернігівській областях, відповідно – 10,4 та 9,2 випадків.

Аналіз динаміки захворюваності населення Поліського економічного району засвідчує значне зростання у 2012 р. порівняно з 1995 р. кількості зареєстрованих випадків захворювань на новоутворення: у Волинській області в 1,72 рази, Рівненській - у 1,31, Житомирській – у 1,25, Чернігівській – у 1,03 рази. Також спостерігається зростання кількості зареєстрованих випадків захворювань системи кровообігу. Цей процес є характерним для всіх областей даного економічного району, крім Чернігівської області, де фіксується хоч і незначне, але скорочення. За цим показником лідером є Рівненська область, де за період з 1995-2012 роки, кількість уперше в житті зареєстрованих випадків захворювання зросла у 1,79 разів. Під час обробки статистичних даних вдалось встановити, що кількість зареєстрованих захворювань сечостатевої системи також зростає. Найбільше зростання фіксується у Волинській області, а у Чернігівській спостерігається скорочення зареєстрованих захворювань.

Для встановлення залежності цих видів захворювання від радіаційного забруднення було проведено розрахунок рангової кореляції: між показниками щільності забруднення ґрунтів сільськогосподарських угідь цезієм-137 та показниками захворюваності (на новоутворення, хвороби системи кровообігу, хвороби кістково-м'язової системи, хвороби сечостатевої системи).

Загалом показники захворюваності населення областей Поліського економічного району є вищими порівняно із середньо державними.

Найбільша залежність встановлюється між показником захворюваності на хвороби системи кровообігу та забрудненням сільськогосподарських угідь цезієм-137, коефіцієнт кореляції становить – 0,31. Далі показник кореляції зменшується: хвороби сечостатевої системи (0,23), хвороби кістково-м'язової системи (0,21). Зворотна кореляційна залежність захворюваності на новоутворення, вона становить – 0,1.

Отже, підвищений рівень захворюваності залежить не тільки від радіаційного забруднення. Це можна пояснити депресивністю цих територій; нижчим рівнем економічного розвитку; особливостями вікової структури (значна частка населення пенсійного віку); гіршими можливостями доступу до медичного обслуговування.

Висновки. Проведений аналіз дає можливість зробити такі висновки.

1. Внаслідок аварії на ЧАЕС значно погіршився стан здоров'я населення.
2. Найчастіше негативний вплив радіації проявляється через хвороби системи кровообігу.
3. Значно зросла кількість непухлинних хвороб крові та кровотворних органів, ендокринної системи, органів травлення, дихання, сечостатевої системи.
4. Шлунково-кишковий тракт належить до основних тканин-мішеней дії шкідливих факторів радіаційної природи.
5. В усіх областях даного економічного району переважає кількість захворювань на хвороби системи кровообігу та сечостатевої системи.
6. Фіксується значне зростання кількості зареєстрованих випадків захворювань на новоутворення.

Література

1. Давидчук В.С. Географія і Чорнобиль. // Український географічний журнал. – 2001. – №2. – С.47-51.
2. Савенко В.С. Радиоэкология / В.С.Савенко. – Минск: Дизайн ПРО, 1997. – 208 с.
3. Гудков І.М. Радіаційна ситуація в Україні через 25 років після аварії на Чорнобильській АЕС. // Збірник наукових статей "III Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю". – Вінниця, 2011. – Том 2. – С.482-485.
4. Ярмоленко С.П. Радиобиология человека и животных. – Учебник для биолог. спец. вузов. – 3-е изд., перераб. и доп. / С.П.Ярмоленко. – М.: Высшая школа, 1988. – 424 с.

УДК 551.43 (477.51)

АНАЛІЗ АНТРОПОГЕННОЇ МОРФОСКУЛЬПТУРИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дирда Ю.П., студент магістратури природничо-географічного факультету
Науковий керівник: канд. геогр. наук, доц. **Філоненко Ю.М.**, кафедра географії

Територія Чернігівщини належить до тих регіонів української держави, які досить давно були заселені та освоювались нашими предками. Наслідком активної людської діяльності стало виникнення тут великої кількості антропогенних форм рельєфу, що робить дослідження впливу людини на природне середовище важливим і актуальним з наукової і практичної точки зору.

Господарська, військова, торгівельна та інші види діяльності людини стали причиною виникнення об'єктів селитебного рельєфу (населені пункти з розташованими в їх межах додатними та від'ємними формами рельєфу різного розміру), різноманітних захисних споруд (міські стіни та башти, вали, рови), курганів, пристаней на річках, лісових та польових доріг (рис. 1 та рис. 2) тощо.

Рис. 1. Дорога в с.Ольшана

Рис. 2. Дорога в с.Максимівка

З часом, кількість антропогенних форм рельєфу зростала, а їх розміри збільшувались. Серед них уже були й такі, що не поступалися багатьом геоморфологічним об'єктам екзогенного походження, а часто й переважали їх (рис. 3).

Рис. 3. Новгород-Сіверський крейдяний кар'єр

Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що найбільші антропогенні форми на території Чернігівщини виникали внаслідок спорудження населених пунктів, а також будівництва шляхів сполучення та гідротехнічних споруд. Це міста, селища міського типу і села з наявними в них господарськими об'єктами; насипи; паралельно розташовані до них, рукотворні придорожні улоговини, які інколи мають глибину понад 1,5 м; а також греблі та протиповеневі дамби (рис. 4).

Рис. 4. Дамба в с.Ольшана

Останні споруджені поблизу таких населених пунктів, як Семенівка, Щорс, Макошине, Козелець та ін. Вони являють собою переважно ґрунтові, рідше – ґрунтово-кам'яні прямі або вигнуті пасма висотою до 2 м, іноді закріплені на схилах бетонними плитами.

Лінійно витягнутими від'ємними рукотворними формам антропогенного рельєфу є також численні *канали* (рис. 5). Це наслідок масштабних робіт по осушенню території, що проводились у другій половині ХХ століття. Густина мережі каналів мало в чому поступається густині шляхів сполучення.

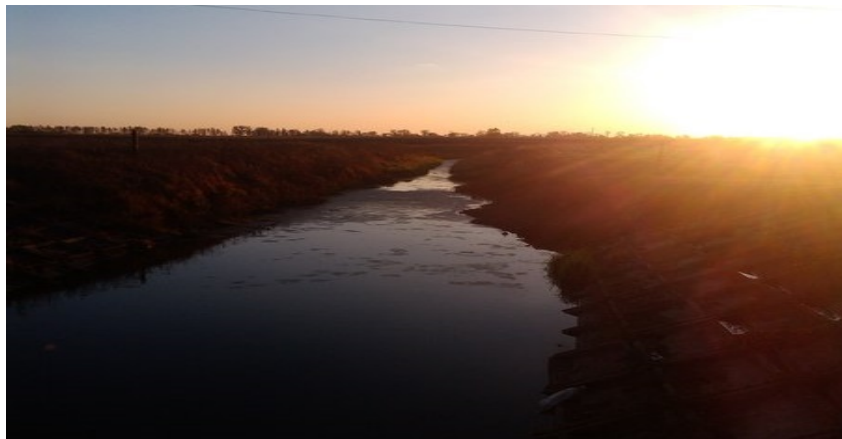

Рис. 5. Водно меліоративний канал в с.Валентієве

За часів колишнього СРСР сільськогосподарські підприємства по всій території Чернігівської області часто споруджували для виробничих потреб виїмки досить значних розмірів, які використовували під силосні ями, жомосховища та гноєсховища (рис. 6).

Силосні ями, жомосховища та гноєсховища являли собою у більшості випадків прямокутні у плані улоговини, глибиною до двох, рідше, трьох метрів. Вони мали довжину переважно 50-100 м і ширину 15-20 м. У вузькій частині таких ям схили були пологі, а в широкій – круті або прямовисні. Часто дно і схили силосних ям та жомосховищ закріплювалися бетонними блоками. На жаль, нині повністю збережених таких споруд майже не існує. На більшості з них демонтовано і вивезено бетонні плити, що призвело до руйнування схилів і перетворення їх на заглиблення з пологими задернованими схилами.

Рис. 6. Силосна яма в с.Бакаївка

Не дивлячись на те, що за екологічними вимогами гноєсховища мали бути бетонними, металічними, або улоговинами з покритим водонепроникним матеріалом дном, у більшості випадків на дослідженій території вони являли собою звичайні заглиблення у ґрунті, куди звозили гній з ферм. Тривалий час, через занепад тваринництва, більшість з них не використовувалась і перетворилась на неглибокі улоговини на поверхні. Нині, поблизу новостворених тваринницьких комплексів, почали з'являтися нові гноєсховища.

До невеликих антропогенних форм селитебного рельєфу належать: водонапірні башні (рис. 7) погребі, гаражі, а також постаменти, обеліски, свердловини, території кладовищ, коптільні тощо.

Рис. 7. Водонапірна башта в с.Бакаївка

Наноформами антропогенного рельєфу з коротким періодом існування є різноманітні борозни та улоговини, які виникають в результаті обробітку ґрунту та збирання врожаю.

Загалом, можна стверджувати, що на території Чернігівщини діяльність людини продовжує залишатися одним з важливих чинників формування її поверхні.

УДК 911.8

ВПЛИВ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ЛАНДШАФТИ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Мелешко І.В., студентка IV курсу природничо-географічного факультету
Науковий керівник: канд. геогр. наук, доц. **Барановська О.В.**, кафедра географії

Сучасна епоха – це епоха бурхливого розвитку науки і техніки, гігантського збільшення її активної творчої діяльності, демографічного вибуху – неконтрольованого зростання населення Землі, кількість якого перевищила критичну межу. Тому надзвичайно загострились багато проблем, а серед них одна з головних – проблема взаємозв'язку суспільства і природи, людини і навколишнього середовища [4, 15].

Великий антропогенний вплив на навколишнє середовище в сучасну епоху чинить промисловість. Тому актуально дослідити її вплив на ландшафти Чернігівської області.

Промисловий комплекс має першорядне місце серед забруднювачів навколишнього природного середовища відходами, викидами, стічними водами всіх видів виробництв, сільського та комунального господарств населених пунктів регіону та держави загалом.

Промисловий комплекс Чернігівщини (основне коло) налічує близько 250 працюючих підприємств.

Три підприємства області: КП "Чернігівводоканал" Чернігівської міської ради, КЕП "Чернігівська теплоелектроцентрально ТОВ фірми "ТехНовА" та ПАТ "Чернігівське Хімволокно", входять до "Переліку 100 об'єктів, які є найбільшими забруднювачами довкілля в Україні" внаслідок виробничої діяльності, розробленого Міністерством охорони навколишнього природного середовища України.

Виключити повністю вплив антропогенної діяльності на стан довкілля в сучасних умовах нереально. Однак можливо і необхідно систематично вдосконалювати діючі та впроваджувати нові норми й правила забезпечення гармонійного існування людини в природній системі.

На території Чернігівської області проводиться використання підконтрольних кар'єрів та розробка гірничо-видобувних підприємств області. Дана діяльність представлена підприємствами "Чернігівторф".

Видобування вуглеводнів (нафти) здійснюється Прилуцьким нафтогазовидобувним управлінням "Чернігівнафтогаз", ПАТ "Укрнафта".

В Чернігівській області також має місце видобування неенергетичних матеріалів – видобування крейди: ПАТ "Н.-Сіверський завод будівельних матеріалів"; видобування піску та глини: ТОВ "Папернянський кар'єр скляних пісків".

У металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів обсяг продукції становив 79,8%, на підприємствах машинобудування – 87,1% проти 2011 р. Збільшилося виробництво устаткування електросигнального, для фільтрування й очищення рідин та для птахівництва, низьковольтної електричної апаратури, верстатів для оброблення дерева, менше вироблено автобусів, пожежних машин [1, 153].

Машинобудівельний комплекс у цілому і виробництво оборонних галузей промисловості, як його невіддільна складова, є потенційними забруднювачами навколишнього середовища:

- повітряного простору;
- поверхонь вододжерел (стічні води і т. ін.);
- ґрунту (накопичення твердих відходів, осади токсичних речовин тощо).

У хімічній промисловості обсяг виробництва продукції порівняно з 2011 р. збільшився на 14,1%. Зросло виробництво пластмас у первинних формах, шампунів, менше вироблено фарб та лаків на основі полімерів, хімічних волокон, штучних оболонок із затверділих протейнів. На підприємствах із виробництва іншої неметалевої мінеральної продукції її випуск порівняно з 2011 р. становив 82,4 %.

До підприємств хімічної промисловості Чернігівської області, що мали викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря в 2012 році (за статистичними даними) відносяться 3 суб'єкти господарювання. Ними в повітря області викинуто 4,5 т забруднюючих речовин. ПАТ "Чернігівське Хімволокно" було одним з найбільших підприємств серед об'єктів хімічної промисловості області. Основна діяльність, яка призводила до значних обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря – це виробництво поліамідної нитки для корду та технічних виробів; поліамідної текстильної нитки і волокна; нитки "Анід" для кордних тканин та технічних виробів.

Протягом 2012 року підприємство не працювало. У зв'язку зі зменшенням замовлень споживачів на продукцію підприємства зупинено основне виробництво та підлеглі структурні підрозділи. Виробнича діяльність підприємства проводилась лише епізодично і в окремих структурних підрозділах. У зв'язку з зупинкою підприємства, скидання виробничих стічних вод у мережу зливової каналізації не здійснювався, в р. Білоус проводився скид лише дощових вод [1, 156].

Харчова та переробна промисловість, як і багато інших галузей народного господарства, є джерелом негативного впливу на навколишнє середовище. Виробництво харчових продуктів супроводжується утворенням рідких, газоподібних та твердих відходів, що забруднюють гідросферу, атмосферу та ґрунти.

На підприємствах із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів обсяг промислової продукції зріс на 2,4%.

Порівняно з 2011 р. на 55,2% зросло виробництво свіжої чи охолодженої свинини, на 41,9% – крохмалів, крім модифікованих, на 39,5% – сухих молока й вершків, на 21,8% – солоних оселедців, на 20% – обробленого рідкого молока, на 15,7% – круп, на 11,3% – вершкового масла та кисломолочних продуктів, на 8,9% – нерафінованої соняшникової олії. Менше вироблено жирних сирів, борошна, цукру, хлібобулочних, ковбасних та макаронних виробів [1, 159].

Виробництво харчових продуктів супроводжується утворенням рідких, газоподібних та твердих відходів, що забруднюють гідросферу, атмосферу та ґрунти. Але основною проблемою екології харчових виробництв є проблема води. Усі підприємства потребують велику кількість води, що використовується безпосередньо в технології основного продукту (пивоварна, спиртова, цукрова), для миття обладнання та інших цілей. Більшість цієї води у вигляді забруднених стоків виводиться із процесу та надходить у навколишнє середовище.

Найбільший негативний вплив на довкілля мають м'ясна, цукрова, спиртова та дріжджова галузі харчової промисловості.

Надходження забруднених СВ, що містять органічні речовини рослинного і тваринного походження, у природні водоймища призводить до погіршення умов життєдіяльності гідробіонтів внаслідок того, що на руйнування цих речовин витрачається кисень, який розчинений у воді і є одним з найважливіших умов життєдіяльності біоти водойм. Так, один літр СВ спиртзаводу, м'ясокомбінату або сирзаводу може "зіпсувати" декілька тисяч літрів річкової або ставкової води.

На даний час на більшості харчових підприємств Чернігівської області застарілі, неефективні очисні споруди. Підприємства харчової промисловості скидають стічні води у водні об'єкти недостатньо очищеними.

Економічний механізм забезпечення безпеки довкілля не достатньо ефективний і не стимулює підприємства до організації дільниць з очищення стічних вод [3].

Найбільші обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, як і в попередні роки, мають підприємства електроенергетики, транспортування газу трубопроводами, добування природного газу, на які припадає майже 29% загальних викидів забруднюючих речовин, або 57% викидів від стаціонарних джерел забруднення.

Прикладом великого негативного впливу на природне середовище Чернігівської області є аварія на ЧАЕС у 1986 році.

Найбільшу щільність забруднення цезієм 137/134 та стронцієм 90 мають такі райони Чернігівської області: Чернігівський, Ріпкинський, Козелецький, Новгород-Сіверський, Корюківський.

Шкода, яку заподіяла Чорнобильська катастрофа, величезна і має низку екологічних аспектів:

1. По-перше – радіоактивне забруднення складових частин екосистеми: літологічної основи, гідро- і атмосфери, ґрунтового і рослинного покривів;
2. По-друге – вплив на здоров'я живих організмів і, найголовніше, людини;
3. По-третє – вилучення з народногосподарського використання значних територій і природних ресурсів [2, 53].

Найбільшим забруднювачем атмосферного повітря в Чернігівській області залишається КЕП "Чернігівська ТЕЦ" ТОВ "Фірма ТехНова", викиди в атмосферне повітря якої складають біля 90% від викидів по місту

Чернігову. Цьому, в першу чергу, сприяє збільшення обсягів використання твердого палива замість природного газу.

Також великий негативний вплив на атмосферне повітря здійснюють: Гнідинцівський газопереробний завод, Чернігівське лінійне виробниче управління магістральних газопроводів, Мринське виробниче управління підземного зберігання газу [1, 15].

В 2012 р. викиди від стаціонарних джерел 453 підприємств, організацій, установ, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності, та агропромислового комплексу в Чернігівській області склали 45,782 тис. тонн, що на 3,692 тис. тонни (7,5%) менше, ніж в минулому році.

Найбільша кількість промислових підприємств знаходиться в м.Чернігові – 63 (або 13,9 % – усіх підприємств області), у м.Прилуки – 25 (5,5%), у м.Ніжині – 24 (5,3%) відповідно.

Найбільші обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря мають підприємства: електроенергетики – 21,255 тис. т, або 46,4% від загальних викидів стаціонарними джерелами по області, транспортування газу трубопроводами – 4,044 тис. т або 8,8%, добування паливно-енергетичних корисних копалин – 2,484 тис. т, або 5,4%.

У містах та районах, де розташовані підприємства цих галузей, спостерігаються найвищі обсяги викидів в атмосферне повітря. А саме: м.Чернігів (21,358 тис. т, або 46,7%), Чернігівський район (3,816 тис. т, або 8,3%), Варвинський район (2,227 тис. т, або 4,9%), Носівський район (1,755 тис. т, або 3,8%)(рис. 1) [1, 21].

Також значні обсяги викидів в атмосферне повітря спостерігаються у Бахмацькому, Корюківському, Прилуцькому районах. Це пов'язано із розташуванням великої кількості промислових підприємств в межах цих районів, адже вони найбільше забруднюють навколишнє середовище.

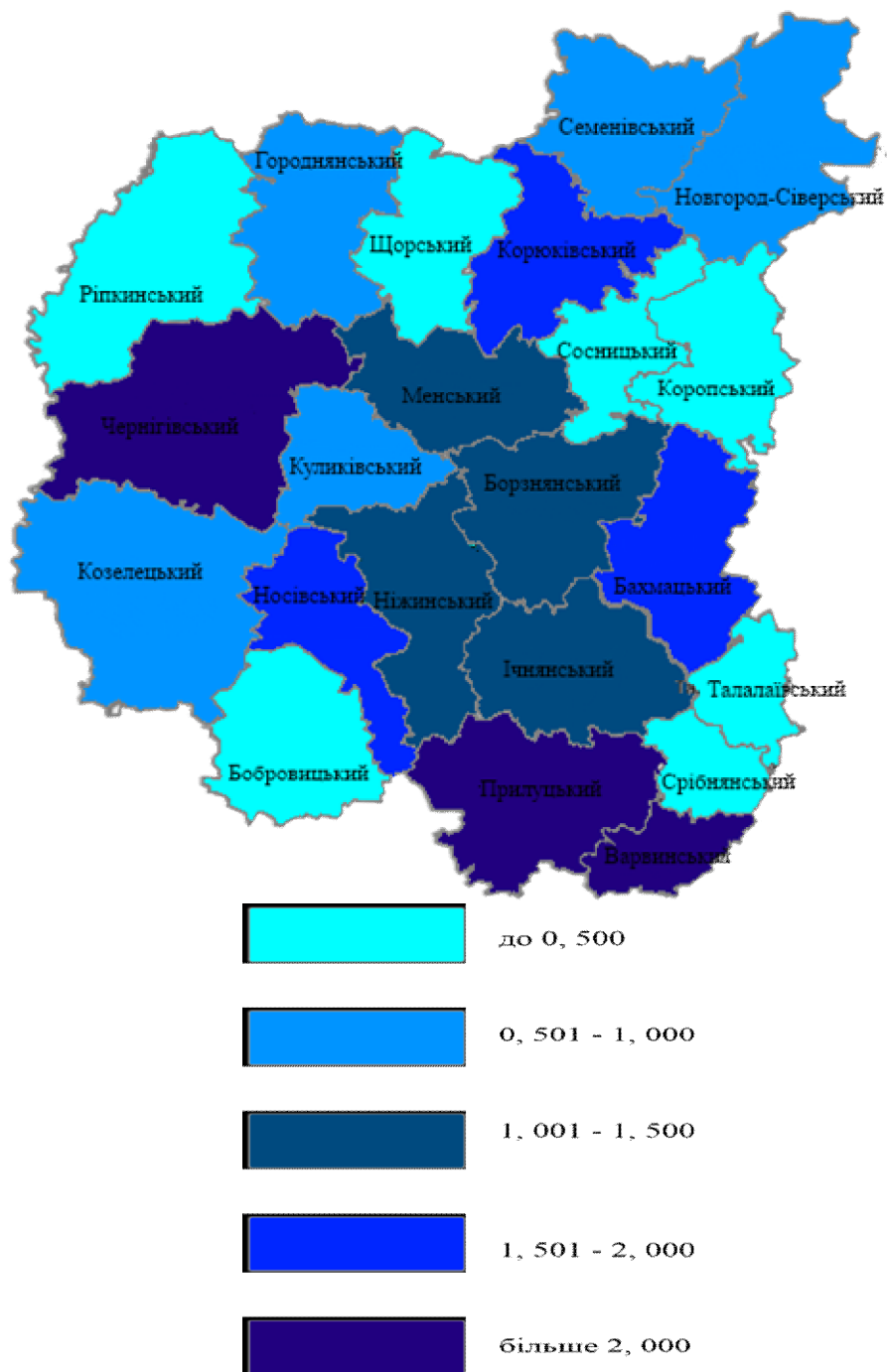

Рис. 1. Обсяги викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами в атмосферне повітря по районах у 2012 р. (тонн)

Література

1. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Чернігівській області за 2012 рік. – Чернігів: Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Чернігівській області, 2012. – 306 с.
2. Іванов Є.А. Радіоекологічні дослідження: [навчальний посібник] / Є.А.Іванов. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 149 с.
3. Левандовський Л.В. Вплив відходів харчової промисловості на довкілля / Л.В.Левандовський, Є.А.Лукашевич, Г.О.Нікітін, А.О.Діба // I-й Всеукраїнський з'їзд екологів: міжнар. наук.-техн. конф.: тези допов. – с. 264.
4. Юрченко Л.І. Екологія: [навчальний посібник] / Л.І.Юрченко. – К.: "Видавничий дім "Професіонал", Центр учбової літератури, 2009. – 304 с.

ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ҐРУНТІВ УКРАЇНИ

Огієвич Д.М., студент IV курсу природничо-географічного факультету
Науковий керівник: канд. геогр. наук, доц. **Барановська О.В.**, кафедра географії

Охорона та раціональне використання земель є одним із найважливіших завдань людства, бо 98% продуктів харчування, які споживає людина, отримуються за рахунок обробітку землі.

Аналіз екологічного стану ґрунтів України показує, що земельне багатство нашої держави знаходиться у занедбаному стані. З року в рік посівні площі стають все більш пригніченими. У різних регіонах країни ґрунти потерпають від впливу різних чинників, тому екологічний стан ґрунтів не однаковий.

Тому метою даного дослідження є встановлення просторових закономірностей екології ґрунтів і виявлення джерел їх забруднення.

Основними джерелами забруднення ґрунтів можуть бути промислові підприємства, сільське господарство, транспорт, комунальне господарство.

Промислові підприємства, у твердих і рідких промислових відходах постійно присутні речовини, здатні надавати токсичну дію на живі організми і рослини. Наприклад, у відходах металургійної промисловості зазвичай присутні солі кольорових важких металів. Машинобудівна промисловість викидає в навколишнє природне середовище ціаніди, з'єднання миш'яку, берилію; при виробництві пластмас і штучних волокон утворюються відходи, що містять фенол, бензол, стирол; при виробництві синтетичних каучуків в ґрунт потрапляють відходи каталізаторів, некондиційні полімерні згустки; при виробництві гумових виробів в навколишнє середовище поступають пилоподібні інгредієнти, сажа, які осідають на ґрунт і рослини.

Також великим джерелом забруднення є транспорт, при роботі двигунів внутрішнього згорання інтенсивно виділяються оксиди азоту, свинець, вуглеводні, оксид вуглецю, сажа і інших речовин, що осідають на поверхню землі або поглинаються рослинами. У останньому випадку ці речовини також потрапляють в ґрунт.

Забруднення ґрунту в сільському господарстві відбувається унаслідок внесення величезних кількостей мінеральних добрив і отрутохімікатів. Відомо, що у складі деяких отрутохімікатів міститься ртуть.

Житлові будинки і комунально-побутові підприємства, у складі забруднюючих речовин цієї категорії джерел переважають побутове сміття, харчові відходи, будівельне сміття, відходи опалювальних систем, предмети домашнього ужитку, що прийшли в непридатність, і т.п. Все це збирається і вивозиться на звалища. Для крупних міст збір і знищення побутового сміття на звалищах перетворили на важко вирішувану проблему.

У 2011 році Міністерством екології та природних ресурсів України було проведено дослідження під час якого велось спостереження за забрудненням ґрунтів важкими металами проводились в регіонах з підвищеною концентрацією промислових виробництв, де розміщені потужні джерела промислових викидів забруднювальних речовин в атмосферу.

Всього було відібрано понад 600 проб ґрунту, які проаналізовано на вміст шести металів: кадмію, марганцю, міді, нікелю, свинцю та цинку. За даними спостережень, найбільш забрудненими виявились ґрунти Донецької області, а саме Костянтинівки і Маріуполя, де середні концентрації майже усіх металів перевищували відповідні норми в кілька разів. В окремих містах зафіксовані разові концентрації металів на достатньо високому рівні (табл. 1.).

У ґрунтах Костянтинівки середній вміст цинку за даними спостережень становив 9,0 ГДК, свинцю – 8,9 ГДК, кадмію – 4,3 ГДК, марганцю – 1,9 ГДК, міді – 1,3 ГДК. Перевищення рівня ГДК по свинцю та цинку спостерігалось у 100 % відібраних проб, кадмію та марганцю – у 95 %, міді – у 68 % проб.

У ґрунтах Івано-Франківська середні концентрації міді досягали рівня 1,4 ГДК, свинцю – рівня 1,0 ГДК. Максимальний вміст свинцю – 18,9 ГДК виявлено у ґрунтах на території ВАТ "Івано-Франківський локомотивний завод", міді – 8,2 ГДК на території ВАТ "Івано-Франківський завод "Промприлад", цинку – 1,7 ГДК в районі автовокзалу.

Табл. 1. – Вміст промислових токсикантів (в кратності ГДК) у ґрунтах у 2011 р. за даними гідрометеорологічних організацій МНС України.

Місто	Кількість проб	Забруднювальні речовини (середній/максимальний вміст, в кратності ГДК)					
		Cd	Mn	Cu	Ni	Pb	Zn
Луцьк	50	0.1/0.5	0.2/0.5	0.2/1.5	0.1/0.2	0.9/7.0	0.8/3.7
Павлоград	60	0.2/0.8	0.5/30.3	0.3/2.9	0.3/0.8	0.5/1.7	0.4/1.6
Костянтинівка	20	4.3/11.5	1.9/5.4	1.3/2.3	0.5/0.8	8.9/26.5	9.0/22.9
Краматорськ	50	0.1/0.5	0.9/4.3	0.7/2.9	0.5/1.0	1.3/6.3	1.6/5.5
Красноармійськ	20	0.4/0.8	0.9/0.9	0.3/0.5	0.9/0.9	1.1/1.6	1.4/2.0
Маріуполь	30	0.6/1.5	1.8/3.7	2.4/4.4	0.6/1.1	2.1/9.8	3.8/8.3
Коростень	30	0.1/1 -0	0.2/0.6	0.2/0.6	0.2/0.4	0.5/0.8	0.4/1.8
Олевськ	15	0.5/1.0	0.2/0.7	0.2/0.6	0.2/0.4	0.3/0.5	0.5/0.9
Івано-Франківськ	41	0.0/0.8	0.4/0.7	1.4/8.2	0.3/0.6	1.0/18.9	0.6/1.7
Березань	20	0.1/0.5	0.3/13.6	0.3/0.5	0.2/0.3	0.4/1.3	0.6/1.3
Біла Церква	50	0.4/1.0	0.2/0.4	0.5/4.9	0.2/0.6	0.9/2.1	0.4/1.9
Вишневе	25	0.6/1.5	0.2/0.4	0.6/2.6	0.1/0.3	0.9/3.5	0.5/1.3
Фастів	27	0.2/0.8	0.2/0.4	0.4/1.5	0.1/0.4	2.2/12.1	1.1/2.5
Київ	52	0.1/0.5	0.3/0.9	0.3/2.7	0.2/0.3	0.4/1.0	0.3/1.0
Дрогобич	20	0.1/2.5	0.3/0.5	1.2/4.0	0.3/1.4	1.1/3.2	0.5/1.6
Сарни	23	0.4/0.8	0.2/0.7	0.2/0.6	0.1/0.2	0.6/4.9	0.3/1.2
Нова Каховка	25	0.1/0.3	0.1/0.3	0.2/0.5	0.1/0.4	0.6/4.3	0.2/1.0
Хмельницький	40	0.2/1.0	0.4 0.6	0.6/2.3	0.4/0.5	1.3/8.5	1.1/2.5
Ніжин	26	0.3/1.0	0.2/0.3	0.3/0.8	0.2/0.2	0.7/2.5	0.6/2.2

У ґрунтах Хмельницького середній вміст свинцю становив 1,3 ГДК, цинку – 1,1 ГДК. Максимальний вміст свинцю – 8,5 ГДК зафіксовано в районі ЗАТ "Агропромаш", цинку – 2,5 ГДК на території Українсько-польського ТОВ "Граланд", міді – 2,3 ГДК на території Сервісного центру.

У ґрунтах Краматорська за даними спостережень середній вміст цинку становив 1,6 ГДК, свинцю – 1,3 ГДК. В деяких інших містах середні концентрації металів також перевищували відповідні нормативи, в основному по свинцю та цинку. Проаналізувавши, ці показники простежується певна закономірність – навколо міст, в яких велика кількість підприємств чорної металургії, вугледобувної, хімічної промисловості та ін. значна забрудненість ґрунтів [2].

Аварія на Чорнобильській АЕС 1986 р. спричинила значне забруднення природного середовища, зокрема і ґрунтового покриву ряду країн. На території України цей вплив був надзвичайно відчутним. Ця велика катастрофа людства спричинила забруднення ґрунтів України радіоактивними речовинами на зразок цезію-137.

Даний радіоактивний елемент розмістився по території України не рівномірно. Найбільша його концентрація на півночі країни, насамперед у таких областях як: Київська, Житомирська, Рівненська та Черкаська. У Київській області на півночі там де знаходиться сама Чорнобильська АЕС концентрація цезію-137 надзвичайно висока, тому дана територія є зоною відчуження ЧАЕС. Така висока концентрація пов'язана, перш за все, з аварією безпосередньо на цій місцевості. З вибухом відбувся величезний викид радіації у навколишнє середовище, а саме: в річки, озера, навколишні ґрунти, а також у повітря, що сприяло широкому розповсюдженню радіації по території України та інших країнах.

Піднявшись в атмосферу, радіація розповсюджувалася по території за допомогою вітрів. Тому велика концентрація цезію-137 зосереджена на захід від ЧАЕС, тобто у Житомирській і Рівненській області, а якщо точніше у північних районах цих областей. Потім разом із опадами цей радіоактивний елемент випадав на поверхню землі і концентрувався у верхніх шарах горизонту, спричиняючи значні забруднення ґрунту та загибелі представників рослинного і тваринного покриву.

Значна концентрація цезію-137 і на південь від місця аварії, а саме у центральних районах Черкаської і південних районах Київської областей, куди радіація переносилась вітровими потоками, а також забрудненими водами Дніпра. У цих областях концентрація цезію-137 перевищує 100кБк/м², а в місцями і більше у Київській області. Найменший вплив цезію-137 проявляється на Поділлі, Дніпропетровській області і на території Присивашся і становить до 2 кБк/м². У цих куточках України концентрація цезію-137 дуже низька, а це пов'язано з тим, що вітрові радіаційні потоки були направлені в інші сторони, і радіація не випадала з опадами на цій території.

Використовуючи земельні ресурси, а саме ґрунти в сільському господарстві людина часто вносить добрива, різні гербіциди і пестициди для того щоб збільшити врожай, при цьому навіть не задумується над тим, які наслідки можуть бути.

Ґрунти на території України досить забруднені залишками пестицидів, притому не рівномірно. Найбільш забруднені в Одеській, Вінницькій, Дніпропетровській областях.

Особливо це забруднення відчутне у Одеській області, де більше 75% території має середній ступінь забрудненості залишками пестицидів. У Вінницькій області середній ступінь забрудненості наявний у південно-східних районах області. Вся Дніпропетровська область лежить у межах низького ступеню забрудненості залишками пестицидів. Найвища ж концентрація залишків пестицидів знаходиться на північному сході Кримського півострова. Це пов'язано з інтенсивним розвитком сільського господарства в цих областях. На території інших областей України переважає низький та найнижчий ступінь забрудненості ґрунтів залишками пестицидів.

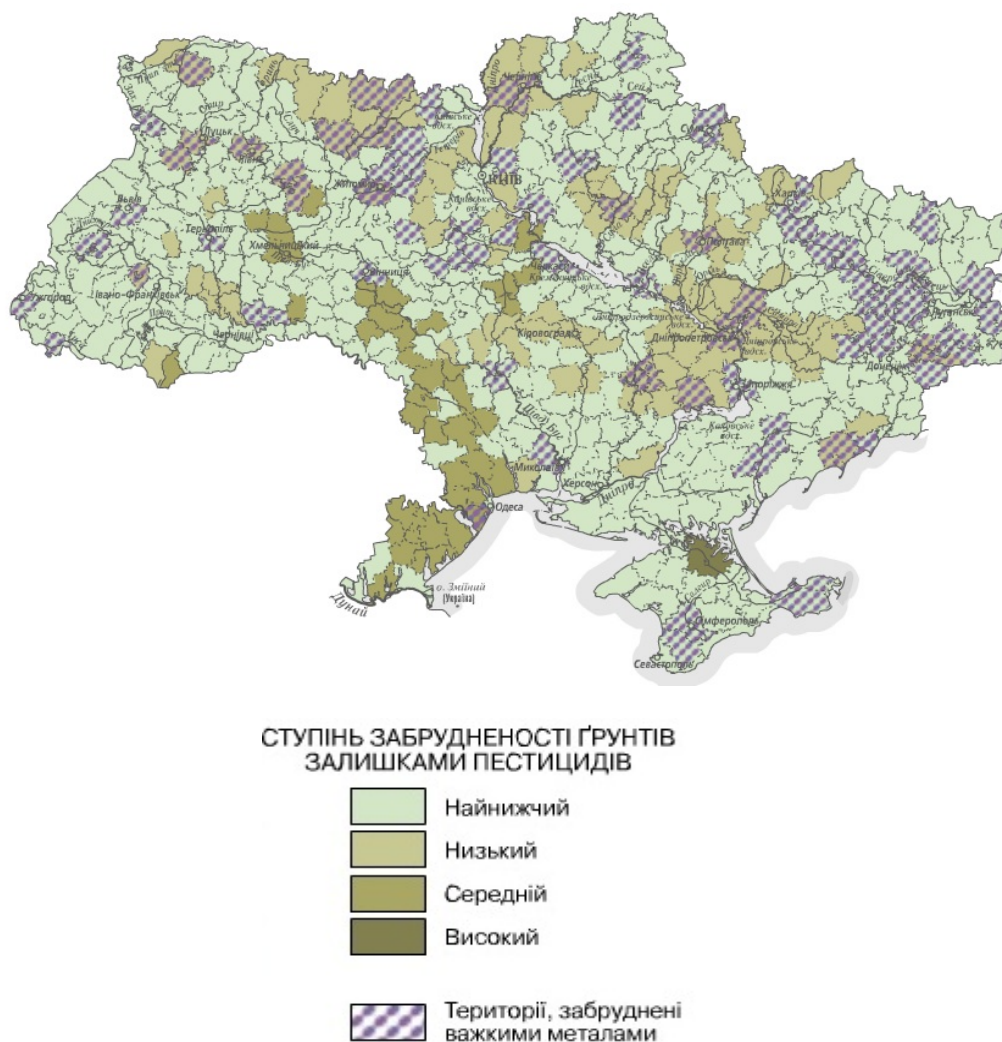

Рис. 1. Забрудненість ґрунтів України залишками пестицидів

Найменш забруднені ґрунти залишками пестицидів на території західної України та на півдні. Тому що в цих регіонах вноситься менша кількість різних добрив, а також високий рівень самоочищення ґрунту.

На екологічний стан ґрунту людина може впливати й опосередковано, тобто, знищуючи рослинний покрив, тим самим викликає ерозію ґрунтів.

Водна ерозія має вплив у центральній Україні, простягаючись широтною смугою з заходу на схід. Найбільш інтенсивна водна ерозія на території, яка співпадає з віссю Воєйкова. Насамперед, у Донецькій області, на території Донецької височини, де добре розвинута яружно-балкова система, у Кіровоградській та на півночі Одеської областей.

Загальна площа сільськогосподарських угідь, які зазнали згубного впливу водної ерозії, склала 13,3 млн. га, в тому числі 10,6 млн. га орних земель (32% від загальної площі цих угідь).

В Україні водної та вітрової ерозії зазнають понад 11,9 млн. га сільськогосподарських угідь, що є наслідком розораності більш ніж 70% сільськогосподарських угідь, а у деяких

областях (Вінницькій, Тернопільській, Кіровоградській) – понад 90%, у ряді господарств – 95-96%. Найбільш еродовані ґрунти в Донецькій (70,6%), Луганській (61,6%) та Одеській (55,8%) областях.

Висновки

1. Серед чинників, які впливають на екологічний стан ґрунтів, найважливіші це – промислові підприємства, сільське господарство, транспорт, комунальні господарства.

2. Ґрунти України потерпають від: радіаційного забруднення, внаслідок аварії на ЧАЕС, важких металів, завдяки діяльності підприємств, переважно, чорної металургії та залишків пестицидів через, хімічний обробіток ґрунту.

3. Проаналізувавши, сукупність чинників і екологію ґрунтового покриву у різних регіонах, можна сказати, що ґрунти України перебувають у незадовільному стані.

Література

1. Антропогенне забруднення і виснаження ґрунтів [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://ua.convdocs.org/docs/ndex-167526.html?page=9>;

2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K. – 2012. – 258 с.

УДК 551.582 (477.51)

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД РІПКИНСЬКОГО РАЙОНУ

Примаченко А.С., студентка V курсу природничо-географічного факультету
Науковий керівник: канд. геогр. наук, доц. **Барановська О.В.**, кафедра географії

На сьогоднішній день, коли перед людством постала глобальна екологічна проблема, все більшого значення набуває система заходів з охорони навколишнього середовища, зокрема створення нових і забезпечення нормальної діяльності вже існуючих об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ). Адже встановлено, що для гарантування екологічної стійкості будь-якого регіону необхідно, щоб частка заповідних територій становила не менше 10-15% їхньої загальної площі [3]. Щодо Ріпкинського району Чернігівської області, який є об'єктом дослідження, то даний район має низький відсоток заповідності, а саме 6 %, що негативно впливає на екологічну стабільність території. Ріпкинщина має великий потенціал в плані природозаповідання, а прикордонне положення району дає можливості для створення цілої мережі міждержавних природоохоронних об'єктів. Але на сьогоднішній день дослідженню даної проблеми не приділяється належної уваги через відсутність підтримки з боку державних органів влади. Саме тому проблема дослідження ПЗФ Ріпкинщини є надзвичайно актуальною і заслуговує на більш детальне вивчення та вирішення.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан природно-заповідного фонду Ріпкинського району, визначити проблеми та перспективи розвитку ПЗФ Ріпкинщини.

Виклад основного матеріалу

Ріпкинський район утворений в 1923 році. Межує з Чернігівським і Городнянським районами Чернігівської області та Гомельським, Лоевським і Брагинським районами Гомельської області Республіки Білорусь. Ріпкинський район є одним з найбільших в області. Площа району 2,1 тис. кв. км. Питома вага району в області за територією – 6,5%.

Ріпкинщина майже повністю розташована в межах Придніпровської низовини в зоні мішаних лісів. Ліси займають 78,1 тис. га, що становить 29% загальної території району, відповідно відсоток лісистості району сягає 37%. Високий ступінь залісненості району сприяв тому, що на Ріпкинщині сформувались чудові лісові урочища – Нова Зимниця, Присторонська дача, Лубча, Вороб'ївська дача, урочища Кінське, Волноша та інші. Взагалі багатство природних умов і ландшафтного різноманіття Ріпкинщини дають великі можливості для розвитку природно-заповідного фонду [5].

На сьогодні Ріпкинський район відноситься до групи районів з низьким рівнем заповідності (рис.1) [1,77]. Природно-заповідний фонд району включає 44 природоохоронні об'єкти загальною площею 12647 га, що становить 6% від площі району (таблиця 1). ПЗФ представлено такими категоріями об'єктів: заказники, пам'ятки природи та заповідні урочища, серед яких лише одному об'єкту присвоєно статус загальнодержавного (ландшафтний заказник "Замглай"), всі решта мають місцеве значення.

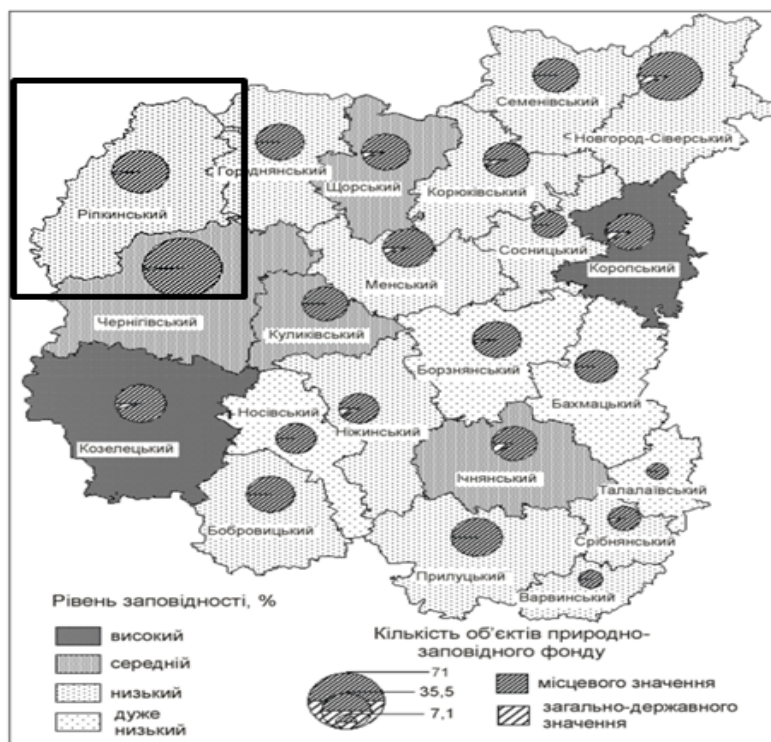

Рис. 1. Групування районів Чернігівської області за рівнем заповідності [1]

Таблиця 1

Перелік територій та об'єктів ПЗФ Ріпкинського району:
(за даними Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Чернігівській області)

№	Назва	Площа,га	Категорія
1.	"Діброва"	2	лісовий заказник
2.	"Волноша"	138	ботанічний заказник
3.	"Мокрець"	273	заповідне урочище
4.	"Вороб'ївське"	356	заповідне урочище
5.	"Довга рудня"	262	заповідне урочище
6.	"Борисоглібське"	1162	заповідне урочище
7.	"Шкуранська група дубів"	0,04	ботанічна пам'ятка природи
8.	"Старе"	367	лісовий заказник
9.	"Криві гряди-2"	6,8	зоологічна пам'ятка природи
10.	"Криві гряди"	129,2	гідрологічний заказник
11.	"Озера Симбаль та Святе"	140	гідрологічний заказник
12.	"Бабичів острів"	5	зоологічна пам'ятка природи
13.	"Лубча"	109	заповідне урочище
14.	Урочище "Єсинське"	2,6	ботанічна пам'ятка природи
15.	"Рашково-Слобідський дуб"	0,01	ботанічна пам'ятка природи
16.	"Срібне озеро"	2,5	ботанічний заказник
17.	Озеро "Нерадча"	32	зоологічна пам'ятка природи
18.	"Любецький масив"	181	ботанічний заказник
19.	Урочище "Чорна річка"	5	зоологічна пам'ятка природи
20.	"Сосни присторонські"	0,02	ботанічний заказник
21.	"Фролове"	415	гідрологічний заказник
22.	"Мороги"	255	заповідне урочище
23.	"Замглай"	4428	ландшатний заказник

1	2	3	4
24.	"Рублене"	10	гідрологічний заказник
25.	"Северин"	112	гідрологічний заказник
26.	"Суховирське болото"	139	ботанічний заказник
27.	"Чорне болото"	1264	гідрологічний заказник
28.	"Гало"	10	гідрологічний заказник
29.	"Чудівський масив"	293	гідрологічний заказник
30.	"Олешнянська дача"	128	ботанічний заказник
31.	"Кички"	40	гідрологічний заказник
32.	"Дубина"	12,6	лісовий заказник
33.	"Сушнянський дуб"	0,01	ботанічна пам'ятка природи
34.	Урочище "Дор"	166	гідрологічний заказник
35.	"Вербівський"	166	гідрологічний заказник
36.	"Растереби"	23	гідрологічний заказник
37.	"Дуби скитокські"	0,08	лісовий заказник
38.	"Військові гори"	102	ботанічна пам'ятка природи
39.	Урочище "Суха грядь"	3,2	ботанічна пам'ятка природи
40.	"Нова зимниця"	635	ботанічний заказник
41.	"Присторонська дача"	553	заповідне урочище
42.	"Володимирівська дача"	243	заповідне урочище
43.	"Олександрівський масив"	126	ботанічний заказник
44.	"Чумакові кар'єри"	180	гідрологічний заказник

Найширше в кількісному відношенні в районі представлені гідрологічні заказники, частка яких становить 29,5% (рис. 2).

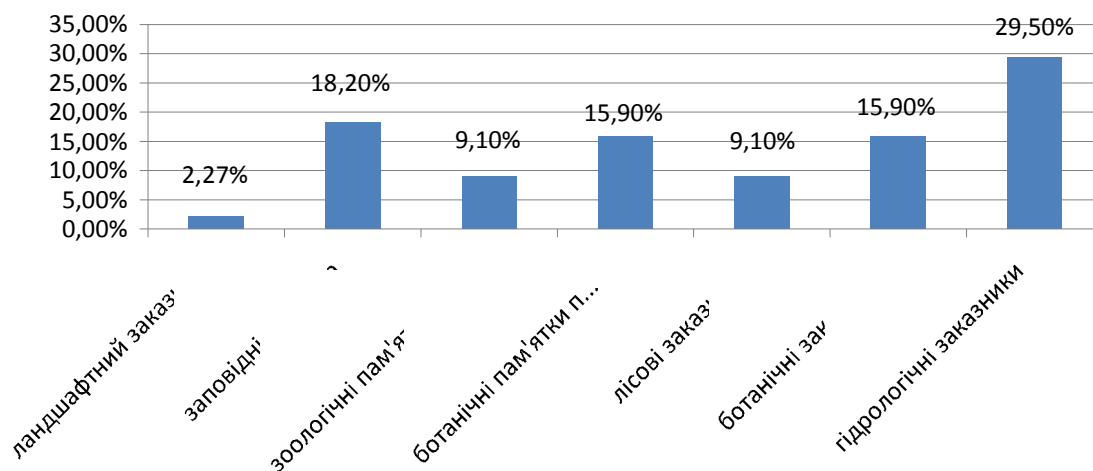

Рис. 2. Кількісне співвідношення категорій об'єктів ПЗФ Ріпкинського району

Найбільші площі зайняті під ландшафтним заказником загальнодержавного значення "Замглай", на який припадає 4428 га, що становить 35% площі ПЗФ району (рис. 3).

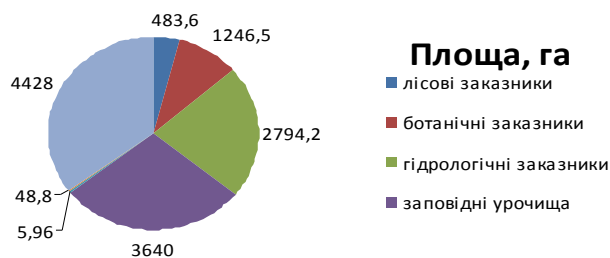

Рис. 3. Співвідношення категорій ПЗФ Ріпкинського району за площею

Як вже зазначалося вище, єдиним об'єктом загальнодержавного значення на території Ріпкинського району є ландшафтний заказник "Замглай". Він був створений у 2000 році на площі 4428 га. Це один з найбільших болотних масивів Полісся, що являє собою заболочене дно давньої широкої долини Дніпра. Заказник знаходиться між річками Сож та Десна і має велике значення для збереження унікальних ландшафтів та реліктової рослинності замглайської долини. Охороняється болотний комплекс одного з найбільших на Лівобережному Поліссі Замглайського болотного масиву в прадолині Дніпра. До території заказника входять такі болота: Паристе, Північний Замглай, Центральний Замглай, Південний Замглай [2].

"Замглай" – це комплекс боліт, заболочених лісів, лук, піщаних гряд та підвищень, а також обводнених кар'єрів – залишків діяльності Замглайського торфобрикетного заводу. Найбільші площі в заказнику займають болота, серед яких поширені відкриті осокові з осоками омською та ситничковидною. Високотравних боліт мало, невеликі площі займають чагарникові болота з вербою попелястою з домішками інших верб – розмаринолистої, чорніючої та рідкісних видів верб – верби Старке та верби чорничної, занесених до Червоної книги України. Великі популяції в заказнику утворює береза низька, занесена до Червоної книги України. Луки заказника різноманітні, серед них найпоширеніші заболочені та торф'янисті, менші площі займають справжні. На лучних ділянках виявлено низку лучно-болотних видів орхідних. Це пальчатокорінники: м'ясочервоний та плямистий, а також рідкісніший вид – придніпровський ендемік – зозулинець жилкуватий. Серед інших видів заслуговує на увагу зростання тут валеріани високої, синюхи блакитної, півників сибірських. Розсіяно по масиву трапляється реліктовий вид – вужачка звичайна. На ділянках лук, які частково заліснені, відмічена любка дволиста, занесена до Червоної книги України, а також малопоширений вид – дзвоники оленячі. Піщані підвищення заростають булавоносцем сіруватим. Тут зростає реліктовий вид сонцецвіт яйцевидний.

Територія заказника відбиває основні риси Замглайського болотного масиву. Тут зростає 7 вищезгаданих видів із Червоної книги України, а також низка реліктових та малопоширених у регіоні видів. Заказник є регулятором гідрологічного режиму прилеглих територій. Серед тварин тут трапляються лелека чорний, журавель сірий, чернь білоока та зміїд, занесені до Червоної книги України [3].

За результатами останніх досліджень територія найбільшого в Чернігівській області заповідного об'єкта – ландшафтного заказника загальнодержавного значення "Замглай" – в умовах відсутності антропогенного впливу швидко відновлюється і повертається у свій прадавній природний стан. Це констатують учені-екологи Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка, який є науковим куратором створення заповідних зон у регіоні. Як розповів завідувач кафедри екології та охорони природи ЧДПУ, кандидат біологічних наук Юрій Карпенко, в урочищі Замглай помічена поява усіх видів флори, які були на межі знищення в період ведення тут господарської діяльності. Особливо тішить екологів розростання рідкісних видів рослин, в числі яких, зокрема, карликова береза та зозулині черевички. Остання, за словами Ю.Карпенка, – найгарніша орхідея нашої флори, яка за красою може конкурувати з тропічною. Її осередок у лівобережному Поліссі є тільки тут, у Ріпкинському районі, тому збереження цієї квіткої – справа дуже важлива. Збільшується в Замглаї і фауністичне різноманіття: повертаються в місця гніздівлі хижі птахи, активно заселяють

територію хребетні тварини – видра, хохуля, сося лісова та ін. Відновлювальні процеси в урочищі розпочалися в 1990-х роках – після ліквідації Замглайського торфобрикетного заводу і припинення торфовидобутку. Ставки і кар'єри, що залишилися природі, доповнили собою ландшафт колишньої заплави Дніпра і зробили це місце надзвичайно цікавим для натуралістів. "Тут є усе: болота, ліси, луки, торфовища, водойми, піщані дюни, прибережна смуга. Це різноманіття екотопів дозволяє говорити про унікальність Замглаю і за площею, і за показниками кількісного і якісного біорізноманіття", – зазначив Юрій Карпенко. Єдиною проблемою заповідного об'єкта, за словами науковця, є браконьєрство. Заказник сьогодні не охороняється, отож питання створення в тій місцині природного парку із включенням до нього Замглайської долини не втрачає актуальності [4].

Висновки

Як ми бачимо, за кількістю заповідних об'єктів Ріпкинський район посідає 3 місце в області (після Чернігівського та Новгород-Сіверського), але немає належної фінансової та законодавчої підтримки для розвитку вже існуючого ПЗФ району та розширення його меж. В останні роки в районі не було створено жодного заповідного об'єкту, а з існуючих 44 природоохоронних територій та об'єктів лише одному надано статус загальнодержавного.

Щодо перспектив розвитку ПЗФ Ріпкинщини, то природний потенціал району дуже великий і за належної підтримки з боку державних органів відсоток заповідності можна було б збільшити в кілька разів. По-перше, слід збільшити фінансування вже існуючих територій та об'єктів ПЗФ. По-друге, потрібно прийняти заходи щодо врегулювання в сфері взаємодії людини і природи, іншими словами, потрібно припинити хижацьке ставлення до природи з боку людини і провести належну екологічну політику. А по-третє, необхідно створити нові об'єкти ПЗФ. Так, наприклад, вдалим був би проект зі створення заповідної території в районі Голубих озер, які знаходяться в селі Олешня, Ріпкинського району. Це дійсно унікальне місце поєднання кришталево чистої води й соснового лісу, яке викликає інтерес українців та людей, які живуть за межами України. Голубі озера, безсумнівно, можна назвати справжнім дивом природи. Чому ж вода тут така особлива? Справа в тому, що дно озер покрите покладами кварцового піску, який використовується для виготовлення скла. Такий пісок відрізняється від звичайного, як властивостями, так і кольором, надаючи воді яскраво синього відтінку. Тому озера називають "голубі". На мою думку, це саме та територія, яку слід взяти під охорону, щоб зберегти для нащадків всю красу й неповторність цього дива.

Отже, на сьогодні проблема розвитку ПЗФ району є однією з першочергових, адже Ріпкинщина – це справді чудовий край неповторних ландшафтів, які ми маємо зберегти для майбутніх поколінь.

Література

1. Барановська О.В Ландшафти Чернігівської області та їх охорона / О.В.Барановська, І.В.Мирон // Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту. Серія: Географія. Спеціальний випуск: Стале природокористування, підходи, проблеми, перспектива. – Тернопіль: СМП "Тайп". – 1 (Випуск 27). – 2010. – С.76-80.
2. Державне управління охорони навколишнього природного середовища в Чернігівській області. – [Електронний ресурс]: режим доступу: <http://www.eco23.gov.ua/>
3. Міністерство екології та природних ресурсів України. – [Електронний ресурс]: режим доступу: <http://menr.gov.ua>
4. Потапчук Н.У заказнику "Замглай" на Чернігівщині відновлюється ландшафтне біорізноманіття / Чернігівська загальнополітична газета "Високий Вал", 2009. – [Електронний ресурс]: режим доступу: <http://newvv.net>
5. Стратегічний план соціально-економічного розвитку Ріпкинського району до 2020 року – [Електронний ресурс]: режим доступу: <http://gradm.cg.gov.ua>

УДК 504. 3(477. 52)

ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ПОВІТРЯНОГО БАСЕЙНУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Чабак М.С., студентка IV курсу природничо-географічного факультету

Науковий керівник: канд. геогр. наук, доц. **Барановська О.В.**, кафедра географії

Нині важко знайти території, які б не зазнали антропогенного навантаження, і Сумщина не є винятком. Область отримала різного роду забруднення унаслідок значного техногенного

навантаження на довкілля. Головною метою дослідження є аналіз екологічного стану повітряного басейну Сумської області.

Основними забруднювачами повітряного басейну є стаціонарні та пересувні джерела.

У 2011 р. загальна кількість викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря досліджуваної області становила 87,979 тис. т, що складало біля 1% обсягу викидів в атмосферне повітря України.

Проблему забруднення повітря в Сумській області визначають стаціонарні джерела, обсяги забруднюючих речовин яких у 2011 р. становили 35,93 тис.т. Починаючи з 2000, року відслідковується тенденція збільшення викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел, що пояснюється поступовим нарощуванням обсягів виробництва, відновленням роботи індустриальних об'єктів, які раніше не працювали. Лише у 2009 р. показники зменшились внаслідок економічної кризи в країні (табл. 1).

Загалом в області налічується близько 14,5 тисяч стаціонарних джерел забруднення, найбільша кількість джерел у містах Суми, Охтирка, Шостка, Конотоп, Ромни та Сумському районі.

Загальний викид забруднюючих речовин від стаціонарних джерел в області складає близько 25-30 тис. т за рік.

Основними забруднюючими речовинами, які потрапляють в навколишнє середовище від стаціонарних джерел, є: метан, сполуки сірки, оксиди азоту, оксиди вуглецю [2,6].

Таблиця 1

Динаміка викидів в атмосферне повітря, тис. тонн

Роки	Викиди в атмосферне повітря, тис. т			Щільність викидів у розрахунку на 1 км ² , кг	Обсяги викидів у розрахунку на 1 особу, кг	Обсяг викидів на одиницю ВРП ²
	Усього	У тому числі				
		Стац-миджер-ми	Перес-миджер-ми			
2000	81,028	26,265	54,763	3400	61,0	-
2008	88,398	29,650	57,748	3667	73,4	0,005
2009	83,349	29,185	54,164	3497	70,7	0,005
2010	88,884	31,668	57,216	3731	76,2	0,006 ²
2011	87,979	35,930	52,049	3691	76,0	... ³

Найбільша кількість викидів фіксується у Охтирському – 3738,1 т, Роменському – 5629,50 т. та Сумському – 8977,1 т., де зосереджені промислові підприємства.

До районів із найменшими викидами відносяться: Буринський, Великописарівський, Конотопський, Лебединський, Недригайлівський, Путивльський, Середино-Будський, Тростянецький, Шосткинський, Ямпільський, викиди в цих районах коливаються від 0,82 т до 60 т (рис. 1).

В останні роки проблему забруднення повітря в області визначають не тільки викиди від стаціонарних джерел, а в більшій мірі викиди від автотранспорту. На вулицях міст і сіл постійно зростає чисельність автомобілів, які негативно впливають на мешканців, спричиняють як пряму, так і опосередковану дію: шум, забруднення повітря, тощо.

У Сумській області такі викиди складають 60% від загального обсягу (табл.1).

Забруднення від автотранспорту за своїми обсягами перевищують викиди стаціонарних джерел в 1,5-2 рази. Тому проблема загазованості міст області, а відповідно і забруднення придорожніх ділянок викидами від автотранспорту є основною. В останні роки проблему забруднення повітря в Сумській області все в більшій мірі визначають викиди від автотранспорту (табл. 2).

Рис. 1. Викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами в атмосферне повітря по районах та містах області (т)

Таблиця 2
Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від окремих видів автотранспорту підприємств області, тис.т

Роки	Вантажні автомобілі	Пасажирські автобуси	Пасажирські легкові автомобілі	Спеціальні легкові автомобілі	Спеціальні нелегкові автомобілі
2000	16,4	4,4	3,7	1,1	3,9
2008	9,7	1,7	3,9	0,7	2,7
2009	8,1	1,4	3,4	0,6	2,3
2010	7,9	1,4	7,1	0,6	2,2
2011	7,6	1,3	3,1	0,5	2,0

Проаналізувавши таблицю, можна зробити висновки, що найбільша кількість викидів забруднюючих речовин потрапляє в повітря від вантажних автомобілів. У 2011 р. ці показники становили 7,6 тис.т, що більш ніж у два рази, перевищує показники 2000 року. І взагалі за останні роки відслідковується тенденція зменшення вантажних перевезень, так як

використовуються і інші способи перевезення. Друге місце посідають викиди від пасажирських легкових автомобілів. Суттєвих змін не відбувалося, показники коливалися від 3,1 тис.т до 3,9 тис.т, крім 2010 р. у якому показники становили 7,1 тис.т, що було пов'язане із збільшенням кількості автомобілів у жителів області. На третьому місці викиди від спеціальних нелегкових автомобілів. У 2011 році викиди становили 2,0 тис. т , у 2000 – 3,9 тис. т. Отже, щодо викидів від автотранспорту, то ці показники становили 47,616 тис. т у 2006, а у 2011 році вони склали 52,05 тис. т , що демонструє їх збільшення [1,5]. Серед міст області, які зазнають найбільшого антропогенного навантаження: м.Суми – 11439,6 т, м.Конотоп – 3590,8 т, м.Охтирка – 2989,7 т, м.Шостка – 2534,9 т. Аналіз карти викидів забруднюючих речовин, дозволяє виділити чотири групи районів (рис. 2). Два райони із найбільш критичними показниками, а саме Сумський – 2672,2 т і Тростянецький – 2100,2 т, п'ять районів із викидами від 1500 – 2000 т (Білопільський, Буринський, Конотопський, Кролевецький, Роменський). Третю групу формують райони із викидами 1000 – 1500 т. До цієї групи входить найбільша кількість районів області, а саме: Глухівський, Краснопільський, Лебединський, Липоводолинський, Недригайлівський, Охтирський, Путивльський. До четвертої групи входять райони із найменшими викидами 600 – 1000 т – Великописарівський, Середино-Будський, Шосткинський, Ямпільський.

Рис. 2. Викиди забруднюючих речовин пересувними джерелами в атмосферне повітря по районах та містах Сумської області (т)

Враховуючи усі викиди від стаціонарних та пересувних джерел, доречно виокремити райони області із різним рівнем забрудненості (рис.3). Більшість із них мають відносно низький рівень антропогенного впливу, чотири райони відносяться до середньозабруднених. Високий ступінь мають Сумський, Роменський, Охтирський, Путивльський райони, що пояснюється найбільшою концентрацією промислових об'єктів та значною кількістю транспортних засобів у цих районах.

Рис.3. Рівень забрудненості районів Сумської області стаціонарними та пересувними джерелами

Під час роботи автомобільних двигунів внутрішнього згорання джерелами викидів шкідливих речовин є відпрацьовані та картерні гази, а також випаровування з системи живлення. Вихлопні гази автомобілів містять близько 200 різних хімічних сполук, із яких 170 – отруйні. Найбільш істотні такі компоненти викидів, як окис вуглецю (CO), вуглеводні, окиси азоту, альдегіди, сполуки сірки (основна – двоокис сірки SO₂), тверді частинки (сажа), канцерогенні речовини, до яких належать складні ароматичні вуглеводні поліциклічної будови, сполуки свинцю, вторинні продукти в атмосфері – фотохімічні оксиданти (пероксиацетилнітрат, азот). Кількість газів, що відходять від автомобілів в основному визначається масовими витратами палива автомобілями. Один літр спалюваного бензину призводить до утворення приблизно 16 куб.м суміші різних газів, яка потрапляє в повітряне середовище [1].

Слід зазначити, що антропогенні викиди в атмосферу поширюються на значну відстань, забруднюючи приземний шар повітря не лише на промислових майданчиках, але й на прилеглих населених територіях. Суттєвий вплив на рівень забруднення повітря справляють організовані та неорганізовані технологічні викиди. Існуюча нормативно-технічна документація допускає граничне забруднення повітряного середовища в місцях повітроприймальних пристроїв систем промислової вентиляції, воно становить 0,3 ГДК, а забруднення повітряного середовища викидами з вентиляційних систем не повинне перевищувати 1 ГДК. Однак на багатьох підприємствах згадані вимоги не виконуються, а забрудненість повітря нерідко перевищує не лише ГДК, але й норми ГДВ в декілька разів. У містах та районах, де розташовані основні забруднювачі атмосферного повітря області (НГВУ – Охтирканафтогаз, Сумське лінійне виробниче управління магістральних газопроводів, ПАТ – Суміхімпром, ПАТ – Сумське НВО ім.Фрунзе, Качанівський ГПЗ) спостерігаються найбільші обсяги викидів в атмосферне повітря: м.Суми – 12,888 тис. т, або 35,9% від викидів стаціонарних джерел по області, Сумській р-н – 11,465 тис. т, або 31,9%, Роменський р-н – 4,339 тис. т, або 12,1%, Охтирський р-н – 3,384 тис. т або 9,4% [4,5].

Висновки. Проведений аналіз дає підстави дійти таких висновків.

1. Основний внесок у забруднення атмосферного повітря області вносять пересувні джерела та промислові підприємства, де основна частка, а саме 60%, припадає на викиди від автотранспорту.

2. За останні роки екологічний стан повітря дещо стабілізувався, але залишається підвищеним.

Питання про антропогенний вплив на атмосферу перебуває у центрі уваги фахівців та не втрачає своєї актуальності. Українським важливим завданням є пошук та безпосереднє застосування ефективних заходів, щодо покращення стану атмосферного повітря області.

Література

1. Вплив транспорту на навколишнє природне середовище у Сумській області (регіональна доповідь) [Електронний ресурс] – http://5ka.at.ua/load/ekologija/vpliv_transportu_na_navkolishne_prirodne_seredovishhe_u_sumskij_oblasti_regionalna_dopovid/18-1-0-10724.

2. Роев Г.А. Очистные сооружения. Охрана окружающей среды / Г.А.Роев – М.: Недра, 1993. – 280 с.

3. Стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2001 році (доповідь). Офіційне видання. – Суми, 2002. – 52 с.

4. Стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2003 році (доповідь). Офіційне видання. – Суми, 2004. – 52 с.

5. Стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2006 році (доповідь). Офіційне видання. – Суми, 2007. – 60 с.

6. Стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2009 році (доповідь). – Суми: ПКП "Еллада S", 2010. – 84 с.

7. Стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2010 році (доповідь). Офіційне видання. – Суми, 2011. – 52 с.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ, ІНФОРМАТИКА

УДК 004.4

СЕРЕДОВИЩЕ РОЗРОБКИ JAVA ДОДАТКІВ ECLIPSE

Біловол Є.Б., магістрант фізико-математичного факультету

Науковий керівник: канд. фіз.-мат. наук, старший викладач **Глушко І.М.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Мова програмування Java з'явилася в 1991р. Основним поштовхом для її створення стала потреба в мові програмування, яка не залежала б від платформи (тобто від архітектури) і яку можна було б використовувати для створення програмного забезпечення, яке вбудовується в різноманітні побутові електронні прилади, такі як мобільні засоби зв'язку, пристрої дистанційного управління і т.д.

Програми, створені на мові програмування Java, поділяються за своїм призначенням на дві групи. До першої групи належать додатки Java, призначені для локальної роботи під керуванням інтерпретатора (віртуальної

машини) Java. Другу групу програм називають аплетами (applets). Аплети являють собою невеликі спеціальні програми, що знаходяться на віддаленому комп'ютері в мережі, з яким користувачі з'єднуються за допомогою браузера. Аплети завантажуються в браузер користувача і інтерпретуються віртуальною машиною Java, яка вбудована практично в усі сучасні браузери.

Для розробки програмного забезпечення на мові Java потрібне спеціалізоване програмне забезпечення, яке буде одночасно сучасним й потужним. Таким середовищем є Eclipse [1].

Eclipse – це open-source інтегроване середовище розробки програмного забезпечення (IDE, Integrated Development Environment). Цей проект був запущений в листопаді 2001 року, коли IBM виділили вихідний код з Websphere Studio Workbench, ціною в 40 мільйонів доларів, і сформували Eclipse Consortium.

Початкова ціль полягала в тому, щоб розробити стабільну, повнофункціональну платформу, для розробки інтегрованих інструментів.

На даний момент Eclipse Consortium фокусується на наступних проектах:

- The Eclipse Project – безпосередня розробка Eclipse IDE, Java Development Tools та Plug-In Development Environment.

- The Eclipse Tools Project – створення оптимальних інструментальних засобів для платформи Eclipse. В поточні проекти входять Cobol IDE та C/C++ IDE.

- Eclipse Technology Project – технологічні дослідження та навчання платформи Eclipse.

Спільно з JDT¹, платформа Eclipse надає безліч різних можливостей, якими можна скористатися в середовищі розробника: компіляція коду, підсвічування синтаксису в редакторі, відладчик рівня вихідного коду з підтримкою "ниток", навігатор по класах, файловий менеджер і менеджер проектів, інтерфейси для стандартних контролюючих систем вихідного коду, таких як, наприклад, CVS та ClearCase.

Крім цього Eclipse містить ряд унікальних можливостей, наприклад, рефакторинг коду, автоматичне оновлення і збірка коду, список завдань, підтримка можливості тестування модулів за допомогою JUnit, а також інтеграція з інструментом збірки додатків Jakarta Ant [2].

Незважаючи на велику кількість стандартного набору можливостей, Eclipse відрізняється від традиційних середовищ програмування декількома фундаментальними особливостями. Найцікавіша можливість Eclipse – це абсолютна нейтральність щодо платформи і мови програмування. Додатково до набору мов програмування, які підтримуються Eclipse Consortium (Java, C / C ++, Cobol), існує безліч сторонніх проектів, за допомогою яких можна

¹ JDT (Java Development Tools) – набір плагінів платформи Eclipse для організації середовища Java.

забезпечити реалізацію будь-якої мови програмування в Eclipse. На сьогоднішній день існують реалізації наступних популярних мов програмування: Python, Eiffel, PHP, Ruby, і C #.

Платформа Eclipse надається у вигляді заздалегідь скомпільованих виконуваних файлів для Windows, Linux, Solaris, HP-UX, AIX, QNX, і Mac OS X. Дуже багато уваги концентрується навколо архітектурної системи плагінів для розширення Eclipse.

З 2006 року фонд Eclipse координує щорічний загальний реліз (Simultaneous Release), який відбувається в червні. Кожен випуск включає в себе платформу Eclipse, а також ряд інших проектів які покликанні розширити можливості Eclipse (див. таблиця 1).

Таблиця 1

Реліз	Версія платформи	Дата
LUNA	4.4	6 червня 2014
KEPLER	4.3	26 червня 2013
JUNO	3.8 та 4.2	27 червня 2012
INDIGO	3.7	22 червня 2011
HELIOS	3.6	23 червня 2010
GALILEO	3.5	24 червня 2009
GANYMEDE	3.4	25 червня 2008
EUROPA	3.3	29 червня 2007
CALLISTO	3.2	30 червня 2006
ECLIPSE 3.1	3.1	28 червня 2005

Прикладами найбільш яскравих проектів є:

- Aperi – пакет управління системами мережевого зберігання даних.
- BIRT – проект для бізнес сфери WEB та PDF звітів.
- DTP – розробка систем, управління даними, в тому числі й в реляційних базах даних.
- GEF – фреймворк² для побудови вбудованих графічних редакторів.
- Jazz – клієнт-серверна платформа для взаємодії розробників в процесі створення проекту.
- WTP – інструмент для розробки веб-застосунків.
- DLTk – інтегроване середовище розробника з використанням динамічних мов програмування.
- Swordfish – платформа для побудови розподілених корпоративних інформаційних систем.

Системні вимоги

Eclipse розроблена для широкого кола операційних систем, таких як Linux, Mac OS, Windows. Для її запуску потребуються JVM (Java Virtual Machine) – віртуальна Java Машина, а також JDK (Java Virtual Machine) – набір для Java розробки. Завантажити дані пакети можна як із офіційного сайту www.oracle.com так із інших популярних сайтів, що займаються розповсюдженням подібного софту. В стандартній зборці ALT Linux дані пакети вже інстальовані. Але для запуску й коректної роботи потрібно задовольнити деякі вимоги (див. таблиця 2).

Таблиця 2

Вимоги	Мінімальні	Рекомендовані
Версія Java	1.4.0	1.6.0 й новіша
Оперативна пам'ять	128 Мб	1 Гб й більше
Вільне місце на жорсткому диску	300 Мб	1 Гб й більше
Процесор	533 МГц	1,5 ГГц й більше

Отже, платформа Eclipse надає базис, що складається із загальних будівельних блоків і API для робочого середовища, а також різні розширення, через які може інтегруватися нова функціональність. Користувач бачить інтегроване середовище розробника (IDE), оснащене

² Фреймворк (Framework) – основна концептуальна система або структура для вирішення комплексних задач.

набором доступних плагінів, які в свою чергу задають нові можливості для розширення та API, служачи тим самим будівельними блоками і точками інтеграції з іншими утилітами. Таким чином Eclipse – програмний продукт який якнайкраще допоможе втілити всі задуми розробника.

Література

1. Eclipse.org [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: Eclipse Public License [<http://eclipse.org/org/documents/epl-v10.php>].
2. Habrahabr.ru [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: Eclipse [<http://habrahabr.ru/hub/eclipse/>].
3. Sudy-java.ru [Електронний ресурс]. Спосіб доступу: Eclipse IDE [<http://study-java.ru/uroki-java/urok-3-znakomstvo-s-eclipse/>].
4. Казарин С.А. Середовище розробки Java-додатків. Москва, 2008. – 77 с.

УДК 004.7

ВИКОРИСТАННЯ GNS3 ДЛЯ МОДЕЛЮВАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ

Валенчук Я.О., студент магістратури фізико-математичного факультету
Науковий керівник: д-р техн. наук, проф. **Казачков І.В.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

У статті розглянуто практичний приклад створення і адміністрування корпоративних комп'ютерних мереж. Робота може бути використана для навчання студентів вищих навчальних закладів. Її можна використати для набуття навичок створення різного роду комп'ютерних мереж.

Ключові слова: комп'ютерна мережа , GNS3, симулятор.

Постановка проблеми. Сучасний світ ІТ-технологій та темпи його розвитку потребують постійної розробки нового програмного забезпечення для мобільних пристроїв, персональних комп'ютерів, робочих станцій та серверного обладнання, тощо. Для проектування комп'ютерних мереж використовується моделювання роботи реальної мережі за допомогою імітації роботи реального мережевого обладнання. Для підвищення стійкості локальних мереж та збільшення ефективності роботи обслуговуючого персоналу використовують віртуальне програмне забезпечення та віртуальні операційні системи. І технології віртуалізації, як жодна річ, виконують вимоги користувачів. Вони заощаджують кошти керівництва підприємств, дозволяють уникнути помилок при проектуванні комп'ютерних мереж та дають можливість розробникам програмного забезпечення виконати тестовий запуск нового продукту і провести його випробування, перш ніж випустити продукт на ринок. Сервери, що обслуговують компанії, починаючи від малого та середнього бізнесу, і завершуючи банками, промисловими гігантами та дата-центрами, у більшості – віртуальні.

Історія появи. Як і багато прекрасних ідей, ідея GNS3 виникла в кімнаті гуртожитку в 2006 році. Джеремі Гроссман працював над своєю Магістерською дисертацією, яка прикувала його до комп'ютерної лабораторії впродовж двох років.

Поки він пив каву з круасанами і читав французьку пресу, він навіть не підозрював, що в його голові зароджується щось велике. Щось, що дозволило б йому перевіряти і проектувати мережі де завгодно в світі. У вересні 2007 року з'являється перший випуск GNS3 версії 0.3. З тих пір кожна нова версія GNS3 додавала в функціональності.

Мета роботи – практичне закріплення теоретичного матеріалу та придбання навичок створення і адміністрування корпоративних комп'ютерних мереж.

Виклад основного матеріалу. Статична маршрутизація дозволяє адміністратору комп'ютерної мережі визначити статичні маршрути проходження пакетів між локальними мережами, які розділені зовнішньою мережею.

Розглянемо статичну маршрутизацію на прикладі такої мережі: маршрутизатор Router1 сполучений з R2, а R2 сполучений з R3. Схема даної мережі представлена на рисунку 1.

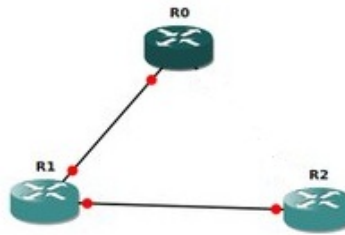

Рис. 1. Схема мережі

Привласнимо інтерфейсам маршрутизаторів R0 и R1 такі адреси:

R0 Interface Ethernet 0 10.1.0.1 255.255.255.0

R1 Interface Ethernet 0 10.1.0.2 255.255.255.0

Адреса мережі 10.1.0.0 255.255.255.0

Привласнимо інтерфейсам маршрутизаторів R1 и R2 такі адреси:

R1 Interface Ethernet 1 10.3.0.1 255.255.255.0

R2 Interface Ethernet 0 10.3.0.2 255.255.255.0

Адреса мережі 10.3.0.0 255.255.255.0

Маршрутизатори R0 і R2 не можуть пересилати пакети даних один одному, оскільки вони підключені до різних мереж. Проте, ці мережі сполучені між собою маршрутизатором R1. Отже, для того, щоб пакети, що потрапили на R0 і адресовані інтерфейсам мережі 10.3.0.0, досягли точки призначення, на маршрутизаторі R0 повинен бути записаний маршрут, який вказує, що пакети з адресою мережі 10.3.0.0 повинні бути передані на маршрутизатор R1.

Для цього використовується команда:

R0#configure terminal

R0(config)#ip route 10.3.0.0 255.255.255.0 10.1.0.2

До введення цієї команди спроба дістатися ICMP-запитом до будь-якої адреси мережі 10.3.0.0 була невдалою. Після її введення команда ping 10.3.0.1 успішна, тоді як команда ping 10.3.0.2 не спрацьовує. Це викликано тим, що 10.3.0.1 - адреса інтерфейсу маршрутизатора R1, який має пряме з'єднання з маршрутизатором R0, тоді як 10.3.0.2 - адреса інтерфейсу маршрутизатора R2, він не має з'єднання з маршрутизатором R0. Команда ping вимагає відповіді від адресата. R1 може відповісти на запит, а R2 - ні, оскільки він не має маршруту на мережу 10.1.0.0, в якій знаходиться R0.

Визначимо цей маршрут:

R2#conf t

R2(config)#ip route 10.1.0.0 255.255.255.0 10.3.0.1

Тепер у нас визначені всі маршрути в мережі, тобто на маршрутизаторі Router1 є шлях на мережу 10.3.0.0, а на маршрутизаторі Router3 є шлях на мережу 10.1.0.0.

Статична маршрутизація дозволяє адміністратору комп'ютерної мережі визначити статичні (незмінні) маршрути проходження пакетів даних між локальними мережами, які розділені зовнішньою (глобальною) мережею. Тема викладена в джерелах [2,3,4]. Розглянемо статичну маршрутизацію на прикладі такої мережі (рисунком 2).

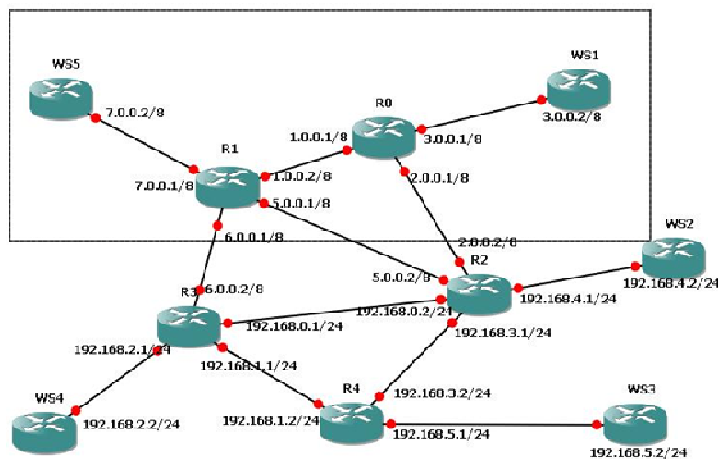

Рис. 2. Структура тестової мережі

Маршрутизатори, що підключені до різних мереж, не можуть пересилати пакети один одному (наприклад R4 і R1). Але вони сполучені між собою R3. Тобто, аби пакети з R4 потрапили до R1 на маршрутизаторі R4 має бути прописаний маршрут, який вказує, що пакети з адресою мережі 6.0.0.0 мають бути передані на маршрутизатор R1.

Для налаштування статичної маршрутизації виконаємо наступні команди:

Для маршрутизатора R0:

```
R0#configure terminal
R0 (config)#ip route 0.0.0.0 0.0.0.0 1.0.0.2
R0 (config)#exit
R0#write
R0#show ip route
```

Для маршрутизатора R1:

```
R1#configure terminal
R1 (config)#ip route 3.0.0.0 255.0.0.0 1.0.0.1
R1 (config)#ip route 0.0.0.0 0.0.0.0 5.0.0.2
R1 (config)#exit
R1#write
R1#show ip route
```

Для маршрутизатора R2:

```
R2#configure terminal
R2 (config)#ip route 192.168.5.0 255.255.255.0 192.168.3.2
R2 (config)#ip route 7.0.0.0 255.0.0.0 5.0.0.1
R2 (config)#ip route 192.168.2.0 255.255.255.0 192.168.0.1
R2 (config)#ip route 0.0.0.0 0.0.0.0 2.0.0.1
R2 (config)#exit
R2#write
R2#show ip route
```

Для маршрутизатора R3:

```
R3#configure terminal
R3 (config)#ip route 192.168.4.0 255.255.255.0 192.168.0.2
R3 (config)#ip route 192.168.5.0 255.255.255.0 192.168.1.2
R3 (config)#ip route 0.0.0.0 0.0.0.0 6.0.0.1
R3 (config)#exit
R3#write
R3#show ip route
```

Для маршрутизатора R4:

```
R4#configure terminal
R4 (config)#ip route 192.168.2.0 255.255.255.0 192.168.1.1
R4 (config)#ip route 0.0.0.0 0.0.0.0 192.168.3.1
R4 (config)#exit
R4#write
R4#show ip route
```

Для маршрутизатора WS1:

```
WS1#configure terminal
WS1 (config)#ip route 0.0.0.0 0.0.0.0 3.0.0.1
WS1 (config)#exit
WS1#write
WS1#show ip route
```

Для маршрутизатора WS2:

```
WS2#configure terminal
WS2 (config)#ip route 0.0.0.0 0.0.0.0 192.168.4.1
WS2 (config)#exit
WS2#write
WS2#show ip route
```

Для маршрутизатора WS3:

```
WS3#configure terminal
WS3 (config)#ip route 0.0.0.0 0.0.0.0 192.168.5.1
WS3 (config)#exit
WS3#write
WS3#show ip route
```

Для маршрутизатора WS4:

```
WS4#configure terminal
WS4 (config)#ip route 0.0.0.0 0.0.0.0 192.168.2.1
WS4 (config)#exit
WS4#write
WS4#show ip route
```

Для маршрутизатора WS5:

```
WS5#configure terminal
WS5 (config)#ip route 0.0.0.0 0.0.0.0 7.0.0.1
WS5 (config)#exit
WS5#write
WS5#show ip route
```

Приклад результату конфігурації наведено для маршрутизатора R0:

```
R0#show ip route
Codes: C - connected, S - static, R - RIP, M - mobile, B - BGP
D - EIGRP, EX - EIGRP external, O - OSPF, IA - OSPF inter area N1 - OSPF NSSA external
type 1, N2 - OSPF NSSA external type 2 E1 - OSPF external type 1, E2 - OSPF external type 2
i - IS-IS, su - IS-IS summary, L1 - IS-IS level-1, L2 - IS-IS
level-2
ia - IS-IS inter area, * - candidate default, U - per-user static route
o - ODR, P - periodic downloaded static route
Gateway of last resort is not set
C        1.0.0.0/8 is directly connected, Ethernet1/1
C        2.0.0.0/8 is directly connected, Ethernet1/0
C        3.0.0.0/8 is directly connected, Ethernet1/2
S6.0.0.0/8 [1/0] via 1.0.0.2
S7.0.0.0/8 [1/0] via 1.0.0.2
S192.168.4.0/24 [1/0] via 2.0.0.2
S192.168.5.0/24 [1/0] via 2.0.0.2
S192.168.0.0/24 [1/0] via 2.0.0.2
S192.168.2.0/24 [1/0] via 1.0.0.2
S192.168.3.0/24 [1/0] via 2.0.0.2
```

Усі додані маршрути відображено. Їх легко помітити – всі відмічені позначкою "S" – статичний маршрут. Інші – безпосередньо підключені. Перевіримо зв'язок з іншими частинами мережі.

```
R0#ping 7.0.0.2
```

```
Type escape sequence to abort.
```

```
Sending 5, 100-byte ICMP Echos to 7.0.0.2, timeout is 2 seconds:
```

```
!!!!
```

```
Success rate is 100 percent (5/5), round-trip min/avg/max = 24/45/84 ms
```

```
R0#ping 192.168.2.2
```

```
Type escape sequence to abort.
```

```
Sending 5, 100-byte ICMP Echos to 192.168.2.2, timeout is 2 seconds:
```

```
!!!!
```

```
Success rate is 100 percent (5/5), round-trip min/avg/max = 16/40/76 ms
```

```
R0#ping 192.168.5.2
```

```
Type escape sequence to abort.
```

```
Sending 5, 100-byte ICMP Echos to 192.168.5.2, timeout is 2 seconds:
```

```
!!!!
```

```
Success rate is 100 percent (5/5), round-trip min/avg/max = 8/37/104 ms
```

```
R0#
```

Зв'язок з робочими станціями WS3, WS4 та WS5 нормальний, пакети дійшли, маршрутизація спрацювала. Таким чином, ми забезпечили зв'язність у мережі шляхом налаштування статичної маршрутизації та перевірили працездатність всіх налаштувань.

Висновок. Завдяки стилю виконання практичної частини, дана робота може бути використана, як методичний матеріал на практичних заняттях з віртуалізації, або інструкція для проектування, налаштування та адміністрування комп'ютерної мережі офісу підприємства.

Література

1. Электронный каталог Documentation [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gns3.net/documentation/>. – Загл. с экрана.
2. Кларк, Кеннеди, Гамильтон Кевин. Принципы коммутации в локальных сетях Cisco.: Пер. с англ. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2003. – 976 с.: ил. – Парал. тит. англ.
3. Одом, Уэнделл. Официальное руководство Cisco по подготовке к сертификационным экзаменам CCNA ICND1, 2-е изд.: Пер. с англ. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2010. – 672 с.: ил. – Парал. тит. англ.
4. Одом, Уэнделл. Официальное руководство Cisco по подготовке к сертификационным экзаменам CCNA ICND2, 2-е изд.: Пер. с англ. – М.: И.Д.Вильямс, 2011. – 736 с.: ил. – Парал. тит. англ.
5. Брайан Хилл. Полный справочник по Cisco.: Пер. с англ. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2004. – 1079 с.: ил. – Парал. тит. англ.

УДК 512

ВИКОРИСТАННЯ АЛГОРИТМІВ ПРИ ДОВЕДЕННІ НЕРІВНОСТЕЙ

Васильченко О.О., студентка магістратури фізико-математичного факультету
Науковий керівник: канд. фіз.-мат. наук, доц. **Курниш А.В.**, кафедра вищої математики

У математиці нерівності відіграють важливу роль. Є низка галузей сучасної математики – лінійне і нелінійне програмування, теорія ігор, дослідження операцій і т.д., де нерівностям відводиться центральне місце.

З числовими нерівностями та їх властивостями учні ознайомлюються в основній школі, вивчають окремі методи розв'язування нерівностей та їх доведення. У старшій школі до нерівностей повертаються під час вивчення границі, похідної, інтегралів, розв'язуванні задач практичного змісту [4,5].

Широке застосування при доведенні нерівностей мають:

1) Спеціальні методи:

- а) метод підсилення;
- б) метод розширення області дослідження.

2) Загальноматематичні методи:

- а) заміна змінних при доведенні нерівностей;
- б) метод доведення від супротивного;
- в) доведення нерівностей методом математичної індукції.

Будь-які міркування проводяться за певними правилами (алгоритмами) і законами. Так, доведення нерівностей методом математичної індукції проводиться за алгоритмом, який впливає з принципу математичної індукції.

Далі розглянемо приклади використання інших алгоритмів [3,79].

Для доведення нерівностей можна використовувати **диференціальне та інтегральне числення**.

Апарат математичного аналізу, дає можливість застосувати похідну та інтеграл для доведення нерівностей. При цьому слід користуватися такими істинними твердженнями.

1. Якщо функція $x \rightarrow f(x)$ визначена і неперервна на проміжку $[a;b]$, причому $f(a) = M$, і на цьому проміжку похідна f' набуває лише від'ємних значень, то $f(x) \leq M$ на $[a;b]$; відповідно якщо, функція $x \rightarrow f(x)$ визначена і неперервна на проміжку $[a;b]$ і на цьому проміжку $f' < 0$, то на $[a;b] f(x) \geq m$, де $m = f(b)$.

2. Якщо функція $f \rightarrow f(x)$ визначена і неперервна на проміжку $[a;b]$, причому $f(a) = M$, і на цьому проміжку f' набуває лише додатних значень, то $f(x) \geq M$; відповідно, якщо функція $x \rightarrow f(x)$ визначена і неперервна на проміжку $[a;b]$ і для всіх $x \in [a;b]$, то на $[a;b] f(x) \leq m$, де $m = f(b)$.

3. Якщо функція $x \rightarrow f(x)$ визначена і неперервна на проміжку $[a;b]$, причому $f(a) = M$, і $f(b) = m$ і на цьому проміжку f' набуває лише від'ємних значень, то

$$m \leq f(x) \leq M.$$

4. Якщо функція $x \rightarrow f(x)$ визначена і неперервна на проміжку $[a; b]$, причому $f(a) = M$ і $f(b) = m$, і на цьому проміжку f' набуває лише додатних значень, то

$$M \leq f(x) \leq m.$$

5. Якщо функція f визначена і неперервна на деякому проміжку $[a; b]$ і в одній з критичних точок цього проміжку набуває найбільшого максимуму, що дорівнює M , то на даному проміжку $f(x) \leq M$.

6. Якщо функція f визначена і неперервна на деякому проміжку $[a; b]$ і в одній з критичних точок цього проміжку набуває найменшого мінімуму, що дорівнює m , то на даному проміжку $f(x) \geq m$.

7. Якщо функція f визначена і неперервна на проміжку $[a; b]$ і в критичних точках цього проміжку набуває найменшого мінімуму, що дорівнює m , і найбільшого максимуму, що дорівнює M , то на цьому проміжку $m \leq f(x) \leq M$.

8. Якщо функція f визначена і неперервна на проміжку $[a; b]$ і на цьому проміжку набуває найменшого і найбільшого значень, що дорівнюють відповідно m і M , то

$$m \leq f(x) \leq M.$$

9. Якщо на проміжку $[a; b]$ функції f і g визначені і неперервні, і в усіх точках цього проміжку виконується нерівність $f(x) \geq g(x)$ то для всіх

$$x \in [a; b] \int_a^x f(t) dt \geq \int_a^x g(t) dt.$$

Можна сформулювати аналогічне твердження для

$$f(x) > g(x), g(x) \leq f(x) \leq \varphi(x), g(x) < f(x) < \varphi(x).$$

З перших двох тверджень випливає такий алгоритм для доведення нерівності $f(x) \leq M$, або $f(x) \geq m$ на $[a; b]$:

1. Знайти похідну f' і встановити її знак на даному проміжку.
2. Обчислити значення $f(a) = M(f(b)) = m$.
3. Якщо $f' < 0$, то виконується нерівність $f(x) \leq M(f(x)) \geq m$, якщо $f'(x) > 0$, то $f(x) \geq M(f(x)) \leq m$.

Аналогічні міркування проводимо і у випадках 3 - 4.

З тверджень 5-7 випливає такий алгоритм (на прикладі нерівності $f(x) \geq m$) на $[a; b]$:

1. Розглянути функцію, задану формулою $y = f(x)$.
2. Знайти похідну f' .
3. Прирівняти похідну до нуля і визначити критичні точки даної функції на $[a; b]$.
4. З'ясувати характер екстремумів у цих точках. Нехай у точці $x \in [a; b]$ досягається найменший мінімум.
5. Обчислити $f(x_0) = m$.
6. Зробити висновок: для всіх $x \in [a; b]$ $f(x) \geq m$.

Якщо в точці $x_1 \in [a; b]$ досягається найбільший максимум, що дорівнює M , то $f(x) \leq M$.

Тоді на $[a; b]$ $m \leq f(x) \leq M$.

Щодо восьмого твердження, то для визначення найбільшого і найменшого значень $f(x)$ на проміжку $[a; b]$ треба, порівняно з попереднім, обчислити ще $f(a), f(b)$.

Проаналізуємо детальніше останнє, дев'яте, твердження. Воно висловлює достатню умову виконання нерівності

$$\int_a^x f(t)dt \geq \int_a^x g(t)dt \text{ на } [a; b] \quad (1)$$

суть якої така: щоб на проміжку $[a; b]$ виконувалася нерівність (1), достатньо, щоб на цьому проміжку виконувалася нерівність

$$f(x) \geq g(x). \quad (2)$$

Нехай $\int_a^x f(t)dt = F(x)$ і $\int_a^x g(t)dt = G(x)$; тоді за означенням

$$F'(x) = f(x) \text{ і } G'(x) = g(x).$$

Отже, якщо на $[a; b]$ треба довести нерівність

$$F(x) \geq G(x) \quad (3)$$

для цього досить перевірити істинність на $[a; b]$ нерівності (2). Якщо на $[a; b]$ ця нерівність тотожно істинна, то на цьому проміжку буде тотожно істинною і нерівність (3). Звідси випливає такий алгоритм для доведення нерівності (3) на $[a; b]$:

1. Знайти $F'(x) = f(x)$ і $G'(x) = g(x)$.
2. Довести істинність нерівності (2) для всіх $x \in [a; b]$.
3. Зробити висновок про тотожну істинність на $[a; b]$ нерівності (3).

Бажано перевірити, що з нерівності (2) інтегруванням за межами від a до b дістанемо дану нерівність. При цьому ліва і права частини добутої таким способом нерівності або збігаються відповідно до $F(x)$ і $G(x)$ або відрізняються на деяку константу.

Якщо заздалегідь відома тотожна істинність на проміжку $[a; b]$ нерівності (2), то тотожно істинною буде (згідно з твердженням (3)) і нерівність (1). Це означає, що, інтегруючи очевидну на $[a; b]$ нерівність, дістанемо нову нерівність, тотожно істинну на цьому проміжку.

Розглянемо кілька прикладів на доведення нерівностей за вказаними вище алгоритмами [2,80].

Приклад 1. Довести, що для всіх $x \in \left[0; \frac{\pi}{4}\right]$ виконується нерівність

$$0 \leq \sin x + \operatorname{tg}x \leq \frac{\sqrt{2}}{2} + 1$$

Доведення.

Розглянемо функцію, задану формулою $f(x) = \sin x + \operatorname{tg}x$

- 1) Знайдемо її похідну і визначимо на проміжку $\left[0; \frac{\pi}{4}\right]$ знак цієї похідної:

$$f'(x) = \cos x + \frac{1}{\cos^2 x} > 0, \text{ для-будь якого } x \in \left[0; \frac{\pi}{4}\right];$$

- 2) Обчислимо:

$$\begin{aligned} f(0) &= \sin 0 + \operatorname{tg}0 = 0; \\ f\left(\frac{\pi}{4}\right) &= \sin \frac{\pi}{4} + \operatorname{tg} \frac{\pi}{4} = \frac{\sqrt{2}}{2} + 1. \end{aligned}$$

3) Оскільки, згідно з твердженням 4 дістанемо, що функція $f(x)$ визначена і неперервна на заданому проміжку і $f'(x)$ набуває лише додатніх значень, то будь-які $x \in \left[0; \frac{\pi}{4}\right]$. Отже, $0 \leq \sin x + \operatorname{tg}x \leq \frac{\sqrt{2}}{2} + 1$

Нерівність доведена.

Приклад 2. Довести, що для всіх $x \in [-2; 4]$ виконується нерівність

$$-20 \leq x^3 - 3x^2 \leq 16.$$

Доведення.

Розглянемо функцію, задану формулою $f(x) = x^3 - 3x^2$ на проміжку $[-2;4]$

1) Знайдемо її похідну: $f'(x) = 3x^2 - 6x = 3x(x - 2)$.

2) Обчислимо $f'(x) = 0; 3x(x - 2) = 0; x_1 = 0; x_2 = 2$.

3) В околі точки 0 значення похідної функції змінюють знак з "+" на "-", отже, у цій точці функція досягає максимуму $f(0) = 0$.

В околі точки 2 значення похідної функції змінюють знак з "-" на "+", тобто у цій точці функція досягає мінімуму $f(2) = -4$.

4) Знайдемо значення функції на кінцях проміжку:

$$f(-2) = -8 - 12 = -20;$$

$$f(4) = 64 - 48 = 16.$$

5) Згідно з твердження 8 дістанемо, що на проміжку $[-2;4]$ виконується нерівність $-20 \leq x^3 - 3x^2 \leq 16$.

Нерівність доведена.

Застосування похідної для доведення нерівностей ґрунтується на **теоремі**: якщо функція має додатну похідну в кожній точці інтервала $[a;b]$ то вона монотонно зростає на цьому інтервалі. Якщо функція має від'ємну похідну в кожній точці інтервала $[a;b]$ то вона монотонно спадає на цьому інтервалі. Якщо функція монотонна на інтервалі $[a;b]$ і неперервна в точках a та b , то вона монотонна і на відрізку $[a;b]$ [1,75].

Розглянемо характерні приклади.

Приклад 3. Довести, що при $x \neq 0, e^x > 1 + x$

Доведення.

Розглянемо функцію задану формулою

$$y = e^x - 1 - x$$

1) Знайдемо її похідну: $y = e^x - 1$.

Отримаємо: $y'(x) > 0$ при $x > 0$ та $y'(x) < 0$ при $x < 0$. Це означає, що на проміжку $(-\infty; 0]$ функція монотонно спадає.

2) Оскільки функція неперервна в точці $x = 0$, то вона монотонно спадає на проміжку $(-\infty; 0]$. Її значення в точці $y(0) = 0$.

Отже, при $x < 0, y(x) > 0$ і $e^x > 1 + x$.

3) Аналогічно встановимо, що на проміжку $[0; \infty)$ функція $y = e^x - 1 - x$ монотонно зростає, отже $y(x) > 0$ при $x > 0$.

Нерівність доведена.

Деякі нерівності доцільно доводити **графічно**. Якщо ліва і права частини нерівностей – вирази з однією і тією самою змінною, то доведення, наприклад, нерівності $f(x) > g(x)$ за певних умов, що можуть накладатися на x , проводиться за таким алгоритмом:

1. Побудувати графіки функцій $y = f(x)$ і $y = g(x)$.

2. З'ясуйте, чи для всіх x із заданої множини його значень ординати точок графіка функції $y = f(x)$ більші за відповідні ординати точок графіка функції $y = g(x)$ (графік функції $y = f(x)$ для даних значень x повинен лежати вище графіка функції $y = g(x)$).

Якщо відповідь позитивна, то нерівність вважається доведеною. Аналогічно трактується доведення нерівностей: нерівності $f(x) \geq g(x)$, $f(x) < g(x)$, $f(x) \leq g(x)$.

Графічний метод доведення нерівностей слід використовувати в тих випадках, коли доведення іншими методами виконати неможливо, і за умови, що можна побудувати графіки функцій $y = f(x)$ та $y = g(x)$, його бажано використовувати тоді, коли він більш раціональний за інші методи доведення нерівностей [2,88].

Приклад 4. Довести, що для всіх $x \in [1; \infty)$ виконується нерівність

$$\log_2(x+3) \leq 2^x.$$

Доведення.

1. Побудуємо в одній системі координат графіки функцій

$$y = \log_2(x+3) \text{ і } y = x^2$$

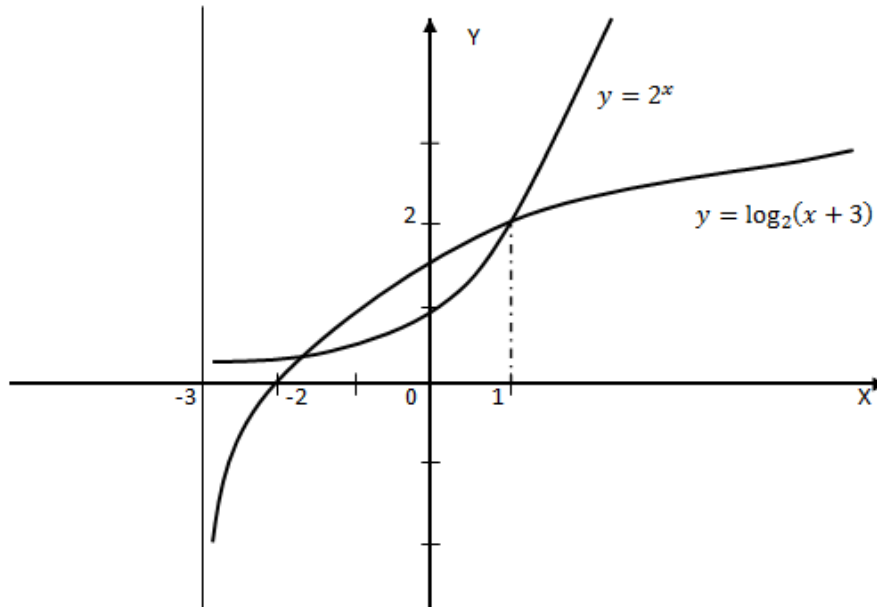

Рис. 1

2. З рис.1 видно, що на проміжку $[1; \infty)$ графік функції

$$y = \log_2(x+3)$$

знаходиться не вище від графіка функції $y = x^2$. Тому для всіх $x \in [1; \infty)$

$$\log_2(x+3) \leq 2^x.$$

Нерівність доведена.

Більшість результатів математичних досліджень пов'язано з доведенням нерівностей. Знання основних методів, способів та алгоритмів для доведення нерівностей, дають можливість широко застосовувати нерівності в задачах прикладного змісту.

Література

1. Коваленко В.Г. Доведення нерівностей / В.Г.Коваленко, М.Б.Гельфанд, Р.П.Ушаков. – К.: Вища школа, 1979. – 160 с.
2. Копцюх М.Г. Доведення нерівностей / М.Г.Копцюх, Є.Ф.Савич. – К.: Рад. школа, 1982. – 160с.
3. Кравчук В.Р. Доведення нерівностей / В.Р.Кравчук. – Навчальний посібник. – Тернопіль, 1993. – 42 с.
4. Швець В.О. Математичний гурток: старша школа: нерівності та їх доведення / В.О.Швець, Л.В.Заболотня, І.С.Соколовська – К.: Редакції газет природничо-математичного циклу, 2013. – 112с.

ДОВЕДЕННЯ ПРОЕКТИВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ФІГУР В ЕВКЛІДОВОМУ ПРОСТОРИ

Герман О.В., студентка магістратури фізико-математичного факультету

Науковий керівник: канд. фіз.-мат. наук, доц. **Циганок Л.В.**, кафедра вищої математики

Проективна геометрія є базовою структурою, на якій можна побудувати такі важливі геометричні структури, як афінна та евклідова геометрії.

Доповнюючи невласними точками евклідову площину E_2 до розширеної площини з невласною прямою, що містить всі невласні точки, а евклідовий простір E_3 – до розширеного простору з невласними прямими і невласною площиною, отримуємо моделі двовимірного проективного простору P_2 (проективної площини) і тривимірного проективного простору P_3 .

Моделі проективної площини та проективного простору P_3 дозволяють використовувати теореми і задачі проективної геометрії до задач евклідової геометрії, що мають проективний характер. Тому можна говорити, що моделі P_2 , P_3 проективних просторів доповнюють евклідову, надаючи прості розв'язання для багатьох задач, ускладнених присутністю паралельних прямих.

Розглянемо класичну теорему проективної геометрії, теорему Паскаля – Паппа.

Теорема 1. (Паскаля – Паппа) є окремим випадком в теоремі Паскаля: якщо лінія другого порядку є виродженою і розпадається на дві прямі m і n . І нехай $AMBKCL$ такий шестивершинник, в якому вершини A, B, C належать прямій m , а три інші вершини M, K, L – прямій n . Тоді у шестивершиннику $AMBKCL$ три пари протилежних сторін перетинаються у точках

$$X = AM \times KC, \quad Y = MB \times CL, \quad Z = BK \times LA,$$

які належать одній прямій p — прямій Паскаля – Паппа.

Дану теорему можна **довести координатним методом**.

Задамо проективний репер $R = (A, M, B, K)$, в якому вершини репера R мають координати: $A(1;0;0)$, $M(0;1;0)$, $B(0;0;1)$, $K(1;1;1)$. Знайдемо рівняння прямих AB, KM та сторін шестивершинника $AMBKCL$:

$$AB: \begin{vmatrix} 0 & 0 \\ 0 & 1 \end{vmatrix} x_1 + \begin{vmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{vmatrix} x_2 + \begin{vmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 0 \end{vmatrix} x_3 = 0 \Rightarrow x_2 = 0;$$

$$KM: \begin{vmatrix} 1 & 1 \\ 1 & 0 \end{vmatrix} x_1 + \begin{vmatrix} 1 & 1 \\ 0 & 0 \end{vmatrix} x_2 + \begin{vmatrix} 1 & 1 \\ 0 & 1 \end{vmatrix} x_3 = 0 \Rightarrow x_1 - x_3 = 0.$$

Аналогічно дістаємо рівняння прямих

$$AM: x_3 = 0, MB: x_1 = 0, BK: x_1 - x_2 = 0.$$

Для знаходження рівнянь сторін KC, CL і LA визначимо координати точок C і L . Оскільки точка C належить прямій AB , то вона має координати $C(1;0;c)$, де число $c \neq 0$. Аналогічно, точка L належить прямій KM . Тоді координати точки $L(1;l;1)$, де $l \neq 1$.

Запишемо рівняння сторін KC, CL і LA :

$$KC: cx_1 + (1-c)x_2 - x_3 = 0;$$

$$CL: clx_1 + (1-c)x_2 - lx_3 = 0;$$

$$LA: x_2 - lx_3 = 0.$$

Розв'язуючи відповідні системи рівнянь, визначимо координати точок X, Y, Z :

$$X: \begin{cases} cx_1 + (1-c)x_2 - x_3 = 0; \\ x_3 = 0, \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} cx_1 + (1-c)x_2 = 0; \\ x_3 = 0, \end{cases} \Rightarrow X(c-1; c; 0);$$

$$Y: \begin{cases} clx_1 + (1-c)x_2 - lx_3 = 0; \\ x_1 = 0, \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} (1-c)x_2 - lx_3 = 0; \\ x_1 = 0, \end{cases} \Rightarrow Y(0; l; 1-c);$$

$$Z: \begin{cases} x_2 - lx_3 = 0; \\ x_1 - x_2 = 0, \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x_2 = l; \\ x_3 = 1; \\ x_1 = l, \end{cases} \Rightarrow Z(l; l; 1).$$

Згідно алгебраїчної системи аксіом тривимірного проективного простору і з означення прямої та координат точки на площині випливає, що 3 точки належать одній прямій тоді і тільки тоді, коли визначник, складений з координат цих точок, дорівнює нулю.

Дістаємо

$$\begin{vmatrix} c-1 & c & 0 \\ 0 & l & 1-c \\ l & l & 1 \end{vmatrix} = cl - l + cl - c^2l + c^2l - 2cl + l = 0..$$

Отже, точки X, Y, Z лежать на одній прямій.

Теорема доведена.

Розглянемо теорему Паскаля - Паппа на розширеній евклідовій площині – моделі проективної площини, якщо точки A, M, B, K, C, L є власними точками. Тоді можливі випадки:

1) точки X, Y, Z - власні точки. Тоді пряма p – пряма Паскаля - Паппа – власна пряма.

2) Одна з точок, наприклад, X_∞ – невласна точка власної прямої p . Звідси прямі $AM \parallel KC$, а $MB \parallel CL$, $BK \parallel LA$. А оскільки пряма p містить точку X_∞ , то вона паралельна прямим AM і KC : $p \parallel AM$, $p \parallel KC$.

3) Дві точки X_∞ і Y_∞ прямої p невласні, тоді і вся пряма p – невласна. Отже, Z_∞ – теж невласна точка. Дістаємо, що $AM \parallel KC$, $MB \parallel CL$, $BK \parallel LA$.

Наслідок. Розглянемо наведені випадки на евклідовій площині.

1) Шестивершинник $AMBKCL$ не містить попарно паралельних протилежних сторін $AM \parallel KC$, $MB \parallel CL$, $BK \parallel LA$, а тому вони перетинаються у точках X, Y, Z відповідно, які лежать на одній прямій p (рис. 1).

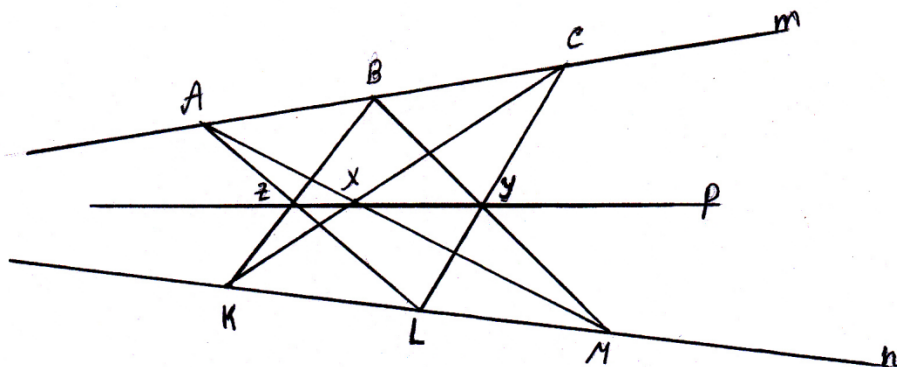

Рис. 1

2) Одна пара сторін шестивершинника $AMBKCL$ є паралельними: $AM \parallel KC$. Тоді пряма p проходить лише через точки Y і Z , в яких перетинаються непаралельні сторони шестивершинника. Таким чином, пряма p паралельна прямим AM і KC : $p \parallel AM$, $p \parallel KC$ (рис. 2).

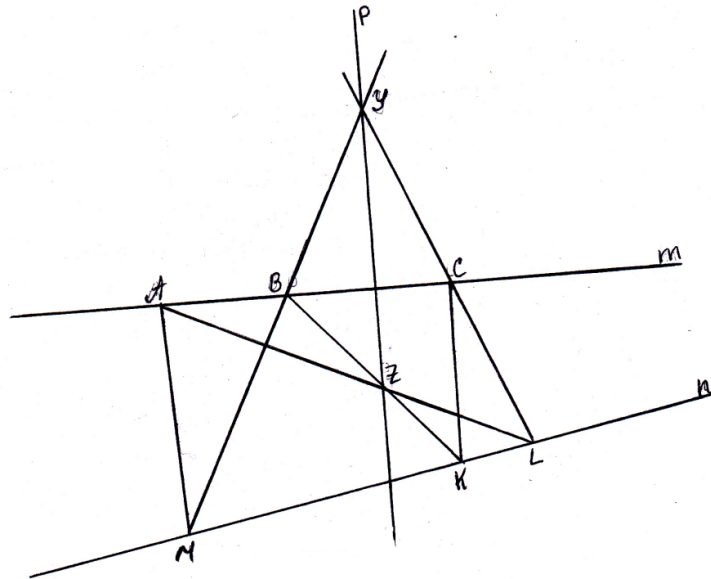

Рис. 2

3) Всі сторони шестивершинника $AMBKCL$ попарно паралельні: $AM \parallel KC$, $MB \parallel CL$, $BK \parallel LA$, тому, не існує точок перетину відповідних сторін шестивершинника, і, отже, не існує і прямої p (рис. 3).

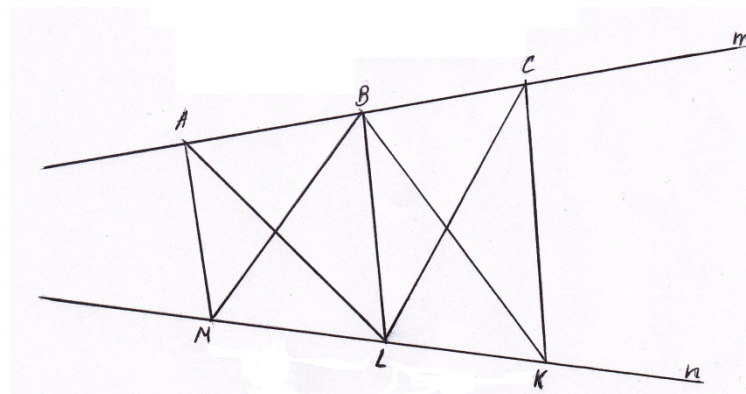

Рис. 3

У проєктивному просторі тетраедр визначається як чотири точки, що не лежать в одній площині, шість прямих (ребер), які попарно з'єднують ці точки, і чотири площини (грані), що визначаються кожною трійкою з даних чотирьох точок.

Теорема 2. Якщо два тетраедри $ABCD$ і $A'B'C'D'$ розміщені в тривимірному проєктивному просторі так, що прямі, які сполучають відповідні вершини AA' , BB' , CC' , DD' належать одній точці O , то прямі, які є лініями перетину площин відповідних граней ABC і $A'B'C'$, ABD і $A'B'D'$, ACD і $A'C'D'$, BCD і $B'C'D'$, належать одній площині σ .

Доведення. Позначимо прямі перетину відповідних граней (площин) тетраедрів $ABCD$ і $A'B'C'D'$:

$$\begin{aligned} d_1 &= ABC \times A'B'C'; & d_2 &= ABD \times A'B'D'; \\ d_3 &= ACD \times A'C'D'; & d_4 &= BCD \times B'C'D'. \end{aligned}$$

Оскільки для кожної пари відповідних тривершинників ABC і $A'B'C'$, ABD і $A'B'D'$, ACD і $A'C'D'$, BCD і $B'C'D'$ точка O є дезарговою точкою, то за теоремою Дезарга існують точки перетину відповідних сторін тривершинників, які лежать на лініях d_1, d_2, d_3, d_4 перетину площин цих тривершинників:

$$AB \times A'B' = P, \quad BC \times B'C' = Q, \quad AC \times A'C' = R,$$

$$BD \times B'D' = S, \quad AD \times A'D' = T, \quad CD \times C'D' = F,$$

$$P, Q, R \in d_1, \quad P, S, T \in d_2, \quad R, F, T \in d_3, \quad Q, F, S \in d_4.$$

У даному випадку прямі d_1, d_2, d_3, d_4 різні. Припустимо, що прямі d_1 і d_2 збігаються. Тоді точки P, Q, R, S, T лежать на одній прямій. Таким чином, пряма AD , що проходить через точку T , пряма AC , що проходить через точку R , і пряма BC , що проходить через точку Q , лежать в одній площині. Звідси випливає, що точка D належить площині ABC , а це суперечить умові. Отже, ніякі дві прямі не можуть збігатися.

Нехай площина σ , містить прямі d_1 і d_2 , тоді прямі d_3 і d_4 , також належать σ , оскільки мають з нею дві спільні точки.

Теорема доведена.

Наслідок 1. Нехай у розширеному евклідовому просторі вершини обох тетраедрів $A, B, C, D, A', B', C', D'$ і точка O — власні точки. То дістаємо такі випадки:

I. Нехай σ — власна площина. Дістаємо два випадки:

1) одна з прямих перетину відповідних граней невласна, наприклад $d_1 = d_{1\infty}$ ($(ABC \parallel A'B'C')$), тоді інші прямі d_2, d_3, d_4 — власні. Звідси випливає, що площина σ паралельна площинам ABC і $A'B'C'$:

$$\sigma \parallel ABC, \quad \sigma \parallel A'B'C'.$$

2) d_1, d_2, d_3, d_4 — власні прямі, що належать площині σ . Отже, σ — не паралельна граням тетраедра.

II. Площина σ — невласна, тоді d_1, d_2, d_3, d_4 — невласні прямі:

$$d_1 = d_{1\infty}, \quad d_2 = d_{2\infty}, \quad d_3 = d_{3\infty}, \quad d_4 = d_{4\infty}.$$

Отже, відповідні грані (площини) тетраедрів попарно паралельні:

$$ABC \parallel A'B'C', \quad ABD \parallel A'B'D', \quad ACD \parallel A'C'D', \quad BCD \parallel B'C'D'.$$

Наслідок 2. Якщо в евклідовому просторі прямі, що сполучають відповідні вершини двох тетраедрів $ABCD$ і $A'B'C'D'$ належать одній в'язці прямих з центром O , то можливі такі випадки:

1) Прямі перетину трьох пар площин відповідних граней лежать в одній площині σ , а площини четвертої пари відповідних граней тетраедрів паралельні площині σ ;

2) площини відповідних граней паралельні;

3) лінії перетину площин відповідних граней лежать в одній площині.

Проілюструємо ці випадки на задачах в евклідовому просторі.

Задача 1. Нехай в евклідовому просторі дано два тетраедра $ABCD$ і $A'B'C'D'$ з координатами вершин:

$$A(0;0;0), \quad B(4;0;0), \quad C(0;4;0), \quad D(0;0;4),$$

$$A'(1;1;1), \quad B'(1;3;3), \quad C'(3;1;3), \quad D'(3;3;1).$$

Покажемо, що справджується випадок 1) наслідку 2.

Розв'язання. Побудуємо куб $ABNCMDMKL$. Точка O — точка перетину діагоналей куба (рис. 4).

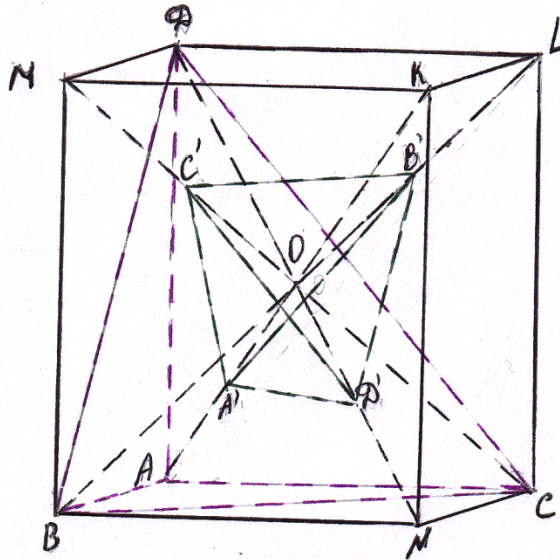

Рис. 4.

Тоді точки K, L, M, O мають координати:

$$K(4;4;4), L(0;4;4), M(4;4;0), O(2;2;2)..$$

Оскільки вектори $\overrightarrow{AA'}(1;1;1) \parallel \overrightarrow{AO}(2;2;2)$, $\overrightarrow{BB'}(-3;3;3) \parallel \overrightarrow{BO}(-2;2;2)$, $\overrightarrow{CC'}(3;-3;3) \parallel \overrightarrow{CO}(2;-2;2)$, $\overrightarrow{DD'}(3;3;-3) \parallel \overrightarrow{DO}(2;-2;-2)$, то прямі, що сполучають відповідні вершини, проходять через точку O .

Нехай прямі k, l, m, n — лінії перетину площин відповідних граней:

$$k = ABC \times A'B'C', l = ABD \times A'B'D', m = ACD \times A'C'D', n = BCD \times B'C'D'.$$

Складемо рівняння граней тетраедрів і їх ліній перетину.

$$1) \quad BCD: x + y + z - 4 = 0;$$

$$B'C'D': \overrightarrow{B'C'}(1;-1;0), \overrightarrow{B'D'}(1;0;-1) \Rightarrow \begin{vmatrix} x-1 & y-3 & z-3 \\ 1 & -1 & 0 \\ 1 & 0 & -1 \end{vmatrix} = 0 \Rightarrow x + y + z - 7 = 0.$$

Отже, площини BCD і $B'C'D'$ паралельні між собою.

$$2) \quad ABC: z = 0;$$

$$A'B'C': x + y - z - 1 = 0.$$

Звідси

$$k = ABC \times A'B'C' \Rightarrow \begin{cases} x + y - z - 1 = 0, \\ z = 0, \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x + y - 1 = 0, \\ z = 0. \end{cases}$$

Тоді $\vec{p} \left(\begin{vmatrix} 1 & -1 \\ 0 & 1 \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} -1 & 1 \\ 1 & 0 \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} 1 & 1 \\ 0 & 0 \end{vmatrix} \right) = (1; -1; 0)$ — напрямний вектор прямої k , а точка

$$K_0(1;0;0) \in k.$$

Аналогічно

$$3) \quad l = ABD \times A'B'D' \Rightarrow \begin{cases} x + z - 1 = 0, \\ y = 0, \end{cases} \Rightarrow \vec{q}(-1;0;1) \parallel l, L_0(1;0;0) \in l;$$

$$4) m = ACD \times A'C'D' \Rightarrow \begin{cases} y+z-1=0, \\ x=0, \end{cases} \Rightarrow \vec{r}(0;1;-1) \parallel m, M_0(0;1;0) \in m.$$

Складемо рівняння площини σ , яка проходить через пряму k , паралельно вектору $\vec{q}(-1;0;1)$

$$\sigma: \begin{vmatrix} x-1 & y & z \\ 1 & -1 & 0 \\ -1 & 0 & 1 \end{vmatrix} = 0 \Rightarrow x+y+z-1=0.$$

Оскільки $L_0(1;0;0) \in \sigma$ і вектор $\vec{q}(-1;0;1) \parallel \sigma$, то і пряма $l \in \sigma$. Аналогічно, точка $M_0(0;1;0) \in \sigma$ і вектор $\vec{r}(0;1;-1) \parallel \sigma$, то і пряма $m \in \sigma$.

Отже, площині

$$\sigma: x+y+z-1=0$$

належать прямі k, l, m перетину відповідних граней даних тетраедрів, а площини BCD і $B'C'D'$ паралельні площині σ .

Задача 2. Нехай в евклідовому просторі дано два тетраедра $ABCD$ і $A'B'C'D'$ з координатами вершин:

$$A(0;0;0), B(4;0;0), C(0;4;0), D(0;0;4), \\ A'(4;4;4), B'(0;4;4), C'(4;0;4), D'(4;4;0).$$

Покажемо, площини відповідних граней тетраедрів паралельні між собою.

Розв'язання. Побудуємо куб $ABD'CDC'A'B'$. Точка $O(2;2;2)$ — точка перетину діагоналей куба (рис. 5).

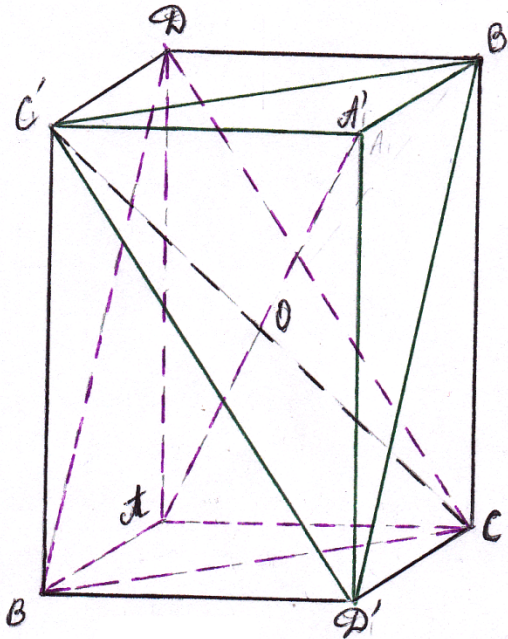

Рис. 5.

Оскільки вектори $\overrightarrow{AA'}(4;4;4) \parallel \overrightarrow{AO}(2;2;2)$, $\overrightarrow{BB'}(-4;4;4) \parallel \overrightarrow{BO}(-2;2;2)$, $\overrightarrow{CC'}(4;-4;4) \parallel \overrightarrow{CO}(2;-2;2)$, $\overrightarrow{DD'}(4;4;-4) \parallel \overrightarrow{DO}(2;2;-2)$, то прямі, що сполучають відповідні вершини тетраедрів, проходять через точку O .

Складемо рівняння граней тетраедрів:

$$1) ABC: z=0; A'B'C': \overrightarrow{A'B'}(-4;0;0), \overrightarrow{A'C'}(0;-4;0) \Rightarrow z=4.$$

Отже, відповідні грані ABC і $A'B'C'$ паралельні.

Аналогічно:

$$2) \quad ABD: y=0; \quad A'B'D': y=4.$$

Звідси площини ABD і $A'B'D'$ є паралельними.

Дістаємо рівняння площин ACD і $A'C'D'$:

$$3) \quad ACD: x=0; \quad A'C'D': x=4.$$

Отже, $ACD \parallel A'C'D'$.

4) Також паралельними є площини відповідних граней BCD і $B'C'D'$:

$$BCD: x+y+z-4=0; \quad B'C'D': x-y-z+8=0.$$

Отже, чотири пари відповідних граней тетраедрів паралельні між собою.

Задача 3. Нехай в евклідовому просторі дано два тетраедра $ABCD$ і $A'B'C'D'$ з координатами вершин:

$$A(0;0;0), \quad B(4;0;0), \quad C(0;4;0), \quad D(0;0;4),$$

$$A'(1;1;1), \quad B'(0;4;4), \quad C'(3;1;3), \quad D'(3;3;1).$$

Покажемо, що площини відповідних граней перетинаються по прямих, які лежать в одній площині.

Розв'язання. Побудуємо куб $ABKCDMLB'$. Точка O — точка перетину діагоналей куба (рис. 6).

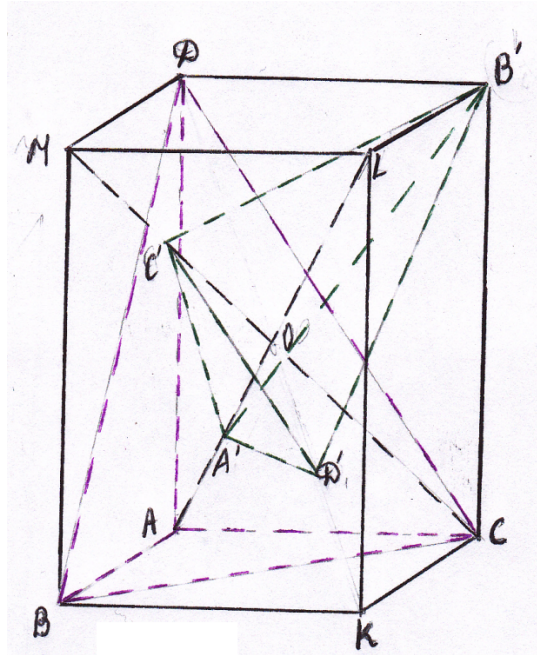

Рис. 6

Тоді точки K, L, M, O мають координати:

$$K(4;4;0), \quad L(4;4;4), \quad M(4;0;4), \quad O(2;2;2).$$

Оскільки вектори $\overrightarrow{AA'}(1;1;1) \parallel \overrightarrow{AO}(2;2;2)$, $\overrightarrow{BB'}(-4;4;4) \parallel \overrightarrow{BO}(-2;2;2)$, $\overrightarrow{CC'}(3;-3;3) \parallel \overrightarrow{CO}(2;-2;2)$, $\overrightarrow{DD'}(3;3;-3) \parallel \overrightarrow{DO}(2;-2;-2)$, то прями, що сполучають відповідні вершини тетраедрів, проходять через точку O .

Знайдемо рівняння відповідних граней ABC і $A'B'C'$ тетраедрів.

$$ABC: z=0; \quad A'B'C': \overrightarrow{A'B'}(-1;3;3), \quad \overrightarrow{A'C'}(2;0;2) \Rightarrow 3x+4y-3z-4=0.$$

Нехай l — лінія перетину площин граней ABC і $A'B'C'$:

$$l: \begin{cases} 3x + 4y - 3z - 4 = 0, \\ z = 0, \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} 3x + 4y - 4 = 0, \\ z = 0. \end{cases}$$

Тоді $\vec{p}(4; -3; 0)$ — напрямний вектор прямої l , а точка $L_0(0; 1; 0) \in l$.

Аналогічно знайдемо рівняння площин граней ABD і $A'B'D'$:

$$ABD: y = 0; \quad A'B'D': 3x - 3y + 4z - 4 = 0.$$

З рівняння лінії m перетину площин ABD і $A'B'D'$:

$$m: \begin{cases} 3x - 3y + 4z - 4 = 0, \\ y = 0, \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} 3x + 4z - 4 = 0, \\ y = 0, \end{cases}$$

знайдемо координати напрямного вектора $\vec{q}(-4; 0; 3)$ та точки $M_0(0; 0; 1) \in m$.

Складемо рівняння площини σ , яка проходить через пряму l , паралельно прямій m :

$$\sigma: \begin{vmatrix} x & y-1 & z \\ 4 & -3 & 0 \\ -4 & 0 & 3 \end{vmatrix} = 0 \Rightarrow 3x + 4y + 4z - 4 = 0.$$

Оскільки точка $M_0 \in \sigma$, а вектор $\vec{q} \parallel \sigma$, то пряма $m \in \sigma$.

Аналогічно знаходимо рівняння лінії n — перетину площин ACD і $A'C'D'$:

$$n: \begin{cases} y + z - 1 = 0, \\ x = 0, \end{cases} \text{ де } \vec{r}(0; 1; -1) \parallel n, \quad N_0(0; 0; 1) \in n.$$

І лінії s — перетину площин BCD і $B'C'D'$:

$$s: \begin{cases} 4x + 3y + 3z - 24 = 0, \\ x + y + z - 4 = 0, \end{cases} \text{ де } \vec{t}(0; -1; 1) \parallel s, \quad S_0(12; -8; 0) \in s.$$

Оскільки точки $N_0 \in \sigma$ і $S_0 \in \sigma$, а вектори $\vec{r} \parallel \sigma$, $\vec{t} \parallel \sigma$, то прямі $n \in \sigma$ і $s \in \sigma$.

Отже, прямі l, m, n, s , що є лініями перетину відповідних граней, лежать в одній площині $\sigma: 3x + 4y + 4z - 4 = 0$.

Література

1. Атанасян Л.С. Геометрия: Ч. II / Л.С.Атанасян, В.Т.Базылев/ – М.: Просвещение, 1987. – 350 с.
2. Атанасян Л.С. Сборник задач по геометрии: Ч. II / Л.С.Атанасян, В.А.Атанасян/ – М.: Просвещение, 1975. – 176 с.
3. Циганок Л.В. Проективна геометрія: Навчальний посібник / Л.В.Циганок/ – Ніжин.: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – 146 с.

УДК 371.3:378.14:53

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ АНАЛОГІЇ ДО ІНТЕГРАЛЬНОГО ВИВЧЕННЯ ЗАКОНІВ ЕЛЕКТРО- ТА МАГНІТОСТАТИКИ

Гурчина Я.М., студентка IV курсу фізико-математичного факультету
Науковий керівник: ст. викл. **Шевчук О.Г.**, кафедра фізики

Однією із найважливіших задач методичного спрямування при викладанні деяких розділів загальної та теоретичної фізики є формування стійких, ґрунтовних, активно діючих знань. Зазвичай, формування вказаного статусу навчальних вмінь та навичок наштовхується на значні труднощі. Однією з причин такого стану речей є та, що студенти сприймають навчальний матеріал як нагромадження вербального релятиву, який необхідно механічно запам'ятати [1]. На наш погляд це пояснюється застосуванням традиційної методики викладу

навчального матеріалу, яка базується на використанні схем лінійно-абстрактного подання матеріалу в умовах майже повної відсутності міжпредметних зв'язків.

Синтез, узагальнення та порівняння є потужними засобами засвоєння, вивчення та систематизації навчального матеріалу [1,2]. Якщо ж до цих методів застосувати такі принципи навчання як наочність та послідовність викладу – процес засвоєння нових знань, умінь та навичок стає найбільш плідним та активним. Постає проблема підбору таких форм та методів роботи, які б приводили до досягнення позитивного результату. Розвиваюче навчання спрямоване на формування особистості учнівської молоді, в основі процесу навчання – самостійна пізнавальна активність.

Практика показала, що одним із дієвих методів організації повторення, узагальнення та систематизації знань з фізики є системне використання методу аналогій [3]. Необхідність використання методу аналогій обумовлена тим, що в академічних групах навчаються студенти із різним рівнем підготовки, різним ступенем абстрактного мислення та з різними темпами засвоєння навчального матеріалу.

Метод аналогій дозволяє краще засвоїти навчальний матеріал, подати його у наочній формі, систематизувати отримані знання, провести оперативний контроль ступеня засвоєння матеріалу.

При застосуванні методу аналогій вибирають об'єкт-оригінал із відомого знання, а досліджуваний об'єкт розглядають як об'єкт-аналог [1-4]. Висновок, зроблений за методом аналогії стосується об'єкта-аналога. На основі подібностей об'єкта-оригінала та об'єкта-аналога (які, на перший погляд, не піддаються порівнянню) виникають інтуїтивні передбачення щодо способів розв'язування проблеми. При цьому виробляється вміння застосовувати вже відомі способи розв'язування задач у нових навчально-практичних ситуаціях [5].

Застосування методу аналогії уже багато років реалізовано різними науковцями у таких питаннях: аналогія поступального та обертового рухів; аналогія гравітаційного та електростатичного полів; застосування аналогії при вивченні послідовного і паралельного з'єднання елементів; аналогія в задачах на обчислення роботи змінних сил; аналогія у коливальних процесах; застосування електромеханічної аналогії до розв'язування аналогічних задач; аналогія в геометричній оптиці; застосування аналогій при визначенні середніх величин [6, 7, 9-10].

Найдоцільніше використовувати метод аналогій і життєвих компетенцій учнів при вивченні тих розділів, де інші методи застосувати дуже важко. Це в першу чергу стосується квантової фізики та електродинаміки [6, 7, 9-10].

В роботі представлено використання методу аналогій з тем "Електростатичне поле та його характеристики" та "Магнітостатичне поле та його характеристики", які є одними з найважливіших в курсі фізики, оскільки їх якісне засвоєння створює передумови для успішного вивчення не лише усіх наступних розділів курсу загальної фізики, а й теоретичної електродинаміки.

1. Алгебри та їх відображення

Використання понятійного апарату вищої алгебри дає змогу, по-перше, уніфікувати поняття, явища та процеси, а, по-друге, провести їх класифікацію.

Аналіз змістової частини курсів загальної та теоретичної свідчить про те, що багато на перший погляд не пов'язаних між собою блоків інформації можна об'єднати та уніфікувати на основі алгебраїчного формалізму.

Введемо попередньо ряд основних означень та тверджень [8].

Алгеброю називається впорядкована пара $A = \langle A, \Omega \rangle$, де A – непорожня множина, Ω – непорожній перелік операцій на A .

Таким чином, алгебра A визначається двома множинами:

(а) непустою множиною $A \equiv |A|$. Ця множина називається *основною множиною алгебри A* , а її елементи – *елементами алгебри A* ;

(б) непустою множиною операцій Ω , визначених на A . Ці операції називаються *головними операціями алгебри A* .

Дві алгебри $A = \langle A, \Omega \rangle$ та $B = \langle B, \Omega^ \rangle$ будемо називати однотипними, якщо існує ін'єктивне відображення множини $\Omega \rightarrow \Omega^*$, при якому всі операції $f_B \xleftarrow{\psi} f_A$, $f_B \in \Omega^*$ мають один і той же ранг.*

Ми надалі будемо розглядати лише ті алгебри, для яких $\|\Omega\|$ та $\|\Omega^*\|$ є фінітними числами. Перелік елементів f_A алгебри A ми будемо писати у вигляді: $A = \langle A, f_1, f_2, \dots, f_s, \alpha_{s+1}, \alpha_{s+2}, \dots, \alpha_n \rangle$, де $f_i (i \in \overline{1, s})$ – операції на A , ранг яких перевищує ранг нульмісної операції, а $\alpha_p (p \in (s+1) \div n)$ – виділені в A елементи певними нульмісними операціями $f_{s+1}, f_{s+2}, \dots, f_n$. Ці елементи часто називають ще *головними* елементами A .

Типом алгебри A будемо називати послідовність рангів її операцій: $MorfA = \{rang(f_1), rang(f_2), \dots, rang(f_n)\}$.

З означень ясно, що у випадку, коли алгебри A та B є однотипними, то $MorfA = MorfB$ при введенні відображення $f_A \xrightarrow{\psi} f_B$ для всіх операцій, що діють на A та B .

Якщо $MorfA = \{2, 0\}$, то алгебра A є моноїдом.

Надалі розглянемо важливий випадок *гомоморфних* та *ізоморфних* алгебр.

Нехай A та B – дві однотипні алгебри, f_A – довільна головна операція алгебри A , а f_B – головна операція алгебри B ($f_A \xrightarrow{\psi} f_B$). Тоді відображення $|A| \xrightarrow{\psi} |B|$ зберігає операцію $f_A \in \Omega$, якщо виконується умова:

$$\psi(f_A(a_1, a_2, \dots, a_k)) = f_B(\psi(a_1), \psi(a_2), \dots, \psi(a_k)), \forall a_1, a_2, \dots, a_k \in A. \quad (1)$$

Алгебри A та B називають *гомоморфними* (позначення: $A \oplus B$), якщо існує відображення $\psi|A|$ в (на) $|B|$, яке зберігає всі головні операції f_A цієї алгебри і, крім того $MorfA = MorfB$.

Нехай $A = \langle \oplus, +, -, \div, \times, \frac{d}{dt}, \theta_A, \vec{0}_A, \vec{l}_r, l_A; q, \mathbf{E}, \mathbf{D}, \varphi, \vec{r}, t \rangle$, $B = \langle \oplus, +, -, \div, \times, \frac{d}{dt}, \theta_B, \vec{0}_B, \vec{l}_r; \mathbf{B}, \mathbf{H}, \mathbf{A}, \vec{r}, t \rangle$ – дві алгебри, \oplus – дія геометричного підсумовування

векторів; $+$, $-$, \div , \times – арифметичні дії; $\frac{d}{dt}$ – дія диференціювання за часом; $\theta_A = \theta_B = 0$;

$l_A = l_B = l$; \vec{l}_r – одиничний орт радіуса-вектора; t – час; q – заряд; \mathbf{E}, \mathbf{H} – напруженості електростатичного та магнітостатичного полів відповідно, \mathbf{D}, \mathbf{B} – індукція електростатичного та магнітостатичного полів відповідно, φ та \mathbf{A} – потенціали електростатичного та магнітостатичного полів; \vec{r} – радіус-вектор заданої точки поля.

Введемо біскцію $\psi: q \xrightarrow{\psi} I; A \xrightarrow{\psi} \varphi$ (в деякій системі одиниць); $\vec{r} \xrightarrow{\psi} \vec{r}; t \xrightarrow{\psi} t$.

Використовуючи закони збереження електричного заряду та принцип суперпозиції електростатичних та магнітостатичних полів, неважко переконатись в тому, що відображення

ψ зберігає операції $\{+, -, \div, \times, \frac{d}{dt}\}$ між (q, I) та (A, φ) .

Збереження операції \oplus є тривіальним, так як ψ відображає \vec{r} в \vec{r} та t в t , крім того $\theta_A = \theta_B = 0$; $l_A = l_B = l$.

Висновок: закони електростатики ізоморфні в термінах відповідності $(q, I) \xrightarrow{\psi} (A, \varphi)$ законам магнітостатики.

2. Співвідносність параметрів, які описують електростатичні та магнітостатичні поля

Провівши аналіз на основі викладених вище теоретичних побудов основних законів електро- та магнітостатики, які вивчаються в курсі теоретичної фізики (електродинаміка)

студентами фізико-математичного факультету за спеціальністю "Прикладна фізика" встановили співвідносність параметрів електростатичних та магнітостатичних полів, які для зручності та більшої наочності зведемо ці параметри в єдину таблицю.

Таблиця 1

Співвідносність параметрів електростатичних та магнітостатичних полів

№ з/п	Електростатичне поле	Магнітостатичне поле
1.	$\oiint_S \dots d\vec{S}$	$\oint_l \dots d\vec{l}$
2.	$\oint_l \dots d\vec{l}$	$\oiint_S \dots d\vec{S}$
3.	$\vec{E}(\vec{r})$	$\vec{B}(\vec{r})$
4.	ϵ_0	$\frac{1}{\mu_0}$
5.	Q	I
6.	$-Q^{пол}$	$I_{нам}$
7.	$Q^с$	$I^{пров}$
8.	dq	$I d\vec{l}$
9.	$-dq^{пол}$	$I_{нам} d\vec{l}$
10.	dq^B	$I^{пров} d\vec{l}$
11.	\vec{d}	\vec{p}_m
12.	$d\vec{S}$	$d\vec{l}$
13.	$\vec{P}(\vec{r})$	$\vec{J}(\vec{r})$
14.	$\chi(\vec{r})$	$\chi(\vec{r})$
15.	$\sigma_q^{пол}(\vec{r})$	$i_{нам}(\vec{r})$
16.	$\sigma_q^B(\vec{r})$	$i^{пров}(\vec{r})$
17.	$\sigma_q(\vec{r})$	$i(\vec{r})$
18.	$\rho_q(\vec{r})$	$\vec{j}(\vec{r})$
19.	$\frac{d}{dl}$	$\frac{\partial}{\partial a}$
20.	$\vec{l}\vec{e}$	\vec{n}
21.	$\vec{D}(\vec{r})$	$\vec{H}(\vec{r})$
22.	$\epsilon(\vec{r})$	$\mu(\vec{r})$
23.	div	rot
24.	rot	div
25.	$\varphi(\vec{r})$	$A(\vec{r})$

Аналіз навчального матеріалу показує, що також є ще й спільні параметри, які відносяться як до електростатичного, так і до магнітостатичного полів. Ці параметри ми наводимо в таблиці 2.

Таблиця 2

Спільні параметри у електро- та магнітостатичного полів

1.	\vec{r}
2.	\vec{F}
3.	\vec{M}
4.	\vec{E}
5.	\vec{l}

В тому, що параметри в таблиці 1 і таблиці 2 співвідносні один до одного легко переконалися за допомогою таблиці 3.

Таблиця 3

Основні співвідносні між собою формули електростатики та магнітостатики

№ п/п	Електростатика	Магнітостатика
1	2	3
1.	$\oint_l \vec{E}(\vec{r}) d\vec{l} = 0$	$\oiint_S \vec{B}(\vec{r}) d\vec{S} = 0$
2.	$\vec{d} = ql\vec{e}$	$\vec{p}_m = I\vec{S}\vec{n}$
3.	$\vec{F} = \vec{d} \frac{\partial \vec{E}(\vec{r})}{\partial \vec{l}}$	$\vec{F} = \vec{p}_m \frac{\partial \vec{B}(\vec{r})}{\partial \vec{n}}$
4.	$\vec{\mu} = [\vec{d}, \vec{E}]$	$\vec{M} = [\vec{p}_m, \vec{B}(\vec{r})]$
5.	$\vec{p} = \chi(\vec{r})\epsilon_0\vec{E}(\vec{r})$	$\vec{J}(\vec{r}) = \chi(\vec{r})\vec{H}(\vec{r})$
6.	$\vec{p}_n = \sigma^{\text{HAM}} = \chi(\vec{r})\epsilon_0\vec{E}_n(\vec{r})$	$\vec{J}_n(\vec{r}) = i^{\text{HAM}}(\vec{r}) = \chi(\vec{r})\vec{H}_n(\vec{r})$
7.	$\epsilon(\vec{r}) = 1 + \chi(\vec{r})$	$\mu(\vec{r}) = 1 + \chi(\vec{r})$
8.	$\oiint_S \vec{D}(\vec{r}) d\vec{S} = Q^B$	$\oint_l \vec{H}(\vec{r}) d\vec{l} = I^{\text{пров}}$
9.	$\nabla \vec{E}(\vec{r}) = \frac{\rho_q^B(\vec{r})}{\epsilon_0}$	$\text{rot} \vec{B}(\vec{r}) = \mu_0 \vec{j}^{\text{пров}}(\vec{r})$
10.	$\nabla \vec{E}(\vec{r}) = \frac{\rho_q^B(\vec{r}) + \rho_q^{\text{CT}}(\vec{r})}{\epsilon_0}$	$\text{rot} \vec{B}(\vec{r}) = \mu \mu_0 \vec{j}(\vec{r})$
11.	$\nabla \vec{D}(\vec{r}) = \rho_q^{\text{CT}}(\vec{r})$	$\text{rot} \vec{H}(\vec{r}) = \vec{j}^{\text{пров}}(\vec{r})$
12.	$\text{rot} \vec{E}(\vec{r}) = 0$	$\text{div} \vec{B}(\vec{r}) = 0$
13.	$\text{rot} \vec{D}(\vec{r}) = 0$	$\text{div} \vec{H}(\vec{r}) = 0$
14.	$\oiint_S \vec{E}(\vec{r}) d\vec{S} = \frac{Q}{\epsilon_0}$	$\oint_l \vec{B}(\vec{r}) d\vec{l} = \mu_0 I$

1	2	3
15.	$\oiint_S \vec{E}(\vec{r}) d\vec{S} = \frac{Q}{\varepsilon\varepsilon_0}$	$\oint_l \vec{B}(\vec{r}) d\vec{l} = \mu\mu_0 (I^{пров} + I^{нам})$
16.	$\oiint_S \vec{D}(\vec{r}) d\vec{S} = Q^{ст}$	$\oint_l \vec{H}(\vec{r}) d\vec{l} = \mu_0 I^{пров}$
17.	$\oiint_S \vec{p}(\vec{r}) d\vec{S} = -Q^{нам}$	$\oint_l \vec{J}(\vec{r}) d\vec{l} = I^{нам}$
18.	$\oint_l \vec{D}(\vec{r}) d\vec{l} = 0$	$\oiint_S \vec{H}(\vec{r}) d\vec{S} = 0$
19.	$w = \frac{\vec{D}(\vec{r})\vec{E}(\vec{r})}{2}$	$w = \frac{\vec{H}(\vec{r})\vec{B}(\vec{r})}{2}$
20.	$W = -d\vec{E}(\vec{r})$	$W = -\vec{p}_m \vec{B}(\vec{r})$
21.	$A = \int_1^2 q\vec{E}(\vec{r}) d\vec{l}$	$A = \int_1^2 I\vec{B}(\vec{r}) d\vec{l}$
22.	$d\vec{E}(\vec{r}) = \frac{1}{4\pi\varepsilon_0\varepsilon} \cdot \frac{dq\vec{r}}{r^3}$	$d\vec{B}(\vec{r}) = \frac{\mu\mu_0}{4\pi} \cdot \frac{I[d\vec{l}, \vec{r}]}{r^3}$
23.	$d\vec{F} = \vec{E}(\vec{r})dq$	$d\vec{F} = I[d\vec{l}, \vec{r}]$
24.	$\vec{E}_д = \frac{1}{4\pi\varepsilon_0\varepsilon} \cdot \frac{\vec{d}}{r^3} \sqrt{1+3\cos^2\Theta}$	$ \vec{B} = \frac{\mu\mu_0}{4\pi} \cdot \frac{\vec{p}_m}{r^3} \sqrt{1+3\cos^2\Theta}$
25.	$\vec{E} = \frac{2\vec{d}}{4\pi\varepsilon_0\varepsilon(R^2+r^2)^{3/2}}$	$\vec{B} = \frac{\mu\mu_0}{4\pi} \cdot \frac{2\vec{p}_m}{(R^2+r^2)^{3/2}}$
26.	$\vec{E}(\vec{r}) = -\nabla\varphi(\vec{r})$	$\vec{B}(\vec{r}) = rot\vec{A}(\vec{r})$
27.	$\vec{D}(\vec{r}) = \varepsilon_0\vec{E}(\vec{r}) + \vec{p}(\vec{r})$	$\vec{H}(\vec{r}) = \frac{\vec{B}(\vec{r})}{\mu_0} - \vec{J}(\vec{r})$

На завершення вкажемо на відмінність розвинутого в статичі математичного формалізму від підходів, які притаманні *теорії подібності*, яка ґрунтується на *π -теоремі* [8].

Теорія подібності оперує *критеріями подібності*, які підкоряються трьом теоремам подібності [8]. Ми ж розвивали інший підхід до встановлення подібності розглядуваних в статичі процесів. Тому метод встановлення ізоморфізму алгебр над фізичними параметрами, які описують процеси є незалежним та взаємо доповнюваним методом до методів теорії подібності. Крім того, метод ізоморфізму алгебр фізичних параметрів, про який йшла мова в цій статті, є більш загальним підходом для вивчення фізичних процесів, адже він може бути застосованим і до аналізу опису процесів, які методами теорії подібності не являються.

Література

1. Вовк Л.І. Роль методу аналогії при викладенні фізики у вузі // Наукові записки: Зб. наук. праць. – Харків: ХДУ, 1998. – С. 129-132.
2. Вовк Л.І. Значення використання аналогій у навчанні для розвитку мислення студентів // Вісник ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка. – Вип.3. Серія: Педагогічні науки: Збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 2000. – № 3. – с. 21-22.
3. Вовк Л.І. Аналогії у навчанні // Матеріали VIII Міжнародної Наукової Конференції імені академіка М.Кравчука. – К.:НТУУ (КПІ), – 2000. – с. 500.

4. Вовк Л.І., Лобань В.П. Метод аналогії як один із шляхів інтенсифікації навчання фізиці у вузі // Інтенсивні технології у навчальному процесі – головна умова покращення якості підготовки фахівців: Матеріали науково-методичної конференції. – Полтава: ПКІ, 1997. – С.116-117.

5. Вовк Л.І., Михайлик П.Я. Використання аналогії – одна з ефективних форм узагальнення і систематизації знань // Дидактичні проблеми фізичної освіти в Україні: Матеріали науково-практичної конференції. – Чернігів: ЧДПУ, 1998. – С. 27-30.

6. Закалюжний В.М., Шевчук О.Г. Система порівняльних опорних конспектів тем "Електростатичне поле та його характеристики" і "Гравітаційне поле та його характеристики". // В зб. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Випуск 89. Серія: педагогічні науки. – Чернігів, 2011. – С. 268-274.

7. Закалюжний В.М., Шевчук О.Г. Опорні конспекти лекцій з теми "Електростатика" як засіб систематизації та узагальнення знань студентів з фізики//В зб. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Випуск 109. Серія: педагогічні науки. – Чернігів, 2013. – С. 168-175.

8. Куликов Л.Я. Алгебра и теория чисел. – М.: Высшая школа, 1974. – 560 с.

9. Мельничук Л.Ю., Мельничук О.В., Шевчук О.Г. Система комплексних завдань при викладанні фізики за програмою рівня "С" в класах ліцею природничого профілю. // Фізико-математичні записки. Збірник наукових праць. – Ніжин, 1999. – С.91-93.

10. Мельничук О.В., Шевчук О.Г. Використання понятійного апарату абстрактної алгебри для синтетичного викладу студентам університету деяких розділів загальної та теоретичної фізики. // В зб. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Випуск 77. Серія: педагогічні науки. – Чернігів, 2010. – С. 237-241.

УДК 004.7

СИСТЕМИ КЕРУВАННЯ КОНТЕНТОМ

Євтушенко К.М., студентка магістратури фізико-математичного факультету
Науковий керівник: канд. техн. наук, доц. **Чернишова Е.О.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Сучасний сайт – це не просто набір сторінок з посиланнями між ними (як це було років десять тому), а повноцінний програмний продукт, який відстежує дії користувачів, дозволяє їм між собою спілкуватися і пропонує безліч корисних сервісів залежно від поставлених власником сайту задач. У розробку подібної системи вкладаються значні суми грошей. Найчастіше бюджет великого корпоративного сайту можна порівняти з бюджетом невеликої фірми. Задачі адміністрування, управління та функціональності вирішують так звані "Системи управління контентом" (Content Management System, CMS).

CMS (*Content Management System*, система управління контентом сайту) – це інструментарій, призначений для зручного наповнення і подальшого управління вмістом (контентом) сайту. Як правило, усі CMS включають в себе можливість керування шаблоном сайту, тобто тим, як в кінцевому результаті виглядатиме ваш сайт. Для популярних CMS існує безліч готових шаблонів і крім того, є можливість створювати власні, індивідуальні шаблони сайтів.

Отож розглянемо детально особливості сучасних CMS.

Звісно, за основним критерієм можна поділити CMS на платні і безкоштовні.

Безкоштовні CMS поширюються у вільному доступі, і, як наслідок, за технічну підтримку ніхто не відповідає. Варто пам'ятати про те, що і за збереження та безпеку даних при використанні безкоштовної CMS ніхто не буде нести відповідальності.

Характеристики безкоштовних CMS нітрохи не поступаються за якістю платним CMS, проте вірна приказка і для Інтернет-технологій щодо безкоштовного сиру. Нерідко CMS поширюють угруповання хакерів, з метою в подальшому частково або повністю здійснювати контроль над сайтами.

Платні CMS поділяються на два типи:

- системи із закритим кодом (вихідний код закодований і не допускає будь-яких змін);
- системи з відкритим кодом (для внесення зміни будь-якої з функціональних можливостей вихідний код відкритий).

Характеристики CMS з відкритим і закритим кодом мають ряд специфічних ознак, які є як перевагами, так і недоліками. Відкритий код дозволяє зловмисникам простіше зламати сайт, а це значить, що можуть постраждати всі ресурси, для створення яких була обрана саме ця CMS.

Для того, щоб купити систему з закритим кодом, необхідно переконатися в правильності вибору. Розглянемо далі характеристики, які допоможуть правильно підібрати оптимальну CMS для Вашого бізнесу.

Критеріїв для визначення функціональності CMS всього чотири:

- функціональність системи управління (основними характеристиками CMS є: юзабіліті, настроюваність, зручність в обігу, навігації; можливість незначних змін і редизайну без зупинки роботи сайту);

- універсальність системи управління (можливість використовувати дані характеристики CMS для створення сайту будь-якого рівня складності, будь то візитка або великий портал);

- адміністрування сайту (можливість призначати різним групам користувачів різні рівні доступу, якісний захист системи від зломів);

- інші характеристики CMS (такі як можливість перенесення на іншу платформу без втрати інформації, можливість зберігати резервні копії, хороший відгук бази даних).

Важливою характеристикою CMS є своєчасне реагування команди розробників на запити клієнта. Це важливо, тому як мало просто встановити CMS, але необхідна і подальша інформаційна та технічна підтримка.

За спеціалізацією системи управління контентом можна розділити на універсальні (Joomla!, Drupal, TYPO3) і спеціалізовані (phpBB, CPG, ClipBucket), для форумів, фото- та відео-галерей, блогів, вікі-довідників та ін.

Використання системи керування контентом дають наступні переваги:

- шаблони відображення автоматично застосовуються до нового або існуючого контенту;

- простота редагування контенту завдяки візуальним редакторам (від користувача не вимагається знання мов програмування та розмітки HTML);

- гнучке розширення можливостей за рахунок встановлення додаткових модулів і плагінів;

- візуалізація вмісту, завдяки якому користувач може побачити створений контент, ще до відправки його на сайт (попередній перегляд);

- автоматичне оновлення та слідування веб стандартам;

- зручне керування уже існуючим вмістом (контентом);

- єдина категоризація всіх видів вмісту (таксономія);

- управління користувачами з різним рівнем доступу. Як правило функціонування CMS реалізовано на основі бази даних MySQL, або іншої, а вихідний код ядра написаний на популярних мовах програмування (PHP, Perl, Java, ASP.NET, Python).

Серед найбільш популярних CMS можна відмітити наступні:

- WordPress;
- Joomla!;
- Datalife Engine

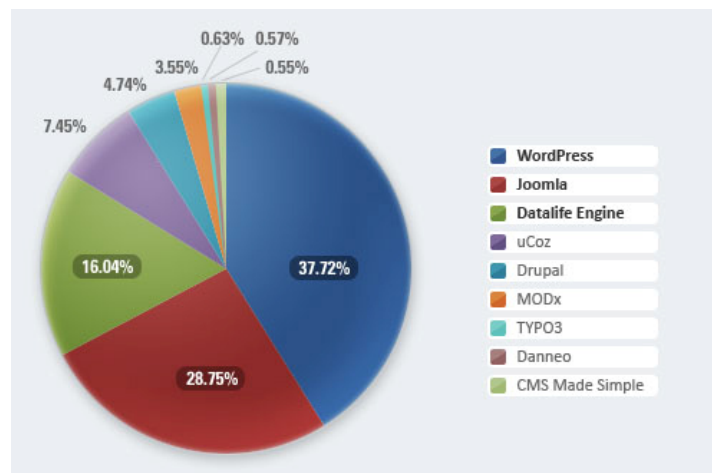

Рис. 1. Рейтинг безкоштовних CMS

WordPress – найбільш популярна система керування контентом, особливо в сфері створення блогів. Однак можливості цієї CMS дозволяють створювати і складніші Інтернет-ресурси, портали новин і навіть Інтернет-магазини. Плюсом WordPress є простота установки і налаштування, а також можливість швидко і зручно публікувати матеріали (в тому числі і віддалено) навіть авторам, які не володіють мовою html-розмітки. Завдяки вбудованому візуальному редактору, який за всіма ознаками схожий з роботою в Microsoft Word, будь-яка задача з форматування тексту, вставки зображень і відео здійснюється всього лише в кілька кліків мишею. В додаток до цього існує багато плагінів, які перешкоджають зловмисникам потрапити на сайт несанкціоновано, щоб завдати шкоди роботі сайту. Є також ефективні плагіни проти спаму у коментарях [3]. Інтегрована система "тем" і плагінів дозволяє досить просто змінювати дизайн і функціональні можливості сайту.

Joomla! – досить популярна система управління контентом. Область застосування цієї CMS коливається від простих сайтів-візиток і до складних корпоративних проєктів. Особливістю Joomla! є мінімальний набір інсталяційного пакету, а усі необхідні компоненти можна доставляти в процесі за необхідності. Joomla! володіє значною функціональністю, яку можна поповнити за рахунок додаткових розширень (компонентів, модулів, плагінів), в тому числі створених власноруч. Також слід відмітити наявність великої кількості html-шаблонів для Joomla!, можливість інтеграції з іншими CMS (форумами, галереями).

Joomla! надає величезні можливості по адмініструванню сайту такі як:

- можливість створювати необмежену кількість сторінок;
- можливість створити свій опис і ключові слова для кожної динамічної сторінки;
- можливість зробити оригінальний дизайн;
- наявність менеджера шаблонів, що дає можливість скачати шаблони й установити їх на сайт за кілька секунд;
- наявність різних модулів – останні новини, лічильник відвідувань;
- докладна статистика відвідувань, гостьова книга, форум і т.д.;
- наявність генератора показу випадкової новини;
- наявність модуля прийому від віддалених авторів новин, статей і посилань;
- можливість створення не однієї, а декількох форм зворотного зв'язку для кожного контакту;
- наявність менеджера архіву, у який можна помістити старі статті;
- вибір з 3 візуальних редакторів, що спрощує редагування матеріалів до рівня редагування тексту в програмі Word;
- можливість попереднього перегляду матеріалів перед публікацією;
- наявність модулів персональних сторінок;

Для того щоб створити свій найперший сайт на Joomla!, не потрібно розбиратися в програмуванні – Joomla! готова зробити все за Вас.

Відповідно до визначення, опублікованого на офіційному сайті, система керування контентом **Datalife Engine** або, скорочено, DLE – це багатокористувацький новинний движок, призначений для організації власних ЗМІ та блогів в Інтернеті. CMS DLE має потужну систему публікації, налаштування й редагування новин, висуває мінімальні вимоги до ресурсів сервера, дозволяє легко працювати з високівідвідуваними проєктами.

Для адміністраторів сайту система керування контентом DLE також надає широке коло можливостей. Адміністратори за допомогою DLE можуть на своєму сайті додавати, редагувати або видаляти новини, управляти обліковими записами користувачів, створювати необмежені групи користувачів з можливістю призначення їм різних прав доступу. Крім того для адміністраторів доступні можливості коректування часу, дати публікації, відключення календаря й архівів, відключення реєстрації відвідувачів. Робота із зображеннями в DLE також дуже зручна: можна накладати на зображення водяні знаки, можна завантажувати картинку для кожної конкретної новини. А оптимізацію, ремонт, створення резервної копії й відновлення бази даних можна здійснювати безпосередньо зі скрипта.

Технічні можливості Datalife Engine значні. DLE має потужну систему безпеки, мінімально навантажує базу даних (до 5 запитів), використовує просунуту технологію Ajax, підтримує публікацію новин, автоматичний фільтр слів у коментарях, категорії й підкатегорії, огляд непрочитаних новин з моменту останнього відвідування сайту й багато чого іншого.

Перераховані можливості – далеко не повний список всіх корисних властивостей Datalife Engine. Установка й користування CMS DLE не вимагає глибоких знань мов веб-програмування – творці цієї системи максимально постаралися полегшити завдання створення повноцінного, функціонального сайту для простих користувачів Інтернет [5].

Drupal – досить складна CMS, однак і можливості її теж дуже широкі. Застосовується в проектах від простих сайтів-візиток і блогів, до складних порталів, інформаційних архівів, сайтів новин, форумів. Фактично можливості Drupal нічим не обмежуються в сучасних вимогах ринку web-індустрії. Однак слід пам'ятати, що Drupal є системою для побудови саме професійних проектів і інколи при створенні простих сайтів (варто використовувати простішу альтернативу).

TYPO3 – ще одна CMS з досить широкими можливостями. Особливістю TYPO3 є представлення структури сайту у вигляді дерева сторінок. Для побудови шаблонів використовується спеціальна конфігураційна мова розмітки – TypoScript. Одним із важливих плюсів, є можливість використання однієї інсталяції CMS для управління багатьма сайтами, з представленням контенту в єдиній структурі дерева сторінок. Спектр застосування цієї системи керування контентом також досить широкий – від простих сайтів, до складних проектів.

В наш час Інтернет щохвилини поповнюється мільйонами сторінок, причому багато з них не привертають користувачів і, можливо, ніколи не стануть їм цікаві. Грамотний власник веб-сайту знає, що для нього важливо мати можливість своєчасно, легко і швидко оновлювати свій ресурс. Основний інструмент для цього – зручна система управління сайтом.

Література

1. Горнаков С.Г. Осваиваем популярные системы управлением сайтов (CMS) / Горнаков С.Г. – М.: ДМК Пресс, 2009 – 336 с.
2. Колисниченко Д.Н. Движок для вашего сайта / Колисниченко Д.Н. – СПб.: БХВ-Петербург, 2008 – 368 с.
3. Переваги WordPress [Електронний ресурс]. Спосіб доступу: [http://webхаос.com/cms/у-чому-переваги-wordpress.html]
4. Савельева Н. Системы управления контентом / Савельева Н. // Открытые системы, 2004 – №04.
5. CMS DLE [Електронний ресурс]. Спосіб доступу: [http://webstudio2u.net/ua/site-develop/148-dle.html]

УДК 517.926(07)

ПРО ПОБУДОВУ АСИМПТОТИЧНИХ РОЗВ'ЯЗКІВ ВИРОДЖЕНИХ СИСТЕМ У ВИПАДКУ РЕГУЛЯРНОЇ В'ЯЗКИ ГРАНИЧНИХ МАТРИЦЬ

Мартиненко Н.В., студентка магістратури фізико-математичного факультету
Науковий керівник: канд. фіз.-мат. наук, доц. **Віра М.Б.**, кафедра вищої математики

Розглянемо систему лінійних рівнянь

$$\varepsilon B(t) \frac{dx}{dt} = (A_0(t) + \varepsilon A_1(t))x, \quad (1)$$

де $\varepsilon \in (0; \varepsilon_0]$ – малий дійсний параметр, $t \in [0; T]$, $B(t)$, $A_0(t)$, $A_1(t)$ – квадратні матриці n -го порядку, $x(t; \varepsilon)$ – шуканий n -вимірний вектор.

Нехай виконуються наступні умови:

- 1) елементи матриць $A_0(t)$, $A_1(t)$ нескінченно диференційовані на відрізку $[0; T]$;
- 2) $\det B(t) \equiv 0, \forall t \in [0; T]$;
- 3) $B(t), A_0(t), A_1(t) \in R^{n \times n}$;
- 4) $\text{rang} B(t) = n - 1$;
- 5) $\text{Re } \lambda_i(t) < 0, i = \overline{1, n-1}$.

Теорія асимптотичного інтегрування лінійних вироджених сингулярно збурених систем диференціальних рівнянь А.М.Самойленка, М.І.Шкіля, В.П.Яковця була розроблена в монографії [1]. У нашій статті розглянемо випадок, коли в'язка матриць $A_0(t) - \lambda B(t)$ має простий спектр, тобто прості корені характеристичного рівняння $\det(A_0(t) - \lambda B(t)) = 0$. У такому випадку можна побудувати $n - 1$ лінійно незалежних асимптотичних розв'язків системи диференціальних рівнянь (1) у вигляді:

$$x_i(t; \varepsilon) = u_i(t; \varepsilon) \exp \left(\varepsilon^{-1} \int_0^t (\lambda_i(\tau) + \lambda_i(\tau; \varepsilon)) d\tau \right), \quad i = \overline{1, n}, \quad (2)$$

де n -вимірний вектор-функція $u_i(t; \varepsilon)$ і скалярна функція $\lambda_i(\tau; \varepsilon)$ зображуються у вигляді формальних розвинень за степенями малого параметра ε :

$$(t; \varepsilon) = \sum_{k=0}^{\infty} \varepsilon^k u_k^{(i)}(t); \quad \lambda_i(t; \varepsilon) = \sum_{k=1}^{\infty} \varepsilon^k \lambda_k^{(i)}(t), \quad i = \overline{1, n}. \quad (3)$$

Знайдемо похідну від вектор-функції $x_i(t; \varepsilon)$:

$$x_i'(t; \varepsilon) = u_i'(t; \varepsilon) \exp \left(\varepsilon^{-1} \int_0^t (\lambda_i(\tau) + \lambda_i(\tau; \varepsilon)) d\tau \right) + u_i(t; \varepsilon) \exp \left(\varepsilon^{-1} \int_0^t (\lambda_i(\tau) + \lambda_i(\tau; \varepsilon)) d\tau \right) \times \\ \times \varepsilon^{-1} (\lambda_i(t) + \lambda_i(t; \varepsilon)). \quad (4)$$

Покажемо, що коефіцієнти $u_k^{(i)}(t)$, $\lambda_k^{(i)}(t)$, $i = \overline{1, n}$ розвинень (3) можна визначити таким чином, щоб вектори (2) формально задовольняли систему (1). Підставивши (2) та розвинення (3) у систему (1), дістанемо:

$$\varepsilon B(t) u_i'(t; \varepsilon) \exp \left(\varepsilon^{-1} \int_0^t (\lambda_i(\tau) + \lambda_i(\tau; \varepsilon)) d\tau \right) + u_i(t; \varepsilon) \exp \left(\varepsilon^{-1} \int_0^t (\lambda_i(\tau) + \lambda_i(\tau; \varepsilon)) d\tau \right) \times \\ \times \varepsilon^{-1} (\lambda_i(t) + \lambda_i(t; \varepsilon)) = (A_0(t) + \varepsilon A_1(t)) u_i(t; \varepsilon) \exp \left(\varepsilon^{-1} \int_0^t (\lambda_i(\tau) + \lambda_i(\tau; \varepsilon)) d\tau \right). \quad (5)$$

В одержаному рівнянні прирівнюємо вирази при однакових експонентах:

$$\varepsilon B(t) u_i'(t; \varepsilon) + B(t) u_i(t; \varepsilon) = (A_0(t) + \varepsilon A_1(t)) u_i(t; \varepsilon). \quad (6)$$

Підставимо розвинення (3) в останнє рівняння:

$$\varepsilon B(t) (u_0^{(i)}(t))' + \varepsilon (u_1^{(i)}(t))' + \varepsilon^2 (u_2^{(i)}(t))' + \dots + B(t) (u_0^{(i)}(t) + \varepsilon u_1^{(i)}(t) + \varepsilon^2 u_2^{(i)}(t) + \dots) \times \\ \times (\lambda_i(t) + \varepsilon \lambda_1^{(i)}(t) + \varepsilon^2 \lambda_2^{(i)}(t) + \dots) = (A_0(t) + \varepsilon A_1(t)) (u_0^{(i)}(t) + \varepsilon u_1^{(i)}(t) + \varepsilon^2 u_2^{(i)}(t) + \dots). \quad (7)$$

Прирівнюємо в одержаному рівнянні вирази при ε у нульовому степені:

$$B(t) u_0^{(i)}(t) \lambda_i(t) = A_0(t) u_0^{(i)}(t),$$

звідси

$$(A_0(t) - \lambda_i(t) B(t)) u_0^{(i)}(t) = 0, \quad i = 1, 2, \quad (8)$$

де $\lambda_i(t)$ – власні значення в'язки $A_0 - \lambda B$, а $u_0^{(i)}(t) = \varphi_i(t)$ відповідні їм власні вектори.

Прирівнюємо вирази при перших степенях ε . Дістанемо такі рівняння:

$$B(t) (u_0^{(i)}(t))' + B(t) u_1^{(i)}(t) \lambda_i(t) + B(t) u_0^{(i)}(t) \lambda_1^{(i)}(t) = A_0(t) u_1^{(i)}(t) + A_1(t) u_0^{(i)}(t),$$

або, перегрупувавши

$$(A_0(t) - \lambda_i(t) B(t)) u_1^{(i)}(t) = B(t) (u_0^{(i)}(t))' + B(t) u_0^{(i)}(t) \lambda_1^{(i)}(t) - A_1(t) u_0^{(i)}(t). \quad (9)$$

Рівняння (9) розв'язане відносно $u_1^{(i)}(t)$ тоді і тільки тоді, коли його права частина ортогональна до векторів із нуль-простору в'язки $(A_0 - \lambda B)^*$, спряженої до $A_0 - \lambda B$.

Нехай $\psi_i(t)$, $i = \overline{1, n}$ – базисні вектори нуль-простору матриці $(A_0(t) - \lambda_i B(t))^*$ (тобто $(A_0(t) - \lambda_i B(t))^* \psi_i(t) = 0$).

Тоді умова розв'язності рівняння (9) набуває вигляду:

$$\lambda_1^{(i)}(t) (B \varphi_i, \psi_i) = (A_1(t) \varphi_i, \psi_i) - (B \varphi_i, \psi_i)$$

Враховуючи, що $(B\varphi_i, \psi_i) = 1$ за побудовою теорії [1], то звідси однозначно визначаються функції $\lambda_1^{(i)}(t)$:

$$\lambda_1^{(i)}(t) = (A_1(t)\varphi_i, \psi_i) - (B(\varphi_i)', \psi_i).$$

Із (9) знайдемо і вектори $u_1^{(i)}(t)$:

$$u_1^{(i)}(t) = H_i(t) [B(\varphi_i)' + \lambda_1^{(i)}(t)B\varphi_i - A_1(t)\varphi_i],$$

де $H_i(t)$ – нагівобернена матриця до матриці $A_0(t) - \lambda_i B(t)$.

Прирівняємо вирази при k – х степенях малого параметра:

$$B(t)(u_{k-1}^{(i)}(t))' + B(t)\sum_{l=0}^{k-1} u_l^{(i)} \lambda_{k-l}^{(i)} + B(t)u_k^{(i)} \lambda_i(t) = A_0(t)u_k^{(i)}(t) + A_1(t)u_{k-1}^{(i)}(t),$$

або, перегрупувавши

$$(A_0(t) - \lambda_i(t)B(t))u_k^{(i)}(t) = B(t)(u_{k-1}^{(i)}(t))' + B(t)\sum_{l=1}^{k-1} u_l^{(i)} \lambda_{k-l}^{(i)} + B(t)u_0^{(i)}(t)\lambda_k^{(i)}(t) - A_1(t)u_{k-1}^{(i)}(t). \quad (10)$$

Позначимо

$$b_k^{(i)}(t) = B(t)(u_{k-1}^{(i)}(t))' + B(t)\sum_{l=1}^{k-1} u_l^{(i)} \lambda_{k-l}^{(i)} + B(t)u_0^{(i)}(t)\lambda_k^{(i)}(t) - A_1(t)u_{k-1}^{(i)}(t).$$

Система (10) розв'язна, якщо

$$(b_k^{(i)}, \psi_i) = 0. \quad (11)$$

Тоді підставивши значення $b_k^{(i)}(t)$ у формулу (11), умову розв'язності (11), представимо у вигляді:

$$\left(B(t)(u_{k-1}^{(i)}(t))' + B(t)\sum_{l=1}^{k-1} u_l^{(i)} \lambda_{k-l}^{(i)} + B(t)u_0^{(i)}(t)\lambda_k^{(i)}(t) - A_1(t)u_{k-1}^{(i)}(t), \psi_i \right) = 0.$$

Звідси, враховуючи, що $(B\varphi_i, \psi_i) = 1$, див. [1], дістанемо:

$$\lambda_k^{(i)}(t) = (A_1(t)u_{k-1}^{(i)}(t), \psi_i) - (B(t)(u_{k-1}^{(i)}(t))', \psi_i) - \left(B(t)\sum_{l=1}^{k-1} u_l^{(i)} \lambda_{k-l}^{(i)}, \psi_i \right), k = 1, 2, \dots \quad (12)$$

Підставивши одержані значення $\lambda_k^{(i)}(t)$ в (10) у праву частину цієї системи, дістанемо вектор, усі складові якого вже відомі.

Тоді розв'яжемо систему (11) відносно вектора $u_k^{(i)}(t)$:

$$u_k^{(i)}(t) = H_i(t)b_k^{(i)}(t), k = 1, 2, \dots \quad (13)$$

Визначивши скалярні функції $\lambda_k^{(i)}(t)$ і вектор-функції $u_k^{(i)}(t)$, підставимо їх в розвинення (3).

Таким чином ми побудуємо $n-1$ лінійно незалежних формальних розв'язків лінійної сингулярно збуреної системи диференціальних рівнянь (1).

Тоді загальний розв'язок однорідної системи (1) можна побудувати у вигляді лінійної комбінації $n-1$ лінійно незалежних розв'язків системи (1), побудованих у вигляді (2), тобто

$$x(t, \varepsilon) = \sum_{i=1}^{n-1} c_i(\varepsilon)x_i(t, \varepsilon).$$

Методами робіт [1-3] можна показати, що якщо виконуються умови (1)-5)), то побудований формальний розв'язок має асимптотичний характер.

Таким чином, якщо виконуються умови 1)-5), то загальний розв'язок однорідної системи (1) виражається асимптотичною формулою

$$x(t, \varepsilon) = c_1(\varepsilon)x_1(t, \varepsilon) + c_2(\varepsilon)x_2(t, \varepsilon) = (c_0^{(1)} + \varepsilon c_1^{(1)} + \varepsilon^2 c_2^{(1)} + \dots) (\varphi_1 + \varepsilon u_1^{(1)} + \varepsilon^2 u_2^{(1)} + \dots) \times \\ \times \exp \left(\varepsilon^{-1} \int_0^t (\lambda_1 + \varepsilon \lambda_1^{(1)} + \varepsilon^2 \lambda_2^{(1)} + \dots) d\tau \right) + (c_0^{(2)} + \varepsilon c_1^{(2)} + \varepsilon^2 c_2^{(2)} + \dots) (\varphi_2 + \varepsilon u_1^{(2)} + \varepsilon^2 u_2^{(2)} + \dots) \times$$

$$\times \exp\left(\varepsilon^{-1} \int_0^t (\lambda_2 + \varepsilon \lambda_1^{(2)} + \varepsilon^2 \lambda_2^{(2)} + \dots) d\tau\right),$$

де $u_k^{(i)}, i = \overline{1, n}$ – n -вимірні вектор-функції, що визначаються рекурентною формулою (13), $\lambda_k^{(i)}(t) i = \overline{1, n}$ – скалярні функції, які зображуються розвиненням (12).

Приклад

Розглянемо систему вигляду (1), в якій

$$B = \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}, \quad A_0 = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 1 & -2 & 0 \\ 1 & 3 & -1 \end{pmatrix}, \quad A_1 = \begin{pmatrix} 1 & t & 0 \\ -1 & 2 & 1 \\ 0 & t & 1 \end{pmatrix}.$$

Розв'язання

1. Знайдемо власні значення в'язки $A_0 - \lambda B$.

$$\text{rang} B(t) = 2.$$

$$(A_0 - \lambda B) = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 1 & -2 & 0 \\ 1 & 3 & -1 \end{pmatrix} - \lambda \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 1 & (-2 - \lambda) & 0 \\ 1 & 3 & (-1 - \lambda) \end{pmatrix},$$

$$\det(A_0 - \lambda B) = (-2 - \lambda)(-1 - \lambda) = 0,$$

$$\begin{cases} -2 - \lambda_1 = 0, & \lambda_1 = -2, \\ -1 - \lambda_2 = 0, & \lambda_2 = -1. \end{cases}$$

2. Умови 1)-5) виконуються, тому визначимо власні вектори φ_1, φ_2 , що відповідають власним значенням λ_1, λ_2 граничної в'язки $A_0 - \lambda B$.

$$2.1) \lambda_1 = -2: (A_0 - \lambda_1 B)\varphi_1 = 0,$$

$$\left(\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 1 & -2 & 0 \\ 1 & 3 & -1 \end{pmatrix} - (-2) \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \right) \varphi_1 = 0;$$

позначимо $\varphi_1 = (x_1; x_2; x_3)$:

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 1 & 0 & 0 \\ 1 & 3 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ x_3 \end{pmatrix} = 0, \quad \begin{cases} x_1 = 0, \\ x_2 = 1, \\ x_3 = -3. \end{cases}$$

$$\text{Отже, } \varphi_1 = \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \\ -3 \end{pmatrix}.$$

$$2.2) \lambda_2 = -1: (A_0 - \lambda_2 B)\varphi_2 = 0,$$

$$\left(\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 1 & -2 & 0 \\ 1 & 3 & -1 \end{pmatrix} - (-1) \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \right) \varphi_2 = 0;$$

позначимо $\varphi_2 = (x_1; x_2; x_3)$:

$$\begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 1 & -1 & 0 \\ 1 & 3 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ x_3 \end{pmatrix} = 0, \quad \begin{cases} x_1 = 0, & x_1 = 0, \\ x_2 = 0, & \Rightarrow x_2 = 0, \\ x_3 = \forall. & x_3 = 1. \end{cases}$$

Отже, $\varphi_2 = \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 1 \end{pmatrix}$.

3. Знайдемо елементи нуль-простору матриці, спряженої до $(A_0 - \lambda_i B)$.

3.1) $(A_0 - \lambda_1 B)^* \psi_1 = 0$,

де $(A_0 - \lambda_1 B)^* = \begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 0 & 0 & 3 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}$.

Позначимо $\psi_1 = (x_1; x_2; x_3)$:

$$\begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 0 & 0 & 3 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ x_3 \end{pmatrix} = 0, \psi_1 = \begin{pmatrix} -1 \\ 1 \\ 0 \end{pmatrix}.$$

3.2) $(A_0 - \lambda_2 B)^* \psi_2 = 0$,

де $(A_0 - \lambda_2 B)^* = \begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 0 & -1 & 3 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix}$.

Позначимо $\psi_2 = (x_1; x_2; x_3)$:

$$\begin{pmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 0 & -1 & 3 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ x_3 \end{pmatrix} = 0, \psi_2 = \begin{pmatrix} -4 \\ 3 \\ 1 \end{pmatrix}.$$

4. Переконаємося, що виконуються умови $(B\varphi_1, \psi_1) = 1$ та $(B\varphi_2, \psi_2) = 1$.

5. Знайдемо скалярні функції $\lambda_1^{(i)}, i = 1, 2$:

5.1) $\lambda_1^{(1)} = (A_1(t)\varphi_1, \psi_1) - (B(\varphi_1)', \psi_1)$,

$$\lambda_1^{(1)} = \left(\begin{pmatrix} 1 & t & 0 \\ -1 & 2 & 1 \\ 0 & t & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \\ -3 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} -1 \\ 1 \\ 0 \end{pmatrix} \right) - \left(\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} -1 \\ 1 \\ 0 \end{pmatrix} \right) = t + 1,$$

5.2) $\lambda_1^{(2)} = (A_1(t)\varphi_2, \psi_2) - (B(\varphi_2)', \psi_2)$,

$$\lambda_1^{(2)} = \left(\begin{pmatrix} 1 & t & 0 \\ -1 & 2 & 1 \\ 0 & t & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 1 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} -4 \\ 3 \\ 1 \end{pmatrix} \right) - \left(\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} -4 \\ 3 \\ 1 \end{pmatrix} \right) = 4,$$

Отже, $\lambda_1^{(1)} = t + 1$, $\lambda_1^{(2)} = 4$.

6. Знайдемо нагівобернену матрицю H_i до матриці $A_0 - \lambda_i B$, $i = 1, 2$:

6.1) $(A_0 - \lambda_1 B) = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 1 & 0 & 0 \\ 1 & 3 & 1 \end{pmatrix} = N_1$, $N_{11} = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ 1 & 3 \end{pmatrix}$,

$$N_{11}^{-1} = \begin{pmatrix} 1 & 0 \\ -\frac{1}{3} & \frac{1}{3} \end{pmatrix}, \quad X_1 = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ -\frac{1}{3} & \frac{1}{3} & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}.$$

$$H_1 = QX_1P = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \\ 0 & 1 & 0 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ -\frac{1}{3} & \frac{1}{3} & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ -\frac{1}{3} & \frac{1}{3} & 0 \end{pmatrix}.$$

$$6.2) (A_0 - \lambda_2 B) = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 1 & -1 & 0 \\ 1 & 3 & 0 \end{pmatrix} = N_2, \quad N_{11} = \begin{pmatrix} 1 & -1 \\ 1 & 3 \end{pmatrix},$$

$$N_{11}^{-1} = \begin{pmatrix} \frac{3}{4} & \frac{1}{4} \\ -\frac{1}{4} & \frac{1}{4} \end{pmatrix}, \quad X_2 = \begin{pmatrix} \frac{3}{4} & \frac{1}{4} & 0 \\ -\frac{1}{4} & \frac{1}{4} & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}.$$

$$H_2 = QX_2P = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \\ 0 & 1 & 0 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} \frac{3}{4} & \frac{1}{4} & 0 \\ -\frac{1}{4} & \frac{1}{4} & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \frac{3}{4} & \frac{1}{4} & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ -\frac{1}{4} & \frac{1}{4} & 0 \end{pmatrix}.$$

7. Обчислимо вектор-функції $u_1^{(i)}(t)$, $i=1,2$:

$$7.1) u_1^{(1)} = H_1(t) \left[B(u_0^{(1)}(t)) + \lambda_1^{(1)}(t) B u_0^{(1)}(t) - A_1(t) u_0^{(1)}(t) \right]$$

$$u_1^{(1)} = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ -\frac{1}{3} & \frac{1}{3} & 0 \end{pmatrix} \left[\begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix} + (t+1) \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \\ -3 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 1 & t & 0 \\ 1 & 2 & 1 \\ 0 & t & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \\ -3 \end{pmatrix} \right] = \begin{pmatrix} -t \\ 0 \\ \frac{2}{3}(t+1) \end{pmatrix}.$$

$$7.2) u_1^{(2)} = H_2(t) \left[B(u_0^{(2)}(t)) + \lambda_1^{(2)}(t) B u_0^{(2)}(t) - A_1(t) u_0^{(2)}(t) \right]$$

$$u_1^{(2)} = \begin{pmatrix} \frac{3}{4} & \frac{1}{4} & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ -\frac{1}{4} & \frac{1}{4} & 0 \end{pmatrix} \left[\begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix} + 4 \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \\ 1 \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} 1 & t & 0 \\ 1 & 2 & 1 \\ 0 & t & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \\ 1 \end{pmatrix} \right] = \begin{pmatrix} -\frac{1}{4} \\ 0 \\ -\frac{1}{4} \end{pmatrix}.$$

8. Знайдемо скалярні функції $\lambda_2^{(i)}$, $i=1,2$: та вектор-функції $u_2^{(i)}(t)$, $i=1,2$:

$$8.1) \lambda_2^{(1)} = (A_1(t)u_1^{(1)}, \psi_1) - (B(u_1^{(1)}(t)), \psi_1) - \lambda_1^{(1)}(Bu_1^{(1)}(t), \psi_1),$$

$$\lambda_2^{(1)} = \left(\begin{pmatrix} 1 & t & 0 \\ -1 & 2 & 1 \\ 0 & t & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} -t \\ 0 \\ \frac{2}{3}(t+1) \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} -1 \\ 1 \\ 0 \end{pmatrix} \right) - \left(\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} -1 \\ 0 \\ \frac{2}{3} \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} -1 \\ 1 \\ 0 \end{pmatrix} \right) -$$

$$- \left((t+1) \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} -t \\ 0 \\ \frac{2}{3}(t+1) \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} -1 \\ 1 \\ 0 \end{pmatrix} \right) = \frac{2}{3}(4t+1).$$

$$8.2) \lambda_2^{(2)} = (A_1(t)u_1^{(2)}, \psi_2) - (B(u_1^{(2)}(t)), \psi_2) - \lambda_1^{(2)}(Bu_1^{(2)}(t), \psi_2),$$

$$\lambda_2^{(2)} = \left(\begin{pmatrix} 1 & t & 0 \\ -1 & 2 & 1 \\ 0 & t & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} -\frac{1}{4} \\ 0 \\ -\frac{1}{4} \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} -4 \\ 3 \\ 1 \end{pmatrix} \right) - \left(\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} -4 \\ 3 \\ 1 \end{pmatrix} \right) -$$

$$- \left(4 \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} -\frac{1}{4} \\ 0 \\ -\frac{1}{4} \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} -4 \\ 3 \\ 1 \end{pmatrix} \right) = -\frac{1}{4}.$$

$$8.3) u_2^{(1)} = H_1(t) \left[B(u_1^{(1)}(t)) + \lambda_2^{(1)}(t)Bu_0^{(1)}(t) - \lambda_1^{(1)}(t)u_1^{(1)}(t) - A_1(t)u_1^{(1)}(t) \right]$$

$$u_2^{(1)} = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 \\ -\frac{1}{3} & \frac{1}{3} & 0 \end{pmatrix} \left[\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} -1 \\ 1 \\ \frac{2}{3} \end{pmatrix} + \frac{2}{3}(4t+1) \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \\ -3 \end{pmatrix} + (t+1) \begin{pmatrix} -t \\ 0 \\ \frac{2}{3}(t+1) \end{pmatrix} \right] -$$

$$- \left(\begin{pmatrix} 1 & t & 0 \\ 1 & 2 & 1 \\ 0 & t & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} -t \\ 0 \\ \frac{2}{3}(t+1) \end{pmatrix} \right) = \begin{pmatrix} -t^2 \\ 0 \\ \frac{1}{3}t^2 + \frac{1}{3}t \end{pmatrix}.$$

$$8.4) u_2^{(2)} = H_2(t) \left[B(u_1^{(2)}(t)) + \lambda_2^{(2)}(t)Bu_0^{(2)}(t) - \lambda_1^{(2)}(t)u_1^{(2)}(t) - A_1(t)u_1^{(2)}(t) \right]$$

$$u_2^{(2)} = \begin{pmatrix} \frac{3}{4} & \frac{1}{4} & 0 \\ -\frac{1}{4} & \frac{1}{4} & 0 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix} \left[\begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix} - \frac{1}{4} \begin{pmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} 0 \\ 1 \\ 1 \end{pmatrix} + 4 \begin{pmatrix} -\frac{1}{4} \\ 0 \\ -\frac{1}{4} \end{pmatrix} \right] -$$

$$- \left(\begin{pmatrix} 1 & t & 0 \\ 1 & 2 & 1 \\ 0 & t & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} -\frac{1}{4} \\ 0 \\ -\frac{1}{4} \end{pmatrix} \right) = \begin{pmatrix} -\frac{9}{16} \\ 0 \\ \frac{3}{16} \end{pmatrix}.$$

Тоді загальний розв'язок однорідної системи має вигляд:

$$x(t, \varepsilon) = c_1(\varepsilon)x_1(t, \varepsilon) + c_2(\varepsilon)x_2(t, \varepsilon) = (c_0^{(1)} + \varepsilon c_1^{(1)} + \varepsilon^2 c_2^{(1)} + \dots) (\varphi_1 + \varepsilon u_1^{(1)} + \varepsilon^2 u_2^{(1)} + \dots) \times$$

$$\begin{aligned}
& \times \exp\left(\varepsilon^{-1} \int_0^t (\lambda_1 + \varepsilon \lambda_1^{(1)} + \varepsilon^2 \lambda_2^{(1)} + \dots) d\tau\right) + (c_0^{(2)} + \varepsilon c_1^{(2)} + \varepsilon^2 c_2^{(2)} + \dots) (\varphi_2 + \varepsilon u_1^{(2)} + \varepsilon^2 u_2^{(2)} + \dots) \times \\
& \times \exp\left(\varepsilon^{-1} \int_0^t (\lambda_2 + \varepsilon \lambda_1^{(2)} + \varepsilon^2 \lambda_2^{(2)} + \dots) d\tau\right) = (c_0^{(1)} + \varepsilon c_1^{(1)} + \varepsilon^2 c_2^{(1)} + \dots) \left(\begin{pmatrix} 0 \\ 1 \\ -3 \end{pmatrix} + \varepsilon \begin{pmatrix} -t \\ 0 \\ \frac{2}{3}(t+1) \end{pmatrix} + \right. \\
& \left. + \varepsilon^2 \begin{pmatrix} -t^2 \\ 0 \\ \frac{1}{3}t^2 + \frac{1}{3}t \end{pmatrix} \right) \exp\left(\varepsilon^{-1} \int_0^t \left((-2) + \varepsilon(t+1) + \varepsilon^2 \frac{2}{3}(4t+1) \right) d\tau\right) + (c_0^{(2)} + \varepsilon c_1^{(2)} + \varepsilon^2 c_2^{(2)} + \dots) \times \\
& \times \left(\begin{pmatrix} 0 \\ 0 \\ 1 \end{pmatrix} + \varepsilon \begin{pmatrix} -\frac{1}{4} \\ 0 \\ -\frac{1}{4} \end{pmatrix} + \varepsilon^2 \begin{pmatrix} -\frac{9}{16} \\ 0 \\ \frac{3}{16} \end{pmatrix} \right) \exp\left(\varepsilon^{-1} \int_0^t \left((-1) + 4\varepsilon - \frac{1}{4}\varepsilon^2 \right) d\tau\right) = (c_0^{(1)} + \varepsilon c_1^{(1)} + \varepsilon^2 c_2^{(1)} + \dots) \times \\
& \times \left(\begin{pmatrix} -\varepsilon t(1+\varepsilon t) \\ 1 \\ \frac{\varepsilon^2}{3}(t+1) + \frac{2}{3}\varepsilon(t+1) - 3 \end{pmatrix} \exp\left(\frac{2\varepsilon t(2t+1)}{3} + \frac{t(t+2)}{2} - \frac{2t}{\varepsilon}\right) + (c_0^{(2)} + \varepsilon c_1^{(2)} + \varepsilon^2 c_2^{(2)} + \dots) \times \right. \\
& \left. \times \begin{pmatrix} -\left(\frac{4\varepsilon + 9\varepsilon^2}{16}\right) \\ 0 \\ \frac{3\varepsilon^2 - 4\varepsilon + 16}{16} \end{pmatrix} \exp\left(4t - \frac{t}{3} - \frac{\varepsilon t}{4}\right). \right.
\end{aligned}$$

Література

1. Самойленко А.М., Шкіль М.І., Яковець В.П. Лінійні системи диференціальних рівнянь з виродженнями: Навч. посіб./ А.М.Самойленко, М.І.Шкіль, В.П.Яковець. – К.: Вища шк., 2000. – 294с.
2. Шкіль Н.И., Старун И.И., Яковець В.П. Асимптотическое интегрирование линейных систем дифференциальных уравнений с вырождениями/ Н.И.Шкіль, И.И.Старун, В.П.Яковець. – К.: Высшая шк., 1991. – 207с.
3. Шапка О.А. Асимптотичні методи розв'язування крайових задач для систем диференціальних рівнянь / О.А.Шапка // Магістерська робота. – Ніжин, 2013. – 50с.

ДИНАМІЧНІ СИСТЕМИ ІЗ ЗАПІЗНЕННЯМ В СЕРЕДОВИЩІ MATLAB

Павенко О.Г., студент IV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: д-р техн. наук, проф. **Казачков І.В.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Початок дослідженню функціонально-диференціальних систем з післядією було покладено роботами О.Д.Мишкіса, які відносяться до систем із запізнюючим аргументом. Системи з післядією знаходять широке застосування в найрізноманітніших галузях сучасної науки і техніки: в автоматичі і телемеханіці, в радіолокації, в біології і медицині (процеси розмноження і поширення епідемій), при моделюванні регулюючих технологічних процесів, пов'язаних з переносом матеріалу і тепла і багато інших. Врахування відхиляючих аргументів, зокрема, відхилень у часі за одним чи декількома аргументами дозволяє значно краще наблизити математичні моделі складних об'єктів до їх реалій. [4,9].

Диференціальними рівняннями з відхиляючим аргументом називаються диференціальні рівняння, в яких невідома функція чи її похідні входять при різних значеннях аргументу.

Математичний пакет MATLAB містить багато засобів моделювання динамічних об'єктів, серед яких можна виділити широкий клас функцій, які реалізують методи розв'язання диференціальних рівнянь. У середовищі MATLAB є пакет прикладних програм Control System Toolbox, призначений для дослідження і синтезу лінійних стаціонарних систем автоматичного управління та популяційної динаміки. Система MATLAB дозволяє значно спростити розв'язок однієї із важливих задач якісної теорії управління лінійними системами – задачі модального управління і задачі стабілізації. Розв'язування цих задач вимагає перетворення системи до канонічної управляючої форми, і далі має бути знайдений розв'язок лінійної системи рівнянь.

Найбільш широкою і очевидною галуззю додатків моделей із запізненням є популяційна динаміка. У задачах математичної біології цей ефект пояснюється, наприклад, тим, що в реальних системах завжди є деяке запізнення в регуляції чисельності, викликане декількома причинами. Скажімо, розвиток будь-якої дорослої особини із заплідненого яйця вимагає визначеного часу. Тому, якщо яка-небудь зміна зовнішніх факторів, наприклад збільшення ресурсів, викличе підвищення продуктивності дорослих особин, то відповідна зміна чисельності відбудеться лише через деякий час [1,429].

Запізнення аргументу дозволяє врахувати інерційність деяких подій. Наприклад, можна передбачити, що збільшення числа хижаків після поїдання жертв збільшується не зразу, а через деякий час τ . У цьому випадку система диференціальних рівнянь Лотки-Вольтера повинна бути записана у вигляді:

$$\begin{cases} y_1'(t) = Py_1(t) - py_1(t)y_2(t) \\ y_2' = -Ry_2(t) + ry_1(t - \tau)y_2(t - \tau) \end{cases}$$

Нижче представлена функція **LotVol2**, яка дає побудову двох фазових портретів коливань у системі Лотки-Вольтера:

```
function LotVol2(P,p,R,r,tau)
% Рішення системи диференціальних рівнянь із запізненням
options = ddeset('RelTol', 1.0e-05); % установка відносної точності
sol = dde23(@LotVolDel,tau,@LotVolHis,[0 50],options,P,p,R,r);
plot(sol.y(1,:),sol.y(2,:),'') % виведення графіка наближеного рішення
% Рішення системи диференціальних рівнянь без запізнення
options = odeset('RelTol', 1.0e-05); % установка відносної точності
[T,Y] = ode23s(@LotVolPar,[0 50],[1000 1100],options, P,p,R,r);
hold on; plot(Y(:,1),Y(:,2)) % виведення графіка наближеного рішення
title('Lotki-Volterra models')
legend(' із запізненням ', ' без запізнення ')
% підфункція LotVolDel для обчислення правої частини системи
function F = LotVolDel(t, y, Z, P, p, R, r)
F = [P*y(1)-p*y(1)*y(2); -R*y(2)+r*Z(1)*Z(2)];
% підфункція LotVolHis для обчислення передісторії рішення
function H = LotVolHis(t,P,p,R,r)
H = [1000; 1100];
```

% підфункція LotVolPar для обчислення правої частини системи, яка залежить від параметрів

```
function F = LotVolPar(t, y, P, p, R, r)
F = [P*y(1)-p*y(1)*y(2); -R*y(2)+r*y(1)*y(2)];
```

Прийнявши $P = 0.8$, $R = 1$, $p = r = 0.001$ і $\tau = 0.1$ запусимо програму командою:

```
>> LotVol2(0.8,0.001,1,0.001,0.1);
```

Програма (функція) буде два поєднаних на одному рисунку фазових портрети – **рис 1**. Один для системи із запізненням являє собою спіраль, яка закручується, а інший – для системи без запізнення дещо спотворений круг (він будується більш жирною суцільною лінією) [1,430].

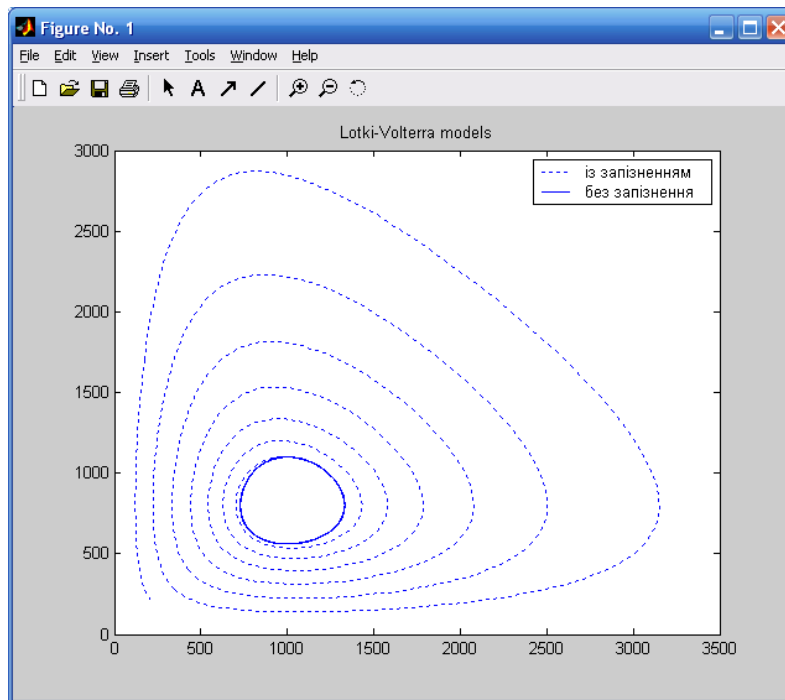

Рис 1. Фазові портрети системи Лотки-Вольтера для випадку запізнення аргументу і без нього (суцільна фігура в центрі)

Як видно з наведених на Рис. 1 розрахунків, запізнення в часі може мати великий вплив на поведінку системи. Тому враховувати дану особливість важливо. Відмітимо особливості при побудові даної функції: для спрощення вводу деякі параметри (інтервал часу і число жертв та хижаків на початку обчислень) вписані в листинг програми.

Диференціальні рівняння з відхиляючим аргументом описують багато процесів з післядією, зокрема вони виникають в будь-якій технічній задачі, коли сили залежать не тільки від швидкості і положення системи в даний момент, але і від передісторії системи. Ці ситуації регулярно виникають в системах автоматичного управління, коли необхідно врахувати час проходження управляючого сигналу чи час реакції системи на управляючі дії.

Алгоритм розв'язування рівняння із запізненням методом послідовного інтегрування в системі MATLAB розглянемо на прикладі.

Приклад 2.

Розглянемо рівняння з чистим запізненням

$$\dot{x}(t) = ax(t - h)$$

$$x(\tau) = c \text{ при } t_0 - h \leq \tau \leq t_0$$

Застосовуючи метод кроків і метод математичної індукції, отримуємо загальну формулу рішення для будь-якого інтервалу.

$$x(t) = c \sum_{n=0}^{\left[\frac{t-t_0}{h} \right] + 1} a^n \frac{(t - t_0 - (n-1)h)^n}{n!}$$

Розв'яжемо це рівняння для конкретних значень параметрів. Нехай $a = 2, c = 1, h = 1, t_0 = 0$. Застосуємо метод послідовного інтегрування. Запишемо рівняння на першому інтервалі $t \in [0, 1]$. Отримаємо $\dot{x}(t) = 2, x(0) = 1$. Безпосереднє інтегрування дає $x(t) = 2t + C$. Підставивши початкову умову, знайдемо значення довільної постійної. Отримаємо $x(0) = 2 * 0 + C = 1$. Отже, на першому інтервалі рішення має вигляд $x(t) = x_1(t) = 2t + 1$. Далі розглядаємо наступний відрізок довжини 1, т.б. $t \in [1, 2]$. Для нього розглядається наступна задача Коші. [5, 357].

$$\begin{aligned}\dot{x}(t) &= 2(2(t-1) + 1) = 4(t-1) + 2, \\ x(1) &= 3.\end{aligned}$$

Безпосереднє інтегрування дає $x(t) = 2(t-1)^2 + 2t + C$.

Підставивши початкову умову, знайдемо значення довільної постійної. Отримаємо $x(1) = 2 * 0 + 2 * 1 + C = 3, C = 1$. Отже, на другому інтервалі рішення має вигляд $x(t) = x_2(t) = 2(t-1)^2 + 2t + 1$. Далі розглянемо наступний відрізок довжини 1, т.б. $t \in [2, 3]$. Для нього розглядається наступна задача Коші.

$$\begin{aligned}\dot{x}(t) &= 2(2(t-2)^2 + 2(t-1) + 1) = 4(t-2)^2 + 4(t-1) + 2 \\ x(2) &= 7.\end{aligned}$$

Безпосереднє інтегрування дає

$$x(t) = \frac{4(t-2)^3}{3} + 2(t-1)^2 + 2t + C.$$

Підставивши початкову умову, знайдемо значення довільної постійної. Отримаємо $x(2) = 2 * 1 + 2 * 2 + C = 7, C = 1$. Отже, на третьому інтервалі рішення має вигляд

$$x(t) = x_3(t) = \frac{4(t-2)^3}{3} + 2(t-1)^2 + 2t + 1.$$

Крок 1. Створюємо М-файл функцію, яка містить праву частину вихідного рівняння для розв'язку задачі на першому кроці.

Крок 2. Записуємо програму розв'язку диференціального рівняння з використанням функції ODE. При цьому результатом виконання функції ODE будуть два вектор-стовпці, які містять числові значення $T \in [0, 1]$ і $x \in [0, 3]$. Для отримання рівняння на наступному часовому інтервалі $[1, 2]$ можна скористатися функцією, яка забезпечує поліноміальну регресію – **polyfit** з розмірністю полінома, яка дорівнює 3. Отриманий результат подається у вигляді вектора коефіцієнтів полінома. [5,362].

V=polyfit (T,X,3)

```
clear, clc
[T,X]= ode45('sqr',[0,1],1)
V=polyfit(T,X,3)
function y=sqr(t,x)
y = 2t;
```

Результат розрахунків: V = -0.0000 0.0000 2.0000 1.0000

Крок 3. Отримані коефіцієнти використовуються для запису правої частини диференціального рівняння на наступному часовому кроці.

Крок 4. Змінюється програма, яка використовує функцію ODE. Тепер повинен розглядатися наступний часовий інтервал $T \in [0, 1]$, з початковим значенням $x(1) = 3$.

Результат виконання програми на цьому кроці дає:

V=polyfit (T,X,3)

```
function y=sqr(t,x)
```



```
y = 4*(t-1)+2;  
clear, clc  
[T,X]= ode45('sqr',[1,2],3)  
V=polifit(T,X,3)
```

Результат розрахунків: V = -0.0000 2.0000 -2.0000 3.0000

Далі кроки послідовно повторюються із зміною розмірності апроксимуючого поліному у бік збільшення.

Для вирішення задач, що розглядаються, можуть використовуватися і інші функції MATLAB, які забезпечують апроксимацію і інтерполяцію даних.

Вказаний підхід до розв'язання диференціальних рівнянь з післядією дозволяє покроково прослідкувати сам хід розв'язування і оперативно вносити зміни на кожному кроці. Такий метод добре працює тільки при великих запізненнях і при невеликому числі кроків, бо накопичування похибок при чисельному рішенні диференціальних рівнянь і апроксимації рішення на кожному кроці приведе до великих відхилень від точного рішення.

Література

1. Дьяконов В.П. MATLAB. Полный самоучитель. – М.: ДМК Пресс, 2012. – С.429-430.
2. Дьяконов В.П. MATLAB: учебный курс. – СПб: Питер, 2001. – С.414-422.
3. Медведев В.С., Потемкин В.Г. Control Systems Toolbox. MATLAB для студентов. – М.: Диалог-МИФИ, 1999. – С.216-277.
4. Мышкис А.Д. Линейные дифференциальные уравнения с запаздывающим аргументом. – М.: Наука, 1972. –С.95-140.
5. Труды Всероссийской научной конференции "Проектирование научных и инженерных приложений в среде MATLAB". – М.: ИГУ РАН, 2002. – С.355-363.
6. <http://matlab.exponenta.ru/controlsystem/index.php> .

УДК 378

АНАЛІЗ ЗАСОБІВ РОЗРОБКИ АВТОМАТИЗОВАНОГО НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ

Плавко Н.А., студентка V курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: канд. техн. наук, доц. **Чернишова Е.О.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Проникнення інноваційно-комунікаційних технологій у навчальний процес створило передумови для повного оновлення як змістово-цільових, так і технологічних сторін навчання, що проявляється у суттєвому збагаченні системи дидактичних прийомів, засобів навчання і на цій основі формуванні нетрадиційних педагогічних технологій, заснованих на використанні комп'ютерів. Інформатизація освіти спричинила суттєві зміни у системі навчання, виховання й освіти, зокрема, у змісті освіти, методах, засобах та технологіях навчання і виховання. У зв'язку з цим все більшої актуальності набувають загальні наукові, методологічні і технологічні питання, пов'язані з процесами створення, супроводження й ефективного використання автоматизованих навчально-методичних комплексів [3].

Під терміном "автоматизований навчальний комплекс" можна розуміти інформаційно-комунікаційну систему, яка використовується з дидактичною метою. Така система повинна бути своєрідним "середовищем" для навчально-методичних матеріалів, а також, з огляду на комунікаційні характеристики сучасних мережевих технологій, – засобом організації навчального процесу.

Серед основних дидактичних вимог щодо автоматизованих навчальних систем виділимо наступні:

2) побудову навчальної діяльності у відповідності до основних принципів дидактики та педагогічної психології. Механізми функціонування комп'ютерно-орієнтованих навчальних систем можуть бути зрозумілими на основі звичайного традиційного навчання, так що створювати "специфічну педагогіку" на основі ІКТ не слід;

- 3) стимулювання різних видів пізнавальної діяльності;
- 4) врахування рівня попередніх знань;
- 5) забезпечення співпраці при розв'язуванні навчальних задач;
- 6) надання допомоги з урахуванням характеру проблеми студента [2].

Будучи засобом комплексної дії в навчальному процесі використання автоматизованих навчально-методичних комплексів дозволяє:

- надавати допомогу студентам у вивченні та систематизації теоретичних знань;
- формувати практичні вміння та навички;
- раціонально поєднувати різні форми навчання;
- викладати вивчений матеріал в різних формах (текст, мультимедійні презентації, схематичні зображення);
- контролювати процес навчання (самоконтроль та контроль з боку викладача);
- ефективно керувати самостійною роботою;
- реалізовувати індивідуальний підхід [1].

Загальними принципами створення автоматизованих комплексів є принципи науковості, наочності, послідовності та наступності, оновлення змісту освіти, гнучкості та прогностичності, системності, комплексності, доступності, різнорівневості, послідовності, міцності, усвідомленості й дієвості знань, оптимізації навчального процесу.

Перевагою використання автоматизованого навчально-методичного комплексу є наявність згрупованого матеріалу, який включає в себе програми лекцій і практичних занять, теми рефератів, програми іспитів і заліків, а також методичні рекомендації студентам з освоєння навчальної дисципліни та рекомендованої літератури.

У викладача є можливість швидкого та об'єктивного оцінювання знань студентів, при оцінюванні яких повністю виключається суб'єктивне ставлення викладача до студента.

За допомогою таких автоматизованих комплексів студент стає активним учасником і може сам контролювати освітній процес.

Також є можливість проведення дистанційного навчання у зв'язку із зростанням обсягу самостійної роботи студентів з одночасним зменшенням кількості аудиторних занять, недостатньою їх кількістю. Крім того, запропоновані комплекси незамінні для заочної форм навчання.

Створення автоматизованого навчально-методичного комплексу можна розпочати із розробки Web-сайта. Процес його створення можна поділити на такі етапи:

- 1) Визначення цілей та функцій Web-сайта.
- 2) Створення структури (схеми) сайта.
- 3) Добір апаратних і програмних засобів, необхідних для реалізації Web-сайта.
- 4) Створення окремих Web-сторінок.
- 5) Тестування.
- 6) Публікація сторінок на сервері.
- 7) Реклама Web-сайта.
- 8) Експлуатація Web-сайта [5].

До переваг веб-орієнтованого навчально-методичного комплексу в порівнянні з традиційними слід віднести наступні:

- інтеграція: можливість включення посилань на інші джерела;
- візуалізація: можливість використання анімації, аудіо та відео фрагментів;
- актуалізація: можливість своєчасного оновлення навчально-методичного матеріалу;
- інтерактивність: здатність системи взаємодіяти зі студентами, утворюючи своєрідний діалог з навчальною системою;
- адаптація: надання різних траєкторій вивчення навчального предмета, різних рівнів складності контролюючих засобів.

Використання гіпертекстових документів надає можливість викладачеві розміщувати матеріал у тій послідовності і у тому вигляді, в якому, на його думку, забезпечується максимально ефективно засвоєння і досягаються основні цілі навчання. Вони є гнучким засобом на етапі сприймання матеріалу, оскільки студент має можливість вибирати рівень подання залежно від своїх потреб. Серед переваг навчальних гіпертекстових систем слід виділити:

- 1) двонаправленість", яка дозволяє в довільний момент часу повернення до попереднього кроку;
- 2) легкість створення нових гіперпосилань без зміни структури системи;
- 3) посилання на аудіовізуальні ресурси;
- 4) можливість використання системи реєстрації [4].

Таким чином, використання автоматизованих навчально-методичних комплексів дозволяє підвищити якість навчання, розгорнути творчі здібності студентів за допомогою спеціальних програм, що включені в структуру таких комплексів, а також навчити студентів самостійно мислити і працювати з навчальним матеріалом, що сприяє їх подальшому безперервному вдосконаленню протягом усього життя.

Використання автоматизованих комплексів дозволяє більш легко орієнтуватись в матеріалах посібників чи у лекційному матеріалі, порівняно з друкowanими варіантами, також різноманітні види навчальної діяльності студентів.

Такий комплекс може бути визначено як систему диференційованих знань з пошуку, аналізу та узагальнення навчальної інформації. Сучасні автоматизовані навчально-методичні комплекси не є альтернативою традиційним засобам навчання, а має дидактично доцільно їх доповнювати.

Література

1. Васюкевич В.В. Внедрение электронных учебно-методических комплексов по дисциплинам в образовательную практику вуза: [модульно-рейтинговое обучение] / В.В.Васюкевич//Иновации в образовании. – 2010. – № 2. – С.39-55.
2. Машбиц Е.И. Психологические основы управления учебной деятельностью. – К.: Вища школа, 1987 – 222 с.
3. Морзе Н.В. Система методичної підготовки вчителя інформатики в педагогічних університетах. Дис. докт. пед. наук. – К, 2003. – 649 с.
4. Морзе Н.В. Методика навчання інформатики. Частина 3. Методика навчання основних послуг глобальної мережі Інтернет. – К.: Навчальна книга, 2003. –196 с.
5. Рамський Ю.С., Іваськів І.С., Ніколаєнко О.Ю. Вивчення Web-програмування в школі: Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 200 с.

УДК 517.926(07)

ЗАСТОСУВАННЯ РЕГРЕСІЙНОГО І КОРЕЛЯЦІЙНОГО АНАЛІЗУ В ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Синенко Р.С., студент магістратури фізико-математичного факультету

Науковий керівник: д-р фіз.-мат. наук, проф. **Зінченко Н.М.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

У багатьох задачах потрібно встановити та оцінити залежність деякого економічного показника від одного чи кількох інших показників. Очевидно, будь-які економічні показники, зазвичай, перебувають під впливом випадкових факторів, а тому з математичної точки зору інтерпретуються як випадкові величини.

Кореляція дослівно з латинської "correlation" – відношення, тобто це означає співвідношення, відповідність речей, понять. Кореляційним зв'язком називається такий зв'язок між ознаками суспільно-економічних явищ, за якого на величину результативної ознаки крім факторної впливають багато інших ознак, які можуть діяти в різних напрямках одночасно чи послідовно.

Кореляційною називається залежність умовної середньої від аргументів і записується в такому вигляді: $\bar{y}_k = f^*(x)$, якщо n змінних: $y_k = f^*(x_1 \dots x_n)$.

Кореляційний аналіз (кореляційний метод) – метод дослідження взаємозалежності ознак у генеральній сукупності, які є випадковими величинами з нормальним характером розподілу.

Основними вимогами до застосування кореляційного аналізу є достатня кількість спостережень, сукупності факторних і результативних показників, а також їх кількісний вимір і відображення в інформаційних джерелах.

Застосування кореляційного аналізу тісно пов'язане з регресійним аналізом, тому його часто називають кореляційно – регресійним. Головними завданнями кореляційного аналізу є:

- визначення форми зв'язку;
- вимірювання щільності (сили) зв'язку;
- виявлення впливу факторів на результативну ознаку.

Здійснення кореляційного аналізу передбачає такі послідовні етапи:

1. Встановлення причинно-наслідкових зв'язків між досліджуваними ознаками (виявлення факторів та вибір серед них тих, які найбільше впливають на результативний показник);
2. Формування кореляційно-регресійної моделі (інформаційне забезпечення аналізу, вибір типу і форми зв'язку, складання моделі);
3. Визначення кореляційних характеристик (показників зв'язку);

4. Статистична оцінка параметрів зв'язку (економічна інтерпретація, оцінка значимості коефіцієнтів кореляції (наскільки відібрані фактори пояснюють варіацію результативного показника) та використання їх для вирішення практичних завдань, наприклад прийняття рішень, прогнозування, планування, нормування тощо (рис.1).

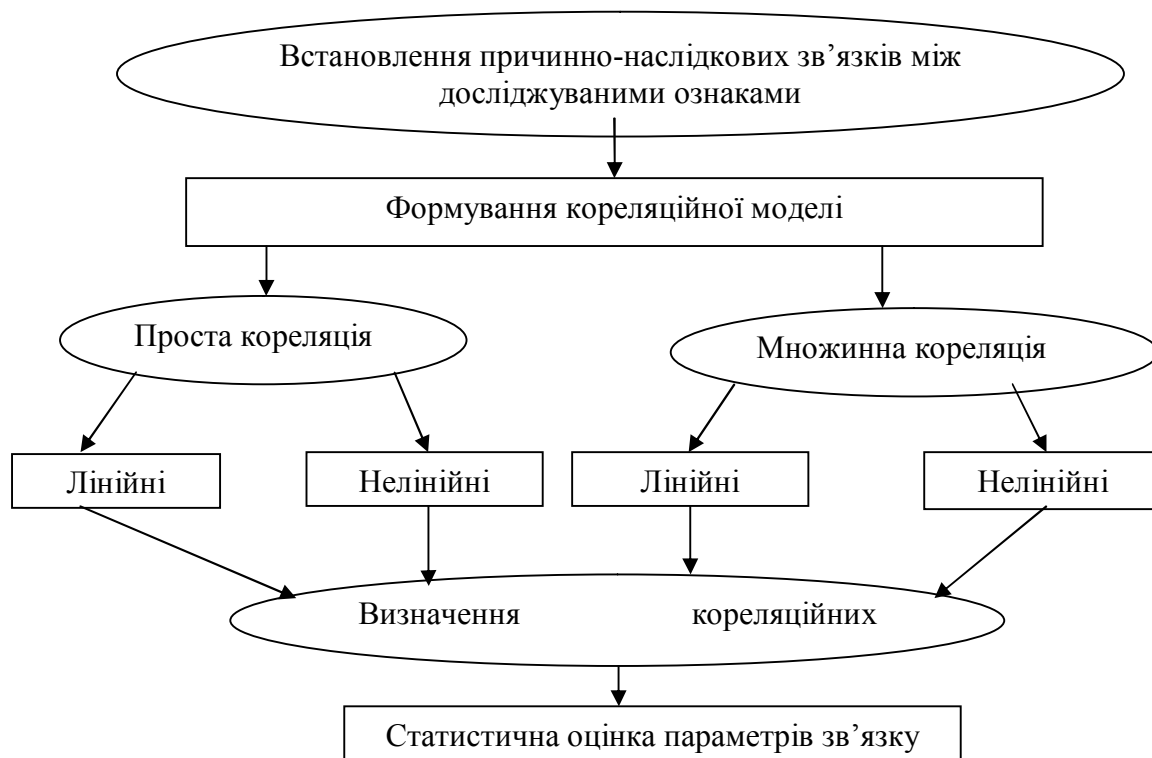

Рис. 1. Схема кореляційно-регресійного аналізу

Отже, на початковому етапі аналізу виявляються зв'язки між результативною і факторними ознаками. Ці зв'язки можуть бути різними залежно від характеру залежності, напрямку дії та аналітичного виразу (рис.2).

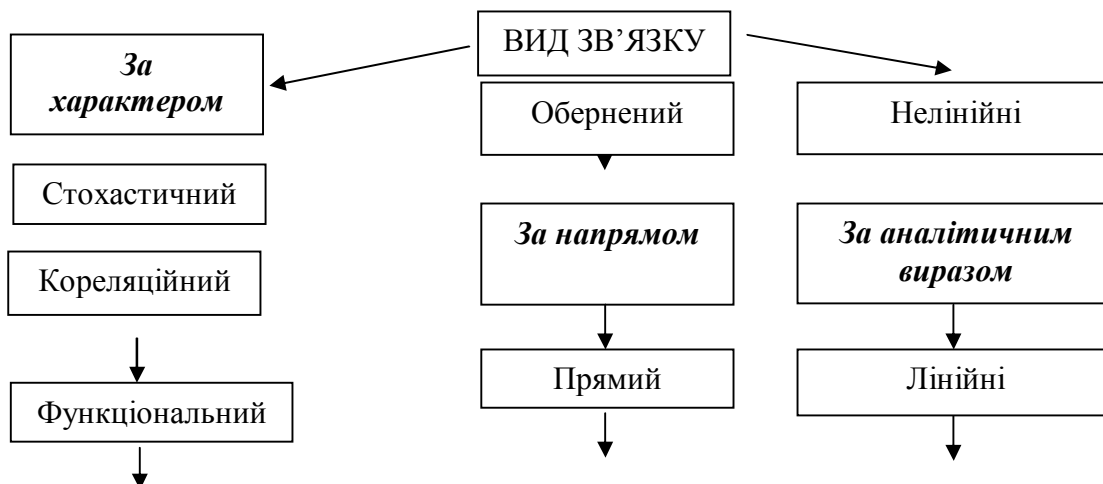

Рис. 2. Види зв'язків суспільних явищ

На другому етапі оцінюється вихідна інформація для до слідження з використанням різних статистичних критеріїв; (середнє квадратичне відхилення, коефіцієнт варіації тощо), а потім формується модель стохастичного зв'язку.

Для здійснення кореляційного аналізу скористаємося прикладом, візьмемо $n = 25$ даних, які характеризують залежність між озброєністю та продуктивністю праці. Спочатку оцінимо типовість та однорідність даних спостереження, які визначаються відносним їх розподілом навколо середнього рівня $\bar{x} = 14,8$, за допомогою таких критеріїв, як середньоквадратичне відхилення (σ) та коефіцієнт варіації (V).

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum(x - \bar{x})^2}{n}} = \sqrt{\frac{331,9}{25}} = 3,64;$$

$$V = \frac{\sigma}{\bar{x}} = \frac{3,64}{14,8} = 0,246, \text{ або } 24,6\%.$$

Хоча варіація факторної ознаки і велика, проте вона не перевищує 33%. Це означає, що вихідні дані можна оцінити як однорідні та використати в подальших дослідженнях. Вважається, якщо варіація вище 33% – це свідчить про неоднорідність сукупності та потребує виключення нетипових матеріалів спостереження, як правило, в перших та останніх ранжованих рядах вибірки. Незначною визнається варіація, що не перевищує 10% (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка варіації за коефіцієнтом варіації

Значення коефіцієнта варіації	Оцінка варіації
5%	Варіація слабка
6 – 10%	Варіація помірна
11 – 20%	Варіація значна
21 – 50%	Варіація велика
Більше 50%	Варіація дуже велика

Формування кореляційної моделі передбачає визначення чи це буде проста (парна) кореляція (результативна ознака з одним фактором), чи множинна (результативна ознака і декілька факторів). У свою чергу за характером зв'язку кореляційні моделі можуть бути лінійними чи нелінійними.

У лінійних моделях тіснота зв'язку між досліджуваними показниками вимірюється за допомогою лінійного коефіцієнта кореляції (Пірсона) r за формулою:

$$r = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\sigma_x \cdot \sigma_y}.$$

При цьому:

$$\sigma_x = \sqrt{\overline{x^2} - (\bar{x})^2} = \sqrt{232,1 - 14,8^2} = \sqrt{13,06} = 3,614;$$

$$\sigma_y = \sqrt{\overline{y^2} - (\bar{y})^2} = \sqrt{320,2 - 16,9^2} = \sqrt{34,59} = 5,881.$$

Коефіцієнт кореляції набуває значень у межах ± 1 , завдяк чому відображає не лише щільність (тісноту) зв'язку, а й його напрям. Так, додатне значення свідчить про наявність прямого зв'язку, а від'ємне – зворотного.

Розрахуємо коефіцієнт кореляції:

$$r = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\sigma_x \cdot \sigma_y} = \frac{262,6 - 14,8 \cdot 16,9}{3,614 \cdot 5,881} = \frac{12,48}{21,25} = 0,6.$$

Отже, розрахований коефіцієнт кореляції свідчить про наявність значного зв'язку між рівнем озброєності праці основними засобами та продуктивністю праці.

Оскільки обчислений коефіцієнт кореляції більший за критичне його значення ($0,6 > 0,3809$), при $n = 25$ то з вірогідністю 0,95 можна стверджувати про статистично достовірну залежність між озброєністю і продуктивністю праці.

Шкала оцінки тісноти зв'язку за коефіцієнтом кореляції критичне його значення наведені в табл. 2 і 3.

Таблиця 2

Величина коефіцієнта кореляції і тіснота зв'язку за "Таблицею Чеддока"

Коефіцієнт кореляції	Тіснота зв'язку
1,00	З'язок функціональний
0,90 – 0,99	Дуже сильний
0,70 – 0,89	Сильний
0,50 – 0,69	Значний
0,30 – 0,49	Помірний
0,10 – 0,29	Слабкий
0,00	Зв'язок відсутній

Таблиця 3

Критичне значення коефіцієнта кореляції

Кількість одиниць сукупності	Вірогідність	
	1	0,95
10	0,5760	0,7079
11	0,5529	0,6835
12	0,5324	0,6614
13	0,5139	0,6611
14	0,4973	0,6226
15	0,4821	0,6055
16	0,4683	0,5897
17	0,4555	0,5751
18	0,4138	0,5614
19	0,4329	0,5487
20	0,4227	0,5368
25	0,3809	0,4869
30	0,3194	0,4467
35	0,3246	0,4182
40	0,3044	0,3932
45	0,2875	0,3721
50	0,2732	0,3511
60	0,2500	0,3248
70	0,2319	0,3017
80	0,2172	0,2830
90	0,2050	0,2673
100	0,1946	0,2540

Крім відображення щільності зв'язку, коефіцієнт кореляції відіграє ще одну важливу роль – через коефіцієнт детермінації (D) він характеризує розмір впливу факторів на результативну ознаку:

$$D = r^2.$$

У нашому прикладі

$$D = r^2 = 0,6^2 = 0,36.$$

Це означає, що у наведеному прикладі 36 % рівня продуктивності праці формується під впливом озброєності працівників основними засобами. Решту 64% становлять інші фактори – матеріальна зацікавленість робітників, інтенсивність використання робочого часу тощо.

Залежності між декількома факторними ознаками складніші q виражаються рівнянням множинної лінійної кореляції:

$$Y_x = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n.$$

Коефіцієнт множинної кореляції характеризує ступінь тісноти зв'язку між залежною змінною та кількома незалежними змінними. Він не може бути меншим, ніж абсолютна величина будь-якого коефіцієнта парної чи множинної кореляції і набуває значення від 0 до 1.

Загальний математичний вираз коефіцієнта множинної кореляції має вигляд

$$R = \sqrt{\frac{\sigma_r^2}{\sigma_y^2}},$$

де σ_r^2 – теоретична (відтворена) варіація – дисперсія значень величини y , розрахованих шляхом підстановки значень факторів у знайдене рівняння регресії:

$$Y = f(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n),$$

де σ_y^2 – загальна варіація – дисперсія фактичних значень величини y .

Рівняння множинної регресії і показники множинної кореляції розв'язують і визначають за допомогою спеціальних комп'ютерних програм.

Таким чином, кореляційний аналіз має велике значення в економічному аналізі, вивченні суспільних явищ і процесів. Зокрема, він допомагає вирішити такі завдання:

- встановлення характеру і тисноти зв'язку між досліджуваними явищами;
- кількісний вимір ступеня впливу окремих факторів та їх сукупності на рівень явища, яке вивчається;
- розрахунок кількісних змін аналізованого явища при прогнозуванні показників та об'єктивна оцінка господарської діяльності підприємства.

Велике значення відводиться кореляційному аналізу в дослідженні кореляційних зв'язків на виробництві, зокрема між рівнем продуктивності праці та озброєністю її основними засобами, між урожайністю і кількістю внесених добрив, між собівартістю і випуском продукції та інше.

Завдяки кореляційному аналізу є можливість глибше дослідити взаємозв'язки економічних явищ і процесів, виявити вплив факторів на результати господарської діяльності, виявити і підрахувати резерви підвищення ефективності виробництва. Все це позитивно позначається на здійсненні управлінської, маркетингової та інших видів діяльності, прийнятті економічно обґрунтованих господарських рішень [1, 180].

Література

1. Купалова Г.І., Теорія економічного аналізу: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 639 с.
2. Мочерний С.В., Єрохін С.А., Канищенко Л.О. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2: Навч. посіб./ С.В.Мочерний, С.А.Єрохін, Л.О.Канищенко – К.: Видавничий центр "Академія", 2000. – 864 с.

УДК 004.03

ОГЛЯД СИСТЕМИ "1С-БІТРИКС: УПРАВЛІННЯ САЙТОМ"

Сова Т.О., студентка V курсу фізико-математичного факультету
 Науковий керівник: канд. екон. наук, доц. **Фетісов В.С.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

У 2007р. російська компанія "Бітрікс" разом із фірмою "1С" створила спільне підприємство "1С-Бітрікс" для розробки Інтернет-рішень з використанням платформи "1С: Підприємство" для автоматизації роботи з контентом сайту. Компанія активно почала розширювати свої межі, і 13 листопада 2008 р. офіс підприємства з'явився в Україні. Нині партнерська мережа "1С-Бітрікс" об'єднує близько 10000 компаній. Продукти підприємства стали ідеальним вирішенням питання щодо створення та ведення успішного бізнесу в мережі Інтернет.

Все більшого поширення на теренах країн СНД набуває розроблений програмний продукт "1С-Бітрікс: Управління сайтом". Це професійна система управління web-проектами, універсальний засіб для створення, підтримки та успішного розвитку:

- корпоративних сайтів;
- Інтернет магазинів ;
- інформаційних порталів;
- сайтів співтовариств;
- соціальних мереж та інших web-проектів.

За версією iTrack ця платформа у 2014 році зайняла третє місце (7,83%) у загальному рейтингу встановлених на сайтах Росії CMS після WordPress (30,47%) та Joomla! (25,59%) і перше місце (60,52%) серед платних CMS. Станом на 2013 р. в Україні створені з

використанням "1С: Бітрікс" сайтів майже 800 компаній, серед яких "Ощадбанк", "ОТР Банк", "ВТБ-Банк", Інтернет-магазини Eva.ua, Repka.ua.

Ця CMS розроблена мовою PHP. Для зберігання даних сайту використовується файлова система сервера і реляційна СУБД. Підтримуються такі СУБД як MySQL, Oracle, MS SQL. Продукт працює на Microsoft Windows і UNIX-подібних платформах, включаючи Linux.

"1С-Бітрікс: Управління сайтом" пропонується у кількох редакціях (Перший сайт, Старт, Стандарт, Експерт, Малий бізнес, Бізнес, Веб-кластер, Бізнес веб-кластер), які визначають набір модулів і функціональність системи.

До складу програмного продукту "1С-Бітрікс: Управління сайтом" входить 25 модулів, які необхідні для створення сайту, серед яких основними є:

- управління структурою і змістом ресурсу;
- публікація новин, прес-релізів та іншої часто оновлюваної інформації;
- використання медіа-плеєрів, фотогалерей на сторінці;
- управління показом реклами на сайті;
- створення і управління форумами;
- розсилка повідомлень групам передплатників;
- облік статистики відвідувань;
- контроль за ходом рекламних кампаній;
- здійснення інших операцій з управління Інтернет-проектom.

CMS "1С-Бітрікс: Управління сайтом" є системою, яка забезпечує можливість одночасної роботи адміністратора, працівників із контентом і великої кількості користувачів з різними правами доступу.

Нижче наведені розділи сайту (рис. 1).

Рис. 1. Розділи сайту

Щодо Інтернет-магазинів, які працюють з каталогами товарів, закупівлями тощо, то вони зазвичай створюються як додаток до реально існуючих магазинів, точок роздрібної торгівлі. Як правило, всі торговельні канали об'єднані єдиною торгово-обліковою системою підприємства або ERP-системою, в якій здійснюються основні бізнес-процеси компанії:

- управління номенклатурою;
- продажі, закупівлі;
- фінанси, звітність, аналітика.

У такому випадку постає завдання інтегрувати сайт у єдину облікову систему підприємства чи ERP-систему, що дозволить автоматизувати:

- вивантаження на сайт каталогу товарів (який ведеться в ERP);
- передачу замовлень із мережевого магазину до ERP-системи;
- інформування клієнтів про хід виконання їх замовлень, обробка яких ведеться в ERP.

Обрання системи "1С-Бітрікс: Управління сайтом" дає можливість працювати із популярним прикладним рішенням "1С: Підприємство", що допомагає вирішити низку технологічних завдань:

1. Публікація товарної номенклатури в каталозі Інтернет-магазину.
2. Передача замовлень на сайті в систему "1С" для обробки.
3. Вивантаження результатів обробки замовлень на сайт для повідомлення клієнтів.

У режимі реального часу доступне отримання інформації з сайту в "1С" про замовлення, статуси і платежі. Це дозволяє підняти роботу з клієнтами Інтернет магазину на новий рівень: знизити відсоток скасованих замовлень, ефективно управляти складськими залишками, не витрачати час на перенесення даних з однієї облікової системи в іншу. Окрім того можна налаштувати автоматичне вивантаження товарів на сайт, що є досить зручною властивістю з точки зору управління магазином. Для використання цього функціоналу не потрібно додаткових налаштувань, крім установки версії "1С-Бітрікс: Управління сайтом", установки в "1С: Підприємство" модуля обміну і включення обміну даними в режимі реального часу.

Таким чином система "1С-Бітрікс" завдяки своїй властивості інтеграції каталогу товарної номенклатури із платформою "1С: Підприємство" дає можливість об'єднати в єдине ціле сайт підприємства та його облікову систему.

Для CMS "1С-Бітрікс: Управління сайтом" також притаманний високий рівень безпеки проєктів. На даний момент не відомо жодного випадку злому цієї системи як web-дodatka.

Слід зауважити, що CMS "1С-Бітрікс: Управління сайтом" є не безкоштовним продуктом. Однак, не варто забувати про гарантії, які надає покупцю комерційна система. Ці гарантії полягають у технічній підтримці проєкту, виході регулярних оновлень, допомозі у вирішенні будь-яких нестандартних питань. Слід зазначити, що оновлення не торкаються публічну частину сайту, не порушує контенту сайту і повністю виключає втрату даних. Технічна підтримка здійснюється фахівцями 1С-Бітрікс протягом року після придбання продукту. Протягом цього ж часу здійснюється і безкоштовне оновлення модулів.

У разі вибору безкоштовної CMS власник сайту повністю буде залежати від компанії, яка розробляє сайт. При виборі "1С-Бітрікс" всі ризики, можливі при створенні Інтернет-проєкту, вже закладені у вартість самої платформи, що в підсумку може знизити кінцеву вартість розробки сайту і звільнити власника порталу від можливих негативних наслідків. Важливо і те, що розробники безкоштовних систем, як правило, не приділяють належної уваги безпеці, а це величезний ризик для бізнесу.

Система "1С-Бітрікс: Управління сайтом" дає розробнику можливість під'єднувати власні шаблони для сайту. Потужний візуальний HTML-редактор дозволяє розміщувати на сторінці як звичайну HTML-інформацію, PHP-код, так і різні динамічні компоненти, роботу яких забезпечує CMS.

Для розробників сайтів з використанням платформи "1С-Бітрікс: Управління сайтом" компанія пропонує магазин додатків "Маркетплейс", де можна знайти та встановити готові функціональні модулі, шаблони для сайту, елементи для роботи з контентом та ін. Ці додатки можуть бути як безкоштовними, так і платними.

Узагальнюючи вище сказане, можна виділити основні переваги "1С-Бітрікс" над іншими CMS:

- мультисайтовість системи;
- велика кількість модулів для налаштування сайту;
- наявність потужного HTML-редактора;
- ведення контролю за кількома web-ресурсами з єдиної адміністративної панелі;
- можливість колективної роботи над сайтом з використанням різних прав доступу;

- безперебійність системи;
 - захист системи від зловмисників;
 - вбудована база даних, що використовується у рішеннях на платформі "1С: Підприємство", що дозволяє просто та ефективно здійснювати облікові операції.
- Як і будь-яка система, "1С-Бітрікс" має певні недоліки:
- продукт є комерційним;
 - для роботи із системою необхідне знання HTML та PHP;
 - створення сайту з використанням описаної системи є завданням не із легких та передбачає врахування багатьох нюансів.
- Таким чином, система "1С-Бітрікс", маючи ряд переваг над іншими CMS, займає почесне місце на ринку програмного забезпечення.

Література

1. "1С-Бітрікс" в Україні: об'єм продаж за 2013 год виріс на 94% [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://itdirector.org.ua/itforum/publications/wiw_press.php?ID=7575.
2. 1С-Бітрікс: Управление сайтом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.1c-bitrix.ru/products/cms/>.
3. Описание 1С-Бітрікс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bitrix.cmsmagazine.ru/>.
4. Рейтинг CMS по версии iTrack [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://itrack.ru/research/cmsrate/#!cms-overall-tab>.

УДК 004.05

ВИБІР ПРОГРАМ ДЛЯ ДІАГНОСТИКИ КОМП'ЮТЕРА

Чешко Б.А., студент V курсу фізико-математичного факультету
 Науковий керівник: канд. екон. наук, доц. **Фетісов В.С.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

З метою проведення апаратної діагностики комп'ютера використовується програмне забезпечення, що дозволяють провести огляд компонентів, вияв помилок і проблем, моніторинг датчиків системи, стрес-тести та оцінити дієздатності системи. Зараз існує достатня кількість спеціальних програм, які дозволяють це зробити; ці програми залежно від кількості аспектів, аналіз яких вони охоплюють, можна поділити на два типи: ті, які діагностують конкретну частину комп'ютера, і комплексні програми для діагностики. У статті розглядається проведення аналізу комплексних програм для діагностики та вибір найоптимальнішої для користувача.

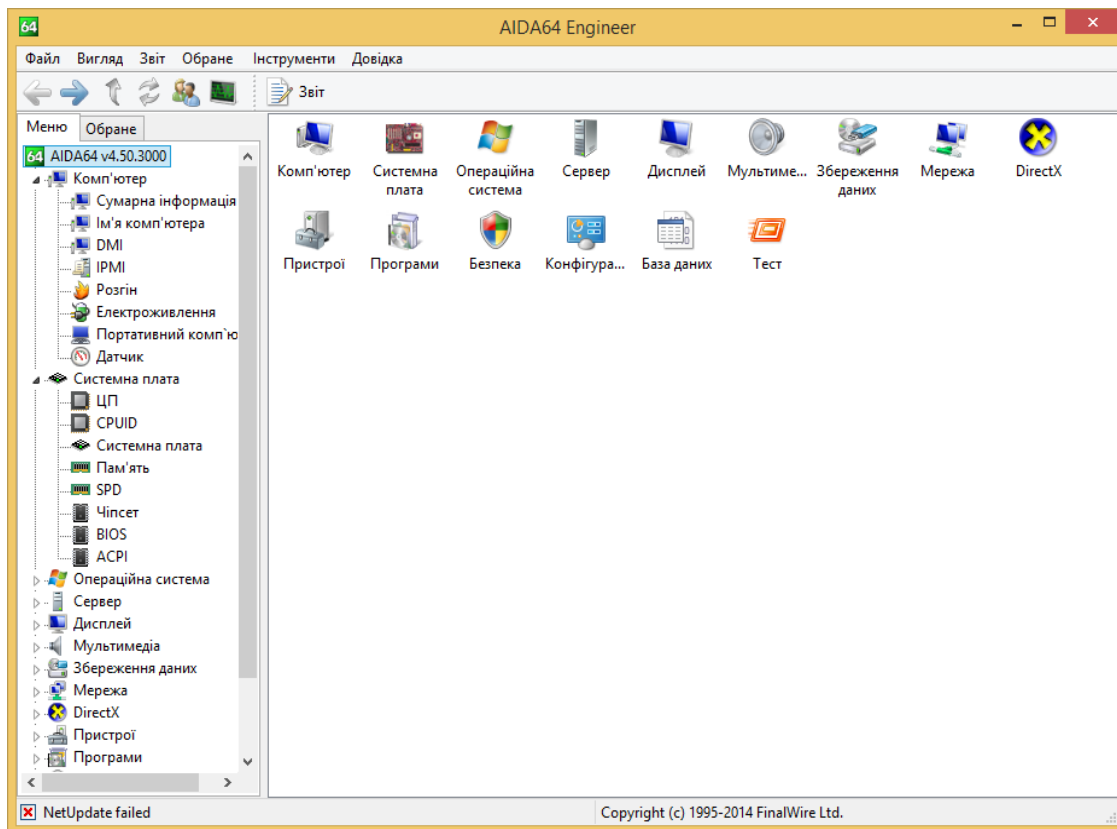
Для дослідження були вибрані три найпопулярніші програми: AIDA64, HWiNFO64, SiSoft Sandra, з яких AIDA64 і SiSoft Sandra – платні програми, але SiSoft Sandra має безкоштовну версію з дуже урізаними можливостями (SiSoft Sandra Lite), а HWiNFO64 – повністю безкоштовна. Для досягнення поставленої мети проведено аналіз за такими пунктами:

- зручність інтерфейсу;
- швидкодія,
- кількість/точність інформації;
- тестування;
- можливість побудови звітів.

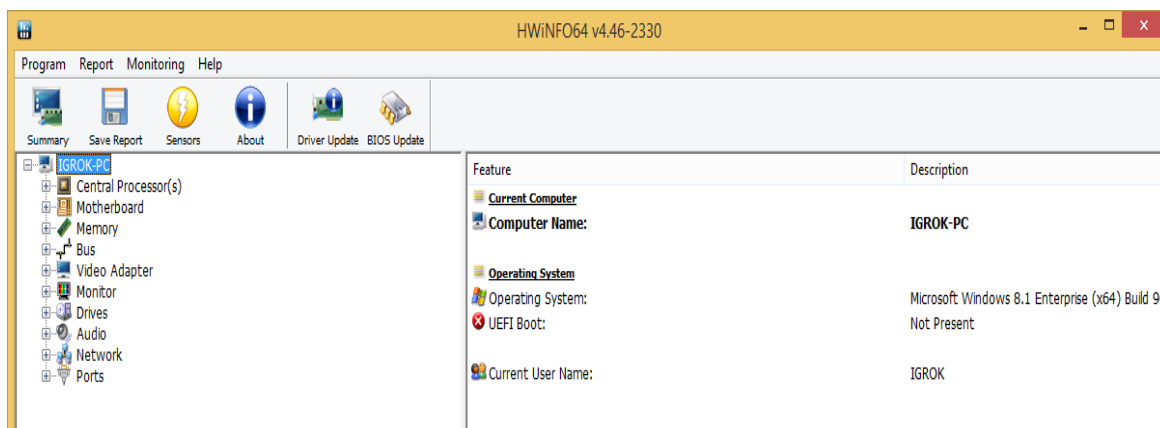
Розглянемо ці аспекти порівнянно досліджуваних програм.

Інтерфейс

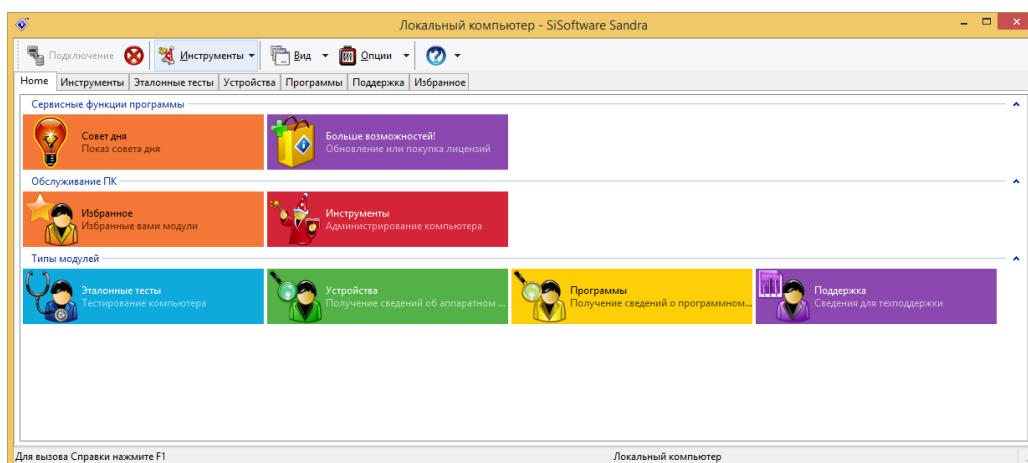
Програми AIDA64 і HWiNFO64 мають схожий стандартний древоподібний інтерфейс. В лівій частині вікна відображені пункти меню, а праворуч – значення цих пунктів (мал. 1 і 2). SiSoft Sandra, в свою чергу, має "плиточний" інтерфейс; плитки розподілені за категоріями (мал. 3); вміст яких відкривається подвійним клацанням в окремому вікні.

Мал. 1

Мал. 2

Мал. 3

AIDA64 має українську, російську, англійську мови інтерфейсу; SiSoft Sandra – російську, англійську; HWiNFO64 – тільки англійську.

HWiNFO64 має режим, коли подається тільки інформація з датчиків чи сумарна інформація про комп'ютер без запуску основного вікна програми.

Швидкодія

За основу беремо середні показники швидкодії, оскільки окремі пункти відкриваються з різною швидкістю. Найшвидшим є HWiNFO64: пункти відображаються з затримкою менше секунди. В AIDA64 швидкість відкривання становить близько секунди, вміст пунктів завантажується поступово. SiSoft Sandra "думає" приблизно 5-10 секунд.

Кількість / точність інформації

HWiNFO64 показує інформацію лише про апаратне забезпечення комп'ютера, тоді як дві інші програми – про апаратне і програмне забезпечення.

AIDA64 і SiSoft Sandra надають приблизно однакову кількість інформації в ідентичних пунктах: в деяких більш інформативною є AIDA64, в інших – SiSoft Sandra. HWiNFO64 надає меншу кількість інформації.

Що до точності, то всі три аналізовані програми мають неточності, які полягають в невірному відображенні деяких властивостей або відображенні пустих полів.

В результаті аналізу виявлено, що найбільш точною є AIDA64.

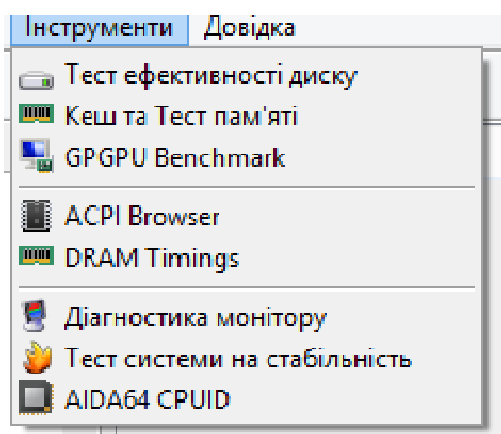
Зняття інформації з датчиків

AIDA64 надає інформацію про сам датчик, набір температур, швидкість роботи вентиляторів та дані про вольтаж. HWiNFO64 показує більш розширені показники цих даних, також виводить дані про пам'ять (енергозалежну й енергонезалежну). SiSoft Sandra надає таку ж кількість даних, як і HWiNFO64, але додатково створює графіки, при цьому потребуючи більшу кількість ресурсів комп'ютера.

Тести

HWiNFO64 не має можливостей для тестування.

AIDA64 може зробити тести, представлені на мал. 4:

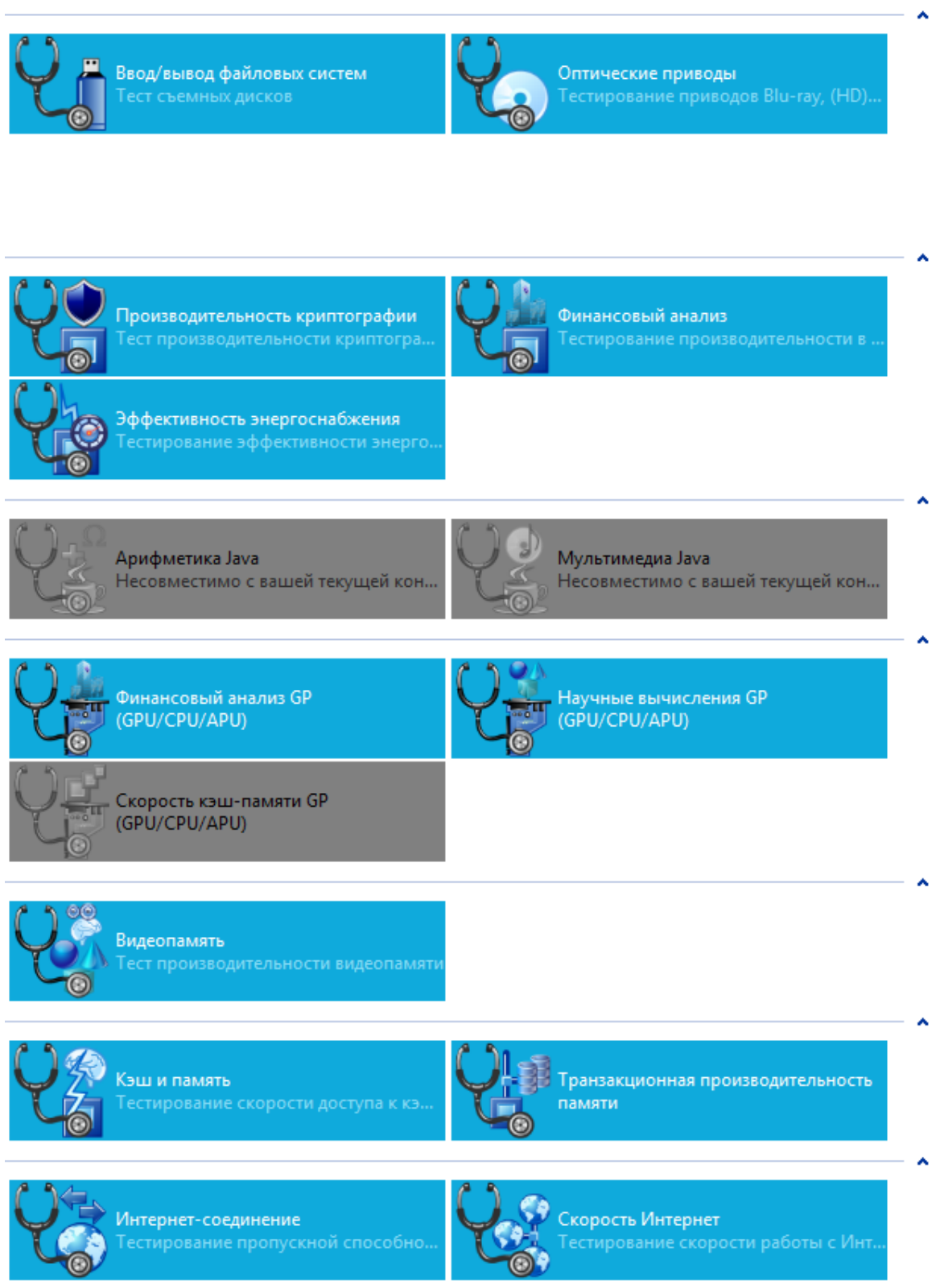

Мал. 4

Найбільші можливості для тестування має SiSoft Sandra; вони представлені на мал. 5–6:

Обслуживание ПК	
 <p>Индекс производительности Оценка производительности вашего ...</p>	 <p>Лидеры Просмотр лучших компьютеров, ко...</p>
Физические накопители	
 <p>Физические диски Тестирование жестких дисков, SSD</p>	 <p>Скорость файловой системы Тест файловых систем</p>
 <p>Скорость передачи Телефон/КПК Тестирование скорости передачи мо...</p>	
Процессор	
 <p>Арифметический тест процессора Тестирование блоков ALU и FPU про...</p>	 <p>Мультимедийный тест процессора Тестирование блоков SIMD вашего п...</p>
 <p>Научные вычисления Тест производительности в научных ...</p>	 <p>Многоядерная эффективность Тестирование межъядерных соедине...</p>
Виртуальная машина	
 <p>Арифметика .NET Тест арифметической производите...</p>	 <p>Мультимедиа .NET Тест мультимедийной производите...</p>
Вычисления общего назначения (ГП)	
 <p>Арифметический тест GP (GPU/CPU/APU)</p>	 <p>Криптография GP (GPU/CPU/APU) Тест криптографической производит...</p>
 <p>Память GP (GPU/CPU/APU) Тест производительности памяти GP</p>	 <p>Латентность памяти GP (GPU/CPU/APU)</p>
Графический процессор	
 <p>Рендеринг Тест скорости визуализации графиче...</p>	 <p>Транскодирование медиа Тест медиа-транскодеров</p>
Контроллер памяти	
 <p>Пропускная способность памяти Тестирование пропускной способно...</p>	 <p>Латентность памяти Тестирование латентности процессо...</p>
Сеть	
 <p>Пропускная способность сети Тестирование пропускной способно...</p>	 <p>Скорость беспроводных соединений Тест производительности беспровод...</p>

Мал. 5

Мал. 6

Звіти

Всі три програми мають можливість створювати звіти з потрібною користувачу інформацією. Можливий вибір необхідних пунктів в будь-якій кількості. AIDA64 може створювати звіти в таких форматах: txt; html; mhtml. HWINFO64 – в форматах Text Logfile; Comma Delimited File; XML; html; MHTML; txt. SiSoft Sandra – в форматах xml; mif; htm; txt.

Розглянувши три програми – AIDA64, HWiNFO64, SiSoft Sandra – було здійснено їх аналіз за пунктами: інтерфейс, швидкодія, кількість та точність інформації, зняття інформації з датчиків, можливість створення тестів та звітів.

Можемо зробити висновок, що в безкоштовному сегменті кращою є SiSoft Sandra Lite. Єдина перевага HWiNFO64 – швидкодія. В платному краща AIDA64, бо надає найбільш точну інформацію.

Взагалі, SiSoft Sandra переважає за пунктом "тестування" за кількістю можливих тестів. Якщо потрібна інформація з датчиків, то найкращим вибором є HWiNFO64, тому що вона може відобразити ці дані в фоновому режимі і потребує меншу кількість ресурсів порівняно з SiSoft Sandra. Але, поряд з цим, перевага залишається за AIDA64 з огляду на параметри відображення кількості та точності інформації. Саме AIDA64 найкраще підходить для збалансованого використання, надаючи інформацію за всіма пунктами.

Література

1. Офіційний сайт AIDA64 [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.aida64.com
2. Офіційний сайт HWiNFO [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.hwinfo.com
3. Офіційний сайт SiSoftware Zone [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.sisoftware.co.uk

УДК 519.862

ОСНОВНІ РОЗПОДІЛИ НАПРАЦЮВАННЯ НА ВІДМОВУ

Шалак А.О., студентка V курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: докт. фіз.-мат. наук, проф. **Зінченко Н.М.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Позитивні сторони технічних пристроїв і виробів вирішальним чином визначає надійність і можливість підтримувати їх в робочому стані. Зростаюча ступінь автоматизації виробництва надає цим критеріям все більшу значимість, що і пояснює зріст числа робіт з надійності і технічного обслуговування. Математична теорія надійності дуже розвивалася попередні пів століття і продовжує швидко прогресувати. У витоків математичної теорії надійності стояв відомий український математик, академік АН Української РСР Б.В.Гнеденко. Його книги з цих проблем [2] у співавторстві з відомим українським математиком І.М.Коваленко мали великий вплив на розвиток математичної теорії надійності. Так, з 1997 року, тільки на німецькій мові опубліковано 6 монографій. В них питання технічного обслуговування трактується як частина теорії надійності.[1, 8]

Теорія надійності – наукова дисципліна, в якій розробляються і вивчаються методи забезпечення ефективності роботи об'єктів (виробів, пристроїв, систем і т.п.) у процесі експлуатації. У теорії надійності вводяться показники надійності об'єктів, обґрунтовують вимоги до надійності з урахуванням економічних та інших факторів, розробляються рекомендації щодо забезпечення заданих вимог до надійності на етапах проектування, виробництва, зберігання і експлуатації.

Кількісні показники надійності вводять в теорію на основі побудови математичних моделей аналізованих об'єктів. У теорії надійності використовуються різноманітні математичні методи; особливе місце займають методи теорії ймовірностей і математичної статистики. Це пов'язано з тим, що події, що описують показники надійності (моменти появи відмов, тривалість ремонту і т.д.), часто є випадковими. Для розрахунку ймовірності безвідмовної роботи об'єкта протягом деякого часу використовуються аналітичні методи теорії випадкових процесів. Розрахунок кількісних показників надійності об'єктів з урахуванням можливості відновлення відмови пристроїв багато в чому аналогічний розрахунку систем масового обслуговування теорії.

Надійність називають властивість ТО зберігання в часі і встановлених межах значення всіх параметрів, які характеризують властивість ТО виконувати свої функції в заданих режимах і умовах. Надійність тісно пов'язана з різними сторонами експлуатації ТО. Найбільш просто і коротко надійність можна визначити як властивість ТО не виходити з ладу і виконувати свої функції в повному об'ємі. Іншими словами, добре спроектований, якісно виготовлений, детально і всесторонньо випробуваний до початку експлуатації ТО на протязі всього часу експлуатації повинен працювати без будь-яких зупинок, крім передбачених в плановому порядку, або викликаних організаційними факторами.

Відмова – подія, наслідком (результатом) якої є перехід ТО в непрацездатний стан.

Непрацездатним називається стан, при якому ТО не в змозі виконувати задані функції, а працездатним – стан, при якому він виконує свої функції. Причинами відмови можуть бути дефекти, які мали місце при конструюванні, виробництві і ремонтах, порушеннях правил експлуатації, природні процеси зносу та старіння.

Поступові відмови виникають в результаті протікання того чи іншого процесу старіння, який погіршує початкові параметри ТО або його елементів. Основною ознакою поступової відмови є те, що ймовірність її виникнення на протязі заданого періоду часу залежить від тривалості попередньої експлуатації. Чим довше експлуатувався ТО, тим більша ймовірність виникнення відмови. До цього виду відмов відносяться більшість відмов ТО. Вони пов'язані з процесами зносу, старіння, корозії, втоми і повзучості матеріалів (знос робочих коліс відцентрового насоса, підшипників ковзання його привідного двигуна тощо).

Раптові відмови виникають в результаті поєднання несприятливих факторів і випадкових зовнішніх впливів, які перевищують можливість ТО до їх сприйняття. Основною ознакою раптової відмови є незалежність ймовірності її виникнення на протязі заданого періоду часу від тривалості попередньої експлуатації ТО (обрив і падіння вузлів заглибної електроустановки для видобутку нафти на вибій свердловини, коротке замикання обмоток статора електродвигуна тощо). Вихід з ладу при цьому проходить, як правило, раптово, без попередніх симптомів руйнування ТО чи його елементів. У випадку, коли після виникнення відмови використання ТО за його призначенням неможливе до відновлення його працездатності, відмова буває повною (електропробій силового кабелю). Відмова, яка настала в результаті виходу параметру (параметрів) за встановлені межі, але на призвела до повної втрати ТО здатності виконувати потрібні функції, вважається частковою (двигун працює не на всіх циліндрах).

Безвідмовність – це властивість ТО зберігати працездатний стан на протязі визначеного (заданого) часу при нормальних умовах експлуатації.

Важливою характеристикою є час T безвідмовної роботи (напрацювання на відмову), т.т. час, який пристрій чи система пропрацювали до першої відмови. T є випадковою величиною, отже її основна характеристика (як будь – якої випадкової величини) – це закон (функція розподілу) $F_T(x) = P(T \leq x)$. Але в теорії надійності частіше розглядають ймовірність безвідмовної роботи $1 - F_T(x) = P(T > x)$.

Далі розглянемо основні розподіли напрацювання на відмову, які застосовують в теорії надійності[4].

Експоненціальний розподіл

Із практичного досвіду та аналізу фізичних або хімічних процесів, що відбуваються у внутрішній структурі компонентів електронного обладнання, можна зробити висновок, що за реальний час експлуатації електронного обладнання суттєвої деградації компонентів не відбувається, тобто $\lambda(t) = const$

Будь-яка формула, зокрема і $\lambda(t) = const$ є лише математичною моделлю фізичного (хімічного) процесу, що проходить у внутрішній структурі того чи іншого елемента обладнання. Тільки з'ясувавши закономірності цього процесу, можна отримати точніші співвідношення для визначення часу, поки об'єкт буде залишатися працездатним. Вони повинні мати фізичний (хімічний) характер і описувати реальні процеси, а не поведінку моделі. Так, для лампочок розжарення такі процеси досить детально вивчені: вольфрамова спіраль з часом поступово випаровується, стає тоншою, з'являються неоднорідності за товщиною. Коли вона досягає критичної межі, вольфрамова спіраль перегорає. Цей процес має визначений характер, і можна досить достовірно прогнозувати середній час напрацювання лампочок певного виробника на відмову.

Середній час напрацювання до відмови – відношення сумарного часу напрацювання відновлювального об'єкта (пристрою) до математичного сподівання кількості його відмов протягом цього часу.

За визначенням $\frac{dP(t)}{P(t)dt} = \lambda$.

Розв'язавши це диференціальне рівняння щодо $P(t)$, отримують:

$$P(t) = e^{-\lambda t}.$$

Таким чином, ймовірність безвідмовної роботи об'єкта описує експоненціальний закон розподілу, тобто вона зменшується з часом як експонента.

Закон має декілька властивостей:

- Це один з найпростіших розподілів у теорії ймовірності, тому що визначається лише одним параметром λ і дає змогу отримати прості співвідношення для середнього часу, або математичного сподівання безвідмовної роботи об'єкта: $T = \frac{1}{\lambda}$.

Це так зване напрацювання на відмову, або очікуваний час між відмовами. Його не варто сприймати дослівно, бо ймовірність пропрацювати такий час без відмов досить мала: $P(t) = e^{-\lambda t} \approx 0,37$.

Отже, напрацювання на відмову – лише формальний параметр, що дійсний тільки для об'єктів, які після відмови відразу відновлюються.

- Визнають ймовірність безвідмовної роботи пристрою за час в інтервалі $t_1 \dots t_2$. Відповідно отримують:

$$P(t_1, t_2) = \frac{P(t_2)}{P(t_1)} = e^{-\lambda(t_2 - t_1)}$$

Це значить, що об'єкт, для якого чинний експоненціальний розподіл, залишається весь час немов новий, оскільки ймовірність безвідмовної роботи залежить тільки від тривалості періоду експлуатації пристрою і не залежить від того, скільки пристрій пропрацював до цього.

- Експоненціальний розподіл суттєво спрощує розрахунок надійності складних систем. Припустимо, що комп'ютерна мережа складається з N ПК. Вона працездатна лише, коли всі її компоненти працездатні. Таке з'єднання – послідовне з точки зору надійності (електрично воно не обов'язково повинно бути таким). Тоді ймовірність безвідмовної роботи мережі $P_c(t)$ є добутком ймовірностей безвідмовної роботи компонентів, тобто:

$$P_c(t) = \prod_{i=1}^n P_i(t) = e^{(-\sum_{i=1}^n \lambda_i)t}$$

або:
$$\lambda_c = \sum_{i=1}^n \lambda_i$$

де $P_i(t), \lambda_i(t)$ – ймовірність безвідмовної роботи кожного ПК та інтенсивність відмов;

$P_c(t), \lambda_c$ – параметри системи з N комп'ютерів.

Отже, коли всі компоненти системи необхідні для забезпечення її працездатності, то інтенсивність відмов системи є сумою інтенсивностей відмов компонентів. Це правило – дуже зручний інструмент для розрахунку надійності складних систем. Проте необхідно застерегти, що воно чинне лише для компонентів, для яких $X_i = const$. В інших випадках розрахунки суттєво ускладнюються через залежність інтенсивності відмов від часу. Тому залишається справедливою лише формула:

$$P_c(t) = \prod_{i=1}^n P_i(t),$$

а відповідний розподіл можна знайти, обчисливши значення $P_c(t)$ для ряду значень часу [3, 98].

Нормальний розподіл (Гауса)

Не всі компоненти комп'ютерної техніки мають постійну інтенсивність відмов. У механічних, електромеханічних, гумотехнічних компонентах відбуваються помітні процеси старіння, тому тут застосовують інші розподіли. Серед них найуніверсальнішим є нормальний розподіл (Гауса), для якого густина розподілу:

$$f(t) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{(t-T)^2}{2\sigma^2}},$$

i – функція розподілу, тобто ймовірність, що об'єкт відмовить за час менший, ніж i , – площа під відповідною ділянкою кривої розподілу:

$$Q(t) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^t e^{-\frac{(t-T)^2}{2\sigma^2}} dt.$$

Нормальний розподіл визначається двома параметрами: T – середній час безвідмовної роботи об'єкта; σ – середнє квадратичне відхилення від середнього часу безвідмовної роботи.

Функція $f(t)$ досягає максимуму при $t = T$ – значення тривалості роботи об'єкта, при якому частота відмов максимальна. Чим більше значення, тим ширшою стає крива розподілу. Найбільша кількість відмов відбувається біля точки $t = T$. Таким чином, у межах від $T - \sigma$ до $T + \sigma$ виникає 68 % відмов.

Розподіл Вейбула-Гнеденка

Досить часто у теорії надійності застосовують розподіл Вейбула – Гнеденка. Це проста і штучна модель, що змінюється у широких межах залежно від її параметрів. Її запропонували для оцінювання міцності матеріалів, але далі часто використовували для оцінювання надійності. Ймовірність безвідмовної роботи у цьому випадку:

$$P(t) = e^{-\lambda t^\beta},$$

де λ та β – параметри моделі. $\beta = 0,2...0,4$ – для електронних пристроїв зі спадаючою функцією інтенсивності відмов i $\beta = 1,2... 1,4$ – для механічних пристроїв з поступовим характером відмов. Також часто використовують Γ – і лог - нормальний розподіл.

Отже, всі згадані розподіли є лише математичними моделями фізичних процесів, що відбуваються у внутрішній структурі компонентів, з яких складаються об'єкти. Знання цих процесів дає змогу прогнозувати технічний стан об'єкта на тривалий період з більшою точністю. До того ж, враховуючи статистичний характер поняття надійності, не можна сподіватися на велику точність розрахунків надійності на основі лише математичних моделей.

У відповідальних випадках, коли, наприклад, комп'ютери застосовують для управління реальними об'єктами, які можуть становити небезпеку для людей або довкілля (ядерні установки, космічна апаратура), необхідно проводити натурні випробування на надійність досить великої кількості об'єктів для того, щоб одержати розподіл, який відповідає реальним умовам експлуатації. За результатами випробувань можна оцінити параметри розподілів і перевірити адекватність вибраного розподілу результатами випробувань (застосувавши критерії згоди). Необхідні обчислення можуть бути виконані за допомогою спеціалізації ППП "STATISTIKA" або "Mathcad" або "SPSS", при складних планах випробувань необхідно застосовувати спеціальне ПЗ. У випадках, коли отримані показники надійності не відповідають вимогам безпеки чи іншого аналогічного критерію, необхідно застосовувати спеціальні методи забезпечення надійності [2, 108].

Література

1. Байхельт Ф. Надежность и техническое обслуживание. Математический подход / Ф.Байхельт, П.Франкен; пер. с нем. – М.: Радио и связь, 1988. – 392 с.
2. Гнеденко Б.В. Математические методы в теории надежности / Б.В.Гнеденко, Ю.К.Беляев, А.Д.Соловьев. – М.: Наука, 1965. – 524 с.
3. Гнеденко Б.В. Введение в теорию массового обслуживания / Б.В.Гнеденко, И.Н.Коваленко. – М.: Наука, 1966. – 301 с.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 338.2(477)

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Харченко Г.С., студентка V курсу фізико-математичного факультету
Науковий керівник: канд. екон. наук, доц. **Городецька М.О.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

У процесі трансформації політичної та економічної систем в Україні триває пошук ефективної моделі розвитку економіки. Зараз в нашій країні відбуваються історичні процеси переродження державності та національно-патріотичної думки, переосмислення цінностей та побудови нових шляхів розвитку економіки та політики. Перебуваючи у стані війни, Україні, як ніколи, важливо знайти нові стратегії розвитку держави. Сучасне економічне становище України характеризується такими аспектами [3]:

- величезна заборгованість держави, окремих галузей і підприємств країнам близького і далекого зарубіжжя;
- відставання сектора економіки, який виробляє товари, від сектора економіки, який їх споживає;
- паливно-енергетична залежність від Росії;
- війна з Росією значно ускладнює процес відновлення країни;
- криміналізація стосунків між державним апаратом і бізнесом, розподілення між кланами найприбутковіших секторів економіки України;
- Україна занадто відірвана від світової економіки.

Вирішення цих проблем є першочерговими для економічної політики держави.

Економічна політика виступає в двох основних формах: юридичних законів та економічних програм. Перші стосуються тих чи інших закономірностей розвитку господарської діяльності, мають приписний характер і є обов'язковими для виконання. Другі – часто змінюються залежно від економічної ситуації в країні. Економічні програми можуть бути національними або цільовими. Загальнонаціональні програми охоплюють важливі макроекономічні пропорції. Цільові – розраховані на участь десятків і сотень підприємств, мають обов'язковий характер. Але на відміну від юридичних законів, обов'язковість програм ґрунтується не на наказах, а на контрактах, які передбачають матеріальну відповідальність виконавців і є вигідними для них [2].

Протягом 2014 р. українська економіка, як і сама країна, пережила ряд потрясінь. Після Революції Гідності Україна знаходилася на межі катастрофи, тому перед новим урядом, який прийшов до влади, постало завдання започаткувати таку економічну політику, яка б не допустила дефолту та розпочала процес реанімації економічної та політичної систем.

Нова Україна обрала нову економічну політику, яка спрямована на вступ країни до ЄС, поновлення співробітництва з МВФ, запровадження податкової реформи та антикорупційного законодавства, розробку шляхів подолання енергетичної кризи та паливно-енергетичної залежності від Росії. Разом з тим, пріоритетними в даний момент для нашої країни є її безпека та подолання військового конфлікту з Росією.

В системі національної безпеки надзвичайно важливою є економічна безпека, яка виконує чітко визначені функції, несе на собі суттєве функціональне навантаження. Її сутність полягає у тому, що вона є матеріальною основою національної суверенності, що визначає реальні можливості в забезпеченні інших видів безпеки. Тобто економічна безпека – це підґрунтя для функціонування всіх інших її елементів, що входять у цю систему (військової, технічної, продовольчої, екологічної).

Виділяють такі чинники, що визначають особливе місце економічної безпеки серед інших видів системи національної безпеки:

1) при вирішенні проблем в усіх сферах діяльності підкреслюється базисна роль економіки, тому що виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ первинні для кожної з них і визначають життєдіяльність та життєздатність суспільства. Не може бути військової безпеки при слабкій і неефективній економіці, так само як не може бути одночасно ні військової, ні економічної безпеки в суспільстві, яке переживає соціальні конфлікти;

2) в Україні криза суспільства найбільшою мірою охопила саме економіку, оскільки державу тривалий час обкрадали, а дії уряду були спрямовані на руйнування національного виробництва;

3) наслідки загроз безпеці в будь-яких сферах можуть бути оцінені з економічного погляду, тобто йдеться про кількісний підрахунок збитків, на основі чого визначається система пріоритетів.

При аналізі економічної безпеки виділяються передусім три основні складові:

1) економічна незалежність, що означає насамперед можливість здійснення державного контролю над національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі у міжнародній торгівлі.

2) стійкість і стабільність національної економіки передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих факторів.

3) здатність до саморозвитку і прогресу, тобто спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни.

Проаналізуємо економічну безпеку України за цими складовими.

Економічна незалежність. За перше півріччя 2014 року експорт товарів і послуг порівняно з аналогічним періодом минулого року зменшився на 9,9%, а товарів – на 6,7% (у тому числі експорт металургійної продукції зменшився на 5,3%, продукції машинобудування – на 20,1%, продукції хімічної промисловості – на 24,4%).

Імпорт товарів і послуг скорочується більш високими темпами, ніж експорт – на 16,6%, зокрема товарів – на 17,3%.

Ближче до початку другого півріччя активізувалася торгівля з країнами Європейського Союзу, а зняті торговельні бар'єри сприяли переорієнтації українського експорту на європейський ринок. У Кабміні очікують, що найбільший позитивний ефект відкриття європейського ринку відчують аграрний сектор і харчова промисловість.

Протягом останніх років агропромисловий комплекс відіграє дедалі більш значущу роль у розвитку національної економіки, що, з одного боку, є фактором зміцнення продовольчої безпеки країни, а з іншого – посилює експортний потенціал. Так, індекс обсягу сільськогосподарського виробництва за січень-серпень поточного року порівняно з аналогічним періодом минулого року склав 106,3% [1].

Стійкість і стабільність національної економіки. Незважаючи на зростання в аграрному секторі на рівні 5-6%, за підсумками 2014 року українську економіку очікує спад на 6-7%. За основними видами економічної діяльності картина може мати такий вигляд: падіння обсягів промисловості очікується на рівні 7%, будівництва – 13%, транспорту – близько 8%.

Однак з початку року більшість зусиль чиновників скеровані на пошук додаткових джерел надходжень за рахунок збільшення податкових ставок і розширення бази оподаткування. Чітко проглядається ставка на зростання акцизів і "пресування" операцій з ресурсами.

Через розбалансованість держфінансів, навіть попри значне збільшення податкового тиску, дефіцит державного бюджету залишається на високому рівні.

Динаміка зростання держборгу набуває загрозливих темпів. Боргове навантаження на економіку зростає з 33% до ВВП в 2013 році до 44% до ВВП за підсумками поточного року.

Зростання відбувається, в тому числі, і за рахунок значного збільшення валютної складової внутрішнього боргу. По-друге, зростає вартість обслуговування державного боргу. Якщо в 2012 році на цю мету з бюджету було виділено 24,2 млрд. гривень, в 2013-му – 31,7 млрд. гривень, то в 2014 році обсяг витрат бюджету може зрости до 46 млрд. гривень [1].

Здатність до саморозвитку та прогресу. У даний період ряд економічних та геополітичних факторів сповільнюють процес реалізації та захисту національних економічних інтересів. До цих факторів належать:

– конфлікт на сході країни. Подальша інтенсифікація конфлікту або розширення його географії можуть привести до більш глибокої рецесії і більш сильного фіскального тиску на економіку України на тлі подальшого зниження доходів бюджету і додаткових військових

витрат, а також до подальшого відтоку капіталу з країни і зниженню обсягів валютних резервів [4];

– стосунки з Росією. Відсутність будь-якого прогресу в поліпшенні двосторонніх відносин з Росією ускладнює ситуацію з безпекою та нормалізацію торгових відносин. Росія вже ввела обмеження на імпорт різної сільськогосподарської та продовольчої продукції з України. Є також ризик того, що Росія скасує домовленості про вільну торгівлю з Україною і підвищить митні тарифи на імпорт з України у відповідь на підписання угоди про асоціацію з ЄС з боку України [4];

– ризики у фінансовому секторі. Подальша девальвація національної валюти може посилити погіршення якості кредитних портфелів, відтік депозитів і балансові збитки банків. В результаті може утворитися більш значна нестача капіталу в фінансовому секторі та, як наслідок, зниження обсягів кредитування економіки [4].

У підсумку слід зазначити, що економічна політика України на даному етапі кардинально реформується. Перебуваючи в умовах війни, країна потребує нових реформ, які забезпечать подолання кризи. Зі зміною влади змінився і вектор економічної політики. Зараз Україна орієнтується на співпрацю з ЄС, запроваджується податкова реформа та антикорупційне законодавство, відбувається процес розробки шляхів подолання енергетичної кризи та паливно-енергетичної залежності від Росії.

Проаналізувавши економічну безпеку за трьома основним складовими можна зробити наступні висновки:

– протягом поточного року в Україні скоротилися експорт та імпорт товарів, що значно ускладнює процес відновлення економіки;

– економіка України зараз надто нестабільна та нестійка, зростає державний борг та дефіцит бюджету;

– конфлікт на сході країни, загострення стосунків з Росією та енергетична криза значно ускладнюють процес відновлення економіки.

Не можливо стабілізувати економіку у період війни. Економічна безпека є провідною складовою національної безпеки. Вона відображає причинно-наслідковий зв'язок між економічною могутністю країни, її воєнно-економічним потенціалом та національною безпекою. Тому першочерговим завданням України зараз є досягнення миру.

Для зміцнення економічної безпеки країни потрібно:

– виправити політичну ситуацію у країні шляхом покращення чинного законодавства;

– вдосконалити систему постачання енергоресурсів;

– зменшити рівень безробіття та створити сприятливі умови праці;

– проводити ефективну інноваційно-інвестиційну політику;

– сприяти розвитку інтелектуального і трудового потенціалу країни;

– стримати ріст інфляції;

– встановити чіткі зовнішньоекономічні пріоритети;

– підвищити рівень конкурентоспроможності вітчизняного виробництва.

Література

1. Бюджет-2015: як тугіше затягнути пояси / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/nation/1378916-byudzhnet-2015-yak-tugishe-zatyagnuti-poyasi> – Назва з екрана.

2. Економічна політика. / [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://fsb.net.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=9&lang=uk – Назва з екрана.

3. Сучасна економічна політика України: проблеми та стратегія розвитку. / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-867.html> – Назва з екрана.

4. У чиїх руках економічна безпека країни? / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://novostiua.net/main/53536-v-chih-rukah-ekonomicheskaya-bezopasnost-ukrainy.html> – Назва з екрана.

РОЛЬ РЕКЛАМИ У МАРКЕТИНГОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Шило В.О., студентка ІV курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: ст. викл. **Жук А.В.**, кафедра економічної теорії та соціально-економічної політики

Сучасний етап розвитку економіки України відрізняється надзвичайно високим рівнем нестабільності її структурних елементів, що пов'язано з різними дестабілізуючими чинниками. Основними ж змінами в стані економіки країни є насамперед розшарування населення, зниження купівельної спроможності значної її частини, перевищення пропозиції над попитом і, як наслідок, загострення конкуренції. Щоб вирішити ці проблеми необхідно удосконалити маркетингову систему підприємства шляхом впровадження рекламної комунікації в діяльності вітчизняних підприємств. Для того, щоб просунути товар необхідно використовувати рекламу, бо ефективність рекламної діяльності стимулює розвиток виробництва.

Теоретичні й практичні аспекти управління рекламною діяльністю підприємств досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені, такі як Ф.Котлер, Е.Дихтель, Ф.Джефінс, В.Березенко, А.Карпенко, М.Хацер, О.Оністрат та інші. Вони глибоко дослідили сутність та місце реклами в діяльності підприємства в ринкових умовах. Проте, на сьогодні поки що відсутні комплексні наукові дослідження, які б стосувалися організації ефективного управління рекламною діяльністю підприємства в сучасних умовах господарювання.

Особливого значення набуває реклама в умовах ринкової економіки, коли існує проблема перевиробництва, адже вона є складовою системи просування товарів.

Сутність категорії "реклама" різні автори визначають по-своєму, наприклад:

У зарубіжній та вітчизняній літературі існує безліч трактувань категорії "реклама".

Так Ф.Котлер, професор міжнародного маркетингу Вищої школи менеджменту при Північно-західному університеті США дає таке визначення: "Реклама – неособові форми комунікації, що здійснюються через посередництво платних засобів поширення інформації, з чітко зазначеним джерелом фінансування" [8, с. 473].

Дихтель Є., Хершген Х. зазначають, що: "Реклама – це спеціальна форма комунікації, спрямована на спонукання людей до певної поведінки, що служить цілям збуту" [5, с. 173].

Наведемо кілька визначень з українських джерел. Бородкіна Н.О. у своєму навчальному посібнику "Маркетинг" дає таке визначення: "Реклама – цілеспрямований інформативний вплив опосередкованого характеру на споживача для просування товарів і послуг на ринку збуту" [3, с.277].

С.Гаркавенко визначає рекламу таким чином: "Реклама – будь-яка платна форма не персонального представлення і просування товару, послуг, ідей через засоби масової інформації, а також з використанням прямого маркетингу" [4, с.407].

Нормативно-правове визначення реклами містить Закон України "Про рекламу", який дає трактування так:

"Реклама – це інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформувати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтереси щодо таких осіб чи товару" [1].

Хоча термін "реклама" трактується по-різному, але значення його в будь-якому випадку залишиться тим самим.

Мета реклами – привернути увагу, викликати інтерес, передати споживачеві інформацію й змусити його діяти певним чином.

Реклама є однією з маркетингових функцій, яка здійснюється абсолютною більшістю суб'єктів ринкової діяльності.

Як видно з табл.1, обсяг світового рекламно-комунікаційного ринку має тенденцію до зростання. І за прогнозами, світовий рекламний ринок досягне у 2014 році 502 млрд. доларів США.

Таблиця 1

**Обсяг світового рекламно-комунікаційного ринку – прогноз та порівняння з попереднім роком (млн.дол.) [15]
(суми приведено в перерахунку за середнім курсом 2011 року)**

	2010	2011	2012	2013	2014
Північна Америка	162 165	165 202	171 203	177 930	186 513
	(2,7%)	(1,9%)	(3,6%)	(3,9%)	(4,8%)
Західна Європа	124 760	132 144	141 016	150 498	162 440
	(5,3%)	(2%)	(0,9%)	(2,6%)	(3,1%)
Азія / Тихий океан	116 283	123 702	132 881	142 921	154 783
	(10,5%)	(5,9%)	(6,7%)	(6,7%)	(7,9%)
Центральна та Східна Європа	23 980	25 906	27 510	29 987	32 944
	(6,9%)	(8%)	(6,2%)	(9%)	(9,9%)
Латинська Америка	32 065	35 364	38 117	41 936	45 731
	(18,7%)	(10,3%)	(7,8%)	(10%)	(9%)
Близький Схід та Північна Африка	4 881	4 155	4 198	4 313	4 412
	(7,7%)	(-14,9%)	(1%)	(2,8%)	(2,3%)
Решта країн	9 812	10 443	11 218	12 265	13 496
	(17,6%)	(6,4%)	(7,4%)	(9,3%)	(10%)
Світ	463 741	481 450	502 470	529 003	561 088
	(6,9%)	(3,8%)	(4,4%)	(5,3%)	(6,1%)

В Україні рекламний ринок сформувався порівняно недавно, тому, на відміну від традиційних ринків, у ньому немає остаточно визначених зв'язків і відносин. Однак об'єктивна необхідність у просуванні товарів спонукає національні підприємства до тісної співпраці з операторами рекламного ринку.

Як бачимо за даними табл. 2, сумарний обсяг рекламно-комунікаційного ринку України, починаючи з 2009 року має тенденцію до зростання.

Таблиця 2

Обсяг рекламно-комунікаційного ринку України за 2009-2013 роки та прогноз на 2014 рік (млн.грн.)

Види	2009	2010	2011	2012	2013	2014 *
ТВ-реклама	2 000	2 680	3 327	3 867	4 440	4 880
ТВ-спонсорство	280	336	370	400	500	550
Реклама в пресі	1 892	2210	2 436	2 647	2560	2544
Зовнішня реклама	650	800	1 000	1 537	1 613	1 810
Радіореклама	120	200	271	312	340	374
Реклама в кінотеатрах	25	40	32	35	40	45
Інтернет реклама	145	280	440	689	1060	1440
Всього Медіа реклама	5 280	6 735	8 065	9 478	10 553	11 643

* Прогноз Всеукраїнської рекламної коаліції. Джерело: складено за даними: [9-13].

Тож для досягнення успіхів у підприємницькій діяльності необхідно знати, що реклама є невід'ємною умовою розвитку конкуренції, бо несе в собі певну інформацію і є орієнтиром для споживачів, також вона інформує споживача про різноманітність ринку товарів та послуг. Реклама несе в собі не тільки інформативність, а й звертається до почуттів споживача, тобто вона не формує потребу, а інформує про предмети, які здатні задовольнити ті чи інші потреби, тим самим стимулює їх. Реклама робить виклик конкурентам, що змушує підприємство удосконалювати свій товар, підвищувати власну конкурентоспроможність. Вона стимулює виробника до вироблення якіснішої продукції.

Реклама є обов'язковою умовою функціонування економіки, яка виконує стимуляційний вплив на розвиток економічних процесів, поживлення ринків, збільшення виробництва та, як наслідок, зниження собівартості одиниці продукції. Вона здійснюється з метою просування продукції, збільшення обсягів її реалізації, що призводить до зменшення витрат на одиницю продукції, навіть при оптимальних витратах на рекламу. Якщо обмежувати рекламні заходи, то почне відбуватися процес стримування реалізації продукції, виробництва, що визначатиме

вищі витрати на одиницю виробленого товару. Від того, наскільки ефективно буде працювати ця система, залежить ефективність функціонування економіки в цілому.

Рекламні комунікації найчастіше реалізуються в межах рекламних кампаній, які є комплексом рекламних заходів, спрямованих на досягнення конкретної маркетингової мети в межах маркетингової стратегії рекламодавця. Відомо, що вся рекламна діяльність підприємства є сукупністю рекламних кампаній, для проведення яких необхідно пройти 3 основні етапи, а саме:

- 1) підготовчий;
- 2) кульмінаційний;
- 3) кінцевий.

Основним етапом є підготовчий, бо від нього в першу чергу залежить успіх рекламної кампанії в цілому та її планування, яке враховує ситуацію, що складається навколо товару на ринку, та визначає загальні витрати на рекламу.

Планування рекламної кампанії передбачає низку послідовних етапів:

- 1) визначення мети, яка повинна відповідати маркетинговій стратегії підприємства;
- 2) визначення цільової аудиторії рекламного впливу;
- 3) визначення рекламної ідеї – основної думки, навколо якої поєднуються всі заходи рекламної кампанії;
- 4) визначення рекламних засобів і каналів рекламної комунікації;
- 5) розроблення рекламних звернень;
- 6) формування детально розгорнутого плану рекламних заходів;
- 7) розроблення кошторису.

Все ж результатом рекламної кампанії повинен стати чіткий набір асоціацій, які споживач пов'язує з торговельною маркою.

Для того, щоб організувати ефективну й переконливу кампанію, підприємству необхідно постійно враховувати інтереси, переваги й цінності конкретної споживчої аудиторії. Окрім цього рекламна кампанія повинна спрямовуватися на загальну публіку [2].

Потрібно наголосити, що в число завдань рекламної кампанії зі збуту товарів можуть входити наступні:

- продовження терміну продажу товарів, що часто використовується при сезонних розпродажах;
- збільшення частоти надходження товару на ринок;
- розширення діапазону споживчих властивостей товару.

У багатьох випадках використовується і чинник зниження ціни при збереженні позитивних якостей товару. Найбільш ефективною вважається організація цілої рекламної кампанії з застосуванням ЗМІ з одночасним використанням прийомів сейлз промоушн і паблік рилейшнз. Усі рекламні кошти в даному випадку підпорядковані одній меті – впровадження на ринок нового продукту.

Вибір засобів реклами є одним із найскладніших елементів у межах планування, що впливає на ефективність рекламної кампанії. При використанні засобів реклами, слід враховувати їх пріоритетність, наприклад, реклама у пресі, реклама на радіо, реклама на телебаченні, кіно- та відеореклами, виставки та ярмарки, рекламні сувеніри та ін.; та врахування недоліків та переваг кожного із засобів реклами.

Основним критерієм економічної ефективності будь-якої діяльності прийнято вважати прибутковість, що характеризується показниками індивідуальної та групової продуктивності праці, обсягом товарообороту. Таким чином ефективність управління все частіше почали ототожнювати з економічністю, де корисний результат порівнюється з витратами на рекламну діяльність.

Ефективність управління рекламною діяльністю також може бути виражена й оцінена не тільки за кінцевими економічними результатами роботи рекламного підприємства, але й за швидкістю ухвалення рішення та здійснення конкретних кроків, віддача від здійснення рішення, виміряна у вартісних показниках [14].

Ефективність управління рекламною діяльністю на підприємстві визначається ефективністю функціонування та використання кожного елемента системи управління, а саме: раціональністю структури, застосуванням наукових інноваційних методів управління, швидкістю, повнотою інформаційного забезпечення, кваліфікацією працівників, їхнім умінням творчо підходити до вирішення конкретних проблем управління [6].

Існує ще один критерій при визначенні ефективності і це є задоволеність ступенем реалізації інтересів учасників процесу.

Ефективність управління рекламною діяльністю на підприємстві з погляду різних зацікавлених груп буде різною. Тому при оцінці ефективності потрібно враховувати, для кого

і ким вона приводиться. Тому для аналізу узгодження інтересів працівників і підприємства потрібно оцінити ступінь залучення перших у процес управління рекламною діяльністю, а для цього оцінюють такі показники, як ступінь впливу працівників на вирішення проблем управління, включаючи участь у прибутках, програмах стабілізації зайнятості, підвищення якості, прийняття рішень; наявність спільних робочих груп, до яких входять різні зацікавлені фахівці; впровадження нових форм організації рекламної діяльності, методів управління в практику, починаючи із змін у процесі впровадження управлінських нововведень.

Отже, сучасна теорія управління вимагає узгодження показників ефективності управління рекламною діяльністю з показниками ефективності та продуктивності підприємства та обліку всебічного впливу управління шляхом використання додаткових критеріїв.

Ефективність рекламної діяльності може бути виражена через її результативність. На наступному рівні ефективність рекламної діяльності на підприємстві визначається характеристиками її здатності до самостійної дії. На останньому етапі виділяють ефективність її складових систем, де можуть розглядатися конкретні форми функціонування працівників і засобів реклами [7].

Враховавши всі попередньо представлені дані, можна зробити висновок, що в нинішніх умовах реклама становить собою одну з найбільших галузей економіки. Вона є платною формою інформації про фізичну або юридичну особу, товари, ідеї й потреби та покликана формувати або підтримувати інтерес до цих об'єктів, сприяти їх реалізації, тому вона і має можливість визначати обсяг отриманого прямого або опосередкованого прибутку. Реклама є невід'ємною умовою розвитку конкуренції, оскільки несе в собі певну інформацію й виступає орієнтиром для споживачів. Вона інформує споживача про різноманітність ринку товарів і послуг. Від того, наскільки добре буде функціонувати ця система, залежить ефективність функціонування економіки в цілому.

Одним з основних інструментів реалізації маркетингового плану підприємства виступає рекламна кампанія, яка спрямована на те, щоб викликати реакцію споживачів.

Література

1. Закон України "Про рекламу" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр>.
2. Березенко В.В. Ефективні рекламні комунікації підприємства / В.В.Березенко. Держава та регіони. Сер.: Гуманітарні науки: наук. – 2009, – №1-2. с. 140-143 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis...
3. Бородкіна Н.О. Маркетинг: навч. посібник / Н.О.Бородкіна. – К.: Кондор, 2007. – 362 с.
4. Маркетинг. 6-те вид. / С.С.Гаркавенко. – Київ: Лібера, 2008. – 720 с.
5. Дихтль Е. Практический маркетинг: учеб. Пособ. / Е.Дихтль, Х.Хершген. – М.: Высш. шк., 1995. – 255с.
6. Джефкінс Ф. Реклама: Практ. Посібник / Пер. з 4-го англ. вид.; Доп. і ред. Д.Ядіна. – К.: Знання, КОО, 2001. – 456 с.
7. Карпенко А.В., Хацер М.В. Сутність та місце реклами в діяльності підприємства в ринкових умовах. / А.В.Карпенко, М.В.Хацер. Держава та регіон. Сер.: Економіка та підприємництво / Запоріжжя. 2009, №1, с. 70-74 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1.
8. Котлер Ф. Основы маркетинга: пер. с англ. / Ф.Котлер. – М.: "Росинтэр", 1996. – 704 с.
9. Объем рекламно-коммуникационного рынка Украины в 2009 году и прогноз развития рынка в 2010 году. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.adcoalition.org.ua/adv/statistics>.
10. Объем рекламно-коммуникационного рынка Украины в 2010 году и прогноз развития рынка в 2011 году. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.adcoalition.org.ua/adv/statistics>.
11. Объем рекламно-коммуникационного рынка Украины в 2011 году и прогноз развития рынка в 2012 году. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.adcoalition.org.ua/adv/statistics>.
12. Объем рекламно-коммуникационного рынка Украины в 2012 году и прогноз развития рынка в 2013 году. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.adcoalition.org.ua/adv/statistics>.
13. Объем рекламно-коммуникационного рынка Украины в 2013 году и прогноз развития рынка в 2014 году. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.adcoalition.org.ua/adv/statistics>.
14. Онїстрат О.В. Ефективність рекламної діяльності підприємств / О.В.Онїстрат // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №7. – С.127-132. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eco-science.net/archive2008/78--785.html>
15. Світовий рекламний ринок досягне 502 млрд. доларів США [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sostav.ua/news/2012/06/20/12/49964/>

УДК 572 (477.51)

**ВИЗНАЧЕННЯ СТАТІ І ВІКУ ПОКІЙНИКА ІЗ РОСКОПУ В УРОЧИЩІ
ЗАРУЧАВ'Я(М.НОВГОРОД-СІВЕРСЬКИЙ)**

Беспалов О.В., студент II курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: канд. істор. наук., доц. **Москаленко О.Ю.**, кафедра історії України та політології

На розкопі 01.07. під час археологічної практики польового сезону 2014 р. у студентів 1-го курсу Ніжинського державного Університету імені Миколи Гоголя, яка проходила у Новгороді-Сіверському на розкопі в урочищі Заручав'я у першому секторі знайдено поховання давньоруської доби. Остеологічний матеріал орієнтовно датується кін. XII – поч. XIII ст. Скелет лежав не прямо, а з гори донизу (як у ямі). Багато кісток покійного(ої) в поганому стані, але зберігся добре череп та великі трубчасті кістки. Це дало нам змогу провести візуальні дослідження та деякі заміри з метою встановлення статі, віку і зросту.

Дослідження проводилися в археологічній лабораторії НДУ.

Стать та особливості черепа

Завдяки вимірам черепа та порівняльним аналізам вдалося встановити стать цього небіжчика.

Рис. 1

Розвиток рельєфу (місця прикріплення м'язів, надбрівної дуги, надперенісся) порівнюючи з ілюстраціями жіночого черепа тяжіє до особин чоловічої статі, є значним. Соскоподібний відросток широкуватий в плані форми та за вимірами величини становить 15 мм.

Його величина за 3-бальною шкалою дорівнює 2-й середній (від 8-12 до 20 мм).

Тобто за своїми параметрами його розвиток вказує на приналежність черепної коробки особина чоловічої статі.

Рис. 2. Соскоподібний відросток позначений в квадраті

Лоб похилий. Орбіти видовжені в горизонтальній площині, верхні краї товсті, за формою тяжіють до прямокутної.

Орбітний показник (максилофронтальний): висота орбіти x 100 x ширину орбіти (від mf)- $3,5 \times 100 : 4,5 = 77,77$. Судячи з замірів встановили, що вони середні (мезоконхічні) від максилофронтале (76-84,9).

Надбрівний виступ помірно виражений. Нижня щелепа рельєфна, масивна. Коренні зуби довгі та широкі.

Тобто за візуальним обстеженням та порівнянням черепа, всі факти вказують на приналежність до чоловічої статі. Будова череп за формою черепної кришки є брахікранною дещо перехідною до мезокранної. За вимірами краніометричних точок поперечний діаметр (відстань між еуріонами)=20см., поздовжний діаметр (відстань між глобелою та опістокраніоном)=27см.

За формулою довжина поперечного діаметра x 100 : поздовжний діаметр;

$20 \times 100 : 27 = 74$ см, що відповідає кінцевому етапу брахікранії і початковій будові черепа. Якщо дивитися згори він має еліпсоїдну форму.

Рис. 3

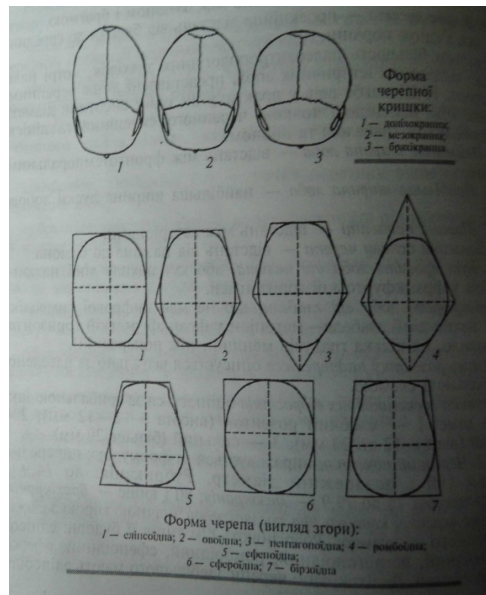

Рис. 4. Зразок форм черепної кришки відповідає №1-еліпсоїдна

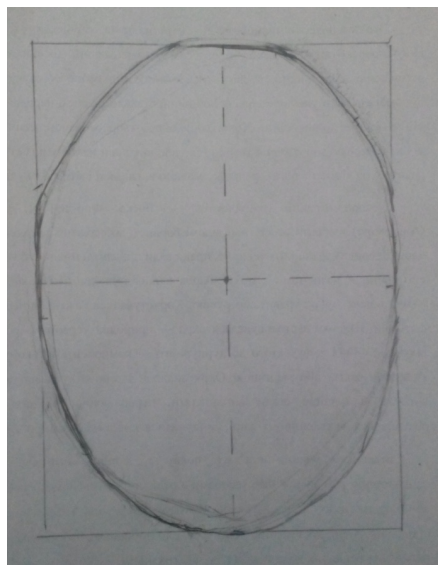
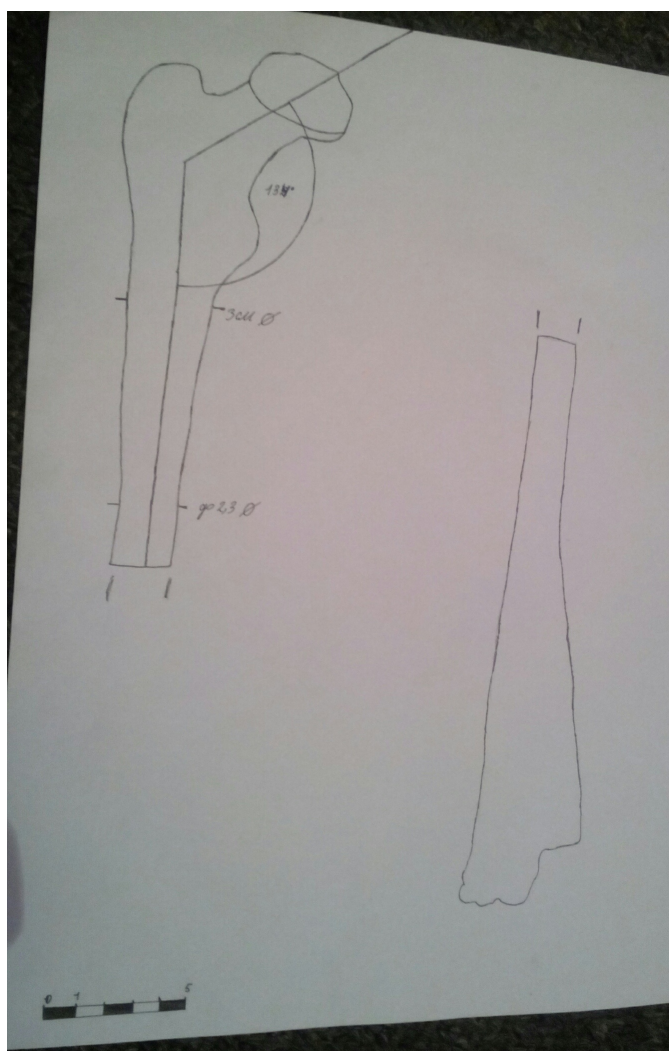

Рис. 5. Замальовка черепної кришки (еліпсоїд)

Рис. 6

За вимірами кута шийки стегнової кістки встановили що вона = 134-м градусам, що відповідає параметрам приналежності до чоловічої статі (в середньому чоловіки – 135 градусів, жінки – 115 градусів).

**Рис. 7. Виміри кута шийки стегнової кістки
Вік**

Встановлення віку розпочалося зі всебічної характеристики нижньої щелепи.

За аналізом стану зубів видно, що він є цілком задовільним. Випадання, значне розхитування не фіксується. Наявні всі 32 зуби, а саме: два різці, одне ікло, два премоляри і три моляри з кожної сторони нижньої щелепи. За Д.Убекером (його таблицею прорізування зубів) наявні всі зуби та сформовані до кінцевого етапу (сформований горбик карабелі тощо), тобто вік 35 р. наявний цілком, але простежується значна стертість зубів тому вік цілковито може перевищувати зазначену вище вікову межу.

Значна стертість простежується у лопатоподібних різцях та іклах. У премолярів на лівій стороні сильніше стерті два зуби. За шкалою О.Ловеjoy, встановили приблизний вік – 40-50.

Рис. 8. Контуром позначена значна наявність стертісті

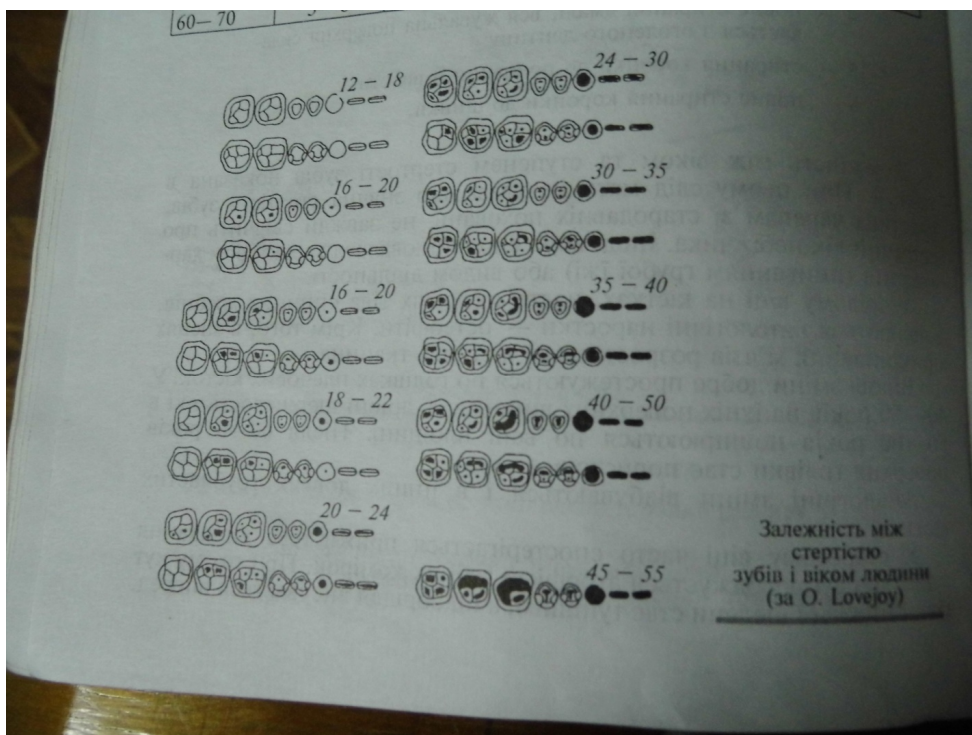

Рис. 9. Стертість зубів відповідає 40 – 50 р.

Слід зазначити, що безпосереднього зв'язку між рівнем стертості зубів і віком не має, оскільки на стертість зубів відчутно впливає харчовий раціон, характер їжі яку вживала особа (жорстке м'ясо дичі тощо.) та на яку сторону в нього надавалася перевага під час жування.

Наявність остеофітів на хребцях не значна, але прослідковується в деяких місцях. Це свідчить про те, що небіжчик був похилого віку, але не старше, 65-70 р.

Ступінь облітерації черепних швів значна. За 4-бальною шкалою Р.Мартіна простежується 3-й ступінь, тобто достатньо виражена облітерація. За строком облітерації порівняльно вона тяжіє до 55-64 р. для осіб чоловічої статі.

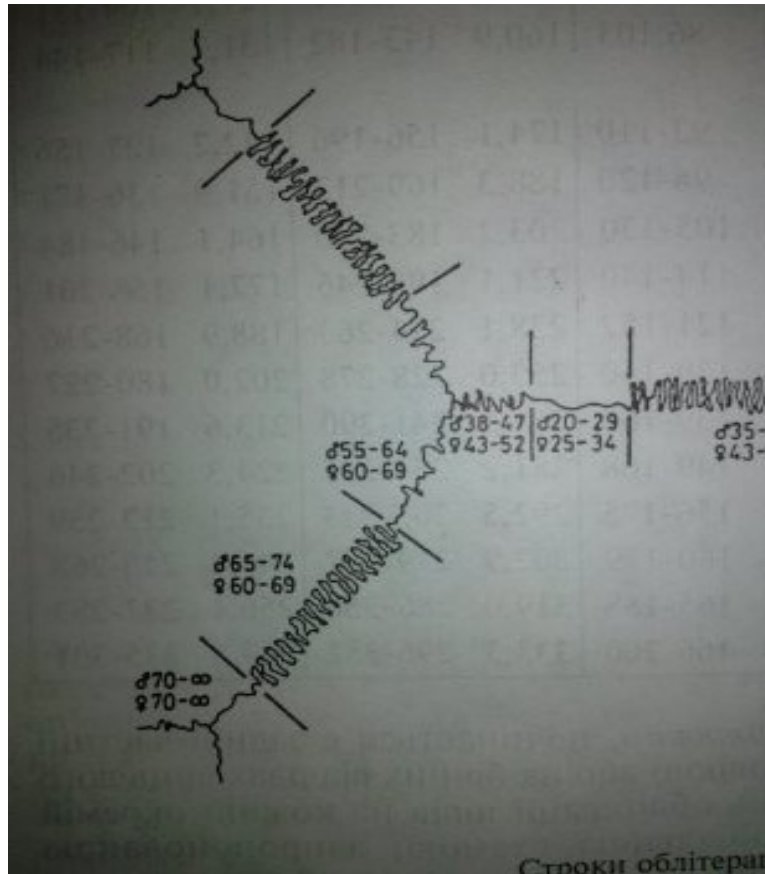

Рис. 10. Строки облітерації

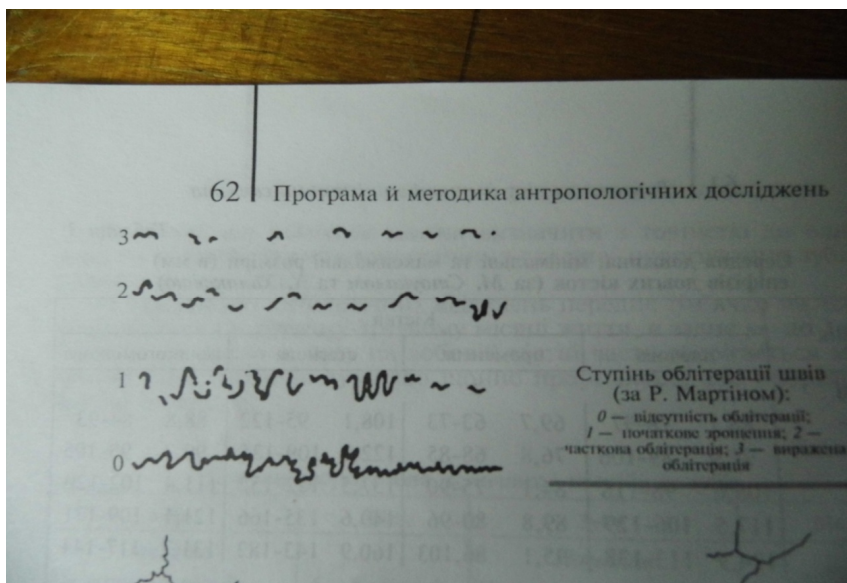

Рис. 11. Ступінь облітерації

Рис. 12. Шви черепа (значно виражені)

Зріст

Для визначення довжини тіла за довгими трубчастими кістками скелета ми скористалися таблицею Л.Манувріє.

Для виміру взяли кістки які збереглися: малогомілков, плечова та стегнові кістки.

Малогомілкова(найбільша довжина)=403 мм, що дорівнює зросту 179-180 см.

Плечова(найбільша довжина)=360 мм, що дорівнює зросту 179-180 см.

Стегнова(найбільша довжина)=509 мм, що дорівнює зросту 180 см.

Судячи з проведених вимірів зазначених вище кісток цієї особи виходить, що він для того часу мав досить високий зріст, напевно він був воїном.

Рис. 13. Малогомілкова, плечова, стегнова кістки згори до низу

Гіпотеза

Виходячи із візуального обстеження черепа, встановлена наявність у його лівій частині великої чорної плями з впадинами, припускаю, що може бути результатом удар бойовим молотом або іншою дроблячою зброєю (кістень, клевець, булава, важка палиця тощо). Смерть могла настати із-за цього удару. Впадини (3-3,5 мм) концентруються в центральній частині черепа (виділено блакитним) саме мабуть це епіцентр удару зброєю. Поруч із ймовірним місцем удару спостерігається чорнуватий колір (пляма) мабуть сліди крові яка просочилася. Глибина удару незначна бо голову міг прикривати шолом.

Також пляма може бути зумовлена деякими біологічними факторами, зокрема із-за взаємодії з комахами (мурахи, личинки жуків) та інших організмів.

Може бути й те, що череп лежав на лівій стороні дуже довго, внаслідок чого відбулись морфологічні зміни, і з часом був перепохований.

Причиною плями не може бути довгий контакт з землею, бо тоді повинна бути пляма і на правій стороні, а її не має. Лежав він згори до низу (череп зверху, знизу кістки, похований був в зігнутому положенні). Мабуть це суттєве підтвердження гіпотези смерті від удару зброєю або значного травмування (на війні, або в захисті домівки від грабіжників, або вбивства дроблячою зброєю).

Небіжчик міг загинути і на полі бою а згодом бути перепохованим у своєму рідному місці.

Те що він був воїном точних підтверджень не має, бо на місці поховання не має обладунків та зброї. Але його поховання могло бути обкрадене.

Найбільш прийнятною може бути версія про вбивство розбійниками або грабіжниками, важкою дроблячою зброєю.

За результатами проведених обстежень кістки належать особині чоловічої статі високого зросту віком в 50-60 років.

Література

1. Алексеев В.П. Остеометрия (методика антропологических исследований). – М., 1996.
2. Алексеев В.П. Дебеч Г.Ф. Краниометрия: Методика антропологических исследований. – М., 1941.
3. Бунак В.В. Антропометрия: Практический курс. – М., 1941.
4. Властовський В.Г. Про дослідження кутів на довгих кістках скелета // Вопросы антропологии. – 1960. – Вип. 8.
5. Воробйов В.П. Анатомия человека. – Т.1. – Мінськ, 1932.
6. Гинзбург В.В. Элементы антропологии для медпработников. – СПб., 1963.
7. Зубов А.А. Одontology: методика антропологических исследований. – М., 1968.

УДК 94(477)"18"

РОЗВИТОК ПРОМИСЕЛ І РЕМЕСЕЛ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХІХ СТ.

Брагінець Ю.Ю., студентка ІV курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: асист. **Крупенко О.В.**, кафедра історії України та політології

Українські народні промисли і ремесла, що разом утворюють декоративне мистецтво – це "величезний світ духовної і матеріальної спадщини етносу, набуток художніх ідей численних поколінь народу, дорогоцінна скарбниця, що живить сьогодні професійно-мистецьку творчість" [3, 9]. Народні промисли і ремесла поєднують в собі духовно-матеріальну діяльність людини.

Народні промисли і ремесла виникли у нелегкому, тривалому процесі колективної трудової діяльності [5, 8-9], в ході якого розвивались естетичні почуття людини, її вухо, очі вчилися бачити та відчувати красу форм, кольорів, звуків. Для того, щоб народилось мистецтво, людина повинна була навчитись не тільки вправно працювати інструментами та з їхньою допомогою відображувати бачене на камені, в глині, відтворювати звуки, але вона повинна була навчитись художньо-образно сприймати дійсність. Але й образне мислення – це ще не мистецтво. Воно стає таким лише тоді, коли матеріалізується в певних доступних людині засобах – в слові, камені, звуці, жесті.

У зазначеному контексті нам видається актуальним дослідження історії розвитку народних промислів і ремесел в Україні. Розв'язання цієї проблеми дасть змогу заповнити існуючу прогалину, що має теоретичне і практичне значення, відкриває перспективи для наступних досліджень у галузі українських ремесел і промислів.

Мета роботи – охарактеризувати розвиток ремесел і промислів у ХІХ ст. на території українських земель, відтворюючи регіональні особливості.

Окремі аспекти розвитку деяких ремесел та промислів населення українських селищ висвітлюється в узагальнюючих працях з історії України. Однак, у них подається надто стисла характеристика, яка не враховує всього комплексу даних археологічних досліджень.

Перша робота, присвячена комплексному дослідженню сільських ремесел та промислів із залученням масового археологічного матеріалу, належить Б.Рибаківу. Трохи згодом публікується серія робіт декількох авторів, в яких окремо розглядаються різні види ремесел та промислів [40, 90].

Водночас із основними заняттями (землеробством і тваринництвом) помітне місце у виробничо-господарській діяльності українців посідали різні види допоміжних, а також різноманітні підсобні промисли і ремесла. Цьому сприяли природні умови України (лісові масиви, де водилося багато звірів і птахів, велика кількість багатих на рибу водоймищ тощо) та результати праці при веденні місцевим населенням відтворювального господарства [20, 106].

М.Грушевський у підрозділі фундаментального дослідження з історії України, присвяченому матеріальній культурі, відомі для того часу в незначній кількості археологічні знахідки використав лише в якості ілюстрації. Дослідник ставив перед собою інші завдання дослідження в цілому, що обумовило дуже стислу характеристику ремесел та промислів [13, 63].

В. Борисенко у своїй праці, зібравши і проаналізувавши цілий комплекс письмових джерел вітчизняного та сучасного походження, подає детальну характеристику різних виробничих аспектів [20, 109].

Ремесла та промисли – це організаційні форми народного мистецтва, що виникли в період становлення товарного виробництва, розвитку ринкових відносин. Першими з них були домашні ремесла. Це виробництво в колі однієї сім'ї речей побутового, культового, обрядового характеру, що мали певну ідейно-образну сутність та естетичну вимовність. Вони були призначені для продажу на ринку, де працювали і майстри художніх промислів, що виникли на пізнішому етапі розвитку суспільно-виробничих відносин. Не останнє місце, зокрема в творенні художніх предметів, належить вродженій любові українців до природи, краси взагалі. Географічне положення України, її природні багатства завжди сприяли художній творчості народу. Поступово на основі художніх ремесел виникла, зумовлена розвитком товарно-грошових відносин, така організаційно-виробнича структура як промисли [10, 173].

Ремесла на Україні мають багатовікову історію. Зародилися вони ще за умов натурального господарства як допоміжні домашні заняття. Промисли з'явилися на пізнішому етапі розвитку суспільно-економічних відносин. Вони стали основою для виникнення цехів, а відтак у XVIII- на поч. XIX ст. удосконалюється організаційно-виробничі структури, що ґрунтувалося на ручній праці – мануфактурі [13, 183].

Промисловий розвиток XIX ст. також остаточно не усунув їх. Живучість багатьох художніх промислів зумовлена передусім традиціями, де вони виступають стійкою системою творення образів, естетичних уявлень, історично сформованих у певному середовищі. Це і матеріал, техніка його обробки і характер виготовлення предметів, а також принципи, прийоми втілення образу, в яких вирішальну роль відіграють художні особливості сюжетних зображень, форми виробів, орнаменту, виражених живописними, пластичними або ж графічними засобами.

Народні ремесла та художні промисли посідали чільне місце у виробничій діяльності та духовному житті українського народу, зрозуміло, з врахуванням його соціальної диференціації, локальних особливостей. Їх розвиток та побутування завжди зумовлені багатьма факторами, зокрема, природно-географічними умовами певної території. Наприклад, наявність покладів глини зумовлювала розвиток гончарства, хороші природні умови для вирощування конопель та льону [7, 138].

Міське ремесло відрізнялося від сільського складністю, розгалуженістю, а вироби – якістю. Існувало понад 60 видів ремесел. Провідними галузями були металургія та обробка заліза. Відбулася спеціалізація ковальської справи. За даними археологічних досліджень, налічувалося до 150 видів виробів із заліза і сталі. Найбільше знайдено предметів для ведення сільського господарства – сокир, серпів, кіс, наральників, лопат, ножів, цвяхів, підков, кресал, пряжок, замків, ключів, гаків, обручів. Важливе місце займало виготовлення зброї, кольчуг. При виробленні залізних і сталевих речей застосовували зварювання, карбування, різання, обпилювання, полірування, паяння. Проводилися наварювання сталевих лез і термічна обробка заліза. Існувало до 16 спеціальностей ремісників з обробки заліза і сталі.

Важливе місце в господарстві займали промисли. Надзвичайно багата різноманітними природними ресурсами Україна стала одним з найважливіших постачальників сировини і напівфабрикатів для багатьох країн Європи. Одним з найважливіших промислів було виробництво заліза, що мало багатовікові традиції. Сировиною для нього були болотні руди, які добували відкритим способом. Залізорудні промисли були поширені в Київському Поліссі, на Чернігово-Сіверщині, Волині, в Галичині.

Зростало значення деревообробних промислів. Ліс використовували в будівельній справі, для виготовлення транспортних засобів, меблів, знарядь праці. З деревини отримували також смолу, дьоготь, лико тощо. Різко зріс попит на поташ – компонент для виготовлення скла, мила, фарб.

Ремісники досягли високої майстерності в ливарній справі, центрами якої були Київ, Львів, Володимир, Галич і Холм. Поряд з виливанням поширеними були кування та карбування, переважно посуду [3, 10].

Інтенсивно розвивалося гончарство. Воно було поширене як у містах, так і на селі. Посуд, що вироблявся у місті, відрізнявся якістю обробки і різноманітними формами. Майже весь він виготовлявся на ручних гончарних кругах, обпалювався в спеціальних печах – горнах, що мали дво'ярусну конструкцію з глиняною перегородкою між ярусами та піччю в нижньому ярусі. Майстри виготовляли миски, горщики, черпаки, кухлі, прямиці для ткачів, світильники, писанки, іграшки, речі церковного вжитку. Для нанесення орнаменту на посуд

застосовували складні штампи, іноді покривали речі поливою. Вироблялася цегла – плінфа, з якої будували палаци, храми, фортеці.

Високого рівня досягло склоробне виробництво, продукцію якого вивозили за кордон. Для монументального живопису (мозаїки) використовували різнокольорову смальту (кубики зі скляної маси). Із скла робили прикраси. Матеріалами для виробництва скла були пісок, поташ, вапно, кухонна сіль. Часто скло заварювали [6, 63].

Найпоширенішими в Україні були ремесла, пов'язані з обробкою деревини. Повсюдно використовували сокири, долота, кліщі, струги, пилки. Існував токарний верстат. До найдавніших виробів дерев'яних справ майстрів відносять вози, колеса, човни, діжки, бодні, відра, корита, ложки. З дерева робили буквально все – від колиски, домовини, меблів до палаців, храмів.

Серед інших ремесел відомі кравецтво, обробка кістки та каменю, обробка шкіри і виробництво з неї одягу та взуття. З матеріалу кравці шили кожухи, шапки, шевці – чоботи, черевики, ходаки. Прості люди широко використовували личаки, постолі. З полотна та сукна шили свити, жупани, плащі, киреї, шапки, штани, запаски, пояси, хустки, сорочки, гуні. Прядіння і ткацтво довго залишалися ремісничою діяльністю.

У Галичині й на Буковині ремесло не мало особливої допомоги з боку уряду. Ремісничі палати у Львові й Чернівцях при крайових відділах вели статистику ремісників, влаштовували ремісничі виставки, опікувалися у Львові ремісничим Промисловим Музеєм тощо. Допомогу українським ремісникам надавали міщанські братства у Львові, а згодом в інших містах Галичини та засноване в 1881 році В. Нагірним ремісниче товариство "Зоря", яке зокрема опікувалося ремісничою молоддю, що прибувала з сіл до міста. Таку мету мали також будівельний комбінат, заснований у Львові І. Левинським, та жіноча кравецька спілка "Труд". Зростання українського ремісництва у містах Західної України (менше центральних і східних земель) утруднювало опанування ремеслами неукраїнським елементом, а також те, що діти заможних українських ремісників лише рідко залишалися працювати у цехах батьків.

Отже, народні ремесла та промисли посідали чільне місце у виробничій діяльності та духовному житті українського народу. Поряд із землеробством, скотарством та іншими галузями господарства українці здавна займалися різноманітними ремеслами й промислами. Ремесла, пов'язані з обробкою мінеральних речовин і продуктів тваринництва, існували вже за часів трипільської культури. У XIX столітті обробка дерева у вигляді теслярства, столярства, бондарства, стельмаства, плетіння, ложкарства досягла свого апогею.

Література

1. Альбом листівок "Художні промисли України. Прикарпаття". – К.: Мистецтво, 1982. – 132 с.
2. Антонович Є.А., Захарук-Чугай Р.В., Станкевич М.С. Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів: Світ, 1992. – 271 с.
3. Будзак А.Ф. Різьба по дереву в західних областях України. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1960. – 106 с.
4. В.Горленко, О.Боряк. Ремесла і промисли. – К., 1966. – 450 с.
5. Від ремесла до творчості: Збірник / Упоряд. Ю.Г.Легенький. – К.: Час, 1990. – 152 с.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993. – 589 с.
7. Гриб А. Килими Надзбруччя // Ровесник, 4 вересня. 1979. – 266 с.
8. Заець І.М. Технологія виробів з деревини: Навчальний посібник. – К., 1993. – 25 с.
9. Закон України про народні промисли // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 5-6. – С.2-19.

УДК 94(470+571)"16".09

ІСТОРИЧНА КОНЦЕПЦІЯ МОСКОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ XVII СТ. У ПРАЦЯХ ЮРІЯ КРИЖАНИЧА

Васильченко Т.О., студентка магістратури історико-юридичного факультету
Науковий керівник: канд. істор. наук, доц. **Страшко Є.М.** кафедра історії України та політології

На сьогодні Україна переживає найтривожніший і, водночас, найдоленосніший період своєї новітньої історії. Наша країна опинилася у стані неоголошеної війни з Росією. Щоб чітко зрозуміти, що відбувається в україно-російських відносинах на сучасному етапі, ми повинні

глибше вивчити і всебічно аналізувати минуле. Тому сьогодні в науковій площині є актуальною проблема дослідження історичного минулого Російської держави. Власне, ми повинні з'ясувати, коли, за яких обставин і чому Росія стала на шлях авторитарного самодержавства та агресивної зовнішньої експансії. Потрібно по-новому подивитися на Московську державу кін. XVI – XVII ст. – періоду генезису абсолютної монархії династії Романових.

Росія в XVII ст. пережила смуту, громадянську війну, польсько-шведську інтервенцію. Перед нею стояли питання, пов'язані з організацією влади, судочинства і відновленням економіки, вщент зруйнованої суспільно-політичним буревієм державної кризи. На більшість питань, що стояли перед Росією у XVII ст., відповів хорватський просвітитель, священик, історик, філософ, мовознавець Юрій Крижанич. Він, як європейський мислитель, не тільки глибоко розробив ряд вузлових питань політико-правової теорії, а й сформулював на їх основі проекти державного реформування базових сфер російської соціальної та політико-правової дійсності.

Метою даної статті є спроба охарактеризувати основні етапи життєвого шляху Юрія Крижанича і проаналізувати його історичну концепцію Росії XVII ст.

Життя і творчість Юрія Крижанича були предметом наукових досліджень вчених більш ніж двохсот років. Адже особа Ю.Крижанича – одна із багатограних і загадкових фігур у російській історії XVII ст. періоду царювання Олексія Михайловича Романова. Однак, з іншої сторони, тривалий час ім'я просвітителя було в затінку російської історіографії. Лише у кінці XIX ст. слов'янофіл П.А.Бессонов знайшов твори Ю.Крижанича у московських архівах, що й стало стимулом до вивчення його творчого доробку.

Науковий інтерес його особи і творчої спадщини Ю.Крижанича виявився у солідному колі фахівців різних областей знань: філології, географії, богослов'я, економічної теорії, історії та філософії. Серед дореволюційних дослідників спадщини Юрія Крижанича необхідно назвати О.М.Бодянського [4], П.А.Бессонова [2], С.А.Белокурова [3], В.Є.Вальденберга [5] та ін.

Першим видавцем і біографом Ю.Крижанича в Росії був Осип Бодянський, який у 1848 р. почав друкувати його "Грамматику" у періодичному виданні "Читання у Товаристві історії і старожитностей російських". У 1859 р. він же видав її окремою працею під назвою "Грамматическое сказание об русском языке, по Юрия Крижанича".

Великий внесок у вивчення і публікацію творів вченого зробив російський філолог – славіст, професор Харківського університету П.А.Бессонов. Він першим у 1859-1860 рр. опублікував найбільш вагомую працю Ю. Крижанича "Політика" (хоча й не у повному обсязі) під назвою "Русское государство в 2-й половине XVII века. Рукопись времен царя Алексея Михайловича" [2].

Подальший вклад у вивчення біографії та творчості Ю. Крижанича зробив відомий історик і архівіст С.А.Белокуров [3]. Результатом його десятилітньої праці стала праця "Юрий Крижанич в России", в якій вперше на основі вивчення документів, знайдених Белокуровим і отриманих з римського архіву, охарактеризовано життєвий і творчий шлях знаного мислителя XVII ст.

Значну цінність мала праця В.Є.Вальденберга "Государственные идеи Крижанича", яка була опублікована в Сан-Петербурзі 1912 р. [5].

В.Є.Вальденберг вперше проаналізував погляди Юрія Крижанича на зовнішню політику Росії. Серйозне місце автором відводилося критиці політики Росії щодо до народів Сибіру. Також розглядалися питання політики Московської держави з Польщею і Швецією.

У радянський період, коли ідея об'єднання слов'янських народів знову виявилася актуальною, дослідницький інтерес до особи Юрія Крижанича зріс. Серед радянських дослідників творчого доробку Юрія Крижанича необхідно назвати Б.Д.Дацюка [7], А.Л.Гольдберга [6], Л.Н.Пушкарьова [11] і Л.М.Мордуховича [10]. Однак, комплексного та системного дослідження щодо політико-правової концепції Російського самодержавства у новітніх умовах не було зроблено.

З огляду біографії Юрія Крижанича, зазначимо, що системних відомостей не багато. Він був етнічним хорватом, походив із старовинного, але збіднілого роду. Народився в 1617 р. у хорватському місті Загребі. Залишившись без батька на шістнадцятому році життя, Юрій Крижанич почав свідомо готувати себе до духовного звання. Він навчався спочатку у батьківському Загребі, потім у Віденській семінарії, а за тим вступив до Болонського університету, де займався окрім богословських наук ще й юридичними. Володіючи досконало, окрім своєї рідної мови, німецькою, латинською та італійською, він у 1640 році оселився в Римі і вступив до грецького колегіуму Св. Анастасія, спеціально заснованого папською курією для поширення унійних ідей серед послідовників грецької віри. У той час Ю. Крижанич був

посвячений в сан каноніка Загребського. Він вивчив тоді грецьку мову і був гарячим прибічником унії [11].

Завершивши навчання у колегіумі, Юрій Крижанич перебував у Римі до 1656 року, де був членом Іллірського товариства Св. Ієроніма. У цей період він мандрував по містам Європи, натомість у Константинополі, де ґрунтовно познайомився з грецькою історією та писемністю. На жаль, точно не відомо, чому Ю.Крижанич був у Відні в 1658 році. Джерела дозволяють говорити, що в цей час туди приїхав московський посланець Яків Лихарєв з товаришами. Російські послы, як бувало й раніше, набирали іноземців, котрі мали бажання піти на царську службу за жалування. До них у готель "Золотого Бика" з'явився Юрій Крижанич з пропозицією власної служби цареві [11].

Чому Ю.Крижанич обрав саме Росію? Інтерес до Московської держави у нього з'явився ще під час навчання у грецькому колегіумі в Римі. Його любов до слов'янства не могла примиритися з тим сумним положенням, яке воно займало в історії з точки зору європейської освіти. Церковні розбрати розділяли слов'ян. Оскільки якими б не були причини роз'єднання церков, вони однаково були згубними для слов'ян. Саме так вважав мислитель. Юрій Крижанич був переконаний, що вікові суперечки між східною і західною церквою висхідні не з самої віри, а зі світських політичних причин. Він прийшов до висновку, що весь слов'янський світ повинен стати суцільним народом. За такої позиції Ю.Крижанич, природньо, зосередив увагу на Росії, як на країні, населеній у XVII ст. значною мірою слов'янами. У 1659 р. Юрій Крижанич приїжджає в Москву. Проте, вже у 1661 р. його, зі згоди російського царя Олексія Михайловича, висилають до сибірського міста Тобольська [8].

До сьогодні невідомо, з яких мотивів європейський мислитель був засланий до Сибіру. Варто зауважити, що у засланні останній знаходився не на правах засудженого. Більше того, йому була призначена з царської казни платня. Однією з історіографічних версій заслання Ю.Крижанича стала підозра царя і церкви в тому, що прийшлий хорват був потаємним папським шпигуном. Проте, жодних прямих доказів не було виявлено. Найбільш ймовірно, що російська церква консервативно вважала небезпечними для московського православ'я будь-які прагнення до об'єднання католицизму та православ'я, котрі підтримував Юрій Крижанич [12].

Саме у Тобольську Ю.Крижанич написав політико-концептуальні твори, насамперед, "Бесіди про правління" або "Політику" [9]. Європейський мислитель спробував створити загальнозрозумілу для всіх слов'ян мову на засадах церковнослов'янської, російської та сербської мов. Протягом 16 років пробув Юрій Крижанич на засланні. Він своїми очима спостерігав російське життя, його чесноти та пороки. Лише у 1676 р., після смерті Олексія Михайловича, Ю.Крижанич отримав "царське прощення" від нового царя Федора Олексійовича і повернувся у Москву. Надалі, відомостей про його життя майже не збереглося. Найвірогідніше, що Юрій Крижанич покинув Росію. З 1678 року він проживав у Речі Посполитій. Брав участь у війні з Туреччиною і загинув у битві Яна Собєського з турками під Віднем [11].

Найважливішою пам'яткою літературної діяльності Юрія Крижанича стала його праця "Бесіди про правління" або "Політика". Змістовно даний твір є збіркою зауважень і роздумів про різні аспекти суспільного життя, державного устрою, безпеки країни, добробуту і виховання населення. В ній розкривається історична концепція Московської держави XVII ст.

Найперше, автор міркує про головні економічні фактори російського життя – торгівлю, ремесла, землеробство і природні ресурси. Мислитель вважав, що Росія загалом країна небагата для торгівлі: її природа сувора й скупа, а географічне положення не мало зручностей. Проте, найбільше перешкоджало торгівлі нездатність росіян до торговельної справи, чому вони і програвали у торгівлі іноземцям. До того, російські купці були недостатньо освічені, не знали ні арифметики, ні інших наук [9].

Юрій Крижанич виступив з програмою економічного реформування Московії. Головний акцент він робить на тому, що кращий спосіб активізувати торгівлю – це підпорядкувати оптову торгівлю з іноземцями у царські руки, натомість, щоб це слугувало не тягарем для народу, а, навпаки, певним полегшенням.

Характеризуючи землеробство, Ю.Крижанич акцентував увагу на тому, що землеробство – це корінь і основа державного багатства, оскільки землевласник годує всі верстви суспільства. Він зазначав, що землевласниками мали бути князі, бояри і дворяни, котрим необхідно забезпечити широкі права і свободи. Натомість дані права не повинні порушувати прерогативи самодержавства.

У наступному розділі твору, який мав назву "Про мудрість", мислитель охарактеризував розвиток науки, що повинно реалізувати мудрість народу і процвітання держави. Між усіма світськими науками самою благородною наукою Юрій Крижанич вважав політику, науку суспільного і державного устрою. Початком політичної мудрості є пізнання самих себе,

пізнання природи своєї країни, народного життя, власної сили та слабкості законів, звичаїв свого народу і забезпечення добробуту [9].

Саме ці питання у російському суспільстві, мислитель піддав нещадній критиці. Він зазначав, що мова – це "найдосконаліша зброя мудрості", яка у слов'ян загалом не відрізняється високими достоїнствами у порівнянні з іншими європейськими мовами. І це мало негативні наслідки, оскільки слов'яни не в змозі були скласти будь-який шляхетний задум, вести мудрі розмови і бесіди про державні справи. Окремі представники цього народу, проживаючи на чужій землі, вчать іноземним мовам [9].

У творі Юрія Крижанича всебічно аналізуються різні форми державного правління. Так, у "Політиці" мислитель виділив такі форми держави, як народовладдя (республіка), боярське правління або олігархія, королівська влада, гінекархія (жіноче правління), ксенарх (чужовладдя), тиранія. На переконання Ю. Крижанича, всі форми правління, за винятком самодержавства, є антидержавними і згубними [9].

За Ю.Крижаничем, самодержавство (самовладство) – єдино правильна, ідеальна форма правління для Росії. Аналізуючи переваги російського ладу, він вказував на засади досконалого самодержавства. Він говорив: "...По-перше, при самовладстві краще реалізується загальна справедливість. По-друге, при ньому легше і краще зберігається спокій та злагода в народі. По-третє, цей спосіб краще оберігає країну від небезпек і ризиків. По-четверте, найголовніше, самовладство вияв влади Божої. Адже Бог – перший і справжній самовластець всього світу. Усякий істинний король у своєму королівстві є другим після Бога самодержцем і Божим намісником. Дуже важливим і цінним є те, що при самовладді легко можна виправляти помилки і вади правління" [9; с. 634].

Мислитель зробив акцент на тому, що саме російська модель самодержавства є, за його переконанням, найбільш правильною. Обґрунтовуючи дані положення, він проводить порівняння з Польщею: "На Русі, принаймні, один пан має владу на життя і смерть, а у ляхів – скільки володарів, стільки королів і тиранів, скільки бояр – стільки суддів і катів. [9; 637].

Юрій Крижанич створив цілісну програму реформ для удосконалення державного ладу та суспільного побуту в Росії. Одне з перших місць в його програмі надавалося утвердженню досконалого самодержавства, боротьбі з засиллям іноземців і впровадженню раціональних порядків у Росії.

У зверненні до царя Олексія Михайловича Юрій Крижанич радив дотримуватися охоронної, консервативної лінії у політиці, захищаючи традиційні засади держави. Так, він писав: "Іноді буває важче зберегти вищу владу і кордони королівства, ніж їх розширити. Тому найважливіша справа – зберегти їх такими, як є; якщо ж коли-небудь вони збільшаться, то зберегти їх, щоб вони не прийшли в упадок... Не повинно нас бентежити й те, – писав Юрій Крижанич, – що завойовників держави завжди прославляли більше, ніж тих, хто зберігав і зміцнював її кордони. Адже це трапляється тому, що в їхніх справах більше нового, воно більше запам'ятовується... Дощові потоки, вражають людей більше, ніж вічно тихі річки, хоча річки ці куди корисніше. Точно так, більш вражаючим здається людям той, хто здобуває і завойовує, ніж той, хто зберігає, хоча останні докладають не менше, а подекуди й більше праці та мудрості" [9; с.639].

За концепцією Ю.Крижанича збереження російського царства безпосередньо залежало від справедливості законів і захисту традиційних порядків Росії – віри, народних звичаїв і сталих державних інститутів влади. Усі біди Росії мислитель пов'язував із забуттям російських традицій, засиллям іноземних порядків і слабкістю законів. Один із засобів зміцнення самодержавного правління Юрій Крижанич пов'язував зі збереженням стабільної влади і закону престолонаслідування. Вказуючи на наслідки братовбивства між представниками правлячої династії, він писав: "Царі, гідні всяких похвал, через безліч турбот або через складнощі їх життя не змогли або, забули або не здогадалися встановити міцні закони для розвитку своєї держави, насамперед закон про своїх наступників, а саме як їм наслідувати престол, уникаючи розбрату...". [9; с.640].

Юрій Крижанич виступив проти ряду ключових постулатів російської політичної ідеології. Перш за все, він вважав вигадкою ідею походження російських царів від римських імператорів, а саме від імператора Августа. Він був переконаний, що ця легенда була створена за наказом царя Івана IV. Добре знаючи античну історію, мислитель доводив, що Іван IV ніяк не міг бути нащадком Августа. На його думку, російські царі цим принижували власну гідність, адже всяка влада від Бога, а не від інших держав чи імператорів.

Політичним міфом Юрій Крижанич вважав і легенду про запрошення варязьких князів. У легендарному князі Гостомислі мислитель бачив лише літописну традицію та фантазію літописця. Він зазначав, що про Гостомисла, який ніби-то дав пораду закликати варягів,

нічого не відомо, ні чиїм сином він був, ні коли він правив, ні які справи він здійснив. Вчений писав, що запрошення варягів – це легенда, логічна спроба прославити князя, яка народилася в той час, коли потрібно було уславити діяння князя Володимира. Тому його рід вели від варязьких князів, яких, зазвичай, шукали у чужих землях [1; с.403].

Юрій Крижанич також піддав критиці поширену на той час концепцію ігумена Псковського Єлизарівського монастиря Філофея "Москва – Третій Рим". У "Політиці" мислитель зазначив: "Не друг нам той, хто називає нашу державу "Третім Римом". Така людина не бажає нам ні удачі в справах, ні добра, а бажає гніву Божого, розорення і всякого зла. Адже після руйнування цього прославленого царства, його назва і римський герб стали нещасними, себто проклятими, окаянними і нещасними. Не може здійснитися пророцтво Даниїла, поки Римське царство не буде до кінця зруйновано Ісусом Христом, бо камінь вдарив до ноги і розбив глиняні персти. І той, хто спробує відродити, відновити і поставити на ноги це зруйноване Богом царство, буде неслухняним Богові" [9; с.633].

Поширюючи концепцію "Москва – Третій Рим", московські правителі мали на меті ідеологічно обґрунтувати територіальні претензії та військові кампанії Росії. Сформована діячами православної церкви та підтримана політичною елітою Московської держави імперська доктрина стала офіційною ідеологією російських самодержців.

Юрій Крижанич зазначав, що переймаючи ім'я Римської держави, Московія брала на себе й ті гріхи та пророцтва, що були послані на Рим. За тим, як і Рим, Московська держава повинна послабнутись і самознищитися, а також підготувати прихід Антихриста. Римська імперія була створена внаслідок численних військових кампаній, обравши шлях насильства та експансії. Так, й Росія обирала шлях, який в майбутньому призведе до її загибелі.

Таким чином, політико-правові погляди Юрія Крижанича мали раціональний характер, певною мірою випереджали час, багато з них були зумовлені історичною реальністю і не втратили своєї актуальності на перспективу. Але визнання Юрієм Крижаничем провідної ролі самодержавної влади, домінування дворянства в управлінні державою ставить під сумнів прогресивний характер його політичних поглядів. Програма європейського мислителя не виводила Росію за межі феодалізму. Всі його симпатії на боці класу феодалів. Абсолютизм, який пропагував Ю.Крижанич, – це феодальний абсолютизм західноєвропейського типу, який повинен був контролювати всі сфери розвитку країни. Концепція Юрія Крижанича мала подвійний характер: з одного боку, в ній було закладено раціональну програму зміни Росії, а з іншого – вона штовхала Московську державу у полон традиційного феодалізму.

Література

1. Алпатов М.А. Русская историческая мысль и Западная Европа (XVII – первая четверть XVIII в.) / М.Алпатов. – М.: Наука, 1973. – 456 с.
2. Бессонов П.А. Русское государство во 2-й половине XVII века. Рукопись времен царя Алексея Михайловича. – М., 1859. – 642 с.
3. Белокуров С.А. Юрий Крижанич в России. – М.: Имп. о-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1901. – 306 с.
4. Бодянский О.М. Граматично исказание об руском языке, попа Юрия Крижанича. – М., 1859. – 171 с.
5. Вальденберг В.Є. Государственные идеи Крижанича. – СПб., 1912. – 343 с.
6. Гольберг А.Л. Сочинения Юрия Крижанича и их источники// Вести истории мировой культуры. – 1960. – № 6. – С. 117–130.
7. Дацюк Б.А. Юрий Крижанич: Очерк политических и исторических взглядов. – М.: Госполитиздат, 1946. – 109 с.
8. Костомаров Н.И. История России в жизнеописаниях ее главнейших деятелей [Электронный ресурс] // Библиотека Гумер – гуманитарные науки. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Vuks/History/kost/42.php (15.11.2014). – Назва з екрану.
9. Крижанич Ю. Политика. – М.: Наука, 1965. – 736 с.
10. Мордухович Л.М. Юрий Крижанич "О рабстве". – "Труды Отдела древнерусской литературы". – Л., 1979. – Т. 33. – С. 142 – 155.
11. Пушкарев Л.Н. Юрий Крижанич Очерк жизни и творчества. – М.: Наука, 1984. – 212 с.
12. Пушкарев Л.Н. Юрий Крижанич в Тобольске (1661 – 1676) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hrcak.srce.hr/file/34101>. (21. 10.2014). – Назва з екрану.

**ВПЛИВ РУХУ "БУРІ І НАТИСКУ" (STURM UND DRANG)
НА СВІТОГЛЯД ТА ТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ
ЙОГАНА ВОЛЬФАНГА ФОН ГЕТЕ**

Гергель А.А., студентка магістратури історико-юридичного факультету
Науковий керівник: канд. істор. наук, доц. **Моціяка П.П.**, кафедра всесвітньої історії

Наприкінці XVIII ст. німецька література стояла на шляху історичного зламу. Револьюційні вибухи відбувалися далеко за межами Німеччини, але драматична напруга епохи знайшла своє відображення у творах Й.В.Гете, Й.Х.Ф.Шиллера. У їхніх творах знаходимо вираження нового відчуття особистості, яка духовно відроджується від містечкових, класових та релігійних обмежень. Головною проблемою німецької літератури постає співвідношення особистості та світу.

Німеччина того часу відставала у соціальному і політичному розвитку від революційної Франції та міцної у господарському плані Англії. Наприкінці XVIII ст. вона складалася із багатьох карликових князівств. Селяни потерпали від кріпосної залежності. Бюргерство (міське та буржуазне населення) було економічно слабким і боязким, було запопадливим перед князем, тому про боротьбу з панівним класом не могло бути й мови.

Скерований Г.Е.Лессінгом та І.Г.Гердером на шлях самостійної літературної діяльності, Й.В.Гете сам став одним із передових борців руху "Бурі і натиску", який намагався розбудити національну свідомість німецького народу у боротьбі проти існуючого ладу. Літературна діяльність Гете почалася вже в роки навчання в Лейпцігському університеті, з 1765 до 1768 року. Якщо твори, створені в Лейпцігу, не можуть зрівнятися з наступними творіннями його генія, то було б несправедливо зовсім заперечувати їх значення в творчості Гете. Вже в ці роки його талант розвивався в бік об'єктивного реалістичного зображення життя. Проте лише в період його життя в Страсбурзі і у Франкфурті повністю проявилася творча своєрідність молодого Й.В.Гете, передусім у результаті його дружнього спілкування з Гердером [4,397].

Тривога за долю Німеччини, прагнення знайти вихід із цієї ситуації, в якій вона опинилася через тривалу кризу феодалної системи, – ось що найбільше турбувало Гете. Створивши драму "Гец фон Берліхінген", Гете оголосив війну німецькій дійсності. Він нагадав своїм сучасникам важливий період життя німецького народу, час Реформації, коли вирішувалася доля Німеччини на кілька віків вперед. Цією драмою Й.В.Гете вступає на шлях відродження тих традицій німецької історії, які могли б стимулювати боротьбу німецького народу за волю. Гете як письменник-реаліст, який черпав матеріал для свого драматичного твору зі справжніх історичних подій, створивши "Геца", отримав першу літературну перемогу над фантастичними тенденціями, які огортали минуле туманом романтичної ідеалізації [5,174].

Майстерно відтворена історична панорама, на якій розгортаються долі героїв. Дія переносить нас із замку Геца до придорожного трактуру, із корчми до резиденції бамберського князя-єпископа, із замкової зали – на лісову галявину, на пагорб зі сторожовою баштою, у військовий табір, до спальні придворної дами; парк імператорського палацу в Аусбурзі змінюється ратушею в Гейльброні, циганський табір – похмурим підземеллям таємного судилища. Пістрявою стрічкою проходять перед нами лицарі, придворні, повсталі селяни, нюрнберзькі купці, рейтери і латники різних військ, цигани, міські радники, імператор Максиміліан, Франц фон Зікінген, корчмар, сторож в'язниці.

Вся увага автора зосереджена на особистості героя, "буйного генія", але попри все Й.В.Гете робить предметом зображення всю Німеччину, яку роздирають на частини феодалні хижачи. Імператор слабкий та безпомічний і не має соціальної сили, яка б підтримала його, всі його спроби з'єднати імперію в єдине ціле приречені на невдачу. "І все це тому, – говорить він, – що у державі навіть для найменшого із князів його забаганки важливіші, ніж мої задуми" [1,51].

Двір одного такого князя, бамбергського єпископа Гете зображує великим планом. Тут плетуться інтриги проти героя драми і разом з тим проти всього німецького народу. Духовний "пастор" оточив себе юристами та інтриганками, які виконують його долю. Злісною фігурою виступає Адельгейда фон Вальдорф, яка не зупиняється перед розпустою і вбивством заради здійснення своїх честолюбних задумів. Вона піде на будь-яке віроломство, вона переступить через труп свого чоловіка, якщо це дасть їй змогу возвеличитися – такою є феодална мораль епохи.

Й.В.Гете протиставляє цьому зміїному кублу образ благородного Геца зі всіма його соратниками та домочадцями. Гец відпускає Вейслінга під чесне слово, він вірить йому, тому що сам не в змозі обманувати. Він проголошує себе прихильником імператора і намагається протистояти спробам своїх ворогів перетворити його у ворога імперії. Він мріє про єдину мирну Німеччину: "Ми б очистили гори від вовків, привозили б мирному сусіду-землеробу жарке із лісу й за це сьорбали б із ним суп" [1,71].

Гец боровся за свої права, зберігаючи безумовну відданість як імператору, так і своїм людям. Їхня доля була його власною долею. Свобода на думку Геца – це свобода вирішення проблем кулачним правом, свобода збереження соціального устрою, при якому влада князів, зобов'язаних турбуватися про своїх підданих, таким чином як Гец про вірних йому людей – ніскільки не обмежується, а навпаки повинна бути гарантованою. Гец фон Берліхінген бунтує в ім'я нового закону, намагається своїм лицарським "кулачним правом" здійснити краще майбутнє. Це відрізняє його від Вейслінгена, типового представника німецького дворянства, в образі якого молодий Гете засуджує німецьке бюргерство, що змирилось з порядками феодално-роздрібненої Німеччини. Гетівський Гец пов'язав себе з Селянською війною не з політичних міркувань. Для нього це була підстава почати діяти – і не більше, і саме насильницькі дії революційно налаштованих селян заставили його засумніватися. Щоб втримати їх в межах закону він приймає рішення стати на чолі повсталих і за логікою п'єси стає винним: Гец пішов проти права і закону, які завжди, на його думку, були на його боці [1,77].

В останній сцені вмираючий Гец звертається до дружини і оточуючих із настановою та засторогою: "Я залишаю тебе в розпусному світі... Приходить час обману, йому дана повна свобода. Негідники будуть правити хитрістю, і чесний попадеться в їхні сіті" [1,102]. Він гине бо йому не має місця у новому "розпусному світі". Але пам'ять про нього залишиться в народі. "Горе нащадкам, якщо вони тебе не оцінять" – говорить дружина Геца Єлизавета [1, 102]. Згуртування німецького народу у 18 столітті також залишалось невирішеною проблемою. Гец фон Берліхінген, яким його створив Гете, – боровся за національну згуртованість Німеччини, саме це хвилювало учасників руху "Бурі і натиску".

За драмою "Гец фон Берліхінген" з'явився другий видатний твір Й.В.Гете, який мав значний резонанс, – "Страждання молодого Вертера", роман про молодого людину із буржуазного середовища, який закінчив життя самогубством через нещасливе кохання. Надзвичайно сильний резонанс, який мав цей роман, доводить, що автор зумів торкнутися актуальної проблеми, яка глибоко хвилювала молоде покоління. Сам Гете розповів у "Поезії та правді" про те, як сильно він був один час захоплений настроями, які оволоділи Вертером і довели його до відчаю, і як він написав роман, щоб внутрішньо визволитися від них. Не тільки Гете – весь рух "Бурі і натиску" був повним таких глибоких протиріч. Невдоволення і протест проти існуючого порядку речей часто поєднувалися з малодушністю і безсильною сентиментальністю. Звідси загальне, типове значення "Вертера", який відобразив дійсний психологічний стан немалої частини буржуазної інтелігенції. У "Вертері" Й.В.Гете показав себе реалістом, який бачить справжні проблеми життя і сміливо ставить їх у творчості не дивлячись на всі протести, що лунали із табору реакціонерів.

Без сумніву, роман Й.В.Гете перегукується із спробами обдумування нової для естетики Просвітництва жанрової форми. Він підхоплює і художньо втілює одні ідеї, переосмислює інші, відкидає або самим своїм художнім змістом полемізує з третіми. Тим самим навіть периферійний для тодішньої німецької естетики жанр, як і драма, стає предметом суперечки старшого покоління просвітителів і штюрмерів, літературна теорія яких також відзначена підходами до роману, нехай і не на головному шляху його розвитку.

Просвітницька естетика потребувала від роману не аналізу загальних відносин, а зображення людського характеру. У романі чітко проявилися прикмети нового світосприймання і особливості нового художнього стилю, заснованого на відмові від принципів аристотелівської драматургії і сліпого наслідування античних прикладів, на зверненні до принципів Шекспіра і спробі слідом за ними поетично відновити "світову історію". Підтверджуваний рухом "Бурі і натиску" стиль сміливо виходив за рамки звиклих тоді літературних теорій художньої практики, знаменував початок нового етапу історії національної літератури. Цей процес був пов'язаний з відомою кризою просвітницьких ідей, який готувався "вже в роки перед французькою революцією, в надрах самого просвітницького руху".

Відміна естетики штюрмерів від поглядів раннього Просвітництва виявилась передусім в принципово іншій концепції людської особистості, в іншому баченні і принципах зображення героя. За суб'єктом почали визнавати необмежене право вільно виражати свої думки і відчуття, основним критерієм істинно людського у героїв стають ставлення до почуттів і природи. Все це й визначило особливості побудови "Вертера".

Кінець "Вертера" був, по суті, ударом по релігійній моралі, що відкидала самогубство; носії цієї моралі не бажали помічати умов, які породили вертерівські настрої пасивності та відчаю. Відраза Гете до релігійного та морального проявляється у двох коротких фразах: "Його несли ремісники. Священик не супроводжував його" [2,582]. Але якщо не мали рації ті критики "Вертера", які, засуджували цей твір з позицій міщанської моралі, намагалися пере-класти на Й.В.Гете відповідальність за те, що "Вертер" послужив приводом до кількох випадків самогубства, то протести, які висловлював Лессінг зі своїх революційно-демокра-тичних позицій, мали серйозні підстави. Лессінг мав рацію, не задовольнившись одним лише реалістичним зображенням вертерівського конфлікту і, дорікаючи Гете в тому, що він не показав виходу із конфліктних ситуацій, зображених у "Вертері". Він один зрозумів небезпеку того, що "Вертер" саме в силу глибокої реалістичності зображення міг сприяти розвиткові низхідних настроїв замість того, щоб протистояти їм, і міг послабити сили революційного опору. Саме в цьому був зміст критичного ставлення Лессінга до "Вертера":

"Для того, щоб твір, проникнутий таким гарячим почуттям, не натворив більше зла, ніж добра, чи не здається вам, що до нього слід було б написати невеликий холоднокровний висновок. Пояснити в кількох словах, як виник дивний та своєрідний характер Вертера, ска-зати, що інший юнак зі схожим характером повинен остерігатися таких вчинків ... Невже ви думаєте, що римський чи грецький юнак покінчив би зі собою так і через це? Звичайно ні ... Створювати таких малодушно – великих, достойних і презирства і поваги оригіналів було дано лише християнському вихованню, яке так добре вміло перетворювати фізичну потребу в духовну досконалість. Отже, мій милий Гете, ще одну невеличку главу на закінчення, і чим цинічніше, тим краще!" [7,22].

Сентименталізм Вертера виступає критерієм людяності, що було характерним для письменників епохи "Бурі і натиску", і стає головною рисою характеру героя. Вертер протестує не тільки проти феодальної відсталості, а й проти міщанської обмеженості. Він живе своїми емоціями, почуттями, але він відмовляється від боротьби. Цією розв'язкою Гете відмовився від штюрмерської позиції зображення героя- буремного генія.

Доля Вертера – це підсумок зміни світогляду великого поета, який ще не пориває з ідеологією руху "Бурі і натиску", але відзначає, що існування героїв в уяві поетів не мають прототипів у реальності [8,60].

Ставлення Й.В.Гете до руху "Бурі і натиску" було суперечливим. Недостатнє розуміння об'єктивних умов розвитку Німеччини і незнання соціальних та політичних цілей були справді основною слабкістю руху "Бурі і натиску". Гете визволився від ілюзій та перебільшень, що були властиві цьому рухові, та іноді він надто близько стоїть до консервативного "визнання дійсності", до безнадійної відмови від перетворення існуючого соціального устрою [5,209]. Образ великого шукача істини хвилював його все життя. Протягом 60-ти років Гете працював над трагедією "Фауст". Сміливість цього задуму полягала у тому, що предметом "Фауста" слу-жив не один якийсь життєвий конфлікт, а послідовний ланцюг глибоких конфліктів упродовж єдиного життєвого. Такий план трагедії, котрий суперечив всім прийнятим правилам драматичного мистецтва дозволив Гете долучити до "Фауста" всю свою життєву мудрість і більшу частину історичного досвіду свого часу. У 1773 – 1775 роках він створив перший варіант "Фауста", що містив основні сюжетні моменти. Цей, так званий "Про-Фауст" у рукописах Гете не зберігся, але був виявлений у 1887 р. у запису однієї з шанувальниць великого поета. У 1790 р. був опублікований "Фауст. Фрагмент". Особливо інтенсивно робота тривала з 1797 по 1801 р. Були написані "Присвята", обидва "Прологи", сцени "Кабінет Фауста" і "Вальпургієва ніч". Перша частина була закінчена в 1806 році, а вийшла у світ у 1808 р. Задум другої частини з'явився у 1797 – 1801 рр., але до написання її Гете звернувся лише через чверть століття за наполегливим проханням його секретаря Йоганна Петера Еккермана. Гете завершив роботу над "Фаустом" у 1831 р. Повністю трагедія була видана в 1832 р. у першому томі "Посмертного видання творів" Гете [6,631].

Створюючи "Фауста", Й.В.Гете скористався сюжетом німецької народної-легенди, про доктора Фауста. Лікар і алхімік Йоганн (у Гете – Генріх) Фауст дійсно жив у першій половині XVI ст. Легенда говорить про нього як про видатного мага й чарівника, якому були підвладні потойбічні сили, за що його очікувала в пеклі розплата. За переказом, його задушив диявол, що сталося близько 1540 р. [8,109]. У 1587 р. у Франкфурті-на-Майні книгодрукар Йоганн Шпис видав книгу, на титулі якої значилося: "Історія про доктора Йоганна Фауста", просла-вленого чарівника і чорнокнижника. Про те, як він на договірний термін продався дияволу, які дивовижні пригоди він за цей час побачив, сам розпочинав і випробовував, поки не посіла його, нарешті, кара. Складено на основі його власних, ним залишених творів. Зібрано і підго-товлено до друку для щиросердого повчання усім недовірливим, самовпевненим людям. Хай

буде їм це страшним прикладом, що відвертає повчанням..." [8,110]. Гете суттєво змінив і доповнив сюжет новими персонажами і подіями. Створюючи образ Фауста, Гете на своїй власній долі в першій частині показав здійснення всіх можливих бажань людини, а в другій частині – безмежні можливості всього людства.

Однак, з погляду Гете, максималістське здійснення вільної волі спричиняє трагедію. У першій частині гонитва героя за насолодами обертається загибеллю героїні. У другій частині трагедією обертається прагнення героя вдосконалити природу, внести свої прагматичні виправлення у світобудову.

У Фаусті Й.В.Гете з самого початку підкреслює найважливіші властивості людської натури: незадоволеність досягнутим і спрямованість до ідеалу. Заради того щоб прожити життя заново, людина закладає душу дияволу. За це Мефістофель дарує Фаустові молодість, і починається їхня спільна подорож у повсякденному житті. "Фауст" – це не тільки філософська трагедія, що оперує абстрактними поняттями, а ще й зображення конкретного реального життя Німеччини. Важливе місце в контексті посідають народні сцени, позначені лірикою і гумором: "Коло міських воріт", "Погрібець Ауербаха", сцена з Мартою.

З надр народного життя постає й образ Маргарити. Фауст уперше зустрічає її коли вона виходить із церкви. Вона благочестива й скромна, у неї є почуття гідності, вона довгий час не піддається диявольським хитруванням Мефістофеля. Фауст дарує їй коштовності, сусідка Марта, за напучуванням Мефістофеля, діє як досвідчена звідниця. Трагедія Маргарити полягає у злочині, вчиненому неспішно й переконано взятої на себе за свою провину відплати. Незважаючи на благаання Фауста, вона відмовляється залишити в'язницю. Велич Маргарити в тому, з якою гідністю вона бере на себе сувору кару.

Фауст, який прагнув ошчасливити Маргариту, став причиною її загибелі. Та чи винен він? Так, винний, якщо дивитися на нього як на звичайну людину. Але він – символ людства, герой і героїня належать до різних світів. Щастя з Маргаритою для Фауста було б передчасним і неможливим, як зупинка на шляху до вічності [3, 98].

У другій частині мандрівка Фауста продовжується, але тепер він подорожує не тільки в просторі, але і в часі, свавільно блукаючи епохами. У другій частині трагедії, змінюються два історичних періоди: середньовіччя й античність. При дворі німецького імператора Фауст виступає в ролі найближчого радника, у чому, ймовірно, позначився життєвий досвід самого Гете і його просвітительські ілюзії. Імперія розорена, у країні панують хаос і розруха. Мефістофель підказує, що почати треба з випуску паперових грошей під заклад земних багатств, але це остаточно приводить країну до краху. Символічна й любов Фауста до Єлени Прекрасної. Чи врятує краса людство? У захопленні Фауста Єленою Гете відтворив свідоме прагнення людини до ідеалу. Але щастя Фауста недовговічне, воно руйнується, як зникає міф, коли в нього вторгається історична правда. В епізоді з Єленою відбився і певний етап духовного розвитку Гете, пов'язаний із захопленням античністю у час "веймарського класицизму". В образі Евфоріона – сина Фауста й Єлени – Й.В.Гете показав Байрона та його загибель у Греції. Повертаючись до середньовіччя, він бачить, що Європа охоплена новими битвами. Але Фауст не воїн, він творець. У нього виникає план відвоювати частину суші й моря. Глобальна мета, в його очах, виправдовує загибель тих, хто перешкоджає йому. Ціна утопії – життя двох старих, Филемона і Бавкіді, хатина яких заважає будівельним роботам, їхня смерть на совісті Фауста. Але й самого Фауста чекає сумний фінал. Він сліпий і не бачить того, що замкнений у полоні Турботи, але він не скорився, не зупинився навіть в останню хвилину. Душа Фауста врятована, адже життя його сплигло у прагненні до нескінченного. "Чиє життя у прагненнях пройшло...Того спасти ми можемо" – діяльність Фауста, яка очищується через любов, стає його спасінням [3,434].

Але в мить свого вищого прозріння Фауст зображений сліпцем. Навряд чи це можна вважати випадковістю. Гете був реалістом і нікому не хотів нав'язувати думки, що грандіозні видіння Фауста десь на землі вже стали реальністю.

"Фауст" – драма про кінцевий результат соціального життя людства поєднана з бажанням багатьох поколінь німецького народу знайти свій єдиний правдивий життєвий шлях. Ці думки та бажання були притаманні всім учасникам руху "Бурі і натиску". "Лише той достойний життя й свободи, хто кожен день іде за них на бій." [3,423]. Останні слова Фауста звучать як підсумок творчої діяльності самого поета.

Література

1. Гете И.В. Гец фон Берлихинген / И.В.Гете. Собрание сочинений в 10 т. - Т.4. – М.: Художественная литература, 1977. – 493 с.
2. Гете И.В. Страдания юного Вертера / И.В.Гете. Избранные произведения. – М.: Гос. изд-во худ. литературы, 1950. – 761 с.

3. Гете И.В. Фауст / И.В.Гете. Собрание сочинений в 10 т. – Т.2. – М.: Художественная литература, 1976. – 508 с.
4. История зарубежной литературы 18 века / кол.авт.: В.Я.Бахмутский, Ю.И.Божор и др. – М.: Высшая школа, 1967. – 526 с.
5. Кара Отто Конради. Гете. Жизнь и творчество / К.О.Конради. Гете. Жизнь и творчество в 2 т. – Т.1. – М.: Радуга, 1987. – 591 с.
6. Кара Отто Конради. Гете. Жизнь и творчество / К.О.Конради. Гете. Жизнь и творчество в 2 т. – Т.2. – М.: Радуга, 1987. – 646 с.
7. Лессинг Г.Э.Избранные произведения / Г.Э.Лессинг. – М.: Гос. изд-во худ. литературы, 1953. – 638 с.
8. Тураев С.В. Иоганн Вольфганг Гете / С.В.Тураев. Иоганн Вольфганг Гете. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1957. – 151 с.

УДК 34(3/9)

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА "ДРУЗІ ДІТЕЙ" в 1920-Х РР.

Горова А.О., студентка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: канд. юр. наук, доц. **Дудченко О.С.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

З 20-х років ХХ століття виникає нагальна потреба запровадження нових методів роботи з безпритульними та бездоглядними дітьми, оскільки це явище дуже швидко поширювалося теренами всієї країни. Соціально-економічна та політична ситуація на початку ХХ століття зумовила істотне погіршення становища дітей. Розвиток промисловості, зайнятість батьків на виробництві, низький рівень матеріального забезпечення сімей призвели до збільшення кількості бездоглядних та безпритульних. Державні та громадські форми піклування цими дітьми виявилися малоефективними. Постійно зростав рівень підліткової злочинності. Водночас, каральна спрямованість кримінальної та кримінально-виправної політики царської Росії не сприяла вирішенню проблеми. Перша світова війна і революційні події призвели до нового сплеску безпритульності та бездоглядності. Потреба застосування термінових заходів змусила радянську владу вже на початку її функціонування визначити принципи роботи у цій галузі, що ґрунтувалися на засадах охорони основних прав дитини.

У даний період в Україні відбувалося розгортання специфічного руху громадськості, спрямованого на боротьбу з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. Ідея створення осередків "Друзі дітей" належала державним культурно-освітнім установам, але їх реалізація набула громадсько-організаційних форм, які виникали на місцях – на підприємствах, в установах. Осередки, з'являючись за ініціативи різних соціально-професійних груп суспільства, стали виразниками їх громадської самореалізації. Протягом року, починаючи з жовтня 1924 р. і до заснування Оргбюро "Друзі дітей" при ЦКДД у жовтні 1925 р., кількість осередків збільшилася у 5 разів, а їх членів у три рази [3, 126-127]. Таке зростання є доказом активності і безпосередньої діяльності самих осередків, поширення ними ідеї формування громадських об'єднань, залучення до них міського і сільського населення.

Агітаційно-пропагандистську, суспільно-інтегруючу, культурно-просвітницьку роль відіграв журнал "Друзі дітей", особливо на стадії організаційного оформлення товариства. На його сторінках друкувалися статті відомих учених, звернення громадських та державних діячів, матеріали про досвід роботи осередків. Зокрема, в резолюції Вінницької міської конференції осередків "Друзі дітей", яка відбулася 23 січня 1925 р. та була опублікована, підкреслювалася необхідність "поширеної пропагандистської роботи" з метою "...охоплення цим рухом всієї радянської громадськості" [1, 49]. Термін "рух", використаний в резолюції, означав не лише масове створення осередків, а також підкреслював історичний факт участі громадськості в боротьбі з дитячою безпритульністю. "Щоб зколихнути громадську думку Запоріжжя, – наголошувалося в одній з публікацій журналу "Друг дітей", – осередком Робосу буде днями прочитано у центрі міста та на заводах низка доповідей і лекцій на теми про форми боротьби з безпритульністю, про життя безпритульних, про необхідність сприяння усіх осередків для випрацювання загального плану" [1, 51]. Згадані форми суспільно-організаційної діяльності віддзеркалювали "агітаційну роботу" осередків, яка здійснювалася шляхом виголошення доповідей, лекцій. Вони, як свідчать дописи диткорів [2], передували

організаційному оформленню осередків на підприємствах та в установах. "Для більш широкої агітації і залучення до осередків "Друзі дітей", – інформував диткор І.Глузман з Мелітополя, – агітсекцією була випущена світлова газета, яка має матеріал, що висвітлює історію виникнення безпритульності і заходи, застосовані державою для її ліквідації з фотографічними світлинами" [2, 41]. Отже, судячи з кореспонденції, осередок мав агітсекцію, тобто відповідну структуру. Вона діяла у 1926 р., а згодом в округах та районах "популяризацією ідей" боротьби з безпритульністю дітей займалися виконавчі бюро товариства "Друзі дітей". [5, 87-88].

Створення і функціонування організації проходило в декілька етапів.

Першим етапом боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР був період з 1920 року до осені 1921 року. В цей час почала формуватися система охорони дитинства. Було прийнято низку нормативних актів, присвячених правам дітей, започатковано спеціальні органи, уповноважені забезпечувати їх соціальний захист, вести боротьбу з безпритульністю й бездоглядністю. Робота спрямовувалася, передусім, на надання допомоги і полягала у влаштуванні дітей, зокрема, безпритульних та бездоглядних, до інтернатних закладів на державне утримання, передачі їх на патрунування громадянам, працевлаштуванні. Однак, досягти реальних результатів перешкодила соціально-економічна та політична криза у державі.

Другий етап боротьби з безпритульністю та бездоглядністю неповнолітніх був пов'язаний з голодом, який тривав з осені 1921 року до кінця 1923 року й зумовив різке збільшення кількості безпритульних і бездоглядних дітей. Можливості державних органів щодо їх соціального захисту були обмежені: переповнені дитячі заклади не забезпечували вихованцям навіть мінімуму необхідного. Ряди українських безпритульних поповнювали діти-біженці з Поволжя. Труднощі боротьби з безпритульністю та бездоглядністю сприяли підвищенню рівня підліткової злочинності. Але більшість правопорушень неповнолітніх не становила значної суспільної небезпеки (найчастіше це були дрібні крадіжки). Тому заходи, яких застосовували до правопорушників, мали на меті, насамперед, надання допомоги (проведення співбесіди, встановлення нагляду, направлення до лікарні або інтернату, працевлаштування).

Після подолання голоду у боротьбі з безпритульністю й бездоглядністю неповнолітніх розпочався новий етап. Він тривав з 1924 року до кінця 20-х років. На I Всеукраїнському з'їзді товариства "Друзі дітей" який відбувся 17 травня 1927 року голова Центрального Комітету "Друзі Дітей" Г.І. Петровський говорив: "Спочатку товариство друзів дітей ставило своїм завданням допомогти різним дитячим установам та організаціям. Але нині завдання товариства полягають не тільки в тім, щоб допомогти, але й взяти безпосередню активну участь в організації окремих дитячих установ, що допомагають ліквідувати безпритульність і ставлять собі ширші завдання – перевести свої ідеї у громадське життя з метою поліпшення побуту дітей" [4].

Завдяки новій економічній політиці з'явилися реальні матеріальні передумови для реалізації задекларованих на початку 20-х років прав дітей у галузі виховання, освіти, праці, що дало значні результати. Зокрема, голова Центрального Комітету "Друзі Дітей" зазначав, що "в 1926 р. наше товариство нараховувало 434,500 карб. коштів, на 1927 рік кошторис товариства складено в 635 тис. карб. Кошти дуже скромні, а перспективи – високі й поважні. Тому, ми в своїй роботі маємо всі підстави гадати, що діяльність товариства буде дуже корисною для нашої робітничо-селянської держави. В містах нараховується 192 тис. членів товариства, по селах 60 тис. і на транспорті 32 тис. Загальна сума коштів складає 634 тис. карб. Розмах звичайно дуже й дуже скромний" [4]. Вдалося ліквідувати масову вуличну безпритульність. Стабілізувався рівень злочинності неповнолітніх. Водночас, збільшилася кількість дітей, чия безпритульність та протиправна поведінка зумовлювалися не стільки економічними факторами (як під час війни та голоду), скільки недоліками виховання та бездоглядністю. У зв'язку з цим, почали проводити профілактичні заходи.

Важливе значення для організації боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх у даний період мало створення відповідної правової бази. Правове регулювання цієї діяльності ґрунтувалося на результатах наукових досліджень проблем дитинства. Вже на початку 20-х років вченими було доведено, що дитяча безпритульність та бездоглядність, як і протиправна поведінка неповнолітніх, мають передусім економічні та соціальні корені. Обґрунтовувалася теза, що ефективна боротьба з цими негативними явищами в середовищі неповнолітніх можлива лише в комплексі із заходами державної охорони дитинства.

Література

1. Друзья детей и их работа // Друг детей. – 1925. – № 2.
2. Нормальный устав общества "Друг детей". – М.: Изд-во Деткомиссии при ВЦИК, 1927. – 16 с.
3. Олянич Л.В. Діяльність товариства "Друзі дітей" у 20-30 роках ХХ століття [Електронний ресурс] / Л.В.Олянич // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди. "Історія та географія". – 2013. – Вип. 48. – С. 126-128. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpkhnpu_ist_2013_48_26.pdf
4. Перший Всеукраїнський з'їзд т-ва "Друзі дітей" // Вісті ВУЦВК.–1927. – Режим доступу: <http://oldnewspapers.com.ua/node/434>
5. Порадник для активу товариства "Друзі дітей" / Склав Р.М.Мітельман. – Х., 1929. – 94 с.

УДК 331.554

СУЧАСНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ З УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Гречка О.Г., студент III курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: канд. філос. наук, ст. викл. **Циба В.М.**, кафедра історії України та політології

Міграції завжди мали місце в історії цивілізацій, проте переміщення людей ще ніколи раніше так не впливало на економіку, соціальне та політичне життя, культурну сферу країн призначення та походження міграції. Мобільність є неодмінною рисою сучасного світу. Інтегровані міжнародні ринки, поява транснаціональних мереж і швидкий розвиток комунікаційних технологій посилюють переміщення високо та низько кваліфікованих працівників, студентів, стажистів, сімей та туристів. Незважаючи на наслідки глобальної економічної кризи, загальна кількість мігрантів за останні роки не знижувалася. [1]

Визначення реальної картини міграційної ситуації в країні дозволить краще усвідомити можливості, які надає міграція, а також формувати адекватну сучасним вимогам міграційну політику держави.

I. Трудова міграція: основні тенденції на межі ХХ-ХХІ

Трудова міграція і її тенденція є важливим аспектом глобалізації, вона створює нові випробування та перспективи для вироблення державами політики щодо управління міграційними потоками. Глобальна міграція є потенційно складною для регулювання, але держави, що бажають залишатися конкурентоспроможними, не можуть ігнорувати необхідність змін. Країни, як походження так і призначення для мігрантів, удосконалюють регулювання трудової міграції з урахуванням інтересів держави, суспільства та мігрантів. Так, 30 травня 2011 р. Указом Президента України було схвалено Концепцію державної міграційної політики, а 12 жовтня 2011 р. Кабінет Міністрів України затвердив План заходів з реалізації цієї Концепції. Однак неповнота та відсутність системного підходу у збиранні статистичної інформації щодо трудової міграції в Україні суттєво ускладнюють здійснення ефективної державної політики у цій сфері. Основним джерелом відомостей про міграцію населення є державна статистика, яка включає облік міграції і матеріали переписів населення; крім того, проводяться вибіркові обстеження, мета яких, як правило, – вияв причин і мотивів міграції. Проте ці матеріали не надають достовірних відомостей про цей процес. Тому дуже важко аналізувати реальні розміри і структуру трудової міграції стосовно України. Дійсні розміри міграції можуть вдвічі перевищувати офіційні дані [4].

Україна продовжує залишатися країною походження трудових мігрантів як для країн СНД, так і для ЄС. Трудова еміграція стала в нашій державі об'єктивною реальністю. Деякі експерти й дослідники називають Україну одним з найбільших донорів робочої сили в Європі. За різними оцінками Україну покинули до 5 млн людей, щоб жити й працювати в інших країнах, однак у реальності ці цифри набагато вищі через нелегальну міграцію[5].

У 1996 р. офіційна кількість трудових мігрантів становила 11800, у 2002 р. вона досягла 40683, а за даними Міністерства праці й соціальної політики України у 2009 р. 274000 українців офіційно працювали за кордоном [6].

За даними дослідження "Зовнішня трудова міграція населення України" у період з 2005 по 2008 р. за кордоном працювали 1,5 млн. громадян України, що становить 5,1 % від населення країни працездатного віку [7, с.25].

Сучасне геополітичне становище України робить її привабливою для транзитної міграції. Наша держава розташована на Центральньо-Європейському маршруті – одному з п'яти маршрутів глобальної незаконної міграції, який проходить через Росію, Україну, Польщу й Словаччину в країни Західної Європи. Цим маршрутом користуються мігранти Далекого і Близького Сходу, Південно-Східної Азії й СНД. Так, за даними Світового банку, два міграційні коридори "Україна-Росія" та "Росія-Україна" за кількістю мігрантів в 2010 році поступаються лише коридору "Мексика-США" – 3,6–3,7 і 11,6 млн чол. відповідно [8].

Тому Україна є основною транзитною країною, переважно для трудових мігрантів, що направляються в країни ЄС. З іншого боку, за останні роки Україна все більше перетворюється на країну призначення легальних і нелегальних міграційних потоків. Частина цієї імміграції є "неумисною", тобто включає міжнародних мігрантів, які не змогли виїхати в західноєвропейські країни й змушені залишитися в Україні. За оцінками Департаменту народонаселення ООН, загальна кількість іммігрантів в Україні складає 5,3 млн.

Однак, слід зауважити, що до них також відносяться мешканці України, які за даними перепису 2001 р. народилися не на її території. Такі особи не вважають себе та не вважаються в суспільстві іммігрантами, а сприймаються як етнічні українці [9].

У той же час, Україна стала привабливою країною призначення для трудових мігрантів. Статистика свідчить про зростаючу кількість трудових мігрантів з Азії, Близького й Середнього Сходу, Африки, а також громадяни з країн СНД. Кількість іноземців, які тимчасово працюють за наймом, відповідно до отриманого роботодавцем дозволу, в Україні з кожним роком збільшується: 2001 р. – 6 227, 2002 р. – 6 428, 2003 р. – 6753, 2004 р. – 7 698, 2005 р. – 9 953, 2006 р. – 12 595, 2007 р. – 19 551, 2008 р. – 26 981 [10, с.42].

Проте більшість трудових мігрантів прибуває та працює в Україні нелегально. Порівняння даних досліджень й офіційної статистики чітко вказують на те, що останні не відображають дійсного стану трудової міграції в Україні. Однак незалежно від кількості трудових мігрантів слід погодитись, що трудова міграція в Україні – це довгострокова тенденція, вона постійно зростає. З іншого боку, населення країни продовжує скорочуватися, Україна має негативне демографічне сальдо. Між 1991 і 2010 рр. чисельність населення скоротилася з 51,7 млн до 45,9 млн осіб, внаслідок різкого зниження народжуваності. Також відбувається скорочення наявного населення за рахунок виїзду за кордон у пошуках роботи, причому тимчасова трудова міграція часто стає першим кроком до еміграції. Очікується, що ця тенденція триватиме, загальна чисельність населення скоротиться ще на 10 млн осіб до 2050 р. Крім того, до 2050 р. майже половину населення становитимуть люди віком старше 45 років [11].

За прогнозами, для підтримки чисельності населення, особливо його економічно активної частини, Україні потрібно приймати іммігрантів у великій кількості [12].

Все це свідчить, що наша держава є не лише експортером робочої сили, а й так званою країною призначення та транзиту для мігрантів. Для характеристики трудової міграції важливим є визначення її основних причини та можливих наслідків. Трудову міграцію часто характеризують у контексті факторів "відштовхування та притягання" (*push-pullfactors*) [13].

Фактори "відштовхування" змушують людей залишати країну, наприклад, економічні, соціальні або політичні проблеми, а фактори "притягання" приваблюють до країни призначення, наприклад, вища заробітна плата. До ключових факторів "відштовхування" міграції в Україні слід віднести високий рівень безробіття та бідності; велику різницю у рівні заробітної плати між Україною й державами-членами ЄС, а також Росією. Міграційні фактори "відштовхування", перераховані вище, призводять до того, що українські мігранти погоджуються на важку фізичну низькооплачувану працю, принаймні в перші кілька місяців своєї еміграції. Тобто наші громадяни за кордоном влаштовуються на роботу, яку вони в Україні вважали б нижче рівня своєї кваліфікації й освіти. Однак за таку роботу їм платять набагато більше, ніж в Україні, та водночас значно менше, ніж отримували б громадяни країн призначення за таку ж роботу. У зв'язку з цим, а також через ситуацію в українській економіці, яка набагато більше постраждала від глобальної фінансової кризи, не скоротились масштаби трудової міграції з України. Наслідки кризи також відіграють роль міграційного фактору "відштовхування", створюючи нову хвилю трудової міграції [14, с.64].

До факторів "притягання" трудової міграції в Україні належать економічний ріст і збільшення рівня заробітної плати, що робить нашу державу більш привабливою для легальних і нелегальних трудових мігрантів із країн СНД і Азії; близькість до ЄС і Росії робить Україну привабливою з погляду транзитної міграції; практично рівний доступ на ринок праці для іноземних громадян, біженців і громадян України [15, с.64].

Фахівці прогнозують, що економічний ріст, наближення рівня заробітних плат до існуючих у ЄС та Росії, а також демографічний спад послаблять інтенсивність еміграції з України. Зазначені три фактори, очевидно, зроблять Україну більш привабливою країною призначення для легальних і нелегальних трудових мігрантів із країн СНД та Азії [16, с.64].

II. Глобалізація та вплив трудової міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні

Не дивлячись на те, що зараз у світі успішно здійснюється лібералізація міжнародних потоків товару, капіталу та інформації, прогрес у напрямку більш вільного пересування людей досягнути важче. Дійсно, вплив міграції на країни походження та призначення є спірним і держави більшою мірою занепокоєні втратити суверенітет у цьому питанні. Трудова міграція – це складний соціально-економічний процес, що визначається різними об'єктивними і суб'єктивними чинниками, серед яких – природно-кліматичні, демографічні, етнічні, соціальні, економічні. Найбільший вплив на міграційні процеси мають соціальні та економічні явища. З огляду на це, дослідники виділяють дві основні функції міграції: соціальну та економічну. До соціальних функцій, перш за все, відносять намагання задовольнити потреби в доходах завдяки змінам місця проживання, професійному рості, покращенню умов праці та рівня життя. Економічна функція міграції полягає в забезпеченні певного рівня мобільності робочої сили, її територіальному перерозподілі і забезпеченні кількісної та якісної відповідності між попитом і пропозицією робочої сили різного профілю й кваліфікації у різних районах.

Трудова міграція населення це не тимчасове явище, а закономірний розвиток суспільних відносин, що спричиняє як негативні, так і позитивні наслідки. Вони залежать від обсягу, складу і характеристики міграційних потоків. Вплив трудової міграції буде також змінюватися в залежності від рівня кваліфікації, географічного походження, ситуації із рівнем зайнятості, віку і статі мігрантів. Іншими чинниками є тривалість перебування, організованість або спонтанність міграції, легальний чи нелегальний характер, а також етапи розвитку, демографічна ситуація та умови ринку праці як в країнах походження, так і в приймаючих країнах. Експерти Міжнародної організації з міграції зазначають, що трудова міграція може мати величезний потенціал для країн по обох кінцях спектру міграції. Для країн походження трудова міграція може вирішити, в деякій мірі, проблему безробіття. Крім того, вона може забезпечити розвиток цих країн через грошові перекази трудових мігрантів, передачу ними виробничого досвіду, знань (ноу-хау), а також стимулювати підприємницьку діяльність [17].

Для приймаючих країн, які стикаються з браком робочої сили, імміграція може зменшити дефіцит економічно-активного населення, сприяти професійній мобільності. У контексті демографічних змін трудова міграція може допомогти їм підтримувати рівень працездатного населення. Водночас, неконтрольована та нелегальна міграція може збільшити рівень безробіття у цих країнах. Щодо самих трудових мігрантів, то трудова міграція сприяє ліквідації бідності, покращенню фінансових, матеріальних та житлових умов, надає можливість забезпечити більш високий рівень освіти для дітей та якісне медичне обслуговування, відпочинок і дозвілля для родини трудових мігрантів. Крім того, мігранти можуть отримати користь та збагатитися від міжкультурного спілкування та членства в транснаціональному співтоваристві. Тим не менш, міграція може також призвести до руйнування їх сімей, до втрати звичного способу життя і перетворити трудового мігранта на "чужинця" у новій країні [18].

Збільшення трудової міграції з України має також два різні типи впливу на соціально-економічну ситуацію в державі. Позитивний вплив виражається головним чином у загальному зростанні економічної безпеки та покращенні якості життя родин мігрантів. Так, за даними дослідження "Зовнішня трудова міграція населення України", якщо працевлаштування за кордоном не було можливим, рівень безробіття в Україні в першій половині 2008 р. був в 1,5 рази вище фактичного рівня на той період. Середній щомісячний дохід трудових мігрантів у 2007 р. становив 817 дол. США, що майже в 3 рази вище середньої заробітної плати в Україні.

Доходи українських трудових мігрантів мають важливу й часто вирішальну роль для забезпечення їх родин. Негативний вплив міграції виражається у посиленні демографічної кризи. Вона є однією з причин ще більшого скорочення населення України. Крім того, оскільки доходи від зовнішньої трудової діяльності в основному використовуються на особисті потреби, то національна економіка не збагачується за рахунок інвестицій від такої великої кількості зовнішніх трудових мігрантів.

Трудова міграція також побічно погіршує загальний економічний розвиток країни. Т.Богдан зазначає, що рівень розвитку регіональної економіки в Україні є важливим чинником інтенсивності трудової міграції. Економічно відсталі регіони знаходяться у так званому

замкнутому колі: відсутність робочих місць – висока еміграція – брак робочої сили – малі інвестиції – слабка економічна активність – відсутність робочих місць [19].

Міграція також призводить до розриву сім'ї та зміни гендерних ролей у суспільстві. Крім того, через виконання низько кваліфікованої роботи за кордоном мігранти втрачають свою кваліфікацію та не можуть займати колишні позиції після повернення в Україну. Варто додати психологічні труднощі та соціальну незахищеність українських трудових мігрантів за кордоном.

На думку Уповноваженого Верховної Ради України із прав людини, пріоритетна ціль боротьби з негативними наслідками трудової міграції повинна узгоджуватися зі зваженою економічною політикою, орієнтованою головним чином на скорочення бідності й безробіття, збільшення частки заробітної плати в реальних доходах населення, забезпечення стабільного економічного росту й наближення доходів громадян України на один рівень із сусідніми країнами (Росією, Словаччиною, Польщею, Угорщиною та ін.), економіка яких у цей час приваблює значну кількість українських трудящих-мігрантів.

Таким чином, сучасний стан міграційних процесів в Україні характеризується виїздом на роботу за кордон значної частини економічно активного населення держави, транзитною міграцією в Західну Європу, збільшенням кількості трудових іммігрантів. Погоджуюсь з думкою О.А.Малиновської, що кожний із цих векторів руху населення характеризується різними за характером і складом міграційними потоками, які вимагають диференційованого підходу та специфічних засобів впливу [20].

Без визначення і відтворення реальної картини міграційної ситуації в Україні, здійснення державної міграційної політики неможливе. Тому вкрай важливим є постійний моніторинг міграційних процесів в Україні. Для цього слід активізувати процес розробки та створення єдиного централізованого механізму збору даних по міграції, який дозволить передавати інформацію державним органам управління міграцією, а також покращить аналіз міграційної ситуації. Створення такої бази даних передбачено Національним планом з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, а також Концепцією державної міграційної політики.

Враховуючи демографічний спад, а також складну природу міграційних потоків, що мають вплив на Україну, політика у сфері міграції поєднана із двома основними проблемами: покращенням регулювання різних міграційних потоків у країні та їх контролю, а також необхідністю легальної трудової міграції для задоволення потреб української економіки. Вона має здійснюватися базуючись на комплексному підході, що враховує сучасне специфічне становище України як країни походження, призначення та транзиту трудових мігрантів.

Література

1. World Migration Report 2011 Communicating Effectively About Migration / International Organization for Migration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iom.int. – С. 49.
2. Звіт із світової міграції у 2010 році Майбутнє міграції: Розбудова дієвості заради змін (основні положення) / Представництво МОМ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iom.org.ua. – С. 3.
3. Міграційна політика України: стан і перспективи розвитку / О.А.Малиновська. – К.: НІСД, 2010. – 32 с. – С. 3.
4. Украина: Расширенный миграционный профиль / Построение миграционных партнерств (ПМП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dmsu.gov.ua. – С. 77.
5. Построение миграционных партнерств (ПМП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dmsu.gov.ua. – С. 40.
6. Построение миграционных партнерств (ПМП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dmsu.gov.ua. – С. 62.
7. Зовнішня трудова міграція населення України – К.: Український центр соціальних реформ, Держкомстат України, 2009.– 120 с. – С. 25.
8. Статистический справочник "Миграция и денежные переводы: цифры и факты – 2011 года" / Всемирный банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.worldbank.org – С. 18.
9. Украина: Расширенный миграционный профиль. Режим доступу: www.dmsu.gov.ua. – С. 27.
10. Петрова Т. Стан та проблеми регулювання зовнішніх трудових міграцій в Україні // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 3. – С. 37–44. – С. 42.
11. Міграція в Україні факти і цифри, вересень 2011 р. Режим доступу: www.slideshare.net.
12. Тіньові міграційні потоки та їх вплив на економічну безпеку країни (аспект трудової імміграції) Аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua.

13. International Migration Law: Glossary on Migration (2nd edition) / International Organization for Migration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iom.int . – С. 76.
14. Україна: Расширенный миграционный профиль – Режим доступу: www.pragueprocess.eu. – С. 64.
15. Україна: Расширенный миграционный профиль – Режим доступу: www.pragueprocess.eu. – С. 64.
16. Україна: Расширенный миграционный профиль – Режим доступу: www.pragueprocess.eu. – С. 64.
17. Костенко А.М. Аналіз сучасного стану трудових міграційних потоків та напрямів їх державного регулювання [Текст] / Н.Д.Світайло, А.М.Костенко // Економічний часопис – XXI. – 2009. – № 3–4. – С. 40–44.
18. Developing Migration Policy – Режим доступу: www.iom.int. – С.12.
19. Зовнішня трудова міграція населення України – К.: Український центр соціальних реформ, Держкомстат України, 2009.– 120 с.
20. Міграційна політика України стан і перспективи розвитку / О.А.Малиновська. – К.: НІСД, 2010. – 32 с.

УДК 94(477.51) "1942/1943"

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС У ШКОЛАХ БОРЗНЯНЩИНИ У ДОБУ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1942-1943 РР.)

Данько О.М., студент магістратури історико-юридичного факультету
Науковий керівник: канд. істор. наук, доц. **Страшко Є.М.**, кафедра історії України та політології

Якщо культурно-просвітницька діяльність національно-побутового спрямування загалом не викликала заперечень окупаційної адміністрації, то освітню галузь нацисти жорстко контролювали. А.Гітлер наполягав на тому, що підкореним слов'янським народам взагалі освіта не потрібна [18]. Тому пропозиції А.Розенберга, висловлені на нараді 16 липня 1941 р. про необхідність дозволити в Україні відкриття шкіл, можливо, навіть університету у Києві, не знайшли підтримки у нацистського керівництва. Тому А.Розенбергу відповідності до настанов А.Гітлера надіслав директиву від 18 листопада 1941 р. райхскомісару Е.Коху про відкриття в Україні лише початкових, професійних сільськогосподарських і ремісничих шкіл[15].

У зоні військової адміністрації освітня галузь регулювалася постановою "VII секції вермахту зони Б (Україна)" №34 від 29 грудня 1941 р. Передбачалося функціонування початкових, промислових, сільськогосподарських, лісогосподарських професійних шкіл, професійних курсів жіночого персоналу для навчання веденню господарства, кравецької справи, охорони здоров'я та гігієни. Заборонялося відкривати вищі й середні навчальні заклади, загальні професійні школи зі спеціалізацією за певним фахом. Питаннями освіти займалися відповідні відділи районних та міських управ. До останніх потрапляли в основному фахівці, які працювали в системі освіти до окупації. У складних умовах війни вони прагнули відродити і по можливості розширити мережу освітніх закладів різного рівня. Звичайно, ці плани вимагали санкції військової адміністрації. Спочатку чиновники військової комендатури принаймні не заважали відкривати середні навчальні заклади[16].

Реалії навчально-виховного процесу варто проілюструвати на прикладі

Шаповалівської початкової школи Борзенського району. В звіті про навчально-виховну роботу в 4-Б класі за перше півріччя 1942-1943 навчального року вказувалося, що відвідують навчання лише 16 школярів з 40. Діти не ходили до школи через брак одягу, взуття та відсутність підручників. Для поліпшення відвідування вчителі проводили бесіди з батьками, батьківські збори, намагалися впливати на батьків через сільську управу та поліцію. Але такі заходи впливу не були результативними через матеріальну скруту і загальне зубожіння населення.

Наприкінці березня 1942 року відновилося навчання в початковій школі села Шаповалівка. Вимушена перерва у навчанні була зумовлена рухом німецьких військ територією села. Вчителям було доручено завдання по залученню учнів продовжити навчання та переконати батьків у необхідності відвідувати заняття в школі до закінчення навчального року [17]. Новий 1942-1943 навчальний рік було скореговано відповідно обставин, що склалися на території Борзнянського району. Окупація значною мірою вплинула на перебіг навчального процесу в школах. Німецьке військово командування 5 серпня 1942 року видало наказ №50 в якому

було чітко сказано, що навчання дітей віком від 8 до 12 років в початкових школах для всього населення України є обов'язковим [13]. У наказі робився наголос на те, що батьки несуть відповідальність за своїх дітей по досягненню ними 18-річного віку. Одним з головних обов'язків батьків мало стати відправлення дітей шкільного віку до школи та контроль за її систематичним відвідуванням.

Неграмотних дітей на території України, як зазначало Німецьке Військове Командування, не повинно було бути. За непосилку дітей до школи батькам на перший раз погрожували штрафом. В разі подальшого ігнорування та невідвідування дітьми школи, дії батьків розглядалися як саботаж.

Час від часу в населених пунктах констатували випадки, коли окремі громадяни самовільно або з відому старост займали шкільні приміщення, користувалися або псували присадибні ділянки, що належали школі.

За подібні дії по відношенню до школи та навчального процесу передбачалося покарання.

Проблемами організації навчального процесу на 1942-1943 навчальний рік займався Районний Відділ Народної Освіти (РВНО). Відповідальність за виконання наказу про обов'язкове навчання дітей у початковій школі покладалося на старост населеного пункту. Старости сіл контролювали матеріальне забезпечення навчального процесу (дбали про устаткування шкільних приміщень, перевіряли наявність палива для обігріву) та систематичне відвідування занять учнями.

В 1942-1943 навчальному році до першого класу рекомендувалося зарахувати дітей 1933 та 1934 року народження. Діти ж, які народилися в 1932, 1931, 1930 і 1929 року та вже відвідували, але не закінчили 4-х класів початкової школи, мали продовжити навчання [13]. Наскільки продуктивним був 1942-1943 навчальний рік для школярів та педагогічних працівників можна, наприклад, визначити на основі протоколу педагогічної ради вчителів Шаповалівської початкової школи.

Навчальний рік було розпочато 7 вересня й заняття проходили безперебійно до кінця грудня. Наступні три місяці – січень, лютий, березень, – як говорилось у звіті, була вимушена перерва [7]. Можна припустити, що причиною паузи була неопалюваність шкільних приміщень та відсутність в більшості школярів теплої одягу та взуття. І як наслідок, якщо до кінця року (місяць грудень повністю) заняття відвідувала більшість учнів класу, то після тримісячної перерви до стін школи з'являлась лише третина школярів. Загалом, до Шаповалівської школи не ходило більше 100 учнів, – говорилось в звіті. Причину неявки на заняття пояснювали відсутністю належного одягу та взуття; банальним небажанням ходити до навчального закладу. Після закінчення роботи на полях та випасу худоби, що тривав до початку листопада, школа поповнялася учнями [8]. Несистематичне відвідування занять учнями (пропуски уроків або пізно приступили до навчання) впливали на успішність. В складних умовах війни крім того, що приміщення були в неналежному стані, то ще й не вистачало паперу та підручників. Наприклад, в 2-Б класі читання проводилось тільки в школі з однієї книжки, чи то газети. Під час читання в класах використовували газету "Ніженські вісті" [10].

Особливу увагу було звернено на опанування німецької мови, вивчення якої було розпочато ще в 1-х класах початкової школи. Навчальна програма на чотири роки передбачала: вивчення близько 100-120 слів у кожному класі; засвоєння друкованого та писаного німецького й латинського алфавітів; вміння перекладу з української на німецьку і навпаки; самостійне складання речень різних видів та вміння відповідати на запитання німецькою мовою [8; 12].

Але внаслідок тримісячної перерви, повного браку підручників та приладдя, а також через нерегулярне відвідування учнями школи, навчальна програма з більшості навчальних дисциплін (арифметика, малювання, письмо, німецька мова) не була виконана. Аби надолужити знання, педагогічна рада школи прийняла рішення перенести випускні іспити та переведення учнів в наступний клас на осінь, виділивши два додаткові місяці [12].

1942-1943 навчальний рік у школах Борзнянського району передбачалося закінчити 20 травня. Перехід учнів з класу в клас відбувався на підставі результатів їх успішності протягом року. Перевірка знань проходила в кожному класі та з кожної навчальної дисципліни в письмовій (арифметика, письмо) та усній (решта предметів) формах. На перевірці знань мав бути присутнім вчитель-предметник, завідувач школи та представник Районного Відділу Народної Освіти (РВНО).

Борзнянський РВНО навіть було висунуло пропозицію в усіх школах зняти оплату за викладання фізкультури, співів і малювання починаючи з серпня 1943 року, оскільки, на їх

думку, дані предмети повинні були викладати вчителі-класоводи. Оплату ж за викладання німецької мови було вирішено продовжувати й надалі [19]. У місті ж Борзна на базі школи в 1943 році було відкрито курси з вивчення німецької мови. До навчання запрошувалися всі бажаючі: як слухачі з певним рівнем знань, так і ті, хто вивчає іноземну мову вперше.

Згідно розпорядження Ніжинської фельдкомендатури давався дозвіл на відкриття шкільних занять по українських школах у молодших класах (11 років). Навчання повинно було обмежуватися читанням, письмом, рахуванням, гімнастикою, грою і рукоділлям без вивчення підручників. Навчальні і учбові посібники передбачалося вилучити зі шкіл і від населення через їх отруйний, як здавалося, комуністичний зміст [1].

Підлягали розповсюдженню книжки в блакитних обкладинках для вивчення німецької мови – вони мали україномовні заголовки: "Німецька мова" Г.Бертман і А.Геболанська. Підручник німецької мови для середньої школи. Видання "Радянська школа 1941 р.". Ці книжки та всі книжки пропагандистського змісту вилучалися і зберігалися. Всі надруковані книжки знаходилися на обліку. Перед відкриттям шкіл слід було одержати спеціальний дозвіл від інспектури з народної освіти при районній управі, а також бути готовими до нового навчального року. Ключовим критерієм, який свідчив про готовність школи до навчання була наявність відомості про кількість учнів, число груп основних та паралельних, яку надавали інспектурі Відділу народної освіти.

У розпорядженні заступника старости Борзенської райуправи старости Ховменської сільуправи Чижову про створення матеріальної бази для початку занять в молодших класах від 28 січня 1942 р. вказувалося: "Згідно розпорядження Ніженської фельдкомендатури дається дозвіл на відкриття шкільних занять по українських школах у молодших класах (11 років). А тому Борзенська райуправа зобов'язує Вас створити матеріальні можливості, щодо відкриття початкової школи у Вашому селі. Раніш, ніж буде відкрито школу, треба одержати окремий дозвіл від інспектури по народній освіті при райуправлінні, але школа повинна бути зараз в повній готовності до роботи. По одержанні цього, терміново надіслати відомості про кількість учнів, число груп основних та паралельних і заявку на відкриття школи" [1; 2].

Крім початкових та середніх шкіл на території міста Борзни та району функціонували й інші заклади освіти. Яскравим свідченням цього є розпорядження начальника Чернігівського обласного земельного управління Пашина начальнику Борзенського районного земельного управління Шкарупі про функціонування сільськогосподарських навчальних закладів від 24 березня 1942 р.: "Все сельскохозяйственные учебные заведения подведомственные земельным органам. До нового учебного года они функционировать не будут, но учебные пособия и преподавательский персонал нужно держать на учете. Персоналу по возможности предоставит работу. Хозяйство техникума должно быть восстановлено, но без дотации, на хозрасчете с предоставлением кредита, как и госхозу. Никаких новшеств в смысле подчинения вводит до особых указаний немецких властей не следует, о чем поставьте в известность старостат района"[3].

Як бачимо, сільськогосподарський технікум в умовах війни продовжував свою навчальну та господарську діяльність.

Взявши під контроль освітню сферу Борзнянського району, окупаційна адміністрація розмістила дані про нову структуру шкільної освіти. Відтепер нова шкільна система мала ґрунтуватися на 4-х класній основній школі і 7-ми класній народній школі. У майбутньому передбачалося відкрити семикласні народні школи в населених пунктах Борзна (2 народні школи), Шаповалівка, Високе, Ядути, Оленівка. Борзенська народна школа №1 мала охопити дітей-школярів шкіл №4, №5 і села Забіловщина. Борзенська школа №2 охоплювала школи №3, №6 і школярів с.Кинашівки з хутором Ждановим [6].

Аби задовольнити постійну потребу країни в спеціалістах і прагнення молоді країни до здобуття вищої кваліфікації, передбачалося заснувати такі типи шкіл:

1. Спеціальні школи, які будуються на базі 7-ми класної народної школи.
2. Нижчі та вищі сільськогосподарські фахові школи, які мають, перш за все, величезну вагу для зайнятої в сільському господарстві частини населення.
3. Учительські семінарії, які ґрунтуються на основі народної школи і виховують вчительські сили для початкової і народної школи.
4. Прогімназії, які є продовженням народної школи і підготовляють до вивчення вищих професій.
5. Наукові інститути, які забезпечують необхідні знання для вищих професій.

Цим новим шкільним порядком окупаційна адміністрація прагнула реорганізувати систему освіти, яку не скрізь легко було здійснити через нестачу шкільних приміщень і

навчальних приладь. Усі вище згадані заходи мали сприяти заохоченню здобуття освіти серед молоді.

Згідно розпорядження ортскомендатури від 28.04.1943 р. у селі Красностав слід було організувати приміщення для хати-читальні при школі або сільській управі. Така хата-читальня мала стати затишним місцем, в якому опановували грамоту та читання. Районний відділ народної освіти зобов'язувався забезпечувати дані заклади необхідною літературою та періодикою[2].

Отже, навчально-виховний процес в школах Борзнянщини в 1942-1943 рр. деякою мірою був скорегований. Внаслідок переходу військ територією району заняття в декількох школах було перенесено. Оскільки роботам на полях та збору врожаю відводилась велика роль, до неї залучали дітей-школярів, внаслідок чого шкільні ряди значно порідшали.

Навчальна програма з більшості предметів залишалась не завершеною через систематичні пропуски учнями школи, а для її виконання необхідний був час, надолужити який можна було лише за рахунок канікул. Обмаль теплового одягу та взуття, канцелярського приладдя, шкільні приміщення без належного опалення – основні причини невідвідування учнями шкіл.

Освітня галузь на території Борзнянського району жорстко контролювалась. З цією метою окупаційна адміністрація видавала накази та розпорядження, які чітко регламентували навчально-виховний процес.

Література

1. ф. Р-3100, оп.1, спр.27, арк.1.
2. ф. Р-3101, оп.1, спр.30, арк.26.
3. ф. Р-3172, оп.1, спр.12, арк.3.
4. ф. Р -3356, оп.1, спр.1 арк. 1.
5. ф. Р -3356, оп.1, спр.1 арк. 12.
6. ф. Р -3356, оп.1, спр.1 арк. 26.
7. ф. Р -3356, оп.1, спр.2 арк. 1.
8. ф. Р -3356, оп.1, спр.2 арк. 3-4.
9. ф. Р -3356, оп.1, спр.2 арк. 9.
10. ф. Р -3356, оп.1, спр.2 арк. 16.
11. ф. Р -3356, оп.1, спр.2 арк. 23.
12. ф. Р -3356, оп.1, спр.2 арк. 28.
13. ф. Р -3356, оп.1, спр.3, арк. 1.
14. ф. Р -3356, оп.1, спр.3, арк. 15.
15. Гінда В. Освітня політика нацистів в райхскомісаріаті "Україна"// Сторінками воєнної історії України – 2012. – №15. – С.71.
16. Історія України. Навч. посібник. / Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005.
17. Чернігівщина в роки нацистської окупації: Документи і матеріали/ Упорядники: О.Б.Коваленко, Р.Ю.Подкур, О.В.Лисенко. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М. – 2013.
18. Чернігівщина у вогні: Календар 2003/ Чернігівське земляцтво. – К., 2002.
19. История городов и сел Украинской ССР. Черниговская область/ Киев, 1983.
20. Павленко С.Є. Український кур'єр. – 1943. – 9 травня – № 36(194) .

УДК 347.6

ПІДСТАВИ НАБУТТЯ ПРАВА СПІЛЬНОЇ СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ

Коломієць В.О., студентка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: канд. юр. наук, доц. **Дудченко О.С.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Становлення України як суверенної і незалежної держави супроводжується створенням нової правової бази сучасного суспільства, що потребує не тільки систематизації існуючого законодавства, але й зумовлює необхідність глибоких наукових досліджень у галузі сімейних відносин та їх законодавчого врегулювання. Історія розвитку людства свідчить про те, що сім'я в системі соціальних відносин завжди посідала особливе місце. Саме тому цей інститут завжди перебував під правим і соціальним впливом з боку держави та суспільства. В сім'ї узгоджуються життєво важливі біологічні інтереси людини та інтереси держави як суто

соціального явища. В характері правого регулювання сімейних правовідносин відображається стан суспільної свідомості у сфері шлюбу та сім'ї.

Протягом останніх років у зв'язку зі змінами в суспільстві сімейні правовідносини зазнали значних перетворень, що викликало необхідність в їх регулюванні на нових засадах і принципах. Якщо Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР від 20 червня 1969 р., згідно з пануючою на той час ідеологією, декларував подальше зменшення регулювання сімейних відносин засобами права та посилення ролі моральних засад у сімейному житті, то чинний Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III (СК України) поширює сферу правого впливу й на ті відносини, які передують виникненню шлюбу (інститут заручин). Однак протягом дії Кодексу про шлюб та сім'ю, прийнятого за радянських часів, виникала необхідність внесення змін до нього, враховуючи вимоги часу. Так, до Кодексу увійшли нові норми, що регламентували укладання шлюбного контракту, і вилучено норми, якими встановлювалися ідеологічні основи регулювання шлюбних відносин [2].

Важливим питанням, що турбує громадян у зв'язку зі збільшенням кількості розлучень на сьогодні, є правове регулювання спільної сумісної власності подружжя. Сімейне право закріплює принцип спільності майна подружжя, який означає об'єднання майна чоловіка та жінки (повністю чи в певній його частині) в єдину майнову масу та встановлення ряду спеціальних правил щодо його володіння, користування та розпорядження. На перший погляд усе здається просто. Так, спільно придбане під час шлюбу майно (за винятком предметів індивідуального користування), стає об'єктом спільної сумісної власності. Права особистої приватної власності регулює Глава 7 СК України .

Вища математика починається зі ст. 57 СК України: якщо в придбання майна подружжя вкладало не тільки спільні сімейні, а й свої особисті кошти, то спільна і особиста частка кожного в цьому майні визначається пропорційно його внескові. Тобто виходить приблизно так: якщо дружина вкладала свої гроші в молоко, ліки, одяг і взуття для дітей, а чоловік – у дохідний магазин, то йому після розлучення дістанеться дохідний магазин, а їй – почуття виконаного материнського обов'язку. Словом будь-який закон нічого не гарантуватиме, якщо до кінця не розібратися з усіма нюансами. Тому проблема права спільної сумісної власності подружжя є актуальною, багатопланою і системною.

Аналіз наукової літератури у галузі сімейного права свідчить, що питанням поділу спільного майна подружжя приділялося достатньо уваги радянськими вченими К.Граве, А.Немковим, В.Масловим, Н.Єршовою. Вказані питання досліджувалися також сучасними вітчизняними та зарубіжними правознавцями: І.Жилінковою, С.Фурсою, Т.Ариванюк, В.Антошкіною.

Ідея визначення конструкції права спільної власності належить римським юристам. Вони вперше звернули увагу на своєрідні відносини, коли на одну й ту ж річ і в один і той же час на законній підставі встановлювалося право власності не однієї, а декількох осіб. Такі відносини отримали назву спільна власність (*condominium*). З того часу загальна концепція права спільної власності збереглася й набула усталених ознак. Вона закріплена і в сучасному праві. Відповідно до ч.1 ст. 355 ЦК України майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно). Таким чином право спільної власності характеризується єдністю об'єкта та множинністю суб'єктів права власності.

Сімейне право України закріплює принцип спільності майна подружжя, який означає об'єднання майна чоловіка і жінки (повністю або в певній частині) в єдину майнову масу та встановлення ряду спеціальних правил щодо його володіння, користування та розпорядження. Режим спільності майна подружжя означає, що: майно, набуте подружжям за час шлюбу, вважається спільним, якщо інше не встановлено домовленістю сторін; подружжя має рівні права щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності; майно належить подружжю без визначення часток кожного з них у праві власності; права подружжя на майно визнаються рівними незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу); до тих пір, поки не буде доведено протилежне, вважається, що кожен з подружжя, який здійснює правочини щодо розпорядження спільним майном, діє в інтересах подружжя [7].

Право спільної сумісної власності подружжя є різновидом права приватної власності фізичних осіб. Спільна сумісна власність подружжя є матеріальною передумовою дійсності шлюбу. Підставою набуття подружжям права спільної сумісної власності є лише одна обставина: набуття (придбання, виготовлення, спорудження) майна за час шлюбу, крім випадків, встановлених законом або договором [1].

Набуття майна за час шлюбу створює презумпцію виникнення права спільної сумісної власності. Це означає, що ні дружина, ні чоловік не зобов'язані доводити наявність права спільної сумісної власності на майно, набуте у шлюбі. Відповідно до статті 60 СК України воно вважається таким, що належить подружжю.

Об'єктами цього права є будь-які речі, що належать фізичній особі на праві приватної власності. Вичерпного переліку об'єктів права спільної сумісної власності, як зазначено в літературі, дати неможливо, тому що він не був би вичерпним не лише на момент прийняття Сімейного кодексу України, а й на майбутнє, бо перерахувати всі види майна неможливо, постійно з'являється щось нове. Тому стаття 61 СК України зазначає, що об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути:

- 1) будь-яке майно, за винятком того, що виключене з цивільного обороту;
- 2) заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя;
- 3) гроші, інше майно, в тому числі гонорар, вигреш, які були одержані в ході укладення договору одним з подружжя в інтересах сім'ї;
- 4) речі для професійних занять, придбані за час шлюбу для одного з подружжя [7].

Спільною сумісною власністю подружжя можуть бути речі, сукупність речей, цінні папери, готівка.

Відповідно до ч.1 статті 62 СК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловіку на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). У науковців часто виникали суперечності щодо розуміння "нажитого" і "набутого" майна. Причиною було те, що у статті 22 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб акти громадянського стану УРСР від 30 травня 1926 р. містилася норма, за якою "майно, нажите подружжям під час шлюбу, є його спільною сумісною власністю". Оскільки у Цивільному кодексі України вживається лише термін "набуття" права власності, тому саме він використовується в Сімейному кодексі України [3].

На думку більшості дослідників правова конструкція "майно, набуте подружжям під час шлюбу, є його спільною сумісною власністю" є більш науково виваженою. Тобто підставою набуття подружжям права спільної сумісної власності є лише одна обставина: набуття (придбання, виготовлення, спорудження) майна за час шлюбу, крім випадків, встановлених законом або договором.

Набуття майна за час шлюбу створює презумпцію виникнення права спільної сумісної власності. Це означає, що ні дружина, ні чоловік не зобов'язані доводити наявність права спільної сумісної власності на майно, набуте у шлюбі. Відповідно до статті 60 СК України воно вважається таким, що належить подружжю [5].

Заінтересована особа може довести, що майно було придбане нею до шлюбу. Якщо цього зробити їй не вдасться, майно вважатиметься придбаним у шлюбі. Або вона може довести, що майно було придбане у шлюбі, але за її особисті кошти. У цьому разі презумпція права спільної сумісної власності на це майно буде спростована. Якщо ж заява, наприклад, дружини про те, що річ була куплена на її кошти, не буде належним чином підтверджена, презумпція права спільної сумісної власності подружжя залишиться непохитною.

Не є перешкодою для набуття права спільної сумісної власності та обставина, що один із подружжя з поважної причини не мав самостійного заробітку (доходу).

Праця вдома, пов'язана з веденням домашнього господарства, вихованням дитини, доглядом за непрацездатним членом сім'ї є дуже відповідальною і не менш важливою, ніж праця на виробництві. У зв'язку з цим вислів на зразок "моя жінка ніде не працює" є здебільшого таким, що не відповідає дійсності. Відповідно до статті 10 Хартії прав сім'ї (1983 р.), працю матері вдома потрібно визнавати і поважати, бо вона має цінність для сім'ї та для суспільства. Доповненням до цього міститься у частині першій статті 60 СК України, що визначає перелік найбільш поширених обставин, які можуть зумовити відсутність власного заробітку [6].

Кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Якщо майно придбане під час шлюбу, то реєстрація прав на нього (на транспортний засіб, житловий будинок чи іншу нерухомість) лише на ім'я одного із подружжя не спростовує презумпції належності його до спільної сумісної власності подружжя.

Наприклад, шлюб між Н. та Д. було зареєстровано в 1965 р. У 1970 р. вони спорудили будинок, свідоцтво про право власності на який було видане лише на ім'я чоловіка Д. У 1980 р. шлюб між ними було розірвано. У 2003 р. Д. помер. Друга дружина спадкодавця О. вважала, що їй як єдиному спадкоємцеві за законом має належати весь будинок.

Оскільки будинок був споруджений під час шлюбу, то незалежно від того, хто із подружжя зареєстрований його власником, він є спільною сумісною власністю подружжя. Н. не є спадкоємцем після свого колишнього чоловіка, але вона є співвласником будинку, тому предметом спадкування весь будинок бути не може. Друга дружина спадкодавця О. може одержати у спадок лише те, що належало її чоловікові, тобто його частку.

Тобто для визнання речей, набутих за час шлюбу, об'єктами спільної сумісної власності подружжя не має значення, на ім'я кого з них оформлене це майно. Зі змісту третього абзацу п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 4 жовтня 1991 р. № 7 "Про практику застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності громадян на жилий будинок" випливає, що для виникнення права спільної сумісної власності подружжя на збудований у період шлюбу житловий будинок не має значення, на ім'я кого з подружжя він оформлений [1].

Роздільне майно кожного з подружжя може визнаватися об'єктом права спільної сумісної власності дружини і чоловіка, якщо за час шлюбу воно істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя. При вирішенні питання про нього треба враховувати вартість цього будинку до спільних затрат на нього і після цього.

Визнання майна об'єктом права спільної сумісної власності подружжя пояснюється тим, що у даному разі наявний юридичний склад, необхідний для виникнення цього права. Майно повинно істотно збільшитись у своїй вартості за час шлюбу внаслідок спільної праці подружжя або праці того з них, якому це майно не належало.

Подружжя може добровільно змінити правовий статус майна, що належить одному з них, подавши відповідні заяви до органів, які здійснюють державну реєстрацію прав на транспортні засоби, житлові будинки.

У разі спору заміна правового статусу майна може відбутися на підставі рішення суду. Суд може відмовити у визнанні майна спільною сумісною власністю подружжя, якщо буде встановлено, що внесок другого з подружжя був незначним. У цьому разі той з подружжя, хто поніс відповідні затрати на ремонт, переобладнання речі, має право на їх відшкодування. Вимога про визнання речі об'єктом права спільної сумісної власності може бути пред'явлена суду одним із подружжя, а у разі його смерті - спадкоємцями за заповітом чи за законом [3].

Дружина та чоловік мають право на укладення між собою усіх договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Водночас для виникнення права спільної сумісної власності подружжя недостатньо, щоб майно було набуто за час зареєстрованого шлюбу. Хоча новий СК України дещо під корегував і цю вимогу, адже в ньому вперше визначено правовий режим майна осіб, які знаходяться у фактичних шлюбних відносинах, тобто проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу (ст.74 СК України). Майно, набуто цими особами під час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності і на нього поширюються положення глави 8 Сімейного кодексу України [5].

Потрібно також, щоб дружина і чоловік спільно проживали і вели спільне господарство, тобто необхідна наявність спільної праці подружжя. А під такою працею треба розуміти будь-яку корисну працю, яка незалежно від її характеру безпосередньо або в уречевленій формі спрямована на створення спільного майна подружжя. Спільність результатів праці дружини та чоловіка у разі наявності законного режиму їх майна не встановлюється, як зазначають деякі автори, угодою подружжя (явною або такою, що не припускається), а запроваджується як обов'язковий наслідок шлюбу.

Отже, спільна сумісна власність подружжя – це спільна власність чоловіка та дружини на принципі рівності без визначення часток кожного з них у праві власності, яка формується внаслідок: укладення шлюбу між ними, спільного проживання, ведення спільного господарства спільною працею.

Література

1. Гриняк А.Б. Спільна та сумісна власність фізичних осіб: окремі питання виникнення та припинення / Гриняк А.Б. // Приватне право і підприємництво. – 2009. – Вип. 8. – К.: НДІ приват. права і підприємництва АПН України, 2009. – С. 29-32.
2. Дзера О.В. Деякі проблеми врегулювання відносин власності подружжя в новому Сімейному кодексі України // Юридична Україна. – 2003. – №1. – С.56–58.
3. Жилинкова И.В. Спільна сумісна власність подружжя. Майнові відносини у фактичному шлюбі: [монографія]. – Х.: Ксилон, 1997. – 236 с.

4. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С.Червоного. – К.: Істина, 2008. – 215 с.
5. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. – С.297.
6. Сімейне право України: Підручн. / За ред. Гопанчука В.С. К.: Істина, 2005. – 299 с.
7. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21 – 22.

УДК 94(477.51) "1740" : 314.145

ТИПОЛОГІЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ ЛЮБЕЧА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ (ЗА ДАНИМИ СПОВІДНОГО РОЗПИСУ ЦЕРКВИ СВЯТОЇ ВЕЛИКОМУЧЕНИЦІ ПАРАСКЕВІЇ ЗА 1740 РІК)

Копич В.А., студент V курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: д-р істор. наук, проф. **Лепявко С.А.**, кафедра історії України та політології

Важливим інститутом суспільства вважається сім'я. Досліджуючи типологію домогосподарств Любеча та його околиць, необхідно зазначити, що на думку багатьох дослідників поняття "сім'я" було синонімом термінів "двір", "домогосподарство", під якими розумілась сукупність родинних зв'язків, місце проживання та спільна життєдіяльність[3].

Мета дослідження: проаналізувати типології домогосподарств за сповідним розписом церкви святої Великомучениці Параскевії за 1740 рік.

Щодо історіографії, то вона представлена у працях таких західних дослідників: англійців Дж.Хайнала та П.Ласлетта, австрійця М.Міттерауера, американця С.Хока та ін. На пострадянському просторі висвітлена у роботах білоруських та російських дослідників як Ю.Гончарова, В.Носевича, В.Каніщева, Б.Миронова, В.Лещенка. В українській історіографії проблеми домогосподарства почали досліджуватись лише в останні роки і представлені у працях М.Крикуна, І.Ворончук, Ю.Волошина, Д.Казімірова, О.Сакала

Англійський дослідник П.Ласлетт, класифікуючи типологію домогосподарств, поділяє на три основні групи:

1. Нуклеарні або прості – домогосподарства, що складаються з однієї шлюбної пари з дітьми або без них. Шлюбний зв'язок є головною ознакою такої сім'ї. Домогосподарство, яке складається з вдівця (вдови) також вважається нуклеарним.

2. Розширеним є домогосподарство, у якому окрім безпосередньо сім'ї господаря проживає один або кілька родичів, але вони в свою чергу не утворюють шлюбних пар. В залежності від того, ким доводяться ці родичі голові сім'ї, розрізняють розширення по висхідній, низхідній та боковій лініях. Якщо в домогосподарстві, окрім дружини та дітей, проживає батько господаря, воно вважається розширеним по висхідній лінії. У випадку, коли головою сім'ї залишається цей батько, то домогосподарство є розширеним по низхідній лінії. Домогосподарства, в яких проживають брати або сестри господаря, вважаються розширеними по бічній лінії або колатеральними.

3. Мультифокальне (складне) домогосподарство – сімейне утворення, яке утворюється з кількох простих сімей (кількох ядер). Первинним вважається ядро, до якого належить голова сімейства. В свою чергу тут також виділяються підтипи, які розрізняються розміщенням вторинної сім'ї на висхідній, низхідній чи боковій лініях від первинної. Якщо складне домогосподарство об'єднує в собі подружні пари братів та сестер, тобто складається з родичів по боковій лінії, його відносять до братського об'єданого типу [4, с.138].

Зараз спробуємо проаналізувати структуру домогосподарств Любеча та його околиць за даними сповідного розпису містечка Любеча церкви Святої Великомучениці Параскевії за 1740 рік. Всього приходських дворів зафіксовано 55. З них проживало 169 чоловік і 160 жінок[1], відповідно загальна кількість населення, яка відносилась до одного приходу складала 329 осіб. Також пораховано вдівців – 3, вдовиць – 6. Визначимо середню чисельність населення одного приходського двору. Вона складає 5,4 чоловіка. Найменша кількість жителів 2-3 осіб проживала в Анастасії Федорівна Безпалої – 53 роки, у Давида Семеновича – 64 роки, Купріяна Ісаковича – 53 роки, Івана Івановича Зубаха – 23 роки. Найбільше 13 осіб проживало у Федора Тарасевича – 26 років [1].

За Любечем та с.Зубахи, Семаки, Мохначі, Коробки та хуторами Пищики та Семендеї пораховано нуалеарних домогосподарств 27, тобто 49,09%. Серед 55 домогосподарств, нуклеарними можна виділити наступні двори: родину 36-річного козака Сільвестра Семенова

з дружиною Пелагією Семенівною – 32 роки, та дітьми: Сігклити́кія – 12, Євдо́кія – 9, Ма́рія – 7 років та Рома́н – 4 роки. Також родина Івана Дмитровича Лодохи – 41 рік з дружиною Пелагією Прохорівною, якій 40 років, їх діти: Які́в – 20 років, Яки́м – 15, Га́нна – 12, Данило – 8, Євдо́кія – 6 [2]. (див. Додаток 1)

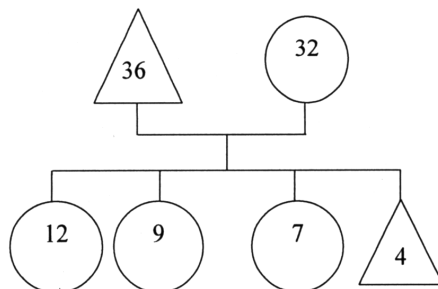
Розширених домогосподарств пораховано 10, тобто 18,18% від загальної кількості. Прикладом розширеного домогосподарства являється двір 52 – річного Леонтія Дмитровича Ветоха з дружиною Меланією, якій 25 років з дитиною Василем – 11 років, також з ними проживав брат Леонтія – Григорій якому 50 років. Також можна виділити родину 85-річного вдівця Парфена Калинниковича який проживав зі своїми дітьми: Калинник – 28 років, зі своєю 27-річною дружиною Марією та Федір якому 23 роки [2] (див. додаток 2). В даному випадку таке домогосподарство є розширеним по низхідній лінії, бо його очолює їх батько – вдовець.

Складних домогосподарств нараховано 18 одиниць, це складає за процентним показником 32,72%. Типовим прикладом мультифокального домогосподарства за сповідним розписом являється сім'я священика Петра Артемова (38 років) разом з дружиною Матроною Миронівною (29 років) зі своїми дітьми: Іваном 7 років, Григорієм 2 роки, разом з ними проживали брат Пєрта – дячок Які́в Артемов, дружина Якова – Пелагія Климівна якій 43 роки з дітьми: псаломщик Петро –15 років, Євсєвій –12 та Іван –8 років [2]. Тут ми бачимо, що родичі об'єднані по бічній лінії, тобто в даному випадку двоє братів кожен з яких зі своїми родинами проживають в одному дворі. Таким чином в основі домової спільноти була покладена братська сім'я, яка складається з двох ядер.

Отже, роблячи аналіз сповідних книг, які включають в собі приходські церкви Любеча та його околиць потрібно зауважити наступне, що за своєю специфікою припадала різна чисельність населення у кожному господарстві та різний коефіцієнт домінування того чи іншого типу домогосподарств, в основному – це нуклеарні, або ж прості. Дані, які отримані на основі дослідження домогосподарств Любеча та його околиць, цілком підтверджують точку зору британського дослідника про домінування таких типів домогосподарств у Східній Європі.

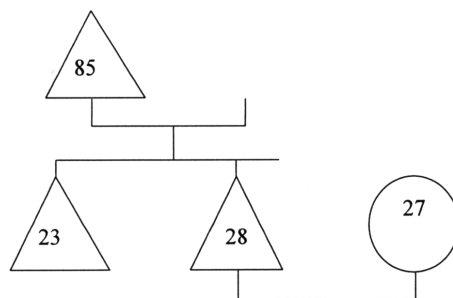
Додаток 1

Домогосподарство Сільвестра Семенова

Додаток 2

Домогосподарство Парфена Калинниковича

Література

1. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО), ф. 679, оп. 1, спр. 399, Исповедные росписи церквей Черниговского полка за 1739 г.
2. ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 399, Исповедные росписи церквей Черниговского полка за 1739 г.
3. Казіміров Д. Соціальна структура населення та типологія сімей міста Мени Чернігівського полку за матеріалами сповідних книг 1746 р. /Д.Казіміров // Література та культура Полісся. – 2011. – Вип. 65.

4. Ласлетт П. Семья и домохозяйство: исторический подход // Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей / Под ред. А.Г.Вишневого и И.С.Кона. – М., 1979. – Режим доступа: <http://demoscope.ru / weekly/knigi/volkov/demogr015.html>

УДК 94 (477.51) "18/19"

РОЗВИТОК РЕКЛАМИ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У II ПОЛОВИНІ XIX – ПОЧ. XX СТОЛІТТЯ

Лисенко К.О., студентка магістратури історико-юридичного факультету
Науковий керівник: канд. істор. наук, доц. **Потапенко М.В.**, кафедра історії України та політології

У статті проаналізовано умови та особливості розвитку реклами в Чернігівській губернії у добу пореформеної модернізації. Розглянуто основні види реклами та її регіональні особливості, а також зроблено аналіз інформаційного потенціалу реклами.

Актуальність дослідження. Рекламна справа має тривалу історію й оригінальні джерела. Чимало сучасних брендів мають довге життя, міцні традиції і довіру споживачів. Деякі із сучасних форм реклами насправді виявляються повторенням уже відомих версій столітньої давнини, але із залученням нових технологій.

Мета статті. Дослідити розвиток реклами в українських губерніях Російської імперії на прикладі Чернігівської губернії. Проаналізувати інформаційний потенціал реклами при дослідженні історії розвитку міста Чернігова та губернії.

Історіографія даної проблеми включає праці авторів кінця XIX – початку XX ст., коли було зроблено перші спроби науково - практичного осмислення друкованої реклами як соціального явища. Автори, які писали про рекламу в дореволюційний період, обмежувалися форматом брошур і газетних статей. У їх роботах уже виділилися два основні, цілком протилежні напрями у ставленні до реклами: критичний та оптимістичний. Прихильники першого (Г.Циперович) наголошували на негативному впливі реклами на якість періодичної преси [13]. Прихильники другого (А.Веригін) зосереджували увагу на важливій ролі реклами при формуванні ринків збуту товарів та послуг, наголошували на необхідності створення сприятливих умов для рекламного процесу [2, 23].

У розглянутий період з'являлися роботи і українських авторів. З-поміж них особне місце посідає робота В.Хойновського, яка була своєрідним компендіумом правил та порад при виготовленні конкретної рекламного продукту [12, 11].

Радянські історики практично не аналізували комерційної рекламної діяльності, так як це суперечило ідеології комуністичної партії. Роботи цього періоду мали більш загальний характер. Серед них можна назвати праці Г.Лапшиної, В.Твардовської, у яких мова йде про урядову політику у сфері журналістики, її здобутки та проблеми. Суспільству нав'язувалась думка, що реклама є засобом обдурювання людей заради збагачення капіталістами. Хоча, якщо заглянути в історію СРСР, то партія не нехтувала рекламою заради реалізації своїх цілей [6, 132; 10, 83 – 87].

У 90-х роках XX ст. у всьому світі й Україні зокрема зріс інтерес до історії рекламної справи, з'явилася ціла низка монографій, окремих збірників і статей, присвячених питанням історії, теорії та практики рекламного бізнесу. Серед західних учених варто відзначити праці Д.Сивулки, А.Дейяна, Ф.Джефкінса, Е.Фарбі, Д.Делла і Т.Лінди, Х.Кафтанджієва, В.Ленерта, Д.Огілві та ін. У розвідках російських науковців значна увага звертається на процеси становлення та розвитку газетної реклами, називаються причини, поява та традиції. Детальні напрацювання в цій галузі здійсненні такими вченими як В.Ученова, Н.Старих, О.Сляднева, Л.Березова, В.Бородіна, І.Імшинецька, М.Аржанов і Т.Пирогова [11, 15].

В Україні аналогічні дослідження є поодинокими, якщо не брати до уваги кількох принагідних згадок у монографіях В.Мацежинського, Б.Обрителька, Г.Почепцова, Т.Смирнової, Н.Грицюти, Б.Чайківського, статті Вільшанської О. Що ж стосується особливостей реклами саме в Чернігівській губернії, то це статті Людмили Аскерової [1, 1–10], а також згадки про розвиток реклами як одного з нових явищ модернізаційного суспільства в Чернігові, С.Леп'явко у його книзі "Історія Чернігова" [7, 279–283]. Відтак, історія української реклами XIX – XX століть залишається обабіч магістралей розвитку вітчизняного історіографічного процесу.

Говорячи про загальні тенденції, правомірним буде твердження про те, що розвиток реклами на території України проходив, як правило, ті ж самі етапи, що й в інших країнах. Вже

за часів Київської Русі в X–XI ст. слов'янські торговці залучали до процесу інформування про свої товари та стимулювання їх збуту професійних глашатаїв. Вони залишаються головними дійовими особами української реклами до XIX ст. Їх майстерність була настільки високою, а традиції ремесла такими сильними, що фахівці-культурологи вважають закличні рекламні тексти частиною художнього фольклору. Вербальна реклама залишалася основним типом комерційних комунікацій на території України до початку XVIII ст., але її принципово високе значення зберігалось аж до середини XIX ст.

Слід зазначити, що найбільш розвинутою реклама була в передових економічних регіонах. На українських землях ними були: Київська, Одеська, Харківська, Катеринославська, Херсонська, Таврійська губернії. Спеціалізація кожного регіону визначала, реклама яких товарів і послуг буде найбільш поширеною та популярною. Так, наприклад, у столичному регіоні була поширеною реклама різноманітних магазинів, послуг майстрів, готелів, дуже яскравою була реклама культурних подій; в Одеській губернії – все, що було пов'язано з морем; в Таврійській – вина, коньяки, східні солодощі, косметика. Що ж стосується Чернігівської губернії, де більшість населення працювало на землі, найбільш поширеною була аграрна реклама.

Враховуючи невисокий рівень грамотності серед основної маси населення, одним з найважливіших засобів комерційних комунікацій в XIX–XX ст. залишалася вивіска на торгових магазинах, шинках, майстернях та ін. У більшості випадків вона супроводжувалася відповідним малюнком або піктограмою, що допомагало потенційним покупцям орієнтуватися в питаннях асортименту торгового закладу. Відомий дослідник міського фольклору М.Добужинський так описував тодішні вивіски: "на м'ясній торгівлі" красувався бик, який стояв над прірвою, внизу ж мирно сидів маленький баранчик. А на вивісках "зеленої" і "курячої" торгівлі були апетитно намальовані овочі – качан капусти, морква, ріпа, редиска або півні, кури, качки, а іноді індик з розпущеним, немов віяло, хвостом, а у "колоніальному" магазині – ананаси і виноград" [11, 158–160].

Іншим, традиційним для українського суспільства, видом реклами були ярмарки. Слід зазначити, що українські ярмарки мали важливе міжнародне значення, так як їх учасниками, крім торговців з України та Росії, традиційно виступали купці з інших європейських країн (найбільш частими гостями були оптовики з Балканського півострова), і навіть з Близького Сходу. Однією з найбільших ярмарок на українських землях Російської імперії була Хрещенська, яка проходила в Харкові. Для рекламування товарів та послуг зверталися до її традиційних засобів: яскравих вивісок, "зазивал" і театралізованих постанов.

Саме в цей період розвивалися малі форми зображувальної реклами – етикетки, ярлики. Етикетки, барвисті обгортки мила, фантики для цукерок, в кращих своїх зразках – художні мініатюри, дуже багато чого повідомляли про ділові якості виробника, репутабельність торгового дому, винахідливість рекламних менеджерів тієї чи іншої фірми.

Етикетка набула особливої популярності з огляду на її "все проникність". Можна не прочитати газетної реклами, відмахнутися від настірливих і обридливих зовнішніх постерів, але обійти увагою етикетку товару, який тримає в руках покупець неможливо. Він її ретельно розглядає, можна навіть сказати – вивчає, він її деякий час зберігає (щоб, якщо товар не підійде, мати право на обмін) і головне, він її запам'ятовує [11, 160–164].

Роль етикеток, ярликів, фантиків цілком усвідомлювалася у виробництві та комерції кінця XIX – початку XX століття. Наприклад, обгортка мила "Сільське", випущене фабрикою "Брокер" і К° у 1880-і роки. У центрі – багатобарвний малюнок сільського святкування, виконаний під очевидним впливом фольклорної традиції. Одне з обрамлень цієї картини містить логотип фірми та найменування даної продукції. З іншого боку – зображувальний компонент фабричної марки в оточенні восьми медалей за призові місця в різних, у тому числі і європейських, виставках [5, 30].

На початку XX ст. найпопулярнішою стає реклама в пресі. Оголошення мали лаконічний, чіткий, яскравий зміст. Текст рекламного оголошення включає власні резерви заманювання публіки. Типовими в його структурі стають заклики: "Новина!", "Стій!", "Сенсація", "Розпродаж". Аргументація містить всі відомі сучасні способи рекламного вмовляння: псевдонаукові, авторитетні свідчення, думка "одного з нас", ефект дива і т. п. Установка на сенсацію нерідко межує з обманом. Його походження може бути різним – від об'єктивної обмеженості знань до прямого шахрайства. Якщо в 50 – 70-х роках XIX століття рекламні оголошення зустрічалися дуже рідко і в основному в контексті якоїсь статті про книгу чи подію, або ж на останній сторінці газети, то на початку XX століття залежність газет від реклами все більше зростала. Особливо це стосувалося щоденних видань. У гонитві за великими прибутками видавці стали заповнювати рекламою перші сторінки газет, але якщо

брати газети провінційних міст, таких як Чернігів, то вони залишалися на останніх сторінках, але вона займала більше місця і ставала яскравішою з різноманітними малюнками і красивими шрифтами.

Чернігів у XIX на початку XX ст. мав розгалужену мережу магазинів та торговельних місць, більшість із яких здійснювала спеціалізовану торгівлю. Крім того, функціонували заклади, що надавали послуги жителям міста: готелі, трактири, перукарні тощо. Зважаючи на це, існувала певна конкуренція, яка потребувала реклами, що була необхідною ланкою між продавцями та їх клієнтами.

Слід зазначити, що в Чернігівській губернії формується активна підприємницька діяльність, не тільки дрібна а й велика, це заводи з виготовлення будівельних матеріалів, сільськогосподарських знарядь та сірників. Багато підприємців задля успішних продажів та залучення якомога більшої кількості клієнтів користувалися рекламою. Найчастіше це були дорогі, яскраві, а головне масштабні рекламні оголошення, над якими працювали професіонали. Оформлення і сам текст справляв велике враження на потенційних покупців. Наприклад: "Деякі домовласники побудували біля своїх домівок тротуари з місцевої цегли, яка є вологонестійкою, тому помітна їх невитривалість. В інтересах дорогих домовладців і попиту на тротуарну цеглу, на заводі Б.С.Красильщикова заготовлена значна партія цегли-залізняка, яка не поступається за якістю київській. Гарантується міцність цегли і невідкладна заміна неякісної цегли, з якої вже вимощено тротуари. Ціна за 100 штук: шестигранна – 17 руб. 50 коп., 15 руб. і 13 руб., квадратна 24 руб., видовжена – 20 руб. і 12 руб. Зразки цегли-залізняка можна побачити в обох поліцейських частинах і в міській управі. Із замовленнями звертатися в будинок купця В.С.Красильщикова" [4, 563].

Місцева реклама виступає цінним джерелом при з'ясуванні економічного портрету губернії. У її межах розвивались цукроваріння, пивоваріння, виготовлення сірників: "Бажаючих придбати за помірною ціною для буряково-сахарного вогняного заводу, гідравлічний прес, кінний привод, залізні форми, рафінадні і тому подібні. Просимо звертатися: в м.Сураж Чернігівської губернії, в с.Козаричі до підполковника Перекрєстова. Ціни припасів на чернігівському ринку" [8, 2]. Також неодноразово зустрічається реклама щодо продажу устаткування для успішного, прибудкового бізнесу з виготовлення сірників: "паркувальні машини нової конструкції, які укладають кожного дня з одним працівником 1200000 штук сірників. Стругальні станки для дешевого виготовлення гладких чотирикутних дерев'яних проволочок. Повне устаткування для виготовлення сірників за найвигіднішою системою. Інструкція для дешевого виготовлення сірників без фосфору і отруйних речовин, легкозаймисті при терті з кожним предметом" [9, 2]. Ця реклама свідчить, що вже тоді підприємці намагалися побудувати успішний бізнес з мінімальними витратами при максимальних прибутках.

На межі сторіч швидкого розвитку набуває виробництво пива – традиційного напою чернігівців, який раніше робили напівкустарним способом. Серед перших підприємців, які поставили виробництва пива на промислову основу були, Дунін-Борковський і Милорадович, які мали заводи відповідно в Листвені і Любечі. З 1885 року в Чернігові працював завод Йосифа Вондарка. Він пропонував пиво і мед різних сортів, насамперед пиво "Пльзенське", "Ювілейне", "Експорт" і "Бобир".

Згодом у конкурентну боротьбу за шлунки споживачів вступили інші підприємства. З 1911 року відкрився пивзавод "Нова Баварія", який виробляв пиво "Народне", "Столове", "Пльзенське", "Мюнхенське", "Чорне", "Кабінетне". Реклама обіцяла негайну безкоштовну доставку додому. Щодо цін, то вони коливались переважно у межах 6 – 10 коп. за пляшку. Назви заводів і сортів засвідчують великий вплив на пивоваріння в Чернігові чеської і німецької традицій. Варто зазначити, що чернігівське пиво мало добру репутацію завдяки високій якості.

Таким чином, усе виробництво спрямувалося на задоволення повсякденних побутових потреб місцевих жителів. Така структура виробництва мала великий мінус – воно не могло давати значних прибутків. Однак це мало і свої переваги: внутрішній міський і губерньський ринок збуту місцевої продукції був стабільним, а прибуток – хоча й невеликим, але гарантованим. Важливо також, що розвиток виробництва в місті йшов найбільш природним шляхом – відповідно до попиту споживачів [7, 278].

Реклама має досить потужний інформаційний потенціал. З її допомогою можна дізнатися чим живе суспільство того чи іншого регіону, яка економічна спеціалізація була в тій чи іншій українській губернії. Також можна зрозуміти рівень розвитку інфраструктури, туризму, культури і освіти.

Отже, у розглянутий період реклама стала частиною масової культури, відобразивши в собі економічну психологію як підприємців, так і споживачів. Шляхом органічного поєднання

власних самобутніх традицій і закордонного досвіду формувався образ української реклами другої половини XIX – початку XX ст.

Література

1. Аскерова Л. Реклама в Чернігові в XIX – на початку XXст. /<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39113/12-Askerova.pdf>.
2. Веригин А. Русская реклама. – СПб.: Изд-во газ. "Рус.труд", 1898.–23 с.
3. Вільшанська О. Реклама на рубежі XIX-XX ст. у повсякденному житті населення України // Проблеми історії України XIX- XX ст. – К., 2010. – Вип.12. – С.87-94.
4. Календарь Черниговской губернии. – Чернигов: Типография губернского правления, 1887. – С.560-567.
5. Карась Н.М. Увлекательный мир московской рекламы XIX – начала XX века. – М.: Музей истории города Москвы, 1996. – С.9-55.
6. Лапшина Г.С. Русская пореформенная печать 70-80-х годов XIX века. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 132с.
7. Леп'явко С. Історія Чернігова. – К.: Темпора, 2012. – С.279-283.
8. Объявления // Черниговские губернские ведомости. – 1861. – № 1. – Часть неофициальная. – С. 2.
9. Объявления // Черниговские губернские ведомости. – 1869. – № 33. – Часть неофициальная. – С.2.
10. Твардовская В.А. Идеология пореформенного самодержавия. – М.: Наука, 1978. – С.83-87.
11. Ученова В.В., Старых Н.В. История рекламы. – СПб.: Питер, 2002. – С. 158-164.
12. Хойновский В. Успешная реклама и как ею пользоваться. – К., 1913. –С.25.
13. Цыперович Г. Реклама // Современный мир. – 1911. – №1. – 17 февраля.

УДК 94(477) "16/18"

РОДИНА ДВОРЯН ЛИСЯНСЬКИХ У XVII – XIX СТОЛІТТЯХ

Михайло Ломоносов, студент III курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: ст. викл. **Крапив'янський С.М.**, кафедра всесвітньої історії

Родина дворян Лисянських посідає особливе місце в історичній долі міста Ніжина, Чернігівщини та України загалом. Представником саме цього старовинного роду був знаменитий мандрівник, першовідкривач, талановита і освічена людина Юрій Лисянський. 2013 рік пройшов під його знаком. Адже саме минулого року відбувалося святкування 240-річчя з дня народження видатного ніжинця. Кругла дата ознаменувала себе початком нового етапу в шануванні пам'яті Юрія Федоровича та поклала відлік новим дослідженням його життєвого шляху. В Музеї рідкісної книги Ніжинського державного університету відкрилася тематична виставка "Мандрівник козацького роду", яка діє й дотепер. У вітринах маємо щастя споглядати раритетні речі, зокрема двотомне оригінальне видання з атласом карт та авторських малюнків, яке Ю.Лисянський видав власним коштом. Природно що численні здобутки Юрія Федоровича приковують увагу дослідників до суто особистісних життєвих граней цієї значущої постаті. Таким чином залишаючи в тіні багатьох членів родини Лисянських. На сьогодні маємо більше ста наукових праць присвячених життєвій дорозі Юрія Лисянського. в яких знаходимо надто куці, локальні згадки про членів його великої сім'ї. Наразі у вітчизняній історіографії відсутнє ґрунтовне дослідження присвячене саме родині Лисянських. Це пояснюється відсутністю певних документів, які б пролили світло на долі представників даного роду. Документи що є в наявності, нажаль, теж не відповідають на всі питання, що постають у процесі ознайомлення з родинними зв'язками Лисянських. Хоча саме завдяки першоджерелам що зберігаються у Державному архіві Чернігівської області та його відділенні у м. Ніжин, дослідникам вдалося встановити походження Федора Лисянського, батька Юрія. Отримати певні відомості про матір та братів.

Ще одним вектором актуальності даної теми є постійні прагнення місцевих, ніжинських краєзнавців систематизувати, розширити вже наявну інформацію про видатних земляків, людей які були, є і будуть невід'ємною частиною минавшини і сьогодення міста, його візитівкою. Час від часу спостерігаємо публікації, про тих самих Лисянських у місцевій пресі (Ніжинський вісник, Ніжин-інфо, Вісті). Такі сплески відбуваються переважно до знаменних

дат, але щоб там не було, ця діяльність на рівні міста носить ще й просвітницьку місію. Ніжинці повинні знати хто відігравав в історії їх міста ключові ролі і де ці відомі далеко за межами України особистості беруть свої витoki.

Отож, невелика, в порівнянні з постаттю Юрія, частка досліджень про інших членів дворянської родини Лисянських у XVII – XIX століттях, відсутність єдиного, дослідження, тенденції до вивчення знаменитих земляків визначають актуальність цієї теми на даному етапі.

На Чернігівщині дослідники виводять дві гілки роду Лисянських – це так звані сосницька та ніжинська. До останньої належить Юрій Лисянський. За допомогою оприлюднених документів можемо простежити походження обох гілок з кінця XVII ст. Проте довести їх родинні зв'язки (якщо такі існують) через відсутність документальних підтверджень поки що неможливо [6, 62-65]. Цікавим є той факт, що прізвище Лисянські, можна побачити в "Реєстрі усього війська запорозького", який склали одразу після підписання Б. Хмельницьким Зборівського договору 1649 року. У Чигиринському полку в Олив'ятинській сотні зустрічаємо Василя Лисянського. в тому ж полку тільки в Бакилицькій сотні прослідковуємо ще трьох Лисянських: Міська, Юрка й Дмитра. Не дивина що є Лисянські і у Корсунському полку [15, 57-59, 153, 180]. Доцільним буде припустити що на тогочасних українських теренах існували й інші гілки старовинного роду, які колись мали причетність до спільного кореня, але на кінець XVII ст. втратили кровний зв'язок.

Родоначальником саме ніжинської гілки Лисянських, яка дослужиться до старшинських чинів, А.Морозова називає Стефана Лисянського, родовитого польського шляхтича, що являвся "того краю (тобто польського) войска товарищем" [7]. З невідомих причин Лисянські змушені були переселитися в Україну, де й почали службу у Війську Запорозькому. Син Стефана Семен (Єпіфан) загинув 1712 р. під час походу, в званні полкового осавула. Ще за Стефана у володінні Лисянських перебував маєток у містечку Чернухи, Лубенського полку. Син Семена (Єпіфана) – Герасим у свою чергу мав трьох синів – Дем'яна (нар. 1720 р.), Федора (нар. 1727 р.) та Івана (нар. 1732 р.) і дочку Палагію (точний рік народження невідомий). Двоє з синів Герасима Семеновича пішли по родинній стежці і займали посади у війську. Дем'ян – до 1782 року сотника Ніжинського полку, після – бунчукового товариша, Іван – військового товариша [25, 81-83]. Про дружину та дітей Дем'яна Герасимовича відомості відсутні. Відомо лише що він володів маєтком у с. Заньки, Ніжинського повіту. Іван Герасимович мав дружину Анастасію Семенівну та двох синів – старшого Якова та меншого Трохима. Також у його власності перебував маєток у Ічні, Борзенського повіту.

Таким чином, рід Лисянських походив із польської шляхти. Саме заможної шляхти, правильно зазначає В. Сапон [16, 4], адже дрібнопомісна шляхта тих часів майже не сходила з насиджених місць, тим паче не переїздила в іншу країну для постійного проживання. Яскраво помітна козацька складова в родоводі Лисянських. Що надає право вважати дворянську родину саме українською, незважаючи на польське походження прабабків, яке, до речі, потребує уточнення. Адже подальша доля родини напряму пов'язана саме з Україною, яка на той час була частиною Російської імперії. Слід зазначити, що радянські автори називали Лисянських виключно поляками за походженням, свідомо ігноруючи українське начало древнього роду.

Несхожим на своїх братів за долею виявився третій син Герасима Семеновича – Федір. Він обрав зовсім не військову кар'єру, як водилося в їх родині, а духовну. Хоча спочатку спробував себе в нудній бюрократичній роботі. Перебував на службі в канцелярії Ічнянської сотні, а згодом у Прилуцькій полковій лічильній комісії. Занесла Федора Лисянського доля і до Києва, де він був канцеляристом при Київській духовній консисторії. Саме тут він зрозумів своє покликання і обрав шлях церковника. 1760 р. був благословений у священники м.Ніжин і в 1781 р. став протопопом (настоятелем храму) Іоанно-Богословської церкви [1, 14].

У другій половині XVIII ст. Ніжин – значний політичний, промислово-торговельний та культурний центр Лівобережжя. Він встиг побувати і полковим містом, а пізніше і повітовим Чернігівського намісництва. Місто знаходиться на шляху з Києва до Москви, вузлова важливість зумовила діяльність близько десятка ремісничих цехів та цегельних заводів, кількох мануфактур, а також щорічних ярмарків, які збирали велику кількість народу. Не відставав Ніжин у і сфері культурно-освітній, у 1696 року було відкрито Ніжинську грецьку школу, у 1762 р. – приватний пансіон для дворянських дітей. відмічається також діяльність кількох парафіяльних шкіл. На 1780 р. уже були збудовані три собори та шість церков, декілька монастирів. Вище перелічені достоїнства, нажаль так і не підняли місто на щось вище, аніж шабель типового полкового поселення із традиційним провінційним колоритом, спокоєм невеликого містечка. Життя розпочиналося лише під час ярмарків та недільних

богослужінь. Саме тоді, Ніжин ніби оживав, прокидався [20, 8]. Ось на такому історичному тлі Федір почав створювати сім'ю.

За дружину він мав Фотину Йосипівну, яка народила йому п'ятьох дітей. За сповідними книгами В.Чуйко та А.Морозова встановили роки їх народження. Найстаршим був Іван – бл. 1755/1758 р. н., Ананій (Анісій) – 1767 р. н., Юрій (в усіх документах Георгій) – бл. 1773 р. н., Петро – 1777 р. н., Єлизавета – 1779 р. н. Не ясною є подальша доля Петра та Єлизавети. З 1780 року не згадується Єлизавета, а з 1791 року – Петро. Скоріш за все вони померли у дитинстві [8].

Через рік після народження Юрія в родині сталася біда. Вщент згорів будинок з усім начинням. Федір Лисянський був турботливим пастирем, допомагав прихожанам чим міг. От і вони йому допомогли. Прихистили на перший час, зібрали деякі речі [27].

Згідно з тогочасними канонами Федір не міг бути одночасно священнослужителем і належати до дворянського стану. Зрозуміло що його діти теж не могли бути дворянами. Саме ця прикрість і стала причиною труднощів, які супроводжували їх майже все життя [17,5].

Та прагнення дати дітям добру освіту не полишало Федора Лисянського. 1783 року він повіз своїх двох синів Юрія і Ананія вступати у Морський кадетський корпус, що знаходився в Крондштаті, залишивши біля себе в Ніжині старшого сина Івана, який після смерті батька продовжить його діяльність, очоливши парафію церкви Івана Богослова. Іван закінчив філософський клас Київської духовної академії. Одружений він був на дочці полкового хорунжого Марією Болбинською та за даними 1798 року, очолював в с.Мохнівка, Ніжинського повіту місцеву громаду вірян [9].

Отож, щоб вступити до одного з найпрестижніших навчальних закладів Російської імперії, потрібно було належати до привілейованого класу – дворянства. Ця обставина ускладнювала влаштування дітей на навчання. Є.Штейнберг висловлює думку про допомогу впливових земляків [23, 214]. Підтримують вченого і В.М.Шевченко та В.Сапон, доповнюючи висловлене бачення, припущеннями про протекцію зі сторони князя О.А.Безбородька – канцлера при дворі Катерини II [18, 6]. Існує теза, що Федору допоміг безпосередньо адмірал Кутузов, на прийом до якого і посприям потрапити найсвітліший князь Безбородько. Достеменно відомо одне, того року, юні Лисянські сіли на лави елітного освітнього закладу.

Після вступу синів до Морського кадетського корпусу, Федору все ж вдалося домогтися поновлення у дворянстві 1785 року. Дійсний член Російського географічного товариства О.В. Лисенков, віднайшов в архіві мореплавця в Центральному Військово-морському музеї (С.-Петербург, РФ) "Виписку" з протоколу Чернігівської дворянської комісії від 7 січня 1785 р., в якій подається доказ дворянської гідності батька Юрія – Федора Герасимовича Лисянського та його братів [5, 31].

У офіційному дворянському довіднику міститься запис на підтвердження дворянської гідності Лисянських: "Предки рода Лисянских в древние и новейшие времена служили Российскому престолу разные дворянские службы и жалованы были за оные чинами и другими почестями Монарших милостей. Все сие доказывається хранящимися в Герольдии копиями с документов, свидетельствующими о происхождении рода Лисянских" [3, 311].

Поступово маєтності Лисянських дрібнішали і врешті-решт Федір Лисянський перетворився в "поза помісного дворянина". Дворянський герб буде дарований Лисянським вже задовго після смерті Федора, в 1828 році [13, 272].

Подружжя Федора і Фотини скінчило свій земний шлях в один і той же місяць, 1803 року, так і не дочекавшись славних синів додому. У витягу з метричної книги, який подає у своїй статті А.Морозова зазначається: "1803 года декабря 10 дня благочинный протоиерей Нежинской Богословской церкви Феодор Лисянский представился, а жена его того ж месяца 12 – Фотина Иосифовна – по долговременной болезни". До речі, дослідниця припускає що автором цього запису найімовірніше був Іван Федорович Лисянський [10].

У даному дослідженні не будемо торкатися і деталізувати біографію видатного приборкувача хвиль. Життєва дорога Юрія Федоровича є достатньо виписаною. Звернемо увагу лише на деякі біографічні не точності.

Найчастіше для науковців каменем спотикання є дати народження та смерті великого мандрівника. Їх існує близько десяти. Спільним в датуваннях різних дослідників виступають два місяці, в один з яких з'явився на світ Юрій – квітень та серпень. Хоча авторитетний знавець Лисянських В.Невський подає навіть неправильний рік смерті – 1839, замість загальноприйнятого 1837 (посилання на В.Невського), цю деталь вдало помітив В.М.Шевченко. Вчений-географ схиляється до квітневого дня народження Лисянського, адже на час вступу, який відбувався у березні, серпневий день народження зовсім не клеїться, бо тоді б юному Юрію не виповнилося б і 10 років. Також більша вірогідність на стороні квітневої

дати через церковний календар та особливе положення родини. День Юрія припадає на весняні місяці [21, 9].

Ще одним вузликком є місце народження майбутнього морського світила. Вже знайомі нам В.М.Шевченко та М.Криловець схиляються до твердження що Лисянський народився в Ніжині [22, 129-131]. Такі дослідники як Б.Юрєв [26], О.Зорька та П.Голубоцький [2] взагалі уникають у своїх доробках вказівок на точне місце народження Юрія Федоровича.

Стосовно цієї, здавалося не значної проблеми побутує оригінальна версія співробітниці Ніжинського краєзнавчого музею Л.Руденко. Так як у ніжинських церковних книгах запис про народження Ю.Лисянського відсутній, дослідниця припускає що хлопчик міг з'явитися на світ у маєтках численних родичів. І був занесений до тутешніх церковних книг. До прикладу на 1800 рік відомі маєтки Семена та Никифора Лисянських біля містечка Сосниця Чернігівської губернії [14, 234].

По різному склалася доля дітей Юрія Федоровича. Нажаль, відомостей про їх життя майже немає, що певною мірою ускладнює дослідження родини Лисянських у XIX ст.

Відомо, що прийомний син Юрія закінчив Пажеський корпус, опісля чого служив в гвардії. Дочки в свій час вдало вийшли заміж. Старший син Олександр після Пажеського корпусу служив у Кірасирському полку. Середній син виховувався в Морському кадетському корпусі, але потім служив у кавалерії. За тим, раптом, після особистої невдачі розчарувався і пішов у монастир на Афонську гору. Лише молодший син Платон (див. Додаток В) радував успіхами в Морському кадетському корпусі, став мічманом в 1836 році [19, 275].

Платону Юрійовичу (нар. 1820 р.) випало йти по життю батьковою стежиною, примножуючи численні досягнення і вкотре славлячи вже відоме в імперії та за її межами прізвище. Він служив на Балтійському, потім на Чорноморському флоті. Був ад'ютантом адмірала Михайла Лазарева (1849) і віце-адмірала Великого князя Костянтина Миколайовича (з 1853). Очолював журнал "Морський збірник", неодноразово публікував в ньому свої доробки [4, 311].

Під час Кримської війни був начальником штабу адмірала Матькова, начальника загону гвинтових канонерських човнів. У 1857 році командував гвинтовим фрегатом "Світлана" і спостерігав за будівництвом імператорської яхти "Штандарт".

Ганебна для Росії Кримська війна, показала всьому світові застарілість і регресивність флоту однієї з провідних морських держав. Після закінчення воєнних дій П.Лисянський присвятив себе оновленню та реформуванню вітчизняного мореплавства, яке в ті часи переживало застій. Важко оцінити той вклад, який вніс Платон Юрійович у розвиток торгового та військового флоту Російської імперії.

У 1858 році став капітаном 1-го рангу і неодмінним членом Вченого комітету Морського міністерства.

Платон Лисянський являвся дійсним членом Російського географічного товариства.

У 1892 році приведений до чину адмірала.

Також Платон Юрійович відомий своєю благодійною діяльністю, якій віддавав значну частину свого часу і коштів. Зокрема, він заснував притулок в честь Святого благовірного князя Михайла Чернігівського в Санкт-Петербурзі. Незважаючи на те що дитинство молодшого Юрієвого сина пройшло далеко від України, Платон ніколи не забував де корениться його рід. Підтвердження цьому, названий в честь сміливого князя-мученика з сіверянського краю, благодійний заклад в імператорській столиці.

Крім того, в 1883 році в пам'ять про свого рано померлого сина він заснував на власні кошти "денную колыбельную для призрения бедных детей" на 6 місць. У 1888 році ясла були перетворені в дитячий притулок Господа нашего Иисуса Христа в пам'ять отрока Василя Императорского человеколюбивого общества. П.Ю.Лисянський купив для притулку будинок на Гатчинській вулиці в Санкт-Петербурзі і пожертвував капітал. Існуючий будинок був добудований за проектом яскравого представника еkleктики Християна Тацкі. У притулку перебували 25 хлопчиків у віці 5-14 років, діти бідних батьків, були церква і двокласна церковно-приходська школа.

Відійшов за межу великий син великого батька 22 лютого 1900 року. До цього часу в Росії його родичів вже не залишилось. Поховали Платона Лисянського на Смоленському православному кладовищі в Санкт-Петербурзі, в заздалегідь підготовленому ним самим склепі. Тривалий час (до 1917 року) нагляд за місцем вічного спочинку адмірала здійснювало "Императорское человеколюбивое общество", в роботі котрого П.Ю.Лисянський приймав активну участь до самої кончини і якому заповідав свій основний капітал [24].

Нещодавно в Державному архіві Чернігівської області та його відділі у м. Ніжин, чернігівським дослідникам вдалося розшукати нові документи про родину Лисянських [12, 163-168]. Архіви відкривають свої таємниці не одразу. Посилаючись на віднайдені джерела, можемо свідчити, що на 1830-31 роки на Чернігівщині проживав і двоюрідний небіж Юрія Лисянського – Федір Трохимович Лисянський, явно, представник не ніжинської гілки роду.

Виявляється дворянин Ф.Т.Лисянський, який мав власність в Ічні, Борзнянського повіту, прохав про зарахування його до одного із запасних козацьких ескадронів, які за наказом військового губернатора, формувалися в двох малоросійських губерніях.

Повертаючись до дворянського питання родини Лисянських, черпаємо дані з архівного дослідження чернігівських пошуковців [11]. За словами авторів публікації: "1844 року (вже навіть після смерті усіх братів) тимчасове присутствіє Герольдії Урядового Сенату відмовило у затвердженні їх у дворянстві (посилання на архівні матеріали). А 1850 року предводитель дворянства Ніжинського повіту Г.Ф.Ракович сповіщає губернське депутатське дворянське зібрання, що "...никого из сей фамилии в Нежинском уезде нет..." (посилання на архівні матеріали)".

Як бачимо, для обширного і різнобокого висвітлення життєдіяльності нащадків Ю.Ф.Лисянського бракує відомостей. Нами встановлено, що капітан виховував шістьох дітей – п'ятьох рідних та прийомного хлопчика, сина дружини Ш.К.Жандр від першого шлюбу. Яскравим представником родини став Платон Юрійович. Він піднявся по "трапу військово-морської кар'єри" навіть вище за свого батька. Певно, ніхто з нащадків козаків не дослужився на Імператорському флоті до чину повного адмірала. Також на Чернігівщині на 30-ті роки XIX ст.. проживав двоюрідний небіж першопрохідця. Як стверджує дослідник петербурзьких старожитностей А. Шустов, по смерті Платона Юрійовича у 1900 році, нащадків Лисянських у Росії не лишилося. Не виключено, що інші гілки Лисянських мешкали як і раніше в Україні, поступово асимілюючись з іншими родами, губили у товщі історичних пластів свій зв'язок з родиною морської легенди.

Література

1. Голобуцький П.В., Зорька О.В. Перший у Росії навколосвітній мореплавець, нащадок українських козаків – капітан Юрій Лисянський // Слово Просвіти. – 2007. – 18/24 січня. – С. 14
2. Там само.
3. Дворянские роды, внесенные в общий гербовник Всероссийской империи. Сост. Гр. А. Бобринский. Часть II. – СПб., 1890. – С. 360.
4. Коршунов Ю.Л. Генерал-адмиралы Российского императорского флота – СПб, 2003. – С. 311.
5. Лисенков О.В. Петербуржец Лисянский Ю.Ф. // Культурные взаимосвязи Петербурга и Украины. Материалы III международного семинара. Дом Европы в Украине. – Петербург, 2004. – С.31.
6. Морозова А., Чуйко В. Нове про родину Лисянських // Сіверянський літопис. – 2004. – №2-3. – С.62-65.
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само.
12. Морозова А. Нові документи про родину Лисянських // Ніжинська старовина. – Вип. 3(6) – Ніжин, 2007. – С. 163–168.
13. Невский В. Первое путешествие росиян вокруг света. – М., 1951. – 272 с.
14. Описи Лівобережної України кінця ХУІІІ – ХІХ ст. – К., 1997. – С. 234.
15. Реєстр усього Війська Запорізького після Зборівського договору з королем польським Яном Казимиром складений 1649 року, жовтня 16 дня й виданий ... О.М.Бодянським. – К., 1994. – С.57-59, 153, 180.
16. Сапон В., Шевченко В. Одиссея Юрія Лисянського. – Ніжин, 2012. – С. 4.
17. Сапон В., Шевченко В. Вказана праця. – С. 5.
18. Сапон В., Шевченко В. Вказана праця. – С. 6.
19. Фирсов И. Лисянский (серия "Жизнь замечательных людей"). – М., 2002. – С. 275.
20. Шевченко В.О. Тричі перший. – К., 2003. – С. 8.
21. Шевченко В.О. Вказана праця. – С. 9.
22. Шевченко В., Криловець М. Юрій Лисянський – український мореплавець і географ // Сіверянський літопис. – 1998. – №5. – С.129-131.

23. Штейнберг Е. Жизнеописание русского мореплавателя Юрия Лисянского, содержащее историю его службы на военном флоте российском, плаваний в Западную и Восточную Индию, Северную Америку и Южную Африку, а так же о знаменитом первом вояже русских моряков вокруг света с 1803 по 1806 год. – М. – 1948. – 214 с.

24. Шустов А.Н. Дома мореплавателя Ю.Ф.Лисянского в Петербурге // История Петербурга. – 2003. – №5 (15).

25. Юр'єв Б. Нові документи до біографії Ю.Ф.Лисянського // Сіверянський літопис. – 2002. – №5. – С.81-83.

26. Там само.

27. Федір Лисянський [Електронний ресурс] // Родовід. – Електрон. дані. – Режим доступу: http://sr.rodovid.org/wk/%D0%9F%D0%BE_%D1%81_%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%BE:ChartInventory/319267. – Назва з екрана (дата звернення 02.05.14).

УДК 94 (477)

НІЖИНСЬКА ВЕТЕРИНАРНА ЛІКАРНЯ У 1941-1943 РР.

Лютова Я.С., студентка III курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: ст. викл. **Дудченко Г.М.**, кафедра історії України та політології

З вересня 1941 р. по вересень 1943 р. м.Ніжин перебувало під окупацією у складі так званої зони військового управління німецької армії. Зона охоплювала прифронтний тил Вермахту та управлялась комендатурами – військовими адміністративними органами. Завдання комендатур полягало у максимально ефективному використанні ресурсів зони для потреб армії. Все що безпосередньо не було пов'язано з інтересами армії передавалось у відання місцевим органам цивільної влади – міським та районним управам, які формувались окупантами з представників місцевого населення і мали забезпечувати життєдіяльність населення окупованого регіону.

У Ніжині через кілька днів після захоплення міста німцями була організована міська та районна управи. Протягом вересня-листопада 1941 р. за ініціативи управ та з дозволу комендатури відновили роботу низка управлінських, економічних, комунальних, культурно-освітніх, медичних установ та організацій. До таких установ належали окрім інших ветеринарні лікарні.

Ніжинська ветеринарна лікарня функціонувала протягом всього окупаційного періоду забезпечуючи медичне обслуговування та санітарний нагляд за свійськими тваринами м.Ніжина та найближчих сіл. Територіально населені пункти, що обслуговувались лікарнею формували Ніжинську ветеринарну дільницю. Її точні абриса та перелік підвідомчих населених пунктів нам встановити не вдалось. Але нам відомі сусідні ветдільниці (Крутівська, Безуглівська, Галицька, Дрімайлівська) а також перелік населених пунктів, з якими активно листувалась Ніжинська ветлікарня – (Крапивне, Лосинівка, Безуглівка, Липів Ріг ін.)

У ніжинському відділі Чернігівського державного архіву документи лікарні формують окремий фонд № Р-4372. Відповідно до опису фонду включено 6 справ:

1. Контрольні цифри по боротьбі з епізотіями по ветучастку Ніжинського району.
2. Відомості та листування по рух захворювання по Ніжинській Ветлікарні.
3. Смети та акти на ремонт та листування з приводу ремонту лікарні та кузниці.
4. Прикази та розпорядження Ніжинського Земельного Управління.
5. Розклад учбового часу Ветеринарної школи.
6. Листування з приводу захворювань скотини та загибелі її.

У ході дослідження нами було опрацьовано перші три справи. Справи № 4, 5, 6 переглянути не вдалось так як вони перебувають на реставрації.

Ніжинська Ветеринарна лікарня була державною установою і підпорядковувалась Ніжинському Повітовому Земельному Управлінню на чолі якого стояв інспектор сільських господарств, головний агроном Кузнецов. Саме через зазначеного посадовця вирішувались усі справи Ветлікарні, видавалися розпорядження та накази що регламентували роботу ветлікарні.

Завідувачем лікарні було призначено Черняка Максима Опанасовича. Кожного місяця лікарня звітувала перед Повітовим земельним управлінням про свою діяльність як в межах

самого міста Ніжина так і по всій ніжинській ветдільниці детально розписуючі всі грошові надходження та витрати. [1]

Послуги, що надавались лікарнею були платними. Один з документів визначав їх прейскурант наступним чином:

- амбулаторний огляд тварин – 5 крб.
- виїзд ветеринара на дім в межах населеного пункту – 10 крб.
- виїзд в радіусі 5-7 км. – 20 крб.
- оплата спеціальних довідок – 5-10 крб. [2]

Зазначені послуги надавались як приватним особам так і організаціям (установам, що використовували тяглу худобу (коней), сільськогосподарським громадським господарствам і т.п.).

В той же час отримуваних за платні послуги коштів не вистачало для самозабезпечення установи. Її діяльність оплачувалась з районного бюджету (відділ фінансів районної управи), з залученням коштів міської управи. Зокрема у 1942 р. для здійснення ремонту приміщень лікарні з міського бюджету планувалось асигнувати 6 тис. крб. [3]

В обов'язки ветлікарні входив регулярний та спеціалізований огляд робочої худоби (коней) міських організацій, громадських господарств та приватних осіб з метою діагностики стану та відбраковування. Низка документів фонду являють собою акти такого огляду. Один з них ми наводимо в повному обсязі:

Акт 1942 р. 5 серпня с.Липів-Ріг

Ми, що нижче розписалися ст. зоотехнік Ніжинського р-ну Крутіков І.В., зав. Ніжинської Ветлікарні Черняк М.А., Староста громадського господарства с.Липів Ріг №20 Момот Г.Д., ветеринарний фельдшер с.Липів-Ріг Герасименко Г.П. склали цього акта в слідуючому: цього року нами оглянуто мерина 19 р. світло-рожевої масті, висота 134 см. без приміт, хворий на поперековий мієліт спинного мозку та має на цьому ґрунті атоксію, вилікуванню це захворювання не піддається. До експлуатації не придатний, а тому його потрібно реалізувати на утильзаводі. [4]

Регулярно ветлікарнею проводились і загальні ветобстеження населених пунктів для формування статистики що до стану тваринництва в регіоні. Прикладом результатів такого обстеження є звіт ветринарного фельдшера І.В.Плюти:

Доповідна записка
Зав. Ніжинської Ветлікарні
От ветфельдшера Плюти І.В.

Доводжу до вашого відома, що 28 лютого цього року мною проведено обстеження всього тваринництва по к-ку Перемога хутора Паливоди́н села Кунашовка. При обстеженні виявлено: всього по к-ку коней 44 г. із них молодняка до 3-х річного віку 9 г. взрослых 35 г. із них годних к запряжке 25 г. Останні 10 г. старі та слабі. Содержаться по селянах, вгодованості нижче середньої, концентратів в корм не одержують.

Всього по к-ку ВРХ 48 г. із них корів 11 г., волів 18 г., бугаїв 1 г. молодняка 18 г. Содержаться по селянах, вгодованості нижче середньої.

Всього по к-ку свиней 24 г. із них свиноматок 10 г., останні 14 г. підсвинки, содержаться по селянах, вгодованості середньої.

Всього по к-ку овечок 30 г., содержаться по селянах, вгодованості нижче середньої. [5]

Для підготовки кадрів з ветеринарної справи в Ніжині в добу окупації функціонувала Ветеринарна школа. Перебувала вона під безпосереднім управлінням адміністрації ветеринарної лікарні.

Підсумовуючи слід зазначити, що не зважаючи на складнощі з фінансуванням, кадрами, ресурсами, окупаційна адміністрація спромоглась відновити систему ветеринарного забезпечення тваринництва в м.Ніжині та селах району. Одним з важливих елементів цієї системи була ніжинська ветеринарна лікарня.

Література

1. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі ВЗЗДДАЧОН), ф. Р-4372, оп. 1. спр. 2, 226 арк.
2. ВЗЗДДАЧОН, ф. Р-4372, оп. 1, спр.2, 237 арк.
3. ВЗЗДДАЧОН, ф. Р-4372, оп. 1, спр.3, 1 арк.
4. ВЗЗДДАЧОН, ф. Р-4372, оп. 1, спр.2, 26 арк.
5. ВЗЗДДАЧОН, ф. Р-4372, оп. 1, спр.2, 204 арк.

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ" В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Пономаренко Ю.В., студентка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: канд. юр. наук, доц. **Дудченко О.С.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Актуальність даної теми полягає в тому, що попри численні дослідження аналізу проблем пов'язаних із теоретичним осмисленням форми державного правління і в даний час прослідковується різноманіття у поглядах щодо розуміння суті цього визначення.

Проблемою визначення поняття "форма державного правління" займалися ряд дослідників: П.Рабінович, В.Шаповал, С.Комаров, М. Чудаков, О.Скакун, А.Мінин, К.Арановський, В.Чиркін, А.Георгін, Е.Григоніс та інші.

Зауважимо, що певний прорив в уніфікації терміна "форма правління" зробила Швеція, де вперше цей термін було вжито на офіційному рівні. У 1772 р. було прийнято акт, який визначав організацію державного механізму на рівні найвищих ланок і мав відповідну назву. Про форму правління як характеристику владної системи держави йшлося у Конституції Норвегії 1814 р., Португалії (1826 р.), Саксонії (1831 р.), Франції (1848 р.).

У ХІХ ст. на понятійно-дефініційному рівні форма державного правління майже не досліджувалась, адже вироблене визначення влаштовувало теоретиків. У радянській юридичній науці поняття форми державного правління визначалося за допомогою різних підходів, ідеологічно зумовлених. У 60-80 рр. ХХ ст. радянські юристи визначились з поняттям "форми держави", котра складається з трьох компонентів – форми державного правління, форми державного устрою, форми політичного режиму. У 1980-х рр. визначення набуває чіткого значення: "форма правління – це організація верховної державної влади, порядок утворення її органів та їх взаємовідносин з населенням" [7, с.172].

На рубежі ХХ–ХХІ ст. в концентрованому вигляді проблема поняття "форма державного правління" знайшла нове відображення в дефініціях, які можна поділити на дві групи: прості та складні.

Прості дефініції невеликі за обсягом, їх зміст вказує лише на найбільш суттєві ознаки самого поняття. Такий підхід до дефінітивного формулювання форми правління використали українські дослідники – теоретик П.Рабінович та конституціоналіст В.Шаповал, російський теоретик С.Комаров, білоруський конституціоналіст М.Чудаков, які із незначними варіаціями визначають форму правління як засіб (устрій, тип головування) організації вищої державної влади [3, с.69]. Зокрема, С.Комаров під формою державного правління вбачав "відображення способів організації державної влади конкретної держави" [2, с.52], а В.Шаповал визначає її як "спосіб організації державної влади, зумовлений принципами взаємовідносин вищих органів держави" [8, с.80].

Складні дефініції більш великі й, відповідно, змістовніші. За обсягом охоплених ними ознак їх можна поділити на три групи. Вихідною для першої групи дефініцій форми державного правління візьмемо запропоновану харківською вченою О.Ф.Скакун, котра дає таке визначення форми державного правління "порядок утворення і організації вищих органів в державі" [5, с.73]. Друга група дефініцій доповнює попереднє визначення, та розширює його, зазначаючи певний зв'язок органів влади з народом. Третя група є своєрідним конгломератом дефініцій, і характеризуються індивідуальним змістом. А.Мішин дав таке визначення "форма правління є найбільш зовнішнім вираженням змісту держави, зумовленим структурою й правовим становищем вищих органів державної влади" [4, с.79].

Е.Григоніс дає своє визначення форми державного правління за якою вона "є організацією вищої державної влади в країні, певні способи її здійснення, що залежать від політичного режиму" [1, с.60].

У конституційному праві форму державного правління розглядають під власним гносеологічним кутом зору. Якщо теоретики вивчають форму державного правління як соціальне, правове та політичне явище, то конституціоналісти розкривають тільки юридичну сторону визначення. Вони розуміють форму державного правління як стійку, закріплену в юридичних нормах, інституціональну систему влади, зміст якої визначається правовим статусом вищих органів державної влади.

Що стосується онтологічного значення, то тут форма державного правління визначається як інституціонально-функціональна система державної влади, зміст якої визначається певним порядком формування, принципами організації та взаємодії її суб'єктів – вищих органів державної влади.

Категорія "форма державного правління" дає можливість усвідомити: як створюються вищі органи держави, і яке їхня будова; як будуються взаємовідносини між вищими та іншими державними органами; як будуються взаємовідносини між верховною державною владою та населенням країни [6, с. 76].

Основним в понятті форми державного правління є організація верховної влади держави та порядок її утворення. Головним, визначальною ознакою є правовий статус глави держави (виборний і змінюваний в республіці, спадковий – в монархічному державі).

У суспільствах, не пов'язаних економічними узами обміну і змушених поєднуватися за допомогою централізованої державної влади, природною формою правління представляється монархія. Там, де форма правління не сполучена з ієрархічною системою феодалної власності на землю і її верховним власником в особі самого монарха, вона приймає вигляд деспотії. Для товариств заснованих на обмінних відносинах між вільними, політично рівними суб'єктами – власниками, характерна республіканська форма правління.

Форма правління обумовлюється також конкретною розстановкою соціально-політичних сил і результатами боротьби між ними (дія цього фактора особливо яскраво виявляється в революційні періоди, доказом чого може бути падіння монархічних режимів у результаті Великої французької революції 1789 р. або Лютневої революції 1917 р. в Росії); історичними особливостями окремих країн (поза історичним контекстом неможливо пояснити існування в сучасній Великобританії парламентської монархії); особливостями культури народу, акумулюючої історичний і політичний досвід, звичаї і навички життя в умовах тієї чи іншої держави (наприклад, труднощі, які зустрічає на своєму шляху становлення демократичної форми правління в Росії багато в чому можуть бути пояснені специфікою її загальної і політичної культури); впливом у країні політичних процесів, у тому числі військових (зміна форм правління в ряді східноєвропейських країн у результаті Другої світової війни мало своєю передумовою присутність у цьому регіоні Червоної армії) [7, с.208].

Отже, з наведеного випливає, що проблемою визначення категорії "форма державного правління" займаються тривалий час та все ж і до наших часів не сформувалося єдиної думки. І теоретики і конституціоналісти утворюють різні за рівнем узагальнення теоретичної моделі форм державного правління. У сучасній літературі традиційно форма державного правління визначається як характеристика структури і взаємин вищих органів обмежують главою держави, парламентом та урядом. Такий підхід в основному є вірним, тому що наголошує на органах, що відіграють вирішальну роль в управлінні державою. Та все ж для складання цілісного уявлення про форму державного правління, необхідно враховувати багатомірність цього явища.

Література

1. Григонис Э.П. Теория государства и права: Курс лекций./ Э.П.Григонис – СПб.: Питер. 2002. – 416 с.
2. Комаров С.А. Общая теория государства и права/ С.А.Комаров: Учебник. 7-е изд. – СПб: Питер, 2004.– 553 с.
3. Комаров С.А. Общая теория государства: Курс лекций./ С.А.Комаров – Изд. 2-е, испр. и доп. – М., 1995. – 552 с.
4. Мишин А.Л. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник./ А.Л.Мишин – М., 1998. – 424 с.
5. Скакун О.Ф. Теория держави і права: Підручник./ О.Ф.Скакун – Х., 2001. – 578 с.
6. Теория держави і права. Курс лекцій. / Під ред. Н.І.Матузова і А.В.Малько. – К., 2007. – 209 с.
7. Хропанюк В.Н. Теория держави і права. / За ред. професора В.Г.Бабка. – К. 2006. – 223 с.
8. Чиркин В.Е. Государствоведение: Учебник./ В.Е.Чиркин – М., 1999. – 457 с.

УДК +39

ОБРЯДОВІ Й ОБЕРЕГОВІ ЛЯЛЬКИ-МОТАНКИ

Сало А.В., студентка III курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: д-р іст. наук, проф. **Луняк Є.М.**, кафедра історії України та політології

Лялька-мотанка – це один із найдревніших архетипних символів, який єднає культури і традиції. Традиційна народна лялька не тільки об'єкт етнографії, акрибут обрядових дійств або твір селянського мистецтва. Це ще суб'єкт, який фіксує і закріплені сліди національної

історії, історичних подій. Мотанка виконувала для людини стільки різних функцій, вона була і оберегом, ритуальною річчю, лялькою для забави дитині. Ляльки виготовляли на різні свята. Мотанка могла слугувати не тільки для добрих справ, а й для лиходійливого ворожіння. Мотанка існує не тільки в Україні, вона поширена, майже, в будь-якій країні. На мою думку, ця таємнича іграшка повинна бути відновлена у нашому житті, бо це одна з традицій нашого народу його історія та культура. В сучасному світі з'являються майстри, які вміють виготовляти мотанку, але це ж не кожна дівчина, як в давнину. Ця тема в наш час постає актуальною, тому що в наш час з'явилося багато майстринь, які виготовляють цю ляльку. Мета статті – це розповісти, які існують види цієї таємничої річчі.

Лялька робилась не по одному зразку, а залежно від уяви, місця, та часу виготовлення, можна побачити певну регіональну своєрідність. Залежно від події робили різні ляльки: великі та малі, для шлюбу, до народження дитинки. Якщо ж їх робили діти, то ці ляльки слугували для них подружкою і порадицею. [1; с.60–61]

Існувало три типи ляльок-мотанок: немовля, баба-берегиня, наречена.

При народженні дитини українці виготовляли ляльку-немовля. Лялька виготовлена у вигляді немовляти а пелюшках. Її укладали в ліжечко поряд із дитиною для охорони його сну і здоров'я .

Баба – одне з найстародавніших божеств давніх українців – мати-предкиня, берегиня, охоронниця, покрови, хранителька родового вогнища, поданиця всякого добра. З ушануванням баби виник культ Матері, що в подальшому розвитку стає Богинею. Баба-берегиня допомогала оберігати достаток сім'ї. У середину ляльки вкладали монети, зерно, вовну для збереження домашнього тепла, отримання хорошої вовни овець та грошового достатку .

Лялька-наречена захищала дівчат від пристриту і підтримувала їх. Цю ляльку багато одягали і прикрашали, так вона символізувала придане нареченої і привертала багатого нареченого. [3; с.120]

За способом виготовлення та за призначенням ляльок можна поділити на деякі види, наведені нижче.

Меланія (іграшка-колиска) – знак божества заступниці дітей. Її прикріплюють до колиски дитини, як оберіг. Вважалося, що задовго до народження дитини, мати укладала в колиску вузликову ляльку, яка мала її обжити. Після народження дитини лялька не залишала місця в колисочці, бо вона оберігала від безсоння, хвороб та інших напастей. Дарують ляльку при народженні дітей.

Христя (святкова ляля) – лялечка, весільна або наречена, призначена для прикрашання інтер'єру, є найкращим подарунком до різних свят: весілля та дня народження. Яскрава, насичена кольорами, майстерно зроблена, є цінним предметом домашнього майна, запорукою добробуту, щасливого родинного життя, та захисту від злих сил. Фартух – символ захисту жіночого начала. Про ляльок-берегинь згадували коли хотіли позбавитись від лиха та різних напастей. Її тричі обертали проти годинникової стрілки, промовляючи: "Відвернись злом , повернись добром." Вважалося, що лялька не повинна бути схожа на людину, бо в неї може вселитися злий дух.

Регіна (Княгиня – льон) лялька з дуже захисними властивостями. Взагалі зі своїми ляльками-берегинями, дівчата ніколи не розлучалися: вони їх супроводжували всюди і завжди, аж поки дівчина не виходила заміж і народжувала донечку, якій лялька діставалася у спадок. Лялька уособлює в собі символ жіночого та чоловічого початку.

Одарка (лялька з діточками) нагадує іконописний образ Богородиці. Її дарують новоствореним сім'ям. Ганчіркову ляльку Берегиню, вироблену власними руками, мати дарувала донечці перед весіллям, благословляючи її таким чином на щасливе заміжжя. Гості теж дарували ляльок з побажанням, щоб в них народилося багато діточок. [5]

Коляда – це обрядова лялька пов'язана з календарним циклом. З такою лялькою ходили по подвір'ях колядники.

Деякі майстрині розділяють вузликові ляльки на такі види: Лялька На здоров'я та Лялька-Лихоманка. Остання – це комплекс захисних ляльок, які не дають хворобі вселитися в людину.

Лялька На здоров'я – помічник людини у битві з хворобою. Це лікувальна лялька. Виготовляється цілком з лляних ниток. Стародавні слов'яни вважали, що льон за своїми природними властивостями здатний взяти на себе хворобу, і тим допомогти людині видужати. Допомагає лялька ще й добрими побажаннями рідної людини, яка виготовляє цю ляльку для хворого. Тобто таку ляльку можна зробити для себе чи для близьких людей. Придбати її в крамниці не можна. Вірніше можна, але як сувенір. При виготовленні ляльки бажано прочитати молитву "За здоров'я". Після закінчення роботи ляльку потрібно покласти

під подушку хворому і знову побажати здоров'я. А коли хворий видужає лялечку обов'язково спалити. [2;с.120]

Лялька Доля. Технологія виготовлення схожа на попередню ляльку, але сама лялечка зовсім інша. Це одна з найулюбленіших ляльок майстринь. Цю ляльку не може зробити навіть найближча людина. Її потрібно робити власноруч. Це так звана "ліктюва лялька".Цю ляльку ніколи не роблять з тканини, тільки з ниток, тому що це допомагає Макоші прясти нитку. Макош (Мокш) – Богиня Долі старша з богинь, а також покровителька рукоділля, родючості та врожайності, хазяйновитості та достатку у сім'ї. Пряжу долі Макоші допомагають прясти Богині Доля та Недоля, з'єднують покутними нитками людину з плодами його праці - добрими чи злими. Традиційними кольорами для ляльки вважаються: жовтий, білий та жовтогарячий. Виготовляють її з вовняних ниток. Нитки для ляльки намотуються через ліктю і великий палець долоні. Можна зробити ляльку одного кольору, потім нарядити її. [7]

Ляльки-княгині – пишні красуні, тканиня яких, вимагає особливо великої уваги, вони в яскравих кольорах, з намистом.

Ляльки-зерновушки – більш скромні, виконані в пастельних тонах. Їх, як правило, ткали на Різдво, і вони символізували багатство і добробут, тому що в голову такої ляльки треба було покласти монету на гроші, зерно на добробут і пучок шерсті на тепло.

Калитку-травницю, в яку згорнуті лікувальні трави, дарували з побажаннями здоров'я і тримали біля ліжка.

Ляльку-берегиню (мама з немовлям) – дарували на поповнення сім'ї.

Ляльку-пеленашку робили за кілька днів до народження дитини і клали в колиску, щоб нагріла місце немовляті. Колись всі ці тонкощі мала знати кожна дівчина, а вміти робити ляльку-мотанку було обов'язком, таким же як вишивати. [6]

Ляльку Горобинку, яка є символом жіночої мудрості, материнства, домашнього вогнища. Вона пов'язана з деревом горобиною. Іменини дерева горобини святкували чотири рази на рік. В голову цієї ляльки вирізали і клали, заматуючи в шмат тканини плоди горобини.

Лялька Ведучка – це оберіг материнства. Руки мами утворюють замкнене коло. Це духовне поле і мудрість, які з'єднують мати й дитину. Мама дає дитині зробити перші кроки, при цьому підтримує і оберігає від зла і нещастя. [4; с. 14-37]

Також були ляльки-мотанками у вигляді козачків, якими могли бавитися хлопчики. У такий спосіб їм не тільки прищеплювали інтерес і любов до національного коріння, але й соціальну роль оборонців. Не слід забувати про те, що дитина зажди копіює поведінку своїх батьків, відображає у своїй грі щоденні реалії. Саме тому серед іграшок для хлопчиків були популярні фуркалки, калатальця та музичні ріжки. Ріжки, зокрема, використовували лісники, мисливці та пастухи для оповіщення про свій прихід або заманювання здобичі. Таким чином за чоловіком закріплювалася соціальна роль мисливця, годувальника і батька. [8]

Отже, виготовляти будь-яку ляльку з поганими думками чи намірами не можна, вона буде втілювати зло, тому коли у господині лялечка не виходила, вона її спалювала. Процес виготовлення ляльок-мотанок не важкий, але має велике значення. Щоб отримати гарну захисницю дому, маленький оберіг, потрібно вкласти всю душу в куколку, тоді вона обов'язково віддяче господарям і закликатиме добро до хати.

Література

1. Кузьмененко Н. Родом із дитинства // Народне мистецтво. – 2004. – №1 -2. – С.60 – 61.
2. Косаковская Е. А. Игрушка в жизни ребенка. – Москва, 1980. – 120 с.
3. Найден О.С.Українська народна іграшка: Історія.Семантика.Образна своєрідність Функціональні особливості. – Київ, 1999. – 120 с.
4. Тарасова О.О. Ляльки-мотанки. – Харків, 2014. – С.14 – 37.
5. Лялькове диво: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://motanka.kiev.ua>.
6. Лялька-мотанка: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/avtenticnalalka/istoria-lalki-motanki>.
7. Лялька-мотанка: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zernyatko.te.ua/publ/9-1-0-24>.
8. Лялька-мотанка: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://garbuz.org.ua/tags/lyalka-motanka>.

"ГЕРЕДОТОВА СКИФІЯ": ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ

Хоменко О.В., студент магістратури історико-юридичного факультету
Науковий керівник: канд. іст. наук, доц. **Москаленко О.Ю.**, кафедра історії України та політології

Перші паростки державності на території сучасної України з'явилися у скіфські часи. Більшість дослідників вважає, що формування скіфів відбулося внаслідок взаємодії місцевих (кіммерійських) та прибулих (іранських) кочових племен.

Історично північне Причорномор'я – це територія, на якій з глибокої давнини відбувалися масштабні історичні події, пов'язані з мешканням і переміщенням народів. Тут зароджувалися, розвивалися, гинули, змінювалися різні держави, а вивчаючи минуле державно-правових інститутів, історія держави та права України допомагає визначити закономірності їхнього розвитку [8, 15]. У I тис. до н.е. на сучасних українських землях відбулись бурхливі події. З'явилися нові етнічні спільноти, про які є згадки у письмових джерелах Стародавньої Греції, Візантії тощо. На особливу увагу заслуговують скіфи [5, 26]. Вони вмели не тільки обробляти залізо та виготовляти міцну зброю, а й мали значні навички у військовій справі. Скіфи у VIII ст. зуміли підкорити інші племена, що раніше жили на Україні [4, 58].

Давньогрецький історик Геродот вважав скіфів одним народом, однак аналіз їх способу життя та господарювання свідчить про інше. До VII ст. до н.е. у скіфів складається могутній племінний союз. Відомості про основні племена, які входили у цей союз, дає грецький історик Геродот (V ст. до н.е.). Він стверджує: "Головним, найчисленнішим племенем були скіфи царські, які вважають інших скіфів своїми рабами. Жили вони на лівому березі нижньої течії Дніпра, аж до Азовського моря і нижнього Дону а також у степовому Криму" [2, 101]. На правому березі нижнього Дніпра мешкали скіфи – кочівники. Між Інгулом і Дніпром разом з кочівниками жили скіфи – землероби. У басейні Південного Бугу, поблизу грецького міста Ольвії, мешкали елліноскіфи. І, нарешті, на Північ від царських скіфів, скоріш за все в межах степової смуги України, жили скіфи – орачі. На думку деяких вчених, скіфів – орачів можна вважати пращурами українського народу [13, 16].

Відомості про скіфів засвідчують грецькі (особливо Геродот) і римські автори та археологічні знахідки.

За скіфською генеалогічною легендою, переказаною Геродотом, скіфи були автохтонами, за міграційною (її передав також Геродот) – прибули з Азії. З сучасних дослідників одні вважають скіфів автохтонним народом – нащадками зрубної культури, інші – іммігрантами, які прийшли з Азії наприкінці VIII або на початку VII ст. до н. е. і опанували надчорноморські степи, підкоривши або прогнавши місцеві племена кіммерійців.

Пізніше більшість їх вирушила на Передню і Малу Азію (на думку одних дослідників, переслідуючи кіммерійців, за згодою інших – з погіршенням кліматичних умов – тривалого періоду посухи в Надчорномор'ї). Перебуваючи в країнах Передньої і Малої Азії, скіфи воювали то з кіммерійцями, то з асирійцями і мідійцями, пройшли Месопотамію, Сирію, Палестину і досягли границь Єгипту. Засноване скіфами царство стало вирішальним чинником у взаєминах між малоазійськими народами.

Скіфи пробули за Кавказом, за свідченнями Геродота, 28 років, на думку сучасних дослідників – 90 років. Зазнавши у 595-594 рр. до н.е. поразки у війні з Мідією і втративши своїх царів, скіфи вернулися в північне Причорномор'я. Перебуваючи в країнах Малої Азії, скіфи перебрали багато елементів східної культури, зокрема у царині військової справи і мистецтва, і зазнали змін у своєму організаційному й побутовому ладі, особливо у наданні племінному вождеві прерогатив царя-деспота.

Повернувшись з Азії в степи Причорномор'я, скіфи прибрали назву "царських" (по-скіфському "саї"), почали поступово встановлювати свою владу над місцевими народами, як і тими скіфськими племенами, що залишилися в чорноморських степах по відході скіфів в Азію, і створили могутнє політичне об'єднання, відоме відтоді у грецьких джерелах як Скіфія. Першою столицею скіфської держави, було виникле в кінці V ст. до н. е. Кам'янське городище (площею до 12 кв. км), розташоване на лівому березі Дніпра, навпроти нинішнього м. Нікополь на місці теперішнього райцентру у Запорізькій області Кам'янка-Дніпровська.

Своєю воєнною силою й тактикою скіфи визначалися особливо в 514 або 513 рр. до н. е., вибивши під проводом своїх трьох царів з підвладної їм території армію перського царя Дарія I Гістаспа, котрий намагався завоювати Скіфію.

Дуже важливою для розуміння воєнно-історичних процесів і подій того часу на північному напрямку є проблема взаємовідносин степовиків і землеробів Лісостепу. Багато даних свідчить про постійне намагання кочових скіфів встановити контроль над землеробськими племенами. Пограбування економічних ресурсів підкорених племен, стягання з них тяжкої данини, зиски із контролю за торгівельними шляхами, що пролягали через Північно-Причорноморські степи, – все це не тільки забезпечувало кочовиків необхідними продуктами землеробства й ремесла, а й надзвичайно збагачувало скіфську верхівку. Північний напрямок характеризувався зручними шляхами по вододілам основних рік, в межах Степу і Лісостепу були хороші можливості для стратегічного і тактичного маневру кіннотою. Саме це було основною перевагою скіфів в підкоренні осілих землеробських племен. Воєнні можливості скіфів значно знижувались в межах лісової зони.

На південному стратегічному напрямку знаходились грецькі та іонійські міста-колонії, найзначніші серед яких – Ольвія, Херсонес, Боспорське царство. Відносини скіфів з ними носили різноманітний характер: від союзницьких до воєнного протистояння. Ольвія в окремі періоди входила до складу скіфської держави. Південний напрямок, добре освоєний скіфами, характеризується як найзручніший для підготовки та ведення воєнних дій. Але він не був основним адже більшість проблем з античними містами-державами вирішувалась політичними заходами. Греки змушені були рахуватись зі значним воєнним потенціалом скіфів, а останні добре розуміли, що ці міста дають їм вихід в античний світ. Південний стратегічний напрямок обмежувався узбережжям Чорного моря.

З початку V ст. до н.е. і аж до загибелі Великої Скіфії військово-політична активність скіфів проходить під знаком постійного прагнення до експансії на захід. На північному заході їх загонами доходять до Вісли і Одеру, на південному заході скіфи закріплюються в Добруджі.

На сході скіфи межували з сарматськими племенами. Хоча точні дані щодо збройних конфліктів між скіфами і сарматами відсутні, все ж немає ніяких підстав припускати можливість їх відсутності між цими угрупованнями. Савромати, які в часи Геродота кочували за Доном, в IV ст. до н.е. зайняли його правий берег, а з III ст. до н.е. витіснили скіфів з Приазовських і Придніпровських степів.

Окремо доцільно виділити південно-східний (Кавказький) стратегічний напрямок. Про воєнні дії на Кавказі в землях сін-дів свідчив Геродот. При цьому основним напрямком висунання в район бойових дій був шлях через замерзлий Боспор Кіммерійський (Керченську протоку) на територію Азіатського Бос-пору Цей напрямок розглядався у переговорах зі Спартою для наступного удару з Кавказького плацдарму в тил персів.

Найбільшої могутності скіфи досягли в кінці V ст. і з початку IV ст. до н. е. під проводом царя Атея, який об'єднав усіх скіфів від Азовського моря до Дунаю, вів переможні війни з тракійцями і стримав (339) похід військ Філіппа II Македонського, в бою з яким сам загинув. У 331 р. до н. е. скіфи перемогли і знищили військо Олександра Македонського, під проводом його намісника Зопіріона. У III ст. до н. е. скіфи контролювали грецькі міста в гирлі Дунаю й Ольвію. За часів своєї могутності скіфи часто відбували походи в Південну та Середню Європу. Пам'ятки їхнього озброєння й мистецтва зустрічаються на території Болгарії, Угорщини, Німеччини (Феттерсфельде під Берліном) і Польщі. Їхній похід на народи лужицької культури (територію сучасної Польщі) близько 500 р. до н. е. спричинив чимале господарське зубожіння і винищення людності в доріччях Одри і Варти.

Після появи у причорноморських степах сарматів і внаслідок безнастанних боїв з ними, військова та державна сила скіфів почала слабнути. Відтиснуті сарматами до Криму в кінці III ст. до н. е., скіфи перенесли туди своє царство (столиця – Неаполь Скіфський), яке досягло свого розквіту у II ст. до н. е., коли скіфи здобули низку володінь Херсонесу і підкорили Ольвію. У I – II ст. до н. е. вони вели ще війни з Боспорським царством. Після навали готів у другій половині III століття н. е. Скіфське царство в Криму перестало існувати. Самі скіфи поступово розчинилися серед сарматських племен.

Скіфи поділялися, крім царських, ще на скіфів-кочовиків, скіфів-хліборобів і скіфів-орачів. До скіфських племен деякі дослідники зараховують ще гелонів і калліпідів (гелленізованих скіфів), алазонів і агатірсів (див. також Скіфія).

Скіфи, що жили в степу (зокрема царські), займалися напівкочовим скотарством (коні, вівці, велика рогата худоба, а також верблюди і кози). Ті, що жили в Лісостепу (їх вважають підкореними рабами), були хліборобами, вирощували пшеницю і просо, а також ячмінь, бобові, деяку городину і садовину; знаряддями праці були серед ін. дерев'яний плуг і залізна

мотика. Добре було розвинене ремесло, між іншим металургія (залізо, бронза), обробка золота і срібла. Важливу роль відігравала торгівля, зокрема з грецькими містами північного і західного Причорномор'я, особливо торгівля худобою, збіжжям, лікарськими рослинами, шукурами й рабами.

Значно прискорила зміни, що назрівали у скіфському суспільстві, війна скіфів із військами перського царя Дарія I в 514 – 513 рр. до н.е. У цій боротьбі кочові племена, насамперед скіфи царські, виступили на захист усього союзу та перемогли Дарія I, чим забезпечили собі панівне становище серед племен. Це дало їм можливість експлуатувати землеробські племена, вимагати від них данину. Значно зміцнилася після перемоги влада царів і військової знаті [12, 13].

До IV ст. до н.е. цар Атея зумів об'єднати під своєю владою майже всю країну від Азовського моря до Дунаю і перетворити Скіфію в могутнє царство [15, 93]. Центр держави Атея був розташований на нижньому Дніпрі, так зване Каменське городище (виникло приблизно у V ст. до н.е.).

Однак сутички скіфів у 339 р. до н.е. з македонським царем Філіппом II закінчилися поразкою і загибеллю 90-річного царя Атея. Царство скіфів збереглося, але розміри його значно зменшилися. Скіфія залишалася все ще сильною з економічного та воєнного поглядів. Царство, створене Атеєм, існувало близько півтора століть – з IV до III ст. до н.е. [7, 53].

Отже, як єдине політичне об'єднання степова Скіфія припинила існування у IV – III ст. до н.е., коли скіфів витісняють споріднені з ними кочовики іранського походження – сармати, які панували до II ст. н.е. На зміну їм прийшли кочівники роксолани (алани). У III ст. на території України розселяються готи, а у IV ст. племена турко-фіно-монгольського (ймовірно, з території північного Китаю) чи урало-алтайського походження (науковцями не встановлено їх первинне походження) гуни знищують аланів (близько 370 р.) та просуваються аж до Карпат, витіснивши готів у Крим і Таврію. У середині V ст. гуни на чолі з легендарним ватажком Аттілою відійшли на захід, а в Україну прийшли нові кочові орди – болгари, потім авари (обри). Близько VI ст. з'явилися слов'яни.

Література

1. Агбунов М.В. Загадки Понта Эвксинского (Античная география Северо-Западного Причерноморья). – М.: Мысль, 1985. – 160 с.
2. Брайчевський М. Скіфи. Конспект Історії України. Нова концепція // Старожитності. – 1991. – Ч. 4.
3. Гаврилюк Н.А. Домашнее производство и быт степных скифов. – К.: Наук. думка, 1989. – 112 с.
4. Палеоекологічна ситуація і занепад Великої Скіфії // Оточуюче середовище і стародавнє населення України. – К., 1993. – С. 52 – 65
5. История экономики Степной Скифии VI – III вв. до н.э. – К.: ІА НАНУ, 1999. – 424 с.
6. Степная Скифия VI – IV вв. до н.э. (эколого-экономический аспект): Автореф. дис. д-ра ист. наук / ГЭ – СПб., 2000.
7. Гайдукевич В.Ф. Боспорське царство. – М.; Л., 1949.
8. Ганусенко В.Ф. Київська Русь і Північне Причорномор'я // Укр. істор. журн. 1961. – № 6.
9. Грушевський М. Історія України-Русі. – К., 1994. – с. 84 – 116.
10. Жебелев С.А. Северное Причерноморье. Исследования и статьи по истории Северного Причерноморья античной эпохи. – М.; Л., 1954.
11. Кадесев В.І. Про державний лад Херсонеса в перших століттях н.е. // Укр. істор. журн. – 1971. – № 9.
12. Оленьковський М.П. Цього ви не знаєте! Розкриті й не розкриті таємниці історії та природи Південної України. – Херсон, 1997. – 80 с.
13. Ольховский В.С., Храпунов И.Н. Крымская Скифия. – Симферополь: Таврия, 1990. – 128 с.
14. Павленко Ю.В. На шляху формування раннях цивілізацій на Україні та суміжних територіях // Теоретичні проблеми вітчизняної історіографії та джерелознавства. – К., 1993.
15. Пархоменко М. Початок історично-державного життя на Україні. – К., 1925.
16. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1993. – Т. 1. – с. 55 – 62.
17. Смирнов А.П. Скифы. – М., 1996.

УДК 811.161.2'373.7:821.161.2-3

**ПОШИРЕННЯ КОМПОНЕНТНОГО СКЛАДУ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ВОЛОДИМИРА ДРОЗДА****Воєводіна Г. М.**, студентка магістратури філологічного факультету
Науковий керівник: канд. філол. наук, доц. **Пасік Н. М.**, кафедра української мови

Пильна увага вітчизняних дослідників до проблем фразеології в останні десятиліття зумовила ґрунтовне вивчення цієї мовної парадигми. Велика кількість вичерпних монографій і спорадичних розвідок присвячена структурно-семантичному, формально-структурному, функціонально-стилістичному, когнітивному аналізу фразеологічного матеріалу. Специфіка фразеосистем у художніх текстах розглянута в наукових працях Л. Авксентьєва, М. Алефіренка, В. Білоноженко, В. Бойко, І. Гнатюк, Л. Давиденко, В. Калашника, Ю. Кохана, Н. Москаленко, Н. Пасік, Н. Сологуб, Г. Удовиченка, В. Ужченка, Л. Щербачук та інших науковців. На сьогодні проаналізовані текстотвірні властивості стійких зворотів в ідіосистемах Т. Шевченка, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, Остапа Вишні, О. Довженка, М. Рильського, О. Гончара, П. Загребельного, Є. Гуцала. Однак художнє мовлення кожного письменника індивідуалізоване й детерміноване системою стильових домінант, що зумовлює неповторність механізмів актуалізації фразеологічних одиниць (далі – ФО), їх смислової багатоплощинності і відкритості до інтерпретацій.

Зокрема, ідіостиль яскравого представника "химерної прози" Володимира Дрозда становить значний науковий інтерес у плані активних фразеотворчих процесів у різних функціональних умовах, з погляду осмислення глибинних взаємозв'язків семантики й прагматики ФО, виявлення специфіки індивідуально-авторської майстерності. Мистецьки загострене художнє бачення світу В. Дрозда детерміноване незвичайним сприйняттям буденних подій та їх емотивно-рефлексивним переосмисленням. Близькість до народних бувальщин, ексцентричність, фантастичність, гротеск і неймовірні перевтілення формують химерність не тільки змісту, а й форми, що знайшло вияв в ідіолектній специфіці вживання різнорівневих елементів мови, у тому числі й фразеологічних.

Фразеологія індивідуально-авторського стилю В. Дрозда, попри виразність і неординарність, досі не була об'єктом спеціального дослідження, що визначає **актуальність** заявленої теми. Тому **мета** нашої статті – проаналізувати експлікацію компонентного складу ФО в художньому мовленні В. Дрозда як один з індивідуально-авторських прийомів їх актуалізації, визначити функціонально-стилістичне навантаження цього процесу.

Поширення компонентного складу ФО І. Гнатюк розглядає серед різновидів структурно-семантичних трансформацій [1, 119], хоч у науковій літературі проблема класифікації фразеологічної модифікації представлена дискусійно й неоднозначно [5, 123; 6, 228]. Виходячи з розуміння фразеологічної трансформації як видозміни узуального компонентного складу ФО, яка веде до зрушень у її семантичній структурі, поширення фразеологізму трактуємо як доповнення, нарощення його компонентного складу, спричинене актуалізацією звороту в контексті. Це структурно-семантична оказіональна зміна, за якої не виникає нової ФО, а лише конкретизується її образ [1, 119].

З погляду стилістичної мотивації, поширення компонентного складу ФО зазвичай використовують для підвищення експресивності та емоційності висловлювання, скажімо: *Але минали дні і місяці, я ж мешкаю у матеріному будиночку, влаштувався на роботу в Мрині, та й замків на людські вуста не повісиш, хтось про щось дізнався – Київ не за сімома морями, хтось дофантазував, і у версію моєї матері вже ніхто не вірив* [2, 458] ← *не за морями "недалеко, близько"* [7, 1, 510]. Оказіональна структурна експлікація дала змогу авторові оживити внутрішню форму звороту через конкретизацію метафоричного прообразу. Цей прийом актуалізації фразеологізмів вважаємо функціонально значущим через його суголосність зі стильовою домінантою химерності – експериментальним пошуком нових засобів для досягнення смислової двоплановості, нівелювання меж між реальним та ірреальним, формування картини химерного світу [4, 169].

Досліджуваний матеріал дозволив виділити вісім моделей експлікації компонентного складу ФО. Розглянемо їх детальніше.

1. Поширення структури ФО атрибутивним компонентом, як правило, в інтерпозиції (так зване вклинювання): ... **втрапити на колючі язика** солот'ячан аж ніяк не входило в далекосяжні плани дядька Дениса... [3, 45] ← *потрапити (попасти, попастися) на язик* кому "стати об'єктом розмов, пересудів, дотепів, жартів" [7, 2, 683]; ... *тверезі поправки на реальність не лишили по собі глибокого сліду, бо на все, що відтоді здивувалося мені в житті, я вже дивився крізь те щасливе, найясніших тонів видиво* [3, 67] ← *лишати (запишати) слід* "робити значний внесок у якусь справу" [7, 1, 432]; *А позавчора Манька [корова] троху не віддала коров'ячому богові душу* [3, 15] ← *віддати Богу (Богові) душу* "померти" [7, 1, 118].

Маємо можливість спостерігати, як структура фразеологізму нарощується вказівним займенником зі збільшувальним емоційно-експресивним суфіксом, що надає і звороту, і висловлюванню в цілому додаткової пейоративної оцінності й емотивності: *А від сестри маю отакенну дулю!* – *зукнула спересердя мати...* [3, 6] ← *мати дулю* "нічого не досягти, не одержати, нічим не володіти" [7, 1, 471].

Фіксуємо й приклади поширення структури ФО двома неоднорідними чи однорідними означальними компонентами: *Тим капелюхом тітка Дора досі йому дорікала: вертаючись від кума Цекала під величезною зеленоокою мухою, дядько повісив свою голову разом з капелюхом на кілок провітритися...* [3, 48] ← *під мухою* "у нетверезому стані; напідпитку" [7, 1, 515]; ... *я стояв незрушно, мов стовп, витріщивши блаженні, зачаровані очі на дівчину з календаря...* [3, 107] ← *витріщити (вивалити, вирячити, вилупити) очі* (баньки, бульки, білки) на кого "широко розкрити очі, виявляючи здивування, безтямність, гнів і т. ін." [7, 1, 108]. Атрибутивні поширювачі структури звороту трансформують загальнономовний фразеологічний образ, індивідуалізуючи його, вносять гумористичну конотацію.

Іноді модифікація у В. Дрозда полягає в нарощенні фразеологічної структури означенням, що має при собі ще одне уточнювальне означення, напр.: *Гнида не визнавав ані коровчини, ані свиненяти, тримав у снігах череду курей, які неслися по сім раз на день, щонеділі носив на базар яйця, а спродавшись, впивався до чортиків, зелених, як рута...* [3, 26] ← *до [зелених] чортиків* з сл. напиватися "до повного сп'яніння" [7, 2, 956]. Цей приклад, як і інші, демонструє тяжіння В. Дрозда до недискурсивного (хімерного) мислення, формування нової картини світу з показовим зміщенням часово-просторових уявлень, зооморфними та міфологічно-гіперболічними перетвореннями [4, 169].

Відповідно до змодельованих автором комунікативних умов трансформація підсилює експресивний потенціал оказіональних мовних знаків, конкретизує закладений у внутрішній формі образ фразеологізму, чим увиразнює і поглиблює його семантику, пор.: *З поля дразливо віяло возкою землею, тлінню і чимось гострим, від чого я мимохить шкірився, а по спині повзли лоскітливі мурахи...* [2, 339]; *Ось-ось мало статися щось велике, і по моїм тілі поповзли холодні мурахи* [3, 57]; *Колючі мурахи поповзли по ногах, а в глибині тіла знову оживав біль* [2, 102] ← *[аж] мурашки побігли (пробігли, забігали, пролізли, поповзли, пішли, сипнули) по спині (по тілу, по шкірі, поза спиною, поза плечима, спиною)* "хтось тремтить, здригається від хвилювання, радості, впливу, чого-небудь на органи чуття" [7, 1, 512]. Переконаємося, що компонент-поширювач щораз модифікує чуттєві враження мовця, номінативний та оцінний акценти зміщуються.

2. Нарощення структури ФО об'єктивним поширювачем, що перебуває у відношенні однорідності з узуальним компонентом, напр.: – *Щось ти, Йосю Македоновичу, з лиця і з живота спав, може б, і повернули тебе на керівну довжність, так статурою вже не підходиш...* – *дрочу його, бо у мене язичок із перцем* [3, 343] ← *спастися з лиця* "ставати блідим, змученим; худнути, марніти" [7, 2, 845]. Уважаємо, що авторська конкретизація додатковим компонентом частково дефразеологізує одиницю, створює ефект каламбуру; *А так буде, що він у мене людиною стане, і коли матиме голову на плечах, а не пусту макітру, за десяток літ, а то й раніше, підкотить ось до цих ліщинних воріт на власній "Победі"* [3, 10] ← *мати голову [на плечах (на в'язах)]* "бути розумним, кмітливим; розумно, розсудливо міркувати і діяти" [7, 1, 470]. Однорідний компонент, що експлікує ФО, акцентує протиставлення двох понять "розумна голова" і "нерозумна голова", підкреслює негативну оцінку названого об'єкта.

3. Поширення структури ФО об'єктивним компонентом із перерозподілом логічних відношень і зв'язків між ними. Такий прийом В. Дрозд використовує з метою образної номінації, конкретизації значення: *Кожна людина час від часу потребує відкрити віконниці своєї душі, щоб провітрити її...* [2, 318] ← *відкрити (розкрити) душу (серце)* "відверто, щиросердно ділитися з ким-небудь своїми заповітними думками, переживаннями, намірами" [7, 1, 122]. Художній ефект від розглянутого індивідуально-авторського оновлення відомого фразеологізму дає можливість включити оказіоналізм у розгорнуту метафору – різновид структурно-семантичних зрушень, що передбачає довільний розвиток закладеного у звороті

метафоричного образу [1, 129]. Показником цієї моделі є контекстуальне підхоплення й обігрування компонента *душа*, що забезпечує оновлення образу.

4. Експлікація будови ФО суб'єктним компонентом, як-от: *Бачите, який парканище мій сусід дорогенький вибудував? І звір не перестрибне, і птах не перелетить. І все це у нього почалося, коли бригадиром поставили. До того ж ми жили – наче пальці на долоні: не ховалися за парканами* [3, 306] ← *як (мов, наче) на долоні* "ясно, доступно, зрозуміло; на виду; щиро, відверто, нічого не втаюючи" [7, 1, 260]. Оновлений автором словесно-художній образ набуває більшої предметності, конкретизує значення узуальної ФО. Іноді нарощення суб'єктним компонентом веде до зміни односкладної безособової структури на двоскладну, напр.: *Вогнище розпалимо, щоб земля відтала, і б'ємо ломами, поки світ в очах не позеленіє* [3, 344] ← *в очах пожовтіло (пожовкло, потемніло, позеленіло)* кому, у кого і без додатка "хто-небудь втрачає здатність нормально бачити, комусь стає погано від фізичного болю, втоми, хвилювання" [7, 1, 296]. Зміна мотиваційного образу та формальні зміни зумовлюють і семантичну модифікацію.

5. Нарощення структури ФО однорідним предикативним компонентом, скажімо: *Тільки й того, що Омелько на кожних зборах у бухгалтерському технікумі товк воду в ступі і дотовкся, що призначили його директором водоконтори* [3, 62] ← *товкти воду в ступі* "займатися чим-небудь непотрібним, марно гаяти час" [7, 2, 887]. Цей прийом межує з розгорнутою метафорою, за якої обігрується один зі складників звороту. Каламбур акцентує увагу на новому компоненті та на пов'язаній із ним подальшій інформації.

6. Поширення структури ФО обставинним компонентом, що конкретизує ступінь або спосіб дії: *А вона як глянула, наче наскрізь очима пропекла* [3, 271] ← *пропекти очима (поглядом)* кого "дивитися на кого-небудь гостро, проникливо, з осудом" [7, 2, 710]; *Лише одного п'яничку засипало сіллю, але він слав як убитий і, відкопаний, здивовано лупав очима на стривожений людський гурт* [3, 86] ← *лупати (діал. липати) очима* на кого – що і без додатка "мовчки дивитися, поглядати на кого-, що-небудь, не відповідати комусь; виявляти поглядом зацікавленість, дивуватися" [7, 1, 450]. Експлікація узуальної структури ФО, як і в попередніх випадках, з одного боку, уточнює оцінку, а з іншого – знижує ступінь абстрагування значення компонентів, що важливо для смислової двоплановості й буквалізації метафор химерної прози.

7. Поширення структури ФО однорідною супідрядною неповною порівняльною частиною: *Скільки я перегнала її, проклятущої! Летіли мужики до моєї хати, наче комарі на світло або мухи на мед* [3, 283]. Відомий образ, який лежить в основі ФО *летіти, як мухи на мед* "охоче поспішати куди-небудь з намірами одержати задоволення, насолоду і т. ін." [7, 1, 421], поєднується з індивідуально-авторським *наче комарі на світло*. Ампліфікація стійких одиниць дає змогу деталізувати уявлення про спосіб дії, підсилює словесно-художній образ.

8. Комбіновані поширення, як-от: *Але сьогодні я був не в гуморі, сотні кішок з нявкотом та писком шкребли душу* [3, 34] ← *шкребе (шкрябає) на душі* "кого-небудь охоплює почуття незадоволення, гіркоти, суму, непокою, тривоги" [7, 2, 964]. Спостерігаємо нарощення структури загальномовного ФО суб'єктним та однорідними обставинними компонентами. Функціонально-прагматичний ефект від такого поширення складу звороту очевидний: оновлюється й увиразнюється внутрішня форма, а отже, й образ, підсилюється ексцентричність і гротеск, чого вимагає стильова норма химерної прози.

Натрапляємо на випадки, коли відбувається одночасне поширення структури ФО атрибутивним і об'єктним компонентами: *Прагнімак дивився у вікно, і я дозволив собі скривити в глузливому посміху губи* [2, 358] ← *кривити рот (губи, уста)* "ставитися до кого-, чого-небудь зневажливо, зверхньо, з презирством" [7, 1, 396]. Оказіональне розгортання структури трансформує значення одиниці, вносячи конотацію насмішки, глузування.

ФО *на сьомому (десятому, п'ятому) небі* "дуже задоволений, радісний, безмежно щасливий" [7, 2, 539] у Дроздовому контексті зазнає семантико-граматичної модифікації шляхом поширення компонентного складу двома елементами й зміни синтаксичних зв'язків між одиницями, пор.: ... *вона ждатиме на мене (або я на неї) на білому, як сніг, оболочу сьомого райського неба...* [3, 97]. Така глобальна перебудова наближає цю трансформацію до метафоризації. Семантико-стилістичні відтінки, внесені доданими okazіональними елементами в семантичну структуру фразеологізму, характеризуються подвійною природою: вони відновлюють пряме лексичне значення пояснюваного компонента й водночас конкретизують, уточнюють, підсилюють значення всієї ФО, адже співвідносні не з окремими компонентами, а з усією одиницею.

Таким чином, у мовленні химерної прози В. Дрозда фіксуємо продуктивне використання прийому поширення компонентного складу узуальних ФО як вияву семантико-граматичних індивідуально-авторських модифікацій стійких одиниць мови. Оказіональна експлікація структури фразеологізмів свідчить, з одного боку, про їх нарізнооформленість, здатність компонентів вступати в синтаксичні зв'язки з оточенням, а з другого – про семантичну цілісність та неподільність фразеологізму, адже додані складники формують нові семантико-стилістичні відтінки. Функціональна динаміка трансформованих ФО, актуалізованих у мовленні В. Дрозда, детермінована індивідуально-авторською естетикою та стильовою нормою химерності.

Література

1. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с.
2. Дрозд Володимир. Вибрані твори : у 2 т. / Володимир Дрозд – К.: Рад. письменник, 1989. – Т. 2 : Повісті. Романи. – 552 с.
3. Дрозд Володимир. Вибрані твори : у 2 т. / Володимир Дрозд. – К.: Рад. письменник, 1989. – Т. 1 : Оповідання. Романи. – 462 с.
4. Пасік Н. М. Розгорнута метафора як структурно-семантична модифікація фразеологізмів у химерній прозі Володимира Дрозда / Н. М. Пасік // Славянская фразеология в синхронии и диахронии : сб. науч. статей. – Вып. 2. – Гомель, 2014. – С. 167–170.
5. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови : монографія / Л. Г. Скрипник. – К.: Наук. думка, 1973. – 280 с.
6. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
7. Фразеологічний словник української мови: в 2 кн. / укл. В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – Кн. 1–2.

УДК 821.161.2.09"1900/1980"

ДОСЛІДЖЕННЯ ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА В ДОРАДЯНСЬКУ Й РАДЯНСЬКУ ДОБУ

Дубинська С.А., студентка магістратури філологічного факультету

Науковий керівник: д-р філол. наук, проф. **Ковальчук О.Г.**, кафедра української літератури

Володимир Винниченко є однією з найбільш значних, популярних і водночас трагічних постатей в історії української літератури та українського національно-державного відродження. Діапазон творчості українського митця вражає – письменник-романіст, автор новел та драматичних творів, поет, філософ, публіцист, маляр. Винниченко – один із найвідоміших і найвидатніших громадсько-політичних діячів, який не лише мистецьки зобразив свою добу, а й був активним її творцем.

Спадщина Винниченка, як громадсько-політична, так і письменницька, далека від однозначної оцінки і позначена категоричністю висловлювань критиків. Неоднозначне розуміння й витлумачення Винниченкової спадщини значною мірою спричинялися його власними ідейно-художніми пошуками, послідовними спробами врівноважити контрастні філософсько-світоглядні та естетичні доміанти доби.

Творча спадщина В.К.Винниченка з часу його літературного дебюту була об'єктом численних науково-критичних досліджень як літературознавчого, мовознавчого, так і політико-історичного та філософсько-етичного характеру.

Дебют Винниченка-письменника відбувся в 1902 р. і не залишився непоміченим. Оповідання "Сила і краса" було опубліковано в "Київській старовині" і відразу ж викликало суперечливі оцінки критиків. Якщо І.Личко в статті "Талант чи випадковість?" ще сумнівався у творчих здібностях молодого автора, риторично запитуючи, чи не випадковим є той факт, що "молодий, нікому не відомий автор проявив у своєму першому творі щось таке, що привертає увагу?" [цит. за: 3; 102], то для Лесі Українки факт появи нової зірки на літературному небосхилі не викликав сумніву. "При всіх недоліках і промахах "Сили і краси" нам видається дивним, як міг перший критик Винниченка сумніватися в таланті молодого автора, прочитавши це оповідання. Талановита людина може випадково наробити промахів у своєму творі, але безталанна не може виявити того, чого в неї немає" [5; 330].

Здійснюючи детальний аналіз оповідань молодого автора, що друкувалися в “Київській старовині”, “Літературно-науковому віснику” та ін., а згодом увійшли у збірник “Краса і сила”, Леся Українка відзначала не тільки радість від появи нового таланту, а й високий художній рівень оповідань, що не поступається західноєвропейським взірцям, і зарахувала Винниченка до нової, народженої на початку ХХ ст., течії неоромантизму.

Популярність В.Винниченка була вражаючою. Навіть Іван Франко не втримався від захоплення і в 1907 р. писав: “Серед млявої тонко-артистичної та малосилої або ординарно шаблонної та безталанної генерації сучасних українських письменників раптом винирнуло щось таке дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, що не сіє крізь сито, а валить валом, як саме життя... І відкіля ти взявся у нас такий?” [цит. за: 6; 80].

У наступні роки твори Винниченка обговорюються в щорічних оглядах новинок української літератури, які друкуються в журналах “Українська хата”, “Літературно-науковий вісник” та ін. У критичних статтях О.Грушевського, М.Євшана, М.Сріблянського, А.Ніковського робляться спроби визначити місце письменника в українській літературі, дослідники прагнуть віднести його творчість до тієї чи іншої течії, художньої системи. В той же час такі критики, як М.Вороний, Ю.Тищенко, М.Сріблянський акцентують увагу на своєрідності художнього мислення В.Винниченка, що асоціювалося з поняттям нового.

Як зауважує В.Хархун, ситуація “Винниченко – критика” вкрай змінилася, коли в колі Винниченкової уваги опиняється філософсько-етична проблематика, зокрема, проблема “чесності з собою”. В. Винниченко намагається анатомувати людську психіку, ламає усталені етичні кордони, експериментує з витворенням власних ідейних постулатів. Одностайне схвалення критикою оповідань В.Винниченка змінюється одногосним засудженням “експериментальних” драм і романів. Публікація “Дизгармонії”, “Великого Молоха”, “Щаблів життя” викликала шквал заперечень, осуду і цькування [цит. за: 10; 180].

Критики знаходять у творах Винниченка “зайве моралізаторство”, “тенденційність”, а художнє експериментаторство ототожнюють із позицією самого автора, називаючи його ренегатом. Письменник опиняється в ситуації “чужого серед своїх”. Винниченку приписується пропаганда проституції, сексуальної проблематики. У дискусію включаються не тільки професійні критики, а й широкі кола читачів.

Початок такого цькування був покладений В.Леніним, який у листі до І.Арманд із приводу роману “Заветы отцов” говорив “про архібридке наслідування архібридкому Достоевському” [9; 51]. Відома оцінка “вождя світового пролетаріату” більше говорить, на думку М.Поповича, про самого Леніна, який не приймав Достоевського “через відразу до тих моральних страждань, які несла для чутливої натури революційна готовність віддати в жертву себе та інших” [8; 14].

Поряд з відверто негативними оцінками творчості В.К.Винниченка, з’являються спроби її об’єктивного аналізу в публікаціях І.Кончіца “Володимир Винниченко (Ескіз)” (1910), М.Данько “Володимир Винниченко: Проба літературної характеристики” (1910), О.Полуяна “Винниченко. Третя книжка оповідань” (1910), М.Вороного “Винниченко” (1912).

Виходять друком компаративістські дослідження П.Христюка “В.Винниченко і Ф.Ніцше”, М.Могилянського “Коцюбинський і Винниченко”. Дослідники констатують зв’язок Винниченка з С.Пшибишевським, К.Гамсуном, М.Метерлінком, М.Арцибашевим. У розвідках І.Кончіца, М.Данька, О.Грушевського, Г.Костельника, М.Вороного робляться спроби наукового осмислення доробку В.Винниченка.

У двадцятих роках ХХ ст. творчість Винниченка сприймається як цілком реалізований факт, про що свідчить видання у 1924-1928 рр. “Зібрання творів” В.Винниченка в 23 томах у видавництві “Рух”, а пізніше видавництво “Книгоспілка” готує до друку “Зібрання творів” у 28 томах. Винниченка остаточно “канонізовано” – його твори включаються до підручників з історії української літератури (після “Історії українського письменства” (1917) С.Єфремова виходять підручники М.Сулими (1922), О. Дорошкевича (1924), А.Шамрая (1928), В. Коряка (1931)). Видаються монументальні дослідження О.Гермайзе “Рання творчість Винниченка”, А.Річицького “Винниченко. Літературні етапи”, “Володимир Винниченко в літературі і політиці”, П.Христюка “Письменицька творчість В.Винниченка”. Творчість В.Винниченка-митця оцінювалася крізь призму його політично-громадської діяльності, яка відзначалася суперечливою позицією. Тому в дослідженнях цієї пори, незважаючи на визнання Винниченка безперечним класиком української літератури, переважає пошук негативів, деякі твори оцінюються як безумовні невдачі, прорахунки [цит. за: 10; 181].

Після засудження В.Винниченком репресивної політики СРСР у “Відкритому листі до Політбюро КП(б)У” V Всеукраїнський з’їзд Рад оголосив його “ворогом народу”. Спеціальною

ухвалою Наркомфіна СРСР гонорари за видання конфіскуються, а книги вилучаються з бібліотек. І починаючи з 30-х і до 60-х років минулого століття ні видань, ні перевидань творів В.Винниченка, ні літературознавчих чи історичних праць про нього не було.

Узявши на озброєння нібито об'єктивну ленінську критику, яка насправді була прагненням принизити ідеологічного опонента, радянські критики оцінювали творчість Винниченка негативно. Так, наприклад, в контексті політики партії, що визнавала український націоналізм найбільшою небезпекою, С.Щупак закликав до “марксо-ленінської нищівної боротьби з винниченківщиною”: “Борючись з великодержавним шовінізмом, ми повинні нещадну боротьбу вести проти українського націоналізму, як головної небезпеки. Винниченківщину, як яскравий вияв контрреволюційного націоналізму, треба розтрити до кінця” [цит. за: 9; 57]. Свідома оцінка творчого доробку митця лише з позицій категоричного заперечення будь-яких позитивних рис призвела до підміни об'єктивного аналізу творчого спадку Винниченка політично-догматичними оцінками.

“Реабілітація” письменника відбулася лише по смерті Винниченка після другої світової війни в публікаціях таких діаспорних митців і критиків, як Т.Осьмачка (“На початку слово. В.Винниченко на тлі сучасної української прози”), В.Чапленко (“Пам'яті Винниченка”), І.Багрянний, І.Майстренко, В.Гришко, Ю.Лавріненко та ін.

На такому загальному тлі вирізняється постать одного з представників діаспори – Григорія Костюка – історика літератури, критика, публіциста, політолога, суспільно-громадського діяча.

Початок “активної причетності до винниченкознавства” сам Костюк визначає написанням короткого некрологу, що згодом трансформувалося у статтю “Володимир Винниченко (життя і творчість)”, що була надрукована в Українських вістях 1 і 2 квітня 1951 р.. Після смерті українського письменника, політичного і державного діяча, “творчий дух якого позначився на всьому культурному й суспільному житті українського народу першої чверті 20 століття” [4; 42] проблеми, пов'язані з рятуванням архіву Винниченка, повністю взяв на себе Г.Костюк.

Ставши ініціатором створення “Комісії для вивчення та публікації літературно-мистецької спадщини В.Винниченка”, Г.Костюк фактично зберіг та упорядкував особистий архів письменника. (Величезний еміграційний архів Винниченка знаходиться в Сполучених Штатах Америки. Творча спадщина Винниченка, що зберігається в архівах Колумбійського університету, – це 30 років його життя (1920-1951 роки). Саме стільки В.Винниченко був відірваний від України – до самої смерті в маленькому місті Мужен на півдні Франції.)

У 70-80 роки ХХ ст. вивчення творчого спадку Володимира Винниченка за кордоном не було проблемою – цей час характеризується зацікавленістю творчістю і долею Винниченка. Серед найвидатніших досліджень назвемо монографію С.Погорілого “Неопубліковані романи В.Винниченка”, праці Л.Онишкевич, М.Мольнара, І.Лисяка-Рудницького, В.Ревуцького, Д.Гусара-Струка, Р.Багрія-Пікулика. Дослідників цікавлять як проблеми загального характеру, так і аналіз окремих творів (як правило, написаних у період останньої еміграції і незнайомих широкому загалу).

На Україні спроби “повернення” Винниченка стали можливими під час так званої відлиги 60-х років. І.Дзюба поставив питання “А як без Винниченка бути з історією української літератури?” [цит. за: 1; 34] (“Інтернаціоналізм чи русифікація?”) (1968). На необхідності реабілітації Винниченка наголошував і голова правління Спілки письменників Олесь Гончар.

Та ці поодинокі голоси тонули в “інспірованих хеляборатах” [7; 25] на кшталт статей Є.Шаблювського “Про Володимира Винниченка” (“Радянське літературознавство”) або С.Зубкова, А.Ковтуненко, Ф.Погребенника “Перед судом історії” (“Літературна Україна”). Суть цих описів зводилася до характеристики Винниченка як “українського буржуазно-націоналістичного діяча”, “заклятого ворога Радянської влади”, що “в цілому стояв на антирадянських позиціях” [2; 190].

Отже, у дорадянському та радянському літературознавстві творчість Володимира Винниченка оцінювалася неоднозначно. Поціновувачі українського художнього слова (Л.Українка, І.Франко, М.Вороний та ін.) схвально відгукувалися про його перші твори, Винниченкове письмо активно обговорювалося і осмислювалося у контексті тієї чи іншої течії (М.Євшан, М.Сріблянський), але поряд із позитивною оцінкою існувала невиправдана негативна й часто агресивна. На жаль, останнього було більше й пояснюється воно, насамперед, політичною ситуацією, а також амбівалентністю постаті самого митця, суперечливим ставленням суспільства до його громадської та політичної діяльності, яка, на думку багатьох фахівців (С.Кульчицький, В.Солдатенко та ін.) мала певні прорахунки. Тому спадщина митця на довгий час була вилучена з громадсько-культурного життя України, її не вивчали в школах і вузах, її

не присвячувалися наукові дослідження, В.Винниченка вважали українським націоналістом, ворогом народу.

Пробудження інтересу до творчості В.Винниченка в радянській Україні спостерігається наприкінці 80-х – на початку 90-х років, коли створюються умови для об'єктивного й неупередженого переосмислення вітчизняної духовної культури й філософії.

Література

1. Гнідан О. Володимир Винниченко; Грицько Григоренко: Штрихи до портретів. Навчальний посібник / О.Гнідан, Л.Дем'янівська та ін. – К.: Вища школа, 1995. – С. 30-45.
2. Гречанюк С. Володимир Винниченко: Доба і доля / С.Гречанюк // Гречанюк С. На тлі століття. – К., 1990. – С. 187-242.
3. Загнітко А. Відродження пам'яті: Про творчість українських письменників В.Винниченка, М.Хвильового, Г.Михайличенка та ін. / А. Загнітко // Донбас. – 1989. – № 4. – С. 100-106.
4. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба / Г.Костюк. – Нью-Йорк, 1980. – С. 40-48.
5. Леся Українка. Володимир Винниченко / Леся Українка // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія: У 3-х кн. – К.: Либідь, 1998. – Кн. 2. – С. 319-337.
6. Панченко В. Молоді літа В. Винниченка: матеріали до біографії В.Винниченка / В.Панченко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2000. – № 1. – С. 78-91.
7. Сміливий, одвертий і простий...: Матеріали про творчість В.Винниченка // Українська мова та література. – 2002. – № 3. – С. 3-31.
8. Трофименко К. Біографія автора та літературного героя в драматургії В.Винниченка / К.Трофименко // Молода нація. – 1997. – № 5. – С. 12-17.
9. Федченко П. Оцінюємо з класових позицій: Про політичне обличчя і художню творчість В.Винниченка / П.Федченко // Київ. – 1987. – № 12. – С. 49-59.
10. Хархун В. З історії вивчення літературної творчості В.Винниченка / В.Хархун // Київська старовина. – 2000. – № 1. – С. 128-133.

УДК 821.111(73):008

ТВОРЧИСТЬ РЕЯ БРЕДБЕРІ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ ХХ СТОЛІТТЯ

Ломоносов М.В., студент III курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: канд. філос. наук, доц. **Корнєєва Л.Л.**, кафедра світової літератури та історії культури

Відколовшись від зачатків минулого, магічний кристал фантастики глибоко засів у шаленій і різнобокій культурі ХХ століття. Фантастичний жанр пережив своє друге народження у цей час, лунким і довгим відголоском прокотившись майже по всіх формотвореннях культури. А почалося все з появи на світ одного хлопчика, ім'я якого – Рей Бредбері. Саме йому судилося якісно урізноманітнити тогочасний культурний процес, внісши в його нестримний потік, свою оригінальну ідею бачення "нової" людини, її внутрішнього наповнення, та й загалом світу у якому цій "постмодерній людині", судилося існувати.

Досліджуючи життєвий та творчий шлях Бредбері, російський літературознавець С.Бережної, захоплюється тим, наскільки минушина близька до теперішнього і невидимою ниткою пов'язується з майбутнім. Молодий Рей був сучасником популярного письменника, творця серії книг про Тарзана, Едгара Берроуза, котрий був сином офіцера американської Громадянської війни, сучасника Едгара Алана По, кумира Бредбері. І це вже фантастика. Наскільки загадкова сутність людини, одне життя, яке на фоні мільйонів інших здається піщинкою, може, так би мовити, поєднувати легенду з сучасністю. [1, 18-24]. Фантастика настільки близька до людей що вони її не помічають. Але Бредбері вдалося – він побачив, те що люди через призму буденності скоріше відучилися помічати.

Вся творчість Бредбері побудована на протесті проти масовості, конвеєрного принципу культури ХХ століття. Письменник ставить людську індивідуальність з розлогим і багатим внутрішнім світом вище земних проблем і перепетій. Він ніби спрямовує кожне своє оповідання, кожне речення до конкретної особистості, намагаючись виховати її, змінити на краще, закликати до взаєморозуміння і миру. Він любить кожну людину і не хоче щоб його брати і сестри безглуздо гинули. Згадаємо, як Бредбері виступав проти війни в Кореї та В'єтнамі. Митець заперечує песимістичний погляд на життя. Він за щасливе майбутнє. [2, 5-8].

Велике значення в творчому пошуку Бредбері відіграло дитинство. Яскравими спалахами воно нагадує про себе у багатьох доробках, слугуючи митцеві невичерпним джерелом натхнення. Сила дитячого інтересу і барвіста фантазія не полишали письменника протягом усього життя. У багатьох творах бачимо не стільки науково-фантастичний відбиток, скільки гуманістичний. Спогади з далекого дитинства, обрамлені нездійсненими хлопчачими мріями лягають за основу багатьох книжок. Саме дитячої чистоти і наївності не вистачає людям, читаємо між рядків у "Кульбабовому вині", гімні мрійників і романтиків. Символічними у романі є жовтогарячі кульбаби, автор асоціює їх з людськими цінностями, які прищеплюються кожному індивідові ще у дитинстві і які неприкрито ігноруються у жорстокому ХХ столітті. В буденній сірості люди не можуть приготувати "кульбабове вино", адже ніде виростити оті щент наліті сонцем квіти. Вони не можуть прорости в спустошених людських душах, де не залишилося нічого дитячого. Процес виготовлення дідусем Дугласа і Тома, чарівного еліксиру "вина з кульбаб" і його магічна місія – зберегти у собі кожен день літа, наповнюють твір певною казковістю, яка майстерно переплітаючись з дійсністю створює двояке враження від твору в основу якого покладено казковий вимисел, елемент фантастичного і реальну історію, що трапилася далекого теплого 1929 року і осіла в пам'яті Бредбері. Сформувала його творчу особистість[3, 28-33].

Іншою значущою проблемою в творчості митця, віддзеркаленою в багатьох знаних його творах, виступає через мірна залежність людини від технічного прогресу, що позбавляє її бажання мислити самостійно, мислити творчо і вільно. Бредбері вітає рух вперед, він поважає прогрес, він хоче розвиватися, але водночас він засуджує безпечність людини, перетворення її на споживача не здатного витворювати висококультурні речі, задумуватися про життя. Цей мотив прослідковуємо у чи не найвідомішому бредберівському романі "451 градус по Фаренгейту" [4, 649] та в оповіданні "Усмішка", що висміюють людське зубожіння і відсутність моральних орієнтирів. Весь сюжет, народженого в болючі роки необґрунтованої маккартської реакції роман "451 градус по Фаренгейту", пронизаний знову ж таки одвічною боротьбою Добра зі Злом, Світла та Морок [5, 589]. Рядки твору кричать про людське падіння. Самовпевнені двоногі створіння перестали шанувати книги обмінявши їх на скороминущі задоволення, вибудували цілу індустрію книгознищення, ненависті до мудрості і краси книг. Люди в безпам'ятстві сплячуть безцінні світила розуму, забувши що саме з книг завжди черпалися знання. І саме завдяки книгам люди і винайшли всі комфортності що так люблять. Великий шанувальник книги Бредбері, який не вчився в університетах, а черпав знання у бібліотеках, краще за всіх розуміє велич паперової книги, не електронної, а саме паперової, яка так легко, незважаючи на свою інтелектуальну вагу спалахує за температури в 451 градус, від рук тих істот, які повинні її захищати. Не можна не провести паралель із сьогоденням, коли книги позбавлені належної уваги. Люди, як за часів бредбері так і зараз бояться книг, ігнорують їх, надаючи перевагу сьгоднішнім благам у вигляді Інтернету. А книги продовжують тліти від людської байдужості, припадаючи пилом на полицях. Та все ж письменник в кінці свого пророчого твору дарує надію, на просвітлення в людських душах. Головний герой з невеликою групою однодумців все ж відроджують у своїй законсервованій пам'яті духовні скарби людської цивілізації – вірші, повісті, романи, які гріють їх спустошений внутрішній світ і вказують шлях надалі. [6].

В невеликому антиутопічному оповіданні "Усмішка", яке включене до шкільної програми Світової літератури, Бредбері знову звертається до проблеми людського зубожіння. Зневірені і жорстокі герої оповідання, в усій гіркоті свого життя винуватять високе мистецтво. Люди немов сліпі не помічають істинної, не викривленої краси, яку проповідує мистецтво. Зі звірячою люттю вони готові палити книги і розтрощити останній автомобіль. Доходить навіть до абсурду – вони стають у чергу щоб плюнути на невинну картину, таким чином помстившись, не зрозуміло за що. Адже у всіх своїх бідах винувата сама людина, яка не встояла перед спокусою продати свою духовну радість за декілька п'ятаків цивілізаційної насолоди. Людина у 2061 році, не здатна радіти життю, вогник її душі затухає під тиском електронного, неживого вакууму. Він душить людську природу, перетворюючи мислячу людина на тварину, яку вже нічого не здатне зупинити. Знову на перший план виходить антипесимістична ідея Бредбері, яка перекреслює все вищеописане зло. На пекельному тлі недалекого майбутнього яким проблиском постає Том, "хлопчик з незаплямованою душею". Автор не дарма змальовує дитину в якості ключової постаті твору. Ще з часів "Кульбабового вина", Бредбері цінує і пропагує свіжість і незаангажованість дитячого сприйняття. Тому незрозуміло що діється в оточуючому світі. Його зачаровує краса мистецтва. Він діє під тиском натовпу і ніби рятує образну суть оповідання "усмішку", вихоплює її з озвірілої маси. Символ "усмішка" скерований вкотре попередити людство про небезпеку, дати ще один шанс виправитися. Прийм

скорого настання ранку, використаний в кінцівці не випадково, з ним пов'язані сподівання автора на новий день, нове життя зі змінами на краще [7].

Світ ХХ століття змінювався з кожним днем. Фундаментальні відкриття відбувалися майже щороку. Технократичний механізм, заведений задовго до появи двигуна внутрішнього згорання, вже ніхто не в силах був зупинити. Рей Бредбері не міг байдуже спостерігати. Одвічний борець з надмірним прогресом і сам втрапив в його тенета, захворів під дією пропаганди технократичними утопіями, що активно поширювалися в той час і отримували масову підтримку. Та майбутній "фантаст №1" зумів вчасно зупинитися і його тимчасове заморочливе захоплення не переросло в щось більше [1]. Роз'яснити правила небезпечної гри з технократичним засиллям і важливість рівноваги між прогресом технічним і культурним Бредбері намагається у культовому циклі "Марсіанські хроніки", які побачили світ майже одразу після Другої світової війни, коли у руках людства вже була небезпечна іграшка – ядерна зброя і негативний досвід її використання. У збірці оповідань, об'єднаних єдиним смислом, письменник, як то кажуть, розправив крила, адже космічна тема його стихія з дитинства. Ще десятилітнім хлопчиком він марив Марсом, далекою червоною планетою, про яку хіба що писали поодинокі фантасти у тематичних журналах. Бредбері справжній "шанувальник космосу", у минулому житті він ніби там побував, настільки правдоподібно і емоційно у "Марсіанських хроніках" описано космічні простори і це коли в космос не було запущено навіть супутник. В. Назарець розподіляє твір на три тематичні частини. В першій розповідається про експансію "непроханих гостей" зі спустошеної землі на загадкову планету, де земляни стикаються з високорозвиненою марсіанською цивілізацією. Починаються сутички і протистояння між аборигенами та колоністами. Друга частина описує жажливу зухвалість землян, які масово освоюють нове середовище, знищуючи культуру марсіан, про яку щоразу нагадують тільки залишки. В третій частині людська цивілізація гине внаслідок розгортання на Землі Третьої світової війни. І знову Бредбері робить акцент на утопії нового майбутнього. На нього письменник прямо натякає. Гурт землян, що вцілів покликаний творити нову цивілізацію без пережитків минулого. [3].

У цілому циклі оповідань Бредбері вкотре розчаровується в людях, які своїми самопевними діями знищили унікальних марсіан і свою рідну Землю. Та все ж песимістична спрямованість Бредбері поступово змінюється на притаманну йому гуманістичну і дає шанс останнім землянам відродитися, але вже на Марсі.

Не зважаючи на доволі таки серйозний жанр наукової фантастики у творах Бредбері все ж залишається місце і найсвітлішим людським почуттям. Тема кохання у технократичному світі піднімається митцем неодноразово. Але це кохання інше, в ньому є щось космічне, неземне. Особливої уваги заслуговує образ бредберівської жінки, яка і в реальному світлі ідеології гендерної рівності ХХ століття переформатовує своє єство, позбуваючись багатьох суто жіночих речей. Згадаємо Сесі ("Квітневе диво") чи Джейніс ("Пустеля"). Обидві жінки схиляються до самопожертви заради кохання. Бредбері реагує на нове сприйняття жінки у ХХ столітті, він змушує чоловіків-героїв своїх творів рахуватися із жінкою, бачити її іншою, рівною собі. Не проміняти її на фальшиві земні пріоритети. Чоловік і жінка у бредберівському світі повинні становити одне ціле, їх шлюб не терпить розколу, що перетворилося у сумну тенденцію ХХ століття та й триває дотепер. Вони повинні разом протистояти випробуванням, ні в якому разі не по одинці.

Бредбері, маючи велике бажання відгородитися від закостенілості хворого сучасного йому світу, витворив свій власний світ, свою філософію, базові принципи якої майстерно обґрунтовані в його творчості. Коли його запитали чи була наукова фантастика способом відійти від дійсності митець відповів: "Ні, хіба що підійти до дійсності ближче!" [8, 201]. Саме це і робив видатний "оповідач пригод", як називав себе сам письменник. Протягом усього тернистого творчого шляху, він намагався розгадати світобудову і місце в ній людини, то заглядаючи вперед в майбутнє, то послуговуючись минулим, витворював свою версію розуміння земного буття. І все ж таки "великому мрійнику" вдалося відгадати цю складну загадку, виклавши правильну відповідь у більше ніж чотирьохстах творах.

Отже, у своєму творчому доробку, класик фантастичної літератури не залишається осторонь гострих і нагальних проблем, які постали у переломному ХХ столітті. Контрастна культура цього періоду має багато суперечностей, коріння яких губиться у глибині історичних пластів. Бредбері виступає проти них, з непоборимим бажанням виправити усі несправедливості, перевиховати викривлені бачення і розуміння. Відучити або застерегти "розбещених" людей від не зовсім "якісних" продуктів, виробництва ХХ століття.

Література

1. Бережной С. Живые машины времени или рассказ о том, как Брэдбери стал Брэдбери // Мир фантастики. – 2012. – №8. – С.18-24.
2. Засурский Я. "О Рэе Брэдбери – человеке и писателе" // Р. Брэдбери "В дни вечной весны (сборник)". – М.: Иностранная литература, 1982. – С. 5-8.
3. Назарець В.М. Володар мрій // Всесвітня література та культура.– 2004. – №9. – С.28-33.
4. Скурлатов В. "О творчестве Рэя Брэдбери" // Р.Брэдбери "О скитаниях вечных и о земле (збірник)". – М.: Правда, 1988. – С. 649
5. Бредбері Р. Марсіанські хроніки. – К.: Дніпро. 1988. – С. 589
6. Рецензия на роман Р. Бредбери "451 градус по фаренгейту" [Електронний ресурс] // Литературный журнал о зарубежной прозе. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://lunarisjournal.com/retsenzii/retsenziya-na-roman-reya-bredberi-451-gradus-po-farengeytu.html> – Назва з екрана (дата звернення 12.03.14).
7. Отзыв на рассказ Рэя Брэдбери – Улыбка [Електронний ресурс] // Стихи.ру. – Електрон. дані. – Режим доступу: <http://www.stihi.ru/2013/03/05/9107> – Назва з екрана (дата звернення 12.03.14).
8. Півнюк Н., Чепурко О., Гребницька Н. Зарубіжна література. Підручник для 6 класу. – К.: Освіта, 2006. – С. 201.

УДК 821.161.2

ДИТИНА ЯК ПОЗИТИВНИЙ ГЕРОЙ У ЛІТЕРАТУРІ СОЦРЕАЛІЗМУ

Мазко О. В., студентка магістратури філологічного факультету

Науковий керівник: д-р філол. наук, проф. **Хархун В.П.**, кафедра української літератури

На початку 1930-х рр. відбуваються масштабні зміни в ідеологічних стратегіях радянської влади, економічному житті суспільства (процеси індустріалізації та колективізації), на які миттєво реагує світ літератури. Сама реальність пропонує нових героїв – ударників, авіаторів, стахановців, які становлять собою тип "нової людини" того часу [7].

"Нова людина" – це ідеологема, що потребує репрезентативної формули. Таку функцію виконує концепція позитивного героя [11, 290]. Позитивний герой формується як результат спілки влади та літератури, передусім є інструментом пропаганди, а тому це продукт більше політичний, аніж літературний [11, 292].

На думку М.Геллера, першим позитивним героєм дитячої радянської літератури можна вважати Павлика Морозова, "бо він викривав "зраду" (батька) і загинув, виконавши свій обов'язок. Відзначаючи 50-річчя з дня смерті юного батьковбивці, "Комсомольська правда" підкреслювала значення "легендарного подвигу" в справі виховання радянських дітей і дорослих" [3, 176].

Передусім дитина мусить проявити свою активність у навчанні – цього від неї вимагають батьки, школа і навіть радянська влада в особі Сталіна. Так, у повісті О.Донченка "Школа над морем" родина відмінниці Галини Кукоби переживає не найкращі часи: мати дівчинки тяжко захворіла, невідомо, чи буде успішною її операція та подальше лікування, це природно, що дитина дуже переживає й не може зосередитися на навчанні. Але батько навіть не може припустити, що ця ситуація може якось вплинути на оцінки Галини. Дівчинка не наважується сказати правду, щоб не розчарувати його: *"Мені дуже радісно, що ти найкраща піонерка й відмінниця в навчанні. Твоє життя попереду – чудове, щасливе життя, напевне, ти й сьогодні одержала не одне "відмінно". Чи не так, доню? Оце справжня радість, справжнє щастя. Дочка-відмінниця"* [6, 64]. Отже, успішність дитини в навчанні позиціонується чи не як єдина радість у житті батька, це те, чим він насамперед пишається. Недарма навіть директор школи звертається до дівчинки з такими словами: *"Батькові теж важко, я певний цього. Не поглиблюй же його горя оцінками "погано". А матір, безумовно вилікують. І я знаю, що коли вона приїде, ти зможеш дуже її звеселити. Знаєш як? Покажеш їй свої відмінні оцінки. Як їй буде радісно поцілувати свою доньку-відмінницю"* [6, 68–69].

Пізніше Галина Кукоба завдяки підтримці своїх шкільних товаришів зуміла виправити незадовільні оцінки й стала навчатися так само старанно, як і раніше. Автор фактично поставив ще несформовану особистість у складну ситуацію вибору, із якої дитина вийшла переможцем. Дійсно, герої радянської літератури – це герої-переможці: *"А чи знаєш ти, доню, яка радість охоплює моє серце, коли мені, озброєному ось цим ножем, щастить*

відвоювати у смерті людське життя? Таку радість можуть мати тільки переможці. Мені здається, що й ти маєш таку радість. Адже ти відмінниця у навчанні, а це теж треба завоювати. Це теж перемога, і ти – переможець..." [6, 92]

Схожу ситуацію переживає героїня повісті О. Донченка "Лісничиха". Уляна виховується одним дідом: батько пішов на фронт, а матір убили фашисти. На плечі дитини лягла велика кількість домашніх справ, зокрема важка робота по господарству, також вона вирішила виконувати обов'язки лісника. Тільки пізно ввечері дівчинка сідає виконувати домашнє завдання: *"Коли впоралась, уже смеркло, і дівчинка засвітила лампу. Дід Маєрикій лежав на печі. Улянці треба було написати домашній твір "Мій трудовий день", і вона хотіла розповісти про школу, про свою козу, про те, як поралась на городі. Їй хотілось описати ліс, який обступав навколо хатину, темряву, яка приходить навшпиньках зазирати у віконця"* [5, 420]. Але, незважаючи на втому, нею керує велике бажання гарно навчатися.

Отже, звідси випливає ще одна важлива риса позитивного героя: у радянській літературі діти фактично позбавлені дитинства. Вони живуть "дорослим" життям, потрапляють у такі ситуації, які вимагають від них серйозних, "недитячих" рішень, прояву певних рис характеру. Вони позиціонуються як такі, що майже ні в чому не поступаються дорослим, вони теж здатні проявити себе, здатні на сміливі вчинки. Саме суспільство вимагає цього від них. Дослідниця М. Махортова наводить приклад В. Маяковського, який закликав дітей швидше покинути "країну дитинства" й потрапити до "країни дорослих". Поета нібито не цікавить дитинство як особливий і самодостатній світ, тому головним часом у його поезіях для дітей постає майбутнє доросле життя. Так, один із його відомих віршів має назву "Ким бути?" – мається на увазі, ким бути не зараз, а потім, коли виростеш і станеш дорослим [9].

У повісті О. Донченка "Лісничиха" Макар Макарович також поводитьсь з сином як із цілком дорослою людиною: *"– Демко, – спитав він, – ти справжній мужчина? Я не помилуюся в тобі? Ти будеш хоробрим, відважним захисником Батьківщини – артилеристом, чи льотчиком, чи піхотинцем. Може, ти будеш ученим, мандрівником, розвідником, досліджених пустинь, островів. І ти завжди, я сподіваюсь, будеш чесною людиною, якій можна звірити найважливішу таємницю"* [5, 440].

Д. Дімке зазначає, що статус дитини в новому суспільстві в деякій мірі був вище статусу дорослого, бо переробка вже наявного матеріалу (дорослих, які не мали досвіду радянського життя) була більш складним і тривалим процесом, аніж виготовлення "нового виробу". Дитина, на відміну від дорослих, швидше помічала ворогів, їй часто доводилося самотійно боротися з ними, бо дорослі надто довіряли один одному. Одним із улюблених героїв стає дитина, яка перемагає в поєдинку зі зрадниками. Дослідниця акцентує увагу на тому, що діти швидше освоювали цінності нового світу, отже, швидше ставали його героями, тому іноді дорослі та діти мінялися місцями – діти змушені виховувати дорослих [4, 20–21].

У повісті М. Трублаїні "Шхуна Колумб" 17-річний підліток уселяє страх іноземному шпигуніві-убивці: *"Знаючи Марка, він побоювався його навіть зв'язаного, але тишив себе думкою, як наприкінці цього рейсу наставить йому в лоб дуло револьвера і скаже: "Зараз ви, юначе, підете в гості до милої Люди!"*" [10, 430]. Як ми бачимо, навіть у своїх думках Анч звертається до хлопчика на "Ви", сприймаючи його рівноправним, не розцінюючи його як дитину.

Самі діти також виявляють бажання скоріше вирости, їм не подобається, коли їх уважають нерівноправними, "недорослими": *"Петро стоїть низенький, хоч і намагається виставити груди. На вигляд йому значно менше років, ніж насправді. Це завжди гнітило Петра. Так хотілося скоріше вирости, а воно не ростеться!"* [8, 463].

Головний герой оповідання О. Копиленка "Допит" – підліток Петро, який воює разом із партизанським загonom. Він потрапляє до рук гітлерівців, його починають допитувати зрадник Радянського Союзу ("запроданець") із їхнього села та німецький офіцер. Під час допиту хлопчик не думає ані про родину, ані про своє життя – він не боїться смерті і навіть прагне залякати фашистів, думаючи: *"Ти в мене здохнеш з переляку"* [8, 466]. На вимогу видати партизанів Петро відповідає, що *"ніколи в світі лєнінський піонер не був і не буде зрадником Батьківщини"* [8, 467]. У прощальному листі хлопець хоче звернутися до рідних: *"Я напишу, щоб вони не сумували, не тужили за мною, хоч я й тяжко загинув. Це ж війна... Нехай тільки всім розкажуть, що невловимий партизанський розвідник, піонер Петро, потрапив-таки, на жаль, в руки катів народу. Напишу, що я вмираю за народ наш, за нашу рідну землю, за Сталіна і ніхто ніколи нас не переможе. Піонери ніколи не зраджують свій обов'язок і клятву, краще вмерти!.. Нехай цього листа надрукують в газетах, щоб знав про це весь світ"* [8, 467–468].

Отже, ми виокремлюємо ще одну рису позитивного героя: це герой-патріот. Із цією рисою пов'язана наступна: герої дитячих творів або прагнуть здійснити подвиг, або внутрішньо готові до цього. Герой повісті О. Донченка "Школа над морем" Олег Башмачний понад усе бажає стати героєм. Він часто уявляє себе *"наймолодшим у світі капітаном могутнього криголама"* [6, 16]. Хлопчик романтизує цю професію, прагне пригод і слави. Для цього, на його думку, зовсім не обов'язково бути відмінником. Він навіть зневажає однокласників, які гарно навчаються, насправді їм заздраючи: *"Нещасні зубрьожники! Хіба вони здатні на героїські вчинки?"* [6, 26]. Ставши героєм, він зможе легко завоювати прихильність Галини Кукоби, яка не звертає на нього уваги.

Олег не сприймає себе як дитину, прагнучи стати героєм: *"Хіба не буває дітей-героїв? Та й яка я дитина? Подумаєш – "дитина"! Мені вже скоро чотирнадцять років!"* [6, 131] Протягом твору уявлення хлопчика про подвиг деромантизується. Цьому сприяють і дорослі, і самі життєві обставини. Так, піонервожатий, сварячи Олега за "попсовану парту", говорить: *"Башмачний нашкрябав на своїй парті корабель, але йому ніколи в житті не доведеться керувати кораблем, коли він не стане відмінником"* [6, 51]. Директор школи звертається до хлопчика з такими словами: *"Треба мріяти. А для цього найперше треба бути героєм навчання. І тоді мрії стануть дійсністю"* [6, 146]. Отже, досягнення людини в майбутньому житті залежать від її успішності в навчанні в школі – таку думку насаджує радянська література дітям. Наприкінці оповідання Олег таки здійснив героїчний вчинок: він урятував життя шкільному товаришеві, якого намагався потопити шпигун. Ця подія змінила хлопчика: *"Тепер, коли про відважний вчинок Сашка й Олега писали в газетах і називали їх героями, Олег несподівано для себе відчув, що головне для нього не це. Головне втому, що Сашко живий, що він, Олег, вихопив його безсилого і мертвого, з морських хвиль і ось іде з ним поруч, може дивитись йому в обличчя, розмовляти з ним, тримати за теплу руку..."* [6, 200].

Уже в ранньому дитинстві діти уявляють себе героями. Івасик із повісті О. Донченка "Школа над морем" ще не має восьми років, але вже готовий до подвигів. Коли майже все селище збирається піймати шпигуна, хлопчик не бажає залишитись осторонь: *"Він біг стежкою, стежка була крута, карапуз захекався, але з войовничим виглядом вимахував своєю дитячою рушницею. Він навіть зупинився, зарядив рушницю пробкою і вистрелив"* [6, 198].

У повісті М. Трублаїні "Шхуна Колумб" іноземні шпигуни утримують на борту підводного човна групу підлітків, сподіваючись дізнатися таємницю видобутку гелію з торіантового піску. Діти сміливо протистоять цим дорослим, розуміючи при цьому, що відмова зрадити Батьківщину призведе до їх загибелі: *"Марко твердо вирішив краще вмерти, ніж виконувати те, що йому наказуватимуть загарбники. Він не боюся за себе, – хлопця лякала лише доля його супутниць. Невже ж їм доведеться загинути в закапелках цього невідомого судна чи бути потопленими в морі?!"* [10, 317].

Тут яскраво проявляється гіперболізована риса мужності радянських людей. Люда Ананьєва в екстремальних умовах поводить себе набагато виваженіше й сміливіше, ніж чоловіки, які теж знаходяться на човні: *"Коли б каюту освітити промінням сильного прожектора, можна було б побачити на корабельній койці чоловіка в одязі моряка, із забинтованими рукою та боком, з дико страхітливим виразом очей, в яких був відчай і жах, а за крок від нього на стільці світловолосу дівчинку років сімнадцяти з мигдалевидними очима в яких світилася висока мужність і напружена думка"* [10, 474]. Розуміючи, що шанси вижити живими з підводного човна дуже малі, багато моряків застрелилося, один збожеволів, лише дівчинка-підліток зуміла зберегти ясність мислення.

Отже, радянська людина виховується в готовності до подвигу, що часто передбачає самопожертву в ім'я чогось вищого. Інтереси держави ставляться вище за особисті, так само й колективні є завжди важливішими. М. Аромштам зазначає: *"Радянська ідеологія стверджувала безумовне верховенство колективу над індивідуальністю, цінностей колективу – над цінністю окремої людини, навіть якщо ця людина – дитина. Колективне виховання, колективні справи, колективні думки й почуття – ось те, до чого повинна бути спрямована справжня радянська людина і в що вона повинна бути вбудована"* [1].

Яскравим прикладом може слугувати ситуація з повісті О. Донченка "Школа над морем", яка вже згадувалася вище. Відмінниця Галина Кукоба, переживаючи за здоров'я матері, не може зосередитися на навчанні й починає отримувати погані оцінки. Директор школи Василь Васильович наголошує на пріоритетності колективних інтересів у житті школяра й піонера, намагаючись повернути дівчинці бажання гарно навчатися: *"...ти не повинна забувати, що не маєш ніякого права плямувати свій клас, який зараз має чудові показники. Тобі не подякують шестикласники, коли човен прикордонників (знаєш – "Буревісник!") через тебе потрапить до іншого класу. Тут уже йдеться про справу честі!"* [6, 69].

У радянській літературі йдеться не про окрему дитину, а про дітей як особливу соціальну категорію в межах комуністичної утопії, де найвищою цінністю вважається колектив. У радянській міфології діти виступають символом нерозривної єдності минулого, сьогодення та майбутнього, як зазначає М. Аромштам. Щоб забезпечити побудову нового справедливого (тобто комуністичного) суспільства, дорослі мають правильно виховати дітей, своєрідних посланців у майбутнє, які освоють усю планету й полетять у космос. Звідси походять усім відомі гасла: "Діти – це наше майбутнє" та "Майбутнє належить дітям". За умови правильного виховання радянські діти зростатимуть вільними від недоліків дорослих, що мають шкідливий досвід зіткнення з "буржуазністю". Отже, діти – це абсолютно чистий матеріал, який потрібно використовувати для будівництва світлого майбутнього [1].

На думку М. Баліної, для багатьох творів радянського періоду, зокрема мемуарної прози, характерна наявність моделі "анти-дитинства" з обов'язковим бінарним протиставленням дитинства дореволюційного й радянського. Соцреалізм у такий спосіб наповнив тему дореволюційного дитинства новим ідеологічним змістом [2].

У романі О. Копиленка "Дуже добре" життя однієї родини до перемоги більшовиків зображується так: *"До революції голодували, батька не було – залишилась сама з малютами. Макуху гризли, як поросята, за скоринку хлібабилися. Босі й голі ходили... Збере їх увечері до купи, сяде між ними, а вони, як горобенята. Вхаті холодно, а від батька і від старших – ні звісток, ні привіту"* [8, 93].

В оповіданні О. Копиленка "Петроградський хлопчик" обґрунтовується правомірність Жовтневого перевороту 1917 року. Дитинство двох друзів, Микити й Тані, зображується як злиденне, безперспективне, воно різко контрастує з життям їхніх сусідів-"буржуїв": *"І жили вони в одному підвалі, а двері їхніх кімнат були напроти. Підвал той темний і вогкий. А нагорі, у великих світлих кімнатах, живе пан Лапшов"* [8, 494]. Діти не мають змоги ходити в школу, вони з нетерпінням чекають на "великий бій за радянську владу", бо *"тоді всі діти будуть учитися в школі. Так сказали Ленін і Сталін. Вони – мов рідні батьки всіх трудящих"* [8, 494–495]. Ставлення дорослих до "буржуїв" відверто зневажливе, вони прищеплюють його своїм дітям. Коли Микита "мало не оддубасив того буржуйчика, Валеріана Лапшова", бо той хотів штовхнути Таню, мати дівчинки підтримує такий метод вирішення конфліктів: *"Молодець, хлопче! Щоб буржуйська рука не сміла доторкатися до дітей робітників"* [8, 495]. Подібна деформація цінностей характерна для творів про воєнну добу. В оповіданні О. Копиленка "Сонце" між хлопчиком Гордієм і його бабусею відбувається така розмова: *"– Бабусю, а вбивати людей можна? – Ні, не можна, це страшний гріх, – відповіла тихо бабуся. – А фашистів? – Фашистів можна. Вони остогидли всім, окаянні наші вороги"* [8, 437]. Дитина мріє про винайдення машини *"з таким великим кулеметом, щоб враз усіх загарбників перебила"* [8, 437]. Німецькі солдати фактично не сприймаються як люди, навіть як рівноправні істоти. Хлопчик продовжує розпитувати: *"– А красти можна, бабусю? – Ні, не можна, гріх... – А у фашистів? – У фашистів можна"* [8, 437].

Позитивний герой як у дорослій, так і в дитячій літературі мусить бути відсторонений від проявів та впливів дореволюційного, "буржуазного" життя. Зокрема це проявляється в такій обов'язковій рисі його світогляду, як атеїзм.

У повісті О. Донченка "Школа над морем" малий Івасик, дуже допитливий і невгамовний, запитує свого старшого брата: *"– Сашуню, а баба Лукеря сказала, що бог не дав свині роги. Еге ж, не дав? Він скупий – бог? – Немає бога, – каже, взуваючись, Сашко. – І мама казала, що немає. І дід Савелій. А баба Лукерка... – Вона дурна, ота баба. – Вона загубила десяту клепку з голови? Еге ж? – Мабуть, що так"* [6, 73]. Ми бачимо, що героям творів соцреалізму доводиться боротися з відголосками минулого, бо попереднє покоління залишається носієм певних забобонів, від яких потрібно захистити нове. Люди, які продовжують вірити в Бога, зображуються як дурні та "відсталі".

Схожа ситуація зображена в романі О. Копиленка "Дуже добре". Там бабуся Одарка не змогла позбавитися забобонних уявлень, але вона не нав'язує їх онуці, це лише ненароком впливає в розмові: *"– Господи, що ти таке вигадуєш? – Господа немає, як немає зараз і часу проробити з вами це питання. Поспішаю"* [8, 10]. Зорієнтованість бабусі на минуле виявляється радше в її деякому несприйнятті тогочасної молоді, стереотипному та застарілому уявленні про ідеал дівчини: *"Колись діти були, гімназистки... Такі тихі та лагідні, слухняні..."* [8, 10].

Важлива риса позитивного героя – любов до праці. У повісті О. Донченка "Школа над морем" вожатий звертається з такими словами до Олега Башмачного: *"Є народна казка про дурня Іванчика. У нього були брати, які вважали себе за майбутніх героїв, а на Іванчика дивились як на нездару і дурня. І ось виявилось, що саме Іванчик – герой, а брати його – нездари. І це тому, що Іванчик не боявся ніякої роботи, найважчої, найбуденнішої. Коли ти*

зрозумієш, Олег, що кожна корисна робота в нашій країні є справою честі..." [6, 173]. Після цього хлопчик переосмислює своє ставлення до праці. Він починає старанніше навчатися, щоб гарно скласти іспити, його стосунки з однокласниками поліпшуються. Дитина відчуває себе щасливою, коли допомагає друзям.

К. Кларк важливим мотивом у соцреалістичній літературі вважає мотив сирітства. Невипадково більшість героїв творів 1930-х рр. зростають без батька з народження або втрачають його в дитинстві. Очевидним є те, що рідний батько не міг грати велику роль у творах соцреалізму, навіть коли герой мав батька, хтось із членів його "малої родини" – мати, старший брат, дружина тощо – відігравали набагато важливішу роль у процесі формування його як особистості, процесі змушнення, аніж батько (місце батька мав посісти вождь). "Сирітство" підкреслювалося з такою силою, що епітет "сирота" використовувався навіть до дитини, яка мала одного з батьків. До списку "сиріт" входили політичні вожді (С. Кіров), авторитетні діячі культури (М. Горький і М. Марр), герої громадянської війни (М. Щорс) тощо.

Цю тенденцію можна легко пояснити тим, що і Ленін, і Сталін досить рано втратили батьків. Дослідниця підкреслює, що в літературі тривалий час існувала традиція зображувати сиріт у якості головних героїв. Це пов'язано з тим, що сироті особливо важко відшукати свою індивідуальність. А у "великій казці про радянське суспільство" кожна людина була сиротою, поки "велика сім'я" не допомагала їй стати особистістю [7].

Герой роману О. Копиленка "Дуже добре" Аркадій виховується без батька – він загинув іще до народження сина. Останні його слова були такими: "Сина, сина нашого, Надійко, бережи, виховуй! Щоб дитина знала, заякі діла батько помер... Героя виховуй!.." [8, 126]. Мати, виконуючи цю настанову, фактично починає грати роль батька, не дозволяючи собі жодних материнських ніжностей та ласк: "Ніколи надмірно не пестила Аркадія і не сюсюкала з ним. Їй здавалося, що така інстинктивно безконтрольна, сууго емоціональна ніжність розмагнічує характер дитини. Міра ніжності повинна бути витриманою, щоб виростала людина загартована, хоробра, із сталеву волею і широким кругозором. Щоб жодне слово брехні не зірвалося з язика дитини і щоб розмови були одверті, як найщиріша любов" [8, 119]. Син не розуміє такої поведінки матері, він постійно намагається заволодіти її увагою, змусити проявити хвилювання за нього: "Мамо... ти мене зовсім не любиш... Ти розмовляєш зі мною завжди, як наставник або сторонній вихователь. Я не розумію, ти дуже добра до мене, але... чому ти така холодна? Я ж твій син, думаєш, мені легко?" [8, 122].

Отже, позитивний герой у дитячій літературі має такі особливості: це герой-борець, який активно діє (передусім це проявляється в навчанні); герой, позбавлений дитинства, що позиціонується як такий, що ні в чому не поступається дорослому; герой-патріот, який прагне подвигу або принаймні внутрішньо готовий до нього; людина, здатна на самопожертву, для якої найважливішими виступають інтереси держави та колективу; атеїст, відсторонений від проявів дореволюційного, "буржуазного" життя; любить працю; часто це сирота (сприймається так, навіть якщо один із батьків живий).

Література

1. Ароштам М. Феномен "щасливого дитинства", или Осень Чебурашки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.paprambook.ru/articles/432/>
2. Балина М. Литературная репрезентация детства в советской и постсоветской России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://detskie-chtenia.ru/index.php/journal/article/view/4>
3. Геллер М. Машина и винтики: история формирования советского человека / М.Геллер. – М.: МИК, 1994. – 336 с.
4. Димке Д. Детство внутри утопических проектов: концепция и технология // Д.Димке. – Вестник Томского государственного университета. – 2012. – № 1 (17). – С. 11–23.
5. Донченко О. Повісті для дітей / О.Донченко. – Харків, Харківське книжково-газетне видавництво, 1954. – 496 с.
6. Донченко О. Школа над морем : повість та оповідання : для середнього шкільного віку / О. Донченко. – К. : Веселка, 1987. – 232 с.
7. Кларк К. Сталинский миф о "большой семье" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://novruslit.ru/library/?p=15>
8. Копиленко О. Твори / О.Копиленко. – К., Видавництво ЦК ЛКСМУ "Молодь", 1955. – 544 с.
9. Махортова М. Эволюция героя в поэзии 20–30-х годов 20 века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mahortovamarina.narod.ru/index/0-3>
10. Трублаїні М. Шхуна "Колумб": повісті, оповідання / М.Трублаїні. – К.: Радянська школа, 1989. – 560 с.
11. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. – Ніжин: ТОВ "Гідромакс", 2009. – 508 с.

БУ-БА-БУ: ЕСТЕТИКА ТА ПОЕТИКА

Москаленко Д.В., студентка магістратури філологічного факультету

Науковий керівник: д-р філол. наук, проф. **Ковальчук О.Г.**, кафедра української літератури

Творчість поетів-дев'яностиків для багатьох була шокуючим явищем. І така реакція не дивна, адже заява на власне існування сучасної поезії, зокрема угруповання "БУ-БА-БУ" також була стресовим, шоком на тогочасній літературній карті України. Але це закономірно, адже на це варто було очікувати від літератури, яку теж не оминули кардинальні зміни, що відбувались у суспільній свідомості та духовному житті України.

Ще наприкінці ХХ ст. в українській літературі означилися основні, принципові протиріччя літературного розвитку, які стали визначальними для всієї епохи українських письменників. Насамперед – це проблема вибору українською літературою шляху розвитку в традиційному чи модерному напрямку. Протягом ХХ ст. це протистояння отримувало різні назви (традиція – новаторство, народництво – модернізм, фольклоризація, європеїзація тощо), але внутрішнє наповнення гасел залишалось фактично незмінним. Першими, хто відверто пропагував орієнтацію української літератури на європейські зразки, були представники "Молодої музи" (1906 – 1909 рр.) – Б.Лепкий, П.Карманський, В.Пачовський та М.Яцків. Але більшості "молодомузівців" так і не вдалося звільнитися від соціальних та національних тем і мотивів, і вони так чи інакше озвалися в їх творчості. Децю відмінним був модерністичний дискурс літераторів, які гуртувалися навколо "Української хати" (1909 – 1914 рр.) – М.Сріблянський, М.Євшан, О.Грицай тощо. Вони були прибічниками категоричнішої, мужнішої поезії, яка б захищала не лише право кожного письменника на власне світобачення та індивідуальне самовираження, але й обстоювала б національні інтереси українського народу. Проте й дискурс "Української хати" не витворив значних літературних здобутків. Наступною спробою модернізму був літературний процес 20-х рр., коли розмаїття художніх стилів та напрямків створило умови для багаторівневого літературного розвитку. Новим піднесенням української літератури стала діяльність представників української повоєнної еміграції. Наприкінці останнього десятиріччя ХХ століття маємо можливість впевнено говорити про ще один період розвитку української літератури – про покоління 90-х. За умов необмеженої свободи висловлювання, творчості, самовираження, література отримала новий сенс існування, нове призначення, нове місце в культурному просторі України [5].

Творчість генерації 90-х об'єднана спільною рисою тотальної відмови від соціальної заангажованості, відсутністю позиції митця – трибуна, відповідального за долю нації. Останнє десятиріччя ХХ ст. – це судомний прорив у експериментальне розмаїття стилів і жанрів, це водночас намагання наздогнати те, що вже не є новиною для західноєвропейських літератур, і витворити своє, оригінальне [5]. Тематичний та ідейно-художній шари текстів охоплюють чи не всі тотеми і табу людського буття: від прагнення подолати відчуття самотності, туги за коханням до шизофренічних збочень та ірраціонального трансю. Авангард (у широкому розумінні терміна) повертає особистість до відповідальності, до необхідності власного вибору, створюючи безпрецедентну морально-естетичну ситуацію, коли особистість не може покладатися на загальносуспільну систему світогляду і мусить весь час творити свою власну систему, несучи відповідальність за свій вибір [6]. Можливо, саме реабілітація особистого буття через відповідальність (особиста реакція на "ситуацію скандалу") і є прагматичним надзавданням авангарду, що призводить до постійного коригування суспільної свідомості. Майже вся українська література, написана впродовж 90-х років, зорієнтована на постмодерну естетику [6].

Різноманітність мовно-онтологічного вибору сучасних українських поетів, прозаїків дивовижна. Українська мова грає і грається, прикметним стає розподібнення тотожного в мові, гетерогенність свідомості в часі і просторі. Відтак народжується поліморфізм письма – у формах рубрикації, класифікації, фрагментації потоків свідомості, цитації тощо [4, 88]. На нашу думку, вдало охарактеризувала сучасну літературну ситуацію Т.Гундорова: "Транс-авангард сучасності, власне, й характеризується тим, що естетична, ідеальна, екзистенційна єдність світу порушена: одинокі "Я" і людське слово не в змозі її вмістити чи витримати і перебувають на межі Декадансу, навіть Карнавал є лише іпостассю останнього. [4, 126]. Бароко переливається в маньєризм, а "добрий старий декаданс" (Ю.Андрухович) простягає руку авангардизму. "Останні пророки", "останні предтечі Великого царства диявола" (І.Андрусяк),

"хворий янгол" Ю.Гудзя, "янгол на плечі" І.Малковича й "осінь для ангела" Є.Пашковського, простір "безіменності, неназваності, неозначуваності" К.Москальця, літературі "безум" О.Ульяненка позначають нинішню "декаденцію" (меланхолію деструкції)".

Особливості поетичної творчості групи "Бу-Ба-Бу"

Літературна група "Бу-Ба-Бу" (бурлеск, балаган, буфонада) була створена в квітні 1985 року як відгук на події того часу й більшою мірою як опозиція існуючій офіційній літературі. Її засновниками стали троє молодих поетів (на той час їм було по 24-25 років): Ю.Андрухович із Івано-Франківська, В.Неборак зі Львова та О.Ірванець із Рівного. До цього вони вже друкувалися в періодиці, й у кожного були власні, але дуже схожі погляди на шляхи подальшого розвитку української поезії. І ці погляди знайшли відображення в їхній спільній творчості як учасників об'єднання "Бу-Ба-Бу"[5].

Значення групи "БУ-БА-БУ" в тому, що вона рішуче зруйнувала образ письменника, що був сформований радянською ідеологією.

Оглядаючи поетичну творчість групи "Бу-Ба-Бу" з позицій початку ХХІст., можна відзначити в ній таку особливість: збагачення тематики й проблематики. Так, об'єднуючою для них стає тема міста. Найбільш цілісний характер вона має в Ю.Андруховича. Усі його збірки ("Небо і площі", "Середмістя", "Екзотичні птахи і рослини") прагнуть одухотворити повсякденний побут, оживити старий, порослий мохом камінь, прочитати на його гранях життєпис предків [5]. У таких віршах як "Фортечний провулок", "Замок", "Вулиця Єреванська", "Ринок", "Бібліотека" та подібних поет не просто оспівує місто та його елементи, а розкриває їхню сутність, показує їхній зв'язок із людиною. В.Неборак, звертаючись до урбаністичної тематики, дуже часто наповнює її філософськими роздумами про сутність і сенс життя, про місце людини у світі великого індустріального міста, про щастя й зміст людського існування, про примхливість людської долі.

У своїх віршах бубабісти порушують і проблему патріотизму та псевдопатріотизму (О.Ірванець "Любіть!.."), розмірковують над завданням поезії й поета (О.Ірванець "Поезію приймаю як професію", "У тихій хаті..."), торкаються теми злочинності (Ю. Андрухович "Кримінальні сонети", "Мафія", "Павло Мацапура, злочинець") [7].

До загальних здобутків літературної групи "БУ-БА-БУ" можна віднести:

- Розширення меж поетичного мовлення шляхом залучення сучасної лексики, просторіч, вульгаризмів. Урізноманітнення строфіки (від звичайних катренів до строфоїдів та сонетоїдів).
- Реформування ритміки за допомогою "апунктуації" (відсутність розділових знаків, що, у свою чергу, залучає читача до співпраці).
- Використання прийомів постмодернізму (стилізація, ремінісценція, медитативність, метафоричність) і неоавангардизму (бурлеск, карнавалізм, епатажність) у поєднанні з традиціями народнопісенної творчості та української класики [8].

Аналіз доробку Ю.Андруховича, В.Неборака та О.Ірванця свідчить, що група внесла значні зміни в сучасну українську поезію і стала гідним прикладом для послідовників. Її поява сприяла демократизації літературного процесу, що проявилось, зокрема, у виникненні пізніше численних літературних угруповань ("Нова Дегенерація", "Пропала Грамота"), а також викликала ажіотаж серед літераторів старшого покоління, критиків, літературознавців.

Літургрупування стало втіленням карнавального необарокового мислення, притаманного метаісторичній карнавальній культурі людства. Соціальним фундаментом метаісторичного карнавалу в Україні став підсвідомий масовий синдром зламу, що супроводжував розпад імперії і викликав дві складові: суспільну депресію і масову карнавальну сміхову рефлексію на катаклізм системи. Творчість учасників Бу-Ба-Бу в межах самого літ. угруповання стала ситуативно-концептуальним мистецьким відгуком на суспільну рефлексію [8].

"12 тез про самих себе"

У "Літературній Україні" від 18 березня 1991 року був надрукований маніфест літургрупування під назвою "Бу-Ба-Бу і все інше. Апологія Блазенади" під авторством Юрія Андруховича, який складався з 12 тез. Про літературні маніфести "Літературознавчий словник-довідник" повідомляє: "публічне проголошення одним або групою письменників своїх естетичних засад, платформ, завдань і намірів. Термін увійшов у вжиток в ХІХ ст., вживається в різних народів з неоднаковою частотою. Йому відповідають: декларація, програма, універсал. Близькими до нього за змістом і функціями є трактат, вступна стаття, передмова <...>. У Л. м. рідко узагальнюється художня практика, здебільшого негативно поцінюється традиційні літературні напрями, стильові течії і прокламуються нові завдання літератури, особливості художнього письма..." [2, 156].

Стиль "Апології блазенати" відповідає стилеві письма самих бубабістів. Це мова жартів. Наприклад, говорячи про демократичність власної творчості, "Бу-Ба-Бу" має на увазі її доступність навіть тим читачам, які до цього, здавалось би, не мають здібностей: "В ідеалі ми хочемо досягти такого, щоб нас розуміли не тільки вчені естети чи початкуючі критики, а й дворічні діти чи імбецили". Маніфестові також притаманна гра смислом та логічними зв'язками. У значенні демократичності розуміється доступність. Самі бубабісти високої думки про себе, оскільки вважають свою творчість потрібною кожному. У читача не залишається вибору. За нього вирішили, що творчість "Бу-Ба-Бу" йому край потрібна, і ще й назвали це демократичністю. В цьому проявляється карнавальна естетика угруповання. Читача залучають до веселого дійства, не брати участі в якому він просто не має права: "Назва Бу-Ба-Бу зобов'язує нас бути демократичними. Балаганне штукарство завжди було і донині є зрозумілим і потрібним кожному(...). В ідеалі ми хочемо, щоб їм хотілося слухати. Якщо сплячі прокидадуться й надалі від нашого читання, то це вже буде майже як воскресіння Лазаря".

Так само, говорячи про власну ліберальність, поети мають на увазі терпимість до інших шкіл, і в той же час додають: "Можливо, саме тому нам так часто випадає чути повчання з боку інших. Ми, мовляв, непогані хлопці, але займаємось трохи не тим. Такі повчання сприймаємо вже радо, як і належить справжнім лібералам. Навіть замислюємось над ними. І чинимо – навпаки". Відбувається гра змістом слова "ліберальність", що означає: "Ми вільні, а отже ліберальні". Називаючи себе карнавальними, бубабісти утверджують постмодерні тенденції абсурду: "маски ми нещодавно скинули. Однак нам уже не вірять і скинення масок вважають новою маскою". Грають "Бу-Ба-Бу" із поняттям синтетичності. Обираючи собі таку характеристику, поети відкидають традиційне трактування цього поняття як "штучності": "Не в розумінні штучні, а в розумінні займаємось поезією, прозою, літературознавством і критикою, театром, кіно, музикою, телебаченням, масовими фестивальними збожеволіннями. Живописом поки що не займалися, як і балетом. Це ще попереду. Бубабізм – це спосіб життя". Тобто мається на увазі синтез мистецтв. Виходить гра слів "Синтез-синтетичний", тут термінологія, що стосується методики наукових досліджень переноситься на саме трактування власної методики творення мистецтва, що також полягає в утворенні одного цілого з ретельно відібраних частин. Якщо традиційна поезія допускала оспівування села, то "Бу-Ба-Бу" вважають себе поетами урбаністичними: "Вважаємо, що Україна мусить завоювати свої власні міста. Будь-яке хуторянство пахне резервацією. Місто, однак, розуміємо якнайширше. Місто – це комплекс, історико-культурна товща, це "друга природа", це легенди і міфи, це сюжети з подвигами, розлуками і пиятиками". Бубабісти стверджують: "Місто – це Львів", чим натякають на власну децентралізованість, споріднену зі Станіславським феноменом, коли на Галичині яскраво проявився український постмодерний дискурс (Ю. Андрухович, Ю. Іздрик, В. Єшкілев). Тамара Гундорова наголошує на цьому: "Група "Бу-Ба-Бу" виникла 1985 року й позначила культурну напругу-відштовхування між Львовом і Києвом" [4, 128].

Також Тамара Гундорова говорить про т. зв. "лінгвістичний іронізм". "Формувалась атмосфера лінгвістичного іронізму, коли об'єктом пародії ставав офіційний лексикон гібридного народницько-просвітницько-радянського зразка". Його можна прослідкувати в стилістиці маніфесту. Говорячи про власні ознаки (демократичні, ліберальні, національні і т.д.), "Бу-Ба-Бу" інтертекстуально наслідують цей лексикон [4, 129].

Інтертекст із підручника з мовознавства нагадує теза: "Наша мова – відкрита система". Але якщо в традиційному розумінні відкритість мовної системи означає творення чи вилучення слів, то бубабісти пояснюють це наступним чином: "Це означає, що вона – об'єкт не просто любові, а й забави. Мова не терпить нудотності. Гра є найдосконалішим виявом творення, а мова любить, щоб її творили. Творити мову – означає не що інше, як пізнавати її. І тому ми філологічні. Кожен наш вірш – це пізнання мови". Мова як основа літератури та культури. Можемо припустити, що мові надають рис жінки, яка доступна і відкрита для любові. Гундорова говорить про сприйняття літератури бубабістами як сексуального об'єкта (а жінка в бубабістів зазвичай в такому образі постає, оскільки сексизмом як стереотипним уявленням дуже зручно грати): "Національна культура сприймається не в світлі святої й ідеальної літератури, а як гротескове бахтінське тіло, зі своїми порожнечами й випуклостями [4, 132]. Вона "скеровувала і заманювала, – стверджує Андрухович, – своїми необжитими закапелками, незалюдненими маргінесами, за давними табу, які так хотілося порушувати". Власне постмодерністська інтенція "Бу-Ба-Бу" полягала в тому, щоб "ліквідувати хоч деякі порожнини в тому, роздертому на шмаття і розрідженому просторі, котрий іменується українською культурою". Письменник зізнається: "не ми творили щось у цій культурі, а вона творила нас". Еротизація літератури як фемінного (а то й материнського) тіла – особлива прикмета Андруховичевої культурної ревізії, на відміну від панівного в часи модернізму ламання

батьківського символічного закону. Література мислиться як ламання табу, як річ майже інцестуальна" [4, 136].

Також Тамара Гундорова наголошує на маскулінізацію літератури бубабістами: ""Бу-Ба-Бу" – передусім імідж цілої групи, де домінує маскулінний, або суперменський кіч. Маскуліно-еротична символіка стає його важливим елементом". Недарма говорячи про власну відкритість й недогматичність в маніфесті, "Бу-Ба-Бу" застосовують слово "прутень": "Догматика є добра для теології. Поезія ж – не зовсім теологія (а, може, й зовсім не теологія). Суть нашого шляху – скепсис та іронія. Про це казати найтяжче, бо іронія не терпить прямих позитивних тверджень. Говорити про себе "Я дуже іронічний" – все одно, що сказати: "Я вельми тупорилий". Ми, однак, ідемо й на таке, адже головний прутень, чи то пак, головна вісь нашого обертання – самоіронія. Це як в одному старому спектаклі: "З кого смієтесь? З себе смієтесь!"

Дванадцята теза стосується власне кількості учасників, яка являє собою сакральне число три: Бу-Ба-Бу – це Трійця, це Триголовий Дракон, це Триокість, це Тримудрість, це Тризуб. Бу-Ба-Бу – це Шестирукість і Шестикрилість. Бу-Ба-Бу – це Тридцятипалість.

Як бачимо, естетичні погляди бубабістів тісно пов'язані з карнавалом, що було викликом тогочасній ідеології, але дала поштовх для подальшого розвитку карнавального дискурсу в літературі. Основними рисами названого стилю є культовість, ритуальність, карнавальність, іронічність та самоіронічність, пародійність, синтетичність, урбанізм, єдність масовості й елітарності, що дозволяє виокремлювати його в межах постмодерністського методу. Поєднання на перший погляд непокінчених явищ посилюється поетикальними прийомами, як то алітерації, різноманітні повтори слів, гра смислами, нетрадиційна строфіка поезій і т.д.

Література

1. Білоцерківець Н. БУ-БА-БУ та ін. / Н. Білоцерківець // Український літературний авангард. Слово і час. 1991. №1. – 42-44 с.
2. Гром'як Р.Т. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 422 с.
3. Гундорова Т. БУ-БА-БУ, Карнавал і Кіч / Т. Гундорова // критика. – 2000 – №7-8.
4. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека "The Post-Chornobyl library" : Український літературний постмодерн / Т. Гундорова // критика. – К., 2005. – 264 с.
5. "Бу-Ба-Бу" як синонім свободи [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litakcent.com/2008/01/11/roksana-harchuk-bu-ba-bu-jak-synonim-svobody>. – Назва з екрану.
6. Група Бу-Ба-Бу – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://school.xvatit.com/index.php>. – Назва з екрану.
7. Епатаж кінця 80-х – Бу-Ба-Бу, Пропала грамота, Нова література [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.testsoch.net/epatazh-kincyua-80-x-bu-ba-bu-propala-gramota-nova-literatura>. – Назва з екрану.
8. Стаття. Особливості поетичної творчості групи "Бу-Ба-Бу". – [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1409.html>. – Назва з екрану.

УДК 81'373.7

УКРАЇНЬКА ФРАЗЕОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ ЕТНОКУЛЬТУРИ

Перерва В. С., студентка магістратури філологічного факультету

Науковий керівник: д-р філол. наук, проф. **Бойко Н.І.**, кафедра української мови

Фразеологічний склад мови – це дзеркало, у якому носії ідентифікують свою національну самосвідомість [8, 48]. Визначаючи роль фразеології у відображенні культури, В.Ужченко наголошує, що відбиття емоційно-інтелектуального освоєння дійсності крізь призму парадигми усталених зворотів створює відчутну інформативну панораму образного кодування довкілля вторинними мовними знаками, цим самим розширюючи наші знання про культуру, історичне й матеріальне життя [9, 74]. Тому, на думку В.Пугач, формування національно-мовної картини світу неможливе без засвоєння специфіки етнофразеології, шар якої в кожній мові неповторний [5, 100]. Отже, цілком слушним видається сприйняття фразеологізму як архіву позамовної інформації.

Національно-культурний аспект української фразеології став об'єктом дослідження багатьох лінгвістів, зокрема Ф.Медведева, Л.Скрипник, Н.Бабич, В.Ужченка, А.Авксентьева,

О.Селіванової, Ю.Прадїда, А.Івченка, В.Мокїєнка, В.Жайворонка, О.Назаренко, Д.Ужченка, Л.Мельник, В.Васильченка та ін.

Мета статті – з'ясувати зв'язок між фразеологічними одиницями (ФО), вираженими евфемістичними і дисфемістичними зворотами, і віруваннями, обрядами, ритуалами наших предків.

Актуальність статті спричинена тенденцією сучасної лінгвістики до вивчення мовних явищ у їх взаємозалежності з людським чинником. Цей факт сприяє інтенсивному розвитку етнолінгвістики й лінгвокультурології в сферах фразеології. Ці галузеві напрямки прагнуть простежити спільні ознаки й відмінності проникнення “мови” культури у форми вираження фразеологізмами культурно значущої інформації. Щодо лінгвокультурології, то ця галузь науки, за словами І.Кевлюк, “дезінтегрує фразеологічну картину світу на окремі її складові – фраземи, вивчає їх спроможність віддзеркалювати культурну сучасну самосвідомість етносу” [2, 251]. Етнолінгвістика досліджує зв'язки між мовою та різними сторонами матеріальної і духовної культури етносу – міфологією, релігією, звичаями, мистецтвом, етнопсихологією тощо [5, 10].

За В.Жайворонком, “етнолінгвістику цікавить мова як творчий продукт її носія, тобто етносоціуму, що породив мовний феномен як ключовий елемент і водночас рушій національної культури” [1, 24].

Розглядаючи стійкі звороти мови в їх відношенні до культури, учені комплексно аналізують народну психологію та міфологію, що забезпечує кореляцію лінгвістики з фольклоритикою, етнографією та культурологією. ФО як факти мови імплікують суттєву інформацію про екстралінгвальну дійсність, а їх етимологія – це фактично вказівка на позамовний “фон”, на фрагмент “живого життя” [9, 387].

Відомо, що в основі світогляду кожного народу знаходиться система предметних значень, когнітивних схем, соціальних стереотипів. Саме через це свідомість індивіда завжди зумовлена етнічно. Етнокультурні асоціації, емоційні реакції, етнічно марковані оцінки, еталони й стереотипи поведінки носія етнічної свідомості впливають на культурну конотацію мовних знаків, у тому числі й фразеологізмів [2, 249].

Ідея взаємозв'язку мови й етносу вперше як наукова теорія була обґрунтована в працях В.Гумбольдта. Підвалини сучасних досліджень у цьому напрямі заклали роботи О.Потебні, у який розширено традиційні погляди на джерела лінгвістичних досліджень, запропоновано вивчати слово в етнографічному контексті [3, 12]. Дослідник закономірно розглядав різні мовні вияви через призму духовної культури етносу з урахуванням сфери побутування та обрядової реальності й зауважив, що відбитий у мові зв'язок понять, уявлень повторюється в різних виявах культури: обрядових текстах, дійствах, ритуалах, народному мистецтві, орнаментиці. Це зумовлює проєкцію історії мовних одиниць, їхню етимологію на явища культури і навпаки.

Теоретичні основи сучасних досліджень фразеології в аспекті взаємозв'язку понять “мова” – “культура” – “етнос” репрезентовано в працях М.Толстого, В.Мокїєнка, Є.Верещагіна, В.Костомарова, В.Телії, І.Подюкова та ін.. Учені запропонували й апробували методи когнітивних досліджень, проаналізувавши деякі групи фразеологізмів в аспекті відображення ними етнокультурної інформації, і дійшли висновку, що внутрішня форма ФО виражає спосіб бачення світу, або, точніше, є засобом відображення навколишньої дійсності [8, 122].

Фразеологізми, на думку В. Кононової, варто розглядати як “універсальний банк даних”, який утримує в собі інформацію про навколишню дійсність певного етнічного хронотопу, про особливості виникнення у свідомості сучасника цієї дійсності образів, що стали основою фразеологічної номінації.

Мова – не лише самоорганізована система мовних одиниць, а, за образною характеристикою В.Жайворонка, національний мовний організм, що розвивається, взаємодіючи з різними сторонами життя етноспільноти. Науковець також розглядає мову як духовне надбання етносу в проєкції на його культуру, історію, філософію, психологію, релігію, звичаї, побут, менталітет, художню творчість, етногеографію, етнопедagogіку [1, 23].

Л.Савченко стверджує, що на сьогодні в лінгвістиці сформовано поняття фразеологічної моделі світу як системи, де в описах реалій навколишньої дійсності ФО виконують ключову функцію. З одного боку, звороти різних мов багато в чому зумовлені спільністю культурних моделей світу, зокрема, у слов'янських народів, і фразеологія демонструє однотипні фразеосюжети, відтворює фразеологічну картину світу, наповнену глибинними загальнокультурними архетипами. Низка культурно маркованих ФО мотивована уявленнями, що є спільними для духовної культури слов'ян і навіть інших індоєвропейських мов. Водночас різним слов'янським мовам відповідають неоднакові міфологічні, обрядові, звичаєві та інші

системи. І фразеологізми з національно-культурною конотацією виступають “мозаїчними елементами конкретної картини національної культури” [6, 11].

Водночас українська фразеологія характеризується значним ступенем національної маркованості: “для дослідження мовних картин світу ефективним є аналіз національно-специфічних ФО (на зразок укр. *на рушник стати, гарбуза дістати, передати куті меду...*) і специфіки мотивації (внутрішньої форми) фразеологізмів” [9, 217], оскільки вони відображають відмінності між народами в площинах як духовної, так і матеріальної культури. Щоб розкрити національні особливості мовного самовираження, відображення рис менталітету фразеологічними засобами, потрібно глибоко зануритися в далекі процеси зародження та мовного втілення багатьох концептів етнокультури й етносвідомості.

Усі ці зауваження наштовхують на думку про те, що, пізнаючи мову етносу, у тому числі й фразеологію, в усіх її проявах та взаємозв'язках, ми пізнаємо й духовну природу її носія – народу.

Дослідження парадигми українських фразеологізмів евфемістичного та дисфемістичного характеру показало, що зафіксована в них інформація також стосується духовно-психологічних, морально-етичних поглядів, міфічних і релігійних уявлень, традицій і обрядів, практичного колективного досвіду народу, набутого ним протягом віків. Низка одиниць етимологічно пов'язана з найрізноманітнішими сферами духовної культури, зокрема давніми віруваннями, міфами, звичаями, повір'ями, традиціями, обрядами, забобонами, замовляннями, прикметами, уявленнями про будову світу. У мотивованих духовною культурою етносу евфемізмах та дисфемізмах інформацію можна отримати з внутрішньої форми, у якій наявні “сліди” цієї культури – міфи й архетипи, звичаї і традиції, історичні події та елементи матеріальної культури. Ця інформація “ніби “воскресає” в конотаціях, які відображають зв'язок асоціативно-образної основи з культурою (архетипами, еталонами, символами, стереотипами)” [4, 270–272].

Етнокультурні конотації у ФО мають особливий план вираження, оскільки в ньому поєднуються вербальні та невербальні засоби – ментальні ознаки й оцінні семи. Тобто національно-культурний колорит стійких зворотів формує код культури. За О.Селівановою, код культури – це мережа членування, категоризації, оцінок світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу й репрезентована природною мовою, мистецтвом, обрядами, звичаями, віруваннями, а також нормами моралі, поведінкою членів етнічної спільноти [7, 43].

Відповідно, фразеологізми – це “згорнуті” мікротексти, що зберігають культурну інформацію, а їх компоненти та образи пронизані культурними кодами. Елементом кодування культурного простору виступає символ (концепт). Варто відзначити, що в структурі ФО наявна велика кількість символів, за допомогою яких кодуються компоненти. Ними можуть виступати фітоніми, зооніми, топоніми, антропоніми, глютоніми, колоративи, соматизми, найменування природних об'єктів (явищ) тощо. Зміст цих символів зумовлений асоціаціями, які народ сформував та систематизував у певний період розвитку етнокультури.

В.Маслова переконана, що процес культурної інтерпретації ФО має багатоаспектний характер: їх сприйняття здійснюється через призму “базового культурного знання людини, яке містить архетипні форми усвідомлення та моделювання світу, стародавні міфологічні уявлення, зокрема, анімізм, фетишизм, табу, міфопоетичні уявлення, установки культури, зокрема, ритуал, етикет тощо” [4, 76].

На думку Л.Савченко, серед культурних кодів можна виділити універсальні та індивідуальні [6, 72-73]. Наприклад, аналіз співвіднесення кодів із джерелами творення стійких зворотів показує, що у ФО, пов'язаних з обрядами, продуктивними є діяльнісний і предметний коди (*слати за рушниками* “сватати” [10, 2, 824]; *стати під вінець* “обвінчатися, одружитися” [10, 2, 860]), пов'язаних із повір'ями і замовляннями – зооморфний і процесуальний коди (*чорна кішка пробігла* “хто-небудь посварився” [10, 1, 378]; *вішати всіх собак* “звалювати вину на когось” [10, 1, 134]), пов'язаних із ритуалами клятв – природний і діяльнісний (*не бачити білого світу* “тяжко страждати, зазнавати фізичних і моральних мук” [10, 1, 20]; *як крізь землю провалитися* “раптово, безслідно зникнути” [10, 2, 704]). У моделях універсального набору інформація часто відображена в соматичному й діяльнісному коді: *сідати (вилазити) на голову* “цілком підкоряти кого-небудь собі” [10, 2, 807]; *стати (встати, звестися, піднятися) на ноги* “підрости, зробитися дужим, самостійним” [10, 2, 859]; зооморфному й колоративному: *біла ворона* “не схожий на інших” [10, 1, 145]; *жовтороте пташеня* “молода недосвідчена людина” [10, 2, 716]; *зелений змії* “горілка” [10, 1, 339]; соматичному й природному: *золоті руки* “вправна, уміла, здібна людина” [10, 2, 768]; *золота голова* “дуже розумна людина” [10, 1, 184]; *вітер у голові* “хтось легковажний, несерйозний” [10, 1, 130]. Існують

також моделі індивідуального набору, поєднання компонентів, у яких є унікальним, скажімо, предметно-глютонічний і соматичний: *як маслом по серцю (душі)* “дуже приємно” [10, 1, 465]; *сіль тобі на язик (печина в зуби (у вічі))* “прокльон” [10, 2, 809]; *дуля з маком (під ніс)* “абсолютно нічого” [10, 1, 270].

Здатність евфемістичних і дисфемістичних фразеологізмів бути формами реакцій етносу на зовнішні й внутрішні збудники, їх спричиненість рефлексивними настановами, безпосередня причетність до вираження емоціоналізму та кордоцентризму, які, на думку багатьох дослідників української ментальності, визначають сутність українського характеру [1, 25], спонукають до їх аналізу не лише в ракурсі етнокультури, але й менталітету.

В образній основі фразеологізмів відбиваються характерологічні риси світобачення, які виступають складниками поняття “менталітет”. Наукові розробки проблеми менталітету у філософському та культурологічному напрямках часто містять зв'язки з мовними особливостями, оскільки мова функціонує не лише як засіб комунікації, а й фіксує духовні надбання народу [4, 138].

Як і колективна свідомість народу, зазначає Л.Савченко, культурні коди формуються на рівні ментального (вірування, уявлення), акціонального (традиції, обряди) та вербального (фразеологія, пареміологія) рівнів [6, 88]. Під ментальністю вчені розуміють сукупність соціально-психологічних настанов, звичок свідомості, що формують способи бачення світу й уявлення людей, які належать до тієї або іншої соціально-культурної спільноти [8, 184]. Менталітет – це “категорія, що відображає внутрішню організацію та диференціацію ментальності, склад розуму, склад душі народу” [6, 145]. Його розуміють як картину світу у свідомості людини та її місце в цій картині. Людина пізнає світ через мову, остання є джерелом відображення менталітету.

На ментальному рівні базуються ФО, що імплікують міфологічне та релігійне світобачення, демонологічні уявлення, вірування й повір'я, закладені у свідомості етносу. Маркерами таких зворотів є анімістичний, фетишний, тотемний, астральний, міфонічний, демонологічний, релігійний компоненти. Акціональний зріз духовної культури репрезентують ФО, образною основою для виникнення яких стали обряди, традиції, звичаї, ритуали, ворожіння, що базуються на виконанні системи усталених фізичних дій, традиційних рухів, жестів, поведінки людини, які закладені у свідомості людини й реалізуються практично на рівні автоматичних дій. Вербально-акціональний зріз культурного коду представлений негативно семантизованими формулами проклять і позитивними етикетними формулами, спрямованими на накликання лиха чи досягнення добробуту людини, які в уявленнях давніх українців реалізувалися на рівні віри в магічну силу слова [6, 88].

Наприклад, етнокультурно значущі у структурі евфемістичних та дисфемістичних ФО української мови фітонімічні компоненти-символи *калина, дуб*: *дати дуба* “померти чи загинути” [10, 1, 221]; соматичні компоненти-символи *коса, голова, рука* у ФО *зав'язати косу* “вийти заміж” [10, 1, 64]; *голова соломою набита* “нерозумна людина” [10, 1, 182]; *липкі руки* “хто-небудь схильний до злочинства, шахрайства” [10, 2, 769]; глютонімічні компоненти-символи *хліб, кутя, каша* у ФО *передати куті меду* “перевищувати норму, міру в чому-небудь” [10, 2, 616]; *заварилася каша* “почалася якась складна і клопітна або неприємна справа” [10, 1, 367] тощо. У компонентах вбачаємо не просто реалії дійсності, а реалії, що передають культурно значущі національні конотації.

Отже, фразеологізми української мови, включаючи евфемістичні й дисфемістичні звороти, демонструють глибокий зв'язок із віруваннями, обрядами, забобонами та кругозором праукраїнців. Суспільно-історичний, економічний, світоглядний поступ обумовив функціональний і структурно-семантичний характер фразеологізмів. Елементом кодування культурного простору виступає символ. Аналіз таких когнітивних особливостей розкриває нюанси світоглядних (свідомих) і емоційних (підсвідомих) акцентів у психічній сфері українців, дає уявлення про національний менталітет. ФО імплікують специфічні вияви світогляду соціуму, який формується внаслідок дії географічного, історичного, культурного, релігійного чинників. Конотативні нашарування змісту часто детерміновані емоціоналізмом та кордоцентризмом, відтворюють реакції етносу на зовнішні й внутрішні збудники. Оволодіння національно-культурною інформацією, зосередженою у стійких зворотах, уможлиблює адекватне розуміння й використання цих мовних структур у процесі комунікації.

Література

1. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика у колі суміжних наук / В.В.Жайворонок // Мовознавство. – 2004. – №5-6. – С. 23–35.
2. Кевлюк І.В. Термін “фразема” в етнолінгвістиці та лінгвокультурології // Філологічні студії. – 2011. – Вип.6. – С. 249–254.

3. Кузь Г.Т. Вигуківі фразеологізми української мови: етнолінгвістичний та функціональний аспект: дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01 / Г.Т.Кузь. – Чернівці, 2000. – 20 с.
4. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию: уч. пособ. / В.А.Маслова. – М.: Наследие, 1997. – 208 с.
5. Пугач В.М. Українська етнолінгвістика: структурно-функціональний аспект / В.М.Пугач. – Ніжин: Вид-во НДУ, 2002. – 112 с.
6. Савченко Л.В. Феномени етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти : монографія / Л. В. Савченко. – Сімферополь: Доля, 2013. – 600 с.
7. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології [психологічний та етнокультурний аспекти] / О.О.Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
8. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический ... / В.Н.Телия. – М.: Языки русской культуры, 2006. – 288 с.
9. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. / В.Д.Ужченко, Д.В.Ужченко – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.
10. Фразеологічний словник української мови: у 2-х кн. / [укл.: В.М.Білоноженко, В.О.Винник, І.С.Гнатюк та ін.]. – 2-ге вид. – К.: Наук. думка, 1999. – 982 с.

УДК 811.161.2'42

ЕМОЦІЙНО-ОЦІННІ НОМІНАЦІЇ ОСІБ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ Ю.МУШКЕТИКА

Приз Ю.С., студентка магістратури філологічного факультету
Науковий керівник: д-р філол. наук., проф. **Бойко Н.М.**, кафедра української мови

Експресивний фонд української літературної мови надзвичайно багатий і різноманітний. Його вивчення завжди було в центрі досліджень на рівні парадигматики та синтагматики. В останньому випадку емоційно-оцінні слова аналізують на рівні контекстів.

Мова творів українських письменників є невичерпним джерелом досліджень учених-філологів. Питання експресивності мовних засобів у творах художньої літератури досліджували: В.Ващенко, І.Чередниченко, М.Жовтобрюх, В.Русанівський, С.Єрмоленко, Н.Сологуб, О.Переломова, Л.Шевченко, О.Ожигова, Т.Ткаченко, Н.Бойко, Л.Ставицька, В.Чабаненко та ін.

Художній текст являє собою систему художніх образів, втілених за допомогою мовно-стилістичних засобів. Дослідження цих засобів є досить актуальним і цікавим, особливо, коли зіставляються мовно-стилістичні характеристики різних творів одного письменника. В основу цього дослідження покладено окремі романи Юрія Мушкетика, а саме: "Біла тінь", "Крапля крові" та "Позиція".

Художнє слово Юрія Мушкетика досі не було досліджене в аспекті використання письменником лексики з емотивно-оцінними синтагматичними планами, засоби експресивізації нейтральних лексем. Це визначає **актуальність** обраної теми дослідження.

Мета наукового дослідження – проаналізувати емоційно-оцінні номінації осіб у художньому мовленні Юрія Мушкетика.

Виявити емоційний компонент у структурі лексичного значення експресивного слова не завжди легко. Він, як правило, поєднується з іншими складниками конотації – оцінністю, інтенсивністю, параметричністю тощо. Адже експресивна лексика – це слова, що мають у своєму значенні компонент оцінки, виражають почуття, позитивне чи негативне сприйняття дійсності. Вона тісно пов'язана з почуттями й емоціями мовця, його психічним станом, а тому є поліфункціональною: емоційна лексика характеризує й самого мовця, й адресата мовлення. С.Єрмоленко у статті "Емоційна лексика" зазначає, що це "слова, що мають у своєму значенні компонент оцінки, виражають почуття, позитивне чи негативне сприймання дійсності" [9, с.157].

Л.Жаркова зазначає, що серед експресивних слів можна виділити парадигму, яка складається з емоційно-оцінних назв осіб. Вони охоплюють найрізноманітніші сфери життєдіяльності людини й чітко сприймаються на тлі їхніх нейтрально-оцінних синонімів, які передають нейтральне ставлення мовця до об'єкта номінації [3, с.80].

У процесі зіставлення експресивно нейтральних назв (*тато, ледар*) та експресивно забарвлених (*татусь, паразит*) впадає в око, що останні здатні передавати ширшу інформацію, вони семантично більш значущі, ніж експресивно нейтральні слова. Причини більшої інформативності оцінних назв криються у своєрідності їхньої семантики [3, с.80].

Парадигма емоційно-оцінних назв осіб досить широка. За спостереженнями спеціалістів, загальна кількість експресивних назв осіб, зафіксованих у лексикографічних працях та виявлених у текстах творів художньої літератури, становить більше двох із половиною тисяч. Серед них 10% одиниць мають позитивну характеристику, а 90% – негативну [2, с.181].

"У сучасному мовознавстві існують різні підходи до витлумачення категорії експресивності. У дослідженні ми опираємося на визначення Н. Бойко, яка кваліфікує експресивність як семантичну суперкатегорію, як феномен мови та мовлення, що становить поєднання статичних та динамічних явищ, пов'язаних із внутрішніми (поняттєвими) і зовнішніми (функціональними) аспектами дослідження експресивних лексичних одиниць. Експресивність слова як сукупність його семантико-функціональних ознак реалізується насамперед через експресивну функцію мови. Виконуючи одночасно дві функції, експресивне слово перебуває у зв'язках із денотацією і широким спектром аксіологічних, емотивних, образних, модальних інтенцій мовця, які репрезентують конотативний та образний макрокомпоненти його семантики" [1, с.5].

Експресивна лексика – це якісно й функціонально своєрідний тип номінації, що репрезентує широкий і різноманітний діапазон варіювання та імпровізації семантики мовних одиниць, їхніх емотивно-оцінних планів.

Отже, семантичні експресивні плани в структурі лексичного значення формулюється на основі кількох чинників: емоційності, оцінності, інтенсивності, образності. Компонент емоційності може супроводжувати експресивне значення, але не кожна експресивна лексема є емотивною. Емоційний компонент часто поєднується з іншими складниками конотації. У художньому мовленні емоційно-оцінна лексика виконує насамперед експресивну функцію, акцентуючи увагу на конотативних, асоціативних значеннях лексеми, інформуючи про зовнішні вияви поведінки людини чи її психологічні стани, соціальний чи національний статусом.

У мовознавстві емоційно-оцінні номінації об'єднуються типами емоційно позитивної і негативної оцінок. Позитивна оцінка (схвалення) об'єднує п'ять видів емоцій: 1) ласка; 2) грайливість; 3) захоплення; 4) схвалення; 5) жарт; 6) співчуття. Тип емоційної негативної оцінки представлений шістьма видами емоцій: 1) осуд; 2) зневага; 3) приниження; 4) презирство; 5) лайка; 6) образа [6, с.63].

У художньому мовленні Ю.Мушкетика назв осіб із позитивною конотацією небагато. Така тенденція відповідає загальною мовній, адже в українській ментальності закладена закономірність: позитивне сприймати як норму, тому на нього не звертають уваги, а негативна номінація виділяє з-поміж інших та оцінює його.

Часто засобами позитивних номінацій осіб виступають субстантивовані прикметники. Це дає змогу і звернутися до адресата мовлення, і виразити своє ставлення до нього.

Експресема *любий* застосовується для ласкавого звертання жінки до свого чоловіка. Наприклад: "*Ти мене розумієш, любий?*" [5, с.109].

За допомогою конструкції *мале бісеня* автор вкладає в уста героя емоційно-оцінне позначення своєї дитини з метою показати вікові та індивідуальні особливості, а саме: дитячу хитрість, наївність, непосидючість, грайливість. На перший погляд, номінація *мале бісеня* містить негативну конотацію, адже етимологічний корінь *біс* несе у собі негативні реалії. Проте у нашому контексті таке позначення передає оцінку із позитивним відтінком: "*Вже по дорозі він дізнається, що цю операція **мале бісеня** проробило з ними обома*" [5, с.71].

Емотивно й оцінно маркованими в ідіолекті Юрія Мушкетика є неологізми. Так, використавши новотвір *легкосмішка*, автор подає цю номінацію із заперечною часткою *не*. Цим він підкреслює позитивну рису жінки, яка відзначалася серйозністю поглядів, що передбачено її посадою: "*Ні, Клава **не була легкосмішкою**, може, тому, що йому нечасто вдавалося вивести з рівноваги **строгу "директоршу школи"***" [5, с.304].

Поширеним експресивним засобом використання номінування емоційної назви жінки є номінування її за допомогою назв тварин або птахів – явище антропоморфізму: *кицька*, *голубонька*. Така тенденція пов'язана з бажанням чоловіків показати своє ніжне, трепетне ставлення до коханої жінки: "*Тонечко! **Кицько!***" [5, с.408]. А прикметники, які подаються разом із назвою *кицька*, увиразнюють це ставлення: "*Він мав її за **м'яку, ласкаву домашню кицьку***" [5, с.409].

Досить поширеною є номінація за допомогою метафоризації. Це дає змогу виразніше відобразити увагу номінанта на певних рисах особи, наголосити на позитивних рисах. Утворення переносних експресивних значень пов'язане з прагненням нетипового, оригінального, підкреслено виразного осмислення сутності предметів і явищ, залученням до вторинної номінації інтенцій суб'єкта мовлення: "*Тоня – не промінь, не прожектор, вона – **м'яка кімнатна люстра***" [5, с.326]. За допомогою цієї метафори автор наголошує на такій рясі

характеру, як безкомпромісність, м'якість, а за допомогою побутового образу *люстра* підкреслити цю м'якість, звернувши увагу на світло, яке вона випромінює.

Отже, емоційно-оцінних назв із позитивною конотацією в романі небагато. У тексті вони частіше використовуються для характеристики жінок, дітей, рідше – чоловіків.

Негативно-оцінний потенціал назв осіб формується семантикою відповідної лексики. Оцінність словникового складу мови дослідники пов'язують з широкою гамою людських почуттів – зворушеністю, несхваленням, недобррозичливістю, незадоволенням, обуренням. А тому виникає багато назв, які відповідно до ситуацій використовуються мовцем для негативного оцінювання певних осіб. Негативну оцінку може формувати і одне слово, сполука слів, а іноді – цілі речення.

Назви осіб із негативною конотацією, зафіксовані в романах Юрія Мушкетика "Біла тінь", "Крапля крові" та "Позиція", можна поділити на дві групи: за внутрішніми й за зовнішніми рисами.

Експресивні емотивно-оцінних, що номінують осіб, вживані в мові творів Юрія Мушкетика з метою вираження внутрішніх станів, рис характеру персонажів. Такі назви можна об'єднати в окремі класи, лексико-семантичні групи.

Серед дібраних назв виокремимо групу **за вираженням інтелектуального рівня розвитку людини**: *нездара, селяк, тупак, ідіот, тугодум, бездарний, нерозумний заступник, дурний-дурний, вчений люд*. Наприклад: "*Він же нездара...*" [5, с.221]; "*Я такий тупак*" [4, с.58].

Наступна група лексем репрезентована номінативами **риси вдачі людини**, інколи вони вживаються в переносному значенні: *сліпець, себелюб, дотепник, слизняк, задрісник, злорадці, скупердяй, індивідуаліст, хижак, пристосуванець од науки, не лінюх, але й не трудяга*. Наприклад: "*Ти просто короткозорець*" [5, с.246]; "*Він... тухтій і ледар*" [4, с.131].

Часто експресивні подаються як комплекс іменника з прикметником. Вони допомагають краще розкрити риси персонажа, детальніше схарактеризувати його, висловити оцінку і надати певних відтінків, увиразнити переважно негативні (іронічні, зневажливі) значеннєві плани: *аморальний тип; камінна, егоїстична людина; задержувата Фрося; вчений люд; нахабна особа*. Наприклад, "*Злий, ядучий співбесідник неначе розтанув у ньому...*" [4, с.110], "*Він... камінна, егоїстична людина*" [5, с.396].

Активно вживаними номінаціями в художньому мовленні Юрія Мушкетика є приклади використання вказівних займенників, що виражають зневажливе ставлення автора до об'єкта номінації: "*А за оцього... Холода й сьогодні виступало скільки*" [5, с.453]; "*Отакий ти праведник*" [4, с.195].

Частина експресивних характеризує персонаж **за поведінкою**: *чмур; хлопчак на побігеньках; пацюк, що втікає з корабля; охмурювач злісний і свідомий*. Наприклад, "*То ви значить охмурювач злісний і свідомий?*" (5, с. 98); "*Що прочичиркав цей чмур?*" [5, с.380].

Назви осіб за зовнішніми рисами менш продуктивні, ніж за внутрішніми. Це пояснюється тим, що люди, забезпечуючи оцінку характеристику індивіда, частіше звертають увагу на внутрішнє наповнення особистості, її інтелектуальні й розумові здібності, вдачу, поведінку. Експресивні ж опису зовнішніх рис в основному творяться на базі зовнішніх ознак, а також як елемент опису сфери діяльності і, рідше, – за допомогою метафори.

За сферою занять чи професією виділяють такі емоційно-оцінні номінації осіб: *шахрай, колгоспники, жаболови, агрономчик, писака, хуліганка*. Наприклад, "*Звичайно, звідки знати всіх агрономчиків захваленому голові*" [4, с.87]; "*От чорт приніс жаболовів*" [4, с.88].

Експресивні назви осіб часто утворюють у тексті цілі ланцюги повторів із нарощенням означень. Такий прийом служить для підсилення негативної номінації осіб, для того, щоб ще раз акцентувати, більше підкреслити певну ознаку. Наприклад: "*Так, так, анонімник, підлий анонімник...*" [5, с.196]; "*От, от. Фантазер. Справжній фантазер*" [5, с.194].

Експресивні на позначення осіб із негативним значенням людини, що зловживає алкоголем також досить поширена. Тому автор подає досить широку гаму емоційно-оцінних назв на позначення й опису цього негативного явища: *бухарик, п'яничка, послідуший алкоголь, п'яниця, гіркий, нікчемний п'яниця*. Наприклад, "*Бурмаченко був послідуший алкоголь*" [5, с.207]; "*А від найдавніших мешканців Бережка, вже знав, що дядько Гнат гіркий, нікчемний п'яниця, через це й тримається колгоспу*" [5, с.249].

Експресивні на позначення емоційно-оцінних назв осіб за зовнішнім виглядом можна поділити на такі підгрупи: за зовнішніми ознаками й за віковими особливостями.

Колір очей, брів, волосся, або відсутність волосся. Наприклад, "*Андрієві (так звали червоногоубого*" [5, с.356]; "*Промовив лисоголовий*" [5, с.260].

Суто "чоловічими" є назви осіб за наявністю бороди чи вусів: **"Вусатий молодик заперечує рішуче все"** [5, с.380]. **"Мабуть, він спочатку подумав, що бородань пристає до дівчини"** [5, с.64]. Номінатор вдається до найменувань осіб за цими ознаками тільки тоді, коли борода чи вуса мають інтенсивний вияв, а колір і форма вусів – найяскравіше виражені порівняно з іншими рисами обличчя.

Колір і розмір щік, форма й певні характерні ознаки обличчя: **"Галя, маленька, з поцяцькованим прищами обличчям лаборантка"** [5, с.416]; **"Веснянкуватий хлопчак"** [5, с.356].

Конфігурація тіла, статура: **"Той ішов попереду, високий, худий, він гнувся, немов лозина під вітром"** [5, с.296]. Також часто наявна одночасна характеристика внутрішніх рис і зовнішності, зокрема зросту: **"висока жінка з нафарбованими владними губами"** [4, с.86].

Опис зовнішності дійової особи з використанням характерних ознак її одягу. Наприклад, **"Маленький сухенький чоловік в потертім старім костюмі слухав професора"** [5, с.382]; **"Хлопець в бушлаті річкового матроса"** [5, с.320].

Емоційно-оцінні номінації, утворені за допомогою характеристики особи за віковими особливостями, акцентують увагу або на недосвідченості, коли наявна номінація, що вказує на молодий вік, або ж навпаки – зрілість поглядів – номінація людини у віці. Наприклад, **"Одна дівочка в Чернігові"** [5, с.440]; **"Я не кінчала педагогічних вузів, щоб перевиховувати, дорослих дядів"** [5, с.141]; **"О, старий парубок знає багато"** [5, с.97].

За допомогою метафоричних номінацій: **свиня; фрукт; кредитор і боржник; скарб, а не дружина; єдиноріг і рогоносець**. Наприклад, **"Роз'їлося, поросся, мало з ніг не валиться"** [5, с.373]; **"Отож так і живуть по двоє – кредитор і боржник"** [5, с.98].

Виділяємо власне порівняння, що дає змогу за допомогою ознак інших предметів, істот, якомога виразніше, охарактеризувати особу, наголосити на якійсь яскравій рисі. Наприклад, **"А взагалі останні дні вони з матір'ю обоє мов сонні мухи"** [5, с.416]; **"Ти, пахан, темний, мов антрацит"** [5, с.284].

У ролі означень до емоційно-оцінних назв часто виступають вказівні, означальні займенники, які супроводжуються виразними інтонаціями: **отакий, оця, оцей; отакий сліпець, отакий кріт; отакий авторитетний науковець, отака кібернетична машина; оця лялька, оцей пончик**. Наприклад, **"Як міг я сам жити отаким сліпцем, отаким кротом?"** [5, с.208]; **"Отакий авторитетний науковець, отака кібернетична машина як називали його дівчата у ролі залицяльника"** [5, с.47].

Проте, розподіливши негативні емоційно-оцінні назви на дві групи, утворені на основі внутрішніх та за допомогою зовнішніх ознак, ми виокремили номінації, які одночасно характеризують особу за обома вищезазначеними ознаками. Це пояснюється тим, що їх поєднання дає змогу письменникові всебічно і різнопланово схарактеризувати особу: **велике, маленьке чортеня в червоних чулах; капловухий, розкиданий, неорганізований хлопець; ця золота хвиля; оцей шибеник, оце капловухе паця; не крикун, не матюкальник, але й не добряк; бугай і бюрократ; великорозумні, тупі, з прилиплою до слинявих губів сигаретою жевжуки; такий-то чоловік, не повний дурень, не зовсім сивий**. Наприклад: **"Чому саме капловухому, розкиданому, неорганізованому хлопцю, котрий, мабуть, найчастіше підводив, віддає найбільшу частку серця"** [5, с.233]; **"Ну як не любити оцього шибеника, оце капловухе паця"** [5, с.34].

Фіксуємо випадки нанизування експресем на позначення осіб, яке переходить у цілі фрази, речення. Це досить поширений спосіб емоційно-оцінної характеристики осіб у художньому мовленні Юрія Мушкетика. Автор використовує такий прийом для того, щоб дати повнішу оцінку героям твору, всебічно, різносторонньо, схарактеризувати їх, наприклад: **"Він же не людина, а півлюдини. Третина... Маленька жива грудочка"** [5, с.444]; **"Перед нами стояв чоловік жажливого практицизму, точного розрахунку, вимірної до міліграма корисливості"** [5, с.208].

Із позиції емоційного забарвлення художнього мовлення Юрія Мушкетика лексика на позначення назв із позитивною конотацією характеристики людських почуттів автором використана обмежено. Така тенденція відповідає загальнономовній, адже в українській ментальності закладена закономірність: позитивне сприймати як норму, тому на нього не звертають уваги, а негативна номінація виділяє об'єкт і оцінку щодо нього.

Отже, емоційно-оцінні номінації із негативною конотацією ми поділили на дві групи: через зображення внутрішніх рис та назви осіб за зовнішніми ознаками. Назви осіб за зовнішніми рисами менш продуктивні, ніж за внутрішніми. Це пояснюється тим, що мовці, оцінюючи індивіда, частіше звертають увагу на внутрішній світ особистості, її інтелектуальні й розумові здібності, вдачу, поведінку.

Література

1. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія / Н.І.Бойко. – Ніжин, 2005.
2. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: проблеми семантики і функціонування: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра філол. наук НАН України / Н.І.Бойко. – К., 2006. – 36 с.
3. Жаркова Л.П. Емоційно-оцінні назви осіб у сучасній українській мові / Л.П.Жаркова // Лексикологія та лексикографія. – К., 1969. – Вип. III. – С. 78–87.
4. Мушкетик Ю.М. Твори : в 5 т. / Ю.М.Мушкетик. – К.: Дніпро, 1988. – Т. 3. – 568 с.
5. Мушкетик Ю. Твори в 2-х томах / Ю.Мушкетик. – К.: Дніпро, 1979. – Т.1. – 459 с.
6. Нестеренко І.Я. Актуалізована номінація осіб (апелятиви) / І.Я.Нестеренко // Мовознавство. – 1996. – №6. – С. 61–65.
7. Селігей П.О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові / О.П.Селігей // Мовознавство. – 2001. – №1. – С. 24–33.
8. Стишов О.А. Номінації осіб у сучасній українській мові (на матеріалі ЗМІ) / О.А.Стишов // Мовознавство. – 2013. – №1. – С. 20–30.
9. Українська мова: енциклопедія / УНЛ.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко, М.В.Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 824 с.

УДК 821.161.2.09

РОЛЬ НАЦІЄЦЕНТРИЗМУ В РЕЦЕПЦІЇ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА

Пристрельська Ю.В., студентка магістратури філологічного факультету
Науковий керівник: д-р філол. наук, проф. **Хархун В.П.**, кафедра української літератури

Василь Стус – видатний український поет-дисидент, який сколихнув майже весь літературний світ своїм талантом та важкою життєвою долею. Це поет громадянської мужності, котрий власним прикладом і поезією намагався пробудити національну свідомість та патріотизм українського народу, відшукати людяність і справедливість у сучасному йому суспільстві, утвердити право кожного на свободу: думки, творчості, мови, культури, яких так не вистачало людям того часу. Саме за такі прагнення він поплатився свободою власною.

Можна називати багато подій із життя В.Стуса, які в кожного викликають безмежну повагу та співчуття, але не варто забувати про текст – саме він повинен бути в центрі будь-яких літературознавчих досліджень. Ця проблема є досить актуальною, оскільки дослідники творчості Стуса часто вивчають не стільки художній текст, скільки біографію автора, героїзуючи його та міфологізуючи. Саме ця проблема й стала обумовила **мету** нашого дослідження: аналіз головних підходів до рецепції творчості В.Стуса.

Актуальність цього дослідження полягає в тому, що досі не існує чіткої систематизації стусознавчих праць, обумовлених моделями рецепції його творчості.

Стусознавство різних років відрізняється різними підходами до розуміння творчості В.Стуса. Так, радянське літературознавство намагалося замовчувати внесок українського письменника-дисидента в розвиток української та світової літератури.

Зрозуміло, що такий підхід до творчості письменника диктувався тогочасною владою, і називати його об'єктивним та повноцінним неможливо. Літературознавство цього періоду було позначене цілковитою несвободою наукового мислення, яке становило набір штампів, підпорядкованих ідеології. Але не можна констатувати повну відсутність "істинного" літературознавства, котре не корилося ідеологічним догмам у дослідженні літератури. Наприклад, відомий літературний критик (дисидент) Є.Сверстюк так оцінював стан радянської літератури (за що й поплатився власною свободою): "...Наші полиці заставлені книжками совєцької епохи. Більшість із них ніколи не будуть прочитані. І не тому, що перейняті духом зужитої ідеології. Основна їхня вада – лжесвідчення. Вони неправдиві, бо оминають важливе, але не суголосне з партійною ідеологією, акцентують дрібне і другорядне, що не сприяє розумінню часу і людини. Книжка, яка не дає правдивих свідчень чи то надогоду замовників, чи з безпринципності автора, не має вартості..." [8]. Суворі розправи з критиками (І.Дзюбою, І.Світличним, Є.Сверстюком та ін.), що не підлягали таким вимогам і відкрито оприявнювали своє незадоволення (у публікаціях) та намагалися відверто висловлювати свої думки про творчість того чи іншого письменника (не залежно від того, чи був він "ворогом" радянської ідеології, чи ні) служили повчальним прикладом для інших. Тому не дивно, що до 90-х років не існувало повноцінного літературознавчого аналізу творчості такого "бунтівника", як В.Стус. Сама лише згадка цього

прізвища могла призвести до непоправних наслідків. Дослідження в такому напрямку зводилися більше до аналізу бунтівної поведінки письменника, а не феномену його творчості.

Вектор стусознавчих досліджень змінився пізніше, починаючи з 90-х років, коли всі українці відчули дух незалежності. Саме тоді стала помітною тенденція до героїзації В.Стуса, утвердилася націєцентрична модель рецепції його творчості.

Серед найавторитетніших представників цього напрямку можна назвати таких дослідників: Є.Сверстюк ("Василь Стус – летюча зірка української літератури", "Пам'ятник Василеві Стусові", "Одвічний сценарій...", "Постать Стуса над плином часу"), І.Дзюба ("Свіча у кам'яній п'їтмі", "Різьбяр власного духу"), А.Стебельська ("За Україну його замучили...") та ін.

Є.Сверстюк у своїй праці "Василь Стус – летюча зірка української літератури" стверджує: "Український народ в останнє десятиліття дав багато покутників за гріхи і слабості замореного коформізмом покоління. Серед них чимало працівників пера. Але Василь Стус був найсуворішим, найнепримиреннішим. Він творив книгу великого національного болю, разом з тим – сувору легенду свого життя. Як у всякому великому житті – повторилися путь невизнання у фарисейському світі, суд синедріону й страдницька путь на Голготу" [7]. Звісно, не можна не погодитися з оцінкою життєвої долі Стуса Євгеном Сверстюком, але така "канонізація" першого досить нав'язлива в багатьох розвідках цього дослідника й має негативний вплив на рецепцію творчості Стуса. Увесь аналіз художнього тексту зводиться фактично до того, щоб виявити всі героїчні моменти життя письменника і зобразити його патріотом, котрий хотів зберегти незалежність української нації, пробудити національну свідомість кожного громадянина, що й зумовило трагічну долю письменника. За такого аналізу втрачається мистецька неповторність, притаманна художньому тексту Стуса, зникає глибокий інтерес до тексту як такого.

Л.Горболіс, наприклад, так оцінює творчість Стуса: "...Василь Стус своєю творчістю долучився до монументалізації засад української національної ідеї, яка засвідчила незнищенність українського народу" [2, 73]. І далі: "Рідна мова, Шевченків "Кобзар", український фольклор, історія та історична пам'ять викристалізують національне осердя Стусової ідеї, що надає його поезії енергії, громадянських інтонацій, сприяє художньому оприявленню атрибутів української культури" [2, 75].

Щось подібне спостерігаємо в інших літературознавців цього напрямку досліджень творчості Стуса. Доцільно тут згадати оцінку рецепції творчості Стуса через призму його героїчної біографії дослідником І.Маленьким: "Витворений на хвилі дїтвацької національно-демократичної ейфорії мїт про поета-борця і мученика насправді став ведмежою послугою для адекватної оцінки й потрактування справжніх глибин і притаманних лише їй визначальних рис поетики В.Стуса" [4].

Ю.Бедрик пояснює "механїзм" ідеалізації Стуса через поняття "прокляття": "Абстрактна ідеалізація Стуса теперішньою масовою свідомістю виникла на місці нещодавнього не менш абстрактного прокляття як своєрідна сублімація останнього, переродження негативної духовності в позитивну, "...будь-який поет, щоб його визнали, повинен бути спочатку проклятим" – сказав один з найавторитетніших для Стуса прозаїків і близьких йому філософів Альбер Камю, схематично окресливши таким чином і шлях історії сприймання самого Стуса – як поета" [1].

М.Рябчук дещо по-іншому підходить до розуміння процесу міфологізації Стуса: "Громадянська релігія кожної нації, вочевидь, іще довго, а може, й вічно потребуватиме культурних героїв. Тим більше потребуватиме їх (принаймні в найближчі десятиліття) Україна – з її недобудованою нацією й недоструктурованою культурою. Не маючи громадянської нації, Україна не мала й власної громадянської релігії, а офіційний пантеон її культурних героїв був лише зменшеною провінційною копією пантеону загальноімперського. Більшості чільних постатей тут бракувало, а ті, що були – немилосердно спотворювалися й принижувалися; натомість не бракувало тут усіляких сумнівних типів на кшталт Щорса, Будьонного, Юрія Коцюбинського чи якого-небудь генерала Ватутїна. Формування повноцінного національного пантеону культурних героїв можна, отже, лише вітати, а тим більше – включення до нього таких справді великих і гідних постатей, як Василь Стус" [6].

Однобічний погляд на Стусову поезію і зосередження лише на національних її означниках обмежує уявлення про Стуса, який добре знав твори відомих зарубіжних письменників, котрі стали для нього взірцем у творчості (Рільке, Гете та ін.), був прекрасним філософом, мав широкий кругозір та ерудицію. Також це зменшує увагу до самого художнього тексту, котрий містить багато недосліджених досі моментів, які не можливо розглядати лише через призму героїзованої біографії автора: вони вимагають застосування нових літературознавчих методик і підходів.

Пізніше це усвідомлять представники космополітичної моделі рецепції творчості Стуса (Т.Гундорова, Ю.Шевельов та ін.), котрі зрозуміють обмеженість і непридатність попереднього підходу (націєцентричного) й розпочнуть новий напрям у дослідженнях творчості Стуса.

Помітно негативне ставлення до націєцентричного напрямку зустрічаємо в такого авторитетного літературознавця, як Н.Зборовська: "Каменем спотикання для літературознавців космополітичного спрямування стала націотворча, героїчна біографія В.Стуса, яка почала "заважати" універсальному дослідженню його творчості. Космополітизацію Стусової творчості започаткувало українське діаспорне літературознавство. Одним із перших її сформулював Ю.Шевельов у статті "Трунок і трутизна" (1985)" [3, 40].

Усвідомлення обмеженості націєцентричного напрямку багатьма дослідниками зумовило розширення поглядів на текст. Почалося детальне дослідження явищ палімпсестності, "самособоюнаповнення", "жертвослова" творів Стуса, ремінісценцій з Рільке, екзистенційних мотивів творчості, з'явилася оригінальна концепція М.Павлишина "Стус-як-текст". Тому можна сказати, що роль націєцентричної моделі рецепції Стуса в розвитку стусознавства водночас досить вагома, оскільки дала можливість виявити й дослідити націєцентричні аспекти його творчості.

Але той факт, що феномен творчості Стуса й досі залишається до кінця нерозгаданим, робить актуальними слова К.Москальця: "Очевидно, для українського літературознавства Василь Стус і досі залишається надто недосяжним на підкорених ним верховинах духу, що є зайвим свідченням незавершеності його екзистенційного проекту, котрий полягав у докорінній модернізації національної культури" [5, 45]. Тому варто погодитись, що творчість В.Стуса не можливо осягнути за допомогою лише одної рецептивної моделі і звести до єдиної ідеї – це глибоко філософська та інтелектуальна творчість, над розгадкою якої ще довгий час працюватимуть найавторитетніші літературознавці.

Література

1. Бедрик Ю.І. Василь Стус: Проблема сприймання [Текст]: художня література / Ю.І.Бедрик; ред. В.Ф.Ляшенко. – К.: Фотовідеосервіс, 1993. – 80 с. – [Електронний ресурс]. Доступний з: <http://www.stus.kiev.ua/stusoznavstvo.htm>
2. Життя як творчість. Будьмо свідками! Матеріали для усного журналу за книжкою Дмитра Стуса "Василь Стус: життя як творчість" [Текст] / Л.Горболіс, В.Леонтович, В.Адаменко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2007. – №3. – С. 70-82.
3. Зборовська Н. Василь Стус: до історії проблемного тлумачення [Текст] / Н.Зборовська // Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах: Науково-методичний журнал Міністерства освіти і науки України. – 2009. – №5. – С. 40-46.
4. Маленький І. Космологія людської особистості і духу у взаємовіддзеркалених всесвітах Василя Стуса. – [Електронний ресурс]. Доступний з: <http://www.stus.kiev.ua/stusoznavstvo.htm>
5. Москалець К. Василь Стус: незавершений проект [Текст] / К.Москалець // Київська Русь: Літературний журнал. – 2007. – №1. – С. 27-58.
6. Рябчук М. "Небіж Рільке" і "син Тараса" / Критика. – Червень 1999, Число 6 (20). – [Електронний ресурс]. Доступний з: <http://litopys.org.ua/heroes/hero08.htm>
7. Сверстюк Є. Василь Стус – летюча зірка української літератури. – [Електронний ресурс]. Доступний з: <http://www.stus.kiev.ua/stusoznavstvo.htm>
8. Сверстюк Євген Олександрович [Електронний ресурс]. Доступний з: http://uk.wikipedia.org/wiki/Сверстюк_Євген_Олександрович

УДК 821.161.2.09

БІОГРАФІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК "АНТИЖИТІЄ" У СУЧАСНІЙ ШЕВЧЕНКОФОБІЇ

Табачук Ю. Л., студентка магістратури філологічного факультету

Науковий керівник: канд. філол. наук, доц. **Моціяка О. М.**, кафедра української літератури

Розпад Радянського Союзу у кінці 80-х рр. ХХ ст. та отримання Україною статусу незалежної держави у 1991 р. зумовили новий етап розвитку шевченкознавства. Характерною його особливістю є подолання застарілої та створення нової парадигми інтерпретації життя та творчості поета. Незважаючи на використання низки сучасних європейських методологій, які дають можливість глибше пізнати поетику Т. Шевченка, у сучасному шевченкознавстві продовжує розвиватись ідеологічне шевченкознавство. Одним із його проявів є шевченкофобія.

Слово "шевченкофобія" можна дослівно тлумачити як страх перед Шевченком і ненависть до його творчості. Шевченкофобія пов'язана з шовіністичним сприйняттям Т. Шевченка, має давню традицію і веде свій початок від жандармського літературознавства середини XIX століття, потім – київських "руських націоналістів" й чорносотенців кінця XIX – початку XX століття. Отже, шевченкофобія є різновидом українофобії.

Сучасні шевченкофоби (О. Бузина, Б. Сушинський та ін.) проголошують своєю метою руйнування канонічного образу поета, витвореного народницькою та радянською наукою. Особливу увагу автори акцентують на біографії митця, зокрема на її ідеологічно переконливому радянському варіанті. У передмові до своєї книги "Вурдалак Тарас Шевченко" О. Бузина зазначає: "Цель этой книги – развенчать миф о Шевченко. Вы узнаете совсем другого Кобзаря – не гения и святого, а алкоголика и завистника. Неуклюжего ловеласа, отбирающего у бывшей невесты подарки. Блюстителя нравственности, шпионящего за женой друга. И раскаявшегося "революционера", выпрашивающего у властей прощение. Эту тёмную сторону Тараса всегда тщательно скрывали. Но она есть. Он был именно таким – в своих дневниках, письмах и десятках мемуарных свидетельств, не переиздававшихся после 1917 года. Я начинаю там, где другие заканчивали" [2, 3].

Створення наукової біографії національних геніїв завжди приховує небезпеку їх сакралізації, риторики та створення своєрідного "життя" у світлі певного ідеологічного міфу. Це стосується постатей Лесі Українки, О. Кобилянської, І. Франка та ін. Особливу увагу такі інтерпретатори звертають на постать Т. Шевченка.

За В.Л.Микитасем, життє – це агіографічний жанр, життєпис людини, яку церква визнала "святою" [6, 15]. Автори житій прославляли мучеництво, подвижництво, добродійність і героїчну загибель апологетів християнства (мучеників, сповідників, преподобників, посників, столпників, юродивих). Оригінальні житія, створені в період Київської Русі – "Повідання про Бориса і Гліба", "Житіє Володимира", "Житіє Ольги", "Память і похвала князю Володиміру", "Житіє Феодосія Печерського" [6, 23]. Як зразок християнської літератури, житія створювалися за усталеною композиційною схемою: передмова, характеристика батьків і місця народження святого, опис його виховання та навчання, показ негативного ставлення до подружнього життя в ім'я вищих ідеалів, розповідь про подвижництво, передсмертні видіння, смерть і посмертні чудеса.

Відразу після смерті Т.Шевченка його культ почали витворювати українофіли-народники, а згодом і соціалісти-демократи, яких М. Драгоманов різко розкритикував у праці "Шевченко, українофіли і соціалізм".

У 1920 р. у зв'язку з оголошенням радянським урядом України дня смерті Шевченка національним і державним святом, на інституційному рівні відбулося визнання поета "героем" і допущення його у галерею сакралізованих радянських постатей. Пізніше "Шевченкові, який отримав "благословення" від батька Леніна й "великого брата" Пушкіна, дозволено бути "батьком" іонаціональним поетам, наставником у їх намаганні легімітизувати радянську ідентичність" [9, 11]. Тому за прикладом "житія" Володимира Леніна (що сакралізувалось за моделлю християнської культури) вибудовувалось "житіє" Т. Шевченка. Для масового читача не актуалізувались матеріали із "Щоденника" Т. Шевченка, численних спогадів про поета, у яких зверталася увага на особисте життя письменника, його характер, вдачу, звички. Отже, з погляду соціалістичного реалізму Т. Шевченко був репрезентований як реаліст, матеріаліст та атеїст, революційний демократ, учень та соратник Белінського, Чернишевського та Добролюбова, що гнівно викривав, засуджував та таврував тих, палко любив велику російську культуру та її корифеїв, "речник народу, що полум'яно закликав громадою "обух сталить", із зброєю в руках виступати проти кривавих гнобителів, рішуче визволятися від кайданів, боротися за нові суспільні взаємини [10, 7]. І хоча в шевченкознавстві XIX ст. (праці В. Маслова, О. Кониського, М. Чалого), і в радянському літературознавстві були чималі здобутки у вивченні біографії Т.Шевченка (видання монографії "Т. Шевченко. Біографія" у 1984 р., літопису життя і творчості Т. Шевченка, складеного В. Анісовим та Є. Середою у 1976 р., видання "Шевченківського словника" у 2 т. за ред. Є.П.Кирилюка у 1976-1977, праці П. Жури, Л. Большакова тощо), у масовій свідомості витворився канонізований, "житійний" образ поета.

Зберігаючи цю загальну схему, шевченкофоби за принципом контрасту створюють модель "антижитія" Т. Шевченка. Це стосується всіх компонентів усталеної структури ідеалізованого життєпису.

Так, навіть цілком вірогідні факти про народження Т.Шевченка в бідній кріпацькій сім'ї у родині Катерини та Григорія Шевченків останнім часом піддаються сумніву. У фільмі виробництва телеканалу "1+1" "Таємниці генія Шевченка", 2014 р. (автор сценарію – С. Усенко, режисер-постановник – О. Єлісєєва, оператор-постановник – В. Панасюк)

натякається, що Тарас Шевченко – байстрия сестри Катерини Бойко – "офіційної" матері поета, а походження "батька" виводиться з аристократичного роду.

А житійне "життя-страждання" в ім'я вищих духовних ідеалів під пером шевченкофобів перетворюється на ланцюг подій, сповнених неймовірного благовоління долі та людей-покровителів, задоволення низьких тілесних потреб та аморальних вчинків. Зокрема, О.Бузина у книзі "Вурдалак Тарас Шевченко" пропонує свою версію становлення поета і навіть присвячує цьому цілий розділ книги, який називається: "В объятах фортуны". Автор розповідає, як під впливом неймовірного везіння Шевченко стає тим, ким він зараз є: "Стоит только снять черне очки, чтобы понять, судьба Шевченко – необыкновенная удача" [2, 20]. Нібито не так йому тяжко жилося кріпаком, та й взагалі дарма він нарікає на свою долю: "Видимо, именно по этой причине такой невероятной везучести Тарас Григорьевич выразил свое тогдашнее душевное состояние другими, куда более известными широкому читателю словами:

*Тяжко-важко в світі жити
Сироті без роду:
Нема куди прихилиться, –
Хоч з гори та в воду!"* [3, 21]

Автор вдається до простих, на його думку, порівнянь. Зокрема, дорікає поету тим, що "народжений одного року з ним Лермонтов – у двадцять літ уже в могилі", що "його шлях перервано у той самий момент, коли Шевченко ледве встиг видати "Кобзар". Автор приховано звинувачує Шевченка у тому, що поета-декабриста Бестужева-Марлінського "заплюють не в тихий Казахстан, як Тараса, а на Кавказ", де він і загинув [2, 29-33].

Говорячи про період заслання Т. Шевченка, який у радянському варіанті інтерпретації біографії митця був представлений як мученицький, О. Бузина та Б. Сушинський акцентують увагу на тому, що воно було не таким важким. Адже поета звільнили з-під муштри, він брав участь у бенкетах, міг жити поза казармою. Бузина іронічно вказує: "Страдания Тараса Григорьевича Шевченко в Новопетровской крепости не знали предела. Его принуждали обедать у коменданта, пьянствовать с офицерами... У царского правительства не было задний мысли гноить Шевченко годами в звании рядового. Его сослали в солдаты "с правом выслуги" о чем почему-то стыдливо забывают на уроках литературы..." [3, 37].

О. Бузина постійно вказує на участь Шевченка у різноманітних бенкетах, оскільки в канонізованих життєписах ця інформація замовчувалась. Подібним фактам Бузина присвячує цілий розділ: "В лапах зеленого змия". Б. Сушинський у свою чергу наводить факти із біографії Шевченка, які можуть репрезентувати поета у негативному світлі – "слабодухість у слідстві та казематі", "сльозливість", "кріпацько-мученицькі екзальтації" у стосунках з Айру Олдріджем, невідповідність поведінки "канонам спілкування". Показово, що в усіх колізіях між поетом і "аристократами" поет, на думку Б. Сушинського, програє.

Закритою для масового читача у радянський період вважалась тема стосунків Шевченка з жінками, адже показ негативного ставлення до подружнього життя в ім'я вищих ідеалів є важливим елементом життя. Цю тему "розкриває" О. Бузина у розділі "В когтях крепосных помпадурш". Нещасливу історію кохання поета автор р у брутальній формі. Проте більшої уваги заслугове своєрідне бачення особистого життя Т. Шевченка Б. Сушинським. Автор не тільки натякає на любовний зв'язок Т. Шевченка з донькою Миколи І Марією, але й стверджує, що саме вона сприяла визволенню Шевченка з кріпацтва. Примітно, автор не наводить фактів, проте натякає на можливість, що "далі переходить у впевненість" [8, 16].

Окрім того, Б. Сушинський творчо переосмислює стосунки Т. Шевченка з Ганною За-кревською, казашкою Забараджею, дружиною полковника Карла Герна Софією, Терезією Ма-євською, Ликерією Полусмак. Автор безпідставно припускає інтимний зв'язок поета з Мар-ком Вовчком: "...Поява на літературному небосхилі молодій талановитій українській письмен-ниці породила в Шевченка надію на близьке знайомство, на дружбу, а там, хтозна, раптом!" [8, 50]"

Більш радикальною є версія авторів фільму "Таємниці Генія Шевченка", які засобами перекручування та фальсифікації фактів вибудовують дві групи положень, які не відповідають дійсності: перша стосується Шевченка як художника (Шевченко – художник-порнограф), друга – сексуальної орієнтації поета (Шевченко – гомосексуаліст).

Для стилю сучасного "антижиття" властива відсутність толерантності й брутальність. Крім того, публіцистична манера написання поєднується з емоційністю, намаганням викли-кати довіру в читача. Сучасні шевченкофоби намагаються епатажувати читачів, досягти комерційного успіху від продажу книжок. З цією метою використовуються журналістські "при-манки": шокуючі чи незвичні назви книг (О. Бузина, "Вурдалак Тарас Шевченко",

Б. Сушинський "Геній в самотності", Н. Греков, К. Деревянко, Г. Бобров "Шевченко – крестный отец украинского буржуазного национализма").

Отже, сучасна шевченкофобія має ідеологічне підґрунтя, що виявляється у запереченні української культури як самоцінної взагалі та Т. Шевченка як національного символу зокрема. Автори-шевченкофоби, відштовхуючись від радянського "житійного" прочитання біографії Т. Шевченка, переміщують вектор оповіді у протилежну систему координат. Дослідники послуговуються створеними радянським літературознавством ідеологемами, використовують ті ж засоби сакралізації, змінюючи їх смислове навантаження. Відбувається своєрідна підміна понять "святе" – "брутальне". Так, Т.Г.Шевченко – "національний пророк", "поет-демократ", "революціонер" перетворюється на "вурдалака", "уголовника", "неангела".

Незважаючи на активізацію шевченкофобії, у сучасному шевченкознавстві є вдалі приклади об'єктивного і глибокого перепрочитання біографії Т. Шевченка, наприклад, у науковій монографії І. Дзюби "Тарас Шевченко. Життя і творчість" (2008); у шкільній практиці – підручники В. Пахаренка та розділ про Т. Шевченка В. Смілянської, у підручнику з української літератури для 9 класу (Ткачук М. Українська література: підруч. для 9 кл. // Микола Ткачук, Микола Сулима, Валерія Смілянська. – К.: Освіта, 2009) тощо.

Досягнення сучасного шевченкознавства, зміни в методиці викладання біографії Т. Шевченка в школі можуть зробити ще нині "епатажний" жанр "антижиття" Т. Шевченка не затребуваним у масовій свідомості.

Література

1. Бузина О. Ангел Тарас Шевченко [Електронний ресурс] / О.Бузина. – Режим доступу: <http://www.ua-pravda.com/articles/lib/1749>.
2. Бузина О. Вурдалак Тарас Шевченко: интеллектуальный триллер / О. Бузина. – К.: Прометей, 2000. – 126 с.
3. Греков Н. Тарас Шевченко – крестный отец украинского национализма / Н.Греков, К.Деревянко, Г.Бобров. – Луганск: Виртуальная реальность, 2005. – 268 с.
4. Дзюба І. Шевченко вчора, сьогодні, завтра / І.Дзюба // Голос України. – 2013. – №45. – С.17–23.
5. Дзюба І. Шевченкофобія в сучасній Україні / І.Дзюба – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 60 с.
6. Микитась В.Л. Агіографія. Історія української літератури: у 2 т. Дожовтнева література / В.Л.Микитась.– К.: Наукова думка, 1987. – С.15.
7. Павленко П. Сенсація як святокрадство (майже рецензія на документальний фільм "Таємниці генія Шевченка") / П.Павленко // День. – 2014. – №51. – С. 20–22.
8. Сушинський Б. Тарас Шевченко: геній – в самотності: роман-есе / Б.Сушинський. – Одеса: Вид. дім "ЯВФ", 2006. – 464 с.
9. Хархун В.П. "Нам треба голосу Тараса...": культ Кобзаря в радянській поезії / В.П.Хархун // Слово і час. – 2014. – №4. – С. 3–18.
10. Червак Б. Шевченко: між двома міфами / Б. Червак // Українська правда. – 2012. – №7. – С. 5–11.

УДК 811.161.2(092)

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ В "ДНЕВНИКЕ" Т.Г.ШЕВЧЕНКО

Филипович В.В., студентка магістратури філологічного факультета

Научный руководитель: канд. филол. наук, доц. **Бондарь Н.А.**, кафедра русского языка и перевода

Дневник – літературно-бытовой жанр, фіксація увиденного, услышанного, внутрішнє пережитого події, тільки що проізошедшего. Дневник пишеться для себе і не розрахований на публічне сприйняття, в ньому фіксуються переважно явлення особистої життя, частіше всього в монологічній формі, хоча може бути і внутрішнє діалогічне (полеміка з самим собою, з уявляємим опонентом і т.п.). Ці ознаки особистої щоденника сприяли його поширенню в художній літературі, особливо в кінці 18 століття, коли углублявся інтерес до людської душі, що було характерно сентименталізму ("Сентиментальное путешествие" Л.Стерна). Визначені особливості щоденника використовувалися в приключенчеській літературі, наприклад, у Ж.Верна, філософських текстах

("Дневник обольстителя" С.Кьеркегора) и др. В украинской литературе известны дневники, ставшие незаменимыми историческими и духовными документами, написанные Т.Шевченко, А.Довженко, У.Самчуком и др. [2, с.731]

Дневник – разновидность мемуарной литературы: записи о переживаниях, раздумьях и событиях в жизни какого-либо человека, сделанные им самим в хронологической последовательности. Для литературоведов значительный интерес представляют дневники писателей: они дают богатый материал для изучения их жизни, общественной и литературной деятельности, связей с жизнью, истории написания отдельных произведений и т.п. Таким является, например, дневник ("Журнал") Т.Шевченко, который велся им с 12 июня 1857 года до 13 июля 1858 года. В нем нашли глубокое отражение не только факты из жизни Кобзаря, но и его общественно-политические и эстетические воззрения. Целью данной статьи является характеристика текста на фразеологическом уровне. Объектом исследования были избраны фразеологизмы, особенности их семантики и функционирования.

Наряду со словосочетаниями, которые возникают в речи по сложившимся в языке грамматическим правилам сочетаемости и состоят из слов, диктуемых логикой мысли, существуют словосочетания, которые являются целостными единицами обозначения чего-либо и не создаются, а воспроизводятся в речи целиком.

Фразеология (от греч. *phrasis* – выражение, *logos* – учение) – раздел лингвистики, в котором изучаются семантические, морфолого-синтаксические и стилистические особенности фразеологизмов.

Фразеология – это величайшая сокровищница и непреходящая ценность любого языка. В ней, как в зеркале, отражается история и многовековой опыт трудовой и духовной деятельности народа, его нравственные ценности, религиозные воззрения и верования. Фразеология отражает мир чувств, образов, оценок того или иного народа, она самым непосредственным образом связана с культурой речевого производства.

Среди лингвистов нет единого мнения относительно объема понятия "фразеологизм", а в сущности, и о том, что именно считать фразеологией. Такое положение существует в лингвистике несмотря на то, что фразеологией русского языка ученые занимаются давно, что написано много работ, в том числе и специальных, в которых решаются те или иные вопросы фразеологии русского языка. Одни полагают, что фразеологизм грамматически не должен быть больше, чем словосочетание (традиционная точка зрения, идущая от В.В.Виноградова), другие таких ограничений не ставят (Н.М.Шанский). Некоторые связывают понятие "фразеологизм" лишь с переосмысленным сочетанием слов (таково, например, убеждение редактора и одного из составителей "Фразеологического словаря русского языка" А.И.Молоткова.).

В состав фразеологизмов русского языка одни ученые относят все устойчивые сочетания слов, другие - ограничивают перечень фразеологизмов русского языка только определенной группой устойчивых словосочетаний. У одних ученых во фразеологию языка попадают пословицы, поговорки, присловья, крылатые слова, афоризмы.

В статье принимается широкое понимание фразеологизма, то есть мы считаем устойчивыми единицами все разновидности по семантической слитности (сращения, единства, сочетания и выражения), а также пословицы и поговорки. В результате сплошной выборки нами было обнаружено более 60 примеров фразеологических единиц в анализируемом тексте. Исходя из того, что они по-разному вводятся в контекст, было принято решение классифицировать эти единицы не по семантике, а по особенностям функционирования: 1) выполняющие функцию того или иного члена предложения, введенные в структуру синтаксической единицы как и другие слова (фразеологизмы, построенные в большинстве своем по схеме словосочетания); 2) выполняющие функцию самостоятельного предложения (фразеологизмы, построенные чаще по схеме предложения); 3) входящие в структуру предложения, но при помощи специальных вводящих конструкций (фразеологизмы, созданные по схеме словосочетания и предложения).

В первую группу входят фразеологизмы в следующих предложениях: "Лучше молчать, нежели *переливать из пустого в порожнее*" [4, с.167], "Я хотя и *тертый калач*, но такая неожиданность меня сконфузила" [4, с.124], "Благородный обязательный друг как *в воду канул*" [4, с.24]. Таких фразеологизмов в тексте больше других. Они вплетаются в грамматическую структуру предложения и выполняют функцию либо главного, либо второстепенного члена, придавая всему предложению большую эмоциональность и выразительность. Фразеологизмы могут быть частью сложного предложения (например, придаточной частью сложноподчиненного предложения): "Я прежде удивлялся, откуда, из какого источника вытекают у него такие громадные стихотворения, а оказалось, что *ларчик просто отворялся*" [4,

с.42], "Тот действительно ничтожный ум, который верит, что *на вербе вырастут груши*" [4, с.28].

Особо следует отметить фразеологизмы, которые можем отнести к авторским видоизменениям. Так, в предложении "*Не откладывая в длинный мешок*, сегодня же я написал и директору Харьковского театра, и моему великому другу" [4, с.165] вместо слова *ящик* автор употребил слово *мешок*, чем несколько изменил семантику известного фразеологизма, связанного с проволочками чиновников.

В предложениях "Мой неразлучный спутник чичероне Михайло Семенович сегодня ставил себе банки, и я один от 10 до 4 часов *месил московскую грязь*" [4, с.188], "Николай Михайлович праздновал новоселье своего магазина и по этому случаю *задал пир московской* учено-литературной знаменитости" [4, с.191] фразеологизмы распространяются прилагательными *московскую* и *московской*, что как бы приспособливает семантику этих воспроизводимых единиц к условиям именно данного контекста.

Во вторую группу входят фразеологизмы, значение которых совпадает с теми или иными толкованиями, данными во фразеологическом и толковом словарях. Фразеологический оборот *положить зубы на полку* имеет три значения: 1) выражение голода; 2) отсутствии заработка; 3) народное выражение, связанное с пряденьем, производством пряжи.

В Дневнике этот фразеологизм используется в таком контексте "Аппетит в торбу, а *зубы на полку*" [4, с. 65]. Фразеологизм *положить зубы на полку* Т.Г.Шевченко употребляет в 1 значении, данном во фразеологическом словаре А.И. Молоткова, т.е. *положить зубы на полку* – значит голодать. Фразеологизмы второй группы, как было отмечено выше, являются самостоятельными предложениями. Они либо выступают как своеобразные зачины в сложном синтаксическом целом и задают определенную тему дальнейшего повествования, либо выполняют роль концовки, подводят итог сказанному: "*Свежо предание, а верится с трудом*" [4, с.30], "*По Сеньке шапка*" [4, с.163], "*Дружба врозь, и черти в воду*" [4, с.180], "*Сон в руку*" [4, с.179].

К третьей группе относим фразеологизмы, которые в структуре предложения появляются благодаря специальным вводящим конструкциям, то есть автор как бы "предупреждает" читателя об их появлении. "Если бы я знал, что эта общипанная "Ласточка" не принесет мне свободы, я сегодня же приступил бы к делу, вопреки поговорке: *тише едешь, дальше будешь*" [4, с.171], "Я вспомнил пословицу: *не вовремя гость – хуже татарина* – и взялся за фуражку" [4, с.61], "записать разве черновое на память и исподволь на досуге поправить во избежание поговорки: *поспешишь – людей насмешишь*" [4, с.77].

Фразеологизм и слово имеют общие признаки: лексическое значение и грамматические категории. Наличие у фразеологизма лексического значения практически доказывается не только тем, что он может быть истолкован, но и тем, что фразеологизм и слово могут быть соотнесены по их лексическому значению как синонимы. Например: с горем пополам – тяжело, в воду канул – исчез, тёртый калач – опытный. Большинство фразеологизмов, обнаруженных в тексте, соотносятся по структуре со словосочетанием: за милую душу, спустя рукава, хоть бы что, с часу на час, как от козла молока, в поте лица, золотые слова, белый свет, ни свет ни заря, с воробьиный нос, волосья дыбом, со всех ног, с глазу на глаз, как пить дать, одним словом, и так и сяк, как кур во щи, пропивал до нитки, ни в зуб ногой, честное слово, голову ломать, с гулькин нос, очертя голову, и так и эдак, как с гуся вода, до поры до времени, бок о бок, шишка на ровном месте, на одной ноге, во всю ивановскую и т.д. Другие фразеологизмы построены по схеме предложения: держи карман шире, вынь да положь, кот заплакал, глаза на лоб полезли.

С содержанием фразеологизма связывается его лексико-грамматическая характеристика, то есть частеречная принадлежность. Среди устойчивых сочетаний в анализируемом тексте выделены: именные, к числу которых относятся субстантивные (лат. *Nomen substantivum* – имя существительное): тёртый калач, сон праведника; адъективные (лат. *adjectivum* – прилагательное): казанская сирота, мокрая курица; вербальные (лат. *verbum* – глагол): чувствовать себя не в своей тарелке, спустить нос, в воду канул, мелко плавать; адвербиальные (лат. *adverbium* – наречие): в два счета, спустя рукава, очертя голову, в поте лица, тяп-ляп.

Исследование фразеологических оборотов в Дневнике Т.Г.Шевченко дает возможность классифицировать их с точки зрения экспрессивно-стилистических свойств, особенностей функционирования и введения в повествование и выяснить, какие фразеологизмы наиболее употребительны. Использование фразеологизмов придает тексту большую экспрессивность, позволяет автору более эмоционально передать свое состояние и отношение к изображаемым событиям и людям.

Література

1. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М., 1975. – 465 с.
2. Литературоведческий словарь-справочник / под ред. Р.Т.Громьяка, Ю.И.Ковалива, В.И.Теремка. – К.: ВЦ "Академия", 2007. – 752 с. – С.731.
3. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. – М, 1972. – 237 с.
4. Шевченко Т.Г. Твори: В 5-ти т. Т. 5/ Прим. В.Бородіна. – К.: Дніпро, 1985. – 525 с.
5. Фразеологический словарь русского языка. Под ред. А.И.Молоткова – М.: Русский язык, 1978. – 543 с.

УДК: 81'373

НОМІНАЦІЇ СМАКУ В ІДІОСТИЛІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА

Хоменко Н. С., студентка магістратури філологічного факультету

Науковий керівник: канд. філол. наук, доц. **Пасік Н.М.**, кафедра української мови

Індивідуально-авторське бачення світу виявляється в мистецькому осмисленні мовного матеріалу. Окремі лексичні парадигми, актуалізовані в художньому мовленні письменника, здатні відображати його світогляд, психологічні особливості, естетичні позиції, суголосні з художніми цінностями відповідного літературного напрямку. Показовими для репрезентації ідіостилю можуть бути колористична, акустична, одоративна, густативна парадигми тощо. Звичайно, не всі відчуття відіграють однакову роль у пізнанні світу й створенні художніх образів у мистецьких контекстах. Фахівці відзначають домінування зорових, слухових і дотикових відчуттів, до створення ж смакових й запахових словообразів майстри слова вдаються рідше [6, 41]. Дві останні лексико-семантичні групи виразно представлені в художньому мовленні українського письменника-шістдесятника Євгена Гуцала.

Загалом номінації смаку, чи густативні назви, вже потрапляли в поле зору вітчизняних лінгвістів. Так, проблеми етимології та семантики назв на позначення смаку в сучасній українській мові дослідила І.Гайдаєнко [2]; специфіку українських прикметників – номінацій смакових якостей вивчила М.Білоус [1]. Однак остаточно не з'ясовані парадигматичні й синтагматичні відношення цих одиниць у мовленні, не визначений їх функціонально-стилістичний потенціал, зокрема в ідіосистемі Є.Гуцала, що зумовлює актуальність теми нашої статті, мета якої – проаналізувати семантичні й стилістичні особливості індивідуально-авторського вживання густативних номінацій у художньому мовленні письменника.

До семантичного ядра густативної парадигми, що функціонує в художньому мовленні Є.Гуцала, належить незначна кількість іменників, які мають абстрактну семантику, зокрема: *смак, смакота, присмак, гіркота*.

Ключовою є полісемічна лексема *смак*, що позначає опредмечену ознаку, пов'язану зі сприйняттям смаковим аналізатором. Семантична структура цієї одиниці включає п'ять лексико-семантичних варіантів, але тільки два з них із різними відтінками широко представлені в досліджуваних текстах, причому активність кожного варіанта не однакова. Простежмо це на прикладах.

Лексеми *смак* зі значеннями "одно з п'яти зовнішніх чуттів, що виникає в людини й тварини при подразненні слизової оболонки язика харчовими та деякими нехарчовими речовинами", "розм. Те саме, що смакота", "у знач. присудк. сл. Те саме, що смачно" [4, 9, 392] ми не зафіксували жодного разу.

Семантику "якість, властивість їжі й питва, що відчувається під час їх уживання" [4, 9, 392] слово *смак* реалізує в гуцалівських текстах достатньо часто, напр.: *Грушки-гнилички були не показні на вигляд, але на смак соковиті, цукристі* [3, 31]; *Зрештою, напився так, що сік утратив смак, уже на воду схожий, та й деревом возким тхне* [3, 221]; ... *скоро густе рубінове сяння вина потекло живими солодкуватими на смак струмками* [3, 19]; *Йому лише кусничок, лише пучечку, лише дрібку, щоб покласти в рот, щоб відчути і запах, і смак хліба* [7]. У наведених прикладах спостерігаємо поєднання в синтагматичному ряду парадигматично пов'язаних слів, що тяжіють до семантичної спільності. Словесно-художній образ лінійно розгортається через асоціативні зв'язки, збагачується новими конотаціями, як-от: *Хоч боязкувато, а кортить спробувати, які на смак ті яблука. Спробував – кислі, аж зуби ламає* [3, 116]. Такі фрагменти зазвичай насажені не тільки інформаційно, але і в емотивному, оцінному та образному планах.

Інше значення – "бажання їсти, охота до їди, апетит" [4, 9, 392] – лексема *смак* реалізує в таких контекстах: *Кость, зірвавши одну рибину, взявся зі смаком їсти* [3, 193]; *Йому*

хотілося скочити, вирвати той кусень із її рук, розтоптати, але він тільки невідривне дивився, як вона неквапливо, зі **смаком** переживає [8]. Спостерігаємо, що конкретну семантику лексичної одиниці поточнє синтагматичний ряд.

Актуалізація словотвірної парадигми аналізованої лексеми оживлює асоціативні зв'язки смакових образів і розширює потенціал сполучуваності. Розгортає текстову парадигму смаку слово *смакота*, значення якого, за Словником української мови, – "що-небудь дуже смачне" [4, 9, 392], напр.: *Перекладені в макітрі або в горщику листями хрону, закладені кропом, попроштрикувані ножем, вони квасяться, набираються міцності, – і така **смакота**, коли їси уперше посеред літа* [3, 91].

Ще одне похідне утворення – лексема **присмак** – функціонує в текстовій парадигмі в значенні "додатковий смак у чому-небудь" [4, 8, 26]: ... її [воду] слід було пити дрібними ковтками, така вона була різка, з особливим **присмаком** [3, 112]; *Сиділа за столом, набивши рот шоколадними цукерками з гіркуватим **присмаком**, привезеними сином для дітваків, котрі мали позбігатися на весілля* [3, 406].

Зрідка в досліджуваних текстах загальна смакова семантика іменників може конкретизуватися, виявляючи відтінки. Скажімо, слово *гіркота* "те саме, що гіркість, гіркий" [4, 2, 75] чітко називає опредмечену смакову ознаку: *Вода якось дивно віддавала **гіркотою** долину* [3, 52]. В інших зафіксованих випадках простежуємо синкретизм відчуттів, коли на основі подібності фізіологічних і психологічних вражень від сприйняття різних об'єктів поєднуються смакове враження з нюховим, смакове з почуттями, настроєвістю: *Проте листя з дерев спадає все густіше, проте налітає його в душу все більше, задавленою **гіркотою** спиртові аромати тлумляться, тісняться, розпираються, перехоплюють подих...* [3, 93]; *Дощі вже не солодкі, не шовкові, не по-дівочому м'які, дощі стали студені й безконечно розплачливі, з **гіркотою*** [3, 93]. Метафоризація значень виявляє момент суб'єктивності, наявний при трансформації значення, естетизує словесно-художній образ.

Отже, у досліджених текстах Є.Гуцала ми виявили незначну кількість іменників, які належать до ядра густативної парадигми, проте в поєднанні з іншими компонентами вони характеризують об'єкти дійсності й при цьому утворюють своєрідну психологізовану картину сприйняття.

Значно виразніше заявлені прикметники на позначення смаку. У лексико-граматичному аспекті вони належать до розряду якісних, адже виражають ознаки, що сприймаються відповідними органами чуття. Густативні ад'єктиви характеризуються здатністю виражати ознаки предметів не через відношення до інших предметів, дій чи обставин, а власне семантикою. Вони називають смакові ознаки безвідносно до їх кількісного вияву чи інтенсивності, тобто становлять нейтральну якісну характеристику предмета [5, с. 59].

Ядро аналізованої лексико-семантичної групи в ідіостилі Є.Гуцала становлять номінації *солодкий, гіркий, кислий, терпкий, прісний, смачний*. Автор активно послуговується цими прикметниками, ужитими в прямому значенні, із зображальною метою, а також для вираження оцінок, естетичних уподобань героїв. Такі номінації вважаємо основними видовими назвами загального поняття "смак". Їх семантичні зв'язки в логічному плані засновані на порівняльних, суміжних поняттях, що перебувають у відношеннях перехрещення, а лінгвістично – на змістовій схожості й відмінності їх як мовних одиниць.

Скажімо, лексема *солодкий* найчастіше реалізує значення "який має приємний смак, властивий цукрові, медові і т. ін.; протилежне до гіркий, кислий, солоний" [4, 9, 446]: *Солодкі літні малосольні огірки!* [3, 90]; *Прочахали старі груші у садах, з **солодкими** соковитими грушками на гіллі...* [3, 26]; *Шоколад, мабуть, це щось **солодше**, ніж звичайні цукерки* [3, 25]; *Миска з пахучими, вогкими після дощу черешнями стояла між нами, й кожна ягода світила яскравими червоними боками, була повна іскристого **солодкого** соку, ледь-ледь **гіркуватого*** [3, 337]. Останнє речення демонструє уточнення густативної семантики через конкретизацію однієї смакової характеристики через іншу. Протилежні смакові властивості не контрастують, а взаємодоповнюються.

Подібна ознака, але з дещо меншим ступенем вияву, на що вказує суфікс, закладена в назві *солодкуватий*: *Огірки ще зовсім ніжні, **солодкуваті**, звабливо хрумтять на губах* [3, 90].

Експресивний потенціал густатива очевидно підсилюється, коли він наповнюється контекстуальною семантикою. Так, у реченні *Дим, дим, дим... І в гіркоті його, в задумливості його справді є щось **солодке*** [3, 121] фіксуємо амбівалентне вживання густатива, за якого контекст одночасно реалізує пряме й переносне значення слова. Спостерігаємо реалізацію трьох значень: гіркий і солодкий на смак, на запах та гіркий і солодкий в оцінній площині, тобто неприємний і приємний одночасно.

Оскільки прикметникові номінації на позначення смаку виражають поняття, в основі яких лежать властивості, ознаки предметів, то зрозуміло, що актуалізація цих назв відбувається в атрибутивних і предикативних синтаксичних позиціях, де вони вступають у лексико-семантичні зв'язки з іменниками. Закладений у семантичній структурі прикметника зміст здатний актуалізуватися і в похідному прислівнику, напр.: *В роті від того частування нічого нема, бо й у кухлику майже нічого не було, та тобі здається, що таки спробував, що солодко – й аж примружуєшся* [3, 221].

Густативний прикметник *кислий* є носієм прямого значення "який має своєрідний гострий смак, схожий на смак оцту, лимона тощо" [4, 4, 153], як-от: *Спробував [яблука] – кислі, аж зуби ламає* [3, 116]. Ад'єктив конкретизується в реченні фразеологізмом із густативним значенням; *Терпнучи від кислого оксамитового яблука-зеленухи, Федір відійшов убік* [3, 67]. Семантика прикметника підсилюється контекстуальним оточенням, зокрема дієприслівником *терпнучи* та актуалізованими асоціативними семами словосполучення *оксамитове яблуко-зеленуха*. Простежуємо мовну надлишковість у вираженні смакового відчуття.

Семантика "який має своєрідний їдкий, різкий смак (напр.: хіна, гірчиця); протилежне до солодкий" [4, 2, 74] розгортається прикметником *гіркий*: *Гіркими здалися малому Данилкові коноплі на смак* [3, 89]; *Ой у полі при долині гіркий дим, Там соловейко збудував собі дім* [3, 67].

Інтенсивність смакового вияву передають словотвірні засоби, зокрема суфікс із дериваційним значенням легкого, ледь відчутного вияву ознаки гіркоти, напр.: ... *чикотні вмиль переставали дзьобати свої гіркуваті ласощі, не без остраху подивилися на мене, а потім дружно зірвалися, залопотівши крильми, і полетіли геть* [3, 341]; *Пригадую, як ще малими дітлахами по синьо-рипучих снігах ходили колядувати, і нам виносили спечені з меляси гіркуваті солодощі...* [3, 94]. Індивідуально-авторські конотації розгортаються в оксимороні *гіркуваті солодощі*, де поєднано слова з протилежними значеннями.

До групи власне смакових прикметників зараховуємо лексеми, що позначають ускладнені відчуття смаку й виражаються складними номінаціями, тобто смак позначається назвою, яка належить до ядра парадигми, з додатковим відтінком: ... *і давня стежка, і небо, таке близьке й зрозуміле, й сирий дух землі, й гіркувато-свіжі, по рідному близькі гірські рослини та ягоди* [3, 78].

У фактичному матеріалі фіксуємо вживання прикметника *солоний* у кількох значеннях, найчастіше – із семантикою "приготований про запас із сіллю, в розчині солі; засолені про запас продукти" [4, 9, 451], напр.: *Федір за столом тихо пив пиво із солоною рибою* [3, 157]; ... *любила, коли там стояла діжечка квашеної капусти, діжечка яблук, діжечка солоних огірків...* [3, 273]. Реалізуються лексикалізовані значення, адже конструкції *солоня риба*, *солоні огірки* позначають цілісні поняття. Рідше натрапляємо на функціонування цього прикметника зі значенням "який має смак солі, містить у собі сіль (пре сльози, кров, піт)" [4, 9, 451]: *Коли йти в темряві ранньої провесни, то, здається, можна почути, як у твоїх жилах тонко, солодко пульсує, шумить солоня кров, а то, буває, задзвенить комариним дзвоном... затихне й знову задзвенить* [3, 226].

У реченні *Свій борщ несолоний ліпший, як чужа юшка* [3, 46] ад'єктив *несолоний* не просто заперечує ознаку "приправлений сіллю, із характерним смаком, що його надає сіль (про їжу)" [4, 9, 451] і тлумачиться з протилежним значенням, а формує контекстуальне значення "неякісний, несмачний, бідний".

До власне смакових номінацій, що називають основні видові поняття елементарного смаку, приєднується лексема *прісний* – "позбавлений певного смаку через відсутність або незначний вміст солі; смак, позбавлений будь-якої гостроти" [4, 8, 109]: *На губах осідає прісний смак роси* [3, 245]. Метафоризація цього значення сприяє формуванню емоційно-оцінних образів на зразок: *Поцілунок, як завжди, був сухий і прісний, жорсткуватий* [3, 339]; *І розцілувавши кожного з нас прісними та шорсткими губами, наказала: – Дивіться ж мені, й ногою нікуди* [3, 324]. Як бачимо, лексема *прісний* в проаналізованому матеріалі зафіксована переважно в переносному значенні, за якого ознаки з фізичної сфери метафоризуються в психічну: ... *для Федора – щодня свято, яке ніколи не розбавляють прісні будні* [3, 66]. У цьому випадку реалізується семантика "позбавлений інтересу, привабливості; нецікавий, нудний" [4, 9, 451].

До мікропарадигми прикметників – прямих номінацій смаку, зафіксованих у художньому мовленні Є. Гуцала, зараховуємо продуктивно вживане слово *смачний*, семантична структура якого містить аксіологічний компонент – позитивну оцінку. За Словником української мови, *смачний* – "приємний на смак" [4, 9, 396], напр.: – *Ниньки я їла смачні деруни з салом, – озивається Маруся* [3, 23]; ... *пригадується, який смачний був березовий сік минулорічної*

провесни й позаминулорічної [3, 220]; *Квасоля турецька, краща за грецьку і за німецьку, славна та чиста, смачна та цукриста!* [3, 275]; ... картопляники такі **смачні** з вигляду, що самі до рота просяться [3, 163]; ... з острахом і насолодою пережовувала **смачну** рибу ... [3, 389]; ... **смачні** сливи-кобильохи... [3, 275]; *І який смачний оцей хліб, який смачний!* [7].

В окремих випадках натрапляємо на вживання форми вищого ступеня порівняння прикметника *смачний*, при цьому забезпечується потреба мовця у вираженні міри ознаки, але не відносної, а такої, що виникає в результаті зіставлення, порівняння кількох ознак, напр.: *Здається, нічого смачнішого в своєму житті пити не доводилося...* [3, 220]; ... *коли соку більше, тоді він наче смачніший...* [3, 221].

Отже, густативні прикметники продуктивно вживаються в ідіостилі Є. Гуцала. Ядро цієї мікропарадигми становлять ад'єктиви *солодкий, кислий, гіркий, солоний, смачний*. Смаковий семантичний компонент вони містять у прямих лексичних значеннях і називають густативну ознаку поза контекстом.

До ядра текстової густативної лексико-семантичної парадигми входять не тільки іменники та прикметники, а й дієслова, що називають стани, пов'язані з відчуттям смаку. Ми вважаємо, що до засобів оформлення таких станів належать одиниці *смакувати, ласувати й куштувати*.

Семантика слова *смакувати* внутрішньою формою мотивує наявність густативного компонента значення. Відомо, що похідні слова завжди пов'язані з вихідними семантичними ознаками, які входять у мотиваційну частину значень. Тому мотиваційна частина, спільна для похідного й вихідного слів, є втіленням їх семантичної близькості [6, 31].

У досліджуваному матеріалі ми виявили функціонування лексики *смакувати* та її форм у значенні "їсти, пити, насолоджуючись смаком чого-небудь" [4, 9, 394], напр.: *Грицько Чолій витягує відро й смакує дрібними ковтками, відчуваючи, як свіжість розливається по жилах* [3, 270]; *Невістка, смакуючи курячою печенюю, мовила: – Мамо, не захочете в місті – житимете на дачі* [3, 430]. Спостерігаємо і вживання форми дієслова зі значенням "повільно їсти, пити що-небудь, визначаючи, оцінюючи смакові якості споживаного" [4, 9, 394]: *Дід краєв диню на скибки, і старі їли її повільно, смакуючи, опутивши погляди* [3, 89].

До авторських слів-фаворитів належить слово *ласувати* – "їсти що-небудь смачне" [4, 4, 452], що частіше вживане Є. Гуцалом щодо тваринного світу: *В садку він поживився вишневою корою, потім у сусідньому дворі поласував корою яблуневих саджанців...* [3, 258]; *Полетіла шукати інше дерево, щоб поласувати ягодами, поживитись перед близьким своїм відльотом у передчутті зими...* [3, 342].

Для опису дій, станів, вражень, пов'язаних із роботою смакових аналізаторів, продуктивно використане слово *куштувати* – "з'їдати або випивати трохи чого-небудь для проби; пробувати" [4, 4, 425]: *Журило взяв яблуко, скуштував обережно...* [3, 209]; ... *тобі нетерпеливиться одразу ж покуштувати її, ту першу березову втіху...* [3, 221]; *Яблуня з подвір'я прослала гілля на вулицю, й хлопчина спершу зірвав яблуко-папіровку, скуштував, а тоді вже поклав* [3, 402].

Дієслово *гірчити* "мати гіркуватий смак, віддавати гірким" [4, 2, 76] безпосередньо пов'язане зі сприйняттям смакової ознаки, напр.: ...*вже при самому спомині про те, як гірчить у роті розкушена брунька, як після того в'язкий язик липне до піднебіння, ставало в почуттях по весняному добре, ясно все розумілось і думалось* [3, 120]. Зазвичай конотативний вектор усіх дієслівних лексем у гуцалівських текстах спрямований позитивно-оцінно.

Отже, прямі номінації зі смаковою семантикою формують ядро густативного текстового лексико-семантичного поля в художньому мовленні Євгена Гуцала. Вони представлені іменниками, дієсловами, прислівниками, однак найбільш продуктивні прикметники. Семантичний компонент "смак" вони містять у прямих лексичних значеннях, реалізуючи його й поза контекстуальним оточенням. Синтагматичне поєднання в одному лінійному ряду низки слів, які мають у семантичній структурі сему, що асоціюється зі смаком, увиразнює художній образ через комплементарність, а іноді й через мовну надмірність.

Література

1. Білоус М.П. Складні прикметники на позначення смакових якостей / М.П.Білоус // Мовознавство. – 1980. – №5. – С. 78–79.
2. Гайдаєнко І.В. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 "Українська мова" / І.В.Гайдаєнко. – Херсон, 2002. – 17 с.
3. Гуцало Є.П. Твори: в 5 т., Т.1: Оповідання, новели / Є. П. Гуцало. – К.: Дніпро, 1996. – 454 с.

4. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
5. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П.Грищенко, Л.І.Мацько, М.Я.Плющ та ін.; за ред. А.П.Грищенка. – 2-ге вид. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
6. Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных / А. Н. Шрамм. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. – 134 с.
7. Гуцало Євген. Голодомор: [Електронне видання] / Євген Гуцало. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/gucalo/i1sbc.html>.
8. Гуцало Євген. Мертва зона: [Електронне видання] / Євген Гуцало. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/gucalo/cfah0.html>.

УДК 821.161.2

МІФ – МІФОЛОГЕМА – АРХЕТИП – МОТИВ – КОНЦЕПТ

Храпко О.І., студентка магістратури філологічного факультету
Науковий керівник: д-р філол. наук, проф. **Ковальчук О.Г.**, кафедра української літератури

Міф через свою символічність є зручною мовою для опису вічних законів соціального та природного космосу, він дозволяє вийти за соціально-історичні та просторово-часові межі задля виявлення "загальнолюдського" змісту. З кінця ХІХ століття у світовій культурі спостерігається стійке зацікавлення міфологією, її особливостями та можливостями.

Поряд із терміном "міф" у наукових працях активно використовується поняття "міфологема". Міфосоціологи визначили міфологеми як одиницю, що об'єднує не лише всі сфери культури, а й усі аспекти людини як соціокультурного феномена: "Міфологема – конкретно-образний, символічний спосіб відображення реальності – стає своєрідною формулою не лише сприйняття людиною довкілля в усіх його вимірах, а й формулою комунікативного символічного засобу встановлення зв'язку з універсальними цінностями, закодованими в міфотворчих актах, засобу гармонізації людини й природи, способу розуміння міфу як ключа до інтерпретації інших культурних явищ" [7, 83].

Особливе значення поняття міфологема має в літературознавстві. Теоретичною основою багатьох літературознавчих розвідок стали психоаналітичні дослідження міфу та міфотворчості. У праці "Анатомія критики" Н. Фрай так визначає роль міфології в літературі: "Реалізм чи мистецтво відображення викликає реакцію: "Як це подібне до того, що ми знаємо!" Коли те, що написано, є таким, як те, що нам уже відоме, ми маємо світ поширеного порівняння або натяку на нього. Якщо реалізм є мистецтвом безумовного порівняння, то міф – мистецтво безумовної метафоричної ідентичності" [7, 114]. Засобом досягнення цієї "метафоричної ідентичності" є міфологема, під якою в літературознавстві в широкому сенсі розуміється той мотив, образ, що зберігає свій міфологічний зміст.

Пошук архетипних основ творчості письменників, аналіз художніх творів із точки зору міфу набуває все більшої актуальності. Зустрічаємо праці, присвячені аналізу специфіки реалізації образів-міфологем у художніх творах, які поширені в художній літературі на рівні асоціацій з міфічними претекстами, алюзій, ремінісценцій тощо. Міфологема тут, як правило, розуміється як мотив міфу, його фрагмент чи частина, що знаходить своє відтворення в пізніх фольклорних і літературних творах. Міфологема, як і міф, є носієм важливого загальнолюдського досвіду, частково виражаючи більш загальний зміст архетипів. Отже, міфологема як певний образ є частковою щодо міфу, а міф є частковим щодо архетипу. Архетип (гр. *arche* – початок і *typos* – образ) розуміють як прообраз, первісний образ, ідея. За Платоном – це "ейдос", образ, що осягається інтелектом, за Блаженним Августином, – споконвічний, наявний в основі пізнання образ. Термін у психології – прадавній взірець (абстрагована від конкретних ситуацій ідея) колективної, збірної підсвідомості, який існує одвічно у свідомості людства і, передаючись із роду в рід, від покоління до покоління впродовж тисячоліть, у кінцевому підсумку мотивує вчинки й дії людини. Архетип актуалізується й виявляється в різних сферах духовного життя й поведінки людини через символи, образи уяви, які мають прихований сенс і потребують відповідного тлумачення. Особливого значення термін набув в аналітичній психології К.-Г.Юнга, де він співвідноситься з несвідомою активністю людини, хоч і не визначається нею. Архетип закладений в основу чуттєво-настрійових комплексів, визначаючи їх автономію, найяскравіше постає у міфах, фантазіях, снах, галюцинаціях, художній творчості тощо у вигляді справданих стійких мотивів та асоціацій, названих Юнгом "архетипічними ідеями", що існують поряд з інстинктами. Це вроджені психічні структури,

зосереджені в глибинах "колективного несвідомого", які закладають підвалини як специфічно національної, так і загальнолюдської символіки. Людська душа має в собі розмаїті архетипи: первісні форми осягнення довкілля та внутрішнього світу, і позачасові підстави думок і почуттів, відображені в багатстві міфологічних тем, і колективний осад історичної минувшини, закарбований в етногенетичній пам'яті й тому наділений архаїчною прикметою. Різні вчені розглядають архетип стосовно своїх концепцій: уподібнюють до тих мотивів, образів, які походять від міфів, ритуалів тощо [7, 118]. Архетипи розглядаються як одне з потужних і невичерпних джерел літератури та мистецтва, як, скажімо, архетип лісу й землі в повісті О.Кобилянської "Земля", архетип лісу й міста в ліриці Б.-І.Антонича, архетип степу в творчості Т.Шевченка чи Є.Маланюка та ін. Ці та аналогічні архетипи, впливаючи на "поверхню" свідомості у формі літературного твору, актуалізують всезагальні стрижневі ознаки, іманентно притаманні національній ментальності й водночас людському родові. Однак докладніший аналіз цього терміна ускладнюється тим, що в сучасному літературознавстві немає чіткого наукового визначення самого міфу – одного з найбільш багатозначних понять сучасної науки, яке використовується з різним смисловим наповненням у надзвичайно широкому діапазоні – від чистої вигадки до священної традиції. М.Еліаде з цього приводу справедливо зазначає: "Важко знайти таке визначення міфу, яке б прийняли всі вчені й водночас доступне й неспеціалістам. Міф є однією із надзвичайно складних реальностей культури, і його можна вивчати й інтерпретувати в найчисленніших і взаємно доповнюваних аспектах" [7, 73]. Незважаючи на це, феномен міфу, як бачимо, структурують (зокрема, у філологічних науках) на категорії: міфологема, міфоморфема, міфема та міфонім.

Термін "міфологема", запозичений із психоаналізу К.Юнга (уперше вжитий у розділі "Вступ у сутність міфології", що написаний у співавторстві з К.Кереньї [8, 5–31]), став одиницею загальнонавчаної наукової лексики наприкінці ХХ ст. – час, коли в гуманітарних науках суттєво збагатилися терміносистеми, зважаючи на значну кількість західних теорій, раніше недоступних широкому науковому загалові.

У сучасній науці юнгівське розуміння терміна підсумоване так: "Міфологема – термін для позначення стійких і повторюваних конструктів народної фантазії, що узагальнено відображають дійсність у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій, сутностей, одушевлених істот, що мислилися архаїчною свідомістю як цілком реальні" [4, 229]. У якості прикладів згадуються міфологеми Світового Дерева, Сакрального Шлюбу, Воскресіння та ін. Однак спостерігаємо синонімічне вживання понять "міфологема" та "мотив" – часто дослідники в назві статті вказують перший термін, а в самому тексті використовують і перший, і другий як синоніми.

У літературознавчих словниках та енциклопедіях цей термін зазначений, як і згадані раніше терміни "міфема" та "міфонім". З-поміж знайдених визначень обираємо, на нашу думку, найбільш вмотивоване та науково обґрунтоване: "Міфологема – уламок міфу, міфема, яка втратила свої автохтонні характеристики та функції, залучена до фольклорного тексту, в якому сприймається як вигадка, образна оздоба чи сюжетна схема, що вже стала традиційною. Міфологема поширена в художній літературі на рівні асоціацій із міфічними претекстами, алюзій, ремінісценцій, цитат тощо" [5, 54]. Оскільки "міфологему" пояснено тут через "міфему", вважаємо за потрібне подати визначення й цього терміна: "Міфема – найменший елемент, фундаментальний складник міфу, який використовують і в ньому, і в художній літературі; входить до складу системи світобудови, що відповідає уявленню людини, а не довкіллю, вважається справжнім, не фіктивним. Може набувати космогонічних, астральних, антропоморфних, тотемічних, анімістичних, есхатологічних характеристик. Часто міфема пов'язана з художніми завданнями твору, наприклад, із використанням подвійної семантики, поєднанням раціональних та ірраціональних чинників..." [5, 54].

Дослідники досить часто використовують термін "міфологема" як синонім до вже згаданого терміна "мотив" (це було об'єктом дискусії у фольклористів) і відносно нового терміна "концепт" (у літературознавчих, фольклористичних і культурологічних працях). Вважаємо за потрібне розмежувати ці поняття.

Теоретичне осмислення терміна "мотив" запропонував О.Веселовський. Оскільки поняття мотиву досить багатозначне – варто розглянути як він співвідноситься з міфологемою. Аналіз досить великої кількості праць, присвячених мотиву як науковому поняттю, дозволяє погодитися з багатьма трактуваннями. Мотив – змістовно-структурна єдність як типова, сповнена значення ситуація, яка охоплює загальні тематичні уявлення (в протилежність визначеному й оформленому через конкретні риси матеріалу, який може включати в себе багато мотивів) і може ставати відправною точкою змісту людських переживань або досвіду в символічній формі [2, 13]. Однак найбільш докладну та науково виважену харак-

теристичку цього поняття, на нашу думку, пропонує російська дослідниця Т. Іванова, вибудовуючи систему чотирьох елементів, з яких будується мотив: дія або стан, що визначають ту чи іншу сюжетну ситуацію; мотивації та обставини, за яких відбувається дія; суб'єкт дії та об'єкт, на який вона скерована (тобто персонажі); образна система [2, 12–13]. "Мотивації, обставини, персонажі та образи складають безмежну багатоманітність мотивів, побудованих на основі досить обмеженої кількості міфологем" [2, 13], – стверджує дослідниця. Тому використовуючи термін "мотив", слід пам'ятати про його складові.

Побутування міфологеми в культурі виявляється у використанні певних функцій: пізнавальна (в якості так званого апріорного аргументу – причин або прислів'я), аксіологічна (саме в міфологемі фіксується відбір інформації, необхідної для саморозвитку соціуму), номінативна (обживання світу в іменах, реформування світу через перейменування), комунікативна (міфологеми в якості "слів" словника спілкування), регулятивна (образ заборони-дозволу, відносин обміну та конкуренції), естетична (вкрай важлива, оскільки в міфологемах відпрацьовані правила поєднання елементів і режими володіння виражальними можливостями мовної та культурної архаїки).

Тепер перейдемо до з'ясування значення ще одного терміна, що співвідноситься з міфологемою. Це "концепт" – поняття, що набуло відносно широкого розповсюдження, навіть стало об'єктом вивчення в сучасних наукових дослідженнях, але все ще не має утвердженого та усталеного тлумачення. Можемо виокремити кілька базових визначень концепту: "багатомірне культурно значуще соціопсихічне утворення в колективній свідомості, що опредмечується в тій чи іншій мовній формі" [3, 6–7]; "термін концепт вживається при творенні художнього твору і стає інтелектуальним стрижнем, що з'єднує твір у формі образних знаків, а водночас є побудником творення символів, метафор, з'єднуючи невідповідні поняття в несподіваному ракурсі й тим наповнюючи твір поглибленим змістом. Це свідоме оперування культурним спадком попередніх епох через використання загальноприйнятих, загальнолюдських і національних смислів" [6, 91].

С.Аскольдов, один із перших російських дослідників поняття, виділяє дві групи концептів – пізнавальні та художні, де концепт пізнання виражає універсальну сутність, а художній концепт – індивідуально-особистісне сприймання та відображення. Останній дещо розмитий і психологічно складніший: комплекс понять, уявлень, почуттів, емоцій [1, 267]. Звідси: чим багатший культурний та емоційний досвід художника, тим глибший та ширший його художній концепт, а своєрідність створення картини світу в літературному творі залежить від вибірковості бачення цього світу: одні реалії письменник зображає, інші визнаються, одні типи стосунків виділені, а інші залишаються поза увагою. Художній концепт значно інформативніший від пізнавального, оскільки, окрім самого поняття, він індукує в нашій свідомості додаткові асоціації.

Таким чином, можемо вважати, що концепт творчо репрезентується в художньому тексті через конкретні образи, та закріплюється в культурних традиціях. Естетичну цінність концептів визначає їхня здатність до художньої асоціативності. Культурні концепти – це, передусім, ментальні сутності, в яких відображається "дух нації", що визначає їхню антропоцентричність – орієнтованість на духовність, суб'єктивність, соціальність і, що особливо важливо, особисту сферу носія етнічної свідомості.

Отже, концепт є складною структурою, яка становить синтез індивідуально-авторського розуміння з традицією його загальноприйнятого вживання, а також із загальнолюдською, первісно міфологічною моделлю світу. Ось чому можемо стверджувати, що поняття "концепт" співвідноситься з термінами "архетип" і "міфологема". Зміст слова-концепту визначається всією сукупністю контекстів уживання й залежить від світоглядних домінант митця чи письменника. Міфологемі можна трактувати як своєрідне продовження концепту, оскільки вона зберігає здатність функціонувати в множинній варіативності, в кожному конкретному випадку виражає стабільний зміст, пов'язаний з міфологічною свідомістю.

Міфологеми відображають специфіку суспільної свідомості, що формується ідеологією владних верств суспільства, і тому вони легко ідеологізуються, перетворюючись на ідеологеми. Простота, доступність об'єднують міфологеми та ідеологеми, що створює умови для їх трансформації та інтеграції (тому зустрічаємо в культурологічних дослідженнях "міфологему Сталіна", "міфологему Гітлера" та ін., хоча тут доречніше вживати термін "ідеологема"). Ідеологізація міфологеми відбувається зазвичай через реалізацію образу якоїсь надзвичайної особистості під впливом масової культури, існують навіть універсальні ідеологеми, що мігрують із культури в культуру та сприяють глобалізації свідомості.

Отже, міфологема є одиницею міфологічної картини світу, реалізує концепти міфологічного мислення; містить стабільний зміст; проявляє свої семантичні можливості й

всередині заданої походженням змістової традиції, і в поєднанні з іншими міфологемами здатна формувати нові понятійно-образні композиції; міфологема – ціннісна форма культурної пам'яті.

Література

1. Аскольдов С.А. Концепт і слово / С.А.Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антропология. – М. : Академия, 1997. – С. 267.
2. Иванова Т.Г. Мифологема и мотив (к вопросу о фольклористической терминологии) / Т.Г.Иванова // Комплексное собрание, семантика, экспериментальная текстология фольклора / за ред. В.М.Гацак, Н.В.Дранникова. – Архангельск, 2004. – Вып. 2. – С. 13.
3. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И.Карасик // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград-Архангельск, 1996. – С. 6–7.
4. Курята Ю.В. Проблеми загальної та педагогічної психології / Ю.В.Курята, 2010. – Т. XII. – Ч. 4. – С. 229.
5. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2 / Авт: уклад. Ю.І.Ковалів. – К.: ВЦ "Академія", 2007. – С. 54.
6. Приходько Л.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Л.М.Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – С. 91.
7. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія міфів / Н.Фрай // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки / за ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – С. 111–135.
8. Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов / К.Г.Юнг. – Минск : Харвест, 2004. – С. 5–31.

ПСИХОЛОГІЯ, ПЕДАГОГІКА, СОЦІАЛЬНА РОБОТА

УДК 37.013.42

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ УЧНІВ ЛІЦЕЮ

Байша А.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Борисюк С.О.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

У статті висвітлюються результати аналізу особливостей соціальної адаптації учнів ліцею в цілому та представлені результати вивчення умов соціальної адаптації учнів Ніжинського обласного ліцею Ніжинської міської ради при НДУ імені Миколи Гоголя.

На сьогодні актуальною проблемою є соціальна адаптація молоді в шкільному середовищі, де вони перебувають більшу частину свого часу.

Проблема адаптації одна з найбільш фундаментальних міждисциплінарних наукових проблем, яка вивчається як на педагогічному, психологічному, так і на соціально-економічному та інших рівнях.

Під соціальною адаптацією розуміється процес активного пристосування людини до нових для неї соціальних умов життєдіяльності шляхом активного їх засвоєння; вид взаємодії особистості чи соціальної групи з соціальним середовищем [3].

Змістом соціальної адаптації є зближення цілей і ціннісних орієнтацій групи і індивіда, який входить в неї, засвоєння ним норм, традицій, групової культури, входження в рольову структуру групи.

У ході соціальної адаптації здійснюється не тільки пристосування індивіда до нових соціальних умов, а й реалізація його потреб, інтересів і прагнень; особистість входить у нове соціальне оточення, стає його повноправним членом, самостверджується і розвиває свою індивідуальність.

Підлітки, які потрапляють до ліцею вперше, стикаються з рядом проблем, оскільки потрапляють у нове середовище. Ці проблеми пов'язані з недостатньою психологічною готовністю до нових умов навчання, з руйнуванням роками вироблених установок, навичок, звичок, ціннісних орієнтацій виробничих колективів, втрати роками закріплених взаємин з колективом та формуванням нових навичок, а також з невмінням здійснювати психологічну саморегуляцію власної діяльності та поведінки. Молодій людині важливо знайти певне місце в колективі, оскільки ніхто не хоче бути "одиначкою", навпаки – хочуть мати багато друзів, бути в центрі уваги всього класу, щоб його поважали та прислухалися до його думок [1,39].

Проблема соціальної адаптації молоді до шкільного середовища є важливою, оскільки шкільний колектив являється мікросередовищем, під впливом якого формується сама особистість.

Для багатьох вчених дана тема є на сьогодні актуальною, оскільки в сучасному суспільстві з'являється все більше дітей, яким важко адаптуватися до нового шкільного середовища.

Вивчення особливостей соціальної адаптації учнів ліцею ми проводилося на базі Ніжинського обласного ліцею Ніжинської міської ради при НДУ імені Миколи Гоголя.

Навчання у ліцеї для сільського випускника – один з найскладніших періодів його життєдіяльності, особистісного становлення. Успішна адаптація до змінених соціальних умов, нової діяльності є важливим завданням для кожного, хто навчається у ліцеї.

Переступивши поріг ліцею, першокурник вступає в новий етап життя. Воно на кожному кроці ставить нові вимоги до компетентності особистості, її гнучкості, вміння самостійно працювати, багато працювати, творчо працювати; здатності до одного пристосовуватися, а іншому чинити опір, відстоюючи власну гідність. У житті учнівського колективу щодня виникають непередбачувані ситуації, проблеми, що потребують вирішення і випробовують першокурника на

вміння приймати самостійні рішення, надавати чомусь-комусь перевагу, відмовляти у прихильності, відстоювати власну точку зору.

Особливо гостро адаптаційні процеси проходять на початкових етапах навчання випускників сільських шкіл у ліцеї. Вони вимагають від молодшої людини активації механізмів адаптації й часто призводять до стану психологічного перенапруження. Будь-які істотні зміни в навчальному процесі, особливо несподівані, можуть ускладнити й без того непрості механізми пристосування. Тут істотний вплив на перебіг процесів соціальної адаптації ліцеїстів мають такі чинники, як ставлення до обраного навчального закладу, особистісне самовизначення, система ціннісних орієнтацій, індивідуально-типологічні особливості, ґрунтовність привласнених кожним соціальних норм тощо.

Процес навчання першокурсників складний, зумовлений перш за все зміною соціального середовища. Вступ до ліцею в значній частині молоді, особливо сільської, супроводжується дезадаптацією, що спричинена новизною соціального статусу, відсутністю референтної групи, підвищеними вимогами з боку викладацького складу, напруженістю та незвичним режимом навчання.

Для першокурсників процес адаптації супроводжується труднощами різного характеру:

- 1) негативні переживання, які пов'язані з сумом, тугою за школою, однокласниками, батьками, друзями, домівкою;
- 2) невміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки, часта переоцінка власних здібностей, знань, яка поглиблюється з фактичною відсутністю звичного щоденного педагогічного і батьківського контролю;
- 3) невміння правильно науково організувати працю і постійний пошук оптимального режиму праці і відпочинку в нових умовах;
- 4) емоційне і фізичне перенапруження, яке залишає мало сил і бажання для успішного навчання;
- 5) проблема налагодження побуту і самоуправління, особливо при переході в гуртожиток.

Перераховані труднощі доповнюються ще й труднощами соціально-психологічними – входженням у нову групу товаришів, іншим характером спілкування з викладачами.

Важливою є також відсутність комунікативних навичок у випускників сільських ЗОШ. Найперше це стосується особливостей спілкування з викладачами. Цей процес дуже відрізняється від процесу спілкування в сільській школі, де всі один одного знають поза школою, потрапивши в нове соціальне середовище, першокурсник продовжує відтворювати звичайний стереотип поведінки: орієнтується на групу, керується її думкою у своїх вчинках. Така поведінка досить часто стає перешкодою до успішної соціальної адаптації у ліцеї. Першокурсник не ставить запитань, соромиться підняти руку на семінарі, щоб не викликати негативної реакції у своїй новій групі.

Варто відзначити, що успішність адаптації першочергово залежить від того, наскільки у ліцеїста сформована мотиваційна сфера, якими мотивами він керувався, вступаючи до ліцею.

При адаптації виникають труднощі, пов'язані з інформаційною наповнюваністю навчального матеріалу, з великою кількістю дисциплін, які потребують засвоєння, аналізу інформації та запам'ятовування, зі збільшенням обсягу домашніх завдань. Таким чином, низький рівень сформованості умінь і навичок сприймання навчального матеріалу призводить до різкого збільшення часу на його вивчення (деяким першокурсникам доводиться сидіти над уроками по 7-8 годин, вдаючись до заучування не завжди зрозумілого матеріалу напам'ять). У таких умовах ліцеїст починає сумніватися у своїх можливостях, втрачає надію успішно долати труднощі у навчанні, успішно навчатися (це може підсилюватися негативними оцінками з боку викладачів), опускає руки і припиняє систематично виконувати всі завдання. Значна частина ліцеїстів, зрозумівши, що сформованих у школі умінь та навичок недостатньо для того, щоб успішно навчатися в нових умовах, намагаються коректувати свою навчальну діяльність в основному за такими напрямками:

- спроби використання прямого переносу сформованих знань, умінь та навичок в нові для ліцеїста умови. Зрозуміло, що даний напрямок має малу ефективність, адже навчально-виховні процеси ліцею й основної школи не адекватні ні за змістом, ні за метою, ні за формою. Використання досвіду навчальної діяльності без критичного осмислення не приводить до бажаного успіху;

- прагнення досягти позитивного результату в навчальній діяльності на основі набуття винятково власного досвіду або наслідуючи досвід товаришів по групі, досвід старшокурсників. Інколи і це не приводить до бажаних результатів;

- прагнення відійти від спроб удосконалення власної навчальної діяльності, пустивши її самопливом.

Варто відзначити, що зміна соціального середовища (з шкільного оточення, в якому особистість провела 9 років, до нових незвичних умов навчання у ліцеї, де все незнайоме: нове

коло товаришів, нові викладачі, нові більш складні вимоги) призводить до різкої зміни звичного стереотипу, що може стати причиною нервових зривів і стресових реакцій (учні забирають документи, плачуть, агресивно поводяться відчують безсилля, а пізніше – байдужість тощо) Підкреслюючи важливість проблеми адаптації в цілому, значущість гармонізації цього процесу, науковці ввели в ужиток поняття "адаптаційного синдрому".

Успішно адаптуються до нових умов особистості самостійні, цілеспрямовані, які вміють долати труднощі, доводити розпочате до кінця, не підмінюють не спрощують мету, за власною ініціативою перевіряють зроблене, знаходять свої помилки, виправляють їх. Вони, як правило, стають гарними учнями, надійними партнерами у спільній діяльності неформальними лідерами.

Таким чином, якщо виходити з того, що адаптація в умовах ліцею трактується як входження молоді до сукупності ролей і форм діяльності ліцеїстів, коли відбувається обов'язкове залучення особистості до системи поведінки, духовного світу, потреб, інтересів, то великого значення набуває засвоєння норм і цінностей колективу, які учень сприймає через призму індивідуального життєвого досвіду, виробляючи власну модель поведінки, а також – адаптація як залучення до різних видів діяльності й засвоєння норм та цінностей колективу пов'язана з самоутвердженням особистості та проявом її активного ставлення до світу.

Література

1. Алендар Н.І. Соціальна адаптація випускників сільських шкіл до нових умов навчання у вищому навчальному закладі/ Н.І.Алендар // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2008. – №4. – С.39.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.В.Безпалько – К.: Центр учбової літератури, 2009. –25 с.
3. Клочан Ю. Специфіка соціальної адаптації учнів у професійно-технічних навчальних закладах / Ю.Клочан // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2007. – №3. – С.34-39
4. Кочерга О.М. Проблеми адаптації студентів – першокурсників до навчання в умовах педагогічного училища / О.М.Кочерга // Наукові записки НДУ ім.М.Гоголя. Психолого-педагогічні науки. – 2005. – №4. – С 78-82.

УДК 371.388

ВИВЧЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Богомаз А., Олефір Я., Симоненко Ю., студенти III курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Борисюк С.О.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Проблема формування ціннісних орієнтацій має велике соціально-педагогічне значення. Це пов'язане із значним зростанням інтересу суспільства до питання загально-людських цінностей, обумовленого як тенденціями у розвитку міжнародних відносин, так і процесами демократизації суспільного життя в нашій державі.

Ціннісні орієнтації реалізуються в процесі виховання у зальнолюдських якостях особистості. Вони не виникають спонтанно, а передаються через традиції, звичаї, побут, мораль, уклад життя, а також через моральний та творчий досвід людей. Суттєво важливо те, що ціннісні орієнтації формуються в процесі виховання в родині, в школі (соціальним педагогом та вчителями-предметниками), в процесі становлення особистості.

Роль колективу у формуванні ціннісних орієнтацій висвітлюють у своїх працях М.Казакіна, І.Матюша. Формування ціннісних орієнтацій підлітків як цілеспрямований педагогічний процес досліджували: В.Анненков – особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді; С.Лапаєнко – формування ціннісних орієнтацій підлітків на здоровий спосіб життя; О.Турянська – формування ціннісних орієнтацій на матеріалах історії. Від розкриття особливостей процесу розвитку і специфіки впливу ціннісних орієнтацій, які складають значну частину характеристики особистості, залежить визначення шляхів її формування, закріплення активної соціальної позиції.

Розробка шляхів, методів та засобів цілеспрямованого формування ціннісних орієнтацій у старшокласників, соціальний розвиток котрих повинен відображати процес становлення особистості і відповідати потребам суспільства, являється однією з важливих і актуальних проблем наукової теорії та соціально-педагогічної практики.

Характеристика раннього юнацького віку вказує на те, що для особистості це надзвичайно складна, суперечлива та визначальна стадія життєвого шляху. Перехід від несамостійного та залежного дитинства до самостійної та відповідальної дорослості торкається усіх аспектів життя, супроводжується внутрішніми та зовнішніми суперечливостями. Старшокласники потребують підтримки при визначенні основних життєвих орієнтирів [4].

У ранньому юнацькому віці розвиваються особистісні якості учнів, зростає досвід, зміцнюються погляди й переконання, виробляються стійкі звички, інтенсивно формуються ціннісні орієнтації. Саме в цей віковий період закладається здатність до активного оцінювання себе і навколишнього середовища, що впливає на становлення закономірностей.

У старшокласників з одного боку, спостерігається сильно виражене бажання і готовність до засвоєння соціальних цінностей, а з іншого – вони відчувають великі труднощі в їх самостійному усвідомленні та засвоєнні.

З наведеної вище особистісної характеристики старшокласника можна зробити висновок про готовність дітей цього вікового періоду до активного засвоєння соціальних цінностей. Аналіз наукової літератури дає можливість стверджувати, що формування ціннісних орієнтацій старшокласників доцільно здійснювати на основі базових цінностей, тому що їх система загалом і кожний структурний компонент зокрема становлять одне ціле, в якому об'єднуючою основою є духовність. Науковці вказують на важливість залучення школярів до духовно-моральних потреб саме в сучасний складний період суспільного розвитку, тому що "розвиток у дітей філософського бачення проблем життя, свого місця в ньому особливо активізується на зламі епох, у кризові періоди розвитку суспільства коли ламаються стереотипи, усталені погляди на життя" [3,9]. Це вимагає виявлення ступеня реального впливу базових цінностей на сучасних старшокласників, визначення змісту формування їхніх ціннісних орієнтацій.

Зважаючи на актуальність поставленої проблеми, ми провели дослідження ціннісно-орієнтаційної сфери сучасних старшокласників. З такою метою ми провели опитування учнів 9-11 класів ніжинської школи-гімназії-3 за опитувальниками щодо духовних цінностей та світоглядних орієнтирів учнів. (Анкетування у школі. К., 2013). Серед основних питань ми визначили такі: Що найголовніше мати в житті (чого ти хочеш домогтися передусім)? Як ти ставишся до людей інших рас і національностей? Які дії, вчинки, особисті якості твоїх однокласників ти найбільше шануєш? Які дії, негативні вчинки, особисті якості твоїх однокласників ти найбільше засуджуєш? Який із перелічених чинників найбільше впливає на формування твого світогляду? Твої друзі – це... Якою мовою ти переважно спілкуєшся? Ким ти себе уявляєш через 15-20 років? Цінність життя для тебе полягає в тому, щоб...

Вибірка дослідження становила – 41 особа.

Цікавими є результати порівняльного аналізу відповідей учнів різних класів на поставлені питання. Представляємо їх у формі діаграм.

Розподіл відповідей на питання, що є найголовнішим у вашому житті

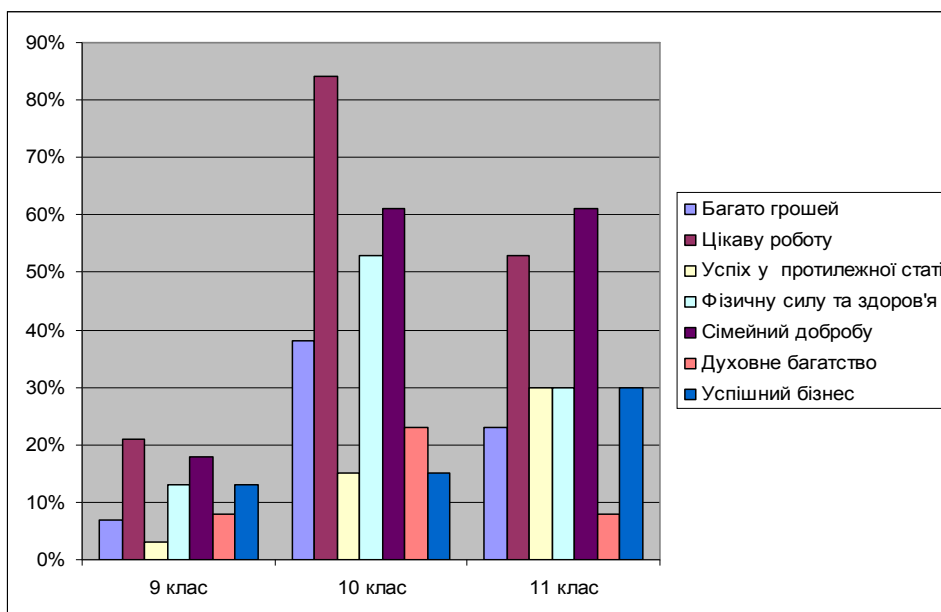

Рис. 1

Отже, як показує діаграма, учні 9-11 класів вбачають важливим в житті цікаву роботу та сімейний добробут, а найменше важливим вважають успіх у протилежної статі (9-10 класи) і духовне багатство (11 клас).

Розподіл відповідей на питання: Як ти ставишся до людей інших рас і національностей?

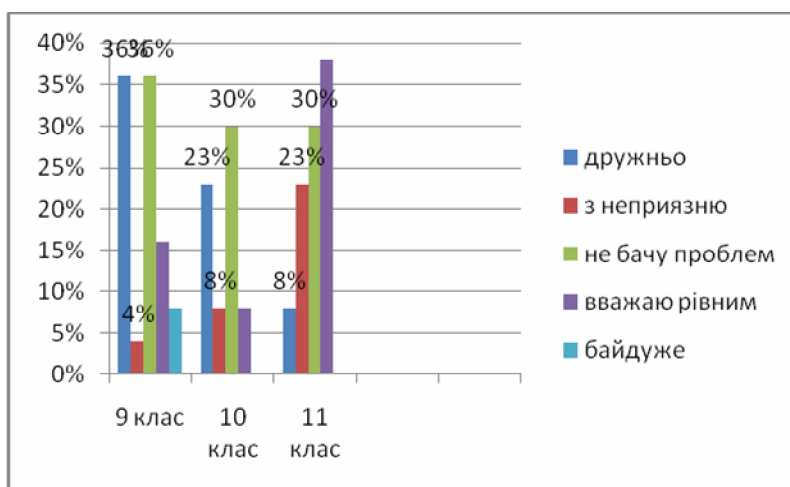

Рис. 2

Отже, спільність поглядів у респондентів 9 і 10 класів у тому, що вони не бачать проблем у ставленні до інших рас і національностей, а 11 клас вважають себе рівними з іншими расами і національностями.

Розподіл відповідей на питання: Чим можна вважати працю в житті людини?

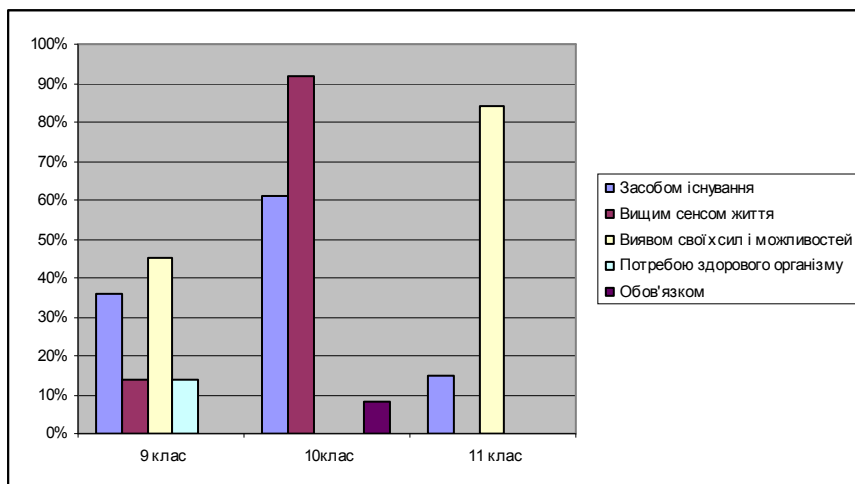

Рис. 3

Отже, спільність поглядів у 9 і 11 класів у тому, що вони вважають працю виявом своїх сил і можливостей, а учні 10 клас вважають працю вищим сенсом життя.

Згідно проведеного порівняльного аналізу відповідей на питання опитувальника встановлено, що в учнів 9-10 класів найголовніше у житті – це цікава робота, а 11 клас вбачає найголовнішим у житті – сімейний добробут. Успіх у протилежної статі користується найменшим інтересом у 9-10 класу, але у 11 класі – духовне багатство.

Чинники, які найбільше впливають на формування світогляду

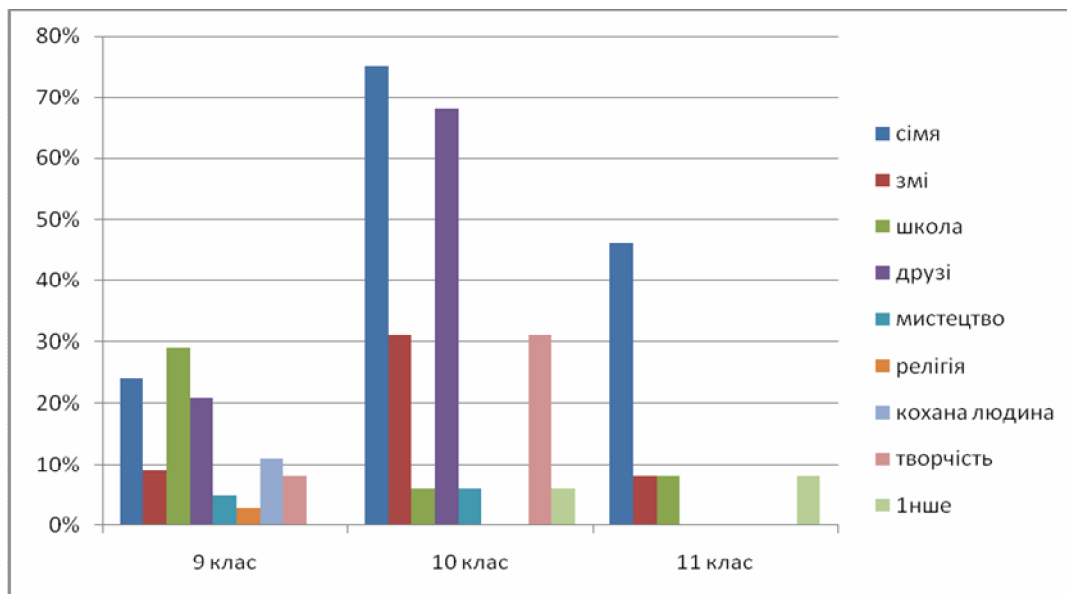

Рис. 4

Отже: 10 і 11 класи вважають, що найбільше на світогляд мають вплив такі чинники як сім'я, і разом з тим. 9 і 10 класи вважають, що творчість і мистецтво найменше впливають на формування світогляду.

Розподіл відповідей на питання: У чому полягає цінність життя ?

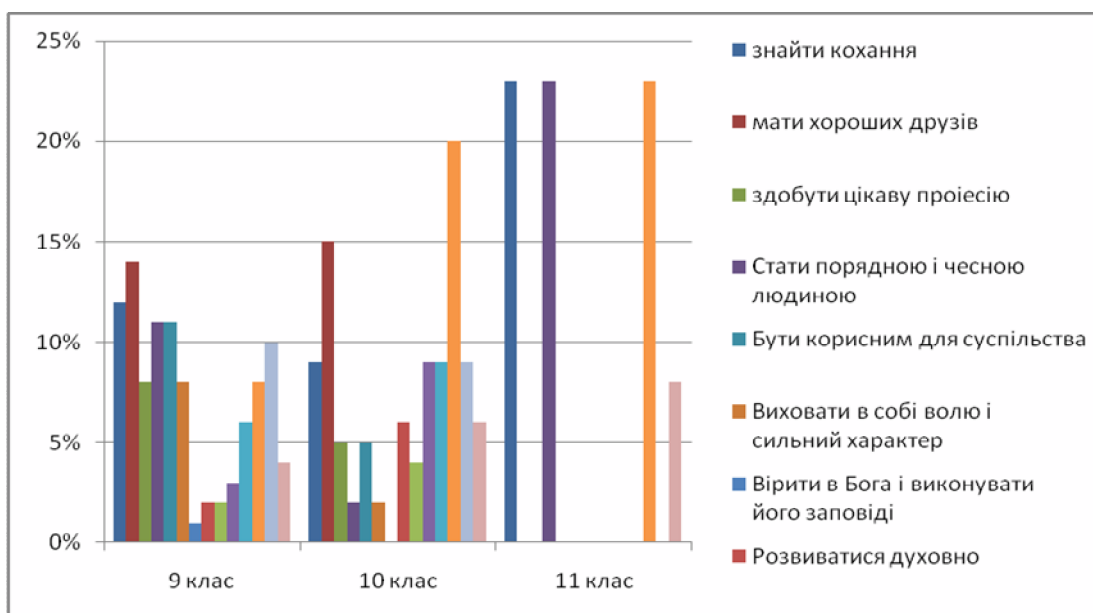

Рис. 5

Отже, передбачувано, що учні 9 і 10 класів вбачають цінність життя у тому, щоб мати хороших друзів, а 11 класу – знайти кохання і стати порядною та чесною людиною.

Загальні результати проведеного дослідження свідчать про помітну різницю між світоглядом учнів в 10 класі та в 11 класі. Якщо в першому ми бачимо велику диференціацію чинників впливу, то в другому – уже чіткий орієнтир на сім'ю. Значення батьків не змінюється, вони залишаються авторитетом, а для одинадцятикласників зменшується роль наставників. Цінність дружби для них полягає у спільному проведенні вільного часу відповідно до спільних захоплень.

На жаль, українська мова не є великою цінністю для старшокласників, так як в більшості вони спілкуються мовою співрозмовника, не зважаючи, чи то російською, чи то українською.

Випускники шкіл мають менш розширене уявлення про своє майбутнє, ніж їхні молодші друзі. У 10 класі учні бачать більшу цінність життя, в першу чергу, у створенні сім'ї та у надійних друзях, але вони ще виділяють кохання, духовний розвиток, пошук цікавої професії, саме ці показники в 11 класі не були названі взагалі.

Турбота про процвітання своєї країни – головна риса громадянина, 10 клас погодився у великій кількості, а саме – понад 60%. У той час, коли 9 клас погодився із твердженням щодо турботи про навколишніх людей – важлива якість людини – понад 40%, а 9 клас вважає, що єдина турбота людини – це її сім'я (понад 50%). Спільність поглядів у 9,10,11 класу досить різний щодо питання про те, з якими думками погоджуються, було встановлено що 9-10 класи не погоджуються з твердженням про те, що єдина турбота людини – її сім'я на відміну від 11 класу, який погоджується з цим твердженням.

Учні 9 і 11 класів переважно погоджуються з тим, що людина відповідає лише за свої вчинки. Варто відзначити, що 9-10-11 класи не погоджуються з твердженням про те, що людина відповідає за долю світу.

Спільність поглядів старшокласників у тому, що вони вважають працю виявом своїх сил і можливостей. а десятикласники вважають працю вищим сенсом життя. Учні 9,10, 11 класів погоджуються, що колектив допомагає вчитися, жити, і не погоджуються з твердженням про те, що у колективі почуваєш себе сильнішим.

Учні 9 і 10 класів не бачать проблем у ставленні до інших рас і національностей, а учні 11 класу вважають себе рівними з іншими расами і національностями. Спільність поглядів у 9 і 11 класів у тому, що вони вважають працю виявом своїх сил і можливостей, а 10 клас - вважає працю вищим сенсом життя.

Потрібно відзначити, що у виборі того, що потрібно найперше мати в житті однозначних думок не виявлено, для кожного учня, незалежно вік віку, були власні бачення. Важливим є те, що школярі визнавали цінність самої людини. незалежно від раси та національності.

Також ми визначили особливе ставлення старшокласників до праці, бо в ній вони вбачають можливість виявити власні сили та здібності.

Загалом можна зробити висновок, що у 10 класі в учнів більша різноманітність цінностей, коли випускники мають уже певний сформований та сфокусований світогляд.

Для повноцінної життєдіяльності важлива цінність мудрості-уміння сприймати світ не в однозначних вимірах, а в багатозначності, спрямувати себе на пошуки в навколишньому світі насамперед всього позитивного, конструктивного.

Для ефективного здійснення процесу формування ціннісних орієнтацій, необхідне залучення особистості до такого роду діяльності, до такого роду проблем, де б вона могла реально здійснити, відстояти, випробувати свої принципи і прагнення, де б вони зрослись, сплавилась з її вчинками і діями.

Література

1. Антюхова И.С. Ценности и воспитание// Педагогика. – 2009. – №4. – С. 117-121.
2. Дорошенко К. Гуманістичний ідеал старшокласників: дослідження проблем // Рідна школа – 2002. – №2. – С. 24.
3. Кирилова Н.А. Ціннісні орієнтації в структурі інтегральної індивідуальності старших школярів // Заг. психологія. – 2000. – № 4.
4. Кучмагра С., Варба М. Ціннісні орієнтації та пріоритети старшокласників. // Психолог. Жовтень (87) 2003. – С. 22.
5. Лой А.М. Моральність як чинник цивілізованості та культури / А.М.Лой // Філософська думка. – 2004. – №5.
6. Мистецтво життєтворчості особистості: Науково-методичний посібник: У 2 ч. – К.: ІЗМН, 1997. – 4.2: Життєтворчий потенціал нової школи. – 936 с.

РОЛЬ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР В СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ (НА ПРИКЛАДІ ГРАФІТІ)

Вертилецька І.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Хлебїк С.Р.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Актуальність. На сучасному етапі розвитку суспільства проблема соціалізації особистості знаходиться в постійному пошуку нових підходів до її вирішення. Передусім, це стосується соціалізації підлітків, тому що саме у цей період життя закладаються основи особистості, її здатність до адекватної оцінки суспільних процесів та уміння застосовувати набутий досвід у своїй життєдіяльності.

Невід'ємною складовою соціалізації підлітків має стати їх суспільна активність. Об'єднання підлітків і молоді в молодіжні групи – одна з форм вияву такої активності, саме тому важливу роль у процесі соціалізації підлітків відіграють молодіжні субкультури.

Уявлення про роль підліткової субкультури у сучасній культурі суспільства в цілому суперечливі. Це пов'язано з недостатньою розробленістю питань, наукових та теоретичних засад з підліткової субкультури.

Тому, мета статті полягає у визначенні специфіки роботи соціального педагога з неформальними підлітковими групами графіті.

Вітчизняні вчені Р.Вайнола, Н.Заверико, А.Капська, Г.Лактіонова, Л.Міщик, В.Оржеховська, та ін. вказують на значний вплив різних факторів і агентів на соціалізацію, серед яких чільне місце відводиться підлітковим субкультурам. Як писав В.Т.Лісовський – підлітки частіше інтегровані в субкультурні групи, ніж дорослі. Це пояснюється їх природним прагненням об'єднатися в умовах "занедбаності і недружелюбності світу дорослих" і пошуками таких значущих для підлітків дружніх контактів, прихильностей, розуміння ровесників при нерозумінні дорослих".

Одним із провідних чинників соціалізації підлітків більшість науковців виокремлює групу однолітків, а саме залучення до окремих видів субкультури.

Головною функцією молодіжних субкультур є соціалізація молодої людини до суспільства та становлення себе як особистості на певному етапі розвитку, тоді до молодіжних субкультур можна ставитися як до різноманітних форм прояву пізнання особистістю світу, свого місця в ньому [4, с.51-56].

Молодіжні субкультури мають свої цінності, специфічну манеру спілкування, стиль поведінки та одягу, певний спосіб мислення та світосприймання [3].

Як різновид соціальної поведінки особистості, графіті виконують певні соціальні функції. Вони є формою вираження емоційного напруження, анонімного висловлювання сильних почуттів, способом самоствердження окремих соціальних груп, засобом персоналізації анонімної міського середовища, передають інформацію і т.п.

Взагалі сучасне графіті – це результат довгої історії розвитку графіті, які спочатку являли собою надряпані слова чи фрази на стінах, а тепер перетворилися на мальовниче вираження думок і почуттів. Термін графіті означає будь – який недозволений напис, знак, зроблений в будь-який спосіб на об'єктах суспільної і приватної власності.

Вчені визначили основні причини, через які підлітки попадають в молодіжні групи (зокрема графіті): потреба в друзях; бажання пізнати незвичайне, у тому числі сучасні течії в мистецтві; неуспішність у школі і відчуження від шкільного колективу; відсутність інтересу до будь-чого, бездіяльність, байдужість до навчання; потреба в емоційних враженнях; відсутність індивідуального підходу у школі; бездоглядність, самотність, занедбаність, беззахисність; оригінальність вражень, отриманих в групі, свобода; можливість проявити протест проти чогось [6].

У створенні стратегії успішної соціалізації підлітків науковці пропонують два основних підходи: можна йти від найбільш гострих актуальних ситуацій, які будуть задавати відтінок відносинам педагогів та учнів, або випереджати розвиток подій, спираючись на соціально-педагогічний аналіз і прогноз розвитку ситуації соціалізації, допомагаючи підліткам та юнакам вирватися з під гніту обставин.

Найбільш продуктивним соціальні педагоги визначають тип системної стратегії – це створення умов для успішної соціалізації підлітків. Він включає стратегію індивідуально-профілактичної роботи та на стратегію залучення підлітків в соціально та особистісно значущих видів діяльність [5].

Організація роботи з супроводу неформальних об'єднань підлітків може будуватися у двох, умовно виділених, напрямках:

- превентивний, його завдання – профілактика очікуваного неблагополуччя, що має комплекс передумов для можливих відхилень у соціалізації, в силу різних причин: генетичного, медико-біологічного, соціального, психолого-педагогічного факторів ризику.

- актуальний, його завданням – надання психолого-педагогічної, медико-соціальної допомоги неформальним групам, які мають негативні прояви під впливом зовнішніх факторів.

На початкових етапах роботи з підлітками, особливої актуальності набирає діагностування підліткової групи. При вивченні слід виявити: чи присутня ієрархічна ланка, хто є лідером, склад неформальної молодіжної групи, ступінь впливу лідера на інших "неформалів", спрямованість неформальної молодіжної групи та інше

У зв'язку з цим першорядним має бути у вивченні підліткової групи, об'єднання, і кожного її учасника (його стану, стосунки в сім'ї, школі, з даною групою), а при необхідності надання допомоги підлітку і всій групі в цілому.

Важливий напрямок у роботі спеціаліста соціально-педагогічної роботи – це робота з батьками "неформалів": вивчення сімей, створення батьківських активів спільно, проведення лекторіїв з питань виховання дітей у сім'ї, а також з педагогами щодо організації вільного часу підлітка.

Пріоритетними напрямками в діяльності з організації вільного часу учнів мають бути:

❖ турбота про різноманіття змісту, моральне і фізичне здоров'я учнів, їх духовний розвиток;

❖ поєднання індивідуальних, групових і масових форм роботи з учнями;

❖ організація спільної пізнавальної, суспільно-корисної, художньо-творчої, спортивно-оздоровчої, дозвільної діяльності педагогів, учнів, їх батьків;

❖ забезпечення гуманістичних відносин дітей і дорослих, морального мікроклімату;

❖ організація спілкування учнів як особливого виду їх діяльності, формування культури спілкування;

❖ використання засобів для організації вільного часу учнів, специфічного виду діяльності;

Робота з учнями в організації вільного часу повинна бути спрямована на:

❖ зміну позиції учня (зацікавлена, творча, активна, творча, організаторська, пасивна, нейтральна, негативна);

❖ включеність кожного учня в різноманітні форми шкільної та позашкільної роботи;

❖ виявлення інтересів учнів, створення умов для їх задоволення в позанавчальній діяльності;

Важливим аспектом подолання негативних наслідків є взаємодія школи з установами додаткової освіти в організації вільного часу підлітків графітчиків (особливо у літній період коли більшу частину свого вільного часу підлітки проводять на вулиці) який вони витрачають на діяльність за своїм бажанням та потребами і що суттєво відбивається на процесі їхньої соціалізації. [1, ст. 29-30]

Організація вільного часу неформальних об'єднань може складатися з трьох етапів: 1 етап – організаційний – виявлення інтересів, схильностей, потреб неформальної групи; створення умов для організації різноманітної за змістом і формами роботи; визначення місця роботи (спортивні та актові зали) визначення змісту, форм і методів організації, режиму вільного часу, розробка програм гуртків, клубів, інших творчих об'єднань; аналіз організаційного періоду та оцінка готовності (педрада, нарада при директорі, рада школи за участю учнів, батьків, представників установ додаткової освіти, керівників творчих об'єднань) 2 етап – безпосередня організація позанавчальної діяльності; 3 етап – підведення підсумків – творчі звіти колективів, об'єднань (концерти, виставки, фотогазети, конференції); співвідношення результатів з поставленими цілями і завданнями (творча конференція всіх організаторів вільного часу учнів).

Організацію вільного часу підлітків графітчиків (в літній період) можна розглядати на прикладі "загонів територіальної громади" [2, ст. 51-57].

Отже, специфіка роботи соціального педагога з неформальними підлітковими групам графіті полягає в налагодженні взаємодії між її членами, поєднання зусиль підлітків та дорослих, їхній взаємодії (заснованій на партнерських засадах), а також сприяння організації змістовного дозвілля. Переважною формою якої є створення загонів територіальної громади і насичення їх діяльності відповідним змістом.

Література

1. Панагушина О.Є. Взаємодія школи з молодіжними організаціями як чинник успішної соціалізації підлітків. // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. – №3.
2. Полехина М. Дворовые отряды – путь социализации трудных подростков. // Социальная педагогика. – 2007. – №1. – С. 51-57.
3. Федорова О.В., Шевченко Л.О. Психолого-педагогічні особливості соціалізації особистості підлітка в неформальних об'єднаннях // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 13 (272).
4. Череповська Н. Роль медіа – культури у формуванні молодіжних субкультур в Україні. // Соціальний педагог. – 2008. – №11.
5. Чернета С. Ю. Організаційно-педагогічні умови соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях: дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2005.
6. Шевців З.М. Основи соціально-педагогічної діяльності. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.

УДК 37.013.42

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ПСИХОФІЗИЧНИМИ ВАДАМИ В НИЖИНСЬКОМУ ДИТЯЧОМУ БУДИНКУ-ІНТЕРНАТІ

Гармаш Д.І., студентка ІV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Володченко Ж.М.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Поняття адаптації в перекладі з латинської – асіарі – як пристосування будови та функцій організмів, його органів і клітин до умов середовища. Це одне з ключових понять в біології, але воно знайшло широкі застосування як теоритичне поняття у психології, культурології, а також в соціології та соціальній педагогіці у словосполученні соціальна адаптація.

Соціальна адаптація є однією із складових процесу соціалізації особистості. У соціальній психології адаптація визначається, як пристосування індивіда до групових норм і соціальної групи до окремого індивіда. Адаптація передбачає узгодження вимог та очікувань соціального середовища по відношенню до людини, з її установками та соціальною поведінкою; узгодження самооцінок та домагань людини з її можливостями та з реаліями соціального середовища (Ж.Піаже, Р.Мертон) [1,46]. У соціальній педагогіці категорія соціальної адаптації розуміється, як процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища. Хоча інші автори вказують на те, що соціальна адаптація може протікати, як в активній так і в пасивній формі. Але в будь-якому випадку цей процес передбачає зустрічну активність індивіда та соціального середовища [3,36].

У своєму дослідженні ми спираємося на таке визначення поняття соціальної адаптації – як пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, рольова пластичність поведінки, інтеграція особистості у соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового середовища, форм соціальної взаємодії [2,28]. На нашу думку доцільно додати і засвоєння культури, як складової соціальної адаптації.

Адаптивна здатність дозволяє людині реалізувати свої потреби, можливості, вступати у взаємодію з іншими членами суспільства.

Процес адаптації починається від народження. Він є безперервним, зважаючи на те, що в навколишньому середовищі постійно відбуваються зміни соціальної дійсності, що безперечно, потребує нових способів пристосування індивіда. Тому важливим компонентом соціальної адаптації є узгодження оцінок особистих мотивів і домагань індивіда з цілями, цінностями соціального середовища. Також значну роль у процесі соціальної адаптації відіграє адаптаційний потенціал людини. Це ступінь прихованих можливостей людини оптимально включатися в нові умови соціального середовища, а також ті, що перебувають у постійних змінах. Адаптаційний потенціал пов'язаний з адаптивною підготовкою особистості - накопиченням людиною такого потенціалу в процесі особливим чином організованої діяльності по пристосуванню до соціальних умов. Тобто тими уміннями та навичками

приспосовання, які індивід набуває в процесі життєдіяльності. Зовнішні труднощі, хвороба знижують адаптаційний потенціал індивіда [4].

Аналізуючи процес соціальної адаптації, дослідники виділяють форми адаптації : пасивна та активна. За умов дії активної форми адаптації індивід прагне енергійно взаємодіяти з середовищем, впливати на його розвиток та зміни, долати труднощі й перемоги, вдосконалювати суспільні процеси.

При пасивній формі адаптації індивід не прагне до змін оточуючої дійсності, пасивно приймає існуючі норми, оцінки, способи діяльності. Слабо мобілізує біологічні та психологічні ресурси до протистояння в соціальному середовищі. В результаті цього при зустрічі індивіда з реальними об'єктивними труднощами, експериментальними ситуаціями – як результат низької адаптації може з'явитися соціальна дезадаптація, що проявляється в різних формах девіантної поведінки [5]. Інші дослідники виділяють такі форми соціальної адаптації як:

1. Акомодация (повне підпорядкування вимогам середовища без їхнього критичного аналізу);

2. Конформізм (вимушене підпорядкування вимогам середовища);

3. Асиміляція (свідоме й добровільне прийняття норм та цінностей середовища на основі особистої солідарності з ними).

Важливо також відзначити, що поруч із поняттям соціальної адаптації важливою є і поняття психологічна адаптація, яка виступає запорукою належної пристосованості в соціумі. Психологічна та соціальна адаптації є взаємозалежними та взаємозумовленими. Психологічна адаптація, як соціально зумовлена суспільним характером людської свідомості, психіки, у свою чергу, шляхом формування цілей і програм впливає на ефективність адаптивної діяльності емоційного забарвлення (Бура Г.С.). Без психологічної адаптації, що спонукає людину до адаптивної діяльності, яка немов би "дає старт" соціальній адаптації, остання була б просто неможлива. Психологічна адаптація в суспільстві відбувається завдяки дії психологічних механізмів :

1. Екзистенційний натиск – оволодіння мовою та неусвідомлення засвоєння норм соціальної поведінки, спілкування в процесі взаємодії зі значимими людьми;

2. Імпринтінт (запечатління) – фіксування людиною на рецепторному та підсвідомому рівнях особливостей життєво важливих об'єктів, які впливають на неї. Імпринтінт проходить переважно в немовлячому віці;

3. Наслідування – слідування якомусь прикладу, зразку. Один із шляхів довільного засвоєння людиною соціального досвіду;

4. Ідентифікація (ототожнення) – процес несвідомого утотожнення людиною себе з іншими людьми, групою, друзями;

5. Рефлексія – внутрішній діалог, при якому людина розглядає, оцінює, приймає чи відштовхує ті чи інші цінності та правила притаманні різним інститутам суспільства. За допомогою рефлексії людина може формуватися та змінюватися в результаті усвідомлення та переживання нею тієї реальності в якій живе, свого місця в цій реальності. [5]

На характері соціальної адаптації позначаються й індивідуальні психологічні ознаки особистості (рівень інтелектуального розвитку, мислення, увага, пам'ять, почуття, пізнавального інтересу); характеристики темпераменту (інтенсивність, темп реакції, регідність, пластичність); риси характеру особистості (цікавість, комунікабельність, терплячість, відповідальність, працелюбність).

Проте не можна переоцінювати вплив психіки на соціальну адаптованість людини. Оскільки причини що породжують соціальну адаптацію і визначають її сутність, лежать у соціальній сфері. Отже, соціальна адаптація відбувається на базі групового досвіду, характер і тип якого визначається культурою суспільства. Саме соціальне середовище, зокрема його сфери і соціальна, духовна – формують певні очікування щодо поведінки людини. Періоди підвищеної адаптивної інтенсивності співпадають з поживленням соціальної діяльності суспільства і навпаки, уповільнення явищ соціальної трансформації зменшують інтенсивного пристосовання індивіда.

Наряду з важливістю соціального середовища, значну роль у процесі соціального пристосовання відіграє і мікросоціум. Це найближче середовище, в якому проходить розвиток індивіда. Мікросоціум включає батьків, вихователів, групи однолітків, які і є первинними агентами соціальної адаптації. Вони створюють необхідний простір та соціальне оточення в якому знаходиться особа і в контакт з якими вона вступає [2].

Соціальна адаптація в соціумі здійснюється широким набором засобів. До них належать: засоби догляду; формування побутових та гігієнічних навичок; оточуючі продукти матеріальної культури; елементи духовної культури (казки, пісні); зміст спілкування; методи

заохочення; методи заохочення і покарання; поступове залучення людини до основних сфер її життєдіяльності – спілкування, навчання, предметно-практичної діяльності, спорту [2].

На основі аналізу і узагальнення літературних джерел, ми визначили Орієнтовні критерії та відповідні показники соціальної адаптації індивіда.

- Адекватна система відносин із соціальним середовищем. Засвоєння основних вимог статево-ролевої поведінки. Свідоме й добровільне прийняття норм та цінностей середовища. Включеність індивіда до основних сфер його життя – спілкування, навчання, предметно-практичної діяльності.

- Відповідність розвитку соціально-віковим нормам. Сформованість пізнавальних змін. Оволодіння в достатній мірі навчальним матеріалом та адекватне застосування його на практиці.

- Побутова пристосованість.

Сформованість навичок самообслуговування та побутових умінь. Відповідно до означених критеріїв можна виділити наступні рівні соціальної адаптації особистості.

Високий рівень характеризується включеність індивіда у активне суспільне життя з широким колом спілкування, високою громадською свідомістю.

Середній рівень соціальної адаптації характеризується зниженими показниками соціальної зрілості, що породжені деякими проблемами в оволодінні практичними уміньми, навчальним матеріалом, засвоєння елементів духової культури.

Низький рівень визначається зниженим адаптаційним потенціалом. Ці суб'єкти є побутово непристосованими, мають несформований світогляд та звужене коло спілкування. Як правило ці люди мають вади розвитку або виховуються у "збіднілому" соціальному середовищі.

Несформований (відсутній) рівень соціальної пристосованості, мають індивіди з тяжкими психофізичними вадами і потребують постійного нагляду та догляду.

Таким чином соціальна адаптація визначається, як важливий компонент соціалізації і здійснюється на основі дії ряду факторів: соціального середовища, мікросоціуму, механізмів психологічної адаптації, належного рівня психологічного розвитку та засобів соціальної адаптації.

Відхилення від норм розумового розвитку накладають специфіку на процес їх соціалізації. Ці діти ніби "випадають" із процесу соціалізації. Вони опиняються в особливій соціальній групі, основною ознакою якої є ізолюваність, а домінантною характеристикою – соціальна бездіяльність.

Починаючи з ранніх етапів свого розвитку, діти з інтелектуальною недостатністю не мають змоги повноцінно "привласнювати" набутки людської культури – за звичайних умов виховання вони повною мірою не проходять ряду важливих "соціальних шкіл": предметних дій, мовного спілкування з довколишнім, колективної гри. [6,39]

Перебуваючи в ізолюваних умовах від соціуму, діти-інваліди позбавлені можливості вести повноцінно спосіб життя. Основною проблемою є формування життєвого досвіду через незадоволеність особливих потреб у соціальних взаємовідносинах і спілкуванні, доступні до інформації і об'єктів оточення та матеріальних цінностей.

Труднощі щодо пізнання світу в дитинстві, посилені недостатнім словниковим запасом, збудженням соціальної практики спілкування з новими людьми. Через замкнуте коло спілкування ці діти часто виявляються невідповідними до життя у відкритому середовищі. Прагнення до спілкування гальмується невмінням формулювати думки, виразити прохання та адекватно реагувати на звернення. Потрапивши в середовище здорових однолітків, розумово відсталі діти відчувають відчуженість, навіть ворожість. Через значні проблеми у спілкуванні у таких дітей не формується адекватне уявлення про себе, оточуючих; не виникає відчуття потрібності та самоцінності. Це призводить до того, що з часом, формуються негативні стереотипи психіки, суттєво ускладнюється або взагалі унеможлиблюється подальша соціальна інтеграція.

Діти з інтелектуальною недостатністю позбавлені багатьох видів дитячої діяльності, з таких причин їм важко набутти необхідних знань та навичок. Як наслідок, можлива вторинна затримка розумового розвитку (формування фрагментарного мислення, невміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між речами; процесами, явищами, недорозвиненість пізнавальних потреб та порушення у розвитку особистості). Тому, навіть при наявності певного обсягу знань, засвоєних механічно, такі діти не в змозі сформувати більш-менш цілісний світогляд. В результаті у дитини виробляється пасивна поведінка, соціальна позиція спостерігача.

В іншому випадку, можуть додаватися й фізичні вади (дефекти, органів мови, слуху, рухова обмеженість) перешкоджаючи інтенсивній соціальній взаємодії, що спричиняє відхилення у емоційній сфері.

Не сформованість таких якостей як: охайність, акуратність, самостійність, прагнення до співпраці перешкоджає формуванню соціальної мобільності, інтеграції в суспільство.

Відсутність необхідної професійної психологічної підтримки при вирішенні багатьох проблем, які особливо загострюються і ускладнюються в юнацькому віці (період статевого дозрівання) призводить до незасвоєності основних вимог статево-рольової поведінки.

Ще одним показником низької соціальної якості є побутова непристосованість: замкненість у просторі, невміння користуватися побутовими приладами, відсутність навичок самообслуговування. Діти часто бояться незнайомих предметів (ліфту, пральної машини), лякаються тварин, їх насторожує все незнайоме. Ці діти із-за побутової обмеженості, через обмежену орієнтацію та витривалість, потребують постійного стороннього нагляду або догляду, інколи навіть медичного працівника. [2,34]

Особливі потреби, обмежені можливості таких дітей породжують ряд специфічних проблем освіти. Перш за все, неможливість оволодіння в достатній мірі навчальним матеріалом та адекватно застосовувати його на практиці.

Як вже зазначалося вище, особи які мають глибокі порушення інтелекту – інваліди, не здатні до самостійного життя, потребують опіки. Однак при створенні для них спеціальних умов, вони частково працездатні можуть бути соціально адаптованими та приносити навіть деяку користь суспільству. Між тим відсутність чи недостатність необхідної допомоги, неврахування специфічних особливостей розвитку, обмеженість навчання цих дітей, в багатьох випадках призводить до того, що вони "випадають" із системи освіти. Не навчені і не підготовлені до праці, ці особи, ставши дорослими, є баластом для суспільства. [1,25]

Отже, процес соціальної адаптації дітей з вадами розумового розвитку потребує організації спеціалізованої психолого-педагогічної діяльності, спрямованої на опанування соціальними уміннями і навичками, необхідними для самостійного або частково самостійного дорослого життя індивіда.

Література

1. Андрущенко В.П., Соціальна робота: короткий енциклопедичний словник. \ В.П.Андрущенко, В.І.Астахова., В.П.Бех. – К.: ДУССМ, 2002. – 536 с.
2. Бондаря В.І. Психолого-педагогічний супровід дітей шкільного віку з помірною та тяжкою розумовою відсталістю/ В.І.Бондаря, В.В.Засенка. – К.: ТОВ "Поліпром", 2006. – 163 с.
3. Венгер Л.А. Психология / Л.А.Венгер, В.С.Мухина – М.: Просвещение, 1988. – 240 с.
4. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника. \ С.Я.Рубинштейн – М.: Просвещение, 1986. – 192 с.
5. Синев В.Н. Коррекционная направленность учебно-воспитательного процесса вспомогательной школы. Введение в историю олигофренопедагогике / В.Н.Синев. – К.: ТОВ "Поліпром", 1966. – 170 с.
6. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детских возрастах / Д.Б.Эльконин – М.: Просвещение, 1995. – 176 с.

УДК 37.013.42

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ ЛІЦЕЮ, ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Гордієнко А.С., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Борисюк С.О.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Актуальність. У статті висвітлюються результати емпіричного дослідження щодо розвитку особистісних характеристик та їх спрямованостей у ліцеїстів, які вибиратимуть у майбутньому професії педагогічного спрямування.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічні зміни, які відбуваються у зв'язку з розбудовою державності суверенної України, особливості запиту на робочу силу та її використання в умовах ринкових відносин, становлення різних форм власності, конкуренції і безробіття, підсилюють необхідність компетентної професійної орієнтації молоді. Вирішальна роль у професійній орієнтації молоді належить сучасній школі, особливо шкільній

психологічній службі, а також різним соціально-психологічним службам, консультативним центрам, які останнім часом почали функціонувати в Україні.

Соціально-економічна ситуація, що склалася сьогодні в Україні, вимагає від суспільства виходу на арену спеціаліста нового типу. Основні його риси – високий професіоналізм, компетентність. Ця людина повинна глибоко усвідомлювати задачі, що стоять перед нею, вміти підходити до них з інтересом, творчо. Невід'ємними її рисами мають бути чесність, вимогливість і принциповість, самокритичність, готовність брати відповідальність на себе, вміння і бажання працювати по-новому [5].

Чим краще і організованіше буде вестись робота з проблем профорієнтації молоді, тим більше висококваліфікованих молодих спеціалістів одержить народне господарство України.

Профорієнтація передбачає надання повного обсягу знань про професію та можливості їх здобуття, допомога молоді визначити свої інтереси, нахили та індивідуальні особливості, сприяти підвищенню конкурентоспроможності працівника на ринку праці.

Вибір професії – складний і довгий мотиваційний процес: адже від правильного вибору професії залежить задоволеність людини своїм життям. Тому актуальним, на наш погляд, є вивчення професійного розвитку особистості, розглядаючи людину як суб'єкт професійної діяльності в діапазоні його професійного становлення і розвитку.

Особливу значущість набуває вивчення професійного становлення в юнацькому віці і, насамперед, стрижневої проблеми – особистості юнака як суб'єкта творчого саморозвитку, самовизначення і самопізнання в професійній діяльності [2].

Професійне становлення, розвиток професійного потенціалу особистості, формування суб'єкта творчого саморозвитку в юності повинні бути свідомо організованими процесами. Студентський вік є сенситивним для професійного становлення. Вибір професії – це не одномірний акт, а процес, який складається з низки етапів, тривалість яких залежить від зовнішніх умов і індивідуальних особливостей суб'єкта вибору професії. Тому є більш очевидним, що сучасні дослідження повинні проводитись комплексно, в більш широкому соціально-особистісному контексті. Особливу цінність набувають дослідження представників різних професій як особистостей зі своїми індивідуальними планами розвитку, життєвим досвідом, перспективами, проблемами, етапами і кризами внутрішнього росту.

Існують різні варіанти визначення поняття "вибору професії", однак всі вони зводяться до того, що професійне самовизначення представляє собою вибір, який здійснюється у результаті аналізу внутрішніх ресурсів суб'єкта і співвідноситься з вимогами професії. Зміст даного визначення висвітлює двобічність явищ вибору професії: з одного боку, той, хто вибирає (суб'єкт вибору), з іншого боку – те, що вибирають (об'єкт вибору). І суб'єкт і об'єкт характеризуються, величезним набором характеристик, що і вказує на неоднозначність явища вибору професії [3].

Зважаючи на вище викладені теоретичні позиції щодо професійного вибору молоді людини, ми поставили за мету – вивчити, які особисті характеристики та спрямованості переважають у тих учнів педагогічного ліцею, які вибиратимуть у майбутньому професії педагогічного спрямування.

Дослідження проводилось в Ніжинському обласному педагогічному ліцеї Ніжинської міської ради при НДУ імені Миколи Гоголя, і охоплювало класи I курсу іноземних мов, II курсу фізико-математичних та I курс української філології.

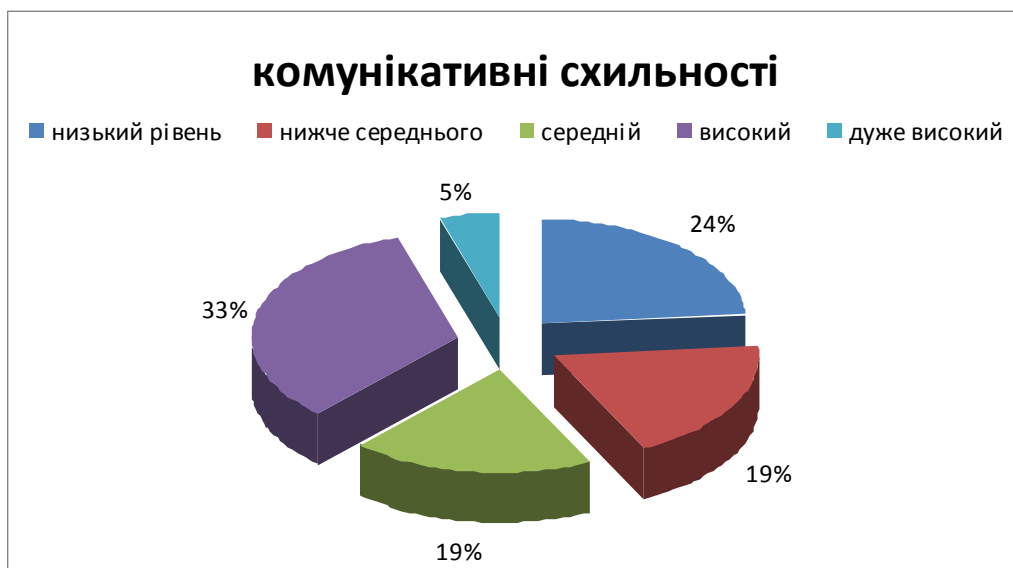
Вибірка становила 72 досліджуваних: 27 учнів – клас іноземних мов, 26 учнів – клас фізико-математичний, 19 учнів – клас української філології.

У ході дослідження було використано методика Е.А.Клімова на визначення типу професії, методика "Здатність до емпатії" та методика виявлення "Комунікативних та організаторських здібностей" [1].

Аналізуючи результати методики Е.А.Клімова на визначення типу професії, ми визначили відсоток типів професій, які притаманні ліцеїстам. А саме: людина – техніка – 11,11%; людина – знакова система – 7,40%; людина – природа – 11,11%; людина-людина – 33,33%; людина – художній образ – 62,96%. Таким чином, у ліцеїстів переважає такий тип професій як "людина- людина".

Результати вивчення ліцеїстів за методикою "Здатність до емпатії" свідчать про те, що в учнів переважає нормальний рівень емпатійності – 74%; високий рівень – 15%; низький рівень – 11%.

Результати вивчення учнів ліцею щодо рівня розвитку комунікативних та організаторських здібностей представлені у діаграмах 1 і 2.

Діаграма 1

Аналізуючи результати проведеної методики на виявлення "Комунікативних та організаторських здібностей", бачимо, що до низького рівня розвитку комунікативних здібностей відносяться – 24%; нижче середнього – 20%; середній рівень – 20%; високий рівень – 35%; дуже високий рівень – 1 учнів, тобто – 4,7%. Таким чином можна стверджувати, що у досліджуваних переважає високий рівень комунікативних здібностей, що позитивно впливатиме на виконання професійних обов'язків у системі "людина-людина".

Діаграма 2

Аналізуючи методику на виявлення "Комунікативних та організаторських здібностей", а саме у організаторських, ми визначили, що до низького рівня відносяться – 21%; нижче середнього – 21%; середній рівень – 16%; високий рівень – 21%; дуже високий рівень – 21%. Таким чином можна стверджувати, що у класі переважає декілька рівнів організаторських здібностей. А саме низький, нижче середнього, високий та дуже високий рівень, що в подальшому може вплинути на вибір професії та навчання в цілому.

Таким чином, результати проведеного дослідження підтвердили, що професійне самовизначення як самостійне і незалежне визначення життєвої перспективи та вибір майбутньої професії – є найважливішими завданнями розвитку особистісного розвитку учнів педагогічного ліцею.

Література

1. Балл Г. Психолого-педагогічні засади професійної орієнтації школярів. Професійна діагностика: Метод. посіб. / Упоряд. Л.Шелестова. – К.: Шк. світ, 2006. – 128 с.

2. Кравченко І., Морев О. Використання засобів професіографії при вивченні школярами педагогічних професій. Професійна діагностика: Метод. посіб / Упоряд. Л.Шелестова. – К.: Шк. світ, 2006. – 128 с.

3. Моїсеєнко К. Професійна діяльність соціального педагога: Методичний посібник / К.Моїсеєнко. – К.: Шкільний світ, 2009. – 120 с.

4. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога / Р.В.Овчарова. – 2-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1996. – 352 с.

5. Шайкова А. Профорієнтація як передумова ефективного професійного розвитку майбутнього спеціаліста / А.Шайкова // Професійне становлення: проблеми і перспективи: Матеріали V міжнародної науково – практичної конференції. – Хмельницький, 2009. – С. 236–238.

УДК 371.1:94

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ

Долінський Т.М., студент V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: канд. істор. наук, доц. **Дудка Л.О.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

У час розвитку української національної школи проблема формування активної творчої особистості є досить актуальною. Центральною постаттю навчально-виховного процесу є вчитель. За словами В.Сухомлинського, "лише творчий учитель може бути джерелом успіху своїх вихованців" [1, с.53].

Педагогічна професія особлива, її не можна порівняти з жодною іншою. Вона специфічна й має багато особливих компонентів, якими характеризуються педагогічні здібності. Педагогічна діяльність – це вияв постійної різнобічної творчості.

У чому полягає завдання вчителя у школі? Учитель – це хто? Напевно, у багатьох людей виникало таке питання. Дехто може сказати, що це людина, яка дає конкретні знання, але це людина, яка взяла на себе величезне завдання виховувати людей. Учитель – це лікар, психолог, діагност, артист, це батько й мати, це цілитель дитячих душ. Він мусить уміти заворожувати своєю мовою, переконувати всіма своїми діями, захоплювати, підкорювати своїй меті слухачів. Учитель – це священнослужитель, бо він уселяє віру в життя, торжество людського добра та в милосердя і співчуття, віру в неповторність і особливе призначення кожної людини. Учитель – це дослідник. Він постійно експериментує, аналізує, вносить виправлення в свою діяльність. Учитель – це громадянин, патріот у своїй небайдужості до всіх подій, що відбуваються в житті. Учитель – це філософ, що намагається зрозуміти сенс життя і розмірковує над його секретами.

Знання предмета, прагнення до самоосвіти, любов до дітей, розумна вимогливість, почуття міри, педагогічний такт, особистий приклад, уміння контролювати свою діяльність і поведінку, спостережливість, винахідливість, уміння користуватися голосом, дикцією, мімікою, тоном, жестом – ось основні риси справжнього учителя [5, с.7].

В.Сухомлинський вважав, що джерелом і рушійною силою самоосвітньої діяльності вчителя є потреба в знаннях – "знати більше, ніж я знаю сьогодні". Тому підвищення педагогічної майстерності – неперервний гнучкий процес, що потребує наполегливої роботи, здібностей, самоосвіти, самовиховання, самовдосконалення і рефлексії [2, с.102].

Якість навчально-виховного процесу школи, його результати певною мірою залежать від учителя, його теоретичної підготовки, педагогічної та методичної майстерності. З метою покращення фахової підготовки педагогічних кадрів у школах проводять спеціальну методичну роботу, яка спонукає кожного вчителя до підвищення свого фахового рівня, сприяє взаємному збагаченню членів усього колективу педагогічними знахідками, дає змогу молодим учителям вчитися педагогічній майстерності у старших і досвідченіших колег, забезпечує підтримувати дух творчості і прагнення до пошуку в педагогічному колективі.

У процесі методичної роботи здійснюються підвищення наукового рівня вчителя, його підготовка до засвоєння змісту нових програм і технологій їх реалізації, постійне ознайомлення з досягненнями психолого-педагогічних дисциплін і методик викладання, вивчення і впровадження у шкільну практику передового педагогічного досвіду, творче виконання перевірених рекомендацій, збагачення новими, прогресивними і досконалими методами й засобами навчання, вдосконалення навичок самоосвітньої роботи вчителя, надання йому кваліфікованої допомоги з теорії та практичної діяльності [8, с.26].

Потрібно зазначити, що сьогодні, у час великих перемін, методична робота вчителя історії та правознавства вимагає від педагога професійності, значних фізичних та розумових зусиль і творчого підходу. Адже методична робота в школі – це спеціально організована діяльність педагогічного колективу взагалі, що створює умови для підвищення майстерності кожного педагога зокрема [5, с.9].

Зараз ця тема є особливо актуальною, тому що за останні роки в Україні значно зросли вимоги з боку держави і суспільства до школи. Головні завдання сучасної школи – розкриття здібностей кожного учня, виховання порядної і патріотичної особистості, готової до життя у високотехнологічному, конкурентному європейському суспільстві. Усе складніше розібратися шкільному вчителю в потоці інновацій – зміна змісту освіти і нові вимоги до його якості, профілізація та інформатизація освіти, дистанційні форми навчання [1, с.11]. Особливої актуальності набуває розробка нових підходів до побудови моделі методичної роботи в школі, спрямованої на підвищення компетентності педагогів.

А.М.Столяренко, розглядаючи методичну сторону роботи педагога, вказує на те, що за старою традицією вона зводилася найчастіше до методів навчання. "Пізніше стали говорити про методику роботи, методичну роботу, а останнім часом усе більше і про педагогічну техніку, педагогічні технології, методичні системи" [6, с. 118].

Але, на жаль, недостатньо уваги приділяється проблемам організації науково-методичної роботи школи, кінцевій меті методичної роботи в школі – підвищенню якості освіти учнів в цілому, не враховуються тенденції сьогодення – зміна мотивів діяльності вчителів, оновлення нормативної бази здійснення методичної роботи, особливо в процесі атестації педагогічних працівників, упровадження особистісно-зорієнтованого підходу до освіти й управління, підвищення ролі самоосвітньої діяльності педагогів, орієнтація діяльності навчальних закладів на кінцевий результат, що використовується для підвищення якості освіти учнів. Тому актуальною є проблема оновлення системи науково-методичної роботи школи, управління нею, зокрема її організація.

Мета статті – висвітлення основних напрямків науково-методичної роботи в загально-освітньому навчальному закладі з урахуванням сучасних вимог до організації освітньої діяльності.

Важливими елементами оновлення організації сучасної науково-методичної роботи в школі є оновлення нормативного забезпечення методичної роботи школи, відмова від застарілих форм організації методичної роботи, створення (за необхідності) нових структурних підрозділів; підвищення ролі якості освіти учнів як основного критерію ефективності науково-методичної роботи; організація науково-дослідницької роботи педагогів як сучасного важливого напрямку методичної діяльності; оновлення інформаційного забезпечення науково-методичної роботи з урахуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [6, с. 28].

У період модернізації освіти методична служба школи ставить перед собою такі завдання:

1. Спрямувати зміст форм методичної роботи на виконання Закону України "Про освіту", Національної доктрини розвитку освіти України;
2. Забезпечити реалізацію особистісно-зорієнтованих технологій, інтерактивних технологій навчання й виховання в усіх елементах структури педагогічного процесу;
3. Створити умови для підвищення професійного рівня педагогів (відповідно до діагностики та кваліфікації);
4. Створення інформаційного центру з метою сприяння підвищення професійної майстерності педагогів через розвиток у них творчого потенціалу;
5. Сприяти науково-дослідницькій діяльності педагогів, вивчати та популяризувати досвід творчих педагогів школи, знайомити з передовим педагогічним досвідом вчителів у межах району, області, України [9, с. 117].

Методична робота в сучасній школі передбачає такі напрями:

- 1) поглиблення філософсько-педагогічних знань, спрямованих на відродження й розвиток національної освіти в Україні, вивчення педагогічної теорії та методики навчання і виховання, психології, етики, естетики, поглиблення науково-теоретичної підготовки з предмета і методики його викладання з урахуванням вимог Закону "Про мови" в Україні;
- 2) вивчення діалектики і принципів розвитку української національної школи; збагачення педагогічних кадрів надбаннями української педагогіки, науки, культури; вивчення теорії та досягнень науки з питань викладання предметів, володіння сучасними науковими методами; глибоке вивчення й практична реалізація оновлених програм і підручників, розуміння їх особливостей і виконання з позиції формування національної школи;

3) освоєння методики викладання додаткових предметів; випереджувальний розгляд питань методики вивчення складних розділів навчальних програм з проведенням відкритих уроків, використанням наочних посібників, ТЗН, дидактичних матеріалів;

4) освоєння і практичне застосування теоретичних положень загальної дидактики, методики та принципів активізації навчальної діяльності учнів і формування у них наукового світогляду, виходячи з вимог етнопедagogіки;

5) систематичне інформування про нові методичні рекомендації, публікації щодо змісту й методики навчально-виховної роботи, глибоке вивчення відповідних державних нормативних документів;

6) упровадження досягнень етнопедagogіки, психології та окремих методик і передового педагогічного досвіду із зверненням особливої уваги на використання в діяльності педагогічних колективів зразків національної культури і традицій.

Саме вчителю історії і правознавства належить втілити в життя основні принципи освіти суверенної української держави – це доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освіти; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку, гуманізм і демократизм; пріоритетність загальнолюдських цінностей над політичними і класовими інтересами; органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями; незалежність державної системи освіти від політичних партій, інших громадських і релігійних організацій; науковий, світський характер освіти у державних навчально-виховних закладах; інтеграція з наукою та виробництвом, взаємозв'язок з освітою інших країн; єдність і наступність, безперервність і різноманітність освіти, відповідність її світовому рівню.

При цьому вчитель історії повинен досконало володіти ефективними формами і методами організації навчально-виховного процесу, раціонально використовувати час на уроці, новий матеріал викладати на належному науковому рівні із застосуванням між предметних зв'язків, звертати увагу на розвиток пізнавальних здібностей учнів. Також враховувати специфіку класу, підбираючи такі форми і методи роботи, які забезпечують досягнення знань і вмінь, передбачених діючою програмою МОН.

Сьогодні, як ніколи, учитель-історик повинен працювати над позитивною динамікою знань учнів, прагнути зацікавити та захопити дітей, що впливає на рівень знань учнів. Педагог повинен пам'ятати, що методика, яку він використовує, має відповідати цілям навчання, завданням виховної роботи, привчати дітей до самостійного опрацювання матеріалу підручника, унаочнювати уроки відеоматеріалами, проводити їх у логічній послідовності, правильно дозувати навантаження учнів з метою збереження їх активності протягом усього уроку. Також учитель проводить цілеспрямований контроль за якістю знань, навчальних досягнень учнів. Як результат педагогічної діяльності вчителя є здобуття учнями призових місць в районних і обласних олімпіадах з історії та в історичних конкурсах. Вчитель-предметник постійно працює над підвищенням рівня педагогічної майстерності, проводить відкриті уроки для вчителів шкіл та району, проводить з учнями школи позакласну роботу, формуючи національну свідомість і любов до рідної землі. Вчитель історії повинен бути вимогливим до себе і до учнів.

Хочу виділити пріоритетні напрямки і завдання методичної роботи:

1. Реалізація основних положень особистісно-орієнтованого підходу до навчання та виховання.

2. Реалізація діючих комплексних цільових програм.

3. Впровадження інноваційних технологій навчання як засобу реалізації диференційованого навчання та умови самореалізації учнів.

4. Комунікативне спрямування навчання.

5. Цілеспрямована спільна робота методичної роботи (МО) і кожного вчителя над підвищенням рівня навчальних досягнень учнів з географії, історії, природознавства, економіки та права.

6. Сприяння професійному росту вчителів, підвищення наукового та кваліфікаційного рівня вчителів.

7. Підготовка і проведення шкільних конкурсів і олімпіад, більш ретельна індивідуальна підготовка учнів до участі в олімпіадах, конкурсах різного рівня.

8. Робота над удосконаленням уроку як засобу розвитку творчої особистості вчителя і учня, самореалізації творчої особистості.

9. Удосконалення форм роботи зі здібними та обдарованими учнями, залучаючи до співпраці з МАН більше старшокласників. Приділяти особливу увагу творчості учнів.

10. За програмою педагогічної взаємодії учня й учителя розробити систему заходів з учнями, які мають початковий рівень навчання.

11. Глибоке вивчення проблеми наступності навчання в школі I - III ступенів, адаптації учнів у школі, перехід на новий зміст навчання учнів 5-х класів.

12. Розвиток геопросторового мислення та вміння логічно викладати свої думки, що співвідносяться з реально пізнаваними об'єктами.

13. Заохочення до самореалізації своїх здібностей, інтересів та життєвих планів засобами історії та права.

14. Вироблення в учнів умінь доречно використовувати набуті знання в різних життєвих ситуаціях.

15. Формування національної свідомості учнів, виховання в молоді поваги до спадщини рідного краю на основі краєзнавчого підходу, усвідомлення цілісного образу свого рідного краю.

Якщо говорити про методичну роботу в школі в цілому, то вона має таку структуру: педагогічна рада, методична рада, методичний кабінет, методичні об'єднання, педагогічні майстерні, інформаційна і психологічна служби.

Шкільні методоб'єднання створюються, якщо в навчальному закладі є троє і більше вчителів однієї спеціальності. Наприклад, якщо у школі є лише 1-2 вчителі історії та правознавства, тоді створюється міжпредметні методоб'єднання – МО вчителів суспільно-гуманітарного циклу [3, с. 7].

Зміст роботи даного шкільного методичних об'єднання – створення організаційних умов для безперервного вдосконалення фахової освіти і кваліфікації педагогічних працівників; своєчасне вивчення нормативних документів; проведення методичних заходів спрямованих на розвиток творчих можливостей педагога; узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду; залучення педагогів до дослідницько-пошукової роботи; апробація та введення нових освітніх технологій та систем; створення фонду літератури, аудіо та відеоматеріалів і ТЗН; проведення огляду кабінетів [1, с. 24].

Робота МО спрямована стимулювати підвищення наукового рівня вчителів, їх підготовку до засвоєння змісту нових програм і технологій реалізації, досягнень психолого-педагогічних дисциплін і методик викладання, передового педагогічного досвіду. Форми організації методичної роботи в школі досить динамічні. Вибір конкретної з них залежить від педагогічної культури вчителів, морально-психологічного клімату в шкільному колективі, матеріально-технічних можливостей школи, інноваційної відкритості та активності вчителів та керівників навчальних закладів. Загалом проводять її в індивідуальній, груповій та колективній формах.

Взаємовідвідування уроків сприяє підвищенню майстерності вчителя. Відвідування молодим учителем уроків досвідченого колеги збагачує його методичний досвід. Досвідчений педагог, відвідавши урок початківця, зможе виявити сильні та слабкі місця в його роботі, дати відповідні поради, а деколи навіть запозичити у молодшого колеги щось корисне для себе [1, с.46].

Досить цікавою формою роботи є єдиний методичний день. Проводять його один раз на чверть для всіх педагогів школи. Напередодні випускають тематичний бюлетень, організують виставку методичних розробок, творчих робіт учителів і учнів школи. У програмі заходів такого дня - відкриті уроки, позакласні заняття, їх обговорення, огляд нової методичної літератури, підбиття підсумків у формі засідання "круглого столу", прес-конференції, майстер-класів, "методичних посиденьок" тощо [5, с.63].

Методичні семінари-практикуми спрямовані на вивчення сучасних педагогічних теорій, аналіз власного досвіду. Опрацьовані матеріали оформляють у вигляді доповідей, рефератів.

"Школа передового досвіду реалізує цілі й завдання індивідуального та колективного наставництва". Основне її призначення полягає в методичній допомозі досвідченого вчителя менш досвідченим колегам. Формується вона на добровільних засадах [5, с.72].

Завдання школи молодого вчителя полягає у сприянні професійного становлення вчителів-початківців, роботою якого опікується досвідчений вчитель або керівник школи. Здебільшого зосереджується на питаннях з методики проведення уроку, позакласного заняття, планування роботи класного керівника тощо [6, с.59].

Науково-педагогічну конференцію організують за підсумками роботи на певному проміжку часу або після завершення певного етапу роботи. Вчителі інформують колег про результати своїх пошуків. Конференція може мати урочистий, святковий характер, можуть бути запрошені педагоги з інших шкіл, представники громадськості, науки.

Творчі звіти вчителів проводять перед атестацією педагогічних працівників. Учитель знайомить усіх із власним досвідом. Це може бути представлено у формі виступу чи доповіді,

презентації, майстер-класу чи відео, а також висвітлення своєї роботи на власному сайті чи у блозі.

Опорні школи – це загальноосвітні школи, які беруть на себе роль методичних центрів кількох найближчих шкіл. Їх завдання – це пропаганда і впровадження у практику інших шкіл досягнень психолого-педагогічної науки, вивчення й поширення досвіду кращих вчителів; допомога органам освіти в організації методичної роботи, в підвищенні кваліфікації й педагогічної майстерності вчителів тощо. Як правило, вони мають високорозвинену навчально-матеріальну базу, висококваліфікований колектив педагогів, високі показники у навчально-виховному процесі, творчі методичні розробки уроків та виховних заходів, які можуть бути запропоновані до впровадження в навчально-виховну практику інших шкіл тощо [9, с.55].

До нетрадиційних форм методичної роботи належать педагогічні ігри (дидактичні, виховні, ділові, рольові), практичні засідання, моделювання педагогічних ситуацій, круглі столи, методичні “мости”, літературні ярмарки педагогічних підручників, посібників, методичних рекомендацій, аукціони методичних розробок чи педагогічних ідей; конкурсні виставки методичних розробок уроків, виховних заходів, підготовка шкільних свят, проведення семінарів та вебінарів.

Атестація педагогічних працівників на сучасному етапі передбачає системність і цілісність експертних оцінок та відкритість. Атестацію проводять у два етапи. На першому організують теоретичні кваліфікаційні випробування (іспити, тести, співбесіди, захист власного творчого звіту) або дослідні (експериментальні розробки). Другий етап передбачає перевірку та оцінювання практичних професійних умінь педагога, результативність праці, відвідування занять, анкетування учнів, батьків, колег атестуючого, адміністрації школи, публікації в методичній пресі [6, с.158].

Отже, основними напрямками удосконалення системи науково-методичної роботи є обґрунтування мети методичної роботи в навчальному закладі; побудова оптимальної структури системи науково-методичної роботи; створення ефективної системи оцінювання методичної компетентності, результатів педагогічної праці, рівня науково-методичної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі.

Підбиваючи підсумки, варто зазначити, що школа має вчити жити, а для цього в ній повинен панувати особливий мікроклімат, у якому дитині було б комфортно, добре, затишно.

Література

1. Баханов К.О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі / К.О.Баханов. – Запоріжжя, 2002. – 324 с.
2. Жерносек І.П. Організація науково-методичної роботи в школі / І.П.Жерносек. – Х.: Основа, 2006. – 128 с.
3. Жерносек І.П. Науково-методична робота в школі / І.П. Жерносек. – К., 2000. – 134 с.
4. Загривная Т.А. Становление научно-методической компетентности педагогов в процессе профессиональной деятельности [Электронный ресурс] : дисс. канд. пед. наук / Т.А.Загривная. – СПб: РГБ, 2006. – 178 с.
5. Кічук Н.В. Формування творчої особистості вчителя / Н.В.Кічук. – К.: НДІП, 1991. – 108 с.
6. Методична робота в школі / укл. В.В.Григораш. – Х.: Основа, 2009. – 304 с.
7. Павлютенков Є.М. Організація методичної роботи / Є.М.Павлютенков. – Харків: Основа, 2005. – 80 с.
8. Пікельна В.С. Управління школою: в 2 ч. / В.С.Пікельна. – Х.: Основа, 2004. – Ч.2. – 112 с.
9. Ткач А.В. Практика вивчення і розповсюдження передового педагогічного досвіду / А.В.Ткач // Педагогіка та психологія: збірник наукових праць / за заг. ред. І.Ф.Прокопенка, В.І.Лозової. – Харків : Апостроф, 2012. – Вип.41. – 237 с.
10. Ушинский К.Д. Педагогические статьи 1857-1861 гг. / К.Д.Ушинский. – М.-Л., 1948. – 650 с.

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ В УМОВАХ УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ

Дудник Є.В., студентка магістратури факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Лісовець О.В.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

В умовах розбудови української держави сучасне вчительство, педагогічна громадськість ведуть пошуки найефективніших методів виховання нового покоління. Питання виховання завжди посідало провідне місце в педагогіці. Цілком природно, що вивчається досвід не лише сьогодення, а й минулого. Зокрема, давно не вщухають гарячі дискусії дослідників, учителів навколо спадщини А.Макаренка. Він зробив значний внесок у теорію й методику виховання та перевиховання дітей. Методи, які він розробив і випробував на практиці в роботі з важковиховуваними дітьми, не втратили своєї актуальності й на сьогодні.

Метою статті є аналіз особливостей роботи соціального педагога з важковиховуваними підлітками в умовах учнівського колективу. Відповідно до мети дослідження формулюємо такі завдання: з'ясувати сутність вікових особливостей підліткового періоду, охарактеризувати особливості роботи з важковиховуваними підлітками на прикладі впровадження досвіду А.Макаренка в умовах загально-освітнього закладу, розкрити основний зміст роботи соціального педагога з такими підлітками [3, 423].

Для того, щоб зрозуміти особливості роботи з важковиховуваними підлітками, розглянемо вікові особливості цього періоду. На період завершення молодшого шкільного віку складається нова ситуація розвитку. Ця зміна підготовлена новоутвореннями попереднього етапу, які виникають в учбовій діяльності, насамперед оформленням нового ставлення до себе як до дорослого. Нове ставлення до себе починає усвідомлюватися спочатку психологічно в учбовій діяльності і надалі лише підкріплюється фізичними змінами. Прагнення підлітка бути дорослим, самостійним викликає протидію з боку дійсності. Коли ж виявляється, що ніякого місця в системі стосунків із дорослими дитина зайняти не може, вона знаходить своє місце у дитячій спільноті. Панування дитячої спільноти над дорослими, реакція групування з однолітками і водночас емансипація від дорослих є характерною ознакою нової ситуації розвитку [2, 151].

У вітчизняній літературі можна знайти як мінімум п'ять варіантів визначення провідної діяльності у підлітковому віці. Так, Д.Ельконін виокремлював інтимно-особистісне спілкування, Д.Фельдштейн – суспільно корисну діяльність, В.Давидов – суспільно значущу діяльність, К. Поливанова розглядає названі вище визначення провідної діяльності підлітка як такі, що вказують на різні сторони повної авторської дії, яка транслюється в межах проектної діяльності підлітка за участі дорослого. Існує гіпотеза про те, що провідною діяльністю підліткового віку є діяльність із статево-рольової ідентифікації (Б.Хасан). Попри різне тлумачення провідної діяльності, всі автори одностайні в тому, що учбова діяльність втрачає свій розвивальний потенціал і для подорослішання значення набувають форми активності, які знаходяться за межами навчально-виховного процесу. Більшість сучасних вітчизняних психологів дотримуються першого погляду на провідну діяльність: головні новоутворення віку виникають завдяки інтимно-особистісному спілкуванню підлітків з ровесниками. Саме в цій діяльності, на їх погляд, формується самосвідомість підлітка, засвоюються норми соціальної поведінки, норми моралі, тут встановлюються стосунки рівності та поваги одне до одного. Спілкування з ровесниками допомагає підлітку напрацювати необхідні навички взаємодії, вміння підкорятися колективній дисципліні, конкурувати за статус у групі, відстоювати свої права, співвідносити особистісні інтереси із суспільними. Спілкування з однолітками – це, разом із тим, специфічний канал інформації; через нього підлітки дізнаються про багато необхідних для них речей, які з різних причин не повідомляють їм дорослі, наприклад, з питань статі. Належність до групи ровесників дає підлітку відчуття емоційного благополуччя та стійкості, підвищує самоповагу, полегшує автономізацію від дорослих. Найкращі умови для змістовного та глибокого спілкування виникають при довірчих дружніх стосунках. Слід зазначити, що вони у підлітковому віці мають досить суперечливий характер – підліток прагне мати близького друга і при цьому досить часто змінює друзів [2, 152].

В роботі саме з важковиховуваними підлітками автор статті спиралась на досвід А.Макаренка. Акцент робився на ідеях формування колективу як середовища для соціалізації важковиховуваних підлітків.

Враховуючи той факт, що свідомість особи, її поведінка формується в процесі активної участі в реальних громадських справах, А.Макаренко включав своїх вихованців в різноманітні і взаємозв'язані види суспільно корисної діяльності, в процесі якої у дітей формується досвід колективістських стосунків, виховувалося почуття обов'язку і відповідальності перед колективом і перед суспільством, вироблялися звички дисциплінованої поведінки, іншими словами, накопичувався моральний досвід [1, 74]. У свідомості вихованців формується колективістичний світогляд, єдина система дій і емоційно психічних станів, що кінець кінцем визначає мотиви поведінки особи, що формується. Враховуючи той факт, що між мотивом поведінки і вчинком існує певна взаємозалежність, А.Макаренко приділяв дуже велику увагу вихованню правильних мотивів поведінки у дітей. Він виходив з того, що в якості мотиву або спонукання до дії завжди виступає переживання чогось особистісно значимого, причому особистісно значиме і суспільно значиме знаходяться в нерозривному зв'язку.

Досвід А.Макаренка переконує в тому, що він зумів знайти таку мотивацію, яка спонукала його вихованців до дисциплінованої поведінки, до виконання суспільно значимих завдань. Велике значення в цьому плані зіграла його "система перспективних ліній". Захоплюючи своїх вихованців високою метою праці на благо соціалістичного суспільства, А.Макаренко вдалося добитися того, що його колектив все більше і більше захоплювався високими суспільно значимими цілями, особисті ж мотиви і інтереси відступали на задній план" [1, 75].

Проаналізуємо труднощі, з якими зіткнулась автор статті, намагаючись впровадити цей досвід на базі Славутицького ЗНЗ № 3:

- Насамперед, це не зацікавленість класного керівника 8-го класу в тому, щоб щось міняти у своєму класі: ні рівень дисципліни, ні рівень успішності її учнів. Чому саме цей клас був обраний для впровадження цього досвіду? Всі вчителі-предметники скаржились саме на цей клас і в плані поведінки на уроках, і в плані успішності по предметах. Спостерігалось небажання класного керівника ставити будь які цілі перед класом.

- З самим класом проводились підготовчі заняття, пояснювалось навіщо створювати колектив, що в ньому розкриваються їх лідерські якості, підвищиться їх відповідальність за себе та інших, вони зможуть самореалізуватись, а, відповідно, зросте їх успішність в навчанні і вони зможуть дисциплінувати свою поведінку. Розповідалось про майбутнє, що вони зможуть поставити мету і її добитись. Спостерігалась байдужість до всього, на питання: "Навіщо ви ходите до школи?", декілька чоловік відповіли, щоб отримувати знання, решта не знала, чому вони ходять до школи, деякі казали, що так хочуть батьки.

- Класний керівник 6-го класу захопилась ідеєю впровадження органів самоврядування в її класі. У неї в класі в результаті дослідження вияснилося, що багато учнів з типом темпераменту холерик, та ще й 30 чоловік, тому їй дуже тяжко було впоратися з ними.

В чому автор статті вбачає проблему наших вчителів, в тому числі класних керівників, сьогодні: вони беруть на себе відповідальність за поведінку та успішне навчання своїх вихованців. А вихованцям нічого іншого не залишається, як пасивно сприймати чи активно не сприймати керуючу роль класного керівника чи вчителя. Йому тільки те й залишається, як робити те, що йому захочеться, бо відповідальність несе не вихованець, а вчитель або класний керівник, а дома батьки. Тому вихованці сприймають тільки крик, щоб заспокоїтись, в них не виховується самовідповідальність за свої вчинки. І коли починаєш впроваджувати систему органів самоврядування, а діти ще не звикли нести відповідальність за себе, тим більше за когось, а ми хочемо щоб вони одразу ж стали слухняними, то так не вийде. Для впровадження цієї системи в умовах учнівського колективу потрібно працювати як з вихованцями, так і з їх класним керівником, пояснюючи її роль і роль самих вихованців в процесі навчально-виховної роботи. Проблема впровадження цього досвіду ще в тому, що в умовах загально-освітнього закладу у вихованців тільки учбова діяльність, немає чи майже немає участі в реальних громадських справах, де б виховувалося б почуття обов'язку та відповідальності перед колективом та перед суспільством. Тому в умовах школи потрібно спеціально влаштовувати ці громадські та суспільно-корисні справи.

Розглянемо особливості роботи з важковиховуваними підлітками в умовах учнівського колективу. При всій значущості спілкування підлітка з ровесниками та дорослими все ж основу соціальної ситуації розвитку сучасного підлітка складає та обставина, що він є школярем. І головна вимога до нього – це оволодіння певною сумою знань, вмінь та навичок, без яких неможливою є його участь у житті суспільства. Навчально-виховний процес у середніх класах має спиратися на потребу учнів у спілкуванні з дорослими та ровесниками і на ті сторони його особистості, які або вже сформувалися, або знаходяться у фазі формування ("зона найближчого розвитку"). Для підлітка "зоною найближчого розвитку" є співробітництво з дорослим у просторі проблем самосвідомості, особистісної самоорганізації і саморегуляції,

інтелектуальної та особистісної рефлексії [2, 151].

Основний зміст роботи соціального педагога з "важкими" дітьми і підлітками – це створення атмосфери реальної співпраці і партнерства в стосунках з неповнолітніми. В однаковій мірі застосовні і принцип добровільного звернення їх по допомогу (пошуку допомоги адресатом), і принцип пропозиції допомоги (рухи допомоги до адресата). Приступаючи до роботи з "важкими" підлітками, не можна проявляти прямотинність. На відміну від дітей молодшого віку "важкі" підлітки – зовсім не пасивний об'єкт соціальної роботи; їх дезорганізуюча активність дуже велика і примушує на себе зважати. Пропозиція будь-якої допомоги з боку соціального педагога повинна "переважити" негативне і недовірливе відношення до нього підлітка і обов'язково містити в собі не якісь абстрактні схеми, а атрибути підліткової субкультури (часто відкидані дорослими) – лише після цього можна переходити до вирішення глибинних питань. Отже, соціальному педагогу доводиться не орієнтуватися на офіційні цінності і постулати, а враховувати стан дитини, продукуючи і реалізуючи ті потреби, які обумовлені його сьогоднішніми пристрастями і перевагами.

Соціальні педагоги тільки у тому разі досягають успіху, якщо не ігнорують ці обставини і створюють спочатку своєрідний кістяк своїх однодумців серед "важких" підлітків, і залучаючи всіх інших в загальну діяльність. Ці дві різні задачі – формування ядра своїх однодумців і вплив на тих, що найменш піддаються – доводиться вирішувати одночасно [4,285].

Соціальний педагог знімає цілий комплекс проблем підлітків, що мають відтінок екстремальності. Відповідним чином організовуючи місце їх існування і створюючи адекватні умови для задоволення їх основних вікових потреб, допомагає їм розібратися в собі, зробити відповідний вибір в житті, а головне, відчутти себе потрібним і захищеним, упевненим в тому, що у важкій ситуації йому є на кого покластися. Соціальний педагог може не лише ініціювати багато соціальних починів, але і пробудити ініціативу самого підлітка, спрямовану на зміни в самому собі, бажання працювати над цим – чи в союзі з соціальним педагогом або використовуючи той потенціал, який є на тій території, де мешкає підліток [4, 286].

Отже, з'ясувавши сутність вікових особливостей підліткового періоду, звертаємо увагу на прагнення підлітка бути дорослим, самостійним – це викликає протидію з боку дійсності. Спілкування з ровесниками допомагає підлітку напрацювати необхідні навички взаємодії, вміння підкорятися колективній дисципліні, конкурувати за статус у групі, відстоювати свої права, співвідносити особистісні інтереси із суспільними. Ця особливість дає змогу акцентувати роботи соціального педагога з важковиховуваними підлітками. Охарактеризувавши особливості роботи з важковиховуваними підлітками на прикладі впровадження досвіду А.Макаренка в умовах загально-освітнього закладу, автор статті приходять до висновку, що дуже важко в таких умовах впроваджувати орган самоврядування в учнівський колектив, тому що потрібно працювати не тільки з самим підлітками, але й з класними керівниками та вчителями, які беруть керівну роль і відповідальність за своїх вихованців і в плані дисципліни і в плані успішності в учбовій діяльності, а підліткам залишається пасивна роль того, що за них несуть всю відповідальність. Основний зміст роботи соціального педагога з важковиховуваними підлітками – це створення атмосфери реальної співпраці і партнерства в стосунках з неповнолітніми.

Література

1. Виничук Л.С. Проблема воспитания сознательной дисциплины в педагогическом наследии А.С.Макаренко: Дис...канд. пед. наук: 13.00.01 / НИИ педагогики УССР. / Виничук Лина Станиславовна. – К., 1986. – 193с.
2. Вікова психологія: практикум: навч.-мет. пос. / За наук. ред. О.П.Щотки. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2008. – 309с.
3. Гніда Т.Б. Творче використання ідей видатного педагога А.С.Макаренка в сучасних умовах у роботі з важковиховуваними учнями молодшого шкільного // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 29 (82). – С. 423-428.
4. Технологии социальной работы: учебник / Под общ. ред. проф. Е.И.Холостовой. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 400 с.

РОЗВИТОК ЖИТТЄВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Желіба А.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Суховєєва Н.М.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

Актуальність теми полягає в тому, що в умовах сучасних соціально-економічних перетворень в нашій країні підростаючому поколінню особливо необхідні морально-психологічна стійкість, почуття громадянської і соціальної відповідальності, здатність приймати життєво важливі рішення. У зв'язку з цим визначилося досить актуальне педагогічне завдання формування життєвої компетентності підлітків – здатності ефективно діяти в повсякденному житті, відповідати його вимогам і змінам, тобто зберігати високий рівень розумової діяльності і адекватно взаємодіяти з оточуючими людьми в різних умовах.

Зазвичай підлітковий вік називають перехідним. У цей час підлітки шукають себе та свої цілі в житті. У підлітковому віці провідними видами діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом.

Метою даної статті є визначення соціально-педагогічного потенціалу туристичних ігор та їх впливу на розвиток підлітків, формування їх життєвих компетенцій.

Проблема розвитку життєвих компетенцій підлітків засобами туристичних ігор потребує наукового аналізу.

Дослідженням туристично-краєзнавчої діяльності займалися такі вчені, як: В.А.Герд, Н.А.Гейніке, Б.Є.Райков, А.А.Остапєць-Свєшніков, Г.С.Усискін, С.О.Шмідт, Ю.С.Константинов, В.М.Куликов та ін.

Виховання особистісної зрілості підлітка відбувається шляхом розвитку самосвідомості особистості, тобто становлення в людині образу його "Я". У структурі "Я-образу" є три компоненти (А.Н.Леонтьєв):

- пізнавальний (знання себе);
- емоційний (оцінка себе);
- поведінковий (ставлення до себе).

У туристичних іграх створюються умови для пізнання себе і роботи над собою в процесі активної співучасті у виробленні, аналізі, реалізації дій з вирішення тактичних і технічних завдань поведінки, дій в нестандартній обстановці або в екстремальній ситуації.

Розвиток особистості – складний і тривалий процес, в якому зовнішні впливи і внутрішні сили, постійно взаємодіючи, міняють свою роль в залежності від стадії розвитку. До моменту приходу дітей в туристський гурток, внутрішнє починає домінувати над зовнішнім. Підліток вже керується певними принципами і виходить з намічених ним перспектив життя. Найхарактернішим в цей період є формування переконання і життєвих ідеалів, становлення самостійності, критичного ставлення до людей і самим собі. У процесі неформального спілкування в туристській групі, спеціальних занять, бесід біля вогнища відбувається самопізнання.

Туризм, з точки зору теорії фізичного виховання, поряд з фізичною культурою і спортом є важливим засобом виховання впливу на дітей і підлітків. У науково-педагогічній літературі немає єдиного визначення дитячо-юнацького туризму. Наприклад, "Кишеньковий довідник туриста" дає таке визначення: "Туризм – наймасовіша форма активного відпочинку та оздоровлення трудящих, один з важливих засобів виховання радянських людей" [1].

На думку І.М.Пілата, під шкільним туризмом і краєзнавством слід розуміти туристично-краєзнавчу діяльність учнів, що виходить за рамки навчальних програм і організований школою та позашкільними установами, громадськістю з метою забезпечення педагогічно доцільного використання їх позаурочного часу. Зазначену діяльність характеризують: соціально-оздоровча, пізнавально-виховна та спортивно-оздоровча спрямованість, широта міжколективних і внутрішньоклективних відносин, в які вступають учні; безпосередній зв'язок цих відносин з "ближнім" і "далеким" соціальним та географічним середовищем" [2].

Ми підтримуємо думку О.О.Остапця про те, що як перше, так і друге визначення мають певні недоліки: перше не розкриває пізнавальну сторону туризму, друге – не вказує на те, що таке туристсько-краєзнавча діяльність: засіб, форма або метод? Більш повним є визначення, в якому дитячо-юнацький туризм трактується як засіб гармонійного розвитку підлітків та юнаків, що реалізовується в формі відпочинку та суспільно корисної діяльності, характерним компонентом якого є подорож (екскурсія, прогулянка, похід, експедиція) [3].

Це визначення, насамперед, вказує на те, що в туризмі повинні інтегруватися такі основні аспекти виховання, як моральний, трудовий, естетичний, фізичний, патріотичний, інтернаціональний, інтелектуальний.

О.Г.Ковальов зауважує, що важливою умовою розвитку потреб є перехід від репродуктивної до творчої діяльності, що не тільки зміцнює позитивні емоційні відносини особистості до неї, але і веде до визнання даної діяльності основним покликанням особистості" [4].

Туристсько-краєзнавча діяльність володіє потенціалом естетичного виховання, яке починається з спілкування з рідною природою. Це складний психологічний процес. Доречно згадати К.Д.Ушинського, який писав, що в любові людини до рідних їй місць проявляється глибокий, повний думки й почуття голос рідної природи. "Називайте мене варваром у педагогіці, але я винис із вражень мого життя глибоке переконання, що прекрасний ландшафт має такий виховний вплив на розвиток молодої душі, з яким важко суперничати впливу педагога, що день, проведений дитиною серед гаїв і полів, коли її голову опановує якийсь п'яний туман, в теплій волозі якого розкривається його молоде серце для того, щоб безтурботно і несвідомо вбирати в себе думки і зародки думок, потоком ллються з природи, що такий день вартий багатьох тижнів, проведених на навчальній лаві " - це запис з юнацького щоденника великого педагога [5]. Туризм вчить бачити, "пробувати на смак" природу, спостерігати і описувати її. Легкий поворот стежки, стрункі сосни, косогір, порослий зеленою муравою, закрут річки та інші картини природи викликають у підлітка захоплення. На природі народжуються глибокі думки, філософські узагальнення.

Досить цікавим є вплив туристичної діяльності на важковиховуваних підлітків.

О.Остапеч зазначає, що великий позитивний вплив має туристична діяльність на педагогічно занедбаних підлітків. Труднощі більшості підлітків формуються поступово, але яскраво, відкрито виражаються в підлітковому віці. У цей період особисті претензії важковиховуваних підлітків гостро стикаються з негативною оцінкою їх поведінки класом, з незадовільними соціальними очікуваннями колективу. Виникає конфлікт, спочатку внутрішній, у свідомості підлітка, який намагається боротися з собою, краще навчатися, брати активну участь у громадській роботі, тобто прагне зайняти гідне місце в колективі. Проте серйозні прогалини в навчанні, як правило, не дозволяють більшості важких підлітків самостійно вирішити внутрішній конфлікт, і тоді він, як правило, переходить у другу фазу – зовнішню конфліктну ситуацію, коли підліток прагне утвердити себе в тому, що йому легше дається і що може бути зазначено однолітками як щось оригінальне, як прояв його особистості. Якщо позитивної, доступної для важкого підлітка діяльності в школі не організовано (як правило, більшість педагогічних колективів вважає суспільно-корисну роботу справою благополучних учнів), то найчастіше він проявляє себе в негативній поведінці [3].

Утвердження в колективі однолітків через навчальний процес – шлях важкий і для підлітка, і для педагога. Становлення через більш доступні для підлітка види діяльності, у тому числі туристичні змагання, йде значно легше і швидше. Туризм успішно пов'язує підлітка з навчальною діяльністю. Вчителю це дає можливість використовувати туризм як засіб розширення кругозору підлітка, накопичення ним знань, формування інтересу до навчання.

Надаючи підлітку більш легкий для нього, ніж навчання, вид діяльності, школа дає йому можливість показати себе в цій роботі. Через туристичну діяльність підліток може відновити втрачені позиції. Ставлення до нього однокласників і педагогів змінюється в похіді і пізніше переноситься на шкільну обстановку. Важковиховуваний підліток повертається до нормального шкільного життя: припиняє прогулювати, стає дисциплінованим, бере активну участь в суспільно корисній діяльності, проявляє інтерес до окремих предметів і як кінцевий результат змінює ставлення до навчання.

Досить цікавим є той факт, що у галузі дитячо-юнацького і молодіжного туризму функціонують комерційні та некомерційні організації. Комерційна сфера охоплює туристичні фірми, туристичні бази і приватних осіб, які працюють зі школярами і студентами. Діяльність комерційних структур спрямована на отримання прибутку і здійснюється в умовах конкуренції на ринку дитячого і молодіжного туризму. Некомерційна сфера представлена муніципальними освітніми установами, зокрема закладами додаткової освіти, громадськими (самодіяльними) об'єднаннями (туристичні клуби, спортивні секції, дитячі і молодіжні громадські організації і рухи). Серед громадських організацій, що розвивають дитячий туризм, виокремлюють багатопрофільні об'єднання (військово-патріотичні, скаутські організації) і спеціалізовані громадські організації (туристичні і спортивні клуби).

Організація та розвиток туристично-краєзнавчої діяльності підлітків будуються на педагогічних принципах, які служать керівництвом при визначенні змісту, організації, методів навчання і виховання і відображають, з одного боку, спільні цілі і завдання, що стоять перед

суспільством, з іншого боку, загальні закономірності процесу навчання і виховання. Це такі принципи, як:

- принцип цілеспрямованості;
- принцип науковості;
- принцип колективної діяльності;
- принцип послідовності та систематичності;
- принцип міцності засвоєння знань, умінь та навичок.

Ми можемо виділити основні функції сучасних туристичних ігор: виховна, розвивальна, пізнавальна, соціалізуюча та рекреаційна.

Розвиток і популяризація дитячо-юнацького туризму мають важливе значення, оскільки він сприяє всебічному розвитку особистості: підвищенню інтелектуального рівня, виробленню здатності сприймати красу навколишнього світу, глибокому вивченню історичної і культурної спадщини країни, формуванню почуттів національної самосвідомості, пошани і терпимості до побуту і звичаїв інших національностей і народів тощо. Важливий туризм і як засіб зняття фізичної втоми, психологічного напруження і стресів. Це одна з найефективніших оздоровчих технологій, яка забезпечує формування здорового способу життя людини і суспільства.

Таким чином, в умовах зростаючої соціальної нестабільності дитячо-юнацький туризм та краєзнавство стають головними чинниками формування всебічно розвинутої особистості з активної життєвої позицією, національною самосвідомістю, загартованою фізично і духовно. Враховуючи важливість соціокультурних функцій сучасного дитячо-юнацького туризму, потрібні їх подальші суспільно-географічні дослідження. Відомо, що життєва компетентність - це знання, вміння, життєвий досвід особистості, її життєтворчі здатності, необхідні для розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життя як індивідуального життєвого проекту. Життєва компетентність передбачає свідоме і несвідоме ставлення до виконання особистістю її життєвих і соціальних ролей, вона пов'язана з самовдосконаленням людини. Тому досить важливим є розповсюдження та популяризація туристичних ігор серед підлітків, адже вони – наше майбутнє.

Література

1. Штюрмер Ю.А. Карманный справочник туриста. – М.: Профиздат, 1970. – 256 с.
2. Пилат И.Н. Внешкольная туристская и краеведческая работа как фактор нравственного воспитания подростков: дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / И.Н.Пилат. – М., 1971. – 312 с.
3. Остапец А.А. Педагогика и психология туристско-краеведческой деятельности учащихся: Методические рекомендации. – М.: РМАТ, 2001. – 87 с.
4. Ковалев, А.Г. Психология личности. – М.: Просвещение, 1969. – 391 с.
5. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. Т.11: Материалы биографические и библиографические / К.Д.Ушинский; ред. кол. А.М.Еголин и др. – М.; Л.: Изд. акад. пед. наук, 1952. – 727 с.

УДК 373.31

МИСЛИТЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ОНОВЛЕННЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Жила К.А., студентка IV курсу Інституту педагогічної освіти Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського

Науковий керівник: д-р наук в галузі освіти, проф. **Якименко С.І.**, кафедра теорії та методики початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського

Шкільний вік характеризується особливим активним розвитком мислительної активності дитини, коли навчання стає основою її пізнавальної діяльності. Це свідчить про те, що мислительна діяльність є провідною у житті людини.

В.О.Сухомлинський вважав, що культура мислення – це культура висловлення думки, основи абстрактного мислення; спроможність зосереджувати думку на одному об'єкті й миттєво переключатись на інший; здатність "пізнаючи – доводити й доводячи – пізнавати" [5].

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів щодо розвитку розумових здібностей і мислення учнів, прищеплення їм культури розумової праці [3].

Категорію "розумове виховання" ґрунтовно досліджував В.О.Сухомлинський, який вважав, що основним засобом розумового виховання учня є навчання.

Н.О.Менчинська, П.Я.Гальперін, К.М.Кабанова-Меллер, Н.Ф.Тализіна у своїх працях зазначали, що головним компонентом будь-якої розумової здатності є властива людині якість аналізувати, синтезувати й узагальнювати. При цьому учень повинен знати сутність методу аналізу і синтезу, вміти ними самостійно користуватись [5].

У процесі розумового виховання дитина готова оволодівати спеціальними знаннями та способами мислительної діяльності. У цей час закладаються основи для подальшого розвитку інтелектуальної сфери особистості. О.М.Леонт'єв наголошував, що розвиток мислительної діяльності неможливо розглядати окремо від психічного розвитку, від багатства інтересів, почуттів та інших рис, що становлять духовність дитини. На кожній стадії психічного розвитку людина здійснює розумовий процес, виходячи з уже сформованих мотивів і здібностей [2].

Психологи відзначають, що в процесі розвитку людини спочатку складається чуттєвий (сенсорний) досвід. Саме цей зв'язок зумовлює таку особливість розвитку дитини, як одночасне функціонування у навчальній діяльності молодшого школяра різних видів мислення: конкретно-образного, практичного і словесно-логічного, або поняттєвого. Лише поступово останній вид мислення починає переважати, але його якість завжди залежить від багатства і цінності чуттєвого досвіду учнів [4].

Можна вважати, що сукупність якісних і кількісних змін, що відбуваються в мисленневих процесах у зв'язку з віком і під впливом середовища, а також спеціально організованих виховних і навчальних впливів та особистого досвіду дитини і є розвитком мислительної діяльності особистості.

З огляду на це, виникає необхідність *системно* впливати на навчально-виховний процес, *при цьому поєднувати засоби опосередкованого впливу і методики цілеспрямованого формування самостійної розумової діяльності*. Мислення, виступаючи найвищою формою відображення об'єктивної реальності, на відміну від чуттєвого відображення, дає можливість людині пізнати сутність, закономірні зв'язки в природі і суспільстві і завдяки цьому правильно будувати свою практичну діяльність. Причому суспільна практика сама є важливим джерелом мислення, всієї пізнавальної діяльності людини, основним критерієм її істинності.

За цих умов можна навчити дітей самостійно вчитися, тобто розуміти і сприймати мету діяльності, організувати свою працю, уміти спілкуватись, вступати в діалог, користуватись мислительними вміннями, контролювати й оцінювати результати своєї праці, прагнути їх поліпшити [1].

Індивідуальна мислительна діяльність учня є центральним поняттям у вивченні самостійної навчальної діяльності. Це той процес, до якого багато вчителів спонукають дитину коротким словом "Думай!". Наказуючи учневі думати, мало хто уявляє повною мірою, що у цей напружений момент йому треба досить швидко і безпомилково на очах усього класу виконувати різні мислительні операції, серед багатьох способів вибрати один. При цьому необхідно цілеспрямовано допомагати дітям набувати успішний досвід у цій справі. З огляду на те, що мислительних операцій багато, то найперше, щоб

Тільки розуміючи мислительну діяльність як цілісний і багатофункціональний процес, можна обґрунтувати склад її компонентів з урахуванням специфіки навчальної діяльності.

Зі структури навчальної діяльності випливає, що *вміє самостійно вчитися той учень, який:*

- сам визначає мету діяльності або розуміє і приймає ту, яку ставить учитель;
- виявляє зацікавленість навчанням, докладає вольових зусиль;
- організовує свою працю для досягнення результату;
- добирає або знаходить потрібні знання, способи для розв'язання задачі;
- виконує у певній послідовності сенсорні, розумові або практичні дії, прийоми, операції;
- усвідомлює свою діяльність і прагне її удосконалити;
- володіє вміннями і навичками самоконтролю і самооцінки.

Прискоренню розвитку процесів самостійної мислительної діяльності сприяє нагромадження чуттєвого досвіду з різних джерел сприймання, головне – об'єкт, який зацікавить молодших школярів. Зрозуміти об'єкт означає усвідомити його сутність [5].

Психологи зазначають, що основними відмінностями рівнів розуміння є повнота й глибина об'єкта пізнання. Вітчизняний педагог І. Лернер зазначає, що повноцінним вважається повне, глибоке, міцне, усвідомлене, гнучке пізнання об'єкту мислення. Глибокий рівень розуміння матеріалу характеризується звільненням від скутості словесного формулювання. Те, що треба було зрозуміти, стає своїм, передається "своїми" словами [4].

З огляду на це зазначимо, що провідними завданнями розумового виховання є:
– створення оптимальних умов для мислительної активності кожної особистості;
– максимальне використання потенційних можливостей людини для зростання її інтелектуальних сил, тобто культура мислення [5].

Отже, неодмінною умовою повноцінної роботи у сфері розумового виховання є правильне співвідношення між засвоєнням знань, передбачених навчальною програмою, і багатограним розумовим життям колективу й особистості. Про розумове виховання як про спеціальну спрямованість освіти не може бути й мови, якщо школяр живе тільки уроками, підручниками, виконанням обов'язкових завдань. Сфера його розумових інтересів має бути незрівнянно ширшою – тільки за такої умови знання стають потребою і розкривається індивідуальність людини як мислителя, трудівника, особистості, спрямованої в майбутнє.

Кожний вихованець має бути інтелектуально захопленою людиною. Набуваючи міцних знань з усіх предметів, кожний знаходить свій улюблений предмет і в ньому виходить далеко за межі програми – це одна із закономірностей не тільки всебічного розвитку особистості, але й багатого, насиченого багатосторонніми інтересами життя колективу [3].

Література

1. Карпенчук С.Г. Теорія та методика виховання: навч. посібник для студ. пед. вузів / С.Г.Карпенчук. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.
2. Лисенко Н.В., Кирста Н.Р. Педагогіка українського дошкілля. Частина 2. Навчальний посібник. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2010. – 360 с.
3. Митник О. Як навчити дитину мистецтва мислення.
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручн. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.
5. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти. – 2-е вид.: доп., перероб. / Савченко О.Я. – Київ: Богданова А.М., 2009. – 224 с.

УДК 371.32:9(447)

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ

Заплішна М.В., студентка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: канд. іст. наук, доц. **Дудка Л.О.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Вивчення історії сприяє формуванню історичної свідомості народу, в якій органічно поєднуються знання, погляди, уявлення про суспільний розвиток. Закріплена в традиціях, обрядах, художніх образах та теоріях, історична свідомість дає змогу людству узагальнити історичний досвід та є складовою суспільної свідомості людини. Одночасно, історична свідомість має й свої власні особливості. Предметом, на якому виникає історична свідомість, є історична реальність, історичний процес, явища, події, традиції.

Першою складовою історичної свідомості є знання. Історична свідомість є ні що інше, як історична пам'ять. В процесі осмислення історичної реальності формується ставлення людини до неї, до минулого. Ставлення включає в себе оцінку історії. Воно розглядається як елемент історичної свідомості й як підґрунтя до вироблення практичної мотивації діяльності людини у суспільстві, бачення нею свого майбутнього. Таким чином, "знання – ставлення – мотивація" є тією формулою, яка в загальних рисах відображає структуру історичної свідомості.

Відповідальність за формування історичної пам'яті, що є основою історичної свідомості, покладено на шкільний курс історії України. З цього випливає, що формування національної свідомості є невід'ємним компонентом формування історичної свідомості.

Тема формування національної свідомості знайшла висвітлення у ряді праць. У статті "Національна свідомість як фактор розбудови українського суспільства" О.В.Шевченко говорить про виміри і сутність національної свідомості та визначає гаслами національної ідеї українців Єдність, Самодостатність, Порядність [6]. Про формування національної свідомості молоді йдеться у статті Т.Зякун, яка вважає, що національну свідомість можна сформувати лише на засадах гуманізму [2]. О.Шрамко основною засадою національного виховання вважає духовність і культуру [7]. У доробку Л.А.Ржепецького подана практична розробка формування національної свідомості у процесі вивчення культури [4]. О.В.Оксенюк розглядає

національну свідомість у системі національних цінностей [3]. Проблемі національної свідомості та її формуванню присвячені статті В.С.Дорошенко [1], Ю.Руденко [5] та інших.

Проте, існує потреба на основі теоретичного матеріалу, що нині доступний, дослідити особливості формування національної свідомості школярів як найважливішої складової історичної свідомості у різних вікових середовищах та розробити елементи практичного застосування отриманого досвіду.

Метою дослідження є вивчення теоретичних основ і розробка практичних рекомендацій щодо формування національної свідомості учнів при вивченні курсу історії у 8 класі. Для досягнення даної мети слід проаналізувати наукові статті з даної теми, охарактеризувати роль та значення національної свідомості у житті суспільства, обґрунтувати методичні підходи щодо формування національної свідомості учнів при вивченні історії.

Національна свідомість стала предметом дослідження багатьох науковців і всі вони наголошують на першочерговому її значенні для розвитку країни. "Формування національної самосвідомості означатиме пробудження і стимулювання духовної енергії населення, створення позитивного емоційно-психологічного клімату, зміцнення світоглядних підвалин справжнього патріотизму. Сьогодні вкрай важливо мобілізувати сили народу на взяття своєї історичної долі у власні руки" [1, с.5]. Дійсно, свідомість кожного громадянина впливає на життя держави загалом, бо кожна велика справа складається з окремих генераторів ідей, котрі повинні мати схожі цінності для успішної реалізації свого задуму. Такою ниткою, що об'єднує стає національна свідомість.

Тетяна Зякун у статті "Особливості формування національної свідомості молоді та сучасному етапі державотворення" подає перелік уявлень, що мають бути в арсеналі свідомого громадянина. Поняття "національна свідомість" має бути невід'ємним атрибутом національного життя і національної культури. Воно означає розуміння своєї належності до нації, її самобутності та відмінності від інших. Усвідомлення своєї національної належності виникає на підставі уявлення про національну спільність, її типові риси і характер, історію, етнічний склад і етнічну територію, систему національних цінностей (історичних, духовних, культурних та ін.) [2, с. 20].

Важко не погодитись із твердженням В.О.Шевченка, що кожна нація має певну ідею, яка відображає її потреби на певному етапі розвитку. Проаналізувавши соціальні явища, автор спробував визначити національну ідею українців. "Зміст нашої національної ідеї повинні скласти гасла: Єдність, Самодостатність, Порядність. Єдність це те, завдяки чому чисельність стає нацією, те що множить її сили, що дозволяє реалізовувати найскладніші завдання й протистояти підступним діям ворогів. Ідея єдності, будучи підкріпленою відповідною політикою, цементуватиме громадянське суспільство, робитиме його стійким проти спроб розколоти Україну за допомогою логотипу: неоднаковий - несумісний - неприйнятний - ворожий. Гасло Самодостатності складатиме стійкий мотив працьовитості і наполегливості, розвиватиме здатність до подолання рабської психології, набуття громадянської гідності, розбудови демократії і сумісного з нею способу життя. Порядність як елемент національної ідеї формуватиме здоровий психологічний клімат, моральну чистоту нації, її повагу до інших націй і народностей, неприйняття нечесності, пихатості, зверхності і зазнайства. Розробка національної ідеї та втілення її в духовне життя народу - одне із найактуальніших завдань наукової еліти" [6, с.4].

На даному етапі розвитку наша держава особливо потребує єднання громадян, яке в результаті і має забезпечити загальне процвітання. Для успішного будівництва демократичної, правової і цивілізованої Української держави необхідно, щоб підрастаючі покоління мали високу національну свідомість і самосвідомість. Особлива історична відповідальність покладається на українські педагогічні кадри, високе покликання яких – виховувати національно свідомих, палких патріотів, стійких громадян незалежної України, які працю рук і зусилля мозку будуть присвячувати підвищенню добробуту, розвитку науки і культури рідного народу [5, с.3].

Отже, національна свідомість кожного громадянина має величезне значення для всього народу, але постає питання – як же сформувати її у кожного окремо взятого індивіда? Це і є одним з найважливіших напрямків виховання підрастаючого покоління.

О.В.Оксенюк у своїй статті "Національна самосвідомість у системі національних цінностей" робить висновок, що вивчення історії свого народу є обов'язком кожного громадянина. Одними з чинників формування національної самосвідомості визначають історичну пам'ять та національну гідність. Історична пам'ять проявляється в емоційно-ціннісному ставленні до історичної спадщини свого народу, а національну гідність розуміють як повагу представників нації до самих себе, до власних національних особливостей, а також їх

спрямованість на підтримку та збереження цих особливостей. Історична пам'ять та національна гідність не існують одна без одної та є основними складовими патріотизму – почуття любові до власного народу, рідної землі [3, с.75].

Історія, взагалі, універсальний предмет, що поєднує в собі і духовність нації, і знання з розвитку її культури та традицій, і ознайомлення з героїчними, завзятими людьми, що відстоювали нашу державність. Цей шкільний предмет є необхідним для повноцінного формування свідомих громадян, що знають минуле, розуміють сучасність і вірять в майбутнє. Історії належить особливе місце серед шкільних навчальних предметів у вирішенні завдань формування національної свідомості школярів. А безпосередньо курс історії України має донести до учня усвідомлення істини, що український народ сформувався історично, що він створив самобутню матеріальну і духовну культуру, суспільно-політичну думку, виробляв і виробив свою державність, що його складний і героїчний шлях гідний великого європейського народу [4, с. 2].

Багато науковців стверджують, що дуже добре сприяє формуванню національної свідомості вивчення культури. Навіть поверхневе заглиблення в історію осмислення проблем національного виховання дає змогу говорити про його духовні засади, що концентруються в смисловому полі "Культура – духовність – нація". Саме культура уособлює національну визначеність духовного життя певної людської спільноти і проблема "культура-нація" завжди поставала і постає як проблема "духовність – нація", адже з необхідністю вбирає в себе всі наріжні вісі цієї проблеми, включаючи і виховання національного духу, і усвідомлення національної ідеї, і залучення до національних традицій, святинь та цінностей, і формування національної свідомості та самосвідомості [7, с.39].

Не випадково для прикладу було обрано саме 8 клас. Адже вивчення періоду козаччини є чи не найкращим середовищем для формування національної свідомості. Більшість учнів і студентів захоплюються козаками, їх організацією і діяльністю. До восьмого класу школярі уже мали б неодноразово чути про козаків і знати, про те, що це були захисники України, борці за національну свободу.

Вивчаючи славні походи козаків, причини їхньої боротьби, учні мають змогу зрозуміти психологію нації. "Психологія українця – це психологія працьовитого господаря, умілого хлібороба, захисника прав особистості і державної незалежності Батьківщини – України. Це психологія людини, яка вічно захищала себе, свою матеріальну і духовну спадщину, падала в нерівному бою, піднімалася, перемагала і в години політичної незалежності України сягала вершини людської цивілізації" [1, с.13].

Величезне значення для формування національної свідомості має знайомство з великими діячами минулого. Адже у підлітковому віці діти захоплюються біографіями відомих осіб, часто намагаються наслідуватись притаманні їм риси.

На уроці, що присвячений добі героїчних походів козацтва, варто акцентувати увагу на діяльності Петра Конашевича-Сагайдачного. Восьмикласники мають зрозуміти, що він є одним з найуспішніших козацьких ватажків, що зробив величезний внесок в історію козацтва. Він доклав зусиль для того, щоб дисциплінувати та організувати козаків, перетворити їх на справжню армію. Також варто наголосити на різнобічності козацького ватажка. Окрім справ військових він турбувався про культуру, освіту та духовність українського народу. В учнів має з'явитися почуття поваги до цієї людини як захисника нації і її цінностей. Гетьман Конашевич-Сагайдачний є гідним прикладом для наслідування. Вчитель повинен сформувати позитивний образ, що на довгі роки залишиться в уяві дітей.

На цьому ж уроці розглядаються дві найвідоміші кампанії козаків під проводом Петра Сагайдачного – це славнозвісний похід на Кафу і Хотинська битва. Перша подія доволі часто згадується у народній творчості, бо стала в уяві народу втіленням патріотизму, відданості своєму народу. Українське селянство потерпало від набігів татар, що супроводжувалися захопленням не малого числа полонених. Козаки у цей момент виявилися єдиною силою, що може і хоче захищати українців. Бо хоча наші землі і підпорядковувалися Речі Посполитій, вона не мала наміру захищати їх захищати. Османська імперія, що являлася протектором Кримського ханства, була доволі могутньою. І йти проти неї війною було б самогубством для більшості державних утворень. Тому українці лишилися сам на сам зі своєю бідною. І ось тут слід наголосити на тому, що наш народ не зник здаватися. Козаки розуміли, що ворог переважає чисельно і має краще забезпечення, тому вирішили брати хитрістю, кмітливістю, винахідливістю. Їм вдалося розбити турецький флот і чисельний гарнізон, після чого було звільнено багато полонених, якими торгували немов худобою. Після цього походу піднісся дух і козаків, бо тепер вони здобули впевненість у своїх силах, і простих людей, що жили на українських територіях, бо тепер вони знали, що у них є захисники, і невільників, що перебували у татарському полоні, бо у них з'явилася надія на звільнення.

Вивчення Хотинської битви теж має сприяти формуванню національної свідомості. Адже тут варто показати українців як людей, що здатні прийти на допомогу. Козаки під керівництвом свого гетьмана відстоювали інтереси Речі Посполитої, яка на той час нічого доброго нашим землям не пропонувала. Отже, бачимо, що тодішній гетьман війська запорозького був дійсно мудрою людиною, що керувалася здоровим глуздом, а не амбіціями і образами. Козаки відгукнулися на прохання польського короля і у відповідь теж розраховували на якісь кроки на зустріч. У результаті Європу було врятовано від османського нашествия, але люди, заслуга яких у цій справі була найбільша, не отримали відповідної винагороди (хоча Сагайдачний просив про розширення вольностей для козацтва і усього народу).

Таким чином, на даному уроці формування національної свідомості відбувалося через вивчення дуже значимого для українців періоду. Після цього уроку в учнів повинен сформуватися образ козака як мужнього захисника народу, його культури і традицій.

Наступною темою, котру можна використати є "Початок національно-визвольної війни українського народу і побудова української козацької держави середини XVII ст.". Тут ми, окрім героїчних образів козаків-захисників зможемо знайти ще й приклад українського державотворення.

Вчитель має пояснити, що єдність це те, що допоможе вистояти у найважчі часи. Слід нагадати учням, що і Княжа Русь, яка асоціюється з найдавнішим досвідом державотворення в Україні занепадала через міжусобиці. А ось Богдану Хмельницькому вдалося об'єднати більшість сил для спільної боротьби. Саме це і було запорукою його успіху. Але як тільки порушилися домовленості, виникли розбіжності, усе пішло шкереберть і в результаті закінчилося поразкою.

Завдання вчителя показати, що для українців відсутність єдності завжди була великою проблемою і нині актуальності не втратила. Треба переконати дітей у тому, що лише спільні зусилля дають бажані результати. Тому, треба відкидати усі амбіції і принципи і якщо справа заходить про твою державу діяти злагоджено, наче єдиний організм. Якби люди постійно про це пам'ятали, то зараз усім жилося б краще.

Говорячи про переможні битви козаків, не зайвим буде ще раз наголосити на тому, що вони самовіддано захищали свій народ, боролися за свої права, за незалежність. Завдяки спільним зусиллям козакам таки вдалося утворити незалежну державу. Варто обговорити її устрій, діти повинні довести, чи дійсно це було незалежне державне утворення, підтвердити аргументами.

Вчитель має пояснити, що в тогочасних умовах виникнення Гетьманщини було суттєвим досягненням і мало велике значення для української нації. Пам'ять про цей героїчний, світлий період не даватиме нашій нації загинути у тих нелегких випробуваннях, що випадали на її долю. І нині українці асоціюють себе з козаками – палкими патріотами і захисниками незалежності, культурних традицій, моральних цінностей.

Тут доцільно буде згадати, що у незалежній Україні почали відроджуватися козацькі організації, їх чисельність постійно зростає. І частиною домашнього завдання буде пошук інформації про діяльність сучасних козаків. Це має дати більше користі, ніж готова розповідь вчителя. Виконуючи це завдання, діти задумуються над значенням козаків у сучасній Україні. Учні самостійно мають дійти висновку, що часи, коли все вирішувала зброя минули, і "нове козацтво" тепер бореться іншими методами. Воно нагадує українцям про їхні славні традиції, героїчне минуле, споконвічні цінності.

Отже, ми дійшли думки, що шкільний курс історії – безмежне поле для формування національної свідомості підрастаючого покоління. А міцно сформована національна свідомість у свою чергу є тим фундаментом на якому будується історична свідомість кожного громадянина, що дає змогу осмислено відтворювати, реконструювати свій поступальний рух у часі, раціонально використовувати накопичений людством досвід.

Література

1. Домбровський С. Національна психологія / Домбровський С. // Освіта. – 1998. – 2-9 вересня. – С.13.
2. Дорошенко В.С. Культура і національна свідомість як смислові цінності українського суспільства / Дорошенко В.С. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nrzd/2012_1/20.pdf
3. Зякун Т. Особливості формування національної свідомості молоді та сучасному етапі державотворення / Зякун Т. // Рідна школа. – 2006, травень. – С. 19-23.
4. Оксенюк О.В. Національна самосвідомість у системі національних цінностей (у контексті духовності). [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Tmpvtd/2010_14_2/9.pdf

5. Ржепецький Л.А. Формування національної свідомості школярів у процесі вивчення культури українського народу на уроках історії України/ Ржепецький Л.А. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.br.com.ua/referats/Pedagogica/88990-1.html>
6. Руденко Ю. Концепція формування національної свідомості і самосвідомості особистості / Руденко Ю. // Освіта. – 1998. – № 67. – С.3.
7. Шевченко В.О. Національна свідомість як фактор розбудови українського суспільства. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.google.com.ua/webhp?source=search_app#q
8. Шрамко О. Духовні засади національного виховання/ Шрамко О. // Рідна школа. – 2005, серпень. – С. 36-39.

УДК 37.035.6

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Кондратенко А.Р., студентка IV курсу Інституту педагогічної освіти Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського

Науковий керівник: д-р наук в галузі освіти, проф. **Якименко С.І.**, кафедра теорії та методики початкової освіти Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського

Сучасне суспільство має багато завдань і одним з головних є створення такої системи освіти, яка дбатиме про патріотичне виховання школярів.

Виховання – це соціально і педагогічно організований процес формування людини як особистості. Суспільство як соціальне об'єднання людей може функціонувати і розвиватися лише за цілеспрямованої, систематичної та організованої роботи з виховання кожної особистості. Якщо зупинити цей процес, то буде катастрофа для суспільства, внаслідок якої людина не зможе б піднятися до рівня особистості. Ще В.О.Сухомлинський зауважував, що "зневага до виховання є кроком до загибелі людей, сімей, держав і всього світу" [8, 26]. Тому виховання з погляду суспільного розвитку є провідною сферою діяльності як окремої людини, так і людської спільноти. Завдяки йому людство забезпечує свою безперервність у соціальному розвитку.

Виховання школярів треба здійснювати в процесі навчання і виховної роботи в школі та за її межами. Це є цілісний процес, у якому органічно поєднані змістова (сукупність виховних цілей) і процесуальна (самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя й учня, що передбачає організацію і функціонування системи виховної діяльності та самовиховання учнів) сторони. Цей процес є двостороннім (обов'язкова взаємодія вихователя і вихованця), цілеспрямованим (наявність конкретної мети), багатограним за завданнями і змістом, складним щодо формування і розкриття внутрішнього світу дитини, різноманітним за формами, методами і прийомами, неперервним (у вихованні канікул бути не може), тривалим у часі (людина виховується все життя).

Кожен справжній громадянин має одну з визначальних рис патріота – це любов до Батьківщини. Патріотизм включає в себе емоційно-моральне і дієве ставлення до себе та інших людей, до рідної природи, до своєї нації, до матеріальних та духовних надбань суспільства. І задля кращого майбутнього України, треба виховувати в дітях патріотичні почуття.

Патріотичне виховання ґрунтується на засадах родинного виховання, на ідеях і засобах народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що уособлюють вищі зразки виховної мудрості українського народу – любов до рідної землі, до свого народу, його традицій, звичаїв, готовність до мирної та ратної праці в ім'я України, почуття гордості за Батьківщину, вірність Україні, власну відповідальність за її долю.

На сьогодні постає проблема розвитку особистості свідомого українського громадянина, перед суспільством і школою, яка поєднує в собі національні риси та самобутність українського народу. Національне виховання передбачає надання широких можливостей для пізнання української історії, культури, традицій, звичаїв, мови, формування національної гідності, розвитку особистісних рис громадянина української держави.

Провідними завданнями виховання молодших школярів у початковій школі є:

- виховання в учнів почуття гордості за Українську державу;
- формування високих моральних цінностей, патріотизму, етнічної та національної самосвідомості, любові до рідної землі, держави, родини, народу;
- виховання дисциплінованості, сумлінності та чесності, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;

- формування у дітей відданості та вірності українському народові;
- формування здорового способу життя, прагнення до фізичного саморозвитку, сприяння протидії негативним впливам і явищам, які існують у сучасному суспільстві.

Патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується (В.О.Сухомлинський).

Патріотизм (грец. patriytes – співвітчизник, грец. patris – Батьківщина) – любов до Батьківщини, відданість своєму народові, готовність заради них на жертви і подвиги [4, 9].

Важливе місце у патріотичному вихованні посідає виховання поваги до Конституції держави, законодавства, державних символів (Герба, Прапора, Гімну), державної мови. Українська національна символіка вперше за багатовікову історію одержала статус державної і сьогодні символізує єдність держави і нації, політичну, економічну і національну незалежність України. Використання державних символів у навчально-виховному процесі активізує почуття захищеності, юридичної, моральної і політичної дієздатності, гордості за єдину суверенну державу.

Формування патріотизму пов'язане з вихованням політичної культури. Політична освіченість включає знання про типи держав, політичні організації й інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему. Вона виявляється в усвідомленні необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства, в умінні відстоювати свої політичні інтереси, повазі й толерантному ставленні до політичних поглядів інших людей. Водночас формування політичної освіченості включає вироблення негативного ставлення до будь-яких форм насильства.

Важливо виділити такі моральні цінності, які визначають патріотичну поведінку особистості – совість, чесність, правдивість, свобода, рівність, справедливість, повага, толерантність, гідність, працелюбність, відповідальність та інші. Коли у дитини сформувалися ці моральні норми, то їй уже легше сприймати правові норми, які в свою чергу сприяють глибшому усвідомленню моральних істин. Моральність особистості стимулює патріотичну поведінку, застерігає від правопорушень.

Останнім часом молодь стала спрощено ставитися до таких понять, як любов до Батьківщини, патріотизм, громадянський обов'язок. Все частіше центральне місце в їхньому світогляді займають атрибути успіху: гроші, престижний рівень споживання та дозвілля, а це в майбутньому може стати причиною деградації та розпаду держави. Патріотизму не вчать, його виховують. У зв'язку з цим в Україні особливу увагу потрібно приділяти патріотичному вихованню, і при цьому враховувати інтереси дітей в комплексі зі змінами, які відбуваються у суспільстві [1,12].

Патріотичне виховання – "планомірна виховна діяльність, спрямована на формування у вихованців почуття патріотизму, тобто доброго відношення до батьківщини та до представників спільних культури або країни" [5, 1]. Таке виховання включатиме розвиток любові до Батьківщини, національної самосвідомості й гідності; дбайливе ставлення до рідної мови, культури, традицій; відповідальність за природу рідної країни; потребу зробити свій внесок у долю батьківщини; інтерес до міжнародного спілкування; прагнення праці на благо рідної країни, її народу.

Основною метою роботи школи в співпраці з батьками є : скоординувати сили педагогів та батьків для забезпечення необхідних умов для розвитку патріотичного виховання у рамках освіти, упорядкування їх з діяльністю, що сприяють розвитку особистості, її індивідуальному самовизначенню в соціумі, духовно-моральному формуванню здорової людини, громадянина, робітника - професіонала, згідно з метою з завданнями виховання; забезпечення гармонії взаємин школи і родини для створення максимально сприятливих умов розвитку дитини.

Отже, щоб по-справжньому любити рідний край, потрібно дбайливо ставитися до рідної землі, – своєї "малої Батьківщини", її історії, поважати народні традиції і звичаї, обряди, фольклор, любити рідну природу. Адже нема в людини місця дорожчого, ніж те, де вона народилась, землі, на якій зросла. Свою державу слід добре знати, необхідно вивчати її історію, мову, культуру.

Література

1. Бойченко В. Сучасний стан патріотичної вихованості молодших школярів // Початкова школа. – 2005. – №5. – С.12-14.
2. Гнатюк В. Управління системою національного виховання учнів початкових класів // Початкова школа. – 2000. – №4. – С.1-3.
3. Гомон П. Важливе джерело поглиблення національної самосвідомості учнів // Рідна школа. – 2001. – №2. – С.9-11.

4. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави // Рідна шк. – 2001. – № 2. – С. 9–14.
5. Демидова І.Ю. Національно-патріотичне виховання молодших школярів // Позакласний час. – 2002. – №21. – С.1-2 (вкладка).
6. Дітям про державну та народну символіку України / Упоряд. Л.М.Римар. – Х.: Вид. гр. "Основа", 2004. – 96с.
7. Петренко О., Дежнюк Г. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді // Позакласний час. – 2005. – №3-4. – С.28-29.
8. Родчанин Е.Г., Зязюн І.А. Морально-етичні погляди В.О.Сухомлинського. – К., 1980. – 335 с.

УДК 371.32:9(477)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ПРИ ВИВЧЕННІ ПРОПЕДЕВТИЧНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (5 КЛАС)

Копаниця М.М., студентка V курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: канд. істор. наук, доц. **Дудка Л.О.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Актуальність теми. Події в Україні листопада 2013 – березня 2014 р. продемонстрували готовність молодого покоління відстоювати національні цінності, українську державність, орієнтацію на фундаментальні орієнтири світової цивілізації супроти застарілих традицій совка, компартійної тиранії, рабської психології підданих. Завдяки базовим цивілізаційним цінностям, які пропагувалися в тому числі і українською шкільною історичною освітою, вдалося змінити ментальний код молодого покоління української нації. Всі ми вкотре переконаємося у зростанні ролі гуманітарного знання, складовою якого є шкільна історія та комплекс суспільних дисциплін, що вивчається в сучасній загальноосвітній школі. Очевидним є факт, що в сучасних умовах суспільствознавча освіта виступає своєю серцевиною моральності, патріотичності, правової культури і поведінки, формування честі і гідності у молодого покоління.

"Як і чого вчити п'ятикласників?" – це питання постає перед кожним вчителем історії. Оскільки учні тільки починають знайомство з історією, цей курс має ряд особливостей. Досить важливо сформувати у п'ятикласників загальне початкове уявлення про історію України як складову європейської історії, її розвиток, що має свої витoki, окремі періоди, видатних діячів. Останні суспільно-політичні події в Україні наочно підтверджують, що у навчанні історії такий складник як "зміст" посідає не менш важливе значення, ніж система загальношкільних та предметних умінь і навичок (компетентностей).

Навчання історії в 5 класі здійснюється за програмою для загальноосвітніх навчальних закладів "Історії України. Вступ до історії". Ця програма з'явилася у 2012 році. Інші програми або ж редакції програм попередніх років учитель історії використовувати не може. Він не повинен користуватися і старим тематично-календарним плануванням, укладеним на основі редакцій програм попередніх років.

Слід звернути увагу на те, що Міністерство освіти і науки скасувало лист "Про використання навчальної літератури" (№ 1/9-607 від 05 вересня 2013 року) [1, с.2]. Ліквідація вищезгаданого припису дозволяє підійти до організації навчання у 5-му класі на альтернативних засадах. Оскільки пропедевтичний курс історії є самостійним курсом і не пов'язаний структурно з курсами історії, що вивчають з 6-го класу, навчання в 5-му класі може здійснюватися за варіантами програм, що наведені нижче.

Згідно з програмою, основною метою курсу "Вступ до історії" є підготовка учнів до успішного опанування систематичних курсів історії України та всесвітньої історії, прищеплення інтересу до історії, засвоєння знань у наступних класах через формування початкових уявлень про історію як науку та про історію України як складову світової історії, елементарних умінь з історії; поглиблення загальних дидактичних умінь, необхідних для успішного засвоєння історичної інформації в подальшому; сприяння захопленню минулим України [6, с.3].

Головними завданнями курсу є:

- формування уявлень і початкових знань учнів про історію як галузь людських знань, як науку, що має свій предмет вивчення і свої методи дослідження;
 - розвиток у школярів інтересу до предмета та мотивації до його вивчення.
- Зміст пропедевтичного курсу передбачає, що після його вивчення учні будуть:

- знати і розуміти, що таке історія, як відбувається відлік часу в історії, як історики довідуються про минуле,

- застосовувати набуті знання та вміння для того, щоб визначати тривалість і послідовність історичних подій, співвідносити рік із століттям, розрізняти умовні позначки і знаходити місця історичних подій на карті,

- знаходити у підручнику та адаптованому тексті документа відповіді на запитання і складати розповідь про подію або постать за запропонованим учителем алгоритмом,

- зіставляти окремі події з історії родини з історією рідного краю та України, виявляти ставлення до історії, окремих подій та вчинків історичних діячів, оцінювати роль громадян, музеїв та історичної науки у збереженні минулого [6, с.5].

Курс складається з трьох розділів, які дають змогу учням послідовно опанувати відповідну інформацію та початкові предметні вміння, що становлять основу подальшої історичної освіти школярів. Перший розділ "Звідки і як історики довідуються про минуле" передбачає ознайомлення на рівні уявлень з поняттями:

- "історичний час" та одиниці і способи його вимірювання, формування початкових уявлень про хронологічну послідовність та тривалість подій у часі, про співвідношення року зі століттям;

- "історичний простір", формування початкових умінь працювати з історичною картою, її легендою та формування елементарних практичних навичок роботи з нею;

- "історичні джерела", їх види і особливості, формування початкових умінь працювати з різними видами джерел.

Другий розділ "Про що і про кого розповідає історія" знайомить учнів з важливими подіями з історії України та видатними історичними особистостями у хронологічній послідовності.

Інформація третього розділу "Що історичні пам'ятки розповідають про минуле" спрямована на формування початкових уявлень про розвиток культури та про найвизначніші культурні надбання і пам'ятки українського народу. Також програмою передбачено практичні заняття, метою яких є показати не лише можливість різноманітних історичних джерел у формуванні історичного знання, а й наближення історії як науки до учнів, її локального виміру, вироблення відповідального ставлення до минулого та різних форм його збереження. Деякі з рекомендованих практичних занять можуть бути проведені у формі екскурсій до музеїв, архівів, історичних пам'яток. На відміну від інших курсів, зважаючи на вікові особливості учнів, програмою передбачено лише один урок узагальнення – до всього курсу.

Оскільки одним із ключових підходів до вивчення історії в школі є компетентісний підхід, то впродовж навчального року учні повинні набути певних компетенцій. З метою реалізації вимог компетентісного підходу у новій навчальній програмі історії України (5 клас) як окрему структурну складову також уведено спеціальні уроки – практичні заняття. У відповідності до вікових можливостей учнів та історичного контексту, практичні заняття мають сприяти відпрацюванню шестикласниками умінь і навичок аналізу історичних джерел різного виду, розумінню учнями важливості таких категорій, як історичний час і простір, зміни і безперервність, причини і наслідки, значущість подій та процесів, культурна різноманітність. Практичні заняття є не тільки способом вивчення нового матеріалу на основі самостійного опрацювання п'ятикласниками історичних джерел, але й і важливим засобом формування предметної компетентності учнів, тобто їх хронологічної, просторової, інформаційної, логічно-мовленнєвої та аксіологічної компетенцій.

Процес набуття компетенцій має свою специфіку. Одні з них вдосконалюються на основі вже набутих, а інші лише формуються [2, с.9]. Наприклад, п'ятикласники повинні свідомо читати адаптований історичний текст, переказувати його основний зміст. Після початкової школи учні вже вміють читати текст і переказувати його зміст. Однак адаптований історичний текст має свою специфіку. Для такого тексту характерні історичні факти, події, хронологія, історичні поняття і терміни тощо. Отже, у п'ятому класі учень повинен навчитися читати не звичайний текст, а текст, який прийнято називати історичним. Уміння читати історичний текст передбачає не лише його механічне відтворення, але й розуміння прочитаного, що складається з історичних фактів, подій, хронології, понять тощо.

У програмі звертається увага на особливості організації навчально-виховного процесу з історії у 5 класі [6, с.4-5]. Учителям історії варто пам'ятати наступне:

- форми і методи роботи слід узгоджувати з віковими особливостями школярів;
- на уроках віддавати перевагу розвивальним прийомам;
- уникати лекцій, конспектувань, рефератів, фронтальних зрізів знань;
- використовувати активні методи навчання, ігрові прийоми, створювати ігрові ситуації;
- роботу з підручником чергувати з розповіддю учителя, роботою у зошиті;

- не перетворювати уроки історії на читання й переказування тексту підручника;
- не ускладнювати виклад додатковою інформацією;
- організувати бесіду навколо питань, що вивчаються за темою;
- дотримуватися етапності в навчанні, наприклад, бесіда – читання, читання – бесіда;
- у бесіді використовувати елементи міркування, запитання учителя і відповіді учнів, логічні задачі та їх розв'язок;
- викладати курс образно, емоційно;
- враховувати особистий досвід п'ятикласника;
- урізноманітнювати форми самостійної роботи учнів;
- повторювати й закріплювати вивчене на уроці;
- враховувати вік дітей при формуванні умінь, тлумаченні історичних понять; дотримуватися наступності у формуванні умінь.

При викладанні історії в 5 класі дуже важливо враховувати психологічні особливості даного віку. Найчастіше педагоги і батьки "одорослюють" п'ятикласників, вважаючи, що вони повинні бути самостійними, організованими, і наголошують на їхній "дитячості". Як результат, діти стають залежними від дорослих, починають зневажливо ставитись до класного керівника, проявляти непокору та агресивність.

Найбільш сприятливим стилем керівництва для учнів п'ятих класів є демократичний, коли дорослий виявляє ініціативу, задає деякі рамки їхньої діяльності, але при цьому дозволяє учням самим приймати рішення, не встановлює покрокового контролю.

Одна з головних напрямків роботи у п'ятому класі – продовження формування загальнонавчальних умінь і навичок, умінь вчитися. Якщо сформовані в початковій школі умінь і навички не відповідають матеріалу і вимогам п'ятого класу, діти підвищено чутливі до навчання [3, с.4]. Найбільш успішно воно здійснюється тоді, коли навчання певних умінь на уроках поєднується з особливими заняттями, наприклад, "Вчимося вчитися", "Як учитися в середній школі", "Психологічна година". Заняття включають елементи, що пов'язані з розвитком загальнонавчальних навичок, мотивації навчання й емоційного ставлення до навчання.

Заняття доцільно складати з коротких пояснень, виконання спеціальних вправ і їхнього обговорення. На таких заняттях важливо використовувати гумор. Гумор має дуже велике значення для розвитку дитини цього віку. У цей час діти дуже люблять жартувати, розповідати анекдоти. Як відомо, багато досить складних речей запам'ятовуються досить легко, якщо вони подані в жартівливій формі, з дотепними порівняннями.

У п'ятикласників є велика потреба у спілкуванні з однолітками, тому вони охоче залучаються до групових форм роботи з активними та інтерактивними методами навчання, де є можливість суперничати, вигравати.

При побудові навчального процесу рекомендується враховувати індивідуальні особливості пізнавальної діяльності учнів, але велику увагу приділяти грі, створенню ситуації успіху. Справа в тому, що учні цієї вікової групи прагнуть домогтися поставленої мети протягом одного заняття і бачать наочний результат своєї праці.

Основні завдання розвитку на цьому віковому етапі – розвиток логічного мислення, вміння оперувати отриманою інформацією, розвиток самостійності дітей у навчальній діяльності. Для цього необхідне створення навчальної ситуації, яка сприяє задоволенню пізнавальних потреб дітей.

Пропедевтичний курс укомплектований підручниками: В.Власова (Видавництво "Гене-за") та О.Пометун, І.Костюк, Ю.Малієнко (Видавничий дім "Освіта").

Особливістю підручника В.Власова є те, що всі структурні елементи навчальної книги, як-от: текстові (основний текст, пізнавальні рубрики з фрагментами історичних документів) та позатекстові (апарат організації засвоєння та контролю, ілюстративний матеріал) – зорієнтовані на формування предметних компетентностей, а також на організацію рефлексивної діяльності, активну комунікацію та співпрацю учнів у навчанні.

Опрацьовувати основний текст у підручнику В. Власова запропоновано так: до кожного пункту параграфу сформульовано завдання на розвиток критичного мислення з використанням інтерактивних методик. Учням запропоновано у парах, чи групах, чи в загальному колі 1) передати зміст прочитаного трьома реченнями; 2) запропонувати до тексту інші назви: такі, які б передавали зміст тексту, втілювали б його основну думку, були б образними; 3) дібрати один іменник, два прикметники, три дієслова, які б розкривали зміст прочитаного; 4) сформулювати за змістом тексту 3–5 запитань, які починаються словами Що? Хто? Де? Як? Коли? і 1 запитання Чому?, по черзі дати відповіді на них; 5) скласти розповідь; 6) намалювати ілюстрацію; 7) запропонувати відповідь на проблемне питання тощо.

Кожен параграф має блок питань, чітко сформульованих і таких, що дозволяють учневі вловити суть проблеми, націлюють його на самостійне осмислення й аналіз явищ та подій

минулого. Після назви уроку вміщено основні питання, які опрацьовуватимуться, та сформульовано навчальні цілі відповідно до компетентісно орієнтованого підходу у вигляді очікуваних результатів. Наприкінці параграфу пропонується оцінити знання й уміння учнів відповідно до передбачуваних цілей уроку з допомогою рубрики "Перевірте себе". Це дає змогу досягти завершеності навчального процесу в межах уроку. Кожен урок завершує завдання рубрики "Рефлексія".

В основу підручника О.Пометун, І.Костюк, Ю.Малієнко закладена ідея активного залучення п'ятикласників до пізнання історії на всіх етапах уроку. Це реалізується через систему навчальних завдань, які спрямовують пізнавальну діяльність учнів на усвідомлення того, як минуле представлено в різних історичних джерелах та на розуміння основних подій вітчизняної історії. Важливим елементом роботи учнів з текстом підручника є цілеспрямована робота з історичними поняттями, яка має сформувати уважне ставлення до мови та історії як сфери наукових знань. Оскільки процес пізнання історії у п'ятикласників тільки починається, авторами розроблені алгоритми роботи з джерелами, що забезпечуватиме набуття учнями важливих первинних дослідницьких навичок роботи з доступними джерелами знань, зокрема, адаптованими уривками з історичних творів, ілюстраціями, картами, фотографіями, зображеннями культурно-історичних пам'яток тощо. Водночас тлумачення основних понять курсу, висвітлення складних історичних явищ оптимально поєднує науковість і доступність.

Особливістю підручника є забезпечення європейського контексту у викладі історії України, що дозволить учням побачити історію своєї держави на тлі загальних історичних процесів.

Отже, історична пропедевтика 5 класу націлена передусім на початкові знання, елементарні уявлення та найпростіші вміння. Історичні знання п'ятикласників можна охарактеризувати як фрагментарні, початкові. Відповідно, їхні навчальні досягнення мають елементарний рівень і більш практичну спрямованість, загалом пов'язані з уміннями читати й розуміти адаптований історичний текст, працювати з історичними ілюстраціями, адаптованою історичною картою та стрічкою часу. З роками навчання учнівські компетенції, що повинні бути сформованими в процесі шкільної історичної освіти, поступово ускладняться, але це завдання буде для наступних курсів історії та суспільствознавства.

Література

1. Власов В.С., Данилевська О.М. Вступ до історії України: Підруч. для 5 кл. загальноосв. навч. закладів. – К.: Генеза, 2010.
2. Вступ до історії України. 5 кл. Дидактичні матеріали до курсу. – Харків: Вид. група "Основа", 2006. – 144 с.
3. Галегова О.В. Методичні рекомендації щодо викладання історії у 2014-2015н.р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://media.ippo.kubg.edu.ua/?p=598>
4. Мисан В.О. Вступ до історії України: Підруч. для 5 кл. загальноосв. навч. закладів. – К.: Генеза, 2010. – 184 с.
5. Мисан В.О. Розвиток історичної пропедевтики в українській школі: Дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Національний пед. ун-т ім. М. Драгоманова. – Рівне, 2003. – 248 с.
6. Навчальна програма з історії для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2012. – №12. – С. 3-25.
7. Пометун О.І. Історія України (Вступ до історії): підруч. для 5 кл. загальноосвіт. навч. закладів/О.І.Пометун, І.А.Костюк, Ю.Б.Малієнко. – К.: Видавничий дім "Освіта", 2013. – 192 с.

УДК:371.3:502.2

ПРОЕКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА

Корня Л.С., Яновська А.В., студентки IV курсу Інституту педагогічної освіти Миколаївського національного університету ім.В.О.Сухомлинського

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Січко І.О.**, кафедра теорії і методики початкової освіти Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського

У статті обґрунтовано необхідність використання методу проектів у початковій школі, який є запорукою успішності в навчальній роботі.

Ключові слова: проектна діяльність, природоохоронна діяльність, молодші школярі.

Актуальність проблеми. Техногенний розвиток суспільства, невиправданий людський прагматизм, світоглядна руйнація духовності людини у поєднанні з її екологічним невіглаством стали причиною глибокої екологічної кризи. Незворотні процеси, що відбуваються нині у природі, вимагають нової ціннісної орієнтації на взаємодію з природою, перегляду певних моральних норм, що визначають поведінку людини в природі. Важливість екологічного виховання підростаючих поколінь у сучасних умовах переоцінити неможливо. Проблема формування у підростаючих поколінь стійкого ціннісного ставлення до природи, утвердження у свідомості дбайливої позиції щодо довкілля, необхідності підвищення рівня екологічної культури суспільства та кожної людини зокрема є особливо актуальною. У контексті останнього на особливу увагу заслуговує питання підготовки учителя до реалізації завдань екологічної освіти та виховання та вибору ним найбільш оптимальних методів еколого - виховної та природоохоронної роботи.

Аналіз досліджень і публікацій. Наявний науковий фонд свідчить про те, що означена проблема є предметом дослідження багатьох учених. Так, О.Дорошко, І.Зверев, В.Кашлев, Т.Корнер, Н.Левчук, А.Сидельковський, В.Сластьонін та ін. вважають необхідним застосування гносеологічного підходу у вирішенні даного питання. У той же час існують протилежні погляди на проблему підготовки учителя до реалізації завдань екологічної освіти та виховання. Важливість аксіологічного підходу до організації цього процесу підкреслено у працях Л.Білик, С.Глазачева, Б.Йоганзена, В.Краєвського, О.Плахотник, Л.Салєєвої, А.Степанюк, Г.Тарасенко, В.Червонецького, Л.Шаповал, Н. Ясінської та ін. У працях деяких учених (О.Біда, Л.Вороніна, І.Жаркова, О.Колонькова, О.Крюкова, В. Маршицька, Д. Мельник, Р. Науменко та ін.) особлива увага приділяється питанням необхідності розв'язання означеної проблеми шляхом використання ефективних освітніх технологій, підкреслено необхідність застосування таких методів, які сприяли б організації чуттєвого сприймання навчального матеріалу, забезпечували б можливість здійснення керівництва процесом формування екологічних знань, організації безпосередньої практичної діяльності у природі тощо. Дана проблема розглядається вченими аспектно, без урахування комплексного підходу щодо її розв'язання і тому потребує більш детального вивчення.

Мета статті: полягає у презентації методу проектів як одного з ефективних засобів роботи у процесі вивчення природознавства.

Викладення основного матеріалу. Сучасні процеси реформування змісту освіти спонукають учителя до пошуку найбільш оптимальних форм, методів організації роботи з учнівським колективом. Аналіз спеціальних досліджень засвідчує, що сучасна система освіти не забезпечує системного впливу на особистість із метою подолання надмірного прагматизму стосовно навколишнього середовища та потребує ефективних виховних технологій, спрямованих на гармонізацію стосунків у системі "людина-довкілля", результатом якої має стати високий рівень екологічної культури особистості. Очевидною стає необхідність пошуку такої моделі начально-виховної роботи, яка б забезпечила не тільки набуття знань, але й спонукала б до активного їх пошуку та практичного застосування. У цьому контексті необхідні нові педагогічні технології, вихід із класичної системи формування знань, умінь та навичок і переходу до ідеології розвитку на основі особистісно-орієнтованої моделі освіти, у якій дослідницькі, творчі методи навчання відіграють провідну роль. У формуванні основ екологічної освіти та виховання особливу роль відіграє метод проектів як провідний дидактичний (О.Коберник, В.Сидоренко, В.Симоненко та ін.). Метод проектів – це система навчання, гнучка модель організації навчального процесу, орієнтована на творчу самореалізацію особистості учня, розвиток його інтелектуальних, фізичних, вольових якостей і творчих здібностей у процесі створення (від ідеї до її втілення) нових товарів і послуг, що мають суб'єктивну і об'єктивну новизну та практичне значення, під керівництвом та контролем учителя [4, С. 108-109].

Метод проектів виник з ідеї вільного виховання на початку минулого сторіччя в США та увібрав у себе ідеї гуманістичного напрямку у філософії й освіті. В його основі – активна діяльність учителя й учня, креативність, уміння орієнтуватися в інформаційному просторі й самостійно конструювати свої знання. Дидактичні основи впровадження методу проектів були вперше розроблені в середині 20 століття американськими вченими (Д.Снезден, Д.Дьюї, У.Кіппатрик, Е.Коллінгс). Їхні ідеї знайшли своїх прихильників та впроваджені у багатьох країнах: Великобританії, Росії, Німеччині тощо.

На сучасному етапі розвитку шкільної освіти постала потреба у впровадженні методу проектів, оскільки саме цей метод забезпечує реалізацію діяльнісного підходу, інтеграцію знань та умінь, які отримують учні під час вивчення різних шкільних дисциплін, і зокрема, природознавства. Розробці цього напрямку присвячені роботи М.Павлової, В.Симоненко,

П.Лернера, Є.Полат, І.Чечель, Ю.Хотунцева, І.Сасової, М.Романовської, Е.Фурасової та ін. [4, С.110].

У системі підготовки учнів курс "Природознавство" посідає вагоме місце. Він має великий інтеграційний потенціал, зумовлений його безпосередньою практичною спрямованістю. Серед основних завдань вивчення цієї дисципліни важливе місце відведено питанню формування екологічної культури молодших школярів. У процесі вивчення курсу "Природознавство" вчителями широко використовується метод проектів. Уміння використовувати метод проектів – це показник високої кваліфікації, прогресивності педагогічної діяльності вчителя, спрямованості на творчий розвиток. Метод проектів дозволяє вчити здобувати знання самостійно, дає можливість розвивати комунікативні навички, уміння працювати в групі, виконувати різні соціальні ролі, налагоджувати контакти, збирати інформацію тощо [5, с. 308].

Основною метою використання методу проектів у початковій школі є поглиблене вивчення програмового матеріалу, розвиток інтересів учнів, їх самостійної діяльності, комунікативних здібностей, розвиток уміння доводити правильність того чи іншого твердження, презентувати результати власної діяльності, виховання гуманізму, уваги до особистості, можливість інтеграції знань. Серед етапів проведення проекту виділяють такі: пошуковий етап, аналітичний, практичний, презентаційний. Метою пошукового етапу є визначення теми проекту, пошук та аналіз проблеми, формулювання гіпотези, вивчення мети, обговорення методів дослідження. Аналітичний передбачає пошук оптимального способу досягнення цілей проекту, побудову алгоритму діяльності, покрокове планування роботи кожного учасника проекту. Метою практичного етапу є виконання запланованих кроків, обговорення проміжних результатів. Презентаційним етапом передбачено оформлення кінцевих результатів, підготовка до проведення презентації, "захист" проекту. Аналіз результатів, коригування, оцінка якості проекту є завданням контрольного етапу проекту. Таким чином, робота, організована у вигляді проекту, передбачає детальний аналіз ситуації, стану, в якому перебуває природа чи окремий її об'єкт, формування готовності надання допомоги природі. Правильний вибір теми та завдань проєктивної діяльності забезпечує її яскравість та оригінальність [1, с. 182-184].

Метою залучення молодших школярів до проєктної діяльності є сприяння розвитку творчих рис особистості: допитливості, гнучкості мислення, здібності до оцінки, бачення проблеми, здатності до передбачення, до глибокого розуміння причинно-наслідкових зв'язків у природі тощо. У контексті вирішення еколого-виховних завдань можна використовувати так звані "Проекти дбайливих", які вирізняються тематикою, змістом та тривалістю виконання: довготривалі (протягом 6-8 занять), середньо-тривалі (3-4 заняття) і короткотривалі (1-2 заняття). Як підтверджують результати експериментальної роботи, довготривалі проекти доцільно пропонувати для виконання на весь колектив методом сіткового графіку. За цих умов учасники розподіляються на групи, визначаються форми, методи роботи [2, с. 540].

Мета педагогічної технології "Метод проектів" полягає у стимулюванні інтересу до визначеної проблеми, оволодіння необхідними знаннями і навичками, а також в організації проєктної діяльності щодо вирішення проблеми для практичного застосування отриманих результатів. Використання методу проектів спрямоване на практичний результат. У ході виконання проекту його учасники вчать мислити, вправлятися у вирішенні тієї чи іншої ситуації, прогнозувати результати власної діяльності, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Метод проектів завжди орієнтований на самостійну діяльність. Використання проєктних методів забезпечує можливість застосування знань на практиці у природних умовах, а не штучно створених, чого не забезпечує традиційна система навчання. Крім того, кожен його учасник намагається виконати те чи інше завдання вчасно, творчо, на достойному рівні [3, С. 25-27].

Висновок. Модернізація змісту освіти в Україні спрямовується на підготовку всебічно розвиненої особистості, яка вільно орієнтується в інформаційному просторі, є професійно та соціально мобільною, здатною до активної адаптації у суспільстві, самостійного життєвого вибору, постійної самоосвіти, самовдосконалення. Однією із найбільш презентативних форм творчої діяльності молодших школярів, що задовольняє дану вимогу, є метод проектів. Курс "Природознавство" надає широкі можливості для реалізації даного методу у початковій школі.

Перспективи подальших досліджень. Подальші розвідки вбачаємо у визначенні педагогічних умов використання методу проектів у системі підготовки вчителів початкових класів, вивчення й аналізу природознавчого досвіду з цієї проблеми.

Література

1. Крюкова О.В. Використання екологічних проектів у формуванні екологічно доцільної поведінки молодших школярів / Шляхи вирішення екологічних проблем урбанізованих територій: наука, освіта, практика: Збірник праць / Редкол. В.П.Кучерявий та ін. – Хмельницький: Еко-Хмельницький. – №5. – 2003. – С.182-184.
2. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах. – Київ-Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
3. Сисоєва С. Особистісно зорієнтовані технології: метод проектів // Підручник для директора. – 2005. – № 9-10. – С.25-27.
4. Степанова Л. Методичні засади залучення молодших школярів до проектно-технологічної діяльності на уроках праці // Наукові записки Тернопільського національного університету. Серія: Педагогіка. – 2006. – №3. – С.108-110.
5. Тарасенко Г.С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти. – Черкаси: Вертикаль, 2006. – 308 с.

УДК 373.31

ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА "ПРИРОДОЗНАВСТВО"

Котовська Д.О., студентка IV курсу Інституту педагогічної освіти Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Січко І.О.**, кафедра теорії і методики початкової освіти Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського

У статті розглядаються навчально-виховні завдання, які ставляться перед викладачами в процесі викладання та забезпечення якості виховання у курсі природознавства початкової ланки школи.

Ключові слова: молодші школярі, мислення, навчально-виховний процес, відношення до природи.

Актуальність теми дослідження. У період шкільного дитинства при сприятливих умовах життя інтенсивно розвивається інтелектуальна й емоційно-вольова сфера дитини, закладаються основи правильного відношення до предметів й явищ навколишнього середовища. Важливий фактор впливу на дітей – систематична, цілеспрямована навчально-виховна робота, у якій особливе місце займає процес ознайомлення із природою [4].

Прилучення людини до природи через її пізнання завжди служило засобом формування її світогляду. Природознавча освіта стала особливо важливою на сучасному етапі історичного розвитку, коли господарська діяльність людини надзвичайно змінила природний вигляд Землі. На перший план вийшло завдання формування науково обґрунтованого погляду на природу, який опирається на повноцінний інтелектуальний і моральний розвиток підростаючого покоління. Сутність природознавчої освіти і виховання становлять цілеспрямований процес формування відповідального відношення школярів до навколишнього природного середовища у всіх видах навчальної, суспільно-трудової діяльності й спілкування із природою. У зв'язку із цим воно не може здійснюватися в рамках окремого й навіть особливого предмета, а вимагає участі всіх шкільних дисциплін у їхньому взаємозв'язку. Особлива увага повинна приділятися діяльності учнів по вивченню й охороні навколишнього середовища, формуванню їх морально-естетичного відношення до природи.

Аналіз досліджень і публікацій. Видатні діячі минулого бачили в природі могутнє джерело знань, засіб для розвитку розуму, почуттів і волі. Думка про величезне виховне значення матеріалістичних уявлень була сформульована О.І.Герценом: "Нам здається майже неможливим без природознавства виховати потужний розумовий розвиток; ніяка галузь знань не привчає так розуму до твердого, позитивного кроку, до смиренності перед істиною, до сумлінної праці, і що ще важливіше, до сумлінного прийняття наслідків такими, якими вони вийдуть, як вивчення природи...".

Важливого значення надавав природі як фактору виховання дітей з раннього віку російський педагог К.Д.Ушинський, звертаючи увагу на позитивний вплив природи на психіку дітей, на всебічний розвиток у процесі спілкування із природою. "Логіка природи є найдоступнішою для дітей логікою – наочна, незаперечна. Будь-який новий предмет дає можливість тренувати розум порівняннями, вводити нові поняття в область уже набутих, підводити вивчені види під один рід" [5].

А.Я.Герд, розробляючи предмет природознавства для молодших класів школи, звертав увагу на встановлення зв'язків і взаємозв'язків природних явищ, на логіку побудови предмета.

Зміст курсу природознавства, розроблений А.Я.Гердом, послужив основою для наступних побудов предмета. Ця основа прийнята й у нових програмах сучасної школи. Через комплексний зміст предмета природознавства, який базується на багатьох науках, на перший план висувається завдання приведення його в єдину систему, встановлення строгої послідовності у вивченні. Власне кажучи, всі види роботи при вивченні природознавства містять у собі можливості розвитку, навчання та виховання дітей: мислення, пам'яті, уяви, інтересу [3].

Такі психологи, як Л.С.Виготський, Б.Г.Ананьєв, Г.С.Костюк, О.Н.Кабанова-Меллер, О.О.Люблінська, Н.А.Менчинська, Л.В.Занков, В.В.Давидов й ін. у своїх дослідженнях показали, що між навчанням, розвитком і вихованням існує тісний зв'язок. Багато зроблено у рішенні проблеми співвідношення навчання й розвитку в дидактичному плані лабораторією, якою керував Л.В.Занков. У дослідженнях цієї лабораторії стверджується, що навчання, спрямоване тільки на засвоєння знань і вироблення навичок, не може результативно впливати на розвиток школярів.

Кожен навчальний предмет повинен стати не лише метою навчання, але насамперед засобом виховання і розвитку учня. Це потребує розвиваючого і діяльнісного характеру організації навчально-виховного процесу з природознавства. Організація навчання з природознавства пов'язана із чітким усвідомленням освітньої, розвивальної та виховної мети. Вона визначається державними стандартами та документами уряду України.

Навчання в школі розглядається більшістю вчених як комплексна проблема формування фізичних, етичних, морально-вольових й інтелектуальних якостей особистості дитини. Першочергове значення надається досягненню належного розумового рівня, що становить основу психічної готовності дітей до систематичного навчання. Ознайомлення із природою при спеціальній організації навчання приносить позитивні результати в розвитку сприйняття, мислення й мови кожної дитини [4].

Мета статті: розглянути особливості виховання учнів початкових класів засобами навчального предмета " Природознавство ".

Виклад основного матеріалу. У системі виховання підростаючого покоління важливе місце займає природознавство. У процесі його вивчення діти здобувають елементарні знання про єдність і розмаїтість навколишньої природи, її охороні, знайомляться із картинами природи нашої Батьківщини, одержують загальне уявлення про організм людини, на основі чого формуються гігієнічні навички, настільки потрібні в житті кожної людини. Цим значення предмета не обмежується. Основна ідея шкільного предмета природознавства складається в розкритті й встановленні зв'язків між компонентами неживої й живої природи, у поясненні впливу всіх компонентів природи на трудову діяльність людей, яка пов'язана в значній мірі з використанням природи й відповідно до цього – вихованням дбайливого відношення до неї. У процесі реалізації цієї ідеї створюються великі можливості комплексного підходу до навчання і виховання підростаючого покоління. Відомо, що вчитель, навчаючи, виховує й розвиває дітей.

Всі форми роботи з дітьми початкової ланки при вивченні природи, повинні включати прийоми по формуванню таких етичних якостей, як доброзичливість, справедливість, дружба, особиста відповідальність за спільну справу. Великі можливості в цьому плані закладені в екскурсіях, на яких діти проявляють себе з різних сторін. Тут можна помітити егоїстичні нотки в поведінці окремих учнів, недоброзичливість по відношенню один до одного, невиконання норм поведінки. Завдання вчителя – вчасно помітити ці негативні риси, а головне – попередити небажані прояви. Із цією метою вчитель передбачає такі прийоми, які виховують повагу учнів один до одного, справедливість, особисту відповідальність за виконувану роботу [1].

Коли говорять про розвиваючі можливості навчання природознавству, то звертають увагу на зміст предмета, логіку його побудови; чи відповідають вони виявленню причинно-наслідкових зв'язків, у розкритті яких розвиваються багато рис особистості школярів, їхня психічна діяльність, і, насамперед, мислення. Після встановлення залежностей у неживій природі починається робота з виявлення зв'язків живої природи з неживий. У початкових класах виявляється залежність зміни рослинності від ступеня освітлення даної території сонцем і температури повітря. Спостереження за життям рослин протягом року дозволяють дітям зробити висновок, що зі зменшення сонячного освітлення й зниженням температури повітря листки на деревах і кущах починають змінювати своє фарбування, їхні черешки підсихають і відламуються при подуві вітру. Так починається листопад – одне із примітних осінніх явищ у природі.

Отже, програма по природознавству передбачає виявлення найпростіших зв'язків і взаємозв'язків, доступних розумінню учнів. У процесі встановлення зв'язків створюються сприятливі умови для розвитку логічного мислення дітей і матеріалістичного світосприйняття [6].

У рішенні проблеми виховання й розвитку учнів особливе значення належить уроку. На уроці, як відомо, реалізуються всі поставлені перед школою завдання: пізнавальні, виховні, розвиваючі. Найважливіше значення в розвиваючому й виховному навчанні надається науковості вивчення навчального матеріалу. Керівник школи, методист визначає, на якій основі формуються природознавчі уявлення, поняття, чи використовуються спостереження, досліди, практичні роботи, наочні приладдя, чи дотримується послідовність розгляду того або іншого явища або предмета, чи звертається увага на плавність переходів від одного етапу до іншого, на логічність викладу матеріалу [7].

Цінність уроку полягає й у тому, що на ньому вирішуються виховні завдання. Одним з найважливіших вимог до уроку є строго продумана система в повторенні й закріпленні навчального матеріалу. Можна говорити про усвідомлене засвоєння матеріалу в тому випадку, якщо учень може не тільки відтворити, але й застосувати знання в нових ситуаціях. Тому повторення й закріплення матеріалу повинне бути організоване завжди на новій основі. І якщо учень зможе вирішити завдання в нових ситуаціях, використавши вже вивчений матеріал, тоді можна стверджувати, що знання і виховні цілі ним вирішені [4].

Висновок: Завдання курсу природознавства розкривають дві сторони навчального процесу, які органічно поєднуються – навчання й виховання. На сьогоднішній день вивчення природознавства у початкових класах не обмежується формуванням у дітей уявлень про природу та її компоненти. Зміст цього предмета складає система взаємопов'язаних понять, засвоєння учнями кожного з яких потребує спеціальної методичної підготовки вчителя. Уроки природознавства покликані виховувати у школярів повагу до праці, людей праці, формувати в них певні трудові вміння і навички. Особлива увага приділяється вихованню в учнів відповідальності за збереження навколишнього середовища як важливого фактора існування людини.

Перед сучасною початковою школою гостро стоїть питання про таку організацію навчально-виховного процесу, яка була би більш особистісно-орієнтованою на всебічну підготовку школярів, їхній цілісний і гармонійний розвиток та особисте зростання.

Водночас практика свідчить, що вчитель не завжди використовує можливості навчальних занять для творчості, розвитку індивідуальності учнів, їхньої самостійності, ініціативи.

Література

1. Василенко Г. Екологічна освіта та виховання Г.Василенко // Початкова школа. – 2007. – № 6. – С. 7-9.
2. Герцен А.И. Собрание сочинений. Т.3. – М., 1972. – С. 95.
3. Огар Е. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / Е.Огар. – Л.: Азарт, 2002. – С. 160.
4. Удовиченко І.В. Наступність екологічного виховання учнів початкової та основної школи в курсах природничого циклу / Сумський держ. педагогічний ун-т. ім. А.С.Макаренка – Суми, 2006. – С.177-194.
5. Ушинский К.Д. Избранные сочинения. – М., Учпедгиз. – 1968. – С.114.
6. Шарাপова Л.С. Навчання в 3-2 класах. Природознавство. // Навчально – методичний посібник. – К.: Освіта, 1995. – С. 29-31.
7. Шаульська Ю. Початкова освіта // Шкільний світ. – 2012. – № 46. – С.2-5.

УДК 551.582 (477.51)

ПІДРУЧНИК З ПРАВОЗНАВСТВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ

Кочкалов Д.В., студент V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: канд. юр. наук, доц. **Дудченко О.С.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Проблема комплексності навчання, виховання і розвитку постає там і тоді, де ставлять за мету навчити дітей тому, що далеке від реальних потреб дитини, ніяк не мотивується дійсністю; коли під вихованням розуміють примітивний примус, а під розвитком – слухняне засвоєння мертвих словесних конструкцій. Для того, щоб дитина засвоювала інформацію і

постійно самовдосконалювалася (а іншого реально і не існує), потрібно створювати умови, в яких вона отримає змогу випробувати себе в різних видах діяльності, зрозуміти себе, відкрити свої нахили, здібності, можливості, а після цього створити умови для самовдосконалення в тій галузі діяльності, до якої її підготувала сама природа. При такому рівні організації підготовки дітей до життєдіяльності в суспільстві відпадає необхідність сухих теоретичних викладах [3].

Сучасна Україна являє собою молоду незалежну державу з великим потенціалом у науці, промисловості і культурі. Розуміння цього має якнайшвидше дійти до кожного жителя України. Але, на жаль, сьогодні лише невелика частка жителів розуміє важливість розвитку всіх сфер діяльності та всебічного розвитку кожної людини, яка проживає на території України.

Аналіз наукової літератури свідчить, що правова культура українського суспільства, яка є частиною його загальної культури та одним з головних показників рівня розвитку суспільства, наразі перебуває лише на стадії формування й потребує цілеспрямованої діяльності з її становлення та активного розвитку. Таку діяльність називають правовим вихованням.

Для початку треба визначити, що ж являє собою правове виховання. Отже, правове виховання – виховна діяльність сім'ї, школи, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та правомірної поведінки дітей [2, 611]. Метою правового виховання є необхідність дати людині юридичні знання і навчити її поважати закони і підзаконні акти та додержуватися їх, тобто сформуванню достатньо високий рівень правової культури, здатний значно зменшити кількість правопорушень. Особливо це важливо для школярів, які ще не знайомі з правовою культурою, і деякі свої вчинки не вважають протиправними, швидше чимось новим не відомим, пустощами, які не понесуть за собою серйозних наслідків. Але незнання закону, не звільняє від відповідальності, тому значна роль належить як учителю з правознавства, так і підручнику, який буде вікном у той звичний світ, тільки дещо під іншим кутом зору. Кожна людина, знаючи свої права і обов'язки, може грамотно захищати себе в ситуаціях, коли інші робитимуть спроби ці права порушити.

Зважаючи на зміну світових освітніх орієнтирів, головні акценти в українській філософії освіти переносяться зі знанневого складника змісту на поглиблене засвоєння базових знань та формування ключових компетентностей. Розв'язанню цього завдання сприяє реалізація діяльнісного підходу в навчанні, що вимагає особливо серйозних реформаційних кроків, до оновлення змісту освіти, нових підходів до створення навчальних програм, шкільних підручників та педагогічних підходів до навчання, впровадження інформаційних та комунікаційних технологій, які модернізують процеси розвитку суспільства.

Значна роль у розв'язанні цих проблем належить сьогодні шкільним підручникам. Особливий вплив на процес створення та функціонування підручників в Україні має запровадження нових освітніх стандартів, і навчальних програм, зміни в законодавстві та механізмах грифування і забезпечення учнів шкільними підручниками. І хоча зміст навчально-дидактичних матеріалів, підручників та посібників постійно змінюється та оновлюється, їхня відповідність часу і ринкам праці є недостатньою. Проблемою шкільних підручників з правознавства є недостатня спрямованість змісту сучасного підручника на набуття школярами життєвих компетентностей та забезпечення підготовки, яка б відповідала вимогам часу.

Розробка і запровадження у навчальний процес, навчальних підручників і навчально-методичних посібників є одним із першочергових завдань сучасної системи освіти. В умовах, коли процес підручникотворення набирає обертів, надзвичайно важливим є усвідомлення кожним, хто долучається до цього процесу, необхідності розвитку теорії, методології, технології і практики створення інноваційних підручників, що передбачає кардинальні зміни у підходах до вибору їхніх: структури, функцій, оформлення та цільового призначення.

Фундатор теорії та практики розвивального підручника, А.Фурман цілком переконливо доказує, що саме колективно-урочна система навчання й лекційно-семінарська у вищій, стимулювали розробку підручників, які відповідали їхній суті, й виконували єдине завдання: давали молодому поколінню і майбутнім фахівцям якомога більше знань, домагалися всебічної поінформованості кожного атестованого чи дипломованого випускника. Оскільки учень протягом навчання вивчає майже всі науки в академічному обсязі, то виходить, що обсяг знань випускника школи, має бути таким, як у дійсного члена Академії наук. Наслідки такого підходу відомі: підірване здоров'я випускників, поверховість знань, їхня невмотивованість і відчуження від освітнього простору як специфічного культуру творення [4, 185].

Саме тому не слід зводити роль підручника лише до передачі змісту правової освіти, залишаючи поза увагою його функцію проектування певних освітніх технологій і моделей навчання, провадження тих чи інших форм, методів і засобів навчання. Лише покладання в

основу авторської концепції шкільного підручника принципів діяльнісного підходу до навчання, який переносить акценти з об'єкта на суб'єкт педагогічного впливу, сприяє вирішенню завдання формування творчої мислячої і діючої особистості. С.Л.Рубінштейн з цього приводу писав: "Формуючись у діяльності, свідомість у діяльності і проявляється... Свідомість формується і розвивається у процесі діяльності суб'єкта" [1, 75]. Тобто крім загальних відомостей про певну галузь права, слід висвітлювати і практичну частину, тобто ту – яка ближча учням, оскільки може трапитися у їхньому реальному житті.

Постановка проблемних питань, організація навчального діалогу з учнем за допомогою певної побудови основного, додаткового текстів і методичного апарату, включення ситуативних задач, і завдань, які матимуть на меті роботу з джерелами права – ось далеко не повний перелік напрямів удосконалення підручників та навчальних посібників з правознавства.

Правове навчання як форма правового виховання полягає у передачі, накопиченні та засвоєнні правових знань у школі, середніх спеціальних та вищих навчальних закладах. Високий рівень правової культури людини й суспільства, в якому функціонують ефективні механізми відтворення її цінностей, є умовою формування в Україні демократичних засад життєдіяльності. Проблеми правової культури ще тривалий час будуть актуальні. Це зумовлює необхідність неухильного зростання й досягнення високого рівня правової культури кожного громадянина, кожної посадової особи, кожного державного службовця й особливо професійних юристів, які виконують головну роботу із законотворення та застосування права.

Література

1. Баханов К.О. Проблема ідейної та понятійної послідовності у підручниках / К.О.Баханов / Шкільна історія очима істориків-науковців: [збірник]. – К., 2008. – С. 68-98.
2. Волкова Н.П. Педагогіка / Н.П.Волкова – Київ: Академвидав, 2007. – 618 с.
3. Правознавство та захист прав людини у школі. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://osvita.khpg.org/index.php?id=976004165>.
4. Фурман А. Модульно-розвивальний підручник як інструмент ефективної освітньої взаємодії / А.Фурман // Психологія і суспільство. – 2010. – №1. – С. 171-182.

УДК 37.012

ЗНО: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Латиш О.Ю., студентка V курсу фізико-математичного факультету

Науковий керівник: д-р фіз.-мат. наук, проф. **Зінченко Н.М.**, кафедра прикладної математики, інформатики та освітніх вимірювань

Зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) можна визначити як комплекс організаційних процедур (передусім – тестування) спрямований на визначення рівня навчальних досягнень випускників середніх навчальних закладів при їхньому вступі до вищих навчальних закладів. Проте, ні для кого не секрет, що зовнішнє незалежне оцінювання в першу чергу, – іспити для вступу до ВНЗ в Україні.

Мета зовнішнього незалежного оцінювання: підвищення рівня освіти населення України та забезпечення реалізації конституційних прав громадян на рівний доступ до якісної освіти, здійснення контролю за дотриманням Державного стандарту базової і повної середньої освіти й аналізу стану системи освіти, прогнозування її розвитку. Отже, ЗНО виконує 2 функції: моніторинг якості середньої освіти та бази для зарахування до ВНЗ.

Результати зовнішнього незалежного оцінювання зараховуються як результати державної підсумкової атестації і як результати вступних іспитів до вищих навчальних закладів.

Із 2004 р. за підтримки міжнародних і громадських організацій система зовнішнього незалежного оцінювання формується в Україні. Забезпечення зовнішнього незалежного оцінювання здійснюється Українським центром оцінювання якості освіти (УЦОЯО) у співпраці з місцевими органами управління освітою, обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти, навчальними закладами.

Назагал, впровадження зовнішнього незалежного оцінювання принесло хороші результати щодо значного підвищення якості середньої та вищої освіти в Україні, позитивно позначилося на загальному рівні освіченості та стало вагомим фактором у боротьбі з корупцією. Проте, починаючи з 2010 року впровадження ЗНО почало пробуксовувати. Розширення кола пільговиків, урахування шкільного балу і золотої медалі ставило під сумнів зменшення суб'єктивізму і корупції при зарахування до ВНЗ. Тому сильні і слабкі сторони ЗНО постійно

були предметом обговорення експертів і широкої громадськості. Історія запровадження ЗНО нараховує більше 10 років. Багато експертів наголошували на необхідності введення дворівневих тестів.

Як зазначив в газеті "Урядовий кур'єр" за 1 червня 2013 року директор центру тестових технологій і моніторингу якості освіти Ігор Лікарчук "Щодо запровадження різнорівневих завдань, то це лише невелика частина того, що можна й потрібно зробити для розвитку системи зовнішнього оцінювання. Але важливо знати, що сам по собі цей крок ситуацію не врятує. Система зовнішнього оцінювання зупинилася у своєму розвитку. Незмінними з 2006 року залишилися технології проведення оцінювання й укладання тестів, адміністрування, визначення результатів, забезпечення конфіденційності тощо. Ті, кого це цікавить, давно пізнали всі сильні й слабкі сторони цієї системи. Якщо в перші роки існування ЗНО не було іншого варіанта, як використання однакових тестів для усіх категорій абітурієнтів, нині очевидно, що такий підхід не відображає зростаючих вимог вишів до якості відбору абітурієнтів. Іншими словами, для тих, хто вступає на факультет англійської філології, потрібний один тест із англійської мови, а для вступників на факультет права – інший. Однак про таке "диво" навіть не доводиться мріяти. Тож для оцінки ситуації в системі зовнішнього оцінювання дуже влучно підходить українська приказка "Застрягли, як собака на перелазі". Є серйозні побоювання, що цей "перелаз" ми можемо й не здолати. Подальша маргіналізація системи неминуче призведе до її краху. Але, можливо, воно так і задумано ". Але суттєві зміни в суспільній свідомості і в загалі в суспільному житті, свідками і учасниками яких ми стали в 2013-2014 роках дали новий поштовх для удосконалення, модернізації ЗНО. Базою послугував новий закон України "Про вищу освіту".

Нещодавно в інтернеті появилася інформація від центру оцінювання якості освіти, що на 2015 рік планується ввести дворівневу систему оцінювання, яка є досить поширеною практикою деяких європейських країн.

На своїй сторінці у Facebook директор УЦОЯО повідомив, що тест із української мови та літератури буде складатись з двох частин: "Базовий" і "Поглиблений рівень".

"Базовий рівень тесту будуть складати всі абітурієнти, незалежно від того, на яку спеціальність вони будуть подавати документи. Також базовий рівень тесту складатимуть всі випускники загальноосвітніх навчальних закладів, як ДПА. З цією метою (для ДПА) у тесті базового рівня будуть визначені завдання лише з української мови", – зазначає Лікарчук.

Він повідомив, що поглиблений рівень тесту з української мови та літератури складатимуть абітурієнти, які вступатимуть на спеціальності, для яких поглиблений рівень вимагатимуть Правила прийому до конкретного університету.

"За виконання частини тесту базового рівня абітурієнти отримають два результати : один за 12-бальною шкалою для ДПА, а другий за шкалою 100-200 балів для вступу до університетів. За виконання поглибленого рівня тесту також буде визначатися два результати за шкалою від 100 до 200 балів: за базову частину та за поглиблену. Для тих, хто складатиме тест з української мови та літератури для вступу до університету, в базовій частині буде визначений поріг "склав/не склав", – зазначає директор УЦОЯО.

"Стосовно тесту з математики, то тут ситуація дещо простіша. Він також складатиметься з базової та поглибленої частини. Його абітурієнти будуть складати так як і двохрівневий тест з української мови та літератури. Оцінюватися буде аналогічно. Але у ньому не буде завдань для ДПА", – пише Лікарчук.

Також директор Центру оцінювання розповів про орієнтовну технологію складання дворівневих тестів.

"Під час реєстрації абітурієнт зазначає, якого рівня (базового чи поглибленого) він буде складати тест. У пункті тестування він отримає зошит із тестом відповідного рівня. Для тесту поглибленого рівня буде визначений додатковий час для його складання", – повідомив Ігор Лікарчук.

Також, за його словами, тестування відбуватиметься не в школах, де навчаються абітурієнти, а в пунктах тестування.

Ігор Лікарчук, директор УЦОЯО, повідомив, що у 2015 році при оцінюванні результатів ЗНО скасують прохідний бал (124 б.), що існував до тепер. При цьому буде введено поняття "склав" чи "не склав". Тобто, кожен рік, для кожного предмета експерти визначатимуть свій пороговий бал. У результаті, всі абітурієнти, які набрали кількість тестових балів, що є меншою від порогової, будуть вважатися такими, що тест не склали і не зможуть подавати документи до ВНЗ. Ті абітурієнти, що "склали ЗНО" – матимуть відповідні бали від 100 до 200. Поки що точно не відомо, на яку саме кількість запитань треба відповісти абітурієнту, щоб "скласти" ЗНО (це будуть визначати експерти).

Також повідомили, що вводяться тести 2-х рівнів складності з математики, української мови та літератури (рівень А – легший; рівень Б – складніший). ВНЗ самостійно будуть визначати в правилах прийому, тест якого рівня має здати абітурієнт для зарахування на певний напрям та спеціальність.

Перше тестування проводитиметься вже у квітні – це буде ЗНО з укр. мови та літератури. До речі, результати цього тесту також зараховуватимуться як ДПА за підсумками навчання у школі. Тобто ЗНО з української мови та літератури може вплинути на медаль. До речі, вже з наступного року університети відмовляться приймати сертифікати ЗНО попередніх років. За словами Ігоря Лікарчука, директора УЦОЯО, цього навчального року не буде ЗНО з всесвітньої історії та Світової літератури, оскільки сертифікати з цих предметів вимагалися вузами дуже рідко.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 01.10.2014 №1120 "Про деякі питання проведення зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти, для осіб, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів України в 2015 році", зареєстрованого в Міністерстві юстиції 08.10.2014 р. №1208/25985 і розміщеного на офіційному веб-порталі Верховної Ради України

- Встановлено перелік навчальних предметів, з яких особи, які виявили бажання вступати до вузів України у 2015 році матимуть змогу пройти зовнішнє незалежне оцінювання (далі – ЗНО): українська мова і література, математика, історія України, хімія, фізика, біологія, географія, російська мова, іноземна мова (англійська, німецька, французька, іспанська).

- Кожен учасник має право пройти тестування не більше ніж з чотирьох предметів під час проведення ЗНО-2015.

- Тестування з української мови і літератури є обов'язковим для усіх абітурієнтів, які бажають здобувати вищу освіту.

- Результати зовнішнього незалежного оцінювання з української мови і літератури (базовий рівень-українська мова) зараховуватимуться як результати державної підсумкової атестації для всіх випускників старшої школи загальноосвітніх навчальних закладів 2015 року.

- Зовнішнє незалежне оцінювання проводитиметься у квітні – липні 2015 року.

Із новими умовами прийому абітурієнтів до вищих навчальних закладів на 2015 рік, які Міністерство освіти і науки України затвердило 15 жовтня, ознайомила перший заступник Міністра освіти і науки Інна Совсун на брифінгу в Будинку Уряду 17 жовтня.

Перший заступник Міністра зазначила, що умови прийому до ВНЗ на наступний рік містять ряд новацій.

Зокрема, чітко встановлені обмеження на прийом сертифікатів зовнішнього незалежного оцінювання: вузи матимуть право приймати сертифікати лише поточного навчального року. "Тобто абітурієнти, які здавали ЗНО в минулому році повинні будуть перереєструватися на проходження ЗНО знову – в 2015 році", – зазначила перший заступник Міністра. Інна Совсун пояснила, що це правило пов'язане з декількома факторами. Вона зазначила, що запроваджена в 2010 році практика, коли використовувалися сертифікати ЗНО попередніх років, була нелогічною: "Результат ЗНО є рейтинговим, тобто він вимірює рівень знань вступника порівняно з рівнем інших вступників поточного навчального року. Тому оцінки двох років порівнювати нелогічно".

Ще одна причина запровадження так званого принципу давності сертифіката пов'язана з тим, що у 2015 році міняється методика розрахунку бала сертифіката. Посадовець зазначила, що раніше в умовах прийому встановлювався мінімальний прохідний бал на рівні 124, а для профільних предметів – на рівні 140. Українським центром оцінювання якості освіти було прийнято рішення про застосування у наступному році принципу "склав/не склав" для тесту ЗНО: тобто буде встановлюватися мінімальна кількість балів для ЗНО, і якщо її не набрати, то тест вважатиметься не складеним. "Тобто ті люди, які набирають меншу за необхідну кількість балів, не отримують сертифікат, а їх бали не переводяться в 200-бальну рейтингову шкалу", – наголосила Інна Совсун. Відповідно, якщо людина набрала більшу кількість балів, ніж мінімально встановлена, то її бали рейтингуються і переводяться в шкалу від 100 до 200: "А це означає, що 101 бал – це вже прохідний бал, і він дає право вступу до вузу". Перший заступник Міністра зазначила, що саме тому в умовах прийому до ВНЗ на 2015 рік немає встановлених мінімальних прохідних балів. "Будь-хто, хто має сертифікат ЗНО, за визначенням має право для участі у вступній кампанії. Ті, хто не склав тест, сертифікат з цього предмету вони не отримують". Разом з цим в умовах прийому збережено правило для вузів встановлювати мінімальний прохідний бал. Це, наприклад, дає право "сильнішим" вузам встановити вищий прохідний бал просто для того, щоб спростити роботу із обробкою документів вступників, не приймаючи документи абітурієнтів з нижчими балами. "Тому

абітурієнтам, які будуть готуватися до вступу в 2015 році, треба уважно ознайомитися відповідною інформацією про прохідні бали, яка буде розміщена на сайтах вишів", - наголосила Інна Совсун.

Окрім того, у Законі України "Про вищу освіту" є вимога про присвоєння різним складовим конкурсним балам певних коефіцієнтів в залежності від пріоритетності предмета. Перелік предметів, із яких потрібно пройти ЗНО, формується самими вузами. "Залежно від того, який предмет є пріоритетом для вступу на ту чи іншу спеціальність, визначаються різні коефіцієнти. При цьому сума коефіцієнтів, які присвоюються кожній складовій, повинна бути не більша одиниці", – пояснила вона.

Особливу увагу перший заступник Міністра освіти і науки звернула на нову процедуру розподілу місць державного замовлення. Відповідно до Закону "Про вищу освіту", абітурієнт подає заяву на проходження ЗНО, зазначає спеціальності та вказує вузи, у яких він бажає вчитися. Після проходження ЗНО і складання вступних іспитів, автоматично по кожній спеціальності формується рейтинговий список. "Місця державного замовлення підуть у ті університети, які зазначили вступники, у свої заявах, – наголосив Інна Совсун. – Тобто бюджетні місця будуть отримувати не ВНЗ, а найсильніші абітурієнти".

Але така система у повній мірі запрацює з 2016 року. Із 2015 року буде діяти перехідний період для запровадження цієї новації. Так, наступного року вузам перед початком вступної кампанії надаватиметься 80% тієї кількості місць державного замовлення, яку вони мали минулого року. Решта 20% місць, які залишаться по цій спеціальності, розподілятимуться за вищеописаним принципом. "Кінцева мета, яка закладена законом про вищу освіту, полягає в тому, щоб місця державного замовлення йшли туди, куди вступають найсильніші абітурієнти. За цих умов вузам варто зважити на те, які абітурієнти до них прийдуть, і на 2016 рік бути готовим, бо якщо вони не наберуть жодних додаткових місць державного замовлення із 20%, то це значить, що у них є серйозні проблеми, і їм треба або закриватися, або об'єднуватися, або по-іншому працювати з абітурієнтами. Тому цей перехідний період визначений не стільки для держави, скільки для вишів, щоб вони зорієнтувалися, чи можуть претендувати на місця державного замовлення", – заявила Інна Совсун. Вона також повідомила, що прийом документів вступників розпочнеться 10 липня, а закінчиться 1 серпня о 10:00. Списки рекомендованих до зарахування будуть оприлюднені 2 серпня.

Окрім того, за словами першого заступника Міністра, встановлюється пріоритетність різних заяв на вступ. Абітурієнт, який готується до вступу, повинен зорієнтуватися: ким він хоче бути і де він хоче навчатися. "Усі пам'ятають ситуацію минулих років, коли закінчується третя хвиля зарахування, ще залишається купа місць державного замовлення, а далі – бардак. Тому що далі і починається основна корупція при вступі, бо відстежити, кому зі списку подзвонять із приймальної комісії і скажуть приносити сертифікат дуже складно", – підкреслила Інна Совсун.

За її словами, наступного року цієї проблеми не буде, бо всіх абітурієнтів зараховуватимуть у першу хвилю. Це відбуватимуться завдяки тому, що кожен вступник, який має право подавати 15 заяв (по три заяви в п'ять вузів), повинен виставити пріоритетність кожної заяви. "Наприклад, вступник найбільше хоче вступити на право в Києво-Могилянську академію – це пріоритет №1, і якщо він потрапляє за своїми балами в цей вуз, то її всі інші заяви автоматично анулюються, і ця людина "не бовтається" в списках і штучно їх не розтягує. А якщо вона в "Могилянку" не потрапляє, але другим за пріоритетністю значиться заява на вступ, скажімо, на право в університет ім.Франка, і вона туди вступає, то решта її заяв випадає зі списку, – повідомила перший заступник Міністра та додала, що списки зарахованих будуть автоматично сформовані фактично після подачі всіх заяв, тому що тобі пропонують одне місце за найвищим із тих пріоритетів, за яким ти приходиш на місце державного замовлення. Саме тому студенти мають дуже відповідально підійти до виставлення пріоритетності своїх заяв".

Наразі, ніхто не може дати попередніх висновків як саме працюватиме дана система. Чи на покращення чи на погіршення були введені ці інновації покаже вже 2015 рік.

Література

1. Український Центр Оцінювання Якості Освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: – <http://testportal.gov.ua>
2. Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: – <http://www.mon.gov.ua/ua/>

УЧНІВСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Ломоносов М.В., студент III курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Новгородська Ю.Г.**, кафедра педагогіки

Демократичний курс, який взяло наше суспільство, ніяк не може не торкнутися у своєму розвитку школи. Відтепер саме на школі як на основному формуючому освічену особистість осередку, лежить важливе завдання – виховувати нове покоління. Учні XXI сторіччя це активні учасники суспільного життя. Підвалини нового світобачення не можуть бути закладені без учнівського самоврядування, що виступає однією з перших в житті школярів сходинок до розуміння свого місця у соціальному середовищі.

Ідеї самоуправління в закладах освіти знайшли своє відображення ще в середньовічних школах. Одним із перших, як стверджує Д.Грибанов, активно спонукати учнів до громадського життя почав Валентин Тротцендорф, який у XVI столітті керував латинською школою німецького міста Гольдберг. За проектом Тротцендорфа, кожного місяця в школі обирався, так званий учнівський сенат з 15 чоловік, в обов'язки якого входило вирішувати проблеми що поставали перед тогочасним учнівським колективом [1].

Слід також відмітити педагогічну творчість присвячену самоврядовчим питанням учнівського середовища, таких визначних діячів літератури та науки, як Я.Каменський, М.Ломоносов, Н.Крупська, К.Ушинський. Окремою сторінкою вітчизняної педагогічної науки є фундаментальні дослідження видатного педагога-новатора А.С.Макаренка, який через призму колективу показує важливість самоврядування і певної самостійності, незалежності учнів у навчальному процесі, адже "...дитячий колектив хоче бути повноправним явищем суспільного життя" [7, 140].

Нажаль, часто зустрічаємося з нерозумінням педагогами важливості самоврядування, як невідомої складової сучасного шкільного життя. Намагання вчителів впроваджувати авторитарний характер відносин та й загалом усього процесу навчання, може призвести до плачевних наслідків. За Н.Верченко, цінністю самоврядування в школі є усвідомлення учнями своїх прав та обов'язків, розуміння на рівні свідомості своєї ролі та місця. А це у свою чергу допомагає відвернути гнучкий психо-фізичний тип дитини від асоціальних форм поведінки [3, 31-32]. Не давши паросткам самоуправління прорости одного разу, вчитель може відбити бажання учня до такого роду діяльності на весь подальший шкільний шлях, а то й на все життя і породити пасивні на ниві громадянських інститутів елементи у колективі. Поширеним є і хибне сприймання педколективом самоврядовчих прагнень учнів, як гри. Чогось несерйозного і такого що не несе реальної користі і результатів. Таке відношення може також зруйнувати закладений від природи в індивідові потяг до самовираження, до лідерства, до прагнення бути належно оціненим і почутим. Відчувати себе дорослим – одне з головних бажань особистості, що перебуває на рівні не повної сформованості до повноцінного існування в суспільстві. Краще і корисніше спрямувати це "доросле починання" в русло педагогічно оформлених форм діяльності. Не чекаючи, поки дитина почне самотужки шукати задоволення своїх потреб в дорослості в тютюнопалінні, вживанні алкоголю, чи завчасному сексуальному житті. Учніське самоврядування саме по собі є ідеальною моделлю суспільства для дітей, серйозність якої ні в якому разі не можна ставити під сумнів [4, 31]. Навпаки педагогам потрібно активно впроваджувати метод ділової гри, який завдяки багатому і різнобокому інструментарію лягає в основу багатьох учнівських самоврядних формотворень. Педагогічному колективу школи потрібно здійснювати зближення з учнівським активом, не йти різними стежками, діяти спільно для якомога найкращого кінцевого результату. Ще А.С.Макаренко зазначав, що не існує окремих колективів у педагогічному світі, немає колективу учительського чи дитячого, є один міцний колектив [8, 234].

В Україні, як і в більшості демократичних країн загальнонавчальної системи, яка б чітко регламентувала формування і подальше життя шкільного самоврядування немає. І це безперечний плюс. Адже різноплановість українських шкіл, змушує вдаватися до творення різного за ступенем своєї якості учнівського самоуправління, а подекуди і повної його відсутності. Школа має самоврядування на яке вистачає її ресурсів і це природно. Отож самоврядування в Україні відрізняється яскравістю і кількістю форм та виражень. Зокрема Н. Волкова у вузівському посібнику з Педагогіки подає три варіанти учнівського самоврядування [6, 189-190].

1. **Представницький варіант** передбачає входження до учнівського комітету старост всіх класів. Є дієвим для великих шкіл.

2. **Комунарський варіант** розглядає самоврядування, як інструмент організації масових заходів. Формується рада із зацікавлених учнів, які виступають в ролі оргкомітету, але після виконання своєї місії (проведення свята, спартакиади, подорожі, екскурсії) рада самоліквідується. За необхідності виникає нова.

3. **Комісійний варіант.** Згідно з ним на конференції чи спеціальному засіданні формується учнівський комітет із зацікавлених осіб. Зі свого складу вони обирають голову, за необхідності секретаря, решта очолюють профільні комісії до яких поступово можна долучати активістів з різних класів.

Часто в школах існує синтез цих трьох формотворень, або свій окремий, подекуди, авторський варіант організації роботи.

Не можна не відмітити важливість у процесі формування або діяльності вже сформованого самоврядування педагога-організатора, який виступає опорою і порадиником для всіх членів учнівського комітету та й для лідера самоврядування (президента, голови) є взірцем. Біда тільки в тому, що не в кожній школі така посада передбачена. Та всеодно керівництво школи повинно мати на увазі, що такий працівник у виховному процесі, а в нашому випадку шкільному самоврядуванні, вкрай необхідний. Хто як не педагог організатор повинен виокремлювати, помічати соціально активних учнів, допомагати їм реалізуватися, приводити їх у самоврядування, підтримувати.

Виявлення майбутніх учасників самоврядування можна починати з оптимального для громадської активності, саме на рівні задач шкільного середовища віку в 12-13 років, а то й раніше. Це безумовно залежить від здібностей особистості. Процес народження шкільного активу проходить певну стадійність:

"Загорання вогника" – самостійне проявлення учнем ініціативи у життєдіяльності колективу. Так званий "вогник" потребує подальшої підтримки ззовні (педагог-організатор, класний керівник, голова самоврядування)

"Мерехтіння" – оточення помітило громадський інтерес індивіда. Відбувається його підтримка. "Вогинку" починають доручати завдання. Їх виконання впливає на подальшу його долю. Це, здебільшого, стадія перелому. На ній "вогник" може згаснути, або перетворитися в "вогнище".

"Розгорання вогнища" – найпродуктивніша стадія активіста. Він офіційно входить до шкільного самоврядування. Зарекомендовує себе, обирає напрямок діяльності. Участь в самоврядуванні стає невідомою частиною його шкільного життя.

Продуктивність роботи учнівських рад, парламентів, урядів залежить від вибору шляху яким рухатися сучасному шкільному самоврядуванню. Цей вибір безпосередньо залежить від адміністрації школи. Скільки вона надасть повноважень учням, які вони будуть, чи матимуть в даній школі успіх і т. д. Та головне, щоб школа бачила мету, що саме вона хоче від учнівського самоврядування та чи потрібно воно взагалі. Трапляється, що й самі директори та їх заступники з виховної роботи не можуть чітко відповісти, навіщо ж їхній школі самоврядування. Чи то для впровадження у виховний процес, чи то для соціалізації особистості, формування активності, підготовки до життя в суспільстві [5, 1-4].

Прикладом типової і дієвої системи існування учнівського самоврядування є Ніжинська ЗОШ №13. В школі кожного вересня відбуваються вибори президента школи, який є головним ядром усього самоврядування в даному закладі. Таємним голосуванням колективи 5-11 класів на один навчальний рік обирають одного з заявлених кандидатів. Йому належить місце посередника між педрадою та учнями. На посаду президента школи можуть претендувати учні 9, 10 та 11 класів, і не дивно, адже саме цей вік на думку Л.Назаренко є найбільш сприятливим для формування громадянських цінностей і їх активного прояву [9, 16-33]. Заступник директора з виховної роботи та педагог-організатор налагодили механізм співпраці з учнівським активом. Завдяки цій взаємодії президентами школи стають справжні лідери, які мають авторитет у своєму колі та серед учнів школи загалом. Стереотип про те що лідер повинен гарно навчатися тут давно зламали. Досвід показує, що в громадському житті не завжди активними учасниками виступають відмінники. Адміністрація школи відвела учнівському самоуправлінню виховну та організаційно-дозвілєву сфери роботи (місії), де парламент за багаторічне існування має певні напрацювання. Складається він з:

Центру фізичного розвитку (здорового способу життя).

Центру дозвілля.

Центру підвищення успіхів у навчанні..

Центру екологічного виховання.

Центру милосердя.

Загалом до парламенту входять 15 осіб, представників 5-11 класів, які зарекомендували себе активними учасниками шкільного життя. Регламентує діяльність шкільного самоврядування статут (конституція). У парламенту є своє власне приміщення, де зберігаються всі необхідні для його життєдіяльності речі, проходять збори. Власний куточок дуже важливий для учнівського активу. Його наявність підтверджує зрілість і сформованість розуміння шкільного самоврядування, його ваги, його рівноправності, його потреб. Так як ключовими напрямками роботи парламенту є організація дозвілля і виховання жителів шкільної країни, тобто учнів. Всі сили парламентарі віддають цим сферам. Зокрема щорічно в школі проводиться акція, до 9 травня та 14 вересня – дня визволення Ніжина від фашистських окупантів, які покликані пробудити в дітях патріотичні почування – пам'ятні лінійки та покладання квітів, виховні години за участю ветеранів мікрорайону. Щорічна акція "П'ять картоплин", створена для підтримки малозабезпечених сімей мікрорайону. Тут відбувається взаємодія самоврядування з батьківським комітетом, адже даний захід передбачає передачу соціально незахищеним сім'ям одягу іграшок, продуктів харчування, таким чином виховуючи в дітях соціальну відповідальність. Чільне місце в шкільному організмі дозвілля займає конкурс краси "Міс Осінь". День самоврядування, що проводиться в березні, перетворюється на феєричне дійство. Зрозуміло хто стає директором школи, а от порушникам дисципліни не позаздриш – вони замінюють техпрацівників. Постійні рейди проти тютюнопаління, спонукають дітей до здорового способу життя. Проводиться повсякчасна робота з молодшою ланкою школи. Вона побудована на розкритті та заохоченні творчого потенціалу молодших школярів. Взагалі практика заохочення завжди є дієвою у спонуканні до активності. Звісно для цього потрібне залучення спонсорської допомоги, що в свою чергу виводить представників самоврядування на новий рівень розвитку і навчає вести конструктивний діалог. До прикладу у 2012 навчальному році підтримку тогочасному президентові школи надало київське видавництво дитячих журналів "Мамине сонечко", що люб'язно подарувало свою продукцію для нагородження молодших школярів за успіхи в навчанні та творчі здобутки. Також, слід відмітити допомогу місцевих поетів Ольги Роляк та Анатолія Шкуліпи, які неодноразово надавали у фонд самоврядування власні книги. Плідною виявилася і співпраця з оргкомітетом мистецького фестивалю "Гоголівка", який проходить щовесни в Ніжині. Самоврядування школи було залучене до оргроботи, що залишило по собі неоціненний досвід і яскраві спогади.

Ніжинська ЗОШ №13 являється єдиним оплотом молодіжної політики в мікрорайоні. Саме на її базі два рази на місяць відбувається дискотека, відповідальність за організацію і проведення якої лягає на плечі президента та його заступника. Вечірнє дозвілля змушує залучати до співпраці вчителів та батьків, які здійснюють чергування на вечірці. Яку, до речі, ще потрібно заслужити, адже за поганої успішності, або незлагодженої роботи парламенту директор має право її відмінити.

Стільки подій не можуть залишитися без висвітлення для шкільної громадськості. Кожного тижня виходить черговий випуск стінгазети. Редколегія з числа парламентарів публікує на полотні "Тринадцятого вісника" не тільки цікавинки зі шкільного буття, а й фотографії порушників дисципліни та любителів запізнюватися на уроки.

Позитивним є фактор зовнішньої допомоги, яку уособлює так звана Ліга старшокласників, що діє при Ніжинському будинку дітей та юнацтва. Ліга об'єднує лідерів самоврядування всіх шкіл міста. На чолі якої стоїть куратор. В середовищі собі подібних президенти шкіл обмінюються ідеями, планують відвідування закладів один одного, звітують про виконану або заплановану роботу. Парламенти шкіл за допомогою куратора залучаються до заходів що проходять на рівні міста. Якомога повніше реалізувати учнівські прагнення, скоригувати помилки, підтримати, зрозуміти – основні принципи роботи Ліги старшокласників.

Слід відмітити діяльність таких президентів шкільного самоврядування як Юлія Багмут, Віра Богдан, Андрій Піскунов, Ольга Борис. Колишні учні внесли свій вклад у розбудову самоврядовчого руху в ЗОШ № 13. Два роки очолював шкільний парламент і автор цієї статті.

Шкільне самоврядування специфічна частина педагогічного процесу. Його неможливо втиснути в певні рамки, розуміти його слід в залежності від потреб кожного учнівського колективу і втілювати в життя керуючись цими потребами. Безліч формотворень дозволяють вчителям залучати самоврядування у найрізноманітніші види педагогічної діяльності. Р.Белікова пропонує до організації особливої психолого-педагогічної форми перевірки учнями своїх знань та умінь – самоконтролю, привертати шкільний учнівський актив, а саме самоврядування кожного класу. В даній формі роботи учень, якому колектив доручає опікатися ним, себто староста, або член загальношкільного парламенту виконує роль помічника вчителя. Це в свою чергу знімає напруженість, яка має місце під час стандартних методів оцінювання. Участь у ньому учнів створює сприятливу атмосферу для самокритичного погляду на себе, на свої знання, підсилює авторитет самоврядувців [2, 5-7]. Хоча в дорученні окремим учням,

навіть тим які мають бездоганний авторитет і у вчителя і у колективу, такої серйозної і відповідальної категорії, як оцінювання, потрібно теж окреслювати чітку межу. Пропонуємо ознайомитися з педагогічною ситуацією, що вказує на певні недоліки вищеописаної форми взаємодії вчителя та самоврядування.

Коли вчителька історії доручила Світлані перевіряти тести, ніхто в класі не здивувався. Ще б пак, дівчина староста класу, член учнівської ради школи, відмінниця. Та коли учні помітили, що після Свети вчителька не передивляється тестів, а одразу виставляє до журналу оцінки ті що каже староста. На адресу дівчини посипалося безліч пропозицій від однокласників підвищити оцінку за винагороду. Звісно Света ствердно відмовляла, але після цього відчула небажання однокласників з нею спілкуватися. Через відмову Світлани незаслужено підвищити бали, на неї образилася навіть подруга.

Ні в якому разі вчитель не повинен заходити надто далеко, перекладаючи свої обов'язки на одного з членів колективу. Координаційна позиція педагога зберігається навіть за умови якщо це представник самоврядування. Адже, якою б досконалою не була модель самоврядування у тому чи іншому навчальному закладі, не слід забувати, що мова йде перш за все про дітей.

Отже, шкільне самоврядування в нашому суспільстві, яке обрало демократичний вектор розвитку, вкрай необхідне. Прагнення учнів в цьому руслі потребують підтримки і розуміння в контексті демократичних цінностей XXI століття. Педагогам слід сповідувати поміркований курс щодо самоврядовчих прагнень своїх вихованців. Важливою стороною залишається взаємодія шкільних і позашкільних структур у самоуправлінні, адже незважаючи на автономні бачення активістами своєї діяльності, актуальною залишається як моральна так і матеріальна допомога. Повинно мати місце здорове координування дій самоврядовчих органів на рівні школи та міста. Основними завданнями шкільного самоврядування були і залишаються захист та відстоювання прав членів учнівського колективу, розкриття та примноження інтелектуального, соціального, фізичного, творчого потенціалу учнів. Форми в яких цим потенціалам належить розвиватися, напряму залежать від педагогічного креативу адміністрації та свіжої, співзвучної часові ідейності учнів.

Література

1. О школьном самоуправлении [Електронний ресурс] // Сайт гімназії № 8. – Електрон. дані – Режим доступу: http://g_8.edu54.ru/p56aa1.html – Назва з екрана (дата звернення 04.03.14).
2. Белікова Р. Учнівські самоконтроль і самооцінка знань [Текст] / Р. Белікова // Завуч. – 2009. – № 5. – С. 5-7.
3. Верченко Н. Учнівське самоврядування в умовах виховуючого середовища [Текст] / Н. Верченко // Шлях освіти. – 2008. – № 3. – С. 31-32.
4. Там само.
5. Висоцький, В. Проблеми учнівського самоврядування в школі [Текст] / В. Висоцький // Шкільний світ. – 2008. – № 12. – С.1-4.
6. Волкова Н. Педагогіка. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2002. – С. 189-190.
7. Макаренко А.С. Педагогические сочинения. – Т.1. – М., 1983. – С. 140.
8. Макаренко А.С. Педагогические сочинения. – Т.4. – М., 1984. – С. 234.
9. Назаренко Л.М. Система формування громадянських цінностей учнівської молоді [Текст] / Л.М.Назаренко // Виховна робота в школі. – 2010. – № 4. – С.16-33.

УДК 37.013.42

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ ІЗ ЧИСЛА ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Мамченко Л.Г., студентка магістратури факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Суховєєва Н.М.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Актуальність проблеми. Нинішнє соціально-економічне становище в Україні призводить до зростання чисельності сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Такі явища як злидні, безвідповідальне відношення батьків до своїх дітей, жорстоке поводження з дітьми, трапляються все частіше. Це невідворотно призводить до збільшення числа установ для сиріт. До того ж втрата одного з найголовніших інститутів – сім'ї – залишає істотний

негативний відбиток на процесі соціалізації дітей, які залишилися без батьків. Порушення у сфері спілкування спотворюють уявлення дитини про себе як про особистість. Численні дослідження психологів та педагогів свідчать про те, що поселення дитини до закладу інтернатного типу не може забезпечити задоволення її основних потреб, що в свою чергу має негативні наслідки.

З настанням періоду юності, проблема ускладнюється. Після закінчення інтернату кожен із випускників іде в самостійне життя, де зазнає глибокої кризи, породженої труднощами соціалізації: дитина не здатна стати повноцінним членом суспільства. Представники цієї соціальної групи зазнають труднощів у професійному самовизначенні, у шлюбі, у встановленні професійних та дружніх відносин, значна частина поповнює ряди правопорушників [2, с.7].

Мета статті – проаналізувати проблеми соціалізації молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Аналіз наукових джерел показав, що проблемі соціалізації особистості приділяється достатня увага з боку психологів, соціологів, педагогів. Так, соціально-психологічним аспектам соціалізації з урахуванням вікових особливостей присвятили свої роботи В.Абраменкова, І.Бех, Л.Виготський, Д.Ельконін, І.Кон, О.Леонтьєв. Процес соціалізації особистості в різних соціально-педагогічних умовах висвітлюється в роботах І.Д.Зверевої, А.Й.Капської, Л.І.Мишика, Н.В.Слюсаренка, О.Є.Банагушиної, Ж.В.Петрочко. Основи підготовленості сучасного випускника школи-інтернату до входження в новий соціум досліджували М.Н.Іщенко, О.А.Кузьменко. Особливості соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування досліджують С.Булахова, М.С.Доннік, М.М.Овчиннікова, В.А.Пушкар, Г.Д.Хархан, О.В.Холоденко. Наразі здійснюється дослідження життєвого шляху випускників інтернатних закладів та проблеми їх соціальної інтеграції (Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яроменка, благодійний фонд "Розвиток України", Український центр соціальних реформ).

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб проаналізувати проблеми соціалізації молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, нам, насамперед, потрібно з'ясувати саму суть поняття "соціалізація".

Більшість визначень поняття "соціалізація" містять загальне уявлення про те, що її сутність полягає у засвоєнні індивідом соціального досвіду, але розуміння змісту цього досвіду, його структури, засобів та порядку засвоєння істотно відрізняються. Так, соціалізація розглядається як: "процес, через який безпорадне маля поступово перетворюється на особу, яка розуміє і саму себе, довіклля, набуває знань і навичок, притаманних культурі, в якій він (або вона) народився" [1, с.42]; "процес інтеграції індивіда у суспільство, різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальні інститути, соціальна організація) шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості" [12, с. 194]; "процес розвитку людини як соціальної істоти, становлення її як особистості" [7, с.236–237].

Найбільш узагальненим, на нашу думку, є визначення М.Лукашевича: це – "процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого налагоджуються різноманітні зв'язки особистості з суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формуються активність та цілісність особистості, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку" [10, с.113].

Розглядаючи особливості соціалізації молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зупинимось на характеристиці поняття "молодь". Під молоддю розуміють соціально-демографічну групу, відокремлену на основі сукупності вікових характеристик і особливостей соціального стану [8]. В Законі України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" зазначено, молодь – це громадяни віком від 14 до 35 років [6].

Проблеми, що виникають в процесі соціалізації молоді науковці поділяють на 2 групи: соціальні та особистісні.

1. Соціальні молодіжні проблеми:

- визначення ролі та місця молоді в сучасному суспільстві;
- формування ціннісних орієнтацій молодих людей та їх моральних пріоритетів;
- становище на ринку праці;
- забезпечення молоді певного освітнього рівня;
- політичні орієнтації та електоральна поведінка молоді.

2. Особистісні проблеми молоді:

- пошуки сенсу життя;

- професійне самовизначення;
- кохання;
- створення власної сім'ї;
- взаємостосунки з дорослими та однолітками;
- здоров'я молодих людей. [11].

Вищезазначені чинники притаманні молоді в широкому розумінні цього слова. У молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування ситуація складається дещо інакше. Такі діти змалечку залишилися без головного інституту соціалізації – сім'ї, що матиме серйозні наслідки в їх майбутньому. Багато авторитетних науковців доводять, що сім'я, якою б вона не була, є найоптимальнішим середовищем для нормального розвитку дитини та становлення її як особистості. Але життєві обставини можуть скластися таким чином, що перехід дитини до інтернатного закладу стає єдиним виходом.

Дослідження показують, що випускники інтернатних закладів у своїй більшості не здатні повноцінно забезпечувати свою життєдіяльність поза стінами закладу, визначити власну громадянську позицію, самореалізуватися та самоутвердитися [4].

До того ж, економічні, соціальні, психологічні проблеми вихованців інтернатних закладів позначаються на їхніх міжособистісних стосунках з:

- однолітками (комплекс "Ми", суперництво);
- дорослими (дорослий сприймається як обслуга);
- особами іншої статі (ранні сексуальні стосунки, сексуальне насильство, невміння налагоджувати сімейні взаємини).

Специфічні умови утримання та проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтернатних закладах спричиняють у них:

- брак значущих і неперервних стосунків прив'язаності та любові;
- недостатній вияв позитивних соціально-рольових орієнтирів;
- почуття соціальної відчуженості, нехтування соціумом;
- емоційну вразливість і потребу постійної опіки з боку дорослих; підвищену агресивність, нівелювання виявів здорової особистості;
- відставання у когнітивному та соціальному розвитку особистості дитини;
- брак стимулу до активної пізнавальної діяльності; "комплекс неповноцінності";
- неприйняття соціального оточення поза інтересом, неуспішну соціалізацію у майбутньому [5, с.182].

Умови виховання та утримання дітей в інтернатних закладах не сприяють формуванню соціалізованої особистості. Міжособистісні стосунки у групах вихованців шкіл-інтернатів та дитячих будинків відрізняються від взаємин в інших дитячих спільнотах. На стосунки між дітьми впливає жорстка регламентація діяльності дітей і персоналу, зосередження уваги на дисципліні, замкнутість дітей у межах одного навчально-виховного закладу.

Особливості умов утримання та проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є причиною неуспішної соціалізації вихованців інтернатних закладів у майбутньому, що характеризується такими факторами:

- соціальна незахищеність після виходу з інтернатного закладу, відсутність матеріальної та моральної підтримки;
- високий рівень претензій до оточуючих;
- відсутність соціальних навичок самостійного життєзабезпечення;
- відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами;
- неспроможність протидіяти негативному сторонньому впливові;
- проблеми професійного вибору [5, с.182].

Після випуску з інтернатних закладів, молодь іде в самостійне життя. Настає період юності. Це маргінальний період життя людини, етап переходу від дитинства до дорослості, від несамостійності (проживання в інтернатному закладі) до незалежності й відповідальності (проживання в громаді). Цей період – непросте випробовування, яке водночас є визначальним для подальшого життя випускника [9, с. 25].

Тут важливого значення набуває наявність житла – свого "оберегу". За даними опитувань, половина випускників інтернатних закладів не мають житла, де б вони могли оселитися після випуску [4, с.11]. Виходом з цієї ситуації є поселення до соціального гуртожитку – закладу для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років [13].

До соціального гуртожитку поселяються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,

віком від 18 до 23 років після завершення періоду перебування у відповідних закладах для таких дітей, дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях, припинення піклування, припинення договору про патронат, завершення строкової служби у Збройних Силах, відбуття покарання у вигляді позбавлення волі за умови відсутності у них житла або у разі, коли їх житло визнане в установленому порядку непридатним для проживання або не підлягає ремонту та реконструкції [13].

Отже, поселення до соціального гуртожитку не являється реальним вирішенням проблеми, а є лише його відстрочкою. Проблема таким чином не вирішується остаточно, а лише віддаляється.

М.С.Доннік зазначає, що молодь, яка перебуває у соціальних гуртожитках, стикається з такими видами проблем:

- міжособистісні (відносини в колективі, соціальна ізоляція, адаптація до нового соціуму);
- внутрішньоособистісні (самотність; неадекватна самооцінка; проблема самореалізації; суїцидальні наміри; депресивні стани; післяпологова депресія; психічна травма; відсутність сенсу життя; страхи);
- проблеми сім'ї (планування майбутнього сімейного життя, дисгармонія подружніх стосунків, інвалідність одного з майбутніх членів сім'ї, небажана вагітність, відмова від дитини);
- проблеми залежностей (наркотичної, алкогольної, токсичної, комп'ютерно-віртуальної, залежності від азартних ігор);
- проблеми здоров'я (інвалідність, інфекції, що передаються статевим шляхом, інфекційні хвороби, негативні наслідки вживання алкоголю, наркотиків, тютюнопаління; переривання вагітності, безпліддя);
- проблеми ВІЛ / СНІДУ (тестування на ВІЛ-інфекцію, вагітність, профілактика ІПСШ);
- психологічна адаптація до встановленого діагнозу;
- проблеми зайнятості (безробіття, потреби у перекваліфікації, вторинній зайнятості, тимчасовій зайнятості, у навчанні, невизначеність щодо подальшої зайнятості, проблеми навчання в училищі, потреби творчої самореалізації, організації дозвілля);
- соціально-економічні проблеми (відсутність необхідного одягу, взуття, повноцінного харчування; борги, відсутність документів, що засвідчують особу, необхідних для отримання пільг, субсидій, планування особистого бюджету) [3, с.202 – 203].

Більше щастить молоді, яка проживає у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу. Процес соціалізації у них хоч і має деякі проблеми, але істотно відрізняється від процесу соціалізації молоді, що проживає в інтернатах та соціальних гуртожитках. Головною причиною цього є, звичайно, наявність сім'ї, яка являється одним з найважливіших інститутів соціалізації.

За результатами соціологічного дослідження Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Ярмоленка, Благодійного фонду "Розвиток України" та Українського центру соціальних реформ був здійснений порівняльний аналіз проблем молоді, виховуваної в сімейних та інтернатних формах виховання.

Серед основних проблем, які розглядалися, виокремили пошук житла; вибір трудового шляху; створення родини; труднощі в соціальних зв'язках; стан здоров'я; матеріальне забезпечення; порушення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; самооцінку; готовність до самостійного життя.

Зокрема, більшість випускників сімейних форм виховання мають житло і задоволені умовами проживання, в той час як половина випускників інтернатних форм виховання не знають, де оселитися.

Більша половина вихованців отримала професійну підготовку в навчальних закладах, але за спеціальністю працює лише їх чверть. Кожен п'ятий змінював місце роботи через: незадовільні умови праці, заробітну платню, кращу роботу, початок денного навчання з відривом від виробництва, у зв'язку з вагітністю і народження дитини, через скорочення штатів, стан здоров'я.

В цілому вихованці сімейних форм налаштовані на створення багатодітної родини. Четверть з них вже має чоловіка або дружину.

Вихованці прийомних сімей звертаються по допомогу до прийомних батьків, в той час як вихованці інтернатів звикли розраховувати лише на самих себе. Для дітей з інтернатних закладів великою проблемою є встановлення нових соціальних зв'язків, оскільки вони фактично проживають в "замкнутій системі". У сімейних формах виховання дитина має більше знайомих та друзів, вона вміє налагодити відносини з оточенням.

Як зазначають експерти, вихованці прийомних сімей (ПС) та дитячих будинків сімейного типу (ДБСТ) більше адаптовані до реалій життя. Під час виховання в родині діти привчаються до роботи, навчаються берегти речі, житло та планувати своє майбутнє. Вихованці ДБСТ мають більше заощаджень та менше боргів.

Права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування найчастіше порушуються в інтернатних закладах. У ПС та ДБСТ трапляються поодинокі випадки порушення прав дітей.

Більшість експертів серед представників органів влади, ЦСССДМ, громадських організацій вважає, що в переважній кількості випадків життя випускників інтернатних закладів не складається. В основному всі вступають у ПТНЗ та отримують робітничі спеціальності. Більшість випускників сімейних форм виховання залишається й надалі проживати з сім'єю [4].

Життя вихованців сімейних форм виховання, звичайно, не виключає наявності психологічних проблем, пов'язаних з тяжким дитинством, адже відсутність контакту з біологічною матір'ю на етапах первинної соціалізації несе за собою негативні наслідки в майбутньому, але в цілому, життя випускників сімейних форм виховання складається краще, ніж у вихованців інтернатних закладів.

Тому молодь із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що готуються до випуску з інтернатних закладів, потребує особливої соціально-педагогічної підтримки, яка має здійснюватися соціальними педагогами та соціальними працівниками, яка має відповідати новим принципам:

- участь (передбачає можливість молодій людині висловлювати та розкривати власну думку щодо питань, які стосуються її життя та впливають на неї та її майбутнє);
- мотивування та заохочення до поступового зростання відповідальності;
- орієнтація на сильні сторони молоді людини.

Соціально-педагогічна робота з молоддю із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, має включати такі компоненти:

- індивідуальна робота з молоддю людиною (консультування, представництво інтересів, корекційна та терапевтична робота);
- групова робота (організація та підтримка клубної діяльності, організація та ведення груп само- та взаємодопомоги);
- робота в громаді (робота з родичами (батьками); залучення волонтерів, зокрема пошук, відбір та підготовка наставників, представництво інтересів молодих людей у громаді) [9, с.25].

Соціально-педагогічна робота має бути спрямована насамперед на навчання молоді приймати власні рішення, підготовку до самостійного життя, формування відповідальності за свої рішення та вчинки.

Висновки: молодь з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування має свої особливості, має спільні ознаки та відмінності та вимагає здійснення соціально-педагогічної роботи, яка спрямована на розвиток життєвих компетентностей. Процес соціалізації даної категорії вимагає дотримання нових принципів у роботі. Їх реалізація веде до поступового зростання самостійності та незалежності молодих людей, до розвитку життєвих навичок та вміння планувати та організовувати власне життя, протистоячи та долаючи життєві труднощі.

Література

1. Гіденс Е. Соціологія / Е.Гіденс; пер. з англ. В.Шовкун, А.Олійник ; наук. кер. О.Іващенко. – К.: Основи, 1999. – С. 142
2. Дишлова Н. Розвиток дітей, які опинились у складних життєвих обставинах / Наталія Дишлова // Соціальний педагог. – 2014. – №6. – С. 4-8.
3. Доннік М.С. Соціальний гуртожиток як провідний інститут соціалізації молоді, позбавленої батьківського піклування / М.С.Доннік // Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка Національної АПН України / за ред. С.Д.Максименка. – Т.ХІІ, ч.1. – К.: [б. в.], 2011. – С. 197–207.
4. Життєвий шлях випускників, які опинились у складних життєвих обставинах // Соціальний педагог. – 2014. – №6. – С. 9-19
5. Завацька Н.М. Соціальна підтримка молоді з уразливих соціальних груп // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2009. – С. 181-184. Режим доступу: <http://www.chnpu.edu.ua/lib/publications/psychologic/74.1.pdf>
6. Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні". Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>

7. Корнєв М.Н. Соціальна психологія / М.Н.Корнєв, А.Б.Коваленко. – К.: Наук. думка, 1995. – 237 с.
8. Молодь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Молодь>
9. Носач І. Соціальна інтеграція випускників інтернатних закладів / Ігор Носач // Соціальний педагог. – 2014. – №6. – С. 24-30.
10. Соціальна робота: навч. посібник / В.П.Андрущенко, В.П.Бех, М.П.Лукашевич, І.І.Мигович. – К.: ДЦССМ, 2002. – Кн. 2. – С. 315.
11. Соціальні та особистісні проблеми молоді. Сучасні проблеми молоді в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://leksiopedia.org/ukr/lek-3162.html>
12. Соціологія / за ред. В.Г.Городяненка. – К.: Вид. центр "Академія", 2002. – 194 с.
13. Типове положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2005 року № 878 // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 37. – С. 22-76.

УДК 37.013.42

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

Микитченко Ю.В., студентка IV курсу факультету психології і соціальної роботи

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Суховєєва Н.М.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

У статті розглянуто поняття “компетентність”, “соціальна компетентність”; визначено складові соціальної компетентності; розкрито особливості сільського середовища та напрямки соціально-педагогічної діяльності у формуванні соціальної компетентності особистості.

Ключові слова: компетентність, соціальна компетентність, сільська школа, сільське середовище.

Постановка наукової проблеми. В умовах розбудови української державності надзвичайно актуальною є проблема формування соціальної компетентності підлітків, що зумовлено пошуком оптимальних шляхів підготовки їх до самостійного життя. На сьогодні в Україні спостерігаються негативні тенденції в усіх сферах життєдіяльності людини: високий рівень безробіття, деградація моральних цінностей, соціальна дезадаптація, низька правова захищеність дітей, підлітків та їх сімей, що призводить до низького рівня соціальної компетентності молоді.

Соціальне становище і розвиток дитини, яка народилась і виросла у сільській місцевості, на сьогодні ще недостатньо досліджені. Сільські діти стикаються з комплексом проблем, зумовлених специфікою взаємодії з навколишнім середовищем: певною замкненістю сільського життя, умовами життєдіяльності сім'ї, нерозвиненою інфраструктурою освіти та дозвілля тощо. У сільських дітей значно менше можливостей для самореалізації в інтелектуальній і творчій діяльності, вони гірше адаптуються до умов ринкової економіки. З урахуванням проблем і специфіки сільського середовища сільська школа постає як інтелектуально-освітній центр села, на неї покладаються зрілі соціалізуючі функції, завдання формувати соціально-компетентну особистість, випускника навчального закладу.

Аналіз досліджень проблеми. Проблема і особливостям розвитку сільських дітей приділили увагу вітчизняні педагоги Л.Воленець, А.Капська, В.Савка, І.Пеша.

Проблеми розвитку й становлення сільської школи упродовж тривалого часу в різних аспектах були предметом дослідження багатьох учених. Діяльність сільських навчальних закладів, виявлення необхідних умов для їх ефективного функціонування, досягнення мети діяльності висвітлено в дослідженнях вітчизняних учених (Г.Івашок, О.Коберник, В.Мадзігон, В.Мелешко, І.Осадчий, М.Рябуха, О.Савченко, В.Ястребова). Зарубіжні вчені, педагоги та психологи (Б.Адамчик, М.Вінярський, Є.Днелров, С.Кавуля, З.Квєцінський, С.Ковальський, Г.Пальтах, М.Шиманський та ін.) у своїх дослідженнях акцентують увагу на істотних відмінностях у функціонуванні школи міської та сільської.

Однак такий аспект, як формування соціальної компетентності в учнів сільських шкіл не знайшов свого достатнього висвітлення в наукових розробках.

Виклад основного матеріалу. Поняття “соціальна компетентність” є інтеграцією термінів “compete” (досконале володіння справою, знаннями) та “socialis” (суспільний,

пов'язаний з життям та стосунками людей у суспільстві). Синтезуючи ці два терміни, "соціальну компетентність" трактують як: володіння соціальними повноваженнями, певним рівнем соціальної компетенції, соціальними знаннями, які дозволяють існувати та діяти у соціумі; наявність соціального авторитету [2, с.24].

Соціальна компетентність – це комплекс особистісно-психологічних технологій взаємодії особистості із оточуючим соціальним середовищем. Ефективність, успішність цієї взаємодії визначає рівень соціальної компетентності. Дослідження цих особистісно-психологічних технологій, що утворюють зміст соціальної компетентності перебуває в центрі уваги з боку фахівців різних галузей науки.

Підґрунтям соціальної компетентності є підкомпетентності, або ключові компетентності:

- комунікативна компетентність (вміння будувати стосунки з іншими людьми, виступати перед аудиторією, вміння вербалізації думки);
- інтелектуальна компетентність (достатній рівень соціального інтелекту, який надає змогу орієнтуватись та взаємодіяти з соціумом (виключення психічних розладів та патологій), інтелектуальна лабільність тощо);
- побутова компетентність (володіння елементарними навичками побутового обиходу (готування їжі, прання, прибирання, знання гігієнічно-санітарних норм, техніки безпеки при роботі з струмовими, газовими приладами тощо));
- громадянська компетентність (знання основ економічних законів та правових норм);
- моральна компетентність (наявність невикривлених ціннісних орієнтацій);
- екстремальна компетентність (поведінка адекватна ситуації, або нормальна реакція на ненормальні події);
- професійна учнівська компетентність (вміння самостійно опанувати новий навчальний матеріал, поповнювати професійні знання та тягнутись до професійного самоудосконалення).

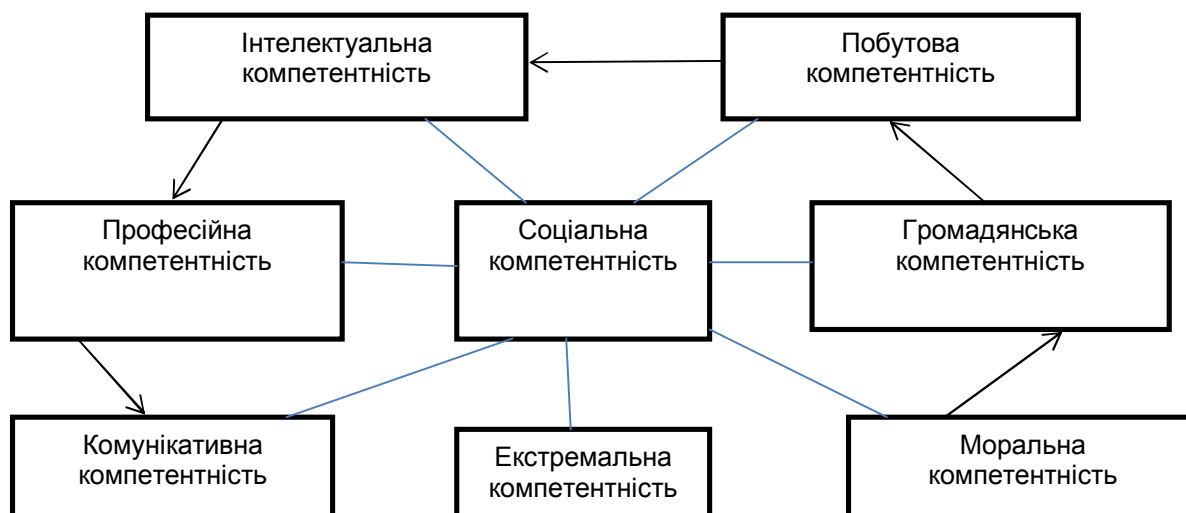

Схема 1. *Модель соціальної компетентності*

Сукупність ключових компетентностей складає модель соціальної компетенції, що знайшло своє відображення у схемі 1. Універсальна модель соціальної компетенції. [2, с.25].

Соціалізація особистості учнів сільської школи має ряд відмінностей в порівнянні з соціалізацією міських школярів.

Специфіка сільського середовища зумовлена перш за все самим сільським способом життя, умовами праці, побуту, дозвілля, характером і спрямованістю виробництва. Життєвий устрій сільського жителя визначається великою трудомісткістю сільськогосподарської праці, переважно в домашньому та присадибному господарстві; залежністю праці від природних циклів, що визначає структуру вільного часу мешканців села. Ритм життя у сільському соціумі, порівняно з міським, є менш напруженим, не таким швидкоплинним, більш розміреним, що певним чином зменшує силу навантажень на психічну сферу сільських дітей [4, с.158].

Водночас у сільському середовищі, на відміну від міського, все ще продовжують відігравати суттєву роль господарські, культурні, трудові, національні традиції народу,

традиції общинності, виховання "усім миром", взаємодопомоги, почуття обов'язку, тісних родинних і сусідських зв'язків, поваги до старших, спостерігається перевага неформальних стосунків та взаємин, що робить спілкування дітей і дорослих емоційно глибоким і відкритим.

Разом з цим невід'ємною частиною є те, що особливістю сільського середовища є суперечливий характер його впливу. Суперечливість ця полягає в тому, що, з одного боку, сільський соціум є сукупним освітнім потенціалом усіх його суб'єктів: сім'ї, окремої особистості, сільської громади, культурних і соціальних закладів, релігійних структур, засобів масової інформації, народних, культурних, історичних традицій, які можна задіяти у соціально-педагогічній діяльності. Проте, з другого боку, негативною стороною зазначеного протиріччя є те, що реальна ситуація сільського середовища надає чимало прикладів духовної і фізичної деградації [4, с. 158].

Соціально й культурно обмежені умови сільського соціуму дозволяють говорити про недостатність культурної бази для розвитку особистості дитини, про формування соціальної компетентності сільських дітей. Серед завдань соціального виховання сьогодні одним із найважливіших є перетворення сільського середовища у виховний чинник. У вузькому розумінні педагогічне оздоровлення сільського середовища, перетворення його в соціально-педагогічне середовище визначається педагогічною діяльністю школи, закладів культури.

У зв'язку з цим найважливішим завданням стає забезпечення всіх необхідних умов для розвитку особистості сільської дитини, її самореалізації, набуття соціальної компетентності. І це завдання має вирішувати сільська школа, адже школа на селі стає не тільки освітнім, а й культурним та соціальним центром. Вона не може діяти відособлено, а має стати тією організацією, яка професійно встановлює і розвиває партнерські стосунки з батьками, владою і громадою.

Сільська школа як особливе соціокультурне явище суспільного життя країни містить у собі великий потенціал для реформування українського суспільства. В умовах недосконалої системи місцевого самоврядування, розбалансованого сільського господарства, обмеженої інфраструктури соціальних та культурних послуг, школа залишається єдиним соціально стабілізуючим і культурно-просвітницьким осередком життя на селі, гарантом права дитини на якісну освіту та її соціальний захист. У ній зосереджені кваліфіковані педагогічні сили, вона є відповідальним провідником державної політики в галузі навчання й виховання.

Взаємодія шкільного та сільського середовища є запорукою підвищення рівня соціальної компетентності особистості, бо педагогіка середовища – це насамперед професійна педагогічна діяльність соціального педагога в умовах сільського соціуму.

Можливості взаємодії сільської школи у взаємодії з соціальним середовищем набагато ширші, ніж міської. На відміну від міської школи, яка взаємодіє на рівнях, а інколи й пристосовується до вимог середовища, сільська школа пристосовує найближче оточення до себе, перетворюючи його у виховне середовище, яке може формувати соціальну компетентність сільської дитини. Чим ширше та різноманітніше змістовний і регіональний діапазон зв'язків, тим більше можливостей для підвищення ефективності

педагогічного процесу у сільській школі.

На думку С.Я.Харченка для створення системи соціально-педагогічної роботи у селі на базі сільської школи соціальний педагог має спиратися на такі форми взаємодії з середовищем на користь процесу соціалізації школярів:

- посилене та спрямоване формування в соціальних групах позитивних установок стосовно сільського способу життя, ціннісних установок, адекватних мінливим умовам життя;
- використання матеріальної, виробничої та культурної бази села (підприємств, господарств, різних закладів, клубів, спортивних майданчиків тощо);
- спрямованість дитячих інтересів на історію рідного села, історичних коренів своєї родини, історичні та трудові традиції односельчан і родичів;
- емоційний досвід позитивного ставлення дітей до трудового життя села, родини, школи; особистий внесок дітей в облаштуваність та прикрашання житла, вулиці, села; використання "людських ресурсів" середовища (залучення до організації виховного процесу жителів села, спеціалістів);
- формування специфічних трудових навичок, що відповідають потребам сільського способу життя; демонстрація трудових досягнень дітей на присадибних ділянках, у трудових об'єднаннях;
- емоційне сприйняття сільської специфіки через особистісне проживання сценічних образів, художню самодіяльність, особисту участь у тематичних виставках образотворчого мистецтва;

– сприяння участі сільських дітей у різноманітних, регіональних, всеукраїнських, міжнародних програмах, конкурсах, фестивалях, акціях тощо;

– розвивати свої професійні та особистісні риси та вміння [1, с.203].

Усі ці напрямки соціально-педагогічної діяльності на селі реалізуються через особистісно-середовищний підхід, оскільки всіх учасників соціально-педагогічної діяльності – дітей і молоді, учителів і батьків – об'єднує не місце роботи, навчання, а місце проживання – село, де складаються особливо тісні взаємини людей, приятельські форми спілкування людей різного віку, професій, поколінь, де усіх об'єднують спільні проблеми, турботи, інтереси.

Таким чином, сутність соціально-педагогічної діяльності сільської школи полягає у функціонуванні її як освітньо-культурного центру села, у створенні ідеального в соціально-педагогічному розумінні сільського середовища, де шанують історичні цінності народу, його звичаї й традиції.

Висновки

Отже, виявлені особливості процесу соціалізації дітей у сільському середовищі суттєво впливають на характер і зміст соціально-педагогічної діяльності сільської школи. Ситуація соціального неблагополуччя, нестабільності, яка є характерною для сучасного села, актуалізує проблему пошуку нових підходів до організації соціально-педагогічної діяльності в сільських закладах освіти, які б забезпечували безперервну якісну освіту і соціальний захист дитинства, та сприяли формуванню соціальної компетентності учнів. Важливим у розвитку соціальної компетентності сільських дітей є оволодіння навичками поведінки у соціальному середовищі, сприйняття і засвоєння моральних норм, загально-людських цінностей. Розвиток комунікативних здібностей дитини

дозволяють їй інтегруватись у суспільство, сприяють формуванню уміння спілкування, вести дискусії, відстоювати власну думку.

Тому особливої значущості набувають педагогічні пошуки оптимізації діяльності школи у сільській місцевості як відкритої соціально-педагогічної системи, підвищення її соціальної ролі. Робота соціального педагога в сільській школі значно ширша, ніж у міській і поєднує в собі взаємодію з усім соціальним середовищем, залучення до роботи соціальних партнерів, агентів впливу.

Сільська школа повинна розширити свої функції до соціокультурних, додавати високий рівень освіти, здійснювати ранню профорієнтацію, забезпечити формування соціальної компетентності особистості, здатної до успішної діяльності на селі.

Література

1. Белкіна-Ковальчук О. Робота соціального педагога в сільській загальноосвітній школі / О.Белкіна-Ковальчук // Науковий вісник Волинського національного університету ім.Лесі Українки. – Луцька, 2010. – Вип. 23. – С. 200–204.

2. Гончарова-Горянська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів. // Рідна школа. – 2004. – №7-8.

3. Королюк С. Соціальне партнерство сучасної сільської школи / С.Королюк // Особливості управління сільською школою на сучасному етапі розвитку суспільства: зб. матеріалів конференції. – Запоріжжя, 2007. – С.101–107.

4. Панченко І. Сільський соціум як фактор соціалізації особистості / І.Панченко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім.Павла Тичини. – Умань: РВЦ "Софія", 2007. – Випуск 20. – С.157–164.

5. Пашенко С. Роль школи у створенні соціально-педагогічного комплексу на селі / С.Пашенко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини. – К.: Наук. світ, 2002. – Випуск 8. – С. 106-111.

6. Філософський словник / за ред. В.І.Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1980. – 800 с.

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КОНТЕКСТІ ШКІЛЬНОЇ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧОЇ ОСВІТИ

Олєйнік Ю.В., студент V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: канд. істор. наук, доц. **Дудка Л.О.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Особливості сучасної інтеграції України у світове та європейське товариство висувають нові завдання перед освітою. Освіта в нашій країні ще продовжує своє національне становлення і тому цей реформаційний процес супроводжується істотними змінами в теорії та практиці викладення педагогічного матеріалу. Перехід світового суспільства до інформаційного з одного боку, та спрямованість на ринкові відносини нашої держави з іншого, створили умови, які зачепили всі сфери життя суспільства. Швидкий розвиток технологій у наш час також ставить перед освітою нові завдання, починаючи від систематизації світових технічних і наукових досягнень на рівні змісту, приведення у відповідність з цим технологій, методів і форм навчання та закінчуючи залученням останніх у сферу освіти з інших, непедагогічних галузей суспільного світового простору. Особливе місце в цьому займають суспільствознавчі дисципліни.

Над даною темою працював цілий ряд дослідників таких як Н.Г.Білецька [1], О.А.Біда [1], Г.Л.Волошина [1], Н.С.Побірченко [1], О.І.Пометун [7], О.А.Комар [7] та інші.

Дана тема на сьогоднішній день є досить актуальною і потребує більш глибокого ґрунтовнішого дослідження.

Метою нашої статі є дослідити методичні засади використання інтерактивних технологій при вивченні суспільствознавчих дисциплін.

У сучасному суспільстві джерелом знань може виступати не тільки вчитель, а й комп'ютер, телевізор, відео. Учні повинні вміти осмислювати отриману інформацію, трактувати її, застосовувати в конкретних умовах; водночас думати, розуміти суть речей, вміти висловити думку. Саме цьому сприяють інтерактивні технології.

"Інтерактивний" (від англ. "inter" - взаємний і "act" - діяти) – здатний до взаємодії, діалогу. Інтерактивне навчання – специфічна форма організації пізнавальної діяльності, яка має передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність[7, с.3].

Як свідчать наукові дослідження, інтерактивними прийнято називати засоби, що забезпечують безперервну діалогову взаємодію суб'єктів освітнього процесу. Інтерактивне навчання (від англ. inter – взаємний, act – діяти), за визначенням О.Пироженко, це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має за мету створення комфортних умов навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність.

Інтерактивна діяльність ґрунтується на активній комунікації учасників освітнього процесу. "Сутність інтерактивного навчання, – стверджують Н.Побірченко та Г.Коберник, – полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх учнів, учитель і учень є рівноправними суб'єктами навчання".

Інтерактивність освіти сприяє формуванню як предметних умінь і навичок, так і загальнонавчальних, виробленню життєвих цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, розвитку комунікативних якостей особистості. Така технологія, як стверджують дослідники, передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблем на основі аналізу відповідної навчальної ситуації і виключає домінування одного учасника навчального процесу над іншим, однієї думки над іншою. Тому під час такого навчання учні та студенти вчаться демократично спілкуватися з іншими людьми, критично й творчо мислити, приймати обґрунтовані рішення. При цьому до роботи залучаються всі учасники процесу, які працюють у групах в об'єднаному класі за заздалегідь підготовленим викладачем матеріалом, із дотриманням процедури й регламенту, в атмосфері довіри [7, с.31].

Інтерактивне навчання змінює звичні ілюструючі форми на діалогічні, що ґрунтуються на взаємодії та взаєморозумінні. Враховуючи вищесказане, можна відзначити такі методичні особливості організації інтерактивного навчання: застосування проблемних ситуацій та формулювань, відповідна організація навчального простору, що сприяє діалогу, мотиваційне забезпечення спільної діяльності, дотримання правил навчального співробітництва, використання комунікативних методів і прийомів, оптимізація системи оцінювання процесу та

результатів спільної діяльності, розвиток навичок самоаналізу і самоконтролю індивідуальної та групової діяльності.

Головна риса інтерактивного навчання – використання власного досвіду учнями під час розв'язання проблемних питань. Їм надається максимальна свобода розумової діяльності при побудові логічних ланцюгів [1, с.20].

Використання сучасних інноваційних технологій, зокрема технології інтерактивного навчання, значною мірою підвищує ефективність навчального процесу, сприяє високому інтелектуальному розвитку учнів, забезпечує оволодіння навичками саморозвитку особистості, можливістю думати, творити.

Особливістю інтерактивного навчання є підготовка молодої людини до життя і громадської активності в громадянському суспільстві та демократичній правовій державі. Це потребує активізації навчальних можливостей учнів. Уроки повинні формувати основні пізнавальні та громадянські вміння, а також навички та зразки поведінки; пробуджувати у дітей інтерес та мотивацію, навчати самостійного мислення та дій. За умов інтерактивного навчання всі діти в класі отримують можливість говорити, висловлюватись: вони мають час подумати, обмінятись ідеями з партнером, а потім озвучити свої думки перед класом. Така робота сприяє розвитку навичок спілкування, вміння висловлюватись, критичного мислення, вміння спільного вироблення рішення.

Інтерактивне навчання відкриває для учнів можливості співпраці зі своїми ровесниками, дає змогу реалізувати природне прагнення людини до спілкування, сприяє досягненню учнями вищих результатів засвоєння знань і формування вмінь.

Методи інтерактивного навчання спрямовані на збільшення комунікативної активності між учасниками спілкування чи їхньої взаємодії називають інтерактивними. Серед них найбільшого поширення набули такі: мозковий штурм, або мозкова атака, коло ідей, мікрофон (вільне накопичення великої кількості ідей з певної теми, критичне їх осмислення); метод прогнозування або передбачення (за дидактичним матеріалом підтвердити чи заперечити гіпотезу, сформулювати тему заняття); дискусія, кути, ПРЕС-метод (послідовно учні або студенти дають аргументовані відповіді на певне дискусійне питання, доходять спільної думки); групування або асоціативний куш (встановлення асоціативних зв'язків між окремими поняттями для узагальнення теоретичного матеріалу, підбиття підсумків вивченої теми чи розділу); бесіда за Сократом (учні або студенти ставлять проблемні питання і шукають шляхи їх розв'язання); ділові ігри (відтворюється поведінка і робота конкретних працівників за фахом) [1, с.56].

Отже, проаналізувавши інтерактивні технології при вивченні курсу "Людина і світ" можемо зробити висновок, що введення інтерактивних технологій активізує пізнавальну діяльність учнів, підвищує ефективність засвоєння навчальної інформації, здійснює розвиток творчих задатків.

Література

1. Використання інтерактивних технологій навчання в професійній підготовці майбутніх вчителів / Н.Г.Білецька, О.А.Біда, Г.Л.Волошина; під ред. Н.С.Побірченко / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – К.: Науковий світ, 2003. – 138 с.
2. Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: Збірник наукових праць / Ред. В.М.Федорчук. Кам'янець-Подільський державний університет. – Кам'янець-Подільськ: Абетка-НОВА, 2003. – 208 с.
3. Гадецький М.В. Організація навчального процесу в сучасній школі: Навчально-методичний посібник / М.В.Гадецький, Т.Н.Хлебнікова. Харків: "Ранок", 2004. – 136 с.
4. Крамаренко С.Г. Інтерактивні техніки навчання, як засіб розвитку творчого потенціалу учнів / С.Г.Крамаренко // Відкритий урок. – 2002. – № 5-6. – С.7-10.
5. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес // Освіта України. – 2004. – № 60-61. – 10серпня. – С. 7-11.
6. Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії та практики підготовки вчителя-вихователя-викладача: Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. / Відп. ред. В.П.Андрущенко / АПН України, Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2005. – 200 с.
7. Пометун О.І. Підготовка вчителів початкових класів: інтерактивні технології у ВНЗ: Навчальний посібник / О.І.Пометун, О.А.Комар / Уманський державний педагогічний університет ім.Павла Тичини. – Умань: "Софія", 2007. – 66 с.

ВИКОРИСТАННЯ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ПРИРОДУ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАННЯ

Палашина Ю.А., Олейніченко Т.В., студенти IV курсу Інституту педагогічної освіти Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Січко І.О.**, кафедра теорії і методики початкової освіти Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського

У статті розглядається проблема використання науково-популярної літератури на початковому етапі навчання, а також дискутується питання про доцільність цієї літератури в сучасному навчальному процесі.

Ключові слова: науково-популярна література, художні твори, розвиток, молодші школярі.

Актуальність проблеми. В сучасному світі успішне навчання школярів неможливе без оволодіння раціональними прийомами роботи з книгою, що є основою для самостійного здобуття знань. Адже усяке виховання розпочинається з осмислення світу і себе у цьому світі. Опорою учнів на цьому не простому шляху мають стати знання про себе і світ, що його оточує. Засобів знань дуже багато. Серед них – науково-популярна література. Державною програмою освіти передбачається, що учень початкових класів повинен повноцінно сприймати науково-популярну літературу та бути в змозі її аналізувати. Тому вчителю початкових класів необхідно звернути на це увагу та звертатись до науково-дослідної літератури частіше.

Аналіз досліджень і публікацій. Ідея використання на уроках природознавства науково-популярної літератури бере свій початок у роботах таких відомих літературознавців, як Л.А.Виноградська, Г.П.Гроденський, В.Ю.Іваницький, І.В.Іноземцев, Э.А.Лазаревич, О.Р.Левіна, Є.С.Ліхтенштейн, Н.М.Ложкарьова, Л.В.Озарчук, М.М.Славинський, Л.В. Успенський, О.І.Шаров; письменників: Д.С.Данін, Б.А. Дижур, В.Р.Келер, О.М.Писаржевський; дидактів: А.Г.Калашніков, А.М.Сохор, психологів: В.К.Бубнова, Н.Г.Морозова, Р.Д.Тригер, методистів: Н.С.Бибко, Н.А.Бикова, Н.М.Дружиніна, педагогів-практиків: Н.В.Балабанова, Л.О.Єфросиніна, М.Д.Конопльова. У своїх працях вони досліджували питання науково-популярної літератури, її роль в сучасному суспільстві, місце, характер, види; дали характеристику пізнавальної літератури для дітей, представили етапи розвитку науково-художньої і науково-популярної дитячої літератури, а також її жанрів, розглянули питання про подвійну роль сюжету в науково-художніх дитячих творах; педагогічні вимоги до науково-пізнавальної літератури для учнів початкової школи, специфіку викладу пізнавального матеріалу.

Мета статті: розглянути особливості використання науково-популярної літератури про природу на початковому етапі навчання.

Виклад основного матеріалу: Науково-популярна література – твори про досягнення суспільних, природничих і технічних наук, про видатних політичних і державних діячів, творців духовних цінностей, адресовані широкому колу читачів. Науково – популярну літературу видають як для висококваліфікованих спеціалістів іншого профілю, так і для малопідготовлених читачів, зокрема для підлітків і дітей.

У вихованні любові до природи у молодших школярів велику роль покликані зіграти вчителі. І в цій справі найближчий помічник науково-популярна та науково-художня література про природу. Література про природу являє собою унікальну енциклопедію біологічних знань для дітей. Ця література вірний помічник і друг дітей протягом усього початкового періоду навчання в школі. На матеріалі науково-популярної літератури вирішують такі важливі виховні завдання, як розвиток естетичного почуття дитини і через нього виховання любові до рідної природи, вміння висловлювати ставлення до навколишнього середовища, розширення уявлень про навколишній світ, виховання гуманності. За цією літературою величезне майбутнє. Бо такі книги сприяють виробленню інтересу молодших школярів до вивчення предмета. У зв'язку з цим, у молодших школярів необхідно виробляти інтерес до роботи з науково-популярною літературою. В майбутньому ці знання будуть мати величезне значення, а діти навчатися працювати з книгами такого змісту [1].

Існує думка, що більш широкий виховний вплив на читача має науково-художня література. Але й науково-популярні твори мають не менш важливу роль.

Науково-популярна література сприяє формуванню цивільно-патріотичних мотивів ставлення до природи, що, природно, в комплексі з емоційним сприйняттям природи, розумінням її краси формує в людині любов до Батьківщини, проявляється в особистій культурі людини. Останнє є найважливішою якісною характеристикою екологічно освіченої особистості. Чільне місце у патріотичному вихованні читача займають книги про географічні відкриття та географів-мандрівників. В них міститься не тільки захоплююча інформація про те чи інше географічне відкриття, що вже само по собі цінно для розвитку особистості. В них опис труднощів походів, прагнення долати ці труднощі заради ідеї, заради звеличення своєї Батьківщини. Головними героями в науково-популярній літературі є географи, мандрівники – люди, як правило, з високими громадянськими, моральними позиціями, люди, красиві своєю духовністю, що викликає неодмінне прагнення до наслідування.

Особливу гордість за рідний край викликає в учнів краєзнавча література. За допомогою такої літератури читач усвідомлює свій моральний борг перед тією природою, яка його оточує, усвідомлює її значимість, неодмінний стимул для гордості за свою малу Батьківщину [2].

В свої працях Віталій Біанкі – відомий автор багатьох цікавих та розвивальних творів для дітей на науково-природничі теми. Міг вдало переснити учня в країну чарівного слова. Після ознайомлення з його творчим доробком дитина не залишається байдужою, вона починає цікавитись середовищем яке її оточує, розуміє, що природу потрібно берегти. Адже герої його творів ніби постають із сторінок, та кличуть з собою в мандри чудовою природою.

Загалом цікавість науково-популярного твору визначається творчим світосприйняттям автора, його здатністю образного бачення і осмислення дійсності. Уміло застосовані образні засоби створюють емоційність викладу, допомагають виразити авторські оцінки. Це все можна знайти в творах Віталія Біанкі.

В добірку науково-популярної літератури, можна віднести твори не менш відомого письменника – Всеволода Нестайка. Його твори не можуть залишити байдужими учнів. В його доробку чимало літератури, яка розкриває красу та неповторність природи. Цей майстер слова переносить юних читачів в прекрасні куточки матінки природи, а також знайомить з головними героями твору і маленький читач разом з ними подорожує, навіть, в часі. Це дає змогу дізнатися якою чудовою природою може бути [5].

Щоб зацікавити молодших школярів до вивчення тієї чи іншої теми вчитель може використовувати прийоми постановки гострих дискусійних проблем уроку. Засобом, що надає викладу жвавість і цікавість – є легенди, народні перекази, міфи, які найкраще застосовувати на початкових етапах навчання. Особливо ефективними на є твори науково – популярної літератури, адже вона звернена не тільки до розуму, а й до почуттів дитини, дозволяє їй повною мірою використовувати всю різноманітність образних засобів, художніх деталей, навіть пейзажних описів. Особливо точна і самобутня науково-популярна література у створенні зримих образів за допомогою стилістичних прийомів [6].

В науково – популярній літературі ефект безпосереднього спілкування письменника з читацькою аудиторією, в даному випадку з молодшими школярами, створюється навіть у заголовках за допомогою особистих займенників "ми", "ви" і присвійних займенників. Наприклад: "Всі ми родом із зірок", "Звідки ми родом?", "Качають нас хвилі". Широко поширені заголовки у вигляді питання або вигуку: "Де вода, там і життя?", "Йдемо на контакт!". Вони служать своєрідними сигналами, що привертають увагу учнів до нової інформації. Призначення окличних заголовків різне: показати несподіванку, незвичайність розглянутого факту або явища; висловити власні почуття і впливати на читача; посилити категоричність твердження або підкреслити важливість, актуальність розглянутих явищ, фактів, проблем і це лише підсилює мотивацію молодших школярів вивчати нову тему [4].

На тлі загального зниження читацької активності останніми роками особливо виділяється науково-популярна книга для дітей, попит на яку не лише не зменшується, але й щороку зростає. Науково-популярна література спрямована передусім на розвиток інтелектуальної сфери дитини, накопичення нею певних знань. Її цільове призначення полягає в тому, щоб зрозумілою для дітей різного віку мовою розповісти про системність навколишнього світу, його побудову, про причинно-наслідкові зв'язки між окремими явищами і предметами, а також розкрити сутність наукових понять; допомогти дітям оволодіти їх науковим змістом, навчити оперувати ними в навчально-пізнавальній діяльності [7].

Досі серед читачів залишається популярною тема природи, Всесвіту. Значний вплив на обрання юним читачем книг зазначеної тематики переважно справляє їх виразне художнє оформлення, що широко супроводжує тексти. Взагалі слову педагога важко суперечити із образами, створеними майстрами художнього слова. Тому доречним вважаємо систематично

включати в навчальний процес читання книжок про природу також таких авторів, як М.Плавильщиков, І.Акімушкін, Г.Скребицький, В.Біанкі, Г.Паустовський [3].

Висновок: Проблема формування і розвитку в учнів пізнавального інтересу є однією з найбільш глобальних психолого-педагогічних проблем. Не випадково їй присвячено багато досліджень вітчизняних і зарубіжних педагогів, психологів, методистів. Дану проблему можна розглядати як частину загальної проблеми розвитку пізнавального інтересу школярів.

Перспектива подальших досліджень: Аналіз наукової та методичної літератури дозволяє зробити висновок, що інтерес до читання науково-популярної природознавчої літератури розвивається і закріплюється за умови систематичного включення її в навчальний процес з природознавства. Читання такої літератури розвиває творчу уяву, фантазію, пам'ять учнів, вчить мислити та аналізувати, відкриває нове, невідоме.

Література

1. Божович Л.І. Особистість і її формування в дитячому віці. – М.: Просвіта, 1968. – 464 с.
2. Бондаревський В.В. Виховання інтересу до знань і потреби до самоосвіти: Кн. для вчителя. – М.: Просвіта, 1985. – 144 с.
3. Огар Е. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. / Е.Огар. – Л.: Азарт, 2002. – 160 с.
4. Неусипова Н.М. Науково-популярна довідкова література для молодших школярів // Початкова школа. – 1996. – № 2. – с. 60-62.
5. Пакулова В.М., Кузнецова В.І. Методика викладання природознавства: Підручник для студентів пед. ін-тів. – М.: Просвіта, 1990. – 192 с.
6. Ребров М. Грані популяризації науки або шляху до читача. – М.: Наука, 1981.
7. Щукіна Г.І. Педагогічні проблеми формування пізнавальних інтересів учнів. – М.: Педагогіка, 1988. – 203 с.

УДК 373.31

В.О.СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ ПРИРОДИ У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ

Семенцова М.А., Палькевич Ю.О., студенти IV курсу Інституту педагогічної освіти Миколаївського національного університету ім.В.О.Сухомлинського

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Січко І.О.,** кафедра теорії і методики початкової освіти Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського

У статті розкриваються педагогічні погляди В.О.Сухомлинського щодо формування особистості дитини засобами природи, визначаються особливості спілкування молодших школярів з природним середовищем, його вплив на всебічний розвиток підростаючого покоління.

Ключові слова: природа, формування особистості, молодші школярі.

Актуальність проблеми. Природа – невичерпне джерело, з якого діти можуть обирати предмети для спостережень, ігор, праці. Збагачуючи здорові інстинкти дитини, природа задовольняє її основний інтерес до пізнання, діяльності та творчості. Багаторічний досвід роботи з дітьми переконав відомого вченого, педагога Василя Сухомлинського у необхідності використання природи в розвитку особистості дітей і збагаченні їх знань у природі. Великий педагог розглядав природу як своєрідну форму наочності, джерело думки й логіки мислення, почуття краси й позитивних емоцій, як засіб розвитку поетичного слуху та провідний засіб формування особистості. Саме тому ідеї видатного українського педагога актуальні сьогодні.

Аналіз досліджень. Проблеми всебічного розвитку дітей посідають центральне місце в дослідженнях вчених і педагогів. Провідну роль у вихованні та розвитку дітей відіграє ознайомлення з природою.

Велику увагу опрацюванню питання всебічного розвитку особистості приділяли теоретики виховання (Я.А.Коменський, Ж.-Ж.Руссо, Г.Сковорода, К.Ушинський та інші), які довели, що вплив природи облагороджує людину. На потужний вплив природи на всебічний розвиток школярів звертали увагу Ф.Фребель, Є.І.Тихеева, В.О.Сухомлинський, А.С.Макаренко та інші.

Мета статті: полягає у розкритті поглядів В.Сухомлинського на проблему ролі природи у розвитку особистості дитини.

Виклад основного матеріалу. Розвиток дитини відбувається на основі планомірного розширення кола її уявлень, які вона сприймає за допомогою зовнішніх відчуттів. Ступінь ясності уявлень безпосередньо залежить від міри участі більшого числа зовнішніх відчуттів та міри активності дитини в процесі пізнання. Адже активність дитини в процесі пізнання дозволяє під час сприймання користуватися органами чуттів. Формування пізнавальних інтересів також в значній мірі визначається характером активності дитини в процесі пізнання.

Природа відіграє важливу роль в розвитку зовнішніх відчуттів. Окремі предмети природи разом зі спеціальним дидактичним матеріалом використовуються для розпізнання форми і кольору, для орієнтування у просторі, для розрізнення пахоців та розвитку термічного відчуття. Необхідною умовою всебічного та гармонійного розвитку дитини є спостереження. Природа – найкраща можливість для розвитку спостережливості дітей [2, с.53 – 58].

Вагомий внесок у опрацювання питання про розвиток гармонійної особистості зробив В.О.Сухомлинський. У системі В.Сухомлинського велика роль приділяється природі як об'єкту пізнання, сфері активної діяльності, відчутнішої частини дитячого життя. В.О.Сухомлинський дійшов висновку, що природа сама собою не виховує, а виховує тільки активна взаємодія людини з природою. Цей висновок став основним принципом в організації праці учнів Павлівської середньої школи: “Ми прагнемо того, щоб усе життя вихованців було сповнене творіння в світі природи. Ми не уявляємо собі повноцінного виховання без того, щоб кожний наш вихованець за роки навчання в школі не перетворив кілька десятків квадратних метрів мертвої глини, мертвого пустиря в родючу землю!” [4, с.58].

У Павлівській середній школі збереження і примноження природних багатств стало провідною, головною стороною трудового життя учнівського колективу і кожної особистості. У цій школі “становлення колективу, власне, з того і починається, що дітей об'єднує піклування про живу природу. За традицією, яка склалася у школі, колектив першокласників закладає свою маленьку шкільку, доглядає за плодовими деревцями, посадженими першого року навчання. З першого року шкільного життя починається й догляд за полезахисними лісонасадженнями, які відіграють велику роль у малолісних районах Півдня. Уже в 10-11 років діти переживають перше громадянське почуття гордості, коли вони бачать цінності, створені їхніми руками: посаджені маленькі саджанці стають гіллястими деревами, плодів дерева й виноград починають плодоносити” [3, с.58].

На думку В.О.Сухомлинського, дитина за своєю природою – допитливий дослідник, відкривач світу. Так нехай перед нею відкривається чудовий світ у живих формах, яскравих і трепітних звуках, у казці та грі, в особистій творчості, в красі, що надихає її серце, в прагненні робити добро людям. Світ, оточуючий людину, – це, перш за все, світ природи з безмежним багатством явищ, з невичерпною красою. В природі вічне джерело прекрасного. Природа – благодатне джерело виховання людини. Серед різних засобів виховання, виховання красою стоїть в В.Сухомлинського на першому місці. Саме звернення до краси, облагороджування душі, переживання краси і знімає “товстошкірність”, стоншує відчуття дитини настільки, що вона стає сприйнятливою до слова, а значить стає вихованою. В.О.Сухомлинський спочатку учить відчувати красу природи, потім красу мистецтва і, нарешті, підводить вихованців до розуміння вищої краси: краси людини, її праці, її вчинків і життя. Ні в чому вчителю не доводиться бути таким терплячим, як у вихованні відчуття краси. Виховання відчуттів – найважче в роботі педагога.

“Привести дітей на луг, сказати їм: “Подивіться, як красиво!” Діти можуть відповісти, що так, красиво, але це зовсім не означає, що їх зачепила ця краса. В.О.Сухомлинський розказує, що іноді доводиться чекати протягом років, поки раптом, в якийсь день, в якусь мить, при якихось збігах обставин і настроїв серце дитини затремтить, переповниться щастям... Треба чекати, вірити в дитину і тоді вона полюбить прекрасне. ”Відоме прислів'я: “Навчання і праця поряд йдуть”, але і навчання, і праця недалеко підуть – і вже, в усякому разі, казнакуди заведуть людину, – якщо поряд із ними не йде краса – третій з самих найважливіших елементів виховання. Від краси природи – до краси слова, музики і живопису. Слово і книга – головний засіб естетичного виховання в школі. Сухомлинський не агітує за естетичне виховання. Він показує, що без естетичного виховання взагалі ніякого виховання немає [4, с. 122].

Навчальним закладам необхідно наближувати дітей до природи, на скільки це можливо, підводити їх до її явищ, а мистецтво педагога покликане своєчасно позначати кожне знов завойоване уявлення відповідним словом. Спостереження за живою та неживою природою сприяє естетичному та моральному розвитку дитини. Ні що так не радує дитину, як спостереження за домашніми улюбленцями – рослинами та тваринами. Кожний новий листочок, або квітка на рослині, кожний рух тварини викликають у дитини почуття радості.

Але виховання дитини в природі, нажаль, не завжди можливе: діти міст позбавлені близького контакту з природою, кліматичні умови відділяють їх від природи. Дитина повинна жити в приміщенні. Звідси перед дитячими садками, школами стоїть важлива завдання – створення кутків живої природи, які відшкодовують віддаленість дітей саме від природи. Куток природи в школі - це не стаціонарне утворення, він повинен змінюватися в залежності від сезонних явищ природи. Матеріал кутка природи поповнюється та змінюється, змінюються види праці [1, с.23].

Спостереження в кутку природи можливе в різні пори року: восени – діти спостерігають за різнокольоровим листям, яке зібрали і принесли з парків, лісів, садів та ін.; взимку – пересаджують луковичні (цибулинні) рослини та спостерігають за набуханням бруньок на гілках, зрізаних з кущів та дерев; навесні – висівають насіння та спостерігають за першими паростками. Весь рік в куточку природи проводяться спостереження за птахами та ссавцями; довготривалі спостереження за розвитком комах та пуголовків.

Спостереження за природою відбувається не тільки в куточку природи, Для дітей організуються екскурсії в природу. Екскурсії проводяться в ближньому природному оточенні: дитячі майданчики, алеї, сквери, сади, парки міста, штучні лісові насадження. Екскурсії – вихідний момент при ознайомленні дітей з природою: вони дають можливість спостерігати явища природи в природному середовищі, у зв'язках та відношеннях, доступних сприйняттю маленької дитини [6, с.18].

Природа, природний матеріал використовується для різноманітних дидактичних занять (сенсорне виховання, розвиток мовлення, образотворча діяльність, труд, фізичне виховання), для ручної праці.

Важливим засобом при ознайомленні дітей з природою є ігри з природним матеріалом, які проводяться під час прогулянок, спостережень, екскурсій – вони впливають на емоційний та фізичний стан дитини.

Природа має важливе значення для естетичного виховання дитини, бо вона – вищий та непогрішній естет, який висуває форми, колір, розмір, матеріали в тій різноманітності та гармонії співвідношення, в тій споконвічній красі, яка доступна. Краса – засіб виховання чуйної совісті. Вже в дитинстві – і особливо в отрочстві – людина повинна навчитися індивідуально освоювати естетичні цінності. Важливо, щоб це освоєння продовжувалося все життя [2, с.53 – 58].

Висновки. Використання педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського є дуже доцільним сьогодні, оскільки вона допомагає інтелектуальному, духовному і фізичному розвитку дитини, допомагає виховувати духовне багатство, вчить відчувати, сприймати, аналізувати, порівнювати. Великий педагог не тільки розкрив роль і значення почуттів у житті і діяльності дитини, а й показав природу як основний засіб особистісного розвитку [5].

Учителям України слід вивчати і використовувати спадщину В.О.Сухомлинського, бо вона ґрунтується на ідеї всебічного розвитку особистості у поєднанні з природою.

Література

1. Бех И.Д. Психологические основы нравственного развития личности: Дис...д-ра психол. наук: 19.00.07 / НИИ психологии Украины. – К., 1992. – 320 л. – Бібліогр.: л.:288-320.
2. Ознайомлення з навколишнім світом / Н.Бібік, Н.Коваль // Почат. шк. – 2001. – №6. – С. 53-58.
3. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. – Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3 – К., 1977 – с.557.
4. Сухомлинський В.О. Природа, праця, світогляд. – Вибрані твори: В 5-ти т. – Т.5 – К., 1977 – с.556.
5. Сухомлинський В.О. Школа і природа. – Вибрані твори: В 5-ти т. – Т.5 – К., 1977 – с.542-543.
6. Ковальчук Г. Виховання екологічної свідомості // Почат. шк. – 1999. – №10.– С.17-19.

ВИКОРИСТАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ЗАНЯТЬ З ХУДОЖНЬОЇ ПРАЦІ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ХУДОЖНЬОМУ КОНСТРУЮВАННІ

Прокопчук В.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Матвієнко С.І.**, кафедра дошкільної освіти

Перетворення у всіх сферах суспільства, прискорення темпів науково-технічного та соціального прогресу актуалізують потребу в людях ініціативних, творчих, незалежних від штампів і стереотипів мислення. Разом з тим креативний потенціал особистості не формується сам по собі, спонтанно; розвиток його має бути перманентним і починатися вже з перших днів життя дитини. У зв'язку з цим виникає актуальна необхідність у здійсненні теоретико-експериментальних досліджень, спрямованих на розробку інноваційних форм, засобів, методів навчання дошкільнят, які в значній мірі дозволять розвинути їх творчу активність, забезпечать можливість для багатопланового варіювання і застосування складної системи фактів, отриманих з різних областей наукового знання.

Ефективним засобом розвитку у дітей художньо-творчих здібностей, на думку Н.О.Ветлугіної, П.Р.Казакової, Т.С.Комарової, Г.М.Пантелєєва, Є.А.Фльориної та ін., є художнє конструювання, яке ототожнюється з дитячим дизайном, хоча, стосовно дітей старшого дошкільного віку, більшою мірою пов'язано з конструювальною діяльністю.

Вивчення літератури показало, що на сьогодні виконано незначну кількість експериментальних робіт стосовно використання елементів художнього конструювання у роботі з дошкільниками не в прикладному значенні, а, перш за все, – щодо розвитку в них творчої активності. Аналіз матеріалів досліджень вказує на існування об'єктивного протиріччя між високим виховно-освітнім потенціалом художнього конструювання для розвитку творчої активності дошкільнят та недостатньою розробленістю даної проблеми. Суперечністю між соціальною значущістю проблеми розвитку творчої активності старших дошкільників засобами художнього конструювання й відсутністю теоретично обґрунтованих умов і педагогічних засобів його реалізації визначається **актуальність даного дослідження**.

Аналіз останніх публікацій. У даний час виконаний ряд дисертаційних робіт, присвячених проблемі творчої активності дітей (Нгуєн Тхі Кім Ань, В.А.Одинцова, Ю.Н.Рюміна, О.В.Цапліна, А.Н.Шипілов, Н.І.Щередина). Автори формують визначення творчої активності, розкривають її структуру й особливості. Розробку форм і методів на заняттях з художньої праці на основі авторської програми курсу "Художня праця" для студентів спеціальності "дошкільна освіта" здійснено дослідницею Н.М.Голотою [1]. Привертає увагу дисертаційне дослідження Н.С.Пишєєвої, в якому визначені педагогічні умови розвитку творчої активності старших дошкільників в ручній праці; розкриті значення, зміст, особливості творчої активності дітей старшого дошкільного віку в ручній праці [5].

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати потенціал занять з художньої праці щодо розвитку творчої активності дітей старшого дошкільного віку у процесі їхніх занять художнім конструюванням.

Викладення основного матеріалу. Ручна праця у дошкільному закладі – заняття з дітьми щодо виготовлення різних предметів з паперу, картону, природних, покидькових матеріалів, тканини. Ряд досліджень (Л.В.Калуська, Л.В.Пантелєєва, Є.Г.Каменєв та ін.) дали підставу вважати, що поняття "ручна праця" та "художня праця" є близькими, але не тотожними. У широкому розумінні поняття "ручна праця" включає конструктивну роботу з різними матеріалами і хатнє господарство. Більш вузько під цим терміном розуміють роботу з механічними інструментами. У відповідності з Концепцією дошкільного виховання в Україні (1989 р.) і новими програмними вимогами в сучасних дошкільних закладах використовується нове трактування ручної праці дітей: "художньо-продуктивна праця" або "художня праця".

Художня ручна праця – один з найбільш цікавих, привабливих і доступних для дошкільників видів діяльності. Вона дозволяє формувати в дітей засади конструктивних умінь і навичок і, значною мірою, сприяє їхньому творчому розвитку. Дошкільнята набувають навичок користування найпростішими інструментами – ножицями, голкою тощо, засвоюють способи обробки різних матеріалів.

Художня праця – це творча діяльність дитини з різними матеріалами, в процесі якої вона створює корисні та естетично значущі вироби для ігор, праці, побуту. У процесі ручної праці діти виявляють більшу зацікавленість в отриманні нових знань і вмінь, як правило,

добре їх засвоюють і застосовують на практиці. Беручи участь у створенні оригінальних, самобутніх виробів з різних матеріалів, дитина не стільки відображає їх структуру, передає зовнішній вигляд, скільки виражає своє ставлення до них. Користуючись кольором, формою, фактурою матеріалу, він шукає варіативні, оригінальні способи вирішення творчої задачі.

Художня праця має спрямованість на розвиток у дітей дошкільного віку естетичного сприйняття навколишнього світу, початкових творчих здібностей, перших умінь і навичок в галузі художнього конструювання, виникнення інтересу до дизайну.

Творча активність старшого дошкільника в ручній праці виражається в умінні, готовності проявити свою індивідуальність, кмітливість, винахідливість у продуктивному вигляді діяльності на основі раніше засвоєних знань, умінь і навичок. Це самостійне інтегрування дитиною знань і відомих способів діяльності, у результаті чого створюється новий, ще не був у його арсеналі варіант вирішення практичної задачі.

Т.Г.Григор'єва вказує, що ручна праця – це вид художньої діяльності, оскільки дитина створює не просто корисні, але й красиві, виразні предмети, експресивно забарвлені речі. Його результатом є створення корисних і естетично значущих предметів і речей" [2, с.49].

Ручна праця, що включає у свій обсяг і художню працю, має більш практичну спрямованість, передбачає формування у дітей життєво-необхідних трудових умінь і навичок, привчає дітей використовувати їх у повсякденному житті. Завдання вихователя у навчанні дитини художній праці – спрямувати її діяльність як на виготовлення конкретного предмета, так і розвивати творчість дитини, сприяти її всебічному розвитку.

У спеціальній та навчально-методичній літературі (Ю.І.Дорогов, О.В.Козлина) досить докладно представлені тематика та зміст занять з ручної праці для дошкільнят і молодших школярів. Тим не менш процес навчання даному виду діяльності часто розглядається з точки зору забезпечення найбільш успішного оволодіння дітьми загально трудовими, конструктивними вміннями й навичками. Автори не акцентують увагу на багатих можливості художньої праці для творчого розвитку дитини (З.О.Богатєєва, М.А.Васильєва, Е.К.Гульєнц, Г.І.Долженко, В.Г.Нечаєва та ін).

У підручнику дошкільної педагогіки під редакцією В.І. Ядешко дається наступне визначення ручної праці дошкільнят: ручна праця – це виготовлення предметів з різноманітних матеріалів: картону, паперу, деревини, природного матеріалу (шишок, жолудів, соломи, кори, кукурудзяних качанів, кісточок персика), непридатного матеріалу (котушок, коробок) з використанням хутра, пір'я, обрізків тканини тощо. Красива, художньо цінна річ, як вважає автор, відрізняється тим, що в ній все узгоджено, підпорядковане єдиним задумом: призначення, форма, матеріал, колір, візерунок, композиція [6, с. 132]. Саме ця обставина – відповідність форми і всіх деталей конструкції у виробі його призначенням – є основною вимогою дизайну, що вказує на актуальність впровадження початкових основ дизайну (краса + користь) вже в практику дошкільної освіти.

Дослідниця Л.О.Парамонова зазначає, що художня праця – один з найбільш цікавих, привабливих і улюблених занять дитини. У його процесі діти виявляють більшу зацікавленість в отриманні нових знань і вмінь, як правило, добре їх засвоюють і застосовують на практиці і, що особливо важливо, менше стомлюються [4, с.56].

Систематичні заняття ручною художньою працею підвищують у дітей почуття відповідальності, формують уміння загальної культури праці, збереження і відродження кращих традицій естетичної, екологічної культури, розширюють уявлення про красу навколишнього світу. У процесі виготовлення подарунків, атрибутів для ігор у дітей розвивається дрібна моторика руки, долається протиріччя між прагненням виготовляти красиві, самобутні речі, вправно працювати ритмічно, злагоджено і проявом у праці кваліфікованості, недостатнім рівнем сформованості відповідних знань, умінь і навичок. "Привчаючи дітей до праці, – пише Т.А.Маркова, – батьки тим самим готують їх до школи" [3, с.64].

Можливості розвитку дитячої творчості вивчалися в різних видах діяльності: музичної, рухової, ігрової, літературної, образотворчої тощо (В.Я.Воронова, І.Л.Дзержинська, Т.Г.Казакова, А.В.Кенеман, В.А.Левін, Г.В.Павленко, О.П.Радинова, Н.П.Сакулина, Т.А.Семенова, О.С.Ушакова та ін). Як свідчить аналіз педагогічної та методичної літератури (А.Є.Терент'єв, І.О.Павлюк, А.С.Риндін та Л.І.Риндіна, З.В.Лиштван, М.М.Поддьяков, Л.О.Парамонова, Є.О.Фльоріна та ін.), найбільш потенційні можливості у плані формування художніх і конструктивних умінь має організація творчо-пошукової діяльності та виконання завдань з елементами проблемності, врахування індивідуальних здібностей особистості у процесі навчання. Вміння та навички, їх характер і спрямованість, як правило, пов'язані з творчим застосуванням знань і вирішенням конкретних завдань до практичних обставин.

Тому, приступаючи до формування у старших дошкільників уміння самостійно оперувати отриманими знаннями, необхідно, насамперед, знати концепцію діяльнiсної основи складних уминь (А.О.Дмитрієв), творчих (ініціативних) дій (А.А.Люблінська), уминь загальних (узагальнених) (Е.І.Ігнат'єв, А.П.Усова), уминь більш високого порядку (Т.А.Ільїна). Вчені вважають, що ручна праця дитини по своїй суті найбільше близький до виробничої праці дорослих, так як дошкільник може сам створювати атрибути для ігор, вистав, інсценувань, вироби для краси приміщення тощо.

Залучаючись в різні види дитячої творчої праці, дитина не тільки прагне виконати доручення дорослих, але і сам продумує, як можна полегшити їхню працю і заощадити сили. Регулярна робота з включення дітей у допомогу один одному чинить позитивний вплив на формування вміння ініціативно і самостійно приходити на допомогу одноліткам. За думку педагогів, дошкільник, діючи подібним чином, намагається навчити опікуваного, як і які дії потрібно зробити [5, с.105].

На початковому етапі навчання діти мало враховують свої можливості і нерідко ставлять такі цілі, які вони не в змозі здійснити. Проте, як стверджують дослідники, своєчасне навчання уминь вносить суттєві зміни в характер творчої діяльності. Володіючи навичками, діти успішніше втілюють свої задуми у життя. Їм стають посильними більш високі вимоги: самим обрати тему майбутньої роботи, продумати, які дії зробити, щоб виріб вийшла красивою, акуратною, підібрати потрібний матеріал.

Попереднє планування роботи дає можливість дитині в процесі самої праці направити свої сили на ускладнення конструкції виробу, її ретельну обробку, а також швидше отримати потрібний результат. Т.А.Маркова зазначає, що в усіх видах творчої праці формується така важлива якість особистості, як практичність. "Людина з цією якістю вільно орієнтується в суспільстві, на роботі і в побуті" [3, с.44].

Проведені дослідження показують, що завдяки включенню в структуру занять по ручній праці елементів творчості вирішується одне з найважливіших завдань дошкільного віку – підготовка дітей до школи. У дитини удосконалюються вміння та навички роботи з різними матеріалами, пристосуваннями та інструментами; виробляється акуратність, самостійність, оригінальність підходу до вирішення завдань, вміння вільно орієнтуватися в навколишньому світі. В останнє десятиліття все більш актуальним стає використання інтегративних принципів організації освоєння змісту освіти (Т.З.Комарова, Н.М.Конишева, М.В.Крулехт, Н.А.Малишева). Вони сприяють більш глибокому і багатосторонньому пізнанню дітьми предметів і явищ дійсності, формування асоціацій та їх активізації в різних видах творчої художньо-естетичної діяльності.

Висновок

З'ясування потенціалу занять з художньої праці щодо розвитку творчої активності у дітей старшого дошкільного віку в художньому конструюванні дозволило визначити наступне: на заняттях діти використовують широкий спектр матеріалів, які дозволяють дитині безпосередньо конструювати різноманітні образи та наділяти їх тими характеристиками, що створює дитяча уява. Творча активність старшого дошкільника в художньому конструюванні на заняттях художньої праці виявляється в умінні, готовності дитини проявити свою індивідуальність, кмітливість, винахідливість у продуктивному вигляді діяльності на основі раніше засвоєних знань, уминь і навичок художньо-конструювальної діяльності.

Література

1. Голота Н.М. Формування художніх і конструктивних уминь у майбутніх вихователів дошкільних закладів : автореф. дисс ... канд. пед. наук : 13.00.08 "дошкільна педагогіка" / Н.М.Голота. – К., 2000 – 21 с.
2. Григор'єва Г.Г. Развитие дошкольника в изобразительной деятельности: / [учеб. пособие для студентов] / Г.Г.Григор'єва. – М.: Академия, 1999. – 344 с.
3. Маркова Т.А. Воспитание трудолюбия у дошкольников: Кн. для воспитателей дет сада / Т.А.Маркова. – М.: Просвещение, 1991. –112 с.
4. Парамонова Л.А. Теория и методика творческого конструирования в детском саду: [уч. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений] / Л.А.Парамонова. – М.: Академия, 2002. – 192 с.
5. Пышьева Н.С. Развитие творческой активности старших дошкольников в процессе ручного труда: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.07 "Дошкольная педагогика" / Пышьева Наталья Сергеевна. – М., 2009. – 243 с.
6. Дошкольная педагогика. Под редакцией В.И.Ядэшко и Ф.А.Сохина. – М.: Просвещение, 1978. – 325с.

МЕТОД ПРОЕКТІВ ЯК ОДИН ІЗ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Семененко Л.М., студентка V курсу історико-юридичного факультету

Науковий керівник: канд. юр. наук, ас. **Гесць І.В.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Розвиток науково-технічного прогресу не тільки призвів до технологізації виробничої галузі, а й втрутився в освітній процес. Неефективність традиційних форм і методів навчання обумовлює необхідність використання новітніх технологій в педагогічній практиці.

Серед багатьох новітніх технологій однією із найефективніших є проектна, яка створює сприятливі умови для самореалізації особистості, дає поштовх до індивідуального та колективного пошуку, стимулює розвиток індивідуального та творчого потенціалу учнів, розвиває відповідальність, необхідні психологічні якості, формує соціальні вміння та сприяє набуттю навчального та життєвого досвіду. Проектна технологія висуває також підвищені вимоги до організаторських умінь та здібностей педагога, який перетворюється із головного носія інформації на консультанта, від спеціальних знань якого залежить успіх спільних пошуків.

На сьогоднішній день метод проектів дедалі частіше розглядають як систему навчання, за якої учні набувають знань і умінь у процесі планування і виконання поступово ускладнених практичних завдань – проектів [4]. Його актуальність у наші дні зумовлена насамперед необхідністю розуміти зміст і призначення своєї роботи, самостійно ставити професійні цілі й задачі, продумувати засоби їх здійснення і багато чого іншого, що належить до змісту проекту.

В наш час метод проектів не припиняє привертати на себе увагу дослідників. Так чимало прикладів різних проектів описав у своїй статті "Метод проектів у сучасних освітніх технологіях" С.І.Афіцький. Працювала над даною темою і викладач кафедри методики і психології та початкової освіти КМПУ імені Б.Д.Грінченка Лариса Кравчук. Вона наголошувала на теоретичних засадах методу проектів.

Мета нашої статті – розкрити сутність методу проекту, дослідити історію його виникнення та науковців, що займалися даним питанням; охарактеризувати правила використання методу проектів та їх класифікацію.

Слово "*проект*" європейськими мовами було запозичене з латини й означає "викинутий уперед", "той, що висувається", "той, хто "впадає в очі". Пізніше проект починають розглядати як ідею, за якою суб'єкт може і має право розпоряджатися власними думками.

Метод проектів – це спосіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми, яка має завершитися реальним, відповідно оформленим практичним результатом [5].

Метод проектів відомий у світовій педагогіці з кінця XIX початку XX століття як метод проблем. Він пов'язувався з ідеями гуманістичного спрямування у філософії і освіті, розробленими американським філософом і педагогом Дж.Дьюї, а також його учнем В.Х.Кіппатріком.

Дехто з дослідників пов'язує виникнення методу проектів з ім'ям американського педагога Е.Паркхерста. Він розроблявся з 1919 року у місті Дальтон, і тому був відомий під назвою "Дальтон-план". Його метою була індивідуалізація процесу навчання, яка б давала можливість кожній дитині навчатися у найбільш зручному для неї режимі. У першій половині дня діти працювали самостійно, без розкладу занять. У другій половині – заняття у групі за інтересами, причому групи створювалися за бажанням самих учнів. У цілому, кожний учень працював за індивідуальним планом (проектом), який складався разом із вчителем. Через деякий час учень звітувався, "захищав" свій проект [5].

Сучасні дослідники історії педагогіки підкреслюють, що використання "методу проектів" у радянській школі перетворилося на захоплення суто виробничими проблемами в 1920-ті роки і призвело до різкого спаду якості освіти.

На думку вчених, причинами такого явища стали:

- відсутність підготовлених педагогічних кадрів, здатних працювати з проектами;
- слабка розробленість методики проектної діяльності;
- гіпертрофія "методу проектів", яка зашкодила іншим методам навчання.

Постановою ЦК ВКП (б) від 01.09.1931 року комплексно-проектна система у Радянському Союзі була змінена на класно-урочну.

Демократичні зміни та соціальні запити суспільства, а також вимоги студентів реформувати систему освіти сприяли відродженню методу проектів у західноєвропейських країнах у 60-ті роки XX ст. [5].

Головною ідеєю проектів сьогодення є перенесення акценту в навчанні з "озброєння учнів міцними та глибокими знаннями" на оновлення людини: розвиток мислення, формування характеру. За такого підходу головне, щоб учні для себе навчилися критично сприймати інформацію, критично мислити та формувати власну думку через вивчення багатьох фактів і думок. Також в основу методу проектів покладено ідею, що виявляє сутність поняття "проект", його прагматичну спрямованість на результат, який можна отримати за умови розв'язання тієї чи іншої практично або теоретично значущої проблеми. Результат можна побачити, подумати, використати в реальній практичній діяльності. Тому необхідно навчити дітей самостійно мислити, знаходити та розв'язувати проблеми, використовуючи з різних галузей, уміння прогнозувати результати та можливі наслідки різних варіантів розв'язку, уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Метод проектів завжди зорієнтований на самостійну діяльність учнів, яка реалізується як в індивідуальній так і в парній, груповій діяльності, що завжди передбачає розв'язання проблеми: з одного боку – використання сукупності різноманітних методів, засобів навчання, а з іншого боку – необхідність інтегрування знань, уміння використовувати знання з різних галузей науки, техніки тощо. Результати використання проектів мають бути, що називається "відчутними", тобто, якщо це теоретична проблема, то конкретне її розв'язання готове на використання. Метод проектів передбачає сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних методів, творчих по своїй суті. Використання різних методів впливає на те, що всі проекти відрізняються один від одного, їх безліч, тому було б доцільно їх систематизувати.

З огляду на різні підходи до класифікації проектів у педагогічній літературі, пропонуємо розрізняти їх за цілою низкою параметрів:

- складом учасників проектної діяльності: індивідуальні, колективні (парні, групові);
- характером партнерських взаємодій між учасниками проектної діяльності: кооперативні, змагальні, конкурсні;
- рівнем реалізації між предметних зв'язків: моно-предметні, між предметні, над предметні;
- характером координації проекту: безпосередній (твердий чи гнучкий), прихований;
- тривалістю: короткі, середньої тривалості, тривалі;
- метою і характером проектної діяльності: інформаційні, ознайомлювальні, пригодницькі, мистецькі, науково-пошукові, конструкційні тощо [4].

Маючи таку різноманітність проектів легко вибрати, який потрібно саме вам і на якому уроці. Потрібно лише дотримуватись деяких правил. Основними вимогами до використання методу проектів є: наявність значущої у дослідницькому, творчому плані проблеми, дослідницького пошуку; практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачуваних результатів; самостійна діяльність учнів; структурування змістової частини проекту; використання дослідницьких методів: визначення проблеми досліджуваних завдань; систематизація та аналіз отриманих даних; підбиття підсумків, оформлення результатів; висновки.

Таким чином в ході нашої роботи було досліджено метод проектів і ми дійшли до наступних висновків: метод проектів не є новим, він активно розроблявся в 20-ті роки минулого століття, але через абсолютизацію та надмірне захоплення ним без достатнього теоретичного обґрунтування привів до зниження систематичності та рівня знань учнів. Відродження методу відбулось у 90-х роках минулого століття у розвинених країнах через необхідність формування креативно мислячої людини. В Україні технологія педагогічного проектування як перспективний напрямок розвитку дидактики активно розробляється з початку нинішнього століття; використання проектної діяльності на уроках дозволяє індивідуалізувати навчальний процес, враховувати інтереси школярів, сприяє розвитку їх творчих здібностей та особистісної самореалізації, полегшує роботу вчителя та підвищує рівень знань учнів.

Література

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання у школі. / А.Алексюк. – К.: Рад. школа, 1973. – 190 с.
2. Алексюк А.М. Методи навчання і методи учіння./ А.Алексюк – К., 1980.– 205 с.
3. Асахова В.М. Нові методи навчання // Освіта України. / В.Асахова – 1998, №2. – С. 7-8.
4. Афіцький С.І. Метод проектів у сучасних освітніх технологіях // Методичний орієнтир./ С.Афіцький. – 2012, №3 – С.8-14.
5. Кравчук Л.В. Теоретичні засади методу проектів./ Л.Кравчук – К.: Освіта, 2008. – 43 с.

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДІ, ЯКА ВИЯВЛЯЄ ГРОМАДСЬКУ АКТИВНІСТЬ

Топчій К.В., студентка IV курсу факультету психології та соціальної роботи
Науковий керівник: викл. **Кресан О.Д.**, кафедра загальної та практичної психології

Сучасна Україна існує в контексті інтеграційних процесів і прагне стати повноцінним членом європейської спільноти. У розвитку європейських країн на сьогодні громадські інститути мають важливе місце в суспільстві. У громадській діяльності молодь виступає провідною ланкою і виявляє найбільшу активність, тому проблема психологічних основ громадської активності молоді є на сьогодні досить актуальною. Громадська діяльність в Україні залишається поки що не досить розвиненою, від цього залежить загальний рівень сучасного громадянського суспільства в цілому. Особливо це помітно у вищих навчальних закладах, які знаходяться у невеликих містах.

За результатами соціологічного дослідження громадської думки у 2007 році, проведеного соціальним Молодіжним Центром політики, майже 70% студентської молоді взагалі не цікавиться громадським життям у вищому навчальному закладі. Вони вважають, що це є затратною їхнього особистого часу. Згідно з дослідженнями МЦПІ, 15% респондентів хотіли би брати участь у громадському житті вищої школи, міста, країни, але вони не знають, з чого почати і до кого треба звернутися. Майже стільки ж, 11%, беруть участь у громадському житті, але тільки тоді, коли їх про це попросять. Тільки 4% студентів беруть активну участь у діяльності органів студентського самоврядування, профспілок і студентських клубів [6]. Дані результати показують, що відсоток молоді, яка виявляє громадську активність, є поки що невисоким, це може бути пов'язано з різними причинами: особистісні властивості молоді, пасивність молодого покоління, зневіра у соціальних інститутах, відсутність фінансової вигоди, тощо.

На сьогодні ситуація, на жаль, не змінилась, особливої актуальності проблема громадської активності молоді набуває у невеликих містах чисельністю до 100 тис. осіб внаслідок розміреного, уповільненого темпу життя і меншої кількості суспільних заходів у порівнянні з великими містами та столицею. Хоча і у великих містах пасивних громадян і таких, які не цікавляться і не беруть участь у суспільному житті, теж багато. Тому цікавим і важливим моментом даної проблеми постає питання про посилення інтересу до громадського життя, мотивацію громадської активності сучасної молоді, тобто ті рушійні сили, які спонукають молодь до виявлення небайдужості та активності позицій.

Не зважаючи на численні публікації з ознайомленої проблеми, в якій здебільшого розглядаються загальні аспекти забезпечення процесу громадської діяльності, проблемі формування, спрямованості на успішну громадську діяльність молоді в сучасній психології уваги майже не приділяється. Тому ми вважаємо дану проблему актуальною і такою, що потребує більш ґрунтовних досліджень, зокрема вивчення мотиваційних спонукальних тенденцій до громадської активності молоді.

Під *громадською активністю* ми розуміємо діяльність, яка має суспільний характер і не має наміру фінансового збагачення. Тобто громадська активність не передбачає значних фінансових прибутків для осіб, які нею займаються. Наприклад, культурно-масовою роботою, волонтерською роботою, участю в організаціях соціального характеру (за здоровий спосіб життя, для покращення довкілля) тощо. Громадська активність, на нашу думку, є показником високого рівня свідомості та самосвідомості особистості, оскільки її результат передбачає турботу не лише про себе а й про оточуючих людей, соціальну спільноту та країну.

З психологічної точки зору цікавими для дослідження є чинники, які спонукають молодих людей до прояву громадської активності. Тому **метою** нашого дослідження є вивчення мотиваційної сфери молоді, що виявляє громадську активність.

Мотиваційна сфера особистості включає в себе ті чинники, які рухають поведінкою людини, керують нею – це внутрішні спонукання до дій, мотиви, потреби, інтереси (О.М.Леонт'єв, С.Л.Рубінштейн, Г.Х.Хекхаузен, А.Маслоу та ін.).

Поняття мотиваційної сфери, сфери потреб та мотивів, дозволяє з'ясувати питання "з чого?", "з якою метою?", "який сенс даної діяльності?" для конкретної людини.

Мотивація пояснює цілеспрямованість дії, організованість та стійкість цілісної діяльності, спрямованої на досягнення окремої цілі. По відношенню до громадської активності виявлення мотивації полягає у з'ясуванні внутрішніх передумов та спонукань, які її викликають. У

психології виділяються різні групи мотивів, найбільш популярною класифікацією мотивів є ієрархія А.Маслоу [5; с.487-496].

В ієрархії потреб А. Маслоу виділяє наступні види: 1) фізіологічні потреби.; 2) потреби у безпеці й захисті; 3) потреби в любові та приналежності (до групи, спільноти тощо); 4) потреби поваги й самоповаги; 5) пізнання; 6) естетичні потреби; 7) самоактуалізація [5; с.495].

Згідно з А.Маслоу особистість може керуватися будь якими з даних потреб, проте громадська активність сама по собі не дає можливість реалізувати фізіологічні потреби та фінансове забезпечення. Тому для молоді будуть більш актуальні інші решта мотивів, такі як потреба у визнанні, повазі, приналежності, самоактуалізації. У контексті громадської активності дані рівні свідчать про чинники і передумови, якими керується молодь у своїй громадській роботі.

Згідно з О.М.Леонтьєвим, поведінку людини визначають *соціальні потреби*, мотиви власне соціального плану, що пов'язані з "інтересами і цілями суспільства в цілому". О.М.Леонтьєв має на увазі мотиви, "націлені безпосередньо на задоволення бажання дізнатися щось цікаве, важливе, або на подальший вибір способу поведінки, способу дії, які пов'язані з інтересами" [3].

Отже, мотиваційна сфера особистості включає в себе мотиви, потреби, інтереси та інші чинники, які знаходяться в основі поведінки людини, у випадку громадської активності це внутрішні чинники та спонукання до виявлення активності у громадській, соціальній діяльності.

З метою вивчення мотиваційної сфери молоді, яка виявляє громадську активність, ми провели дослідження з молодими людьми віком від 18 до 27 років (студентами і тими, хто вже закінчив навчання), які є громадськими активістами або мають громадські доручення (організатори культурно-масових заходів, лідери профспілок, волонтерського руху, політичних організацій тощо). До методів дослідження ми включили особистісні опитувальники та методи тестування, оскільки саме вказані методики дозволяють виявити мотиваційні чинники поведінки особистості. До групи досліджуваних ввійшли 7 осіб, які активно займаються громадською діяльністю у місті Ніжині. Така чисельність вибірки досліджуваних зумовлена тим, що загалом громадську активність у вигляді бурхливої соціальної діяльності та участі громадському житті виявляють небагато людей, з яких лише вказана кількість погодилася взяти участь у дослідженні.

Для реалізації поставлених цілей ми використали такі особистісні опитувальники і тести: *опитувальник мотивації до успіху Т.Елерса*. Дана методика дозволяє встановити наявність у досліджуваних спрямованості на успіх. Опитувальник Шуберта, який мав на меті *виявлення схильності особистості до ризику*. Ми хотіли з'ясувати, чи схильні молоді лідери та активісти до проявів ризикованої поведінки. Іноді громадська активність наприклад може бути пов'язана з ризиком для кар'єри, свободи, здоров'я тощо. Третя методика, яку ми використовували, це особистісний опитувальник ДМВ – *діагностика міжособистісних відносин* (Л.М.Собчик) [4], який виявляє особливості внутрішнього світу та внутрішніх ставлень людини у взаємовідносинах з оточуючим світом. Мотиви та потреби особистості є саме тими внутрішніми психологічними явищами, які складно дослідити за допомогою інших більш простих методів та методик.

За результатами наших досліджень у молоді яскраво виражена мотивація до успіху (опитувальник Т.Елерса), також ми з'ясували, що молодь, яка схильна виявляти громадську активність, має середній рівень схильності до ризику – методика Шуберта.

Мотивація до успіху включає в себе індивідуальне, суб'єктивне утворення, що свідчить про готовність до особистісного успіху та виконання завдань, які стоять перед індивідом. Мотивація до успіху показує схильність конкретної особистості до адекватного приписування собі самій, іншим людям і обставинам відповідальності за успіх і невдачу в певній діяльності. Досліджувані, які прагнуть до успіху, схильні брати відповідальність за свою роботу та її результати. І навпаки, ті, хто бояться успіху, уникають його, перекладають відповідальність на інших.

Результати дослідження за методиками Т.Елерса та Шуберта ми узагальнили в таблиці 1.

Мотивація до успіху та схильність до ризику соціально активної молоді

Досліджувані	Рівень мотивації до успіху	Рівень готовності до ризику
К.В.	високий	середній
О.Ч.	середній	середній
М.К.	середній	середній
А.Г.	середній	середній
К.Н.	середній	середній
Ш.Є.	середній	середній
М.С.	середній	середній

Дані результати дослідження свідчать про те, що більшість респондентів обирають громадську діяльність як ту сферу, в якій вони можуть досягти успіху. З точки зору А.Адлера, особистість, обираючи свою діяльність, прагне до саморозвитку, самовдосконалення. Соціально активність, на думку А.Адлера, є показником психологічно здорової особистості [5; с.167-171]. Самовдосконалення та успіх є значним мотиваційним фундаментом громадських активістів, що спонукає їх до даної діяльності, рівень готовності до ризику в даному випадку може свідчити про те, що громадські діячі мають сміливість до здійснення вчинків, а також про наявність певного рівня досвіду в даній сфері та здатність до усвідомлення своєї діяльності.

Цілісне дослідження особистості наших респондентів та їх мотиваційної сфери ми здійснили за допомогою особистісного опитувальника ДМВ (Л.М.Собчик). Даний опитувальник дозволяє виявити ті особистісні властивості, які можуть мати мотиваційну силу для особистості та її діяльності. Результати методики показують розвиток людини властивостей за 8 октантами, які виявляють схильність до домінування (1-4 октанти) та дружелюбність (5-8 октанти) [4]. За даними ДМВ ми виявили у досліджуваних лідерські якості та схильність до вияву влади, схильність до незалежності (1-2 октанти). Середній рівень лідерських якостей у досліджуваних за даними методики становить 8,3 балів. Можна припустити, що це є достатньо високі показники, досліджувані громадські діячі виявляють громадську активність з метою реалізації себе як лідера та задоволення потреб в незалежності і домінуванні.

Результати схильності до співробітництва (7-8 октанти) свідчать про здатність досліджуваних до взаємодії з іншими людьми та продуктивного співробітництва з ними. Середній бал по вибірці за даною якістю становить 7,7 балів, що також можна оцінювати як високий.

Загальні результати досліджуваної вибірки за методикою ДМВ показали, що в молодіжних лідерів вираженими є якості першої октанти, що свідчить про високі результати (в середньому – 7,5 бала), що відображає здібності до лідерства. Друга октанта свідчить про незалежність, впевненість наших досліджуваних, (середні показники – 8,5 балів). За третьою октантою ми бачимо, що досліджувані адекватно ставляться до себе до оточуючих, проявляють відкритість (8,7 балів у середньому), це свідчить про рівень агресії низький і нижче середнього по групі. Четверта октанта дає можливість побачити реалістичність поглядів досліджуваних, що показують дані бали – 7,3. П'ята октанта – 8,1 балів, середні показники досліджуваних, що свідчить про доброзичливість, можливість брати на себе чужі обов'язки. Шоста октанта – 8,6 бали – свідчить, що наші досліджувані дружелюбні, можуть іти на взаємодію з іншими. Восьма октанта має високі показники – 12,7 бали і показує, що дані особи дружелюбні, готові допомогти, показує наявність альтруїзму, що притаманно громадським активістам [4; с.82-88].

Висока здатність до співробітництва, взаємодія з іншими може виступати мотиваційним чинником для громадської діяльності молоді. Співвідношення "Я-Реального" та "Я-Ідеального", яке ми виявили за результатами даної методики, показало, що у досліджуваних немає великих розбіжностей між структурою "Я", що притаманно для цілісних гармонійних особистостей. Отже, дана методика засвідчує, що молодіжні лідери та активісти характеризуються потребою в незалежності, наявністю лідерських якостей та прагненням до влади, адекватно ставляться до себе та оточуючих, схильні до співпраці та допомоги іншим. Внутрішні конфлікти у досліджуваних відсутні, що є показником цілісності їх особистості.

В цілому дослідження молоді, що виявляє громадську активність, дало змогу виявити їх наступні особливості мотиваційної сфери: по-перше, для усіх досліджуваних характерною є мотивація до успіху, що дає можливість досягати високих результатів у громадській діяльності та реалізуватися в ній. По-друге, досліджувані активісти мають яскраво виявлені лідерські

якості та схильність до влади, що теж може виступати мотиваційними чинниками їхньої громадської активності. Ще одна особливість мотиваційної сфери молоді – це середній рівень схильності до ризику, що з одного боку свідчить про раціональність та цілеспрямованість, а з іншого – про відсутність бездумних вчинків, також середній рівень схильності до ризику притаманний особам, які мають певний досвід та впевнені в тій чи іншій діяльності.

Таким чином, дослідивши проблему особливостей мотиваційної сфери молоді, яка виявляє громадську активність то можна зробити висновок, що на сьогодні існує потреба підвищувати рівень громадської активності молоді та посилювати її мотивацію, оскільки кількість молодих людей, які виявляють громадську активність, є незначною, особливо у невеликих містах та селищах. Дослідження мотиваційних особливостей молоді, яка виявляє громадську активність, дозволяє встановити ті внутрішні чинники, які спонукають молодь більше займатися громадською діяльністю та брати активну участь у суспільному житті. Результати даного дослідження можна застосувати у процесі формування мотивації та внутрішньої потреби молоді у самореалізації через громадську діяльність. Перспектива наших подальших досліджень полягає у збільшенні кількості досліджуваних серед громадської активної молоді з метою поглиблення та деталізації аналізу їх особистості, що в свою чергу допоможе у залученні більшої кількості молоді до суспільного та громадського життя свого навчального закладу, міста, країни тощо.

Література

1. Васильев И.А., Магомед-Эминов М.Ш. Мотивация и контроль за действием / И.А.Васильев, М.Ш.Магомед-Эминов. – М.: МГУ, 1991. – 144 с.
2. Занюк С.С. Мотиваційний тренінг. Спецпрактикум з психології мотивації / С.С.Занюк. – Луцьк: Вид-во Волинського держ. університету, 1998. – 64 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 352 с.
4. Собчик Л.Н. Психология индивидуальности. Теория и практика психодиагностики / Л.Н.Собчик. – СПб.: Речь, 2003. – 624 с.
5. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. / Л.Хьелл, Д.Зиглер. – СПб.: Питер, 2003. – 608 с.
6. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. Стаття: Молодь [Електронний ресурс]: за даними збірника наукових праць Державного інституту розвитку сім'ї і молоді (за підсумками 2006 року). – К.: Державний інститут розвитку сім'ї і молоді, 2006. – 192 с. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Молодь>

УДК 371.322

СІМ'Я ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Требух В., студент магістратури факультету психології та соціальної роботи

Ніколаєнко Ю., студентка III курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Борисюк С.О.**, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

Екологічні знання у даний час набувають особливої актуальності. Існування людської цивілізації та подальший її розвиток можливо тільки за умови формування якісно нових взаємин у системі "Людина – природа". Ці відносини можуть бути сформовані тільки шляхом виховання в сім'ї, екологічної освіти в установах, що забезпечують здобуття загальної середньої, середньої спеціальної та вищої освіти. Екологічна освіта і просвіта повинні починатися якомога раніше і представляти собою синтез гуманітарної, природничо-наукової і технічної складових.

На сьогодні вадливим є розв'язання екологічних проблем глобального масштабу. Для ефективного вирішення цих проблем слід розуміти причини, що лежать в основі їх виникнення. Однією з таких фундаментальних причин є *екологічна свідомість*, яка і визначає певний спосіб існування людства протягом багатьох століть [3].

Особливості людської діяльності породжують сучасну кризу у взаємовідносинах суспільства та природи і вони ж створюють основні передумови для уникнення глобальної екологічної катастрофи.

Людська діяльність має свідомий, доцільний характер і її особливості, в певній мірі, зумовлені специфічними рисами свідомості. *Екологічна свідомість* як специфічна, самостійна форма суспільної свідомості виникла лише у ХХ ст. нашої ери як наслідок відображення

загрози глобальної екологічної катастрофи та наростання кризових явищ у взаємовідносинах суспільства та природи в цілому. Вона сформувалась на основі пізнання як тих законів, що забезпечують цілісність природного середовища, так і тих, що повинні обумовлювати людську діяльність з метою збереження і покращання придатного для людського існування стану природи [1].

Формуванню екологічної свідомості школярів сприяє сімейне виховання як педагогіка буднів, педагогіка кожного дня, яка в повсякденному житті здійснює велике таїнство – формування особистості людини. Сімейна педагогіка потребує філософського осмислення закономірностей образу життя в сім'ї, стилю спілкування й умов життя [2].

Екологічну свідомість батьки можуть виховувати своїм прикладом, своєю поведінкою. Ваша власна поведінка, – писав А.Макаренко, звертаючись до батьків, – вирішальна річ. Не думайте, що ви виховуєте дитину тільки тоді, коли з нею розмовляєте, виховує дитину кожний момент вашого життя. Сім'я також є соціокультурним середовищем розвитку особистості, тому впливає на відношення дитини до суспільства і навколишнього середовища в цілому [2]. Метою екологічного виховання є формування основ екологічної культури, основною складовою якої є екологічна свідомість. Результатом екологічного виховання вважається екологічна вихованість, яка складається з екологічних уявлень, емоційно-ціннісного ставлення до природи, екологічно доцільної поведінки та діяльності в природі [3].

Зважаючи на актуальність проблеми екологічного виховання підростаючого покоління, ми провели емпіричне дослідження серед старшокласників сільської та міської школи, яке було покликане відповісти на питання: чи доречно визначати сім'ю як важливий фактор формування екологічної свідомості школярів?

В основу гіпотези нашого дослідження було покладене твердження про те, що є зв'язок між рівнем екологічної свідомості школярів і формою та змістом проведеного ними спільно із сім'єю дозвілля.

Емпіричне дослідження проводилось у ніжинській школі-гімназії №3 з учнями 11-А класу та у Височанській середній школі I-III ступенів з учнями 10 класу за такими опитувальниками, які дозволили нам визначити індекс екологічної вихованості школяра та виявити особливості проведення старшокласниками спільно із сім'єю дозвілля. (Анкетування у школі. К., 2013).

Таблиця 1

Розподіл учнів 11 класу міської школи за показниками рангів індексів вихованості

		Ранги (в порядку зростання)				
		Етичний	Естетичний	Екологічний	Трудовий	Економічний
1	Павло	3	3	5	3	1
2	Віка	3	4,5	4,5	1,5	1,5
3	Оксана	2	5	2	4	2
4	Іван	4,5	4,5	2	2	2
5	Тетяна	1,5	3	5	1,5	4
6	Руслан	4,5	2	2	4,5	2
7	Дмитро	4	5	1,5	3	1,5
8	Аліна	1	4,5	4,5	2,5	2,5
9	Марина	1	5	3	3	3
10	Станіслав	4	5	2	2	2
11	Анна	2	4	5	3	1
12	Владислав	2	2	4,5	2	4,5
13	Катерина	3	1,5	4	1,5	5

Таблиця 2

Розподіл учнів 10 класу сільської школи за показниками рангів індексів вихованості

		Ранги (в порядку зростання)				
		Етичний	Естетичний	Екологічний	Трудовий	Економічний
1	А.К.	5	3	1	2	4
2	В.Б.	1	2,5	4,5	4,5	3,5
3	Н.Я.	3,5	3,5	1	3,5	3,5
4	О.Ч.	4,5	4,5	3	1,5	1,5
5	А.П.	4	2,5	5	1	2,5
6	В.З.	5	2,5	4	2,5	1
7	С.К.	3,5	1,5	5	3,5	1,5
8	Ю.К.	3,5	2	3,5	5	1
9	А.Б.	3,5	5	1,5	3,5	1,5
10	А.К.	2,5	4,5	2,5	4,5	1
11	Г.Б.	5	3	3	1	3
12	Д.Л.	3	1,5	4,5	4,5	1,5
13	М.Ж.	3,5	3,5	3,5	1	3,5
14	Н.Б.	2,5	2,5	2,5	2,5	5
15	В.А.	3,5	3,5	3,5	3,5	1
16	М.Д.	3,5	3,5	1,5	1,5	5
17	А.Г.	5	3,5	1	2	3,5
18	В.К.	2,5	5	2,5	2,5	2,5

На основі показників таблиць 1 і 2 ми провели порівняльний аналіз щодо того, чи є зв'язок між способом та змістом проведення сімейного дозвілля та показником індексу екологічної вихованості школяра.

Таблиця 3

Результат порівняння рангів екологічного виховання учнів сільської школи та сфери їх сімейного дозвілля

1	А.К.	Поїздки в село, на дачу	1
3	Н.Я.	Перегляд телепередач, відвідини родичів	1
17	А.Г.	Поїздки в село, на дачу, спілкування з друзями	1
9	А.Б.	Перегляд телепередач	1,5
16	М.Д.	Виїз на природу, спілкування з друзями	1,5
10	А.К.	Виїзд на природу	2,5
14	Н.Б.	Перегляд телепередач	2,5
18	В.К.	Перегляд телепередач	2,5
4	О.Ч.	Виїз на природу	3
11	Г.Б.	Перегляд телепередач, спілкування з друзями	3
8	Ю.К.	Прогулянки містом	3,5
13	М.Ж.	Прогулянки містом, виїзд на природу	3,5
15	В.А.	Перегляд телепередач, відвідини родичів, спілкування з друзями	3,5
6	В.З.	Виїзд на природу	4
2	В.Б.	Виїзд на природу, відвідування концертів, перегляд телепередач	4,5
12	Д.Л.	Поїздки в село, на дачу, відвідини родичів	4,5
5	А.П.	Виїзд на природу, відвідування концертів	5
7	С.К.	Поїздки в село, на дачу	5

Отже, з показників таблиці 3 видно, що 50% учнів мають високий показник рангу екологічного виховання, і спостерігається залежність високого індексу екологічного виховання та сферою сімейного дозвілля на природі, в селі, на дачі, прогулянками містом.

Гістограми 1 і 2 демонструють наочно вплив родинно-сімейного виховання на розвиток рівня екологічної культури старшокласників як міської так і сільської школи.

Рис. 1

Отже, показники гістограм вказують на помітну тенденцію – високий рівень екологічного індексу вихованості характерний тим учням, які проводять своє дозвілля з родиною, виїжджаючи на природу, на прогулянках містом, у поїздках на дачу чи до села.

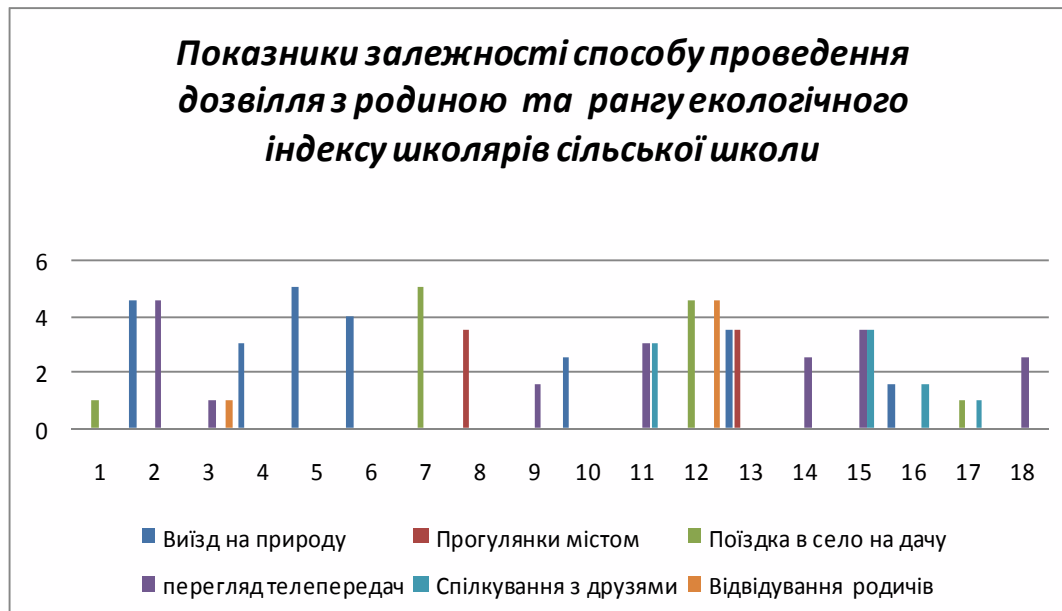

Рис. 2

Порівнюючи показники впливу способу сімейного дозвілля на розвиток екологічної свідомості у середовищі старшокласників, ми визначаємо, що немає особливих відмінностей в даному питанні у школярів міської та сільської школи.

Отже, рівень екологічної свідомості, який ми визначали на основі екологічного індексу вихованості школяра, залежить від родинного виховання і від сімейного дозвілля.

Згідно з результатами дослідження наша гіпотеза про те, що проведення сімейного дозвілля на природі сприяє вихованню екологічної свідомості школярів, підвищенню її рівня, підтвердилася.

Література

1. Сидоренко Л.І. Сучасна екологія. Наукові, етичні та філософські ракурси: Навч. посібник. – К., 2002. – С.134-141.
2. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [Т.Ф.Алексєєнко, Т.П.Басюк, О.В.Безпалько та ін.] ; за ред. І.Д.Зверєвої. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.

УДК 371.32: [372.832:004.738.5]

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ІНТЕРНЕТУ НА ЗАНЯТТЯХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Хандога Р.І., студент V курсу історико-юридичного факультету
Науковий керівник: канд. істор. наук, доц. **Дудка Л.О.**, кафедра права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін

Глобальне впровадження інформаційних технологій у повсякденне життя ставить перед сучасною освітою надзвичайно важливе завдання – виховати та підготувати підростаюче покоління здатне активно включитися в новий етап розвитку сучасного інформаційного суспільства. Це викликає необхідність усебічного використання передових інформаційних ресурсів, і передусім, у громадянській освіті. Використання Інтернету у вивченні предметів з циклу "Громадянська освіта" сприятиме повнішому та глибшому засвоєнню учнями навчального матеріалу, вироблення у них навичок самостійного пошуку, обробки та використання інформації, виховання громадянської позиції.

Тому в умовах інформаційного суспільства актуальною стає розробка методичних підходів до використання засобів новітніх інформаційних технологій для розвитку особистості учня, а також подальшого вдосконалення традиційних інформаційних технологій навчання. Запровадження новітніх інформаційних технологій в освітній галузі створює суттєві можливості для інтенсифікації навчально-виховного процесу, а також створення методик, орієнтованих на розвиток особистості учня.

Дослідженням проблеми використання новітніх інформаційних технологій та Інтернету на уроках з громадянської освіти займалися такі вчені як М.Чала [7], Н.Черняк [8], О.Федорчук [6], К.Чорна [9], О.Пошетун [4] та ін. Ними, зокрема, було зауважено, що комп'ютерні технології відіграють важливу роль у навчанні а застосування інформаційно – комунікаційних технологій на уроках "Громадянської освіти" відкриває якісно нові можливості перед учасниками навчально-виховного процесу. Також варто згадати наукові доробки зарубіжних вчених Дж.Кейт та А.Парсі, які досліджували означені питання в галузі громадянської освіти. Вони справедливо зазначали, що учнівська молодь із задоволенням використовує комп'ютерні технології для пошуку інформації, комунікацій, навчання та виконання практичних завдань [10]. На думку американського вченого А.Парсі, який займається розробкою інноваційних методів навчання, застосування комп'ютерних технологій та Інтернету у громадянській освіті може змінити посіб навчання і спілкування учнів, відродити інтерес до наукових досліджень [11]. Актуальність цього зростає насамперед сьогодні, коли постає потреба знайти альтернативу застарілим традиційним технологіям навчання.

Як бачимо дана проблема досліджена у працях багатьох дослідників, проте наразі вона є надто широкою та глобальною і потребує більш детального розгляду саме в контексті шкільної громадянсько-освітньої освіти. Зокрема, метою нашої статті є з'ясування теоретичних засад та методичних можливостей використання Інтернету у курсу вивчення громадянської освіти.

В умовах тотальної глобалізації суспільства та суцільної комп'ютеризації навчально-виховного процесу важливе значення має реалізація якомога більшої кількості освітньо-виховних можливостей новітніх інформаційних технологій у громадянській освіті та вихованні. Отже, підвищення ефективності вивчення предметів громадянської освіти неможливо без використання сучасних комп'ютерних технологій.

Сьогодні Україна проходить період становлення громадянського демократичного суспільства, інтеграція в європейське співтовариство вимагає оновлення основних підходів до формування особистості громадянина. Для того щоб підвести вітчизняні навчальні заклади, а відтак учителів та учнів як рівноцінних учасників навчально-виховного процесу до загальноприйнятих критеріїв, потрібно виконати такі вимоги:

- вміння самостійно мислити, знаходити оптимальні шляхи для вирішення різноманітних проблем;

- вміння орієнтуватися в різноманітних життєвих ситуаціях та самостійно здобувати отримані знання;
- здатність постійно створювати нові ідеї та вміння творчо та нестандартно мислити;
- уміння працювати з інформацією: збирати необхідні факти, аналізувати їх, робити необхідні узагальнення, зіставлення з аналогічними або альтернативними варіантами вирішення, встановлювати статистичні та логічні закономірності, робити аргументовані висновки, застосовувати отриманий досвід для виявлення і вирішення нових проблем;
- здатність бути комунікабельним та активним у різних соціальних групах [3].

Варто зазначити, що без впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та використання Інтернету на заняттях з громадянської освіти виховати особистість, яка б відповідала усім вказаним вимогам буде надзвичайно важко.

Інтернет-технології направлені допомагати учасникам навчально-виховного процесу передусім у глибокому, ретельнішому вивченні відповідного матеріалу з теми. Використання у навчальній діяльності можливостей мережі Інтернет виховує в учнів самостійність, дозволяє знаходити необхідну інформацію, виокремлювати правдиву інформацію від неправдивої, головну від другорядної, узагальнювати та систематизувати факти. Водночас, робота з Інтернет під керівництвом досвідченого вчителя як метод самоосвіти має на меті розвивати в учнів самостійність, відповідальність за результати своєї роботи, детальне опрацювання самостійно здобутої інформації, і цим сприятиме подальшому утвердженню учня у суспільстві підготовці його до дорослого життя [3].

Інтернет можна уявити собі як всесвітню публічну бібліотеку. У мережі зберігається велика кількість різних електронних публікацій. До них, зокрема, належать мультимедійні видання, сайти, бази даних, електронні тексти, відео- та аудіофайли, зображення в електронній формі, оприлюднені для використання широким загалом. Веб-сайти, що пропонують багато послуг та різноманітну інформацію або інформацію з певної теми чи дисципліни, називаються веб-порталами [1, с.108].

Форум – інструмент для спілкування на веб-сайті. Досить ефективним є обговорення на форумі проблем громадянської освіти як у рамках учнів школи, так і з залученням представників з інших шкіл, населених пунктів, держав. На форумах можна спілкуватися із запрошеними гостями: громадськими та політичними діячами, представниками місцевої територіальної громади, однолітками з інших країн.

Інтернет дозволяє дітям не лише шукати інформацію, а й ділитися нею. Сьогодні дуже активно розвивається система вікі – веб-сайт (або інша гіпертекстова збірка документів), що дає змогу користувачам самостійно змінювати зміст сторінок на ньому. Найбільш розробленою є Вікіпедія – відкрита багатомовна вікі-енциклопедія. Започатковано 15 січня 2001 р. як англomовний проект для створення онлайн-енциклопедії, де будь-який користувач може редагувати наявні статті та додавати власні. Сьогодні метою проекту є створення повної, нейтральної, відкритої, вільної від авторських прав енциклопедії всіма мовами Землі [1, с.108].

Таким чином, використання Інтернету у громадянській освіті сприятиме розвиткові в учнів пізнавального інтересу до навчання, міжпредметної та комунікативної компетентності, виховуватиме активну громадянську позицію, зробить їх активними учасниками побудови в Україні демократичного громадянського суспільства. До того ж сучасні школярі охоче беруть участь у навчальних проектах із застосуванням новітніх комп'ютерних технологій.

Можна перерахувати чимало інформаційних технологій, які доцільно застосовувати у громадянській освіті, але пріоритет серед них належить комп'ютерному навчанню. Дана технологія передбачає застосування на заняттях громадянської освіти спеціальних навчальних комп'ютерних програм [5, с.55 – 56].

Технології, пов'язані із роботою в Інтернет доцільно залучати і під час вивчення нового матеріалу. Це, зокрема, пошук інформації, спілкування у міні-конференціях з допомогою популярних соціальних мереж "ВКонтакте", "Facebook", перегляд роликів розміщених на відеохостингу "YouTube" підготовки мультимедійних презентацій з використанням Інтернет-технологій. Важливим фактором успішності у викладанні громадянської освіти в середніх школах є наявність у школі комп'ютерних класів, з можливістю виходу до мережі Інтернет [3].

Дуже часто діти, залишені один на один з комп'ютером, обирають лише розваги при спілкуванні з ним – фільми, музику, які наповнені негативним "виховним" змістом. Завдання вчителя при організації роботи дітей з комп'ютером та мережею Інтернет полягає у формуванні певної інформаційної культури, педагог має спрямувати учня на отримання корисної інформації, розвивати вміння фільтрувати інформацію. Лише в такому разі можливе формування всебічно розвиненої особистості учня [2].

Позитивною стороною використання Інтернету на уроках з громадянської освіти є зміна ролі вчителя в освітньому процесі. Вчитель стає скоріше керівником та помічником учнів, ніж

єдиним джерелом знання, учням надається можливість самостійно шукати потрібну інформацію. Саме таким чином використання комп'ютерних технологій дає можливість втілити в життя самостійну та незалежну навчальну діяльність учня.

Пріоритетним педагогічним завданням у процесі навчання на заняттях з громадянської освіти є озброєння учнів цілісною культурою організації своєї діяльності, розвиток в учнів здатності до генерації ідей, їх аналізу, самостійному прийняттю рішень, формуванню власної думки, своєї життєвої позиції, толерантності під час колективного ухвалення завдань [4, с.260].

Отже, зважаючи на огляд теоретичних, методичних та інформаційних джерел, що пропонує вітчизняна практика з питання використання Інтернету на заняттях громадянської освіти, можна зазначити, що використання Інтернет-технологій в громадянській освіті здатне радикально змінити існуючу модель навчання. Завдяки активному впровадженню інноваційних методик та технологій стає можливим застосовувати особистісно-зорієнтований підхід, скеровувати весь процес навчання на кожного окремого учня. Навчаючи учнів основним цінностям та принципам функціонування громадянського суспільства, вчителі не просто готують своїх вихованців до життя у нових умовах, але й забезпечують сталість та демократичний розвиток у спільства. Звичайно, використання інформаційних технологій не вирішить всіх питань як у освіті, так і в повсякденному житті. Але вони можуть допомогти вчителю найбільш ефективно використати навчальний час занять та час підготовки до уроку.

Література

1. Асламова Т., Бака Т. Громадянська освіта: теорія і методика навчання / Т.Асламова. – Київ: ЕТНА-1, 2008. – 174 с.
2. Використання ІКТ та можливостей мережі Інтернет у навчально-виховному процесі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://teacher.edsp.net/index.php?option=com_content&view=article&id=121%3A2013-05-22-06-57-50&Itemid=25. – Назва з екрану.
3. Освітньо-виховні можливості новітніх інформаційних технологій у громадянській освіті та вихованні учнів загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2013/osvitno-vyhovni-mozhlyvosti-novitnih-informatsijnyh-tehnolohij-uhromadyanskij-osviti-ta-vyhovanni-uchniv-zahalnoosvitnih-navchalnyh-zakladiv/>. – Назва з екрану.
4. Пометун О. Кроки до права [Текст] / О.Пометун, О.Семіколенова, О.Суслова. – К.: А.П.Н., 2001.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2-т. [Текст] / С.Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 2. – 328 с.
6. Федорчук О.С. Використання можливостей мережі Інтернет у діяльності закладів освіти [Текст] / О.Федорчук, Ю.Дорошенко // Інформатизація середньої освіти: програмні засоби, технології, досвід, перспективи: навчально-методичний посібник / за ред. В.Мадзігона та Ю.Дорошенка. – К.: Педагогічна думка, 2003. – С. 250–272.
7. Чала М.С. Інформаційно-телекомунікаційні технології у практиці роботи вчителя-предметника [Текст] / М.С.Чала // Педагогічний вісник. – 2011. – № 2. – С.55–56.
8. Черняк Н. Теорія створення мультимедійної комп'ютерної презентації [Текст] / Н.Черняк // Школа. – 2011. – № 10. – С.35-37.
9. Чорна К. Громадянське виховання – нагальна потреба України [Текст] / К.Чорна // ОсвітаУкраїни. – 2000. – № 51. – С.21-26.
10. Burke W. Digital Opportunities for Civic Education [Electronic resource] / W.Burke. – Mode of access : <http://dmlcentral.net/blog/whitney-burke/digital-opportunities-civic-education>. – Title from the screen.
11. Parsi A. Opportunities in Technology: The New Frontier for Service-Learning and Civic Education [Electronic resource] / A.Parsi. – Mode of access: <http://www.nylc.org/blog/opportunities-technology-new-frontier-service-learning-and-civic-education>. – Title from the screen.

УДК 37.035

ШКОЛА ЯК ПРОВІДНИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Христюк В.О., студентка ІV курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Хлебик С.Р.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Актуальність. Сучасна соціокультурна ситуація в Україні характеризується якісними змінами пріоритетів і цінностей у суспільній свідомості, що не могло не позначитися на соціалізації підростаючих поколінь.

Втрата культурних народних коренів, ріст злочинності, насильства – все це сумні реалії сучасного українського суспільства. Це впливає і на процес соціалізації підростаючої людини, який перетворюється від відносно спрямованого на стихійний, де вимоги сім'ї, школи та інших соціальних інститутів роз'єднані, а іноді і суперечать один одному.

Мета. Висвітлення теоретичного і практичного досвіду роботи школи як провідного інституту соціалізації особистості.

Виклад основного матеріалу. Процес соціалізації особистості є предметом дослідження фахівців багатьох галузей наукового знання. Серед яких педагоги-гуманісти П.Каптерев, К.Вентцель, С.Гессен; представники класово-пролетарської педагогічної концепції соціалізації П.Блонський, Н.Крупська, А.Луначарський, С.Шацький, В.Шульгін, М.Крупеніна, А.Макаренко; представники сучасних наукових поглядів на дану проблему Р.Овчарова, О.Безпалько, Ф.Мустаєва, А.Капська, Н.Заверико, Н.Лавриченко.

Традиційним учасником, суб'єктом соціалізуючого процесу дітей і молоді у територіальній громаді О.Безпалько вважає школу. У сучасних умовах традиційна школа не може функціонувати як автономна організація в територіальній громаді, оскільки як сам навчальний заклад, так і його співробітники та вихованці знаходяться під очевидним впливом конкретних економічних та соціокультурних умов, що, у свою чергу, дає можливість характеризувати школу і як адаптер та транслятор впливу факторів соціалізації на особистість. Серед яких: погіршення соціально-економічного стану сімей, поширення безробіття, соціального сирітства, деформації суспільних цінностей, зниження рівня соціальної безпеки, лібералізації статевої моралі, поширення негативних явищ у середовищі неповнолітніх тощо. Саме тому школа має на сьогодні виконувати нові соціально-педагогічні функції, що зумовлені змінами в соціумі, необхідністю впливу на соціальну ситуацію поза школою.

М.Шакурова виділяє такі соціально-педагогічні функції навчального закладу, які зараз мають бути: соціально-виховна; охорони та зміцнення здоров'я учнів; соціально-педагогічна підтримка сім'ї; соціально-психологічна допомога дітям, батькам, педагогам; охоронно-захисна; соціально-культурна адаптація; соціально-педагогічна допомога в життєвому та професійному самовизначенні особистості.

Стосовно іншого підходу, школа виступає одним із мікрофакторів соціалізації особистості, уніфікуючи її розвиток, визначаючи не лише майбутні професійні можливості молодого покоління, а й особистісні характеристики. У шкільній життєдіяльності проявляються усі складники соціалізації: стихійна соціалізація, відносно спрямована соціалізація, виховання та самозміна, саморозвиток особистості.

Сьогодні школа розглядається як відкрита соціальна система, яка, як зазначає Р.Овчарова, має багатфункціональний характер. У ній переважають тенденції до розширення і укріплення її взаємодії з життям, усіма соціальними інститутами. А головним у відкритій школі ядром у навчанні і вихованні є напрям на творчі здобутки людської діяльності, бо школа створює всі необхідні умови для всебічного розвитку дитини.

Діяльність відкритої гуманної школи будується на наступних принципах: збагачення дитинства, відсутність будь-якого насилля і тиску на дитину, партнерство, демократичний стиль людських відносин, безконфліктність відносин між учителем та учнем, оптимістичний настрій, радість, терпимість та ін.

Н.Лавриченко зазначала, що школа – спеціалізована суспільна установа, головною метою якої є створення базових особистісних умов і можливості подальшої соціалізації молоді [2; 81]. Основною функцією школи є те, що вона задає головний напрямок і зміст соціалізаційних впливів, їхню орієнтацію, їх прочитання у контексті цілеспрямованої педагогічної дії.

Вона також виділяє головні напрями життєвої підготовки (соціалізації) школярів. [2;90]

1. Становлення особистості як соціальної істоти у сфері її внутрішніх самовизначень і відносин відображено в *особистісному напрямку*.

2. Сфера становлення й розвитку знань, умінь і навичок особистості, які забезпечують їй можливість спілкування та спільної діяльності з "іншим" – відносини "Я – Ти" реалізуються у *міжособистісному напрямі*.

3. Сфера відносин "Я – Ми", у межах якої молода особистість має оволодіти у школі базовими передумовами майбутньої інкорпорації у множину різноманітних за характером і масштабністю соціальних груп забезпечується *соціально-груповим напрямом*.

4. Змістом *політично-правового напрямку* шкільної соціалізації є засвоєння учнями певного типу сприйняття, розуміння та оцінки політико-правових відносин різного рівня та форми, самовизначення та самореалізації особистості у цій сфері суспільного життя.

5. У межах *економічного напрямку* відбувається ознайомлення з правами споживача та основами товарознавства, учні вивчають способи захисту своїх прав споживача та структуру установ та організацій, які покликані допомагати громадянам у розв'язанні цих проблем.

6. На основі *екологічного напрямку* соціалізації особистість має бути сформована як компетентний суб'єкт відносин "Я – довкілля".

7. *Напрямок "Я – Універсум"* передбачає становлення та утвердження людського духу як жаги мудрого діяння, як діяльної проекції внутрішнього світу людини у світ зовнішній.

У структурі процесу шкільної соціалізації Н.Лавриченко виділяє три головні складові: початкова, базова та після базова. Певним чином ці складові співпадають з віковими та освітніми рівнями, є хронологічно послідовними складовими цілісного і багатовимірного педагогічного процесу, не мають жорсткого та однозначного характеру, значною мірою залежать від індивідуальних особливостей та соціальних умов життя кожної дитини.

Початковий етап власне шкільної соціалізації розпочинається з моменту вступу-прийняття дитини до школи (утвердження, коригування та розвиток базової системи життєвих відносин та орієнтацій, чуттєвості, інтелекту та волі, формування нахилів та вподобань, соціальних інстинктів та пристрастей, утвердження соціальної форми сприйняття, переживання, усвідомлення та задоволення потреб та інтересів).

Перший середній етап шкільної соціалізації – це час соціального навчання (освоєння базових алгоритмів соціальної взаємодії та поведінки, початкова соціально-рольова підготовка, збагачення соціального досвіду, визрівання системи соціальних установок, досягнення розмірностей і масштабів соціального простору та часу, самоідентифікаційна консолідація особистості).

Другий середній етап шкільної соціалізації передбачає розв'язання педагогічних завдань щодо формування базових життєвих концепцій, становлення світогляду та стійкої самосвідомості, концептуалізації природної, соціальної та особистісної реальності, утвердження інтелектуально-вольового, етичного та естетичного змісту та спрямованості особистості, освоєння та вибір системи життєвих орієнтацій, соціальна самоідентифікація та самовизначення.

Кінцевою метою шкільної соціалізації учнів на кожному з її напрямків є формування готовності молодшої людини бути учасником відповідної сфери суспільного життя.

Шкільний соціальний педагог працює з педагогічним колективом, з сім'єю, з важкими дітьми, організовує роботу в соціумі, здійснює охоронно-захисну і попереджувально-профілактичну діяльність.

З метою вивчення даної проблеми, нами було проведено дослідження у школі. Його мета – визначити домінуючий напрям роботи шкіл Ніжина в умовах ніжинської громади, зв'язки школи з соціальними інститутами, специфіку контингенту, з яким працює соціальний педагог, труднощі та проблеми, що заважають в організації діяльності.

З цією метою розроблена анкета для соціальних педагогів, яка включає ряд відкритих і закритих питань, та не вимагає багато часу для відповіді на них.

За результатами анкети у діяльності соціальних педагогів, які погодились нам допомогти, переважають два основні напрями роботи: індивідуальне і групове консультування дітей, батьків, педагогів, адміністрації з питань вирішення проблемних ситуацій, конфліктів, зняття стресу, виховання дітей у сім'ї та напрям, що передбачає пропаганду і роз'яснення прав дітей, сім'ї, педагогів. Спеціалісти тісно співпрацюють з громадою, яка допомагає реалізувати певні форми роботи у напрямку організації тематичних зустрічей, профілактичної діяльності, а також змістовному проведенню дозвілля найчастіше з малозабезпеченими та багатодітними сім'ями, а також з дітьми-сиротами та дітьми з особливими потребами, у цьому їм допомагають інтерактивні методи, які дозволяють ефективніше вплинути на свідомість дитини. Співпраця також поширюється на різного роду соціальні інститути, такі як ЦСССДМ, служба у справах дітей та дитяча кімнатою міліції. За недостатнього фінансування та браку часу у спеціалістів певні труднощі у професійній діяльності.

Отже, висвітлення теоретичного і практичного досвіду роботи школи як провідного інституту соціалізації особистості допомагає вирішувати загальні завдання: виховання в учнів необхідних якостей для освоєння змісту освіти, розвиток здібностей особистості (допомагає вирішувати проблеми дитини, що не встигає, дезадаптована, або її особистісні якості недостатньо сприяють виконанню необхідної навчальної діяльності, а також виконує свої специфічні функції: виховну, діагностичну, організаторську, прогностичну, попереджувально-профілактичну, організаційно-комунікативну, охоронно-захисну, управлінську.

Школа як провідний інститут соціалізації пройшла довгий шлях свого розвитку. Цьому підтвердження є досить значна кількість науково-методичної літератури та широкий спектр наукових робіт відомих вчених та педагогів.

Сучасна школа увібрала в себе досвід минулого, удосконалилась і вийшла на новий рівень розвитку. Та провідна роль відводиться соціальному педагогу як штатній одиниці педагогічного колективу.

У процесі теоретичного обґрунтування і практичної діяльності в науковому досвіді соціального педагога, визначено роль місце фахівця в реалізації школи як провідного інституту соціалізації особистості. Визначено головні напрями його роботи, при реалізації яких розкривається широкий спектр діяльності у наданні конкретних видів послуг, визначаються домінуючі категорії клієнтів з якими працює спеціаліст.

Література

1. Заверико Н.В. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник./ Заверико Н.В. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2011. – 240 с.
2. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы/ Лавриченко Н.М. – К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
3. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов / Мудрик А.В.; под ред. В.А.Сластенина. – 5-е изд., доп. – М.: Издательский центр "Академия", 2005. – 200 с.
4. Никитина Л.Е. Социальный педагог в школе: серия "Руководство практического психолога". / Никитина Л.Е. – М.: Академический Проект, 2003. – 112 с. –
5. Соціальна педагогіка: Підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / За ред. проф. А.Й.Капської.– К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

УДК 37.013.42

ВІКОВИЙ ПІДХІД ДО ПРОФІЛАКТИКИ ВЖИВАННЯ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН

Чернявська О.О., студентка V курсу факультету психології та соціальної роботи

Науковий керівник: канд. пед. наук, доц. **Останіна Н.С.**, кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Проблема залежності від психоактивних речовин є однією з ключових на всіх рівнях соціальних відносин в Україні. Останнім часом це "соціальне лихо" набуло значного розповсюдження і несе серйозну небезпеку для подальшого розвитку нашого суспільства. Про загрозливість ситуації щодо поширення наркоманії у дитячому та молодіжному середовищі свідчать результати дослідження М.Георгі, згідно якого кожен сьомий п'ятикласник і близько двох третин дев'ятикласників проявляють позитивне ставлення до вживання психоактивних речовин [2]. Подібна картина спостерігається і стосовно токсикантів. На сьогоднішній день зареєстровані непоодинокі випадки токсикоманії серед дітей 8-10-річного віку [2]. Помітна виражена тенденція прогресуючого збільшення кількості постійних споживачів наркотиків серед учнів різних навчальних закладів та зміна в початку дитячої та підліткової наркотизації, що характеризується вживанням одразу "важких" наркотиків: опіоїдів, психоделітиків, синтетичних препаратів, кокаїну. Серед поширених наркотиків, які підлітки вживають вперше, є такі як марихуана, гашиш, транквілізатори. До того ж, майже половина дітей не знають, що саме вони вживали [1]. Таким чином, нині 12-15-річні наркомани становлять 35% від загальної кількості зареєстрованих хворих [4], а це вказує на значне зменшення віку початку наркотизації.

Проаналізовані нами джерела сучасної наукової соціально-педагогічної літератури вказують на те, що розкрито окремі аспекти проблеми вживання психоактивних речовин учнями загальноосвітніх навчальних закладів. Зокрема проблемі вживання психоактивних речовин присвячені роботи Оржеховської В.М., Вальчук М.П., Золотової Г.Т., Балакірева О.М., Бонлара Т.В., Рингач Н.О.. Не залишились без уваги вітчизняних та зарубіжних науковців й питання профілактики негативних явищ в дитячому середовищі (А.Захаров, В.Золотова, Г.Корчева, Л.Линник, Т.Луковенко, В.Оржеховська, В.Волинський, А.Щеклунов, Н.Щербак).

Виходячи з теми нашого дослідження, акцентуємо нашу увагу саме на підлітковому віці. Відомо, що підлітковий вік має свої особливості:

- є важким в соціально-психологічному плані;
- характеризується яскраво вираженою пізнавальною активністю;

– у відстоюванні своєї позиції йому притаманна схильність до завищеної соціальної конфліктності.

У дітей цього віку спостерігається значна нервово-психічна нестабільність, дисгармонійний особистісний розвиток, занижений рівень самоконтролю. У більшості категорій дітей підліткового віку відсутня увага до стану свого здоров'я. З погляду медиків та психологів, вираженість і поліморфізм поведінкових відхилень у підлітковому віці відзначаються наростанням соціальних девіацій, обумовлюються появою психоендокринних розладів, загостренням психологічної кризи дозрівання. Все це може проявлятися періодами декомпенсації, особливо, якщо мають місце несприятливі фактори, які саме і провокують цю декомпенсацію. Вивчення проблеми вказує на те, що саме підлітковий вік розглядають як один із найбільш небезпечних щодо формування девіантного розвитку особистості. У процесі ознайомлення з проблемою у науково-педагогічній літературі ми зустрічаємося з думкою, що схильність підлітків до вживання психоактивних речовин є ознакою особистісного психологічного неблагополуччя і є завершенням процесу аномального (деструктивного) розвитку. З цього приводу, зокрема, виділяються такі причини провокування підлітків до вживання психоактивних речовин на більш ранньому віковому етапі:

– нездатність підлітка до продуктивного виходу із ситуації утрудненості задоволення актуальних життєво важливих потреб;

– несформованість і неефективність способів психологічного захисту підлітка, що дозволяє йому справлятися з емоційною напругою;

– наявність психотравмуючої ситуації, з якої підліток не знаходить конструктивного рішення.

Оскільки, для підлітків одним з основних соціальних інститутів є школа, тому вона є й має бути тим місцем, де здійснюється превентивна роботи. На думку Лазоренка Б.П., Литвиненко Т.І., Поступного А.Н., зміст заходів профілактичної роботи повинен визначатися відповідно до того, як у різних вікових групах відбувається нагромадження знань про наркотичні речовини і формування ставлення до них [5;6;9]. У зв'язку із цим даний фактор набуває особливої актуальності саме у роботі шкільного соціального педагога, який, здійснюючи профілактичну роботу сам, допомагає її організувати й іншим вчителям та батькам дітей.

З метою допомоги соціальному педагогу в організації превентивної роботи висвітливо такий аспект, як наявність знань та особливості ставлення до наркотиків у шкільному середовищі підлітків.

– 10-12 років. Неповнолітніх цікавить усе, що пов'язано з наркотиками – їхня дія, способи вживання. Про наслідки зловживання якщо і чули, то не сприймають всерйоз. Самі наркотики не вживають (можлива токсикоманія), тільки дехто має знайомих, які вживають наркотики. Знання часткові, недостовірні, отримані з чужих слів.

– 12-14 років. Основний інтерес викликає можливість уживання "легких" наркотиків – маріхуана за наркотик не визнається. Про існування глобальної проблеми замислюються лише деякі, більшість вживали психоактивні речовини з цікавості. Про наркотики знають багато – з досвіду знайомих чи з розповідей, але більша частина цієї інформації недостовірна та і безпека зловживання сильно недооцінюється.

– 14-16 років. Стосовно ставлення до наркотиків формуються 3 групи:

- "Ті, хто вживають і співчують" – їх цікавлять питання, пов'язані зі зниженням ризику при вживанні, з можливістю і тривалістю вживання без наявності залежності. Вживання вважається ознакою незалежності, серед членів цієї групи багато лідерів.

- "Радикальні супротивники" – "сам ніколи не буду і не дам гинути другу" – багато хто з членів цієї групи вважають вживання наркотиків ознакою слабкості та неповноцінності.

- "Група, що не визначила свого ставлення до наркотиків". Значна її частина може почати вживання під впливом друзів.

– 16-18 років. Групи зберігаються, але кількість тих, хто не визначився, значно зменшується. Якісно змінюється зміст знань про наркотики – вони деталізуються і стають більш об'єктивними [8].

За цих обставин слід наголосити на тому, що соціальному педагогу з метою організації цілеспрямованої та ефективної первинної профілактики слід володіти загальними тенденціями до обізнаності старшокласниками про психоактивні речовини, їх вплив на особисте здоров'я та їх особистісне ставлення до вживання психоактивних речовин. Це необхідно для того, щоб не перевантажувати неповнолітніх незрозумілою або нецікавою для них інформацією, а спиратися на доступну й важливу, вчасну, коли вона найбільше хвилює.

Доцільно акцентувати увагу соціального педагога на тому, що працюючи з підлітками, профілактичну роботу не можна звести до звичайних повчань. Дуже часто акцент в профілактиці робиться на методи заборон і покарань. Але ця технологія не враховує специфіку соціально-психологічних і вікових особливостей підлітків. Сучасні підходи замінюють "деструктивні методи", пов'язані з залякуванням, орієнтують на формування таких установок і орієнтації особистості, при яких наркотики не є цінностями. Звичайно, їм потрібно знати про наслідки наркотизації, вміти реально оцінювати небезпеку знайомства з психоактивними речовинами і вибрати правильну схему поведінки в ситуації ризику. Важливим соціально-виховним завданням соціального педагога у плані організації профілактики вживання психоактивних речовин є впровадження еквівалентів наркотичної залежності, включення в діяльність за уподобаннями, як засобу об'єднання людей у певні моменти спілкування.

З метою оптимізації соціально-педагогічної роботи з профілактики залежності підлітків від психоактивних речовин до відома соціальних педагогів доводимо про те, що зараз в світі найбільше поширення отримали дві моделі навчальних програм первинної профілактики для підлітків: програми досягнення соціально-психологічної компетентності та програми навчання життєвим навичкам. Метою першої – є вироблення у підлітків навичок ефективного спілкування. Друга – спрямована на навчання навичкам відповідального прийняття рішення. Проте, обидві програми включають в себе наступні завдання: розвиток особистісної компетенції; вироблення і розвиток навичок захисту; попередження виникнення проблем. Реалізація завдань передбачає навчання навичкам ефективного спілкування у прийнятті рішень; навчання вмінню протистояти різним чинникам ризику; формування навичок регуляції емоцій, вирішення конфліктів... [11].

Як бачимо, при формуванні цих навичок акцент має робитись на "діалогічних" формах взаємодії, а не інформаційно-повчальних. Процес навчання підлітків включає спільний пошук рішень життєвих проблем, а отже, передбачає обов'язкове володіння фахівцем методами групової роботи, що не завжди зустрічається в наших школах. Погоджуємося з тим, що групові дискусії та спільне прийняття рішень є найбільш ефективними способами вирішення проблеми. Позитивним є те, що в рамках профілактичної роботи використовуються різноманітні психотехнічні прийоми, розроблені в моделях групового тренінгу, що підкреслює глибоку наукову обґрунтованість використовуваних методів. Таким чином, програми профілактики вживання підлітками психоактивних речовин мають базуватися на діалогічному стилі виховання, групових методах побудови занять і психотехнічних прийомах формування життєвих навичок.

З позиції вікового підходу профілактична робота соціального педагога з підлітками має ґрунтуватися на наступних принципах:

- антинаркотичне виховання слід спрямовувати не просто на наркоманію, токсикоманію чи алкоголізм у цілому, як на якесь нерозчленоване явище, а на кожний з її структурних елементів, на кожний її прояв, адже це складні захворювання, що мають багато фаз, які відображають і ступінь розвитку залежності людини, і ступінь наростання її антисоціальності, і збільшення складності боротьби з нею;

- пропагандистську роботу не слід зводити тільки на наслідки зловживання психоактивними речовинами у зв'язку з тим, що залякування, нехай і найгіршими наслідками, для багатьох людей не має ніякого значення. Підлітки не схильні (а часто і не здатні за віком) замислюватися над тим, що буде з ними через 5-10 чи більше років. Потрібно роз'яснювати, що саме втрачає той, хто вживає наркотики, уже в даний конкретний період життя;

- слід виробляти у свідомості підростаючого покоління негативне ставлення до психоактивних речовин на основі не стільки роз'яснення негативних наслідків, скільки на основі негативної оцінки всіх окремих моментів поведінки того, хто вживає психоактивні речовини. Треба дискредитувати усі ті моменти вживання наркотиків, що їх наркомани використовують для вихвалання.

Погоджуючись з думкою В.Лучкевича, І.Пляшкова, вважаємо, що основною складовою профілактичної роботи з підлітками є формування установок на здоровий спосіб життя [10]. Головною відмінною рисою в діяльності соціального педагога з профілактики вживання психоактивних речовин є роз'яснення підліткам не медичних наслідків вживання психоактивних речовин (якраз про них вони цілком обізнані і їх вони не лякають), а наслідків саме соціальних. Соціальному педагогу не треба упускати з уваги і те, що для підлітків важливіше думка їх вікової групи (оточення), ніж думка медичних експертів, дорослих. І тут може бути доречним використання такого ефективного методу профілактичної роботи – тренінгові заняття чи використання методу "рівний-рівному".

В діяльності соціального педагога, з метою вирішення досліджуваної проблеми, не зайвим буде і використання антинаркотичної реклами на базі школи, подача інформації в якій має бути добре аргументованою. Методика проведення профілактично-виховних заходів в цьому віці повинна враховувати інтелектуальний рівень учнів. Форми їх проведення різноманітні: конференція, лекція, зустріч з наркологом, ділова гра, навчання інших тощо. Велике значення у профілактиці вживання психоактивних речовин для підлітків має вплив засобів масової інформації.

Спираючись на віковий підхід до профілактики адиктивної поведінки серед підлітків в умовах загальноосвітнього навчального закладу, соціальний педагог організовує свою роботу за наступними напрямками:

- профілактична освіта (кожна дитина ще до першої спроби якоїсь психоактивної речовини має мати об'єктивні відомості про те, що це таке, які причини і наслідки вживання цих речовин);

- психокорекційна робота з підлітками "групи ризику" (якщо у підлітка вже сформована орієнтація на вживання психоактивних речовин, то переконаність в істинності інформації, яка міститься в курсі профілактичної освіти, навряд чи виникне, крім того, якщо підліток часто відчуває потребу в зміні свого психічного стану (зняти напруженість, тривогу; покращити настрій; позбавитися нудьги тощо), інформація про негативні наслідки вживання психоактивних речовин його навряд чи утримає. Тому з підлітками "групи ризику" необхідно проводити спеціальну роботу, спрямовану на корекцію їхньої особистості);

- психологічна допомога підліткам з сімей, де хтось з членів сім'ї вживає психоактивні речовини.

Важливим буде пам'ятати соціальному педагогу, що при здійсненні профілактичної роботи з підлітками в школі недопустимо:

- використання тактики залякування (неефективність такої тактики доведена);
- перекручування і перебільшення негативних наслідків зловживання наркотиками при описі їхнього впливу;

- разовий характер дій, спрямованих на профілактику (такий підхід не дає можливості підліткам розвивати навички протистояння наркотикам);

- надання помилкової інформації (навіть після однократної її подачі вся подальша інформація буде не сприйматися підлітками, які сьогодні досить добре інформовані);

- виправдання немедицинського вживання наркотиків [7, с.51-53].

Отже, соціально-педагогічна робота з профілактики психоактивних речовин на базі школи має спиратися на віковий підхід. Працюючи з підлітками слід пам'ятати, що вони є вельми складною аудиторією, яка не пробачає фальші, дилетантського підходу, прагне викрити фахівця в непрофесіоналізмі (одна спроба фальші це крок до втрати довіри до всієї вихідної від нього інформації). Соціальний педагог повинен зважати на те, що особливо важко працювати з тими групами підлітків, які в тій чи іншій мірі знайомі з дією психоактивних речовин. Цим і відрізняється профілактична робота з різними віковими періодами, бо, наприклад, профілактика вживання психоактивних речовин серед школярів молодших класів здійснюється легше і ефективніше, оскільки у них відсутній власний досвід вживання шкідливих речовин і слабо виражена реакція опозиції.

Проте, необхідність змін у практиці профілактичної роботи зумовлює такий соціальний фактор, як значне розширення підліткової аудиторії у порівнянні з попередніми роками до вживання психоактивних речовин. І саме тому, при організації антинаркотичного профілактичного виховання підлітків слід спиратися на віковий підхід, включаючи наступні аспекти: вдосконалення профілактичного виховного процесу в цілому, бо саме вади виховання схиляють до наркоманії; виключення з виховного впливу на підлітків всього того, що сприяє розвитку особистісної підвищеної зарозумілості, висуванню надмірних претензій до інших, схильності до завищення оцінки власної особи, тобто виховання має ні заглушати особу, ні потурати їй.

Проведене дослідження вказує на те, що врахування вікового підходу є необхідною передумовою здійснення профілактичної роботи, оскільки програма профілактики залежностей від психоактивних речовин у школі має носити системний характер, виконуватися впродовж усього періоду навчання школярів, а її зміст та методи і технології реалізації повинні максимально враховувати вікові особливості учнів щодо сприйняття та засвоєння інформації, рівень обізнаності школярів щодо цих проблем, їх життєвий досвід тощо.

Література

1. Бакіко І.В. Профілактика вживання наркотичних речовин серед учнівської молоді / І.В.Бакіко // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. – 2012. – № 3. – С. 183–186.
2. Георгі М.К., Сінюгін В.Г., Халін А.І. Діяльність класного керівника щодо психолого-педагогічної профілактики вживання наркогенних засобів // Практична психологія та соціальна робота. – №9-10, № 11. – 2003.
3. Грищенко С.В. Профілактика вживання психоактивних речовин серед учнівської молоді / С.В.Грищенко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – 2013. – Вип. 112(3). – С. 154-156.
4. Інформаційний вісник "Проблеми ВІЛ-інфекції, наркоманії та ІПСШ в Україні" / Науковий ред. Лазоренко Б.П. – К., 2004. – 140 с.
5. Лазоренко Б.П., Пінчук І.М., Сановська В.А. Методичний посібник з профілактики ВІЛ-інфекції серед молодих споживачів ін'єкційних наркотиків. – К.: ЮНІСЕФ, 2002. – 112 с.
6. Литвиненко В.И. В тени зависимой семьи. Детские подростковые проблемы. – Полтава, 2001. – 88 с.
7. Методичний посібник з профілактики наркоманій та ВІЛ/СНІД у шкільному та молодіжному середовищі / За ред. Б.П.Лазоренко, І.М.Пінчук – К.: ЮНІСЕФ, 2002. – 144 с.
8. Пономаренко Г.О. Запобігання правопорушень і злочинів серед учнівської молоді. // Педагогіка і психологія. – 1997. – №4. – С. 25-27.
9. Поступной А.Н. История и современная ситуация: мнение экспертов-наркологов // Молодежь и наркотики (социология наркотизма) / Под ред. В.А.Соболева и И.М.Рущенко. – Харьков: Торсинг, 2000. – С. 222-254.
10. Проскурняк О.І. Психолого-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин серед підлітків зі зниженим інтелектуальним розвитком / О.І.Проскурняк // Вісник Харківської державної академії культури . – 2011. – Вип. 34. – С. 277-284.
11. Профілактика наркоманії в підлітковому середовищі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-medic.com.ua/index.php?newsid=25357>
12. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д.Зверева, О.В.Безпалько, Харченко та ін.; За заг. ред.: І.Д.Зверевої, Г.М.Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.

Зміст

Природничо-географічні науки

Васильчук О.С. Аналіз фітогенного рельєфу території басейну річки Уборть в межах України.....	3
Бабак Ю.В. Оцінка водно-ресурсного потенціалу Чернігівської області.....	10
Давиденко А.С. Вплив радіаційного забруднення поліського економічного району на стан здоров'я населення.....	12
Дирда Ю.П. Аналіз антропогенної морфоскульптури Чернігівської області.....	14
Мелешко І.В. Вплив промисловості на ландшафти Чернігівщини.....	17
Огієвич Д.М. Екологічний стан ґрунтів України.....	21
Примаченко А.С. Природно-заповідний фонд Ріпкинського району.....	24
Чабак М.С. Екологічний стан повітряного басейну Сумської області.....	28

Фізико-математичні науки, інформатика

Біловол Є.Б. Середовище розробки java додатків Eclipse.....	34
Валенчук Я.О. Використання gps3 для моделювання комп'ютерних мереж.....	36
Васильченко О.О. Використання алгоритмів при доведенні нерівностей.....	40
Герман О.В. Доведення проєктивних властивостей фігур в евклідовому просторі.....	45
Гурчина Я.М. Застосування методу аналогії до інтегрального вивчення законів електро- та магнітостатики.....	52
Євтушенко К.М. Системи керування контентом.....	58
Мартиненко Н.В. Про побудову асимптотичних розв'язків вироджених систем у випадку регулярної в'язки граничних матриць.....	61
Павенко О.Г. Динамічні системи із запізненням в середовищі Matlab.....	69
Плавко Н.А. Аналіз засобів розробки автоматизованого навчально-методичного комплексу.....	72
Синенко Р.С. Застосування регресійного і кореляційного аналізу в економічних дослідженнях.....	74
Сова Т.О. Огляд системи "1С-БІТРИКС: управління сайтом".....	78
Чешко Б.А. Вибір програм для діагностики комп'ютера.....	81
Шалак А.О. Основні розподіли напрацювання на відмову.....	86

Соціально-економічні науки

Харченко Г.С. Економічна політика України та її економічна безпека.....	90
Шило В.О. Роль реклами у маркетинговій діяльності підприємства.....	93

Історія, право, політологія

Беспалов О.В. Визначення статі і віку покійника із розкопу в урочищі заручав'я (м.Новгород-Сіверський).....	97
Брагінець Ю.Ю. Розвиток промисел і ремесел на українських землях у XIX ст.....	105
Васильченко Т.О. Історична концепція Московської держави XVII ст. у працях Юрія Крижанича.....	107
Гергель А.А. Вплив руху "Бурі і натиску" (Sturm und Drang) на світогляд та творчу діяльність Йогана Вольфганга фон Гете.....	112
Горова А.О. Правове забезпечення діяльності товариства "Друзі дітей" в 1920-х рр.....	116
Гречка О.Г. Сучасна трудова міграція з України: основні тенденції.....	118
Данько О.М. Навчально-виховний процес у школах Борзнянщини у добу німецької окупації (1942-1943 рр.).....	122
Коломієць В.О. Підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя.....	125
Копич В.А. Типологія домогосподарств любеча та його околиць (за даними сповідного розпису церкви святої великомучениці Параскевії за 1740 рік).....	129
Лисенко К.О. Розвиток реклами в Чернігівській губернії у II половині XIX – поч. XX століття.....	131
Ломоносов М.В. Родина дворян Лисянських у XVII – XIX століттях.....	134
Лютова Я.С. Ніжинська ветеринарна лікарня у 1941-1943 рр.....	139

Пономаренко Ю.В. Щодо визначення поняття "форма державного правління" в юридичній науці.....	141
Сало А.В. Обрядові й оберегові ляльки-мотанки	143
Хоменко О.В. "Гередотова скіфія": передумови створення.....	145

Філологічні науки

Воєводіна Г. М. Поширення компонентного складу фразеологізмів у художньому мовленні Володимира Дрозда	148
Дубинська С.А. Дослідження творчості Володимира Винниченка в дорадянську й радянську добу.....	151
Ломоносов М.В. Творчість Рея Бредбері у контексті культури ХХ століття	154
Мазко О.В. Дитина як позитивний герой у літературі соцреалізму	157
Москаленко Д.В. Бу-ба-бу: естетика та поетика	162
Перерва В.С. Українська фразеологія в контексті етнокультури.....	165
Приз Ю.С. Емоційно-оцінні номінації осіб у художньому мовленні Ю.Мушкетика.....	169
Пристрельська Ю.В. Роль націєцентризму в рецепції творчості Василя Стуса	173
Табачук Ю.Л. Біографія Тараса Шевченка як "антижитіє" у сучасній шевченкофобії	175
Филипович В.В. Фразеологізми в "дневнике" Т.Г.Шевченко	178
Хоменко Н.С. Номінації смаку в ідіостилі Євгена Гуцала	181
Храпко О.І. Міф – міфологема – архетип – мотив – концепт	185

Психологія, педагогіка, соціальна робота

Байша А.В. Соціальна адаптація учнів ліцею.....	189
Богомаз А., Олефір Я., Симоненко Ю. Вивчення ціннісних орієнтирів сучасних старшокласників.....	191
Вертилецька І.В. Роль молодіжних субкультур в соціалізації підлітків (на прикладі графіті).....	196
Гордієнко А.С. Особливості формування професійної орієнтації учнів ліцею, як соціально-педагогічна проблема	201
Долінський Т.М. Особливості методичної роботи вчителя історії.....	204
Дудник Є.В. Особливості роботи соціального педагога з важковиховуваними підлітками в умовах учнівського колективу.....	209
Желіба А.В. Розвиток життєвих компетенцій підлітків засобами туристичної діяльності	212
Жила К.А. Мислительна діяльність молодших школярів в умовах оновлення початкової освіти.....	214
Заплішна М.В. Національна самосвідомість як складова формування історичної свідомості	216
Кондратенко А.Р. Патріотичне виховання молодших школярів.....	220
Копаниця М.М. Особливості організації навчального процесу при вивченні пропедевтичного курсу історії України (5 клас).....	222
Корня Л.С., Яновська А.В. Проектна діяльність молодших школярів у процесі вивчення природознавства	225
Котовська Д.О. Виховання учнів початкових класів засобами навчального предмета "природознавство".....	228
Кочкалов Д.В. Підручник з правознавства як засіб формування правової свідомості учнів.....	230
Латиш О.Ю. ЗНО: українські реалії та перспективи	232
Ломоносов М.В. Учнівське самоврядування в Україні: проблеми і перспективи.....	236
Мамченко Л.Г. Особливості соціалізації молоді із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	239
Микитченко Ю.В. Формування соціальної компетентності особистості в умовах сільської школи	244
Олейнік Ю.В. Використання інтерактивних технологій у контексті шкільної суспільствознавчої освіти	248
Палащина Ю.А., Олейніченко Т.В. Використання науково-популярної літератури про природу на початковому етапі навчання.....	250
Семенцова М.А., Палькевич Ю.О. В.О.Сухомлинський про роль природи у розвитку особистості учнів.....	252

Прокопчук В.В. Використання потенціалу занять з художньої праці як умова розвитку творчої активності у дітей старшого дошкільного віку в художньому конструюванні	255
Семененко Л.М. Метод проєктів як один із сучасних методів навчання	258
Топчій К.В. Особливості мотиваційної сфери молоді, яка виявляє громадську активність	260
Требух В., Ніколаєнко Ю. Сім'я як фактор формування екологічної свідомості старшокласників.....	263
Хандога Р.І. Використання можливостей інтернету на заняттях громадянської освіти	267
Христюк В.О. Школа як провідний інститут соціалізації особистості.....	269
Чернявська О.О. Віковий підхід до профілактики вживання психоактивних речовин.....	272